

Laulu 573 566 perheestä

Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla

TOIMITTANEET

ANITA HAATAJA, ILPO AIRIO, MIIA SAARIKALLIO-TORP JA MARIA VALASTE

Laulu 573 566 perheestä

Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla

Laulu 573 566 perheestä

Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla

TOIMITTANEET

ANITA HAATAJA, ILPO AIRIO, MIIA SAARIKALLIO-TORP JA MARIA VALASTE

Alkusanat

Tämän kirjan artikkeleissa ”lauletaan” tutkimuksen keinoin niistä 573 566 lapsiperheestä, joissa Tilastokeskuksen mukaan oli vuonna 2014 alle 18-vuotiaita lapsia. Kirjan nimi viittaa vuonna 1969 levytettyyn kappaleeseen ”Laulu 20 perheestä”. Laulussa mainittiin merkittäviä suomalaisia teollisuussukuja, joiden väitettiin olevan Suomen todellisia hallitsijoita. Suurimmalla osalla lapsiperheistä ei yksinään ole juuri yhteiskunnallista vaikutusvaltaa. Jokainen perhe on erilainen, mutta yhdessä lapsiperheet muodostavat väestöryhmän, jonka merkitys on yhteiskunnalle suuri. Pääosa lapsiperheiden vanhemmista kuuluu työikäiseen väestöön, jonka harteilla on suuri vastuu hyvinvointivaltion rahoittamisesta. Ennen kaikkea lapsiperheiden yhteiskunnallinen vaikutusvalta näkyy kuitenkin siinä, että lapsiperheissä kasvavat tulevaisuuden tekijät.

Ei ole sattumaa, että tämän kirjan huomio on lapsiperheissä, ja erityisesti pienten lasten perheissä. Kirjan suunnittelu sai alkunsa Kelan tutkimuksen lapsiperhehankkeesta, jonka tiimoilta koottiin pienten lasten perheistä ja heidän tilanteestaan 2000-luvulla kertova aineisto. Monet kirjan artikkeleista hyödyntävät tätä aineistoa.

Kirjaprojektissa on järjestetty kaksi seminaaria, joissa kirjoittajat ovat olleet paikalla ja esitelleet sekä kommentoineet käsikirjoituksia. Toimittajat ovat myös antaneet omia muutosehdotuksiaan. Jussi Tervolan artikkeli on käynyt näiden menettelyjen lisäksi vielä akateemisen refereemenettelyn, eli kaksi ulkopuolista, nimetöntä refereetä ovat arvioineet käsikirjoituksen. Kelan tutkimusjulkaisujen toimituskunta on vastannut tämän refereemenettelyn toteuttamisesta. Menettelyyn päädyttiin, jotta artikkeli täyttäisi yliopistojen vaatimukset väitöskirjatasoisesta artikkelista.

Lopuksi haluamme kiittää paitsi kirjan kaikkia kirjoittajia myös mainiota julkaisutoimitustamme julkaisumme työstämisestä painokuntoon.

Helsingissä huhtikuussa 2016

Anita Haataja, Ilpo Airio, Miia Saarikallio-Torp ja Maria Valaste

Graafinen suunnittelu: Pekka Loiri

Kustantaja: Kela, Helsinki

© Kirjan tekijät ja Kela

Teemakirja 15

ISBN 978-952-284-003-5 (nid.), 978-952-284-004-2 (pdf)

ISSN-L 2323-7813

ISSN 2323-7813 (painettu), 2323-7821 (verkkojulkaisu)

Painopaikka: Juvenes Print

Tampere 2016

Sisältö

Anita Haataja, Ilpo Airio, Miia Saarikallio-Torp ja Maria Valaste

Lapsiperheet 2000-luvulla8

Vesa-Pekka Juutilainen

Kirjassa käytetyt aineistot28

Perhepolitiikan tavoitteet ja toteutumat

Anita Haataja

Pieniä ja suuria reformeja pienten lasten perheille suunnatuissa
perhevapaissa ja -etuuksissa36

Miia Saarikallio-Torp ja Anita Haataja

Isien vanhempainvapaiden käyttö on yleistynyt
Ketkä isistä vapaita käyttävät ja ketkä eivät?80

Karoliina Koskenvuo

Perhevapaiden vaikutus eläkkeeseen 1980-luvulta 2000-luvulle116

Maria Valaste

Kotihoidon tuki vai päivähoito?
Kotihoidon tuen vaihtoehdot ja vaikutukset päivähoitopalvelujen kysyntään
ja vanhempien työvoiman tarjontaan 136

Jussi Tervola

Vanhempi kotona, lapsi päivähoidossa?
Tarkastelu lastenhoitovalinnoista maahanmuuttajaperheissä 160

Pertti Honkanen

Työttömyys ja tulonsiirrot pienten lasten vanhemmilla 182

Äitien ja isien rooli lastenhoidossa ja ansiotyössä: mielipide-erot Euroopassa

Milla Salin, Mia Hakovirta ja Minna Ylikännö

Suhtautuminen ansaitsija-hoivaajamalleihin kuudessa Euroopan maassa200

Minna Ylikännö, Mia Hakovirta ja Milla Salin

Miten perhevapaat tulisi jakaa äidin ja isän kesken?
Asenteet Suomessa ja muualla Euroopassa226

Perheet haasteiden edessä

Ilpo Airio

Miten ensisynnyttäjien siviilisäätö vaikuttaa eroriskiin? 250

Mia Hakovirta, Milla Salin ja Anita Haataja

Onnistuuko lasten kasvatusta yksin?

Suomalaisten mielipiteet yksinhuoltajavanhemmista 268

Elina Ahola

Elatustuen merkitys yksinhuoltajaperheiden toimeentulolle 288

Heikki Hiilamo ja Elina Ahola

Onko vammaisen lapsen syntymä eroriski? 308

Laura Kalliomaa-Puha ja Päivi Tillman

Äiti on aina äiti

Lasten omaishoitajien arjen haasteet..... 322

Kirjoittajat..... 356

Anita Haataja, Ilpo Airio, Miia Saarikallio-Torp ja Maria Valaste **Lapsiperheet 2000-luvulla**

Perhepolitiikan suunnat

Lapsen syntymä on usein toivottu tapahtuma sekä perheen että yhteiskunnan näkökulmasta. Lapsen vanhemmalla tai vanhemmilla on usein myös jonkin verran aikaa valmistautua uuden perheenjäsenen tuloon ja suunnitella tulevia valintoja lapsenhoidon, ansiotyön ja opiskelujen jaksottamiseksi. Kyselyaineistoihin perustuvien arvioiden mukaan noin 85 prosenttia raskauksista alkaa suunnitellusti (Miettinen ja Rotkirch 2008, 78; Vikman ym. käsikirjoitus). Hyvinvointivaltion toimivuuden kannalta kohtuullinen syntyvyys on tavoiteltavaa. Perhepoliittiset tulonsiirrot ja palvelut, kuten vanhempainvapaat, vanhempainpäivärahat, lapsilisät ja varhaiskasvatuspalvelut, muodostavat Suomessa kaikista sosiaalimenoista runsaat 10 prosenttia. Palvelujen osuus on 2000-luvulla kasvanut, ja se oli vuonna 2013 noin 53 prosenttia kaikista perhepoliittisista menoista (Tanhua ja Knappe 2015).

Suomessa perhepolitiikan linjauksista vastaa ensisijaisesti sosiaali- ja terveysministeriö yhdessä muiden ministeriöiden kanssa. Sosiaali- ja terveysministeriö on tiivistänyt perhepolitiikan tavoitteet seuraavasti (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 6): ”Suomalaisen perhepolitiikan tavoitteena on luoda lapsille turvallinen kasvuympäristö ja turvata vanhemmille aineelliset ja henkiset mahdollisuudet perheen perustamiseen ja lasten kasvattamiseen. Perhepolitiikan painopisteenä on viime vuosina ollut erityisesti työn ja perheen yhteensovittaminen, isyyden vahvistaminen ja lapsiperheiden toimeentulon turvaaminen.” Sosiaali- ja terveysministeriö koordinoi myös tasa-arvopolitiikkaa, joka näkyy siinä, että ministeriön strategiaan vuoteen 2020 mennessä on kirjattu tavoite liittää kaikkien hyvinvointia koskevaan lainvalmisteluun sukupuolivaikutusten arviointi (Sosiaali- ja terveysministeriö 2010a).

Perhepolitiikkaa koskevassa päätöksenteossa on ministeriöiden lisäksi mukana myös useita intressiryhmiä. Erityisesti työmarkkinoihin vaikuttavien perhevapaiden valmistelussa on sovitettu yhteen ennen kaikkea valtiovallan ja työmarkkinaosapuolten pyrkimyksiä. Lisäksi erilaisilla lapsia ja perheitä edustavilla järjestöillä on oma roolinsa perhepolitiikan linjaamisessa. (Ks. esim. Kuivalainen 2011, 196–197.)

Verotuksella on nykyään vain pieni vaikutus lapsiperheiden ja lapsettomien perheiden välisessä tulontasauksessa. Lähes kaikki perhekustannusten tasaukseen liittyvät vähennykset, jotka aikoinaan vaikuttivat myös naisten ja miesten väliseen tulonjakoon perheissä, on lakkautettu (Haataja 2010; Riihelä ja Viitamäki 2015; ks. myös Honkasen artikkeli tässä kirjassa). Sen sijaan tulonsiirroilla (erityisesti perhevapaaetuuksilla) on yhä välitön tai välillinen yhteys siihen, miten perhevapaat ja työssäkäynti jaetaan äitien ja isien kesken. Tämä jako vaikuttaa myös naisten ja miesten eläkekarttumiin ja toimeentuloon eläkeiässä (ks. Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa).

Perhepolitiikka nousi 2000-luvun alkupuolella esiin julkisessa keskustelussa siinä määrin, että Jallinoja (2006) keskustelua analysoidessaan kutsui tätä familistiseksi käänteeksi. Tätä kehitystä näyttävät tukevan myös kansainväliset vertailevat asennetutkimukset (ks. Salinin ym. ja Ylikännön ym. artikkelit tässä kirjassa). Vuosikymmenen vaihteessa Julkunen arvioi, että perhediskurssi kääntyi 2000-luvulla äidistä isään (2010, 267). 2000-luvulla onkin tehty runsaasti tutkimusta juuri perhevapaista, palveluista ja vapaiden sekä ansiotyön jakautumisesta äitien ja isien kesken (esim. Takala 2000; Haataja 2004; Salmi ja Lammi-Taskula 2004; Hämäläinen ja Takala 2007a ja b; Castrén 2007; Haataja 2009; Salmi ym. 2009a; Bogdanoff ja Hämäläinen 2011; Luoto ym. 2012; Haataja ja Juutilainen 2014). Myös perhevapaisiin liittyvät pohjoismaiset ja kansainväliset vertailut, kuten vuotuiset kansainvälisen perhevapaita ja tutkimusta koordinoivan verkoston raportit (esim. Moss 2011) ja muut vertailevat tutkimukset ja raportit (esim. Plantenga ja Remery 2009; Gíslason ja Eydal 2011; Ellingsæter 2012), ovat yleistyneet.

Perhepolitiikka ja tasa-arvotavoitteet ovat näkyneet myös hallitusten ohjelmissa 2000-luvulla (ks. myös Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Lipposen toisen hallituksen ohjelmassa (1999–2003) tavoiteltiin sukupuolivaikutusten arviointia, päivähoitopalvelujen joustavuuden kehittämistä vastaamaan paremmin varhaiskasvatuksen ja työmarkkinoiden tarpeita, koululaisten iltapäivähoidon järjestämistä, maksutonta esikoulua kaikille kuusivuotiaille sekä isäkuukauden ja osa-aikaisen vanhempainvapaakauden kehittämistä (Valtioneuvoston kanslia 1999). Jätteenmäen hallituksen kausi vuonna 2003 oli lyhyt, mutta sen hallitusohjelma politiikkaohjelmineen siirtyi käytännössä sellaisenaan Vanhasen (2003–2007) ensimmäisen hallituksen hallitusohjelmaan (Valtioneuvoston kanslia 2003). Näihin hallitusohjelmiin sisältyi perhe- ja tasa-arvopoliittisia tavoitteita aikaisempaa enemmän. Näiden ohjelmien tavoitteita olivat myös isien kannustaminen vanhempainvapaiden käyttöön, vapaista työnantajille koituvien kustannusten tasaisempi jakautuminen, osittaisen hoitovapaan ulottaminen koululaisten vanhemmille, päivähoitolain uudistaminen (mm. ryhmäkokojen pienentäminen) sekä lapsiasiavaltuutetun viran perustaminen. Lisäksi ohjelmassa oli useita tavoitteita yhtäältä perhevapaaetuuksien korottamiseksi ja toisaalta

eräiden etuuksiin liittyvien väliinpuotoamistilanteiden korjaamiseksi (ks. Haahtajan artikkeli tässä kirjassa).

10

Vanhasen II hallituksen (2007–2010) hallitusohjelmaan (Valtioneuvoston kanslia 2007), jota jatkoi Kiviniemen hallitus 2010–2011, sisältyi laaja hyvinvointipoliittikkaohjelma, jolla pyrittiin vähentämään lasten, nuorten ja perheiden syrjäytymistä ja pahoinvointia. Varsinaisessa ohjelmassa näkyivät myös monet edellisen hallituksen ohjelmassa mainitut perhevapaiden kehittämistä koskevat tavoitteet sekä vähimmäismääräisten etuuksien korottamistavoitteita ja päivähoitolainsäädännön uudistamistavoite. Hallitusohjelmaan sisältyi sukupuolten välisen tasa-arvon tavoitteita, ja hallitus antoi lupauksen mukaisesti eduskunnalle tasa-arvoselonteon (Sosiaali- ja terveysministeriö 2010b). Selonteossa kiinnitettiin huomiota paitsi työn ja perhe-elämän yhteensovittamiseen pikkulapsivaiheessa myös omien vanhempien tai pikkulapsivaiheen ohittaneiden lasten omaishoidon tarpeeseen työikäisessä väestössä (ks. Kalliomaa-Puhan ja Tillmanin artikkeli tässä kirjassa). Lisäksi tavoitteena oli mahdollistaa perheen sisäinen adoptio lainsäädäntöitse nais- ja miespareille.

Kataisen hallituksen (2001–2014) ohjelmassa (Valtioneuvoston kanslia 2011) ja sitä jatkaneen Stubbin (2014–2015) hallituksen ohjelmassa tavoiteltiin edelleen perheen ja työn yhteensovittamista pidentämällä muun muassa vanhempainvapaita isille korvamerkityillä vapailla, tasaamalla työnantajille vapaista aiheutuvia kustannuksia sekä edistämällä sukupuolten välistä tasa-arvoa. Kataisen hallitus julkaisi vuonna 2013 rakennepoliittisen ohjelman, jossa oli kaksi uutta avautusta aikaisempiin ohjelmiin verrattuna: kotihoidon tuen kauden jakaminen tasan molempien vanhempien kesken ja subjektiivisen päivähoito-oikeuden rajaaminen osa-aikaiseksi perheille, joissa toinen vanhemmista hoitaa lasta kotona perhevapaan turvin. Molemmat aiheuttivat paljon julkista keskustelua. Esitykset valmisteltiin, mutta niitä ei annettu eduskunnalle (ks. myös Valasteen artikkeli tässä kirjassa). Sen sijaan tavoite varhaiskasvatuksen hallinnon siirtämisestä opetus- ja kulttuuriministeriöön toteutui, samoin kuin kauan valmisteilla ollut päivähoitolain uudistus, jossa säädetään lasten oikeudesta varhaiskasvatukseen (L 580/2015).

Kaiken kaikkiaan perhepolitiikan kehittäminen (erityisesti perhevapaiden jakaminen puolisoitten kesken) ja sukupuolten tasa-arvo ovat olleet näkyvästi esillä hallitusohjelmissa 2000-luvulla. Edellä kuvatut hallitusohjelmien perhepoliittiset tiivistelmät antavat käsityksen siitä, miten keskeisellä sijalla perhepolitiikassa työn ja perheen yhteensovittamista koskevat kysymykset ovat olleet hallitusohjelmien tasolla ja kuinka ne ovat kohdentuneet erityisesti pienten lasten perheisiin. 2000-luvulla edistyttyinkin tavoitteessa jakaa perhevapaita vanhempien kesken. Tavoitteet koskivat lähinnä vanhempainvapaita ja isien oikeuksia. Kaikkia 1970- ja 1980-luvuilla asetettuja tavoitteita ei ole kuitenkaan saavutettu, esimerkiksi sitä, että lapsi olisi vähintään vuoden ikäinen, kun van-

hempainrahakausi päättyy (ks. Haatajan sekä Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkelit tässä kirjassa).

Sateenkaariperheiden vanhemmat huomioitiin yhtäläisinä vanhempina vasta 2010-luvulla, vaikka samaa sukupuolta olevat saivat mahdollisuuden rekisteröityyn parisuhteeseen jo vuonna 2002. Kansalaisaloitteena eduskuntaan tulleen lakialoitteen myötä samaa sukupuolta olevien oikeudesta solmia keskenään avioliitto päätettiin vasta helmikuussa 2015 (L 156/2015). Laki tulee voimaan 1.3.2017. Sosiaalilainsäädäntö sisältää muutoinkin yhä erilaisia perheen määritelmiä (Faurie ja Kalliomaa-Puha 2010).

1990-luvun myllerryksistä lapsiperheiden rakenteellisten muutosten hidastumiseen

Lapsiperheiden absoluuttinen määrä on pienentynyt Suomessa 1980-luvulta lähtien. Suurin lasku näyttää kuitenkin olevan takanapäin. 1980-luvun aikana lapsiperheiden määrä vähentyi noin 50 000:lla, mutta kahtena seuraavana vuosikymmenenä määrä vähentyi noin 30 000 perhettä vuosikymmenessä (taulukko 1). Vuonna 2014 Suomessa oli hieman yli 570 000 lapsiperhettä, joihin kuului lähes 2,2 miljoonaa henkilöä eli 40 prosenttia koko väestöstä (Tilastokeskus 2015a, 2). Samalla kun lapsiperheiden määrä on vähentynyt, myös lasten määrä on vähentynyt. Vuosina 1990–1999 Suomessa syntyi keskimäärin 62 550 lasta vuodessa, ja vuosina 2000–2009 lapsia syntyi vuodessa keskimäärin 57 800 (Tilastokeskus 2015b).

Taulukko 1. Lapsiperheiden määrän ja lapsiluvun osuuksien kehitys vuosien 1980 ja 2014 välillä, %.

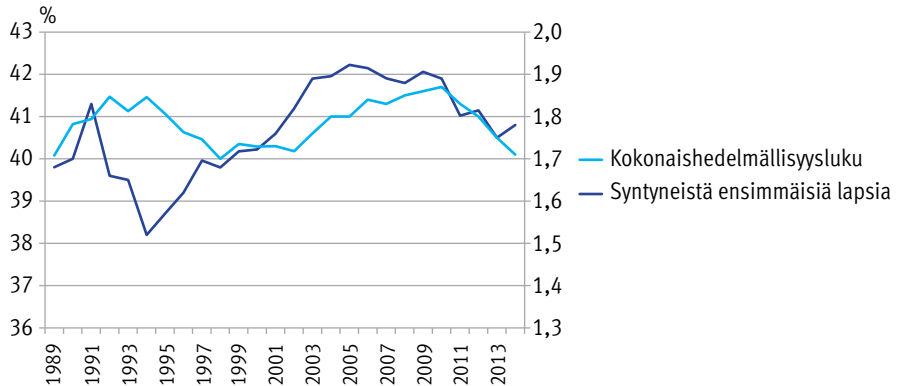
Vuosi	Perheitä/1 000	Perheen lapsiluku, osuus kaikista lapsiperheistä, %				Lapsia/perhe
		1	2	3	4 tai enemmän	
1980	688,7	48,5	38,5	10,2	2,9	1,73
1990	640,6	44,7	39,1	12,7	3,5	1,79
2000	612,6	43,8	37,7	13,9	4,6	1,82
2010	582,4	43,7	38,2	13,2	4,9	1,83
2014	573,6	43,2	38,4	13,3	5,1	1,84

Lähde: Tilastokeskus 2015a ja b.

Samalla kun lapsiperheiden määrä on vähentynyt, on keskimääräinen lapsiluku perheissä kasvanut 2000-luvulla yli 1,8:aan (taulukko 1). Tämä näkyy lapsiperheiden määrän kehityksessä siten, että perhetyypeistä yhden ja kahden lapsen perheiden määrä on vähentynyt, kun taas kolmilapsisten ja etenkin vähintään nelilapsisten perheiden osuus kaikista lapsiperheistä on kasvanut.

Syntyvyyteen vaikuttavat sekä uusien lapsiperheiden perustaminen että uusien lasten syntyminen perheisiin. Sekä syntyvyys mitattuna kokonaishedelmällisyysluvulla¹ että ensimmäisten lasten osuus syntyneistä lapsista ovat kehittyneet osin eri tavoilla 1990- ja 2000-luvuilla. Myös 1990-luvun alun talouslama vaikutti syntyvyyteen ja kokonaishedelmällisyyteen osittain eri tavoin kuin vuodesta 2008 jatkunut nykyinen taloustaantuma (kuvio 1).

Kuvio 1. Ensimmäisten lasten osuus syntyneistä lapsista (%) sekä kokonaishedelmällisyysluku ja keskimääräinen lapsiluku perheissä vuosina 1989–2014.

Lähde: Tilastokeskus 2015c.

Lamavuosina 1991–1995 kokonaishedelmällisyysluku nousi yli 1,8:aan, mutta ensimmäisten lasten osuus syntyneistä lapsista väheni heti laman alussa. Korkea syntyvyys 1990-luvun lamavuosina johtuikin osittain siitä, että lapsiluku kasvoi niissä perheissä, joissa oli jo lapsia. Syntyvyys vähentyi 1990-luvun jälkipuolella, ja se kääntyi kasvuun vasta 2000-luvun alussa ja oli kokonaishedelmällisyysluvulla mitattuna (yli 1,87 lasta) suurinta 2010-luvun vaihteessa. Tämän jälkeen kokonaishedelmällisyys on vähentynyt joka vuosi, ja se oli vuonna 2014 vain 1,71 lasta. Näin pieni luku oli viimeksi vuonna 1998. Syntyvyys on Suomessa kuitenkin yhä hieman suurempaa kuin Euroopassa keskimäärin (OECD 2015). Toisaalta Väestöliiton perhebarometrissa vuodelta 2014 havaittiin, että ihanteellinen lapsiluku

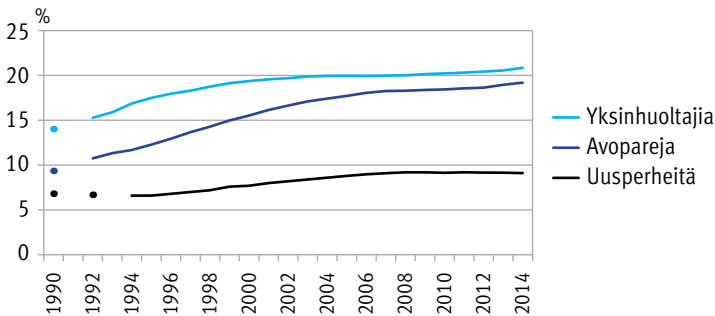
¹ Kokonaishedelmällisyysluku on laskennallinen elävänä syntyneiden lasten lukumäärä, jonka nainen synnyttää.

oli pienentynyt vuosien 2007 ja 2011 barometreihin verrattuna (Lainiala 2014). Yhä useamman vastaajan toiveena oli joko yksi lapsi tai ei lainkaan lapsia, ja yhä harvempi toivoi vähintään kolmea lasta (Miettinen 2015).

Ensimmäisten lasten osuus ei ole kovin herkkä mittari kuvaamaan uusien lapsiperheiden perustamista, mutta kuitenkin se kertoo kehityksestä jotain. Ensimmäisten lasten osuus kaikista syntyneistä lapsista oli kuvion 1 tarkastelu-ajanjaksolla pienin vuonna 1994 (noin 38 %) mutta alkoi tämän jälkeen kasvaa pitkälle 2000-luvulle ja pysyi useita vuosia noin 42 prosentissa. Kehitys pysähtyi jo ennen vuoden 2008 talouden heikkenemistä, mutta ensimmäisten lasten osuus alkoi laskea, kuten kokonaishedelmällisyyslukukin, vasta 2010-luvun vaihteessa (kuvio 1).

Kahden viimeisen vuosikymmenen aikana lapsiperheiden rakenteessa on tapahtunut neljä suurta muutosta, jotka etenivät nopeasti 1990-luvulla ja hidastuivat tai osin pysähtyivät 2000-luvulla. Kolme ensimmäistä suurta muutosta koskevat yksinhuoltajien, avoparien ja uusperheiden määrän kasvua ja osuutta kaikista lapsiperheistä (kuvio 2). Yksinhuoltajien määrä kasvoi 1990-luvun alun noin 90 000:sta 118 000:een 2000-luvulle tultaessa, ja yksinhuoltajien osuus kaikista lapsiperheistä kasvoi 14 prosentista noin 20 prosenttiin. Vuonna 2014 Suomessa oli yksinhuoltajajäitejä noin 103 000 ja yksinhuoltajaisia 16 400 (ks. Hakovirran ym. artikkeli tässä kirjassa).

Kuvio 2. Lapsiperheiden rakenteen muutos ja alle yksivuotiaiden lasten osuus yhden vanhemman perheissä 1990–2014, %.

Lähde: Tilastokeskus 2015d.

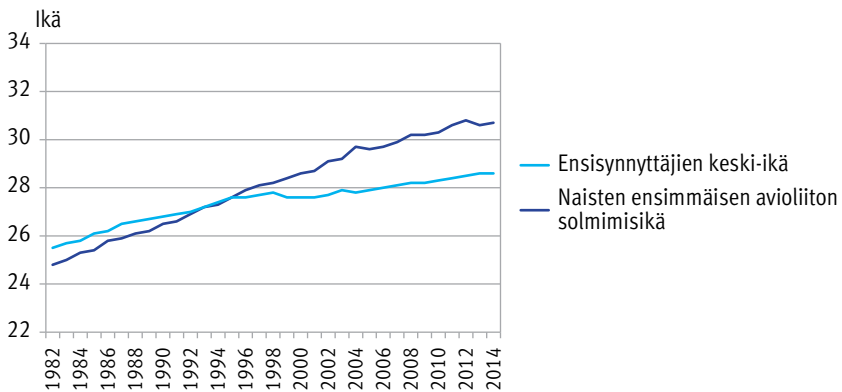
Lapsiperheiden, joiden vanhemmat elävät avoliitossa, määrä kasvoi 1990-luvulla vajaasta 60 000:sta yli 95 000:een vuonna 2000. Vuonna 2014 lapsiperheellisiä avopareja oli noin 110 000 eli melkein joka viides kaikista lapsiperheistä. Uusperheiden määrä ja osuus kaikista lapsiperheistä lisääntyivät 1990-luvulta aina vuoteen 2005 saakka. Vuonna 1990 uusperheitä oli noin seitsemän

prosenttia, ja 2000-luvulla uusperheiden osuus lapsiperheistä on vakiintunut hieman yli yhdeksään prosenttiin.

Neljäs suuri muutos perherakenteissa alkaa näkyä tilastoissa vasta 2000-luvun alkupuolella. Lapsiperheistä, joiden vanhemmat elävät rekisteröidyssä parisuhteessa, on saatavana tilastotietoa vuodesta 2002 lähtien. Tuolloin näitä lapsiperheitä oli 32. Vuonna 2014 parisuhteensa olivat rekisteröineet 524 lapsiperheen vanhemmat (Tilastokeskus 2015a; ks. myös Pohjanpää 2013).

Edellä kuvatut perherakenteen muutokset näkyvät myös naisten ensimmäisen avioliiton solmimisikässä ja ensisynnyttäjien keski-ikässä (kuvio 3). Naisten ensimmäisen avioliiton solmimisikä kasvoi Suomessa tasaisesti aina 2010-luvun alkuun asti ja oli 30,7 vuotta vuonna 2014. Ensisynnyttäjien keski-ikä kasvoi 1990-luvun puoliväliin asti, mutta pysähtyi sitten noin kymmeneksi vuodeksi, minkä jälkeen se on uudelleen kasvanut vaikkakin aikaisempaa hitaammin. Vuonna 2014 ensisynnyttäjien keski-ikä Suomessa oli 28,6 vuotta.

Kuvio 3. Ensisynnyttäjien keski-ikä ja naisten ensimmäisen avioliiton solmimisikä vuosina 1982–2014.

Lähde: Tilastokeskus 2015d.

Yksinhuoltajaperheiden yleistyminen johtui 1990-luvulla pääasiassa lapsiperheiden vanhempien avo- ja avioeroista, sillä parisuhteen ulkopuolella syntyneiden lasten määrä ei ole kasvanut. Pääosa lapsista syntyy yhä kahden vanhemman perheeseen. Vain yhden vanhemman perheiden alle vuoden ikäisten lasten osuus kaikista alle vuoden ikäisistä lapsista on pysynyt viimeisen 20 vuoden ajan lähes ennallaan, Tilastokeskuksen perhetilastojen (2015d) mukaan noin kahdeksassa prosentissa.

Perherakenteiden murros näkyy Suomessa myös avo- ja avioerojen määrässä. Avioerojen määrä Suomessa oli 1980-luvulla vuosittain noin 9 000–10 000 (Tilastokeskus 2015f). Vuonna 1988 tuli voimaan uusi avioliittolaki, jossa oli luovuttu syyllisyysperiaatteesta avioeron ehtona ja jossa omaisuuden jakaminen

eron jälkeen oli tasapuolisempaa (Kiiski 2011, 34). Lain seurauksena avioerojen määrä kasvoi ja vakiintui 13 000–14 000:een. (Tilastokeskus 2015f.) Avoerojen tilastointi on vaikeaa, koska parisuhdetta ei ole samalla tavalla virallistettu kuin avioliitoissa tai rekisteröidyissä parisuhteissa. Tutkimusten perusteella vuonna 2005 lapsiperheiden vanhemmat erosivat avioliitosta lähes kolme kertaa yleisemmin kuin avioliitosta (Kartovaara 2007, 93).

2000-luvun ensimmäinen vuosikymmen oli hyvää aikaa perhepolitiikan kehittämiseen

1990-luvun alun syvän lamakauden jälkeen talous kasvoi Suomessa vuosikymmenen puolivälistä aina vuoteen 2008 asti, jolloin finanssikriisi heijastui talouteen ja näkyi suurina muutoksina kansantalouden tuotannon suhdannekehityksessä sekä bruttokansantuotteen volyymin pudotuksena. Myös työttömyys alkoi kasvaa vuonna 2010, mutta se ei ole saavuttanut niitä mittasuhteita, jotka vallitsivat 1990-luvun laman aikana. Kotitalouksien reaalityulojen kasvu, joka oli jatkunut 1990-luvun puolivälistä lähtien, kuitenkin pysähtyi vuonna 2010. (Findikaattori 2015.)

Vuosina 2009–2013 isien työllisyysaste on ollut korkeampi, hieman yli 90 prosenttia, kuin niiden samanikäisten miesten, joilla ei ole alaikäisiä lapsia (runsas 70 prosenttia). Sen sijaan äitien työllisyysaste on ollut hieman matalampi (74–76 prosenttia) kuin samanikäisten naisten, joilla ei ole alaikäisiä lapsia (77–78 prosenttia). Isillä lasten lukumäärä ei juuri vaikuta työllisyysasteeseen, mutta äideillä vähintään kolme alaikäistä lasta alentaa työllisyysastetta muihin verrattuna jo noin 20 prosenttiyksikköä. Eniten kuitenkin äitien työllisyysasteeseen – jälleen toisin kuin isien työllisyysasteeseen – vaikuttaa nuorimman lapsen ikä ja se, onko äiti perhevapaalla työsuhteesta vai ilman työsuhdetta (Tilastokeskus 2013).

Pienten lasten vanhempien työllisyysasteeseen vaikuttavat perhevapaiden kesto ja se, miten työsuhteesta perhevapailla olevat luokitellaan työvoimaan kuuluviksi. Tämä määrittely on muuttunut 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolella. Aikaisemmin kaikki työsuhteesta äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaalla olevat luokiteltiin työllisiksi, mutta työsuhteesta hoitovapaalla olevat luokiteltiin työvoiman ulkopuolella oleviksi. Vuodesta 2007 lähtien äitiys- ja isyysvapaalla olevat lasketaan edelleen työllisiksi, mutta yli kolme kuukautta vanhempainvapaalla tai hoitovapaalla olevat luokitellaan työvoiman ulkopuolelle. Erilaiset tavat laskea perhevapailla olevat työllisyysasteeseen heikentävät pienten lasten äitien työllisyysasteen vertailukelpoisuutta sekä kansainvälisissä

että kansallisissa pitkän aikavälin vertailuissa (Haataja ja Hämäläinen 2010, 87; OECD 2005 ja 2007).

1990-luvun lamaan verrattuna (Haataja 2005, 28–29) ovat äitien työllisyys ja työvoimaan kuulumisen supistuneet 2000-luvun talouskriisin aikana selvästi vähemmän, eikä työvoiman ulkopuolella ilman työsuhdetta lasta hoitavien osuus ole paljonkaan kasvanut (Tilastokeskus 2013; ks. myös Tilastokeskus 2011). Äitien työmarkkina-aseman paraneminen 2000-luvulla näkyi erityisesti ensimmäisen lapsen saaneilla äideillä: mitä nuoremmasta lapsen ikäryhmästä oli kysymys, sitä useammalla äidillä oli työsuhte ennen esikoisen syntymää, ja esikoisen synnyttäneet naiset työllistyivät nopeammin lapsen saannin jälkeen. Työttömyys ja työvoiman ulkopuolelle jääminen vähenivät, ja yhä useampi äiti kuului palkallisten vapaiden piiriin. (Haataja 2014.) Hyvä työllisyyskehitys on kuitenkin heikentynyt vuosikymmenen vaihteesta eteenpäin.

Toimeentulon kannalta merkittäviä perheitä erottelevia tekijöitä ovat sekä huoltajien että lasten lukumäärä. Monilapsisten perheiden (4 lasta tai enemmän) käytettävissä olevat tulot jäävät selvästi kaikkien kotitalouksien mediaanitulojen alapuolelle. Toisaalta yksi- ja kaksilapsiset perheet ovat keskimäärin kaikkein parhaiten toimeentulevia Suomessa. (Okkonen 2014.) Huoltajien lukumäärällä on selvästi suurempi merkitys lapsiperheiden toimeentuloon kuin lasten lukumäärällä. Kahden huoltajan lapsiperheiden käytettävissä olevat tulot ovat Suomessa keskimäärin noin 13 prosenttia suuremmat kuin väestön keskitulo. Vastaavasti yhden huoltajan lapsiperheiden tulot ovat noin 17 prosenttia väestön keskituloja pienemmät. (Okkonen 2014.) Lapsiperheet ovat siis hyvin heterogeeninen väestöryhmä toimeentulomittareidenkin näkökulmasta.

Toimeentulovaikeuksia on tutkittu monella eri tavalla. Suhteellinen tulo-
köyhyysriski on tavanomainen kansainvälisissä vertailuissa käytetty mittari, joka mittaa kotitalouksien pienituloisuutta (Kainu ja Niemelä 2014, 14). Kansainvälisessä vertailussa lapsiperheiden toimeentulo on Suomessa korkealla tasolla (ks. esim. Gornick ja Jäntti 2012; Eurostat 2015) ja lapsiperheiden köyhyys on vähäistä. EU-maiden vertailussa Suomessa on kolmanneksi pienin lapsiköyhyysaste heti Ruotsin ja Tanskan jälkeen (López Vilaplana 2013). Kehityksen suunta on kuitenkin huolestuttava. Lapsiköyhyys oli Suomessa pienintä 1990-luvun alun laman aikana, eli vuonna 1994 (noin 4 %). Vuonna 2007 lapsiköyhyysaste oli kohonnut Suomessa 12 prosenttiin, eli hieman reilussa vuosikymmenessä köyhien lasten osuus kolminkertaistui. (Jäntti 2010, 68.) Tämän jälkeen lapsiköyhyys on hieman vähentynyt, mutta se oli vuonna 2013 yhä 11 prosenttia (Tilastokeskus 2015e, 10). Koko väestössä tuloerot kasvoivat nopeasti 1990-luvun jälkipuolella, ja ne ovat 2000-luvulla jääneet suuremmiksi kuin ne olivat 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa (Tilastokeskus 2015g).

Perherakenteella on suuri vaikutus lapsiköyhyyden esiintyvyyteen. Erityisen suuri köyhyysriski Suomessa on yksinhuoltajilla. Myös köyhyyden yleistyminen

on ollut heillä erityisen suurta. Kun vuonna 1995 joka kymmenes yksinhuoltajakotitalous eli köyhyysrajan alapuolella, vuonna 2007 näitä oli jo joka neljäs (esim. Pylkkänen 2009). Köyhyys on yksinhuoltajien keskuudessa huomattavasti yleisempää kuin kahden vanhemman perheissä. Vuonna 2013 yksinhuoltajakotitalouksien köyhyysaste oli 20 prosenttia, kun taas pariskuntien, joilla on lapsia, köyhyysaste oli 7 prosenttia (koko väestön köyhyysaste vuonna 2013 oli 12,8 %) (Tilastokeskus 2015e, 16). Myös lasten ikä vaikuttaa köyhyyden yleisyyteen. Perheillä, joissa on alle kolmevuotiaita lapsia, on pienituloisuusasteella mitattuna suurin köyhyysriski (Tilastokeskus 2015e). Näissä perheissä on usein joko vapaaehtoisesti tai työmahdollisuuksien puuttuessa päädytty siihen, että jonkin aikaa vain toinen vanhemmista käy ansiotyössä. Lasten ikä korreloi vanhempien iän kanssa, jolla puolestaan on yhteys vanhempien työmarkkina-asemaan ja työllisyystilanteeseen. Pienten lasten vanhemmat ovat usein nuoria, eivätkä he ole vielä täysin kiinnittyneet työelämään. Kahden huoltajan kotitalouksissa tärkeä köyhyysriskiä selittävä tekijä onkin se, ovatko molemmat huoltajat töissä (ks. esim. Airio 2008, 74–77).

Lapsiperheiden toimeentulokokemukset jakautuvat Suomessa tutkimusten mukaan kahtia. Kahdella perheellä viidestä jää rahaa säästettäväksi, kun samaten kaksi perhettä viidestä kokee toimeentulossaan eriasteisia hankaluuksia. Perherakenteella on myös suuri merkitys toimeentulokokemuksissa. Yksinhuoltajakotitalouksilla on huomattavasti useammin toimeentulovaikeuksia kuin kahden huoltajan lapsiperheillä. (Salmi ym. 2014, 102.)

Kaiken kaikkiaan 2000-luku on ollut perhepolitiikassa monien uudistusten aikaa. Lapsiperheiden työllisyysaste on pysynyt jopa viime vuosien taantumassa kohtuullisena, ja heidän toimeentulonsa on varsinkin kahden huoltajan kotitalouksissa keskimäärin korkealla tasolla, mutta tuloerot ja köyhyysaste ovat pitkällä aikavälillä kasvaneet. Monet kehityssuunnat ovat silti pysyneet tiukasti ennallaan, vaikka niihin on pyritty puuttumaan. Yksinhuoltajakotitalouksien taloudellinen tilanne heikentyi selvästi 1990-luvulla verrattuna kahden huoltajan kotitalouksiin, eikä tätä eroa ole saatu 2000-luvulla kurottua juuri lainkaan umpeen. Lisäksi esimerkiksi isien perhevapaita on kehitetty, mutta niiden isien, jotka eivät käytä vapaita, osuus on vähentynyt hitaasti (ks. Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Myös ensisynnyttäjien ikä, avioliiton solmimisikä sekä avioliittojen ja yksinhuoltajien määrä kasvavat hitaasti mutta varmasti. Vuonna 2008 alkanut talouden taantuma on johtamassa siihen, että perhepolitiikan kehittämiseen on tarjolla lähinnä niukkuutta ja väheneviä resursseja.

Kirjan lähtökohdat, tavoite ja sisältö

Tätä kirjoitettaessa marraskuussa 2015 Suomen talouden ja työllisyydenkin näkymiä pidetään heikkoina. Tämä näkyy myös toukokuussa toimintansa aloittaneen Sipilän hallituksen ohjelmassa (Valtioneuvoston kanslia 2015), jossa ei edellisten hallitusten tapaan esitetä tavoitteita perhevapaiden jakamisesta eikä sukupuolten tasa-arvosta. Hallitusohjelman tilannekatsausosassa (Valtioneuvoston kanslia 2015, 8) todetaan: ”Tuloerot ovat kansainvälisesti katsoen pienet. Naiset ja miehet ovat tasa-arvoisia. Lasten hyvinvointi on korkealla tasolla –.” Perhepoliittisia tavoitteita sisältyy kuitenkin ohjelmaan yleisellä tasolla. Niiden lähtökohtana ovat muun muassa perheiden monimuotoisuus, vanhemmuuden vahvistaminen ja matalan kynnyksen palvelut. Päätöksenteossa luvataan ottaa käyttöön päätösten lapsi- ja perhevaikutusten arviointi ja yksityiskohtaisemmin luvataan muun muassa vahvistaa eroperheiden asemaa. Suurin periaatteellinen muutos liittyy siihen, että oikeus varhaiskasvatukseen kunnan järjestämissä palveluissa ja oikeus saada yksityisen hoidon tukea yksityisessä hoidossa rajattaisiin vain 20 tuntiin viikossa, ellei kokopäivähoidon tarpeelle esitetä hyväksyttävää syytä (HE 80/2015). Rajaukset koskisivat myös työttömien perheitä, joissa vanhemmat vastustavat muita vanhempia useammin oikeuksien rajaamista (Juutilainen ym. 2016).

Lapsiperheiden taloudellista toimeentuloa ja siihen liittyviä ongelmia on 2000-luvulla tutkittu Suomessa paljon, kuten edellä kävi ilmi (ks. myös Moisio 2005; Hämäläinen 2005; Sauli 2007; Forssén ym. 2009; Salmi ym. 2009b; Haataja ja Hämäläinen 2010; Jäntti 2010; Lammi-Taskula ja Karvonen 2014). Tästä syystä muun muassa toimeentulokysymyksiä käsitellään tässä kirjassa vähemmän. Kirjan fokuksena ovat ensiksikin perhepolitiikan tavoitteet ja toteutumat, joita tarkastellaan sekä empiirisesti että lakimuutosten avulla, toiseksi suomalaisen väestön perhepolitiikkaa koskevien asenteiden kansainvälinen vertailu sekä kolmanneksi lapsiperheet, jotka ovat erityisten haasteiden edessä. Tämä kirja on kolmas Kelan tutkimuksen 2000-luvulla julkaisema lapsiperheisiin liittyvä Teemakirja. Jokaisella kirjalla on oma viestinsä ajankohtaisista perhepoliittisista kysymyksistä (ks. Takala 2005; Hämäläinen ja Kangas 2010).

Tämän kirjan suunnittelu alkoi Kelan tutkimuksen lapsiperhehankkeesta. Siinä koottiin pienten lasten perheistä ja heidän tilanteestaan 2000-luvulla ker-tova laaja empiirinen ja edustava, rekisteritietoihin perustuva Lapsiperheaineisto (LAPE-aineisto). Monet kirjan artikkeleista hyödyntävät tätä aineistoa, joka edustaa 50–60:tä prosenttia kaikista vuosina 1999–2009 synnyttäneistä äideistä ja heidän perheistään. Edustava tutkimusaineisto on tehnyt mahdolliseksi sekä pitkittäistietoihin että poikkileikkaustilanteisiin perustuvia tutkimuksia ja analyysjä myös pienistä väestöryhmistä, joita perinteiset otosaineistot eivät useimmiten edusta riittävän hyvin. Suurtenkaan rekisteriaineistojen avulla ei

päästä käsiksi kaikkiin kysymyksiin, kuten väestön tai lapsiperheiden vanhempien mielipiteisiin. Siksi on tärkeää, että kuulemme sekä väestöä että lastenhoidosta itse vastaavia, kuten tässä kirjassa teemme kansainvälisen ISSP-kyselyn, omaishoitokyselyn ja Perhevapaat 2013 -väestökyselyjen kautta. Seuraavassa artikkelissa **Vesa-Pekka Juutilainen** kuvaa tarkemmin kirjassa hyödynnetyt tutkimusaineistot.

Kirjan kolmen seuraavan osion artikkeleja yhdistää laaja kysymys: Miten suomalainen perhepolitiikka vaikuttaa perheiden hyvinvointiin? Kirjan ensimmäisessä osiossa ”**Perhepolitiikan tavoitteet ja toteutumat**” käsitellään perhevapaareformeja ja niiden yhteyksiä perhevapaiden jakamiseen ja lastenhoitoratkaisuihin sekä sitä, miten työttömyys liittyy lapsiperheiden talouteen ja valintoihin.

Anita Haataja taustoittaa artikkelissaan perhevapaita ja niihin liittyviä etuuksia. Artikkelissa käsitellään erityisesti 2000-luvun keskeisimpiä perhevapaisiin liittyviä reformeja, mutta osin niitä taustoitetaan myös pidemmältä aikaväliltä. Perhe-etuuksista erityisesti äitiys-, isyys- ja vanhempainrahojen määräytymisperusteita kehitettiin 2000-luvulla monella tapaa yhtäältä niin, että harvempi sai enää vähimmäispäivärahaa, ja toisaalta niin, että työnantajalle maksettavien korvausten taso perhevapaista aiheutuvista kustannuksista parani. 2000-luvulla on kehitetty myös osa-aikaisia perhevapaita.

Miia Saarikallio-Torpin ja **Anita Haatajan** artikkelissa pohditaan, miten toimivat perhepoliittiset reformit, joilla on pyritty lisäämään isien osallistumista lasten hoitoon. Isien perhevapaiden käytön esteinä on usein pidetty yleisiä asenteita lastenhoitoon liittyviä sukupuolirooleja kohtaan, työpaikkojen kulttuuria ja korvaustasojen mataluutta. Työnantajien tuen puute isien vanhempainvapaiden käytölle saattaa viestiä kulttuurisesta normista, jonka mukaan äidit ovat pienten lasten ensisijaisia hoivaajia. Myös puolisoiden ylläpitämää perinteistä työnjakoa lastenhoidon, kotitöiden ja palkkatyön välillä löytyy Suomesta edelleen. Reformien kannalta myönteinen tulos artikkelissa on se, että mitä enemmän isille on kehitetty korvamerkittyjä oikeuksia, sitä enemmän isät niitä myös käyttävät. Toisaalta vielä suhteellisen suuri osa isistä ei käytä näitä oikeuksia lainkaan.

Vuoden 2005 eläkeuudistus muutti niin lapsiaan kotona hoitavien kuin opiskelevienkin eläkkeiden karttumissääntöjä palkattomien jaksojen ajalta. Eläkeasioiden ajattelu saattaa tuntua lapsiaan hoitavien näkökulmasta kaukaiselta asialta, ja etusijalla ovat lapsen hyvinvointi sekä perheen toimeentulo. **Karoliina Koskenvuon** artikkeli taustoittaa pitkällä aikavälillä sitä, miten eläkejärjestelmät ovat kohdelleet lapsiaan hoitavia vanhempia ja miten kohtelu on muuttunut eläkeuudistusten myötä. Artikkelissa havainnollistetaan myös esimerkkitapausten avulla, millaisia eläketulon menetyksiä eripituiset lastenhoitojaksot aiheuttavat kuntasektorilla työskenteleville äideille eri tulotasoilla. Lasten hoidon aikana aiheutuvat tulojen menetykset voivat siis konkretisoitua uudelleen eläkkeelle siirryttäessä.

Seuraavassa artikkelissa **Maria Valaste** tutkii ainutlaatuisella asetelmalla ja mikrosimulointimenetelmää käyttäen, miten kotihoidon tuen vaihtoehtoiset leikkaukset vaikuttaisivat äitien ja isien työvoiman tarjontaan sekä lasten päivähoitopaikkojen kysyntään. Vuoden aikana tilanteet lapsiperheissä muuttuvat monta kertaa, esimerkiksi vanhimmat lapset ylittävät ikärajoja, jotka oikeuttavat lapsen hoitoon kotona, perheeseen syntyy uusia lapsia tai toinen vanhemmista joutuu työttömäksi. Joskus muutokset ovat yhtäaikaisia, joskus ne tapahtuvat eri aikaan vuoden sisällä. Vain riittävän tarkalla, kuukausitason tapahtumista ker- tovilla aineistolla, kuten tässä artikkelissa, voidaan mahdollisten lakimuutosten vaikutuksista saada täsmällisempi kuva myös vuoden aikana.

Kotihoidon tuen hoitorahaa maksetaan alle kolmevuotiaista lapsista vaih- toehtona päivähoitopalvelujen käytölle. Jos alle kolmevuotiaalla on vanhempia sisaruksia, jotka hoidetaan kotona, maksetaan myös heistä hoitorahaa. Suuri osa kolme vuotta täyttäneistä sisaruksista hoidetaankin kotona. **Jussi Tervola** tutkii, tekevätkö maahanmuuttajaperheet samoja valintoja kuin kantaväestöön kuuluvat perheet. Artikkelissa käytetään vertailuasetelmaa, jossa eri maahan- muuttajataustaisten ryhmien lastenhoitovalintoja peilataan toisalta toisiinsa, mutta myös kantaväestön lastenhoitovalintoihin.

Kirjan ensimmäisen osion päättää **Pertti Honkasen** artikkeli, jossa tarkas- tellaan työttömyyden esiintymistä ja vaikutusta vuonna 2004 lapsen saaneiden perheiden tulonsiirtoihin ja tulonmuodostukseen vuosina 1999–2010. Perheen tu- lotaso ja vanhempien työmarkkina-asema vaikuttavat artikkelin mukaan siihen, minkälaisia lastenhoitovalintoja perheessä tehdään. Kotihoidon tuki nähdään usein erityisesti naisten tulotasoa heikentävänä ”loukkuna”, mutta se voi myös tarjota heikkojen työllistymisnäkymien vallitessa vaihtoehdon työttömyydelle.

Suomessa asenteet perhepoliittisia järjestelmiä, kuten lasten päivähoitoa, kohtaan ovat perinteisesti olleet positiivisia verrattuna vaikkapa toimeentulo- tai asumistuen saamaan kannatukseen (ks. esim. Sihvo ja Uusitalo 1993, 96–97; Muuri 2008, 199–209; Kallio 2010, 61). Kunnallisanalan kehittämissäätiön kansa- laismielipidekyselyissä (2015) lapsiperheiden subjektiiviset oikeudet (lapsilisät, päivähoito ja kotihoidon tuki) saavat edelleen paljon kannatusta – erityisesti jos vastaaja on itse lapsiperheellinen. Suomalaisessa yhteiskunnassa laajalti hyväksytään perhepolitiikan edistäminen. Kirjan toinen osio, ”**Äitien ja isien rooli lastenhoidossa ja ansiotyössä: mielipide-erot Euroopassa**”, keskittyy kansainvälisiin vertailuihin ja sen kahdessa artikkelissa käytetään aineistona ISSP-kyselyitä.

Milla Salin, Mia Hakovirta ja Minna Ylikännö analysoivat, millaista ansaitsija-hoivaajamallia Suomen lisäksi viidessä muussa eurooppalaisessa ver- tailumaassa kannatetaan. Kannatusta saavat eriaisteiset mieselättäjämallit, joissa miesten vastuulla on pääasiallinen elatuksen hankkiminen, sekä tasa-arvoiset ansaitsija-hoivaajamallit, joissa sekä naiset että miehet osallistuvat ansiotyöhön.

Ruotsia lukuun ottamatta kaikissa muissa maissa, myös Suomessa, enemmistö väestöstä kannattaa ainakin jossain määrin perinteistä työnjakoa miesten ja naisten välillä.

Ansaisijamallien kannatuksella on yhteys myös siihen, miten lasten hoivavastuu jaetaan. Osion toisessa artikkelissa **Minna Ylikännö, Mia Hakovirta ja Milla Salin** vaihtavat näkökulmaa ja tarkastelevat, miten mielipiteet perhevapaiden jakamisesta äidin ja isän kesken vaihtelevat maittäin. Vertailussa on mukana kaikkiaan 21 eurooppalaista maata, itäisen Euroopan maat ja Venäjä mukaan lukien. Lisäksi he ryhmittelevät maat perhevapaita koskevien mielipiteiden mukaan. Artikkelissa tarkastellaan myös naisten ja miesten välisten asenteiden eroja, jotka osoittautuvat Suomessa suhteellisen suuriksi. Toisaalta tämä viittaa samalla siihen, että muutos kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa olisi kohtuullisen nopeaa myös tulevaisuudessa.

Kirjan kolmannessa osiossa, ”**Perheet haasteiden edessä**”, tarkastellaan ja vertaillaan ensiksikin eroriskejä ensimmäisen lapsen saaneiden avo- ja avio-erien perheissä sekä toiseksi perheissä, joissa hoivatarve on keskimääräistä suurempi, eli perheissä, joissa on vammainen lapsi. Toinen tarkastelun kohde ovat yksinhuoltajaperheet, joiden osuus lapsiperheistä näyttää vakiintuneen 2000-luvulla. Mielenkiintoista onkin tietää, ovatko myös asenteet yksinhuoltajia kohtaan muuttuneet. Yksinhuoltajia ja heidän taloudellista asemaansa on tutkittu 2000-luvulla, kuten edellä on käynyt ilmi, mutta elatustuen maksamisen syistä ja merkityksestä yksinhuoltajien taloudessa on aikaisemmin saatu tietoa vain kyselytutkimuksista. Tässä kirjassa elatustuen roolia tarkastellaan rekisteritietojen avulla. Omaishoito yhdistetään yleensä vanhuksiin, eläkkeellä puolisoaan hoitaviin iäkkäisiin pariskuntiin. Kirjan viimeisessä artikkelissa huomio kohdistetaan työikäisiin äiteihin, jotka hoitavat kotona vammaista, paljon hoivaa vaativaa lastaan.

Ilpo Airio tutkii artikkelissaan, onko eroriski suurempi äideillä, jotka ovat ensimmäisen lapsen saadessaan avoliitossa, verrattuna äiteihin, jotka ovat avoliitossa. Kohderyhmänä ovat vuonna 2000 ensimmäisen lapsen saaneet äidit. Tutkittava kysymys on, miten nämä äidit siirtyvät avo- tai avoliitosta avo- tai avioeroon vuoden 2009 loppuun mennessä. Oletuksena ovat aikaisempien tutkimusten perusteella yhtäältä se, että avoliitoista erotaan useammin kuin avoliitoista, ja toisaalta se, että eroriski vähenee, kun pariskunnalle syntyy yhteinen lapsi.

Toisessa artikkelissa **Mia Hakovirta, Milla Salin ja Anita Haataja** tarkastelevat yksinhuoltajiin kohdistuvia asenteita ja niiden mahdollisia muutoksia Suomessa ISSP-kyselyn pohjalta. Aikaisemmissa tutkimuksissa on yhtäältä käynyt ilmi, että kansalaiset eivät ole olleet samalla tavalla huolissaan perheinstituution muutoksista kuin yksinhuoltajuudesta. Toisaalta myönteisemmät asenteet yksinhuoltajia kohtaan ovat yleistyneet sitä mukaa, kun yksinhuoltajaperheet ovat

yleistyneet. Tässä artikkelissa tarkastellaan yksinhuoltajuutta koskevia asenteita 2000-luvulla, jolloin yksinhuoltajien osuus lapsiperheistä vakiintui. Artikkelissa kysytään, ovatko myös asenteet yksinhuoltajia kohtaan vakiintuneet vai muuttuneet myönteisemmiksi.

Elatustuen maksatus ja perintä siirtyivät Kelaan vuonna 2009. **Elina Aholan** artikkelissa tutkimuskohteena ovat yhden vanhemman perheet vuonna 2010. Heille on Lapsiperheaineiston avulla laskettu yksinhuoltajuushistoria. Artikkelista saadaan tietoa paitsi elatustuen merkityksestä tulonmuodostuksessa myös siitä, kuinka yleistä elatustuen saaminen on. Samoin selviää, miten suuri osuus elatustuen maksamisesta perustuu elatusavun laiminlyönteihin ja miten suuri osuus muihin syihin sekä miten elatustukea saavat eroavat eri sosioekonomisten ja demografisten tekijöiden suhteen muista yksinhuoltajista.

Vammaistukea saava lapsi vaatii paljon enemmän huolenpitoa kuin terve lapsi. Tästä voi seurata paineita myös perhe-elämään, vanhempien työssäkäyntiin ja toimeentuloon eli eroriski saattaa lisääntyä vammaisten lasten perheissä. Toisaalta vammaisen lapsi voi myös nostaa avioeron kynnyistä. **Heikki Hiilamon ja Elina Aholan** tavoitteena on selvittää, liittyykö vammaisen lapsen syntymään suurempi avo- tai avioeroriski kuin terveen lapsen syntymään. Kohderyhmänä ovat vuosina 2000–2004 syntyneet lapset, joiden äidit olivat parisuhteessa ennen lapsen syntymää.

Kirja päättyy **Laura Kalliomaa-Puhan ja Päivi Tillmanin** artikkeliin, jonka tutkimuskohteena ovat oman alaikäisen lapsensa omaishoitajana toimivat vanhemmat. Tutkimus perustuu Kelan laajaan omaishoitajakyselyyn. Omaishoitajat olivat enimmäkseen naisia, työikäisiä äitejä, joista hieman yli puolet kävi työssä koko- tai osa-aikaisesti. Yli viidennes omaishoitajista oli yksinhuoltajia. Oikeus mahdollisuuteen antaa hoivaa, saada omaishoidon tukea tai saada palveluja omaishoidon ohella tai sijasta on usein taistelu, jota käydään jopa oikeusteitse. Omaishoitajien ääni ja oikeustapausten kuvaukset muodostavat artikkelin keskeisen rungon.

Lähteet

Airio I. Change of norm? In-work poverty in a comparative perspective. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 92, 2008.

Bogdanoff P, Hämäläinen U. Bodyt, potkarit ja perhevapaat. Äitiyspakkauskyselyn tuloksia. Helsinki: Kela, Nettityöpapereita 22, 2011.

Castrén A-M, toim. Työn ja perheen tasapaino. Sääntelyä, tutkimusta ja kehittämistä. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2007.

Ellingsæter AL. Cash for childcare. Experiences from Finland, Norway and Sweden. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, International Policy Analyses, 2012.

Eurostat. Being young in Europe today. Luxembourg: Publications Office of the European Union, Statistical books, 2015.

Faurie M, Kalliomaa-Puha L. Jääkaappi, osoite vai sukuside? Perheen määritelmät sosiaalilainsäädännössä. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 28–61.

Findikaattori. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia ja Tilastokeskus. Saatavissa: <<http://www.findikaattori.fi/fi>>. Viitattu: 3.12.2015.

Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestötutkimuslaitos, Julkaisusarja D 50, 2009.

Gíslason I, Eydal G, toim. Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, TemaNord 562, 2011.

Gornick J, Jantti M. Child poverty in high- and middle-income countries. Selected findings from LIS. New York, NY: UNICEF, Child Poverty Insights, 2012.

Haataja A. Yhden tai kahden ansaitsijan malli. Vaikutukset ansiotyön, hoivan ja tulojen jakoon. Julkaisussa: Hjerpe R, Räsänen H, toim. Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Julkaisu 40, 2004: 162–186.

Haataja A. Äidit ja isät työmarkkinoilla 1989–2002/2003. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 29, 2005.

Haataja A. Fathers' use of paternity and parental leave in the Nordic countries. Helsinki: Kela, Online working papers 2, 2009.

Haataja A. Verotusko sukupuolineutraalia? Futura 2010; 29 (3): 53–65.

Haataja A. Ensisyntyttäjät 2000-luvulla. Äitien työmarkkina-aseman muutokset sekä taustatietoa vanhempainvapaiden kohdentumisesta yrityksiin ja yritysjohtoon mielipiteistä perhevapaasiin. Helsinki: Kela, Työpapereita 63, 2014.

Haataja A, Juutilainen V-P. Kuinka pitkään lasten kotihoitoa? Selvitys äitien lastenhoitojaksoista kotona 2000-luvulla. Helsinki: Kela, Työpapereita 58, 2014.

Haataja A, Hämäläinen U. Viekö haikara tasa-arvon? Puolisoiden väliset tuloerot lapsiperheissä. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 76–116

HE 80/2015. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lasten päivähoitosta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

Hämäläinen U. Perhevapaiden aikaiset tulot ja toimeentulo. Julkaisussa: Takala P, toim. Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? Helsinki: Kela, 2005: 126–108.

Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010.

Hämäläinen U, Takala P. Isien perhevapaat ja tasa-arvo. Julkaisussa: Lilja R, Asplund R, Kauppinen K, toim. Perhevapaavalinnat ja perhevapaiden kustannukset sukupuolten välisen tasa-arvon jarruina työelämässä? Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 69, 2007a: 22–45.

Hämäläinen U, Takala P. Miksi kaikki isät eivät käytä perhevapaita? Talous & Yhteiskunta 2007b; 35 (3): 36–43.

Jallinoja R. Perheen vastaisu. Familistista käännettä jäljittämässä. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Julkunen R. Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Tampere: Vastapaino, 2010.

Juutilainen V-P, Saarikallio-Torp M. Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Tiedonkeruu, aineiston edustavuus ja perustietoja vastaajista. Helsinki: Kela, Työpapereita 89, 2016.

Jäntti M. Lapsiköyhyydestä Suomessa. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 62–75.

Kainu M, Niemelä M. Taloudelliset elinolot ja elämänvaiheet Euroopassa. Julkaisussa: Niemelä M, toim. Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kela, Teemakirja 14, 2014: 8–44.

Kallio J. Hyvinvointipalvelujärjestelmän muutos ja suomalaisten mielipiteet 1996–2006. Helsinki: Kela, Tutkimuksia 108, 2010.

Kartovaara L. Lapset hajoavissa perheissä. Julkaisussa: Tilastokeskus. Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus, 2007: 93–108.

Kiiski J. Suomalainen avioero 2000-luvun alussa. Miksi avioliitto puretaan, miten ero koetaan ja miten siitä selviydytään? Joensuu: University of Eastern Finland, Publications of the university of Eastern Finland, Dissertations in education, humanities, and theology 15, 2011.

Kuivalainen S. Vuoden 2007 perhevapaauudistuksen politiikkaprosessi. Julkaisussa: Niemelä M, Saari J, toim. Poliitiikan polut ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Kela, 2011: 178–204.

Kunnallisanalan kehittämissäätiö. Kansalaismielipide ja kunnat. Ilmapuntari 2014. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö, Polemia-sarjan julkaisu 97, 2015.

L 156/2015. Laki avioliittolain muuttamisesta.

L 580/2015. Laki lasten päivähoitosta annetun lain muuttamisesta.

Lainiala L. Perhepolitiikka kriisin aikana. Perhebarometri 2014. Helsinki: Väestöliitto, Katsauksia E 48, 2014.

Lammi-Taskula J, Karvonen S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, 2014.

López Vilaplana C. Children were the age group at the highest risk of poverty or social exclusion in 2011. Luxembourg: Eurostat, Statistics in Focus 4, 2013.

Luoto L, Kauppinen K, Luotonen A, toim. Perhevapaalta takaisin työelämään. Työ ja ihminen. Helsinki: Työterveyslaitos, Tutkimusraportti 42, 2012.

Miettinen A. Miksi syntyvyys laskee? Suomalaisten lastensaantiin liittyviä toiveita ja odotuksia. Perhebarometri 2015. Helsinki: Väestöliitto, Katsauksia E 49, 2015.

Miettinen A, Rotkirch A. Milloin on lapsen aika? Lastenhankinnan toiveet ja esteet. Perhebarometri 2008. Helsinki: Väestöliitto, Katsauksia E 34, 2008.

Moisio P, toim. Lapsiperheiden taloudellisen tilanteen kehitys Suomessa 1990–2002. Helsinki: Stakes, Raportteja 4, 2005.

Moss P, toim. International review of leave policies and related research 2012. London: University of London, 2011.

Muuri A. Sosiaalipalveluja kaiken ikää ja kaikille? Julkaisussa: Moisio P, Karvonen S, Simpura J, Heikkilä M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 2008: 192–215.

OECD. Society at a glance. OECD social indicators. Paris: OECD, 2005.

OECD. Babies and bosses. Reconciling work and family life. A synthesis of findings for OECD countries. Paris: OECD, 2007.

OECD. OECD family database. Paris: OECD, 2015. Saatavissa: <http://www.oecd.org/els/family/SF_2_1_Fertility_rates.pdf>. Viitattu 9.11.2015.

Okkonen K-M. Suomessa toimeentulovaikkeudet koettelevat erityisesti lapsiperheitä. Hyvinvointikatsaus 2014; 25 (1): 16–21.

Plantenga J, Remery C. European commission's expert group on gender and employment issues (EGGE). The provision of childcare services. A comparative review of 30 European countries. Brussels: European Commission, 2009.

Pohjanpää K. Sateenkaariperheet tuovat väriä tilastoihin. Hyvinvointikatsaus 2013; 24 (3): 6–12.

Pylkkänen E. Yksinhuoltajaperheiden rankempi taakka. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Karvonen S, Ahlström S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2009: 94–103.

Riihelä M, Viitamäki H. Veromuutosten vaikutukset sukupuolen mukaan vuosina 1993–2012. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Tutkimuksia 180, 2015.

Salmi M, Lammi-Taskula J, toim. Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea. Helsinki: Stakes, 2004.

Salmi M, Lammi-Taskula J, Närvi J. Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, Julkaisuja 24, 2009a.

Salmi M, Sauli H, Lammi-Taskula J. Lapsiperheiden toimeentulo. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Karvonen S, Ahlström S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2009b: 78–93.

Salmi M, Lammi-Taskula J, Sauli H. Lapsiperheiden toimeentulo. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Karvonen S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014: 82–104.

Sauli H. Lasten ja lapsiperheiden toimeentulo. Julkaisussa: Tilastokeskus. Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus, Väestö, 2007: 269–286.

Sihvo T, Uusitalo H. Mielipiteiden uudet ulottuvuudet. Suomalaisten hyvinvointivaltiota, sosiaaliturvaa sekä sosiaali- ja terveyspalveluja koskevat asenteet vuonna 1992. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 33, 1993.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaalisesti kestävä Suomi 2020. Sosiaali- ja terveyspolitiikan strategia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2010a.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 8, 2010b.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapsi- ja perhepolitiikka Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Esitteitä 9, 2013.

Takala P. Lastenhoito ja sen julkinen tuki. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 110, 2000.

Takala P, toim. Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? Helsinki: Kela, 2005.

Tanhua H, Knape N. Sosiaalimenot ja rahoitus 2013. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 5, 2015.

Tilastokeskus. Työssäkäynti 2011. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2011.

Tilastokeskus. Työvoimatutkimus 2013. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2013.

Tilastokeskus. Perheet 2014. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2015a.

Tilastokeskus. Väestö iän (1-v.) ja sukupuolen mukaan alueittain 1980–2014. Helsinki: Tilastokeskus, 2015b. Saatavissa: <http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm__vaerak/058_vaerak_tau_104.px/?rxid=fee54d3c-15ad-4c98-b6d5-dfd02805d3bc>. Viitattu 9.11.2015.

Tilastokeskus. Kokonaishedelmällisyys vuosina 1776–2014. Helsinki: Tilastokeskus, 2015c. Saatavissa: <http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm__synt/010_synt_tau_101.px/?rxid=38e073b7-8131-44e5-96aa-15ef5f5c401e>. Viitattu 9.11.2015.

Tilastokeskus. Perheet perhetyyppin ja lasten lukumäärän mukaan alueittain 1992–2014. Helsinki: Tilastokeskus, 2015d. Saatavissa: <http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm__perh/010_perh_tau_101.px/?rxid=be5c97b6-da58-4235-b5ed-0daa3ca68357>. Viitattu 9.11.2015.

Tilastokeskus. Tulonjakotilasto 2013. Pienituloisuus. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2015e.

Tilastokeskus. Siviilisäädyn muutokset 2014. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2015f.

Tilastokeskus. Tulonjakotilasto. Tuloerot ja toimeentulo (kansainvälinen vertailu). Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2015g.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Paavo Lipposen II hallituksen ohjelma 15.4.1999. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 1999.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Matti Vanhasen hallituksen ohjelma 24.6.2003. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2003.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma, 19.4.2007. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2007.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma, 22.6.2011. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2011.

Valtioneuvoston kanslia. Ratkaisujen Suomi. Neuvottelutulos strategisesta hallitusohjelmasta. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen hallitusohjelma 27.5.2015. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2015.

Vikman M, Saarikallio-Torp M, Haataja A, Juutilainen V-P. ”Ei kukaan voi etukäteen tietää.” Äitien kokemuksia perhevapaista, työn ja perheen yhteensovittamisesta sekä toimeentulosta monikko- ja muissa pienten lasten perheissä. Käsikirjoitus.

Vesa-Pekka Juutilainen

Kirjassa käytetyt aineistot

Tämän kirjan teemana ovat lapsiperheet erityisesti 2000-luvulla, ja kirjan artikkeleissa käytetään useita eri tietolähteitä ja aineistoja, joiden avulla tietoa saadaan. Käytettävistä aineistoista keskeisin on rekisteripohjainen Lapsiperheaineisto (ns. LAPE-aineisto). Erillisissä artikkeleissa hyödynnetään enimmäkseen LAPE-aineistosta muodostettuja, kuhunkin aiheeseen soveltuvia erillisiä tutkimusaineistoja. Muita käytettyjä aineistoja ovat kansainvälinen International Social Survey Programme (ISSP) -kyselyaineisto, Kelan omaishoitajakysely, Perhevapaat 2013 -väestökysely sekä SISU-rekisteriaineisto. Seuraavaksi käydään läpi ja kuvataan kaikki nämä aineistot.

Aineistojen kuvaus

Lapsiperheaineisto

Kirjassa yleisimmin käytetty aineisto, Kelassa kerätty Lapsiperheaineisto (LAPE-aineisto) edustaa vuosina 1999–2009 lapsen saaneita äitejä ja heidän perheitään. Vuoden 2010 osalta on käytössä tietoa myös osasta synnyttäneitä, mutta näiden tietojen kattavuus on vajaa erityisesti ensisynnyttäjien osalta. Aineiston pohjana ovat Kelan perhe-etuustiedot täydennettynä Tilastokeskuksen väestö- ja työssäkäyntitiedoilla. Aineisto mahdollistaa seurannan sille, kuinka perheet hoitavat lapsia erilaisten perhe-etuuksien turvin, mitkä tekijät selittävät perheiden tekemiä valintoja sekä kuinka valinnat muuttuvat ajan myötä.

Aineiston perusjoukon muodostavat äidit, jotka olivat Kelan etuusjärjestelmien mukaan saaneet äitiysrahaa vuosien 1999–2009 aikana. Etuustietojen avulla Kelassa haettiin tiedot tutkimusaikavälillä synnyttäneistä naisista. Tiedot näiden naisten puolisoista löydettiin yhteisistä lapsista maksettujen vanhempainpäivärahojen tai lastenhoidon tukien kautta. Sekä äideistä että heidän puolisoistaan poimittiin kaikki perhe-etuustiedot koko tarkasteltavalle ajanjaksolle, jolloin saatiin tiedot myös kaikista tällä ajanjaksolla syntyneistä lapsista. Äitien tietoihin yhdistettiin myös Tilastokeskuksen aineistojen kautta tiedot puolisoista, sillä

Kelasta löytyvä tieto on puutteellista erityisesti niiltä ajankohdilta, jolloin perhe ei saa lapsista vanhempainpäivärahoja tai lastenhoidon tukia. Kaikkiin sekä Kelassa että Tilastokeskuksessa poimittuihin henkilöiden tietoihin yhdistettiin tämän jälkeen tietoja niin väestö- kuin yössäkäyntitilastoista.

Lapsiperhehankkeen perusaineistoina käytetään kahta erillistä otosaineistoa. Äideistä on käytettävissä Tilastokeskuksen etäkäyttöjärjestelmän kautta 60 prosentin yksinkertaisella satunnaisotannalla poimittu aineisto. Otokseen kuuluvista äideistä ja heihin yhdistetyistä puolisoista on etäkäyttöjärjestelmässä käytettävissä poimitut rekisteriaineistot. Tutkijoiden omilla työasemilla on puolestaan paikallisesti käytettävissä aineisto, jonka pohjana on 50 prosentin yksinkertainen satunnaisotos tutkimusajanjaksona synnyttäneistä äideistä ja heihin yhdistetyistä puolisoista. Tiedot ovat muutoin samoja kuin etäkäyttöaineistossa, mutta osa Tilastokeskuksen tiedoista ei ole yhtä tarkkoja kuin etäyhteyden kautta käytettävä aineisto. Etäkäyttöaineisto sisältää muun muassa henkilön asuinkunnan ja tarkat tulot, kun taas paikallisesti käytettävässä aineistossa nämä tiedot on karkeistettu. Otosaineistojen avulla saadut lukumäärätulokset on kummassakin aineistossa mahdollista korottaa tarvittaessa perusjoukon tasolle, mikäli niitä halutaan tarkastella väestötasolla. Väestötason estimaatit saadaan kertomalla 50 prosentin otoksesta saatavat tulokset kahdella ja 60 prosentin otoksen tulokset 1,67:lla.

Tutkimusajanjaksolla on vuosittain syntynyt 55 000–61 000 lasta. Taulukosta 1 (s. 30) voidaan tarkastella, kuinka lukumäärät ovat kehittyneet LAPE-aineiston kattamalla ajanjaksolla ja kuinka paljon tutkimusaineiston otoksiin syntyi vuosittain lisää lapsia. Ensisyntyneiden osuus on vuosittain noin 42 prosenttia, ja useissa tutkimuskysymyksissä keskitytään juuri tähän ryhmään. Eri vuosina ensimmäisen lapsensa synnyttäneitä äitejä ja heidän puolisoitaan vertaamalla on mahdollista tarkastella paremmin esimerkiksi etuusjärjestelmän muutosten vaikutuksia tai sitä, kuinka ihmisten käyttäytyminen muuttuu ajan myötä. Synnytyksistä on monikkosynnytyksiä vuosittain noin 1,5 prosenttia, mikä selittää eroa synnyttäneiden äitien ja syntyneiden lasten välillä.

60 prosentin otoksen tutkimusaineistossa on kaikkiaan 232 184 äitiä ja 50 prosentin aineistossa 191 270 äitiä. Yhdelle äidille syntyi tutkimusaikana keskimäärin 1,7 lasta. Tutkimusaineisto ei edusta kaikkia lapsiperheitä, koska otos on muodostettu tarkasteluajanjaksolla synnyttäneistä äideistä. Tällöin voidaan paremminkin puhua pienten lasten perheiden edustavuudesta. Aineistoon oli alun perin tarkoitus ottaa mukaan myös vuonna 2010 synnyttäneiden äitien kohortti, mutta teknisten rajoitteiden vuoksi kaikkien synnyttäneiden tiedot tältä vuodelta eivät ole käytettävissä. Aineisto on vaihteleva sekä ajallisessa edustavuudessa että siinä, mitä tietoja eri ajankohdilta on käytettävissä. Koska aineistoa on päivitetty tutkimuksen edetessä, on osa tiedoista käytettävissä pidemmältä ajanjaksolta ja tarkemmalla tasolla. Äiteihin on yhdistetty tieto kaikista heidän lapsistaan, eikä vain tutkimusajanjaksolla syntyneistä. Kelan etuustiedot ovat

Taulukko 1. Synnyttäjät, syntyneiden lasten lukumäärät ja havaintojen lukumäärät LAPE-aineistoissa 1999–2009.

	Synnyttäjiiä, N	60 %:n otos, synnyttäjät, N	50 %:n otos, synnyttäjät, N	Syntyneet lapset, N	60 %:n otos, syntyneet lapset, N	50 %:n otos, syntyneet lapset, N
1999	56 699	34 263	28 092	57 650	34 263	28 169
2000	55 851	33 874	27 745	56 768	33 874	27 785
2001	55 135	33 689	27 646	55 996	33 689	27 746
2002	54 698	33 212	27 251	55 547	33 212	27 358
2003	55 788	33 808	27 815	56 632	33 808	27 945
2004	56 878	34 528	28 332	57 759	34 528	28 493
2005	56 961	34 692	28 664	57 820	34 692	28 816
2006	58 158	35 181	28 805	59 051	35 181	29 053
2007	58 025	35 261	29 023	58 933	35 261	29 255
2008	58 925	35 604	29 232	59 801	35 604	29 495
2009	59 918	36 263	29 779	60 790	36 263	30 083

Lähde: Vuori ja Gissler 2013.

pääasiassa vuosilta 1999–2013, ja ne ovat joko vuositason summia tai tarkkoja, yksittäiseen lapseen kohdistuvan maksun tietoja. Näitä tarkempia tietoja on käytettävissä erityisesti perhe-etuuksien osalta. Merkittävin poikkeus etuustietojen käytettävyydessä on elatustuessa, sillä se tuli Kelan toimeenpantavaksi vuonna 2009, jota edeltävältä ajalta tietoja käytöstä ei ole saatavana. Tilastokeskuksessa poimitut tiedot ovat vuosilta 1998–2013, ja ne ovat pääasiassa joko vuositason summia (esim. työllisyys- ja työttömyyskuukaudet vuoden aikana) tai vuoden viimeisen päivän poikkileikkaustietoja (esim. siviilisäätö ja perheasema).

Taulukkoon 2 (s. 31) on koottu tarkempi listaus siitä, mitä ajanjaksoja aineiston eri osat kattavat. Aineistojen sisällä on poikkeamia, sillä kaikki tiedot eivät ole välttämättä aina ajallisesti yhteismitallisia tai muutoin saatavilla. Esimerkiksi Tilastokeskuksen tiedot vaihtelevat siinä, onko jokin muuttuja ylipäättään käytettävissä jonain vuotena. Tämä näkyy erityisesti viimeisimpinä vuosina, sillä tiettyjen osa-alueiden muuttujissa on enemmän puutteita kuin toisten. Tämä johtuu tilastoinnin toteutustavasta ja tilastojen valmistumisaikatauluista. Koska aineistossa on tietoja pitkältä ajanjaksolta, myös yksittäisten muuttujien tai laajempien kokonaisuuksien merkitys on voinut muuttua ajan myötä. Rekisteriaineistoissa on myös aina omat puutteensa ja erilaisista virhelähteistä aiheutuvia poikkeamia ja puuttuvia tietoja. Osa rekisteritiedoista voi olla myös etukäteen paljon pidemmälle jalostettuja, ja tällöin kahdesta eri lähteestä tulevan, samaa

ilmiötä kuvaavan tiedon välillä voi olla eroja. Tutkimusaiheissa ja -aineistoissa huomioidaan nämä tekijät, sillä ne vaikuttavat eri aiheisiin eri tavoilla ja niihin on eri tilanteissa käytettävissä erilaisia ratkaisuja ja valintoja. Aineistojen sisältämiä muuttujia kuvaillaan tarkemmin jäljempänä kirjan artikkeleissa.

Taulukko 2. Käytetyt tutkimusaineistot ja niiden ajallinen kattavuus.

Aineisto	Ajallinen kattavuus
Synnyttäneet naiset	1999–2009 (2010 vajaa)
Naisten puoliset	1999–2010
Syntyneet lapset	Kaikki
Kelan äitiys-, isyys- ja vanhempainpäivärahat	1999–2013
Kotihoidon tuet	1999–2013
Elatustuki	2009–2010
Kelan muut etuustiedot	1999–2010
Kelaan ilmoitettava päivähoito	2007–2010
Tilastokeskuksen väestötiedot	1998–2013
Finanssivalvonnan tiedot	2000–2013
Tilastokeskuksen yritystiedot	1998–2012
Työvoimahallinnon työttömyys- ja aktivointitiedot	2001–2010

Äidit ovat voineet tulla otokseen, jos he ovat ylipäättään saaneet lapsen tutkimusajanjaksoilla. Tämä vaikuttaa aineiston rakenteeseen ja siihen, mikä äidin oma rooli on eri tutkimusajanjakson vuosina. Esimerkiksi vuonna 2005 synnyttänyt äiti voi olla vuonna 1999 vielä lapsena omien vanhempiensa perheessä. Toisaalta henkilöllä voi olla aikaisempia lapsia, vaikka hän saisi vuonna 2005 lapsen, jonka perusteella hän tulee otokseen. Kaikista henkilöistä ei välttämättä ole aineistossa tietoa kaikilta tarkastelluilta vuosilta, sillä ihmiset ovat voineet esimerkiksi muuttaa maahan tai maasta pois kesken tutkimusajanjakson. Tarkemmissa tutkimuskysymyksissä tuleekin rajata, mitä kohderyhmää tarkastellaan minäkin ajankohtana.

Äideistä 92 prosentille löytyy jossain tarkastelujakson vaiheessa tietoja puolisoista Kelan kautta ja 97 prosentille Tilastokeskuksen kautta. Kelan tiedoista puolisoita löytyy kaikkiaan 217 574 ja Tilastokeskuksen tiedoista 260 507. Kelan puolisetiedot ovat hyvin tarkkoja silloin, kun ne liittyvät henkilöiden saamiin perhe-etuuksiin. Tilastokeskuksen puolisetieto on puolestaan vuoden lopusta, ja se on saatavissa myös niille ajanjaksoille, jolloin perhe ei saa perhe-etuuksia. Sekä Kelan että Tilastokeskuksen tiedoissa on mahdollista, että kyseessä on jokin muu henkilö kuin lapsen biologinen isä. Aineistoihin ei haettu erikseen tietoja

puolisona olevien miesten lapsista. Sekä Kelan että Tilastokeskuksen puoliso-tiedot yhdistettiin, ja niiden avulla muodostettiin äideille päätelty yhdistetty puoliso-tieto, jossa on huomioitu erot Kelan rekistereiden ja Tilastokeskuksen määrittelemän puoliso-tiedon välillä. Yhdistetyssä puoliso-tiedossa annettiin suurempi painoarvo Kelan kautta löytyneelle tiedolle puoliso-sta silloin, kun ollaan kiinnostuneita lapsen liittyvästä perhe-etuuksien käytöstä. Erilaissa tutkimuskysymyksissä voidaan käyttää tilanteeseen parhaiten sopivaa puoliso-tietoa. Tarkasteltaessa yksinhuoltajia voidaan yksinhuoltajuuden määrittelyksi käyttää näiden eri puoliso-tietojen lisäksi myös lapsilisän yksinhuoltajakorotusta.

Kaikkien LAPE-aineistoon poimittujen rekisteritietojen avulla ei ole mah-dollista tehdä yhtä yhtenäistä aineistoa, jota käytetään kaikissa eri tutkimusky-symyksissä. Varsinaiset tutkimuskysymykset määrittelevät aineistojen rajaukset ja sen, missä muodossa LAPE-aineistoa käytetään. Etuusjärjestelmät asettavat omat rajoitteensa sille, kuinka tietoja voidaan hyödyntää missäkin tilanteessa. Erillisissä tutkimuskysymyksissä on käytetty poikkileikkaustilanteiden tietoja, tarkkoja yksittäisiin maksuihin liittyviä tietoja tai pidempiä paneeliseurantatie-toja. Myös seurattavat tutkimusyksiköt voivat vaihdella eri tutkimuksissa, sillä ne voivat olla esimerkiksi yksittäisiä lapsia, perheiden kaikkiin lapsiin liittyviä ketjuja tai yksittäisiin äiteihin tai isiin liittyviä tietoja. Erityisesti etuuskäyttöä tarkasteltaessa verrataan usein eri vuosina synnyttäneiden kohortteja erillään. Tällöin tulokset ovat yleistettävissä kussakin tilanteessa määriteltyyn tarkempaan perusjoukkoon.

ISSP-aineisto

International Social Survey Programme (ISSP) on maailmanlaajuinen yhteis-kuntatieteellinen vertaileva tutkimusprojekti, joka perustuu kansainvälisesti integroituun vuosittaiseen aineistonkeruuseen. ISSP käynnistyi vuonna 1984. Nykyään ohjelmaan kuuluu 48 maata. Suomi liittyi mukaan vuonna 2000.

Ohjelmassa kerätään vuosittaista seuranta-aineistoa kansalaisten toimin-nasta ja yhteiskunnallisista mielipiteistä. Seuranta-aineiston kysymykset pysyvät samoina vuodesta toiseen. Seuranta-aineiston lisäksi kerätään ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin liittyviä teema-aineistoja. Näitä vuosittain vaihtuvia teemamoduuleja on ollut kaiken kaikkiaan 11. ISSP-projektia koordinoi Saksan tietoarkisto GESIS¹. ISSP-aineistot ovat saatavissa maksutta tutkimusta, opetusta ja opiskelua varten. Suomen kansalliset aineistot ovat saatavissa Yhteiskuntatie-teellisestä tietoarkistosta².

1 Lisätietoa projektista, ks. <http://www.gesis.org/en/issp/home>.

2 Ks. <http://www.fsd.uta.fi/fi/aineistot/kvdata/issp.html>.

Kelan omaishoitokysely

Lasten omaishoitoa käsittelevässä artikkelissa (Kalliomaa-Puha ja Tillman) tutkimusaineistona käytetään Kelan omaishoitajakyselyn (tarkemmin ks. Tillman ym. 2014) aineistoa. Kyselyssä tehtiin ensimmäistä kertaa valtakunnallinen ”peruskartoitus” suomalaisista omaishoitajista: omaishoidon tuen toteutumisesta eli palkkioista, vapaista ja palveluista, taloudellisesta tilanteesta ja jaksamisesta.

Kyselylomake lähetettiin 4 000 henkilön satunnaisotokselle vuonna 2012 omaishoidon tuen hoitopalkkiota saaneista omaishoitajista ($n = 41\,000$). Kyselylomakkeita palautettiin kaikkiaan 2 388 (59,7 %). Koska kysely tehtiin vuonna 2012 omaishoidon tuen hoitopalkkiota saaneille ja se toteutettiin vasta kesällä 2014, eivät kaikki lomakkeen saaneet enää olleet omaishoitajia. Vastanneista 1 343 toimi vastaushetkellä edelleen omaishoitajana, ja heistä puolestaan 163:lla (12 %) hoidettavana oli yksi tai useampi oma alle 18-vuotias lapsi. Nämä 163 muodostavat tämän kirjan artikkelissa käytettävän aineiston. Niiltä, joiden omaishoitajuus oli jo päättynyt, kysyttiin vain päättymisen syytä, mutta ei esimerkiksi omaishoidossa olleen henkilön ikää. Näin ollen tämän kohderyhmän osalta ei ole mahdollista tarkastella esimerkiksi lapsen omaishoidon päättymisen syitä.

Perhevapaat 2013 -väestökysely

Myös Perhevapaat 2013 -väestökyselyn aineistoja on hyödynnetty kirjassa. Kyselyn toteuttivat marraskuussa 2013 yhteistyössä Kela ja Terveystieteiden tutkimuskeskus, ja se suunnattiin vuonna 2011 lapsen saaneille äitiys-, isyys- tai vanhempainrahaa käyttäneille äideille ja isille. Kyselyssä kartoitettiin perhevapaiden käyttöä, äitien ja isien mielipiteitä perhevapaajärjestelmästä ja kokemuksia muun muassa lastenhoidosta sekä työn ja perheen yhteensovittamisesta yleisesti. Kyselyn perusotos poimittiin Kelan perhe-etuusrekistereistä: äitiotoksen koko oli 6 914 ja isäotoksen koko 6 781. Äitien vastausaste oli 44 (3 029 vastaajaa) ja isien 32 prosenttia (2 161 vastaajaa). (Ks. tarkemmin kyselyn toteutuksesta Juutilainen ym. 2016.)

SISU-rekisteriaineisto ja Tulonjaon palveluaineisto

Kotihoidon tuen ja päivähoidon eri vaihtoehtojen simulointiin (Valasteen artikkeli tässä kirjassa) käytetään Tulonjaon palveluaineistoa ja lapsiperheiden työttömyyden kuvailuun (Honkasen artikkeli tässä kirjassa) käytetään SISU-mikrosimulointimallia varten koottua rekisteriaineistoa³. Tulonjaon palveluaineisto kattaa vuosittain noin 27 000 henkilön tiedot. SISU-mallin rekisteriaineisto sisältää vuositason tietoja noin 800 000 henkilöstä eli noin 15 prosenttia Suomen asutokunnista ja henkilöistä kuuluu aineistoon. Se on muodostettu hallinnollisista aineistoista, rekistereistä sekä menetelmällisin keinoin tuotetuista tiedoista.

34

Lähteet

Juutilainen V-P, Saarikallio-Torp M, Haataja A. Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Tiedonkeruu, aineiston edustavuus ja perustietoa vastaajista. Helsinki: Kela, Työpapereita 89, 2016.

Tillman P, Kalliomaa-Puha L, Mattila Y, Ahola E, Mikkola H. Kyselytutkimus vuonna 2012 omaishoitajana olleille. Kyselyn toteutus ja omaishoitajien, omaishoidettavien ja omaishoitotilanteiden perustiedot. Julkaisussa: Tillman P, Kalliomaa-Puha L, Mikkola H, toim. Rakas mutta raskas työ. Kelan omaishoitohankkeen ensimmäisiä tuloksia. Helsinki: Kela, Työpapereita 69, 2014: 56–68.

Vuori E, Gissler M. Perinataalitalasto. Synnyttäjät, synnytykset ja vastasyntyneet 2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 23, 2013.

3 Ks. https://www.stat.fi/static/media/uploads/tup/mikrosimulointi/sisu_kasikirja_2012.pdf.

Perhepolitiikan tavoitteet ja toteutumat

Anita Haataja

36 Pieniä ja suuria reformeja pienten lasten perheille suunnatuissa perhevapaissa ja -etuuksissa

Johdanto

Perhepoliittiset tuet, jotka liittyvät lasten syntymään ja hoitoon, sisältävät neuvola- ja kotipalvelujen sekä muiden perheille suunnattujen palvelujen ja tulonsiirtojen lisäksi perhevapaat sekä niiden ajalta maksettavat etuudet. Vanhempainvapaiden eli äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaan jälkeen vanhemmat voivat siirtyä joko hoitovapaalle ja saada kotihoidon tukea ja hoitaa pieniä lapsia kotona tai viedä lapsensa päivähoitoon. Palvelut tukevat arkista selviämistä, lastenhoitoa, varhaiskasvatusta ja työssäkäyntiä. Tämän artikkelin tavoitteena on antaa yleiskuva perhevapaa- ja etuusreformeista 2000-luvulla. Lapsiperheiden palvelut, lukuun ottamatta varhaiskasvatuspalveluita kotihoidon tuen vaihtoehtona, rajataan artikkelin ulkopuolelle (ks. lisää esim. Anttonen 1999; Rauhala 1996; Välimäki 1999; Haataja 2012; Valasteen artikkeli tässä kirjassa).

Perhevapaiden tarkoituksena on turvata työssä käyvien vanhempien oikeus sekä saada vapaata työstä lapsen syntymään ja hoitoon liittyen että oikeus palata vapaalta aikaisempaan tai entisen kaltaiseen työhön. Julkisessa keskustelussa perhevapaalla oleviksi luokitellaan yleensä vastaavia etuuksia saavat. Vanhempainpäivärahaa ja kotihoidon tukea saavilla ei kuitenkaan tarvitse olla työpaikkaa, josta jäädä vapaalle, sillä etuudet maksetaan kaikille samoilla perusteilla. Kaikki perhevapaat eivät kuitenkaan oikeuta etuuksiin. Tällainen on muun muassa tilapäinen hoitovapaa lapsen sairastuessa. Tällöin ansionmenetyksiä voidaan työehtosopimuksissa kompensoida palkallisin vapain. Perhevapaita ovat myös mahdollisuudet tehdä osa-aikatyötä lasten ollessa pieniä ja aloittaessa koulua.

Perhevapaat ja lastenhoitopalvelut liittyvät hyvinvointivaltion tapoihin organisoida hoiva perheen, markkinoiden sekä julkisen ja epävirallisen sektorin kesken. Hoivakysymyksistä on tullut tärkeitä analyysoitaessa hyvinvointivaltioiden toimintaperiaatteita ja tuotoksia jälkiteollisissa yhteiskunnissa (esim. Esping-Andersen 1999; Fraser 2000; Daly ja Standing 2001; Mahon 2002; Haataja 2004a; Pfau-Effinger ja Geissler 2005). Hoivan organisointitavoilla vaikutetaan moniin toisiinsa liittyviin kysymyksiin myös lapsiperheiden näkökulmasta: Miten

hoivan oikeudet toteutetaan, eli miten (lasten) oikeudet saada hoivaa, (äitien ja isien) oikeudet antaa hoivaa sekä oikeus saada palveluja, toteutuvat. Minkälaista ansaitsija-hoivaajamallia järjestelyillä tuetaan, äärivaihtoehtoina yhden tai kahden vanhemman ansaitsi-hoivaajamalli? Missä määrin ja miten hoivaa tuotetaan perheessä, yksityisellä tai julkisella sektorilla ja ketkä hoivaa tuottavat?

Filosofi Nancy Fraserin (2002) jälkiteollisille yhteiskunnille visioimassa universaalissa ansaitsija-hoivaajamallissa jokainen voisi käyttää aikaansa sekä ansiotyöhön että hoivaan ja muuhun osallistumiseen. Tällaisen mallin tavoittelu on tuttu Pohjoismaista. Malli edistäisi parhaiten tasa-arvoa ja sitä tukeva hoiva- ja työllisyyspolitiikka ehkäisisi myös vapaamatkustamista, eli hoivaa ja kotitöitä vältteviä aikuisia ja yrityksiä, jotka ”ratsastavat vapaamatkustajina palkka- ja palkatonta hoivatyötä tekevien ihmisten työn kustannuksella” (Fraser 2002, 26). Vaihtoehtoisissa visioissa tuettaisiin joko työssäkäyntiä niin, että pääosa hoivastakin tuotettaisiin palkkatyönä, tai niin, että osa väestöstä voisi keskittyä ansiotyöhön ja osa epäviralliseen hoivaan. Niin suomalaisessa kuin muissakin pohjoismaisissa perhevapaajärjestelmissä on monia elementtejä, jotka tukevat universaalista ansaitsija-hoivaajamallia, kuten isyyssvapaiden kehittäminen ja oikeudet varhaiskasvatuspalveluihin. Osa elementeistä tukee myös perinteistä hoivan ja työn jakoa, koska ne eivät kannusta naisia ja miehiä samalla tavoin lasten hoitoon (ks. Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa).

Artikkelin kahdessa ensimmäisessä luvussa tarkastellaan vanhempainvapaa- ja vanhempainrahoituksen kehitystä pidemmällä aikavälillä. Vaikka vanhempainpäivärahojen historia on pitkä, ovat niiden taso ja määräytymisperusteet muuttuneet paljon myös 2000-luvulla. Kaikki lapsiperheet eivät ole yhdenvertaisia vanhempainvapaa- ja vanhempainpäivärahaetuuksien suhteen. Näitä kysymyksiä avataan artikkelissa vain lyhyesti, sillä tätä kirjoitettaessa Monimuotoiset perheet -työryhmä käsitteli laajemmin epäkohtia ja viimeisteli ehdotuksensa niiden korjaamiseksi (Sosiaali- ja terveysministeriö 2015a). Kolmannessa luvussa siirrytään vanhempainvapaiden jälkeiseen aikaan eli käsitellään hoitovapaata, kotihoitoa tukea sekä päivähoitoa ja varhaiskasvatusta, joista kotihoitoa tuki on säädetty vaihtoehtoksi oikeudelle käyttää palveluja. Lopuksi kuvataan muut perhevapaat ja perhevapaiden vertailtavuutta työssäoloon. Ennen yhteenvetolukua tarkastellaan työnantajille perhevapaista aiheutuvien kustannusten korvaamista ja kohdentumista. Perhevapaiden kehittymistä kuvaavat keskeiset lakimuutokset on koottu liitetaulukkaan.

Synnytyslomista vanhempainvapaisiin

Ensimmäiset lapsen syntymään liittyvät synnytyslomat (nykyisin äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaa) tulivat työsopimuslakeihin noin 100 vuotta sitten, mutta tulojen menetystä vapaiden ajalta alettiin korvata lakisääteisesti vasta noin 50 vuotta sitten. Lasten hoitoon liittyvien perhevapaiden kirjo ja kattavuus ovat pitkällä aikavälillä laajentuneet. Varsinkin 1970- ja 1980-luvut olivat perhevapaiden voimakkaan kehittämisen aikaa. Sen sijaan 1990-luvulla kehittäminen hiipui, ja uusi reformikausi alkoi vasta 2000-luvulla.

Ensimmäiset, 1910-luvulta peräisin olevat synnytyslomat olivat neljän tai kuuden viikon pituisia riippuen siitä, työskentelikö äiti teollisuudessa vai palvelualoilla. Synnytyslomat koskivat synnytyksen jälkeistä aikaa, mutta ”kehittyneessä raskauden tilassa” olevia naisia ei saanut pitää työssä, joka saattoi olla vahingollista. Työssä käyville äideille synnytyslomat merkitsivät käytännössä työkieltoa ilman tuloja, sillä vapaaehtoiset sairauskassat korvasivat vain harvoin synnytysloman ansionmenetyksiä. Vähitellen osa äideistä sai työehtosopimukseen perustuvia, lakisääteisiä pidempiä lomia, joista osa oli jopa palkallisia. (KM 1948:9; Haatanen 1992; Lähteenmäki 1995; Haataja 2007.)

Vuonna 1964 tuli voimaan sairausvakuutuslaki (L 364/1963), jonka perusteella äideille alettiin maksaa äitiysrahaa kolmelta viikolta ennen synnytystä ja kuudelta viikolta synnytyksen jälkeen. Lakisääteiset synnytyslomat olivat edelleen vain neljä tai kuusi viikkoa. Synnytysloman ja äitiysrahan maksukausi harmonisoitiin yhdeksään viikkoon vasta vuonna 1971 (L 320/1970). Uusi työsopimuslaki vahvisti synnytyslomalla olevien äitien irtisanomissuojan ja laajensi sen koskemaan myös raskaana olevia naisia.

Vanhaan synnytyslomaan sisältynyttä *työkieltoa* lapsen syntymän jälkeen lievennettiin myös vuonna 1971 voimaan tulleessa työsopimuslaissa niin, että äideillä oli mahdollisuus tehdä kevyttä, äidille ja lapselle vaaratonta työtä synnytyksen jälkeen, jos äidillä ja työnantajalla oli tästä yhteisymmärrys. Työssä ollessaan äiti sai palkan lisäksi silloista verotonta päivärahaa. Sittenmin työkielto on otettu käyttöön Euroopan unionin raskaussuojeludirektiivin myötä, jonka myös Suomi on ratifioinut (ETY 92/85; HE 37/1998). Nykyinen työkielto koskee äitejä vain kaksi viikkoa ennen synnytystä ja kaksi viikkoa synnytyksen jälkeen (L 357/1998).

1970-luvulla synnytyslomaa pidennettiin useaan otteeseen. Vuoden 1975 äitiysrahakomiteassa pohdittiin myös vanhempainvapaan kehittämistä siten, että kun lomaa pidennettäisiin, voisivat myös isät käyttää tätä vapaata ja että myöhemmin voitaisiin kehittää isyysloma lapsen syntymän yhteyteen (KM 1975:92). Jälkimmäinen ajatus toteutui ensin vuonna 1978 kahden viikon isyyslomana, joka lyhensi synnytyslomaa, ja loman jakamismahdollisuus (vanhempainvapaa) vasta tämän jälkeen vuonna 1980.

Työsopimuslaissa isien lomat sisältyivät käsitteeseen *synnytys- tai vastaa-va loma* ennen kuin lomia alettiin kutsua työsopimuslaissa äitiys-, isyys- ja vanhempainlomaksi vuonna 1985 (L 30/1985). Vuosina 1981–1986 vanhempien kesken jaettavan loman osuutta kasvatettiin niin, että vuonna 1986 vanhemmat saattoivat jakaa jo pääosan lapsen syntymän jälkeisestä vapaasta. Loma-sanan tilalla alettiin vuonna 1998 käyttää sanaa vapaa. Siksi tässä artikkelissa puhutaan enimmäkseen vapaista.

Pitkän aikavälin tavoitteena on ollut, että lapsi olisi vähintään vuoden ikäinen, kun vanhempainrahakausi päättyy (esim. KM 1971:A20; KM 1975:92; Haataja 2012). Lyhyt äitiysloma ja päivähoitopaikkojen puute lienevät osaltaan vaikuttaneet siihen, että vuoden 1974 tulopoliittisissa neuvotteluissa työmarkkinajärjestöt sopivat suosituksesta, joka oikeuttaisi työntekijän olemaan työstä pois 12 kuukautta lapsen syntymän jälkeen palkattomalla vapaalla työsuhteen katkeamatta (ks. lisää Haataja 2007). Jo 1980-luvun alkupuolella 12 kuukautta kestävä synnytysloma oli mainittu melkein kaikissa Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) ja Liiketyönantajien Keskusliiton (LTK) alaisten liittojen¹ tekemissä työehtosopimuksissa (HE 203/1984).

Vuonna 1981 lakisääteisen synnytysloman pituus oli 258 arkipäivää eli noin kymmenen kuukautta, josta ensimmäinen kuukausi koski aikaa ennen lapsen syntymää. Lapsen syntymän jälkeinen äitiys- ja vanhempainvapaa on tämän jälkeen pysynyt noin yhdeksässä kuukaudessa (233 arkipäivää) näihin päiviin asti, kun mukaan ei lasketa 1990-luvun lyhytaikaista pidennystä ja 2000-luvun isäkiintiöitä (ks. Saarikallio-Torpin ja Haatajan luku tässä kirjassa). Jaettavan vanhempainvapaan kehittäminen siis pysähtyi 1980-luvulla, mutta vuonna 1985 tuli voimaan lakisääteinen hoitovapaa, joka kohdentui vanhempainvapaan jälkeiseen aikaan aina lapsen kolmanteen ikävuoteen asti (L 30/1985). Hoitovapaa liittyi samana vuonna hyväksyttyyn lakiuudistukseen kotihoidon tuesta ja alle kolmevuotiaiden subjektiivisesta päivähoido-oikeudesta, jotka tulivat kokonaisuudessaan voimaan vuonna 1990.

Vanhempainvapaiden kehittäminen käynnistyi uudelleen 2000-luvulla. Vuonna 2003 isät saivat oman, korvamerkityn kahden viikon vapaan, jos he jakoivat ensin äidin kanssa vähintään kaksi viikkoa vanhempainvapaasta (L 1075/2002). Tätä kombinaatiota kutsuttiin isäkuukaudeksi ja epävirallisesti myös bonusvapaaksi (ks. Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa).

Vuonna 2003 tuli voimaan toinenkin periaatteellinen muutos. Äitiysvapaa oli siihen saakka määritelty yksin äideille jopa niin, että jos äiti sairastui eikä kyennyt hoitamaan lasta, ei äiti voinut siirtyä sairauslomalle eikä isä jäädä kotiin

¹ STK on entinen Suomen Työnantajain Keskusliitto ja LTK Liiketyönantajien Keskusliitto, joka muutti nimensä vuonna 1995 Palvelutyönantajiksi (PT). Vuonna 2005 työnantajajärjestöt yhdistyivät Elinkeinoelämän Keskusliitoksi (EK).

hoitamaan lapsia vanhempainpäivärahan turvin. Äidin oikeudet siirtyivät isälle vain, jos äiti menehtyi. Vuodesta 2003 lähtien isä on voinut siirtyä hoitamaan lasta vanhempainrahan turvin vanhempainrahakautta lyhentämättä ja äiti siirtyä sairauslomalle (L 1075/2002).

Vuoden 2007 alusta lähtien isät saivat mahdollisuuden myöhentää isäkuukautta siihen asti, kun vanhempainrahakauden päättymisestä oli kulunut 180 kalenteripäivää (L 1342/2006) eli kunnes lapsi oli 16 kuukauden ikäinen. Ehtona myöhentämiselle oli kuitenkin se, että jompikumpi vanhemmista jäi vanhempainvapaan ja isyysvapaan väliseksi ajaksi kotiin hoitamaan lasta eikä lapsella ollut myöhennyksen välillä myöskään päivähoito-oikeutta. Reformi tuki isien mahdollisuutta käyttää isäkuukausi mutta ei äitien työhön paluuta. Vuonna 2010 isäkuukautta pidennettiin kahdella viikolla (L 962/2009). Tuorein reformi tuli voimaan vuoden 2013 alussa (L 903/2012). Isät saivat mahdollisuuden myöhentää vapaansa alkamista kunnes lapsi täyttää kaksi vuotta, eikä kummankaan vanhemmista enää tarvinnut jäädä kotiin hoitamaan lasta väliajaksi. Isyysvapaa ja isäkuukausi yhdistettiin saman nimikkeen alle isyysvapaaksi, jonka voi pitää kahdessa jaksossa niin, että kolme viikkoa pidetään entiseen tapaan samaan aikaan äidin kanssa tai koko yhdeksän viikon jakso voidaan pitää äidin vapaiden jälkeen.

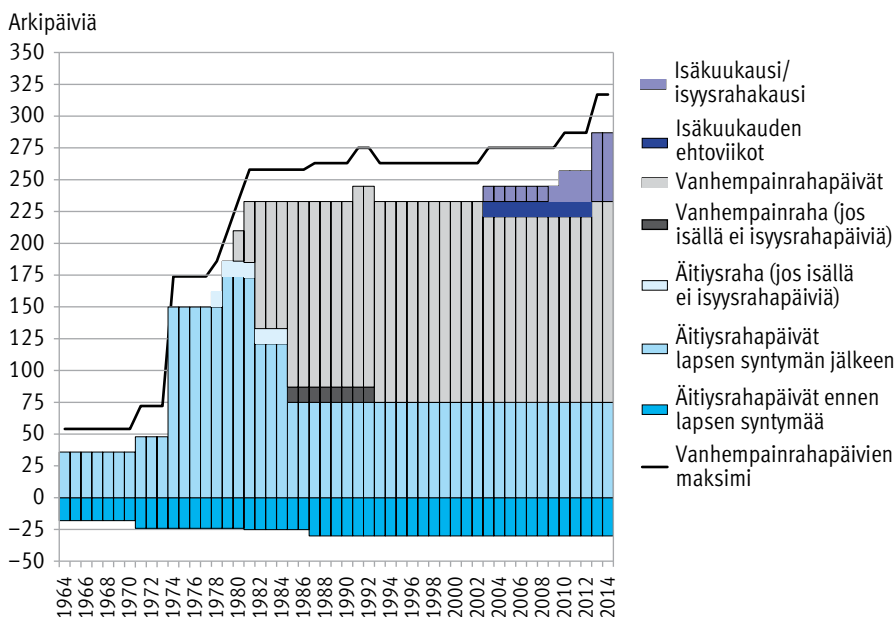
Äiti voi aloittaa äitiysvapaan 30 arkipäivää ennen lapsen laskettua syntymäaikaan. Vuoden 1991 alussa aloitusaikaa pidennettiin 50 arkipäivään, jos äiti ei ole työssä, mutta tällöin vapaa lapsen syntymän jälkeen lyhenee vastaavasti. Työssä käyvillä äideillä on ollut oikeus sairauslomaan ja mahdolliseen sairausajan palkkaan, jos äiti estyy raskauteen tai synnytykseen liittyvän sairauden johdosta tekemästä työtään ennen äitiysrahakauden alkua. Jos äiti joutuu olemaan pois työstä ennen äitiysrahakauden alkamista siitä syystä, että hän joutuisi alttiiksi kemiallisille aineille, säteilylle tai tarttuville taudeille eikä työnantaja voi järjestää muita työtehtäviä, voi äiti siirtyä pois työstä vuonna 1991 käyttöön otetun erityisäitiysrahan turvin (L 1192/1990)². Tänä aikana työnteko ei ole sallittua myöskään toisen työnantajan palveluksessa.

Kuviossa 1 havainnollistetaan sairausvakuutuksen kattamien äitiys-, isyys- ja vanhempainrahapäivien kehitys vuodesta 1964 alkaen. Korvattavien päivien kokonaismäärä on pitkällä aikavälillä kasvanut (yhtenäinen viiva) ensin siksi, että äitiysvapaata on pidennetty ennen lapsen syntymää, ja myöhemmin siksi, että isille korvamerkityt vapaat ovat lisääntyneet. Nykyisin työntekijällä on siis oikeus saada vapaata sairausvakuutuslaissa tarkoitettujen äitiys-, erityisäitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausien ajaksi. Päivärahoja maksetaan vain arkipäiviltä eli keskimäärin kuudelta päivästä viikossa ja 25 päivästä kuukaudessa. Nykyiset (vuoden 2015) päivärahakausien kestot ovat seuraavat: äitiysvapaa on noin neljä

2 Erityisäitiysrahaa saa vuosittain muutama sata äitiä. Vuonna 2015 saajia oli noin 270.

kuukautta (105 arkipäivää), jaettava vanhempainvapaana on noin kuusi kuukautta (158 arkipäivää) ja isyysvapaa yhteensä 54 arkipäivää, noin yhdeksän viikkoa, joista isä voi pitää yhtä aikaa äidin kanssa enintään kolme viikkoa (18 arkipäivää). Lapsi on edelleen noin yhdeksän kuukauden ikäinen, kun vanhempainvapaapäätty, jos isä ei käytä omia vapaitaan. Kuviossa tämä näkyy harmaiden pilarien kuvaamana tasona. Nyt isät voivat pidentää lapsen hoitojaksoa omilla jaksoillaan melkein siihen saakka, kun lapsi on yksivuotias, jos isä ei pidä vapaata lainkaan yhtä aikaa äidin kanssa (ks. lisää isien vapaista Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa).

Kuvio 1. Vanhempainpäivärahopäivien lukumäärä lajeittain vuosina 1964–2015^a. Vanhempainpäivärahajärjestelmän kehittyminen vuosina 1964–2014, korvattavia arkipäiviä, arkipäiviä.

^a Isäkuukausi ja äidin vapaan kanssa yhtä aikaa pidettävä isyysvapaa vuodesta 2013 lähtien.

Äitiys-, isyys- ja vanhempainrahat

Vähimmäismääräistä vai ansiosidonnaista päivärahaa?

Vanhempainpäivärahan tasoon vaikuttaa ensiksikin se, mitä tuloja ja miltä ajalta päiväraha korvaa, ja toiseksi se, miten työtulojen ja vähimmäismääräisen päivärahan korvaustasot määritellään. Yleensä vanhempainpäivärahaa maksetaan työtulojen perusteella tai, jos työtuloja ei ole tai ne jäävät liian pieniksi, vähimmäismääräisenä. Palkansaajien ansiopäivärahan (työtulokorvauksen) perusteena ovat verotuksessa vahvistetut vuosityötulot tai hakijan oma selvitys. Jos tulot

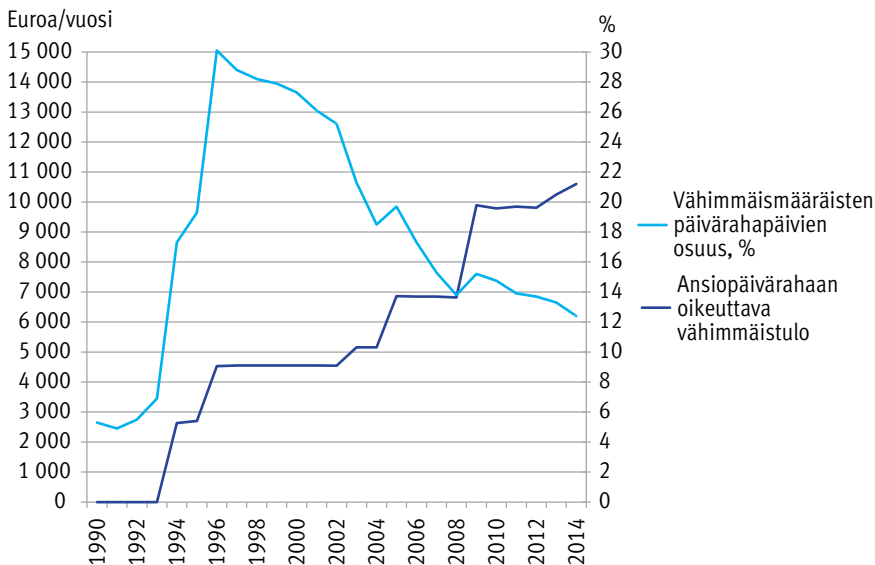
ovat ennen vanhempainrahakauden alkamista olennaisesti suuremmat kuin verotuksessa todetut tulot, voidaan päiväraha määrätä nykyisin kuuden edellisen tai joissain tapauksissa myös yhden kuukauden tulojen perusteella (L 155/2005). Tämä 2000-luvun reformi paransi äskettäin työsuhteen aloittaneiden ja pätkä-toitä tekevien mahdollisuuksia kohtuulliseen päivärahaan. Yrittäjien päiväraha perustuu YEL/MYEL-vakuutuksen työtuloihin, joiden tason yrittäjät ja itsensä työllistäjät määrittelevät itse. Ennen päivärahan määräytymistä työtuloista vähennetään tulonhankkimiskulut ja työntekijän sosiaalivakuutusmaksu, mikä pienentää myös päivärahan tasoa.

Vähimmäismääräiset vanhempainrahat olivat hyvin harvinaisia 1990-luvun alkuun asti, sillä pienetkin ansiot kasvattivat päivärahan tasoa ja työttömyys oli vähäistä. Ansiosidonnaiseen päivärahaan oikeuttavasta vähimmäisansiotasosta eli ansiokynnyksestä ja korkeimpia päivärahoja leikkaavasta ansiokatosta oli luovuttu vuonna 1982 voimaan tullessa sairausvakuutus uudistuksessa. Uudistus oli osa tulopoliittista kokonaisratkaisua, jossa päivärahan tasoa korotettiin, ne sidottiin ansioihin ja niistä tuli veronalaista tuloa (HE 54/1981; L 471/1981).

Seuraavan kerran päivärahan perusteisiin tehtiin muutoksia 1990-luvun alkuvuosina. Ensiksikin ansiopäivärahan tasoa leikattiin ja vähimmäismääräisen päivärahan tasoa korotettiin. Toiseksi päivärahan laskentatapaa muutettiin niin, että päivärahaan tuli käytännössä uudelleen ansiokynnys. Ansiokynnys on vähitellen noussut niin, että nykyisin pääsy ansiosidonnaisen päivärahan piiriin edellyttää noin 10 000 euron vuosityötuloja (kuvio 2, s. 42). Ansiokynnys selittää siis osan vähimmäispäivärahaa saavien määrän kasvusta jo 1990-luvulla. Järjestelmä toimii niin, että aina kun vähimmäispäivärahan tasoa nostetaan, kasvaa myös vähimmäispäivärahan saajien määrä, koska myös ansiokynnyksen taso nousee (Haataja 2008; Haataja ym. 2011).

Vähimmäismääräisiä päivärahoja maksetaan myös muista syistä kuin puuttuvien tai liian pienten työtulojen takia. Yksi syy vähimmäispäivärahan maksamiselle on työssäkäynti äitiys- tai vanhempainrahakaudella. Vuoden 1982 päivärahauudistuksen jälkeen alettiin päiväraha maksaa vähimmäismääräisenä työssäolon ajalta viiden kuukauden äitiysrahakauden jälkeen (L 471/1981). Äitiysrahakaudella työskentelevälle päiväraha muutettiin vähimmäismääräiseksi vasta vuoden 1995 alussa (L 1501/1994). Isät saivat – sukupuolten tasa-arvolakiin perustuen – saman oikeuden kuin äidit käydä työssä ja saada vanhempainrahaa vuoden 2015 alusta (HE 63/2014; L 678/2014). Vuodesta 1991 lähtien myös isät saivat erityistapauksissa työssä ollessaan vähimmäispäivärahaa, muun muassa silloin jos isä vastasi yksin lapsen hoidosta. Sen sijaan isyyserä saaminen edellyttää yhä sitä, että isä jää työstä pois lapsen hoidon takia. Eräänlainen tasa-arvoparadoksi on sekin, että isät voivat myöhentää isäkuukautta, mutta äidit eivät voi myöhentää päivärahapäiviään työtilanteensa mukaan. Vähimmäispäivärahaa

Kuvio 2. Ansiosidonnaiseen päivärahaan oikeuttavan ansiokynnyksen taso (nimellishintaan, euroa vuodessa) ja vähimmäismääräisten päivien osuus kaikista äitien vanhempainrahapäivistä, %.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat ja laskelmat JUTTA- ja SOMA-malleilla.

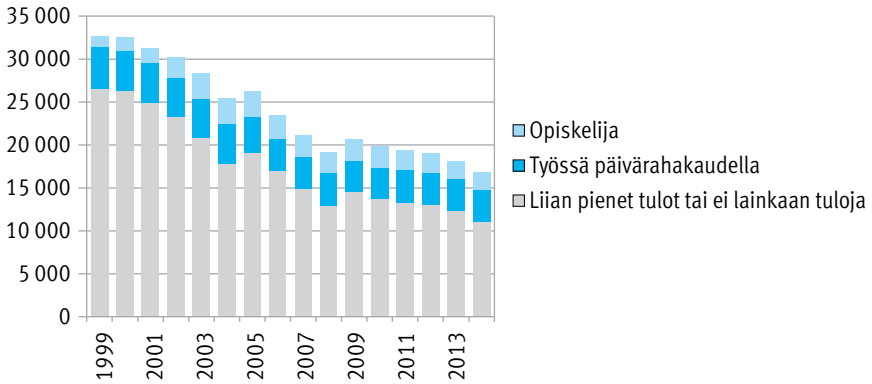
on työssäolon takia maksettu 2000-luvulla pienenevälle joukolla. Määrä väheni 2000-luvulla noin 5 000:sta noin 3 000–4 000:een äitiin.

Aikaisemmin päivärahat maksettiin opiskelijoille aina vähimmäismääräisenä. Vuonna 2005 opiskelijat rinnastettiin työtulojen saajiin siten, että heillä oli mahdollisuus saada opintorahan lisäksi vähimmäispäivärahaa, kuten työssä käyvät saavat työtulon lisäksi (HE 50/2004; L 1224/2004). Jos opiskelija ei nosta opintotukea, hän voi saada päivärahaa myös työtulojensa perusteella eikä menetä opintotukikuukausia. Kuviossa 3 (s. 44) havainnollistetaan, miten suuri määrä vähimmäismääräistä päivärahaa saavista äideistä opiskeli ja sai opintorahaa tai oli työssä äitiys- tai vanhempainrahakaudella 2000-luvulla.

Vähimmäismääräistä päivärahaa maksetaan myös, jos vanhempi saa muita etuuksia samanaikaisesti vanhempainrahakaudella. Tällaisia etuuksia ovat varhennetut vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeet sekä tapaturma- ja liikennevakuutuslain perusteella maksettavat eläkkeet. Vanhempia, joille näitä etuuksia maksetaan samanaikaisesti vanhempainrahan kanssa, on vuosittain muutama sata. Isät, jotka ovat suorittamassa asevelvollisuuttaan tai siviilipalveluksessa, saavat myös isyysrahaa vähimmäismääräisenä. Heitä on ollut vuosittain muutamia kymmeniä.

Sairaus- ja vanhempainpäivärahat määräytyivät alun perin samoin säännöin, mutta sittemmin perusteet ovat eriytyneet (Haataja ym. 2011). Ensimmäinen

Kuvio 3. Vähimmäispäivärahaa muun etuuden samanaikaisuuden tai työssäolon takia saavien äitien määrä 2000-luvulla.

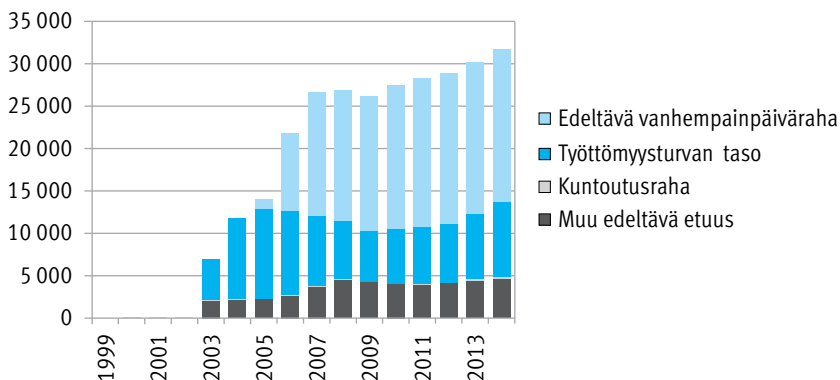
Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1999–2014.

merkittävä eriytyminen tapahtui 1980-luvun lopulla ja koski työttömyydestä päivärahan saajiksi siirtyviä. Työttömät saivat sairaus- tai vanhempainpäivärahalle siirtyessään työttömyyspäivärahaa pienempää vähimmäispäivärahaa. Sairauspäivärahasta tämä epäkohta poistettiin vuonna 1989, ja työttömän sairauspäivärahasta tuli työttömyysetuuden suuruinen (L 1255/1989). Sen sijaan työttömyyspäivärahan saajasta äitiysrahan saajaksi siirtyvät saivat odottaa vastaavaa uudistusta 2000-luvun alkuvuosiin asti (L 1303/2002). Tämä on yksi syy siihen, miksi vähimmäispäivärahaa saavien äitien osuus kasvoi niin voimakkaasti suurtyöttömyyden aikana 1990-luvulla (vrt. kuvio 2). Uudistuksen ansiosta noin 10 000 työtöntä äitiä vältti joutumisen vähimmäisäitiyspäivärahalle vuonna 2004. (Haataja 2008.)

Yksi merkittävä syy äitien vähimmäispäivärahojen yleisyyteen ovat olleet myös pitkät kotihoitojen tuen jaksot ilman työssäkäyntiä äitiysrahakausien välissä. 2000-luvulla sellaisia ensimmäisen lapsen saaneita äitejä, jotka saivat toisen lapsen ennen kuin edellinen oli täyttänyt kolme vuotta, oli lähes puolet kaikista ensisynnyttäjistä. Näistä äideistä edelleen melkein puolet siirtyi kotihoitojen tuen saajasta suoraan uudelle äitiysrahakaudelle (Haataja ja Juutilainen 2014, 43). Pitkiä hoitovapaita pitävien äitien joutuminen vähimmäispäivärahan saajaksi päättyi vuonna 2005 (L 1224/2004). Nyt äidit, joille seuraava lapsi syntyi ennen kuin edellinen täytti kolme vuotta ja jotka eivät käyneet välillä töissä tai joiden työtulot olisivat oikeuttaneet aikaisempaa pienempään päivärahaan, alkoivat saada samantasoista päivärahaa kuin edellisen lapsen syntyessä. Sama sääntö koskee myös isien päivärahan määräytymistä. Vuonna 2007 tästä uudistuksesta hyötyi jo 19 000 äitiä (Haataja 2008).

Kuvio 4 havainnollistaa, minkä verran äitejä on edellä mainittujen reformien ansiosta siirtynyt vähimmäispäivärahan saajasta suuremman, edeltävän etuuden tasoisen päivärahan saajaksi. Lisäksi on huomattava, että äitien, etenkin ensisynnyttäjien, työmarkkina-asema parani 2000-luvulla, mikä omalta osaltaan vähensi myös pelkän vähimmäispäivärahan saajien määrää (Haataja 2014).

45 **Kuvio 4.** Edeltävän etuuden perusteella ja sen tasoista päivärahaa saavien äitien määrät 2000-luvulla.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat vuosilta 2000–2014.

Vanhempainpäivärahojen tasomuutokset

Ansiosidonnaisten päivärahojen korvaustaso oli korkeimmillaan 1980-luvun alun päivärahaudistuksen jälkeen aina 1990-luvun alkuun asti. Lamavuosina 1991–1994 ansiopäivärahan tasoa leikattiin, mutta vähimmäispäivärahan tasoa korotettiin ja se sidottiin samoihin aikoihin korotettuun kotihoidon tuen perusosaan (L 621/1991). Sittemmin 1990-luvun puolivälin jälkeen vähimmäismääräisen päivärahan taso leikattiin (L 1500/1995), ja sen nimellisarvo säilyi samana aina vuoteen 2003 asti. Seuraava merkittävä korotus vähimmäismääräiseen päivärahaan tehtiin vasta vuonna 2009 (L 804/2008).

Suuri periaatteellinen muutos tehtiin ansiopäivärahan laskentaperusteisiin vuoden 2007 alussa (L 1342/2006). Tällä uudistuksella oli kaksi tavoitetta: Ensiksikin haluttiin vähentää työnantajille koituvia kustannuksia palkallisten vapaiden ajalta. Jos palkansaaja saa työehtosopimuksen mukaan osan vanhempainvapaista, yleensä äitiysvapaasta, palkallisena, maksetaan päiväraha tältä ajalta työnantajalle. Työnantajan kustannettavaksi jää kokonaispalkan (bruttopalkka sosiaaliturvamaksuineen) ja päivärahan erotus, eli mitä korkeampi päivärahan korvaustaso on, sitä paremmin päiväraha korvaa myös työnantajalle aiheutuvia palkkakustannuksia. Vuonna 2007 äitiyspäivärahan korvaustaso nostettiin

keskimäärin 70 prosentista 90 prosenttiin 56 arkipäivälle äitiysrahakauden koko pituudesta. Korotuksen toivottiin lisäävän myös palkallisia äitiysvapaita työehtosopimuksiin, joissa niitä ei juuri ollut, kuten palvelualoilla (HE 112/2006).

Toinen tavoite vuoden 2007 uudistuksella oli kannustaa isiä jakamaan vanhempainvapaata ja käyttämään oikeuttaan isäkuukauteen. Hallitus oli ehdottanut (HE 112/2006), että isien päiväraha korotettaisiin 70 prosentista 80 prosenttiin ansiotulosta 50 ensimmäisen vanhempainpäivärahapäivän ajalta. Korotus olisi koskenut isäkuukautta. Äidin ja isän eritasoista vanhempainrahaa pidettiin kuitenkin tasa-arvolain vastaisena (PeVL 38/2006; TyVL 22/2006). Lopputuloksena oli kompromissi, jossa päädyttiin maksamaan sekä isille että äideille vanhempainrahakauden ensimmäisen 30 päivän ajalta päivärahaa, joka oli 75 prosenttia ansiotulosta entisen 70 prosentin sijasta (Haataja 2008). Korotukset eivät koskeneet jo suosittuja isyyspäivärahoja, jotka käytettiin samaan aikaan äidin vapaan kanssa. Sekä äitien että isien vanhempainpäivärahan 30 päivän korotukset leikattiin vuoden 2016 alussa takaisin 70 prosenttiin (L 1658/2015).

Korotuksista huolimatta ansiosidonnaisen vanhempainpäivärahan korvaus-taso on edelleen alempi kuin 1990-luvun alussa. Osittain tähän vaikuttavat myös muutokset verotuksessa 1990-luvun puolivälin jälkeen. Tulonsiirtojen verotus kiristyi suhteessa ansiotulojen verotukseen aluksi kunnallisen ja sittemmin myös valtion verotuksen ansiotulovähennyksen seurauksena (Viitamäki ja Mustonen 2004; Haataja ja Pylkkänen 2009).

Oikeudet äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaisiin kaikilla perheillä?³

Sosiaalilainsäädännössä on monia sellaisia heikkouksia perheen määrittelyssä, jotka voivat johtaa perheet eriarvoiseen asemaan (Faurie ja Kalliomaa-Puha 2010). Vanhempainvapaiden suhteen eriarvoista kohtelua saavat myös sellaiset perheet, joissa ei ole kahta eri sukupuolta olevaa, yhdessä asuvaa lapsen biologista vanhempaa. Tätä kirjoitettaessa syksyllä 2015 viimeisteli sosiaali- ja terveysministeriön nimittämä Monimuotoiset perheet -työryhmä loppuraporttiaan. Työryhmän tehtävänä oli laatia esitys keinoista, joilla voidaan ”edistää lapsen hyvinvointia ja parantaa erityyppisten perheiden keskinäistä yhdenvertaisuutta, tarkastella sairausvakuutuslakiin sisältyviä vanhempainpäivärahasäännöksiä erityisesti yksinhuoltaja-, etävanhempi-, adoptio-, monikko-, sateenkaari- ja sijaisperheiden kannalta”.⁴ Työryhmän muistio ehdotuksineen valmistui marraskuun 2015 lopulla (ks. lähemmin Sosiaali- ja terveysministeriö 2015a). Seuraavassa kuvataan

3 Kiitän tämän luvun kommentteista Kelan Eläke- ja toimeentuloturvaosaston lakimies Eva Ojalaa. Tekstiin mahdollisesti jääneet virheet ovat kuitenkin kirjoittajan vastuulla.

4 Ks. <http://stm.fi/hanke?selectedProjectId=4214>.

vanhempainvapaiden kehittymistä sellaisilla perheryhmillä, joiden etuudet yhä eroavat lapsen yhdessä asuvien biologisen äidin ja isän etuuksista.

Äitiysvapaan jälkeisiä isyys- ja vanhempainvapaita koskeva lainsäädäntö kattoi aluksi vain yhdessä asuvat, keskenään naimisissa olevat äidit ja isät. Avo-liitossa lapsen äidin kanssa asuva isä sai oikeuden isyys- ja vanhempainvapaaseen vuonna 1986. Yhdessä asumisen ehto koskee yhä isän oikeutta isyys- ja vanhem-painvapaaseen. Näin etävanhemmilta suljetaan pois oikeus ja vastuu lapsensa hoivasta. Samalla lähivanhemmalta puuttuu mahdollisuus jakaa lapsen hoito lapsen etävanhemman kanssa, vaikka vanhemmat olisivat sopineet yhteishuollos-ta. Vanhempien yhdessä asumisen ehto lyhentää lähivanhemman (naispuolisen yksinhuoltajan) vanhempainrahakauden kokonaisuutta kahden vanhemman ja yksinhuoltajaisän perheisiin nähden. Tätä myös edellä mainitun työryhmän enemmistö piti yhtenä suurimmista epäkohdista. Ruotsalaisilla ja norjalaisilla yksinhuoltajaaideilla on ollut mahdollisuus käyttää isälle kiintiöidyt vapaat, ja etävanhempi on voinut jakaa vanhempainvapaata ja osallistua lapsen hoitoon. Erovanhempien, lastaan yhdessä huoltavien ja hoitavien kohtelussa Suomi on muutoinkin jäänyt perhepolitiikassaan jälkeen useimmista muista Pohjoismaista (Haataja 2004b; Hakovirta ym. 2015).

Lapsen adoptiovanhemmille on pitkällä aikavälillä kehitetty yhä paremmin biologisten vanhempien etuuksia vastaavat perhevapaoikeudet. Kehitykseen ovat vaikuttaneet osaltaan myös muutokset adoptiolainsäädännössä, laki lapseksi ottamisesta vuonna 1980 (L 32/1979) ja adoptiolaki vuonna 2012 (L 22/2012). Adoptiovanhempien vanhempainraha-oikeudet koskivat aluksi vain alle kaksi-vuotiaiden lasten vanhempia mutta laajentuivat vuonna 1990 koskemaan alle kuusivuotiaiden ja vuonna 1996 alle seitsemänvuotiaiden lasten vanhempia. Adoptioäidit eivät saa äitiysrahaa vaan ainoastaan vanhempainpäivärahaa ja -va-paata. Vuonna 1978 oikeus oli vähintään 72, nykyisin vähintään 200 arkipäivää. Adoptioisien isyysvapaa oli ensin kuusi arkipäivää, mutta laajeni vuonna 2003 voimaan tullessa lainsäädännössä samaksi kuin biologisen isien, ja he saivat myös oikeuden isäkuukauteen (HE 147/2002).

Lapsen adoptoineen äidin kanssa asuvat aviopuolisot saivat oikeuden van-hempainpäivärahaan vuonna 1986. Useamman kuin yhden lapsen samalla kertaa adoptoivien vanhempien vanhempainvapaoikeudet ovat pitkälle samat kuin biologisissa monikkoperheissä. Muun muassa vanhempainrahakausi pitenee 60 arkipäivää jokaisesta samanaikaisesti perheeseen adoptoidusta lapsesta (ks. Hyväluoma ja Karhumäki 2010; monikkoperheiden vanhempainvapaoikeuk-sista tarkemmin Vikman ym. käsikirjoitus). Adoptiovanhemmille, toisin kuin biologisille vanhemmille, maksettavien vanhempainpäivärahojen edellytys on osallistuminen lapsen hoitoon, eivätkä he saa olla samanaikaisesti ansiotyössä tai opiskella.

Viimeisimpänä oikeudet vanhempainvapaisiin ovat laajentuneet samaa sukupuolta olevien perheisiin ja yleisemminkin sateenkaariperheisiin⁵. Vanhempainvapaa-oikeudet alkoivat kehittyä, tosin viiveellä, vasta sen jälkeen kun laki rekisteröidyistä parisuhteista tuli voimaan maaliskuun alussa vuonna 2002 (L 950/2001). Rekisteröidyssä parisuhteessa olevat henkilöt rinnastetaan avioliitossa oleviin henkilöihin. Rekisteröidyn parisuhteen lakisääteistäminen aiheutti muutoksia myös adoptiolakiin (L 22/2012). Avioliitossa samaa sukupuolta olevat otettiin huomioon myös laissa avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta (L 26/2011). Sateenkaariperheiden vanhempainpäivärahojen ja vapaiden kokonaisuutta on kehitetty vastaamaan lähinnä adoptioiperheitä koskevia vanhempainvapaa-oikeuksia.

Rekisteröidyssä parisuhteessa olevat otettiin sairausvakuutuslain uudistuksissa huomioon perhekäsittelyn määrittelyssä (HE 50/2004), mutta oikeudet vanhempainvapaiden jakamiseen ja isyysvapaisiin kehittyivät hitaammin (ks. Jämsä 2009). Rekisteröidyssä parisuhteessa olevat puoliset saivat oikeuden jakaa vanhempainvapaata vuoden 2007 alussa (L 1342/2006). Oikeus koskee rekisteröidyssä parisuhteessa olevaa puolisoa, joka ei ole lapsen vanhempi, jos toiselle puolisolle syntyy lapsi rekisteröinnin jälkeen tai jos puoliso adoptoi alle seitsemänvuotiaan lapsen ja hän asuu lapsen vanhemman kanssa samassa taloudessa.

Isyysvapaa-oikeudet ulottuivat samaa sukupuolta oleviin vanhempiin vanhempainvapaata myöhemmin, mihin myötävaikuttii ilmeisesti kaksi muuta lakiuudistusta. Syyskuussa 2007 tuli voimaan laki hedelmöityshoidosta. Laki antoi mahdollisuuden hedelmöityshoitoon myös naiselle, joka elää rekisteröidyssä parisuhteessa (L 1237/2006). Toinen laki ulotti perheen sisäisen adoptiomahdollisuuden rekisteröityihin parisuhteisiin syyskuussa 2009 (L 391/2009). Tämän jälkeen toinen puoliso on voinut adoptoida puolisonsa lapsen ja lapsesta on tullut puolisoitten yhteinen.

Rekisteröidyssä parisuhteessa elävät saivat samat oikeudet isyysvapaaseen ja -rahaan kuin adoptioiset joulukuussa 2012 (L 903/2012). Oikeus isyysvapaisiin koskee rekisteröidyn parisuhteen vain niitä puolisoita, jotka adoptoivat toisen osapuolen alle yksivuotiaan lapsen. Rekisteröidyssä parisuhteessa elävä puoliso voi adoptoida myös muun alaikäisen lapsen, jos toinen puoliso antaa tähän suostumuksensa, ja vanhempainvapaa-oikeudet ovat kuten avioliitossa olevilla adoptiovanhemmilla. Nykyinen sukupuolisidonnainen lainsäädäntö tarkoittaa myös sitä, että nais- ja miesparien näkökulmasta vanhempainvapaa-oikeuksissa on muitakin erityiskysymyksiä, jotka on otettava huomioon lainsäädäntöä kehitettäessä (ks. Sosiaali- ja terveysministeriö 2015a).

5 Sateenkaariperheet ry:n mukaan: ”Sateenkaariperheet ovat lapsiperheitä, joissa yksi tai useampi vanhemmista kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön. Erilaisten sateenkaariperheiden kirjo on laaja ja perheet ovat keskenään hyvinkin erilaisia.” Ks. <http://www.sateenkaariperheet.fi/index.php?item=68>.

Eduskunta hyväksyi joulukuussa 2014 tasa-arvoisen avioliittolain, joka mahdollistaa avioliiton solmimisen samaa sukupuolta oleville puolisoille (L 156/2015). Lain on määrä tulla voimaan 1.3.2017. Käsitteistön muuttaminen ja rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitossa elävien sateenkaaripariskuntien ottaminen huomioon perhevapaalainsäädännön termistössä ei ole ollut kovin sujuvaa, ja se koettiin haastavaksi myös Monimuotoiset perheet -työryhmässä (ks. Moring 2013, 123–127; Pohjanpää 2013; Sosiaali- ja terveysministeriö 2015a). Hallitus on jo antanut esityksen, jossa käsitteistöä muutetaan useassa muussa laissa vastaamaan uutta, vuoden 2017 maaliskuussa voimaan tulevaa avioliittolakia (HE 65/2015).

Lastenhoidon vaihtoehdot vanhempainvapaiden jälkeen

Kotihoidon tuki ja päivähoito

Pienten lasten hoito, äitien työssäkäynti, lapsiperheiden toimeentulo ja perhekustannusten taseaus ovat nivoutuneet 1900-luvulla monella tavalla yhteen perhepolitiikkaa kehitettäessä. Päivähoitokysymys ja erilaiset äidinpalkkiomallit alkoivat aktualisoitua 1960- ja 1970-luvulla (esim. Kuusi 1961, 204–206). Kysymystä pohdittiin myös useissa komiteoissa (esim. KM 1966:A7, 1967:B46 ja 1970:A8). Naisten ja äitien työvoimaosuuksien kasvu ylitti noina vuosikymmeninä huomattavasti aikalaisennusteet, joita pidettiin jopa kelvottomina (Haataja 2004a, 165; Méart 2008). Kaupungistumisen ja palkkatyön yleistymisen seurauksena hyväksyttiin vuoden 1971 Lasten päivähoitokomiteassa (KM 1971:A20) jo ajatus siitä, ettei lastenhoitokysymystä voinut jättää enää yksi perheiden vastuulle⁶.

Lasten päivähoitokomiteassa yritettiin ratkaista monta, keskenään ristiriitaistakin asiaa yhtä aikaa, ja komitean esityksiin sisältyi runsaasti eriäviä mielipiteitä. Komitea esitti veronalaista lapsiavustusta, jonka avulla vanhemmat voisivat harkita, minkä hoitomuodon he lapsilleen valitsisivat, sillä korvauksella voitaisiin kattaa myös päivähoitokustannuksia. Päivähoitopaikkojen tarjontaa olisi tullut kuitenkin lisätä. Päivähoitolainsäädäntöä kehitettiin vielä kahdessa komiteassa, ennen kuin laki annettiin eduskunnalle (Välimäki 1999, 141–143). Päivähoitolaki tuli voimaan vuonna 1973 ja päivähoidosta tuli universaali, kaikille palveluja tarvitseville tarkoitettu sosiaalipalvelu joko päiväkodissa tai perhepäivähoidossa (HE 138/1972; L 36/1973). Päivähoito ei enää ollut sosiaalihuollon tarveharkintainen palvelu niille lapsille, joiden äidit ”joutuivat” käymään työssä.

6 Kotihoidon tuesta ja päivähoidosta on sen ensimmäisen voimassaolon vuosikymmenen aikana kirjoitettu paljon, ks. esimerkiksi Mikkola 1991; Marin 1994; Ervasti 1996; Korpinen 1997; Sipilä ja Korpinen 1998; Anttonen 1999; Bergqvist ym. 1999; Méart 2008; Hiilamo ja Kangas 2009.

Hyväksyessään lakia eduskunta edellytti, että hallitus ryhtyisi myös toimiin kehittääkseen tukea lastenhoidolle kotona kompensaatona niille lapsiperheille, jotka eivät käytä julkisia lastenhoitopalveluja (Sipilä ja Korpinen 1998). Ensimmäisenä kompensaatona tähän suuntaan pidetään alle kolmevuotiaista lapsista vuosina 1973–1993 maksettua lapsilisän vaippalisää (Välimäki 1999, 159).

Päivähoidon rinnalle kehitettävää hoitolisää pohdittiin vuonna 1974 asetetussa perhekasvatustoimikunnassa (KM 1976:42, 113–116). Komiteassa tai myöskään hallituksessa ei päästy yksimielisyyteen hoitolisästä. Kotihoidon tuen kehittäminen eteni vuonna 1978 erilaisten tukimuotojen kokeiluun. Kokeilutoiminta päättyi vuoden 1980 lopussa. Kokeilussa oli mukana 21 kuntaa ja kolme vaihtoehtoista tukimuotoa: alle kaksivuotiaille tarveharkintaan perustuva malli kotihoitoon, käyttötarkoitukseltaan sitomaton tuki, jos lapsi ei käyttänyt kunnallisia päivähoitopalveluita, sekä sairausvakuutuksen mukaisen äitiysrahan pidentäminen sen kuukauden loppuun, jolloin lapsi täytti vuoden (Säntti 1988; Anttonen 1999, 40–41).

Vuodesta 1980 alkaen kotihoidon tukea alettiin maksaa valtioneuvoston vuotuisin päätöksin. Tuki oli veroton etuus lapsiperheille, joissa oli vähintään yksi lapsi, joka oli alle 19 kuukautta vanha. Vuonna 1983 valtion kotihoidon tuen piirissä oli noin 40 000 perhettä. Naisten työssäkäynnin lisääntyminen ja huutava pula päivähoitopaikoista edistivät historialliseksi kompromissiksi kutsutun lainsäädännön muutosta. Vuonna 1984 eduskunta hyväksyi lakiesitykset sekä kotihoidon tuesta että lasten subjektiivisesta oikeudesta kunnalliseen päivähoitopaikkaan. Laki tuli asteittain voimaan siten, että vuonna 1990 kaikki alle kolmevuotiaiden vanhemmat voivat valita lapselleen joko kotihoidon tuen tai kunnallisen päivähoitopaikan. Samassa yhteydessä muutettiin myös työsopimuslakia turvaamaan vapaa kotihoidon tuen maksuajalta kotona lasta hoitavalle vanhemmalle (HE 202/1984; L 24/1985; L 28/1985; L 30/1985).

Kotihoidon tuen tasoon tehtiin 1990-luvun alun lamavuosina ensin huomattavia korotuksia, mutta ne leikattiin hallituksen vaihduttua vuosikymmenen puolivälissä (Haataja 2004a, 175). Tuen nimellisarvo säilyi vuonna 1996 tehtyjen leikkausten tasolla aina vuoteen 2005 asti. Vuonna 2011 kotihoidon tuki sidottiin kansaneläkeindeksiin (L 1142/2010). Indeksä kuitenkin leikattiin vuoden 2015 alusta (L 869/2014).

Kotihoidon tukea voidaan maksaa, kun lapsi ei käytä kunnallisia varhaiskasvatuspalveluja tai lapsesta maksetaan yksityisen hoidon tukea. Laki ei edellyttänyt, että tuen saaja hoitaa itse lasta kotona. Alun perin kotihoidon tuki oli tarkoitettu julkisen tuen vaihtoehdoksi sille, ettei lapsi ole kunnallisessa päivähoitopalvelussa. Tämä mahdollisuus poistettiin kuitenkin työttömiltä, joiden lapsi ei ollut päivähoidossa. Kotihoidon tuki alettiin vähentää ensin työttömän päivärahasta ja myöhemmin silloinkin, kun toinen puoliso oli työssä ja kotihoidon tuen saaja (Haataja 2004a ja 2012). Kotihoidon tuki pienentää myös

vuorotteluvapaakorvausta, vaikka vuorotteluvapaalla olevan ei edellytetä olevan työmarkkinoiden käytettävissä.

1990-luvun alussa ehdittiin säätää myös sekä kotihoidon tuen että päivähoito-oikeuden ulottamisesta alle neljävuotiaisiin lapsiin (L 797/1992) ja päivähoito-oikeuden ulottaminen vuoden 1995 alussa kaikkiin alle kouluikäisiin (L 630/1991). Laman johdosta lakien voimaantuloa kuitenkin lykättiin. Oikeutta kotihoidon tukeen ei lopulta koskaan laajennettu kolme vuotta täyttäneisiin lapsiin, mutta subjektiivinen päivähoito-oikeus ulotettiin kaikkiin alle kouluikäisiin vuosi alkuperäistä suunnitelmaa myöhemmin eli vuoden 1996 alusta (L 1496/1994). Tähän kehitykseen oli eduskunnan Naisverkostolla tärkeä vaikutus (Bergqvist ym. 1999, 149–151). Kaiken kaikkiaan kotihoidon tuelle on asetettu useita ja osin keskenään ristiriitaisia tavoitteita, mikä tekee perhevapaiden ja palveluiden kehittämisestä kokonaisuutena haastavaa (esim. Ilmakunnas 1995; Haataja 2012).

Kun alle kouluikäiset saivat subjektiivisen oikeuden kunnalliseen päivähoidoon, oli päivähoitomaksuissa kuntien kesken vielä suuria eroja (Forssén 1998). Päivähoitomaksujen perusteet harmonisoitiin koko maassa vuodesta 1997 lähtien (L 1134/1996). Lisäksi lakia kotihoidon tuesta muutettiin ja laissa säädettiin yksityisen hoidon tuesta (L 1128/1996). Tätä nykyisin voimassa olevaa järjestelmää kuvataan tarkemmin seuraavassa.

Suomessa elokuun alussa 2000 tuli voimaan kuntien velvollisuus järjestää maksutonta esiopetusta kuusivuotiaille (L 1288/1999). Päivähoitopalvelut on 2000-luvulla käsitetty niin Suomessa kuin kansainvälisestikin varhaiskasvatukseksi (Sosiaali- ja terveysministeriö 2002). Lasten varhaiskasvatusjärjestelmän kehittämistä pohdittiin 2000-luvulla useissa työryhmissä ja komiteoissa. Kunnissa päivähoitopalvelut alkoivat vähitellen siirtyä opetustoimen piiriin (Alila ym. 2014). Vuonna 2013 päivähoitopalvelujen hallinnointi siirtyi opetus- ja kulttuuriministeriöön, ja varhaiskasvatuslaki hyväksyttiin toukokuussa 2015 (L 580/2015). Päivähoitopalvelujen sijasta käytetään nyt termiä varhaiskasvatuspalvelut. Kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki hallinnoidaan edelleen sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalalla.

Pienten lasten hoidon tuet

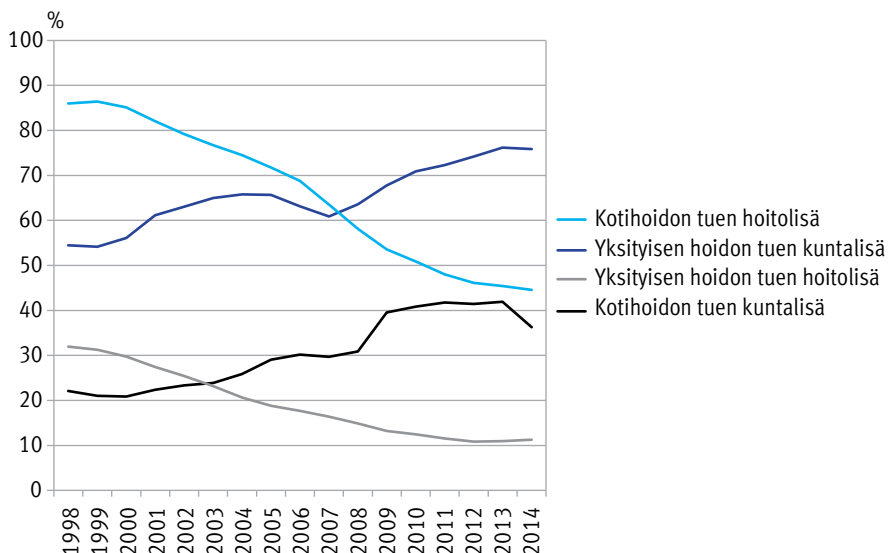
Pienten lasten hoidon tuet ovat vuodesta 1998 lähtien koostuneet kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta sekä osittaisesta hoitorahasta osa-aikatyötä tekeville. Kotihoidon tukea saavat ovat oikeutettuja jäämään hoitovapaalle (tai osittaiselle hoitovapaalle) työsuhteesta. Hoitovapaan ajalta työsuhteen etuudet eivät kuitenkaan kartu samalla tavalla kuin vanhempainvapailla (ks. Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa).

Kotihoidon ja yksityisen hoidon tuet jakautuvat hoitorahaan (entinen perusosa) ja tarveharkintaiseen hoitolisään (entinen lisäosa). Kotihoidon tuen hoitoraha on suurempi yhdestä alle kolmevuotiaasta ja pienempi muista alle kouluikäisistä kotona hoidettavista sisaruksista (entiset sisaruskorotukset). Yksityisen hoidon tuen hoitoraha on sama jokaisesta alle seitsemänvuotiaasta kouluikäisestä lapsesta. Suomessa vähäistä osallistumista päivähoitoon verrattuna muihin Pohjoismaihin selittää se, että suuri osa alle kouluikäisistä sisaruksista hoidetaan kotona alle kolmevuotiaan sisaruksen kanssa (esim. Nososco 2014). Kotihoidon tuen hoitorahan piiriin kuuluneista lapsista noin kolmannes on ollut kolme vuotta täyttäneitä (ks. Valasteen artikkeli tässä kirjassa).

Tarveharkintainen hoitolisä maksetaan pienituloisille perheille. Pienituloisuuden rajoja ei ole tarkistettu lain voimaantulon jälkeen. Hoitolisän saajien määrä onkin vähentynyt voimakkaasti vuosina 1998–2014, kotihoidon tuen saajilla 86 prosentista 45 prosenttiin ja yksityisen hoidon tuen saajilla 32 prosentista 11 prosenttiin (kuvio 5).

Lakisääteisten hoitorahojen lisäksi monet kunnat maksavat kotihoidon ja yksityisen hoidon tukeen kuntakohtaisia lisä. Niiden tasot ja määräytymisperusteet vaihtelevat kunnittain (Miettunen 2008; Kuntaliitto 2012; Pohjola ym. 2013). Kotihoidon tukeen maksetut kuntalisät ovat kannustaneet erityisesti äitejä hoitamaan lapsia pidempään kotona sen sijaan, että lapsi vietäisiin päivähoitoon

Kuvio 5. Kotihoidon ja yksityisen hoidon tukea saaneista perheistä hoitolisiä ja kuntakohtaisia lisä saaneiden osuudet vuosina 1998–2014, %.

Lähde: Omat laskelmat Kelan tilastointitiedostoista 1998–2006 ja Kela 2015b (vuosien 2007–2014 osalta).

ja äiti palaisi työmarkkinoille (Kosonen 2011). Yksityisen hoidon tuen kuntalisillä vähennetään myös kunnallisen päivähoidon kysyntää, mutta ei äitien työvoiman tarjontaa. Vaikka yksityisen hoidon tuen saajien määrä kasvoi 2000-luvulla muutamalla tuhannella ja oli 2010-luvun alussa vuosittain noin 20 000 perhettä, oli osuus kaikista hoitorahaa saaneista edelleen vain 15 prosenttia vuonna 2014 (Pohjola ym. 2013). Kotihoidon tuen saajia on ollut vuosittain runsaat 110 000.

Kaiken kaikkiaan kuntalisät yleistyivät 2000-luvulla samaan aikaan kuin pienten lasten äitien työllisyys parani. Kasvu hidastui ja taittui 2010-luvun alussa, kun talouslama oli kestänyt pari vuotta. Vuosituhannen vaihteessa kotihoidon tuen saajista 21 prosenttia ja yksityisen hoidon tuen saajista 56 prosenttia sai kuntalisiä. Vuonna 2014 vastaava kuntalisän saajien osuus oli suurempi: kotihoidon tuen saajista 36 prosenttia ja yksityisen hoidon tuen saajista jopa 75 prosenttia (kuvio 5). Vuonna 2014 yksityisen hoidon tuen kuntalisien kokonaismäärä (48,8 miljoonaa euroa) ylitti jo kotihoidon tuen kuntalisät (43,2 miljoonaa euroa).

Pienten lasten hoidon julkisen tuen kysymykset – kotihoidon tuen kohdentuminen pääasiassa vain äideille sekä subjektiivinen päivähoito-oikeus – ovat olleet esillä julkisessa keskustelussa useaan otteeseen myös 2000-luvulla (Väinälä 2004; Hiidensalo 2005). Yhtäältä esillä on ollut päivähoito-oikeuden rajoittaminen kolme vuotta täyttäneiltä sisaruksilta, kun ainakin toinen vanhemmista hoitaa pienempiä lapsia kotona tai on työtön. 2010-luvun alussa suunniteltiin ensimmäistä kertaa hallitustasolla kotihoidon tuen keston lyhentämistä yhtä vanhempaa kohti eli oikeuden puolittamista vanhempien kesken (Haataja ja Valaste 2014; ks. myös Valasteen artikkeli tässä kirjassa). Lain valmistelu kesti, eikä sitä lausuntokierroksen jälkeen annettu eduskunnalle.

Kun on kysytty pienten lasten vanhempien mielipiteitä subjektiivisesta päivähoito-oikeudesta, suurin osa on halunnut säilyttää nämä oikeudet. Lisäksi arvio päivähoitoon laadusta vaikuttaa siihen, miten pitkään lasta halutaan hoitaa kotona (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2014 ja 2015). Eniten oikeuksien rajamista vastustavat kuitenkin pienten lasten työttömät vanhemmat (Juutilainen ym. 2016). Vuoden 2015 hallitus antoi lokakuussa 2015 lakiesityksen subjektiivisten varhaiskasvatuspalvelujen rajaamisesta (HE 80/2015), ja eduskunta hyväksyi esityksen joulukuussa. Varhaiskasvatuslain muutos rajaa vanhempien oikeuden valita maksulliset varhaiskasvatuspalvelut lapsilleen enintään 20 tuntiin viikossa, jos ainakin yksi vanhemmista on kotona esimerkiksi lapsenhoidon tai työttömyyden vuoksi. Samasta syystä maksetaan myös yksityisen hoidon tuki vain osa-aikahoidosta.

Muut perhevapaat

Kun lapsi sairastuu

54

Erilaisia lasten ja muiden perheenjäsenten hoitoon liittyviä oikeuksia tilapäiseen työstä poissaoloon on kutsuttu yhteisellä nimikkeellä ”perhevapaat” 1990-luvun lopulta lähtien (L 357/1998). Vuoden 2001 työsopimuslaissa (L 55/2001) perhevapaita koskeva lainsäädäntö koottiin uuteen lukuun 4, ja sen pykälät koskivat vanhempainvapaiden lisäksi erityisäitiysvapaata, alle kolmevuotiaan lapsen hoitovapaata, osittaista hoitovapaata, tilapäistä hoitovapaata alle 10-vuotiaan lapsen sairastuessa sekä mahdollisuutta poissaoloon työstä pakottavista perhesyistä.

Jo vuonna 1988 työehtosopimukseen lisättiin työntekijän mahdollisuus tilapäiseen palkattomaan neljän päivän vapaaseen, jos perheen alle 10-vuotias lapsi sairastuu (L 284/1988). *Tilapäinen hoitovapaa* on toistaiseksi ainoa perhepoliittinen etuus, johon myös lasta hoitavalla etävanhemmalla on oikeus. Tämä laajennus lakiin toteutettiin 2000-luvulla (L 533/2006). Tilapäisen hoitovapaan ajalta ei makseta päivärahaa, mutta osassa työehtosopimuksia vapaa on palkallinen (Metsämäki 2005).

Toinen, lähes yhtä vanha oikeus koskee alle 16-vuotiaan vakavasti sairastuneen lapsen hoitoa (L 1255/1989). Vuoden 1990 lokakuun alussa lapsen sairaanhoito- ja kuntoutusavustus muutettiin osaksi sairausvakuutuslakia. Vammautuneen tai pitkäaikaaisesti sairastuneen lapsen vanhemmat voivat hoitaa lasta sairauspäivärahan suuruisen erityishoitorahan turvin 60 päivää sairaala- tai kuntoutusjakson aikana ja 60 päivää kotihoidon aikana⁷. Erityishoitoraha myönnetään tiukoin lääketieteellisin perustein lapsen vanhemmalle, joka jää pois työstä lapsen hoidon takia. Etuuteen ei liity työsopimuslain mukaista perhevapaata.

Jos lapsi on kotona pidempiaikaisesti sairaana tai hän on vammautunut pysyvästi, voi olla tarpeen, että vanhemmat tekevät pidempiaikaisia ratkaisuja ansiotyön ja hoivan yhdistämiseksi tai joskus jopa jäävät kokonaan työstä pois. Vuoden 2011 huhtikuussa työsopimuslakiin tuli uudistus tällaisia omaishoitotilanteita varten (L 197/2011). Laissa todetaan: ”Jos työntekijän poissaolo on tarpeen hänen perheenjäsenensä tai muun hänelle *läheisen henkilön erityistä hoitoa varten*, työnantajan on pyrittävä järjestämään työt niin, että työntekijä voi jäädä määrääjäksi pois työstä.” Laki paransi työstä tilapäisesti pois jäävien työsuhdeturvaa, mutta vapaaseen ei liity etuuksia. Joissain tapauksissa kotiin jäävä, lyhennettyä työaika tekevä tai muuten vaativasta hoivasta vastaava vanhempi voi saada omaishoidon tukea ja vammaisen lapsi lapsen hoitotukea (ks.

7 Erityishoitorahaa saaneiden vanhempien määrä on vähentynyt vuoden 1990 runsaasta 11 600:sta vajaaseen 8 000:een vuonna 2000 ja tästä edelleen 2010-luvun alkuun tultaessa vajaaseen 5 000 vanhempaan. Heistä isien osuus on 2000-luvulla kasvanut viisi prosenttiyksikköä ja oli 37 prosenttia vuonna 2015.

Hiilamon ja Aholan sekä Kalliomaa-Puhan ja Tillmanin artikkelit tässä kirjassa). Omaishoidon tuen ehdoista ja perusteista päätetään kuntatasolla.

Lastenhoidon yhdistäminen osa-aikatyön kanssa

55

Osa-aikatyön ja lasten hoidon yhdistäminen tuli ensimmäisen kerran mahdolliseksi alle neljävuotiaiden lasten vanhemmille vuonna 1988 (L 284/1988). *Osittainen hoitovapaa* koski myös peruskoulun aloittavan lapsen vanhempia ensimmäisen lukuvuoden ajan. Kymmenen vuoden kuluttua (1998) osittainen hoitovapaa laajeni vanhempainvapaan päättymisestä aina siihen asti, kun lapsen ensimmäinen kouluvuosi päättyi.

Osittaisella hoitovapaalla oleville alle kolmevuotiaiden vanhemmille myönnettiin ensin vuosittain oikeus saada osittaista hoitorahaa ennen kuin siitä tuli pysyvä osa kotihoidon tukijärjestelmää (L 1286/1992). Osittainen hoitovapaa ja hoitoraha myönnettiin yhdelle, alle 30 tuntia viikossa työskentelevälle vanhemmalle. Sittenmin 1990-luvun lopulla molemmat alle kolmevuotiaan vanhemmat saattoivat jäädä osittaiselle hoitovapaalle samalle ajanjaksolle ja saada osittaista hoitorahaa, kunhan he eivät olleet vapaalla yhtä aikaa. Tällaisissa tilanteissa toinen vanhemmista voi hoitaa lasta esimerkiksi osan viikosta tai koko viikon aamupäivät ja toinen toisen osan viikosta tai iltapäivisin. (HE 37/1998; L 357/1998.) Osittaisella hoitovapaalla olevien lapsilla on oikeus kokoaikaisiin varhaiskasvatustalveluihin.

Vuonna 2004 osittainen hoitovapaa pidennettiin siihen asti, kun lapsi päättää toisen kouluvuotensa. Samalla osittainen hoitoraha ulotettiin myös koulun aloittavien lasten vanhempiin (L 870/2003; L 1227/2003). Pidennetyn oppivelvollisuuden piiriin kuuluvan lapsen vanhemmat voivat saada osittaista hoitovapaata ja hoitorahaa, kunnes lapsen kolmas lukuvuosi päättyy. Myöhemmin, vuoden 2006 työsopimuslain muutoksen jälkeen, erityisen hoidon ja huollon tarpeessa olevan vammaisen tai pitkäaikaissairaan lapsen vanhempi on voinut saada osittaista hoitovapaata siihen saakka, kunnes lapsi täyttää 18 vuotta (L 533/2006).

Osittaisen hoitorahan ja -vapaan suosio kasvoi runsaasta 2 000:sta yli 10 000:een etuuden saajaan vuonna 2004, kun mahdollisuus ulotettiin koulun aloittavien lasten vanhempiin (Aalto 2013, 9). Sittenmin alle kolmevuotiaiden lasten osuus osittaisen hoitorahan saajista on vähitellen kasvanut ja oli ennen joustavan hoitorahan voimaantuloa vuonna 2013 noin 40 prosenttia. Alle kolmevuotiaan lapsen hoidon perusteella osittaista hoitorahaa käyttäneistä äideistä valtaosalla oli työsuhde ennen äitiysrahakauden alkamista, ja he aloittivat osittaisen hoitovapaan lapsen ollessa noin puolitoistavuotias (mediaani) eli yleensä jatkeena runsaan puolen vuoden kokoaikaiselle kotihoidon tuen jaksolle (Aalto 2013).

Vuodesta 2014 lähtien alle kolmevuotiaiden vanhempia on kannustettu osa-aikatyöhön työaikaan suhteutetulla joustavalla hoitorahalla. Osa-aikatyön kestolle ja hoitorahan tasolle määriteltiin kaksi eri rajaa: joko enintään 60 prosenttia (22,5 tuntia) tai 80 prosenttia (30 tuntia) alan normaalista työajasta (HE 129/2013; L 975/2013)⁸. Uudistuksella tavoiteltiin myös sitä, että nekin alle kolmevuotiaiden lasten vanhemmat, käytännössä äidit, joilla ei ole työsuhdetta, palaisivat ennen hoitovapaan päättymistä osa-aikatyön kautta työelämään. Vuonna 2013 vajaa 11 300 alle kolmevuotiaan vanhempaa sai osittaista hoitorahaa, mutta seuraavana vuonna joustavaa hoitorahaa käytti jo lähes 16 000 vanhempaa (Sirén ja Nurminen 2014).

Osa-aikatyö on voitu yhdistää vuodesta 2003 alkaen myös vanhempainvapaaseen (L 1075/2002). Oikeus rajoittuu kuitenkin yhdessä asuviin vanhempiin, jotka molemmat voivat sopia työnantajansa kanssa 40–60 prosentin työajasta ennen vanhempainrahakauden päättymistä. Tarkoitus on, että vanhemmat hoitavat lasta vuorotellen, eikä lapsi tarvitse kunnallista päivähoitopaikkaa. Jaksolta maksetaan molemmille 50 prosentin päivärahaa. *Osittaista vanhempainvapaata* eivät voi saada yksinhuoltajat eivätkä ne pariskunnat, joista vain toisella on työnantaja. Sopimus osittaisesta vanhempainvapaasta on tehtävä vähintään kahdeksi kuukaudeksi kerrallaan ennen vanhempainrahakauden päättymistä.

Osittaisen vanhempainrahan jäykkyydestä on osoituksena se, että sitä käyttää vuosittain vain noin sata vanhempaa (Kela 2015b). Osittainen vanhempainvapaa poikkeaa Suomessa muiden Pohjoismaiden järjestelmistä paitsi rajoitettujen oikeuksien myös jäykkyytensä vuoksi. Esimerkiksi Norjassa ja Ruotsissa vanhemmat voivat pitkälle valita työaikansa, johon sovitettuna päiväraha maksetaan: jos vanhempi työskentelee vaikkapa 50 prosenttia täydestä työajasta, hän saa 50 prosentin päivärahaa kaksi kertaa pidemmältä ajalta kuin ollessaan kokoaikaisella vapaalla ja kokopäivärahalla (Haataja 2004b; Duvander ja Lammi-Taskula 2011).

Irtisanomissuoja perhevapaiden aikana ja perhevapaiden vertailtavuus työssäoloon

Kaikkiin työsopimuslain mukaisiin perhevapaisiin kuuluu oikeus palata ensisijaisesti aikaisempaan, tai ellei tämä ole mahdollista, vastaavaan työsopimuksen mukaiseen työhönsä. Jo ensimmäisiin synnytyslomiin sisältyi irtisanomis-

⁸ Vuonna 2015 joustava hoitoraha oli 244,18 euroa kuussa, jos työaika oli alle 60 prosenttia, ja 162,78 euroa kuussa, jos työaika oli 80 prosenttia alan normaalista työajasta. Osittainen hoitoraha on 98,09 euroa vanhempaa kohti kuukaudessa vuonna 2015.

suoja, mutta irtisanomissuoja alkoi kattaa raskauden ajan vasta vuonna 1970 (L 320/1970). Vuonna 1979 voimaan tulleen työsopimuslakiin lisättiin irtisanomissuoja myös sopimuspohjaisiin, lakisääteisiä pidempiin synnytyslomiin (HE 100/1978; HE 202/1978; L 476/1978). Irtisanomissuoja kattaa nykyisin kaikki työsopimuslain 4 luvun mukaiset perhevapaat uusinta 7a pykälää lukuun ottamatta, eli niin sanottua omaishoitovapaata.

Kevään 1973 vuosilomalaisissa synnytysloma alettiin lukea työssäolopäivien veroiseksi siten, että synnytyslomalta (L 272/1973) ja sittemmin vanhempainvapaalta alkoi työntekijälle karttua palkallisia vuosilomapäiviä. Tuolloin synnytysloman pituus oli kolme kuukautta. Samassa laissa palkallinen vuosiloma alkoi karttua myös enintään kolmen kuukauden (75 arkipäivää) sairauslomilta. Sairausajalta vuosiloma karttuu edelleen kolmelta kuukaudelta, mutta vanhempainvapaiden aikainen vuosilomien karttuma on kasvanut sitä mukaa kuin vapaiden pituus on kasvanut. Keväällä 2016 eduskunnassa hyväksyttiin hallituksen esitys (145/2015), joka lyhentää palkallisen vuosilomaoikeuden karttumista äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaalta enintään kuuteen kuukauteen. Sen sijaan lyhyehköjen erityisäitiysvapaan, tilapäisen hoitovapaan sekä pakottavista perhesyistä johtuvan poissaolon ajalta palkalliset vuosilomat karttuvat kuten ennenkin.

Hitaimmin ovat kehittyneet perhevapailla olevien eläkeoikeudet. Aikaisemmin eläkettä karttui vain vanhemmille, jotka jäivät ansiosidonnaisille äitiys-, isyys- tai vanhempainvapaille työsuhteesta ja jotka palasivat työhön vuoden kuluessa vapaan alkamisesta. Hoitovapaata ja muita palkattomia vapaita ei ole laskettu työssäolon veroisiksi. Sittemmin vanhempainvapaiden ja myös hoitovapaiden aikaisia eläkekarttumuksia on asteittain parannettu. Suurin parannus toteutettiin vuoden 2005 eläkeuudistuksessa, ja uudistus koski myös hoitovapaita (ks. Hämäläinen 2004 ja tarkemmin Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa). Työstä poissaolo vanhemman saadessa erityishoitoraha kartuttaa myös eläkettä, samaan tapaan kuin sairauspäivärahan ajalta, vaikka etuus ei liity työsopimuslain mukaisiin perhevapaisiin.

Vanhempainvapaiden kustannusten korvaaminen työnantajille Välittömistä ja välillisistä kustannuksista

Vanhempainvapaita pohtinut komitea arvioi jo 1970-luvun puolivälissä, että etuuksien myöntäminen vain naisille saattaa vaikuttaa haitallisesti heidän asemaansa työmarkkinoilla, koska lomista työnantajille aiheutuvat haitat ja kustannustekijät kohdistuivat eniten naisvaltaisille talouden aloille (KM 1975:92). Vapaiden tasapuolinen jakautuminen ei ole toteutunut, vaikka isien vapaiden

käyttö on kasvanut sitä mukaa kuin etuudet ovat lisääntyneet (ks. Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Keskustelu kustannusten epätasaisesta jakautumisesta on jatkunut myös 2000-luvulla. Tällä vuosituhannella useimpiin hallitusohjelmiin on kirjattu tavoitteita ja keinoja kustannusten alentamiseksi sekä jakamiseksi tasapuolisemmin nais- ja miesvaltaisten alojen kesken, muun muassa juuri kehittämällä isien perhevapaoikeuksia. Muista kuin vanhempainvapaista ei vastaavanlaista kustannuskeskustelua ole juuri käyty.

Nykyisin vanhempainvapaista työnantajille koituvista välittömistä kustannuksista korvataan jo suurin osa. Siksi niiden nettomääräinen osuus kaikista työvoimakustannuksista jääkin pieneksi. Korvattavat kustannukset muodostuvat työehtosopimuksissa sovittujen palkallisten vapaiden palkkakustannuksista ja lakisääteisestä, vanhempainvapaiden ajalta karttuvasta palkallisesta vuosilomasta. Sen sijaan välilliset kustannukset, kuten korvaavan työvoiman hankkimiseen liittyvät kustannukset, jäävät korvausten ulkopuolelle.

Välillisistä kustannuksista tiedetään vähän, koska niistä on tehty vain vähän tutkimusta (Maliranta ja Napari 2007). Koko yrityskentän näkökulmasta kustannuksia kohdentuu siis useammin nais- kuin miesvaltaisille aloille ja suuriin yrityksiin useammin kuin pieniin yrityksiin, koska myös pääosa naistyövoimasta on keskisuurissa tai suurissa toimipaikoissa. Toisaalta pienistä, 5-9 hengen yrityksistä yli puolet oli sellaisia, joissa miesten osuus oli 100 prosenttia ja reilu neljännes sellaisia, joissa naisten osuus oli 100 prosenttia vuonna 2009 (Haataja 2014, liitetaulukko 2). Perhevapaista aiheutuvat ongelmat ja kustannukset, myös välilliset, voivat pienissä naisvaltaisissa yrityksissä muodostua suhteellisesti huomattavasti suuremmiksi kuin keskisuurissa ja suurissa toimipaikoissa. Isoissa toimipaikoissa on myös enemmän henkilöstöresursseja, ja niissä itsessään on usein myös saatavana sijaisia. Työnantajien näkökulmasta yleisimmät vanhempainvapaista johtuvat ongelmat liittyvätkin korvaavan työvoiman löytämiseen. (Haataja 2014.)

Palkalliset äitiys- ja isyysvapaat

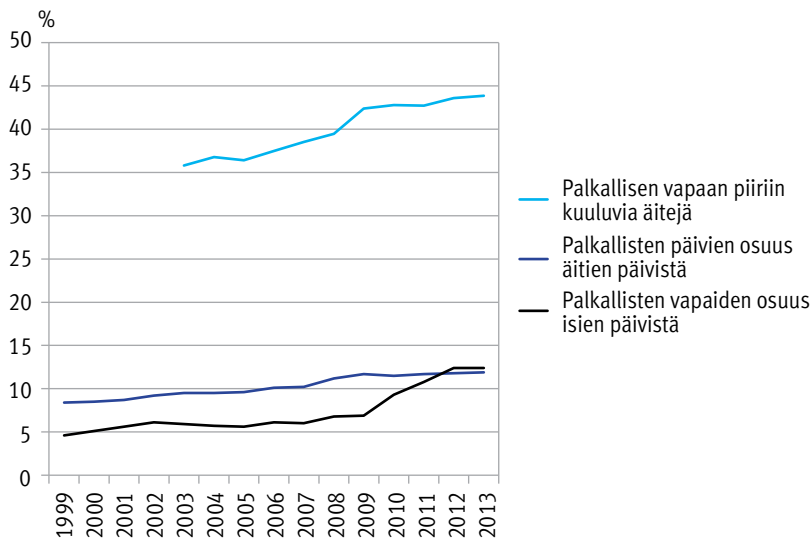
Edellä on käynyt ilmi, että osa työnantajista, julkinen sektori ensimmäisten joukossa, tarjosi työehtosopimuksiin perustuvia palkallisia äitiyslomia jo kauan ennen lakisääteistä päivärahaa. Palkalliset vapaat ovat yleistyneet myös päivärahan tultua voimaan, mutta kaikki työehtosopimukset eivät tarjoa niitä edelleenkaan (Metsämäki 2005, 41–42). Vuoden 2007 äitiysrahan korotus 70 prosentista 90 prosenttiin 56 arkipäivältä paransi huomattavasti työnantajien saamaa korvausta palkallisten äitiysvapaiden ajalta. Joissakin työehtosopimuksissa myös isät kuuluvat palkallisten isyys- tai vanhempainvapaiden piiriin.

Jos työntekijällä on oikeus palkalliseen äitiysvapaaseen, on hänellä myös oikeus päästä uudelleen palkallisen äitiysvapaan piiriin, jos hän aloittaa uuden äitiysloman palaamatta välillä töihin. Tästä oli Suomessa itse asiassa epäselvyyttä ennen EU:n tuomioistuimen päätöstä kahdessa oikeustapauksessa (EU:n tuomioistuin 2014). EU:n tuomioistuimen päätös poikkesi julkisasiamiehen tulkinnasta (Julkisasiamiehen ratkaisuehdotus 2013), jonka mukaan työnantajan ei olisi näissä tapauksissa ollut välttämätöntä tarjota palkallista vapaata.

Palkallisten päivien osuus äitiysrahopäivistä romahti 1990-luvun alun laman aikana, kun suurelta osalta äideistä puuttui pysyvä työsuhde. Sen sijaan 2000-luvulla palkallisten vapaiden piiriin kuuluvien äitien osuus on uudelleen yleistynyt. Palkallisten päivien osuus äitien kaikista päivärahapäivistä kasvoi kahdeksasta prosentista vuonna 1999 lähes 12 prosenttiin vuonna 2013 (kuvio 6). Isien palkallisten päivien osuus kaikista isien päivärahapäivistä kasvoi alle 5 prosentista myös noin 12 prosenttiin. Isien suuria osuuksia selittää se, että isien vapaat ovat keskimäärin lyhyempiä kuin äitien, ja isillä on äitejä useammin voimassa oleva työsuhde isyys- ja vanhempainrahakauden aikana. Äitien vanhempainrahakausien yhteispituus on viime vuosina ollut keskimäärin 150 ja isien noin 24 päivää.

Palkallisten vapaiden piiriin kuuluvia äitejä oli vuonna 2003 noin 19 800 ja vuonna 2012 noin 25 600. Osuus suhteessa äitien päättäneisiin vanhempainrahakausiin kasvoi 36 prosentista 44 prosenttiin. Vuotuiset muutokset ovat olleet pieniä, mutta vuoden 2007 päivärahauudistus näyttää myös hieman kasvattaneen palkallisten vapaiden piiriin kuuluvien osuuksia. Myös pidemmät palkalliset

Kuvio 6. Palkallisten päivien osuus kaikista äitien ja isien vanhempainrahapäivistä sekä palkallisten vapaiden piiriin kuuluvien äitien osuus päättäneinä vanhempainrahakausina 1999–2013, %.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1999–2013, Kela 2015b.

vapaat ovat 2000-luvulla jonkin verran yleistyneet. Vuosina 2003–2012 alle 50 päivää palkallista vapaata saaneiden äitien osuus väheni 14 prosentista noin 10 prosenttiin ja vähintään 75 päivän palkallisten vapaiden piiriin kuuluvien äitien osuus kasvoi 13:sta 19 prosenttiin.

Ensisyntyttäjien osuus palkallisten vapaiden piiriin kuuluvista on suurempi kuin kaikkien äitien keskimäärin. Esikoisen 2000-luvulla saaneista työssä käyvistä äideistä palkallista äitiysvapaata sai 56 prosenttia vuonna 1999 ja 63 prosenttia vuonna 2009. Yksityisellä sektorilla palkallisten vapaiden piiriin kuuluvia ja kuulumattomia ensimmäisen lapsen saaneita äitejä on suunnilleen yhtä paljon. Julkisella sektorilla työskentelevistä palkallisten vapaiden piiriin kuuluvien määrä ylitti etuuden ulkopuolelle kuuluvien määrän jo 2000-luvun alussa (Haataja 2014, 28–29). Määräaikaiset työsuhteet ovat tyypillisiä erityisesti nuorille naisille (Sutela 2013). Palkallisten vapaiden piiriin eivät pääse ne, joiden työsuhde päättyy ennen äitiysrahakauden alkamista, vaikka alalla olisi sopimus palkallista äitiysvapaista.

Palkallisten vuosilomien kustannusten korvaukset yleistyvät

Työnantajat kustansivat vuoden 1973 vuosilomalain mukaan vanhempainvapailta karttuneet palkalliset vuosilomat kokonaan vuoteen 1993 saakka. Vuodesta 1994 lähtien äitiys-, isyys- ja vanhempainvapailta karttavat palkallisten vuosilomien palkkakustannukset on korvattu työnantajalle (L 238/1994).

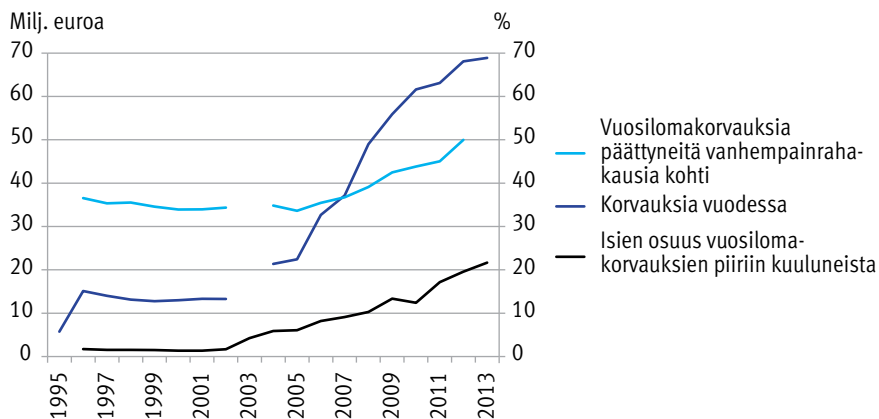
Työnantajat hakivat vuosilomakorvauksia lain voimaantulon jälkeen 1990-luvulla vähemmän kuin oli arvioitu. Syyksi arvioitiin sitä, etteivät työnantajat tunne lakia riittävän hyvin tai he hakevat korvausta liian myöhään (HE 147/2002). Kustannusten korvausten hakemista joustavoitettiin ja parannettiin vuoden 2003 alusta alkaen (L 1079/2002) muun muassa siten, että työnantaja pystyi hakemaan kaikki lomakorvaukset heti vanhempainrahakauden päätyttyä riippumatta siitä, pidettiinkö vuosiloma heti vanhempainrahakauden päätyttyä vai myöhemmin. Kun sairausvakuutuslaki uusittiin vuonna 2005, siirrettiin vuosilomakorvauksia koskevat säännökset kokonaan uuteen lakiin (L 1224/2004). Samalla vuosilomakustannusten korvausten tasoa jälleen parannettiin, kuten myös vuoden 2007 alun sairausvakuutuslain muutoksissa. Uudistettu lainsäädäntö ja äitien parantunut työllisyystilanne ovat selvästi lisänneet maksettujen korvausten määrää (kuvio 7).

Isiä, joiden työnantajat ovat hakeneet vuosilomakorvauksia, oli vuoteen 2002 asti alle kaksi prosenttia. Isäkuukauden tultua voimaan vuonna 2003 osuus kasvoi ensin neljään prosenttiin ja on kasvanut vuonna 2013 jo 23 prosenttiin. Isien pienemmät osuudet johtuvat yhtäältä siitä, että isät pitävät vapaita äitejä harvemmin, ja toisaalta siitä, että isien vapaat ovat lyhyempiä, jolloin palkallisia

vuosilomapäiviä karttuu vähemmän kuin äideille. Työnantajat eivät ehkä hae korvauksia lyhyimmiltä vapailta. Keskimäärin vuosilomakorvaus oli isää kohti 550 euroa ja äitiä kohti 2 965 euroa vuonna 2014.

Kuvio 7. Työnantajille maksetut vuosilomakorvaukset (milj. euroa, nimellishintaan), korvauksia päättäneitä vanhempainrahakausia kohti sekä isistä maksettujen korvausten osuus.

61

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1995–2002 ja 2004–2013. Vuoden 2003 lukuja ei esitetä, koska luvut eivät vastaa kehitystä tilastoteknisesti siirtymävuonna kahden eri vuosilomakorvausjärjestelmän välillä.

Etuuksien rahoituksesta ja kustannuksista

Lastenhoidon tuet rahoitetaan pääasiallisesti kahdesta lähteestä (ks. myös Haataja 2012): sairausvakuutuksesta (vanhempainpäivärahat, vuosilomakorvaukset) ja kuntien varhaiskasvatusmenoista (kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki sekä varhaiskasvatuspalvelut). Äitiys-, isyys- ja vanhempainpäivärahat ovat osa sairausvakuutuksen työtulokorvauksia, joiden rahoittamisesta ovat vuoden 2005 sairausvakuutuslain uudistuksen jälkeen vastanneet pääasiassa työnantajat ja työntekijät (vakuutetut).

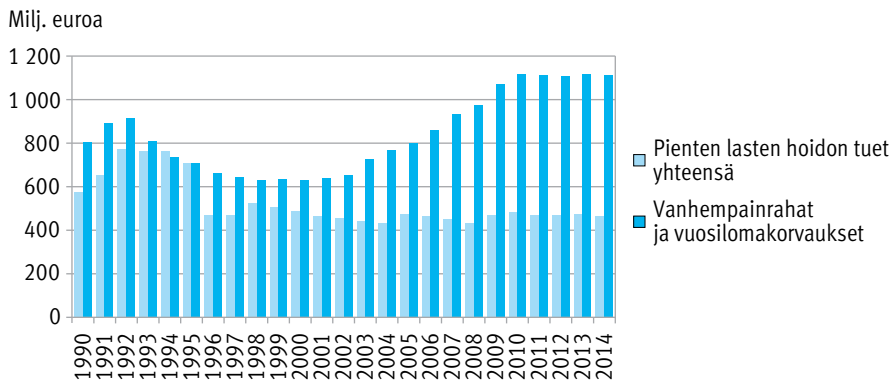
Vuosina 2000–2005 vakuutettujen maksuosuus koko sairausvakuutuksen rahoituksesta pieneni 40:stä 28 prosenttiin, työnantajien 34:stä 29 prosenttiin, kun taas valtion rahoitusosuus kasvoi 16:sta 26 prosenttiin ja erityistuottojen osuus kahdesta noin 17 prosenttiin (Kela 2015a). Uudessa sairausvakuutuslaissa vuoden 2006 alusta alkaen työtulovakuutuksen ja sairaanhoitovakuutuksen rahoitus määritellään erikseen (L 1224/2004; L 1113/2005; ks. myös Airio 2012).

Työtulovakuutuksen rahoittavat pääasiassa työnantajat ja vakuutetut. Työtulovakuutus kattaa paitsi vanhempainpäivärahat, erityispäivärahat ja työnantajien vuosilomakustannusten korvaukset myös sairauspäivärahat, työterveyshuollon ja kuntoutuksen. Vuonna 2014 työnantajien osuus työtulovakuutuksen rahoituksesta oli 57 prosenttia ja palkansaajien sekä yrittäjien 28 prosenttia. Valtio osallistuu työtulovakuutuksen rahoitukseen vain vähimmäispäivärahojen osalta (osuus 5 % vuonna 2014). Koko sairausvakuutuksen rahoituksesta, sairaanhoidovakuutus mukaan lukien, vakuutetut rahoittivat 40, työnantajat 34 ja valtio 26 prosenttia vuonna 2014 (Kela 2015a).

Vanhempainpäivärahamenoihin ja niiden koostumukseen vaikuttavat monet tekijät, kuten syntyvyys, työllisyystilanne, miesten osuus päivärahan saajista sekä muutokset päivärahan maksuperusteissa ja tasossa. 2000-luvulla vanhempainpäivärahojen osuus kaikista työtulovakuutuksen menoista kasvoi runsaan prosenttiyksikön ja oli vuonna 2013 melkein 23 prosenttia. Vanhempainpäivärahamenoista isien päivärahojen osuus kasvoi noin viisi prosenttiyksikköä ja oli runsaat 11 prosenttia vuonna 2013. Vuosilomakustannusten korvausten osuus kasvoi neljä prosenttiyksikköä ja oli lähes 7 prosenttia vuonna 2013. Vastaavasti äideille maksettujen päivärahojen osuus pieneni lähes 10 prosenttiyksikköä ja oli 81,5 prosenttia vuonna 2013.

Kunnat rahoittavat verovaroin kotihoidon tuen, samoin kuin muutkin pienten lasten hoidon tuet. Kunnat rahoittavat myös varhaiskasvatuspalvelut. Valtio tukee kunnille aiheutuvia pienten lasten hoidon kustannuksia valtionosuuksin, jotka määräytyvät erityisesti kunnassa asuvien alle kouluikäisten lasten määrän perusteella. Pienten lasten hoitorahamenot kuntalisineen ovat 2000-luvulla jääneet huomattavasti jälkeen vanhempainrahamenoista 2000-luvulla (kuvio 8, s. 63). Tämä johtuu paitsi kotihoidon tuen matalasta tasosta vanhempainpäivärahoihin verrattuna myös monista vanhempainpäivärahan määräytymisperusteisiin tehdyistä korotuksista ja rakenteellisista reformeista, jotka siirsivät kymmeniä tuhansia äitejä vähimmäispäivärahan saajista työtulokorvauksen piiriin ja jotka kasvattivat vapaita käyttävien isien määriä.

Kuvio 8. Vanhempainvapaiden ja pienten lasten hoidon tukien menot, kuntalisät mukaan lukien vuosina 1990–2014, milj. euroa (vuoden 2014 rahassa).

Lähde: Kela 2015c ja d.

Yhteenveto ja pohdintaa

Tässä artikkelissa on tarkasteltu perhevapaiden ja niiden ajalta maksettavien etuuksien ja vaihtoehtojen kehittämistä, perhevapaista aiheutuvien kustannusten korvaamista työnantajille sekä etuuksien rahoitusta. Taustoitusta tehtiin myös pidemmältä aikaväliltä. Kaikkia 1970- ja 1980-luvuilta peräisin olevia vanhempainvapaille asetettuja tavoitteita ei ole saavutettu, mutta 2000-luvulla on siirrytty monin tavoin uuteen vaiheeseen. Jokaisen vuosina 1999–2015 istuneen hallituksen ohjelmaan sisältyi sukupuolten tasa-arvotavoitteita, sukupuolivai- kutusten arvioinnin kehittämistä sekä perhevapaiden kehittämistavoitteita niin, että ne tukisivat ansiotyön ja lastenhoidon yhteensovittamista sekä äideillä että isillä (ks. Haatajan ym. artikkeli tässä kirjassa). Keväällä 2015 työnsä aloittaneen hallituksen ohjelmassa perhevapaat ja varhaiskasvatuspalvelut tulevat esille lähinnä säästökohteina, eivätkä sukupuolten tasa-arvotavoitteet saa huomiota. Tässä artikkelissa reformeja ei kuitenkaan arvioida suoraan hallituspolitiikka- muutoksina, vaan se on toisenlaisen analyysin tehtävä (esim. Haataja ym. 2011; Varjonen 2011).

Vanhempainvapaista

Verrattuna 1990-lukuun suurin muutos 2000-luvun perhevapaissa oli isille korvamerkittyjen oikeuksien lisääminen vanhempainpäivärahajärjestelmään.

Isät ovat myös alkaneet käyttää niitä vapaiden keston pidennyttä ja joustojen lisääntyessä (ks. Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Isien vapaiden kehittämistä on perusteltu myös isä-lapsisuhteiden tärkeydellä ja työnantajille perhevapaista aiheutuvien kustannusten tasaisemmalla jakautumisella. Äideille ei vapaan joustoja eikä siirtomahdollisuuksia ole kehitetty. Kun äidit eivät voi myöhentää päivärahapäiviä työssäkäynnin ajalta, maksetaan heille päivärahat tuolloin vähimmäismääräisenä. Lapsi on, kuten 1980-luvullakin, alle vuoden ikäinen kun vanhempainrahakausi päättyy. Isä voi jatkaa lapsen hoitoa isyyseräkaudella niin kauan kuin lapsi on lähes yksivuotias, mutta vain jos isä pitää kaikki vapaansa heti äidin vapaiden jälkeen.

Etävanhempien, yleensä isien, mahdollisuudet jakaa lastenhoitoa ja saada perhepoliittisia etuuksia ovat yhä heikommalla Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa, eivätkä yksinhuoltajat voi käyttää hyväksi isille kiintiöityjä vapaita (Hakovirta ym. 2015). Monimuotoisista perheistä myös sateenkaari-perheiden vanhempainvapaatuudet ovat alkaneet lähestyä muiden yhdessä asuvien vanhempien etuuksia 2000-luvulla, mutta heidän etuutensa sisältävät yhä rajoituksia muiden lapsiperheryhmien etuuksiin verrattuna. Monimuotoiset perheet -työryhmä on kartoittanut epäkohtia laajasti vuoden 2015 lopussa jätetyssä muistiossaan (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2015a).

Vaihtoehtoisia hoitoratkaisuja vanhempainvapaiden jälkeen

Äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakauden jälkeen lasta hoidetaan yleisesti kotona kotihoidon tuen turvin ainakin jonkin aikaa; alle vuoden ikäisiä ei viedä usein päivähoitoon. Hoitaja on edelleen yleensä äiti. Kotihoidon tuen käyttö yleistyi 2000-luvulla jonkin verran ensimmäisen lapsen saaneilla, mutta pitkien jaksojen käyttö väheni. Noin puolet vuoteen 2006 mennessä niistä esikoisen saaneista, joille seuraava lapsi syntyi kolmen vuoden sisällä, siirtyi jo ennen uudistusta uudelle äitiysrahakaudelle suoraan kotihoidon tuelta. (Haataja ja Juutilainen 2014.) Hoitovapaalta suoraan uudelle äitiysrahakaudelle siirtyminen ei vuoden 2005 reformin jälkeen ole pienentänyt uuden lapsen perusteella saatavaa päivärahaa. Vielä ei tiedetä, onko uudistus vähentänyt työssäkäyntiä lasten syntymien välillä tai vaikuttanut synnytysvälien lyhentymiseen.

Hoitovapaa ja kotihoidon tuki ovat ongelmallisia perhevapaiden jakamista-voitteen kannalta. Hoitovapaalle on vaikea kehittää vastaavanlaisia kannusteita isille kuin vanhempainrahakaudelle. Ensiksikin kotihoidon tuen taso ilman lisiä on ansiosidonnaista päivärahaa pienempi, eikä hoitovapaaseen kuulu sellaisia työsuhteen kautta karttuvia sosiaalisia oikeuksia kuin vanhempainvapaaseen (ks. Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa). Keskustelua perhevapaiden jakamisesta on ollut vaikea yhdistää keskusteluun kotihoidon tuesta, koska kotihoidon tukea

korostetaan perheiden mahdollisuutena valita lapsensa hoitomuoto ottamatta huomioon sitä, että juuri äidit ja isät tekevät ratkaisut kodin ja työelämän välillä.

Hallitustasolla on vain kerran suunniteltu sukupuolten tasa-arvotavoitteiden ottamista huomioon hoitovapaan kehittämisessä kiintiöimällä kotihoidon tukijaksot vanhempien kesken (ks. myös Valasteen artikkeli tässä kirjassa). Esitystä ei kuitenkaan annettu eduskunnalle. Muissa Pohjoismaissa kotihoidon tuki on näkyvämminkin myös sukupuolten tasa-arvokysymys, ja sen kannatus on selvästi vähäisempää. Ruotsissa vastaavan etuuden käyttö oli hyvin harvinaista, kokonaan kunnasta riippuvaista, ja etuus lakkautettiin kokonaan vuonna 2016. Norjassa etuuden käyttö laski 75 prosentista 25 prosenttiin vuosina 1999–2011 ja on vuodesta 2012 lähtien koskenut vain alle kaksivuotiaiden vanhempia. Toisaalta tarve kotihoidon tukeen on näissä maissa vähäisempi kuin Suomessa pidempien ja kehittyneempien vanhempainvapaiden ansiosta. (Hiilamo ja Kangas 2009; Ellingsæter 2012; Duvander ja Ellingsæter 2016.)

Kotihoidon ja yksityisen hoidon tuen hoitorahat ovat yksiselitteinen vaihtoehto varhaiskasvatuspalvelujen koko- ja osa-aikaiselle käytölle. Toisaalta osa-aikatyötä tekevät vanhemmat, jotka saavat joko osittaista tai joustavaa hoitorahaa, voivat käyttää varhaiskasvatuspalveluja osa- tai kokoaikaisesti. Kotihoito on vaihtoehto myös alle kolmevuotiaan vanhemmille sisaruksille. Muissa Pohjoismaissa ei kolme vuotta täyttäneiden kotihoitoa tueta erikseen. Alle kolmevuotiaita ja heidän sisaruksiaan hoidetaankin Suomessa kotona niin paljon, että alle kouluikäisten lasten osuus varhaiskasvatuksessa on huomattavasti pienempi kuin muissa Pohjoismaissa (Nososco 2014, 60).

Kotihoidon tuen vaihtoehdon, varhaiskasvatuspalvelujen, hallinnointi siirtyi sosiaali- ja terveysministeriöstä opetus- ja kulttuuriministeriöön vuoden 2013 alussa. Kotihoidon ja yksityisen hoidon tuki jäivät edelleen sosiaali- ja terveysministeriön hoidettaviksi. Yksityisen hoidon tuen käyttö on yleistynyt, joskin hitaasti, mutta kunnat ovat tukeneet yksityisiä hoivapalveluita myös kuntalisin. Nykyisin jo yli puolet kuntalisämenoista kohdentuu yksityisen hoidon tukeen, vaikka tuki kattaa kotihoidon tukea huomattavasti pienemmän lapsimäärän.

Uusi laki varhaiskasvatuksesta astui voimaan elokuussa 2015 (L 580/2015), mutta jo joulukuussa 2015 eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen laiksi varhaiskasvatuspalvelujen muuttamisesta (HE 80/2015). Laki rajaa vanhempien oikeutta valita tai säilyttää lapsilleen kokoaikainen paikka kunnallisissa varhaiskasvatuspalveluissa tai saada yksityisen hoidon tukea kokopäivähoidosta muun muassa silloin, kun ainakin toinen vanhemmista hoitaa kotona nuorempaa lasta tai joutuu työttömäksi. Tosin kaikki kunnat eivät alustavien tietojen mukaan aio ottaa käytäntöön lain antamia mahdollisuuksia kontrolloida vanhempien valintoja (Helsingin Sanomat 5.11.2015), joten lapsiperheet tulevat olemaan eri asemassa asuinkunnasta riippuen, kuten 1990-luvulla päivähoitomaksujen suhteen.

Osa-aikaiset vapaat

2000-luvulla perhevapaisiin kehitettiin lisää osa-aikaisia vapaita. Vuodesta 2003 lähtien vanhempainrahakauden loppuosa on voitu pitää osa-aikaisena, jos vanhemmat onnistuvat vuorottamaan vapaansa niin, että toisen ollessa kotona toinen on työssä. Käytännössä reformia ei voi pitää onnistuneena. Osa-aikaista vanhempainvapaata voivat saada vain ne kahden vanhemman perheet, joissa molemmilla vanhemmilla on työsuhde. Osa-aikaisella vapaalla ei voi myöskään myöhentää tai pidentää vanhempainrahakautta, kuten Ruotsissa ja Norjassa. Ehkä osa-aikaisen vanhempainrahan ja yleisemminkin joustojen kehittämistä hankaloittaa se, että päivärahaa maksetaan vain arkipäiviltä, mikä saattaa vaikeuttaa päivien jaksottamista tai myöhentämistä pidemmällä aikavälillä. Suomessa päivärahaa maksetaan, vaikkakin vain vähimmäismääräisenä, jos saaja on samanaikaisesti työssä.

Vanhempainrahakauden jälkeisellä osittaisella hoitovapaalla on pitkä historia. Sen suosio kuitenkin kasvoi merkittävästi vasta, kun koulun aloittavan lapsen vanhemmille tuli mahdollisuus saada osittaista hoitorahaa vuodesta 2004 alkaen. Molemmat vanhemmat voivat saada hoitorahaa samalla ajanjaksolla, jos he lyhentävät työaikaansa ja vuorottelevat hoitojaksot. Osittainen hoitoraha on pieni perhekohtainen tasaetus, jota ovat käyttäneet pääasiassa työsuhteessa olevat äidit. Useimmat osittaisen hoitorahan valinneista äideistä pitävät ensin lyhyen kotihoidon tuen jakson vanhempainrahakauden jälkeen. Lapsen mediaanikä osittaisen hoitovapaan alkaessa on ollut noin 1,5 vuotta (Aalto 2013, 17). Vuoden 2014 alussa tuli voimaan alle kolmevuotiaiden lasten vanhemmille joustava hoitoraha, jonka taso on suhteutettu työaikaan. Se on osoittautunut jonkin verran suositummaksi kuin osittainen hoitoraha (Sirén ja Nurminen 2014). Vielä ei tiedetä, onko tuki kannustanut erityisesti äitejä, kuten tavoite oli, hakeutumaan myös työvoiman ulkopuolelta osa-aikatyön kautta työmarkkinoille ennen kotihoidon tuen päättymistä.

Päiväraha- ja etuusreformeista

Vähimmäismääräisten päivärahojen maksaminen äideille yleistyi 1990-luvulla. Suurimpana syynä oli työttömyyspäivärahaa tai kotihoidon tukea saaneiden äitien siirtyminen äitiysrahan saajaksi. 2000-luvulla nämä epäkohdat korjautuvat, sillä vanhempainpäiväraha on alkanut määräytyä edellisen etuuden (työttömyysturva) tai edellisen lapsen aikana saadun päivärahan tasoisena, jos seuraava lapsi syntyy ennen edellisen kolmatta ikävuotta. Toisaalta vähimmäispäivärahan saajien määrää kasvattaa nykyisin laskentaperusteisiin hiipinyt ja vähitellen noussut ansiokynnys. Nykyisin vasta noin 10 000 euron vuosityötulot oikeuttavat

ansiopäivärahaan. Pysyvänä ongelmana voi pitää sitä, että päivärahaa maksetaan vähimmäismääräiseksi alennettuna niiltä äitiys- ja vanhempainrahopäiviltä, kun äiti on työssä, sen sijaan, että äiti voisi myöhentää päivärahopäiviään ja käyttää niitä työssäolopäivien jälkeen.

Kotihoidon tuen periaatteet ovat pysyneet muuttumattomina. 2000-luvun alussa hoitorahaan, kuten myös vähimmäismääräisiin vanhempainpäivärahoihin, tehtiin isompi korotus. Etuuskien taso oli jäädytetty vuoden 1996 leikkauksissa moneksi vuodeksi, joten niiden reaalitaso laski leikkausten jälkeenkin. Hoitorahan lisäosaan oikeuttava tuloraja on pysynyt ennallaan, mistä osittain johtuu se, että tarveharkintaista lisäosaa saavien määrä on selvästi vähentynyt. Vuoden 2011 alussa kotihoidon tuki samoin kuin vähimmäismääräinen päiväraha ja lapsilisät sidottiin kansaneläkeindeksiin (L 1142/2010), jota kuitenkin leikattiin vuoden 2015 alussa taloustilanteen johdosta (L 869/2014).

Työnantajille koituvien kustannusten korvauksia parannettiin

Työnantajille vanhempainvapaista koituvien välittömien kustannusten korvauksia on 2000-luvulla parannettu paitsi edistämällä vanhempainvapaiden jakamista tukevaa politiikkaa myös suoraan toimin. Ensiksikin vuosilomakorvausten kompensaatiosaa parannettiin 2000-luvulla useaan otteeseen. Toiseksi vuosikymmenen loppupuolella äitiysrahan korvaustaso nostettiin 90 prosenttiin noin puoleksi äitiysrahakauden pituudesta. Tämä reformi vähensi työnantajille koituvia kustannuksia palkallisista vapaista ja ehkä kannusti lisäämään palkallisia vapaita työehtosopimuksiin uusilla aloilla.

Vanhempainpäivärahat ja työnantajille korvattavat palkallisista vuosilomista kertyneet kustannukset rahoitetaan työtulovakuutuksesta, jonka rahoittavat pääasiassa työnantajat ja vakuutetut. Valtio rahoittaa vain vähimmäismääräiset päivärahat. Sen sijaan sairaanhoitovakuutuksen rahoittavat kokonaan valtio ja vakuutetut. Työnantajien rahoitusosuuksia työtulovakuutuksesta suunnitellaan tulevaisuudessa kuitenkin alennettavaksi reippaasti, mikä voi tulevaisuudessa muuttaa myös rahoitusosuuksia.

Kotihoidon tuki ei aiheuta työnantajille välittömiä kustannuksia. Varhaiskasvatuspalvelut edistävät työvoiman saatavuutta. Sen sijaan hoitovapaista aiheutuu kustannuksia lasta hoitaville vanhemmille ansionmenetyksinä ja pieninä eläkekattumina (ks. Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa).

Lopuksi

Perhevapaiden kehittäminen liittyy, enemmän kuin useimmat muut politiikan lohkot, hoivan oikeuksiin ja organisointitapoihin: oikeuteen saada hoivaa, oikeuteen antaa hoivaa ja oikeuteen saada palveluja (esim. Daly ja Standing 2001; Leira 2002; Haataja 2004a). Oikeus saada ja oikeus antaa hoivaa ovat toteutuneet ehkä parhaiten pienten lasten perhevapaissa. Oikeus palveluihin toteutuu tulevaisuudessa vain osa-aikaisesti. Oikeutta saada hoivan avuksi palveluja on jouduttu testaamaan korkeimman oikeuden kautta lasten omaishoidon yhteydessä (ks. Kalliomaa-Puhan ja Tillmanin artikkeli tässä kirjassa), ja jossain määrin myös päivähoitokysymyksessä (ks. HE 80/2015).

Perhevapaiden kokonaisuutta käsitellään työsopimuslainsäädännössä, mutta etuuksien ja palveluiden hallinto ja rahoitustavat jakautuvat kahdelle ministeriölle. Kokonaisuuden hahmottamisesta ja tulevaisuuden visioinnista seuraa haasteita lasten hoidon järjestämiselle. Niistä yksi on se, minkälaista ansaitsija-hoivaajamallia reformit vahvistavat tai millaista mallia niiden tulisi vahvistaa. Uudistuksista koituu kustannuksia, mutta uudistukset voidaan nähdä myös investointeina pidemmän aikavälin hyödyille.

Lähteet

Aalto A-M. Katsaus osittaisen hoitorahan käyttöön 2000-luvulla. Helsinki: Kela, Työpapereita 43, 2013.

Airio I. Sairausvakuutus. Julkaisussa: Havakka P, Niemelä M, Uusitalo H, toim. Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finanssi- ja vakuutuskustannus, 2012: 114–139.

Alila K, Eskelinen M, Estola E ym. Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevan työryhmän tueksi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Työryhmämuistioita ja selvityksiä 12, 2014.

Anttonen A. Lasten kotihoidon tuki suomalaisessa perhepolitiikassa. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 52, 1999.

Bergqvist C, Kuusipalo J, Styrkárssdóttir A. The debate on childcare policies. Julkaisussa: Bergqvist C, Borchorst A, Christensen A-D ym., toim. Equal democracies? Gender and politics in the Nordic countries. Oslo: Scandinavian University Press, 1999: 137–157.

Daly M, Standing G. Introduction. Julkaisussa: Daly M, toim. Care work. The quest for security. Geneva: International Labour Organization, 2001: 1–12.

Duvander A-Z, Ellingsæter AL. Cash for childcare schemes in the Nordic welfare states. Diverse paths, diverse outcomes. European Societies 2016; published online 5.1.2016: DOI: 10.1080/14616696.2015.1124903.

Duvander A-Z, Lammi-Taskula J. Parental leave. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Brandth B, Duvander A-Z ym., toim. Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, TemaNord 562, 2011: 31–64.

Ellingsæter AL. Cash for childcare. Experiences from Finland, Norway and Sweden. Berlin: Friedrich-Erbert-Stiftung, International Policy Analyses, 2012.

Ervasti H. Kenen vastuu? Tutkimuksia hyvinvointipluralismista legitimitetin näkökulmasta. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 62, 1996.

Esping-Andersen G. Social foundations of postindustrial economies. Oxford: Oxford University Press, 1999.

ETY 92/85. Euroopan unionin raskaussuojeludirektiivi.

EU-tuomioistuin. Tuomio asioissa C-512/11 ja C-513/11. 13.2.2014.

Faurie M, Kalliomaa-Puha L. Jääkaappi, osoite vai sukuside? Perheen määritelmät sosiaalilainsäädännössä. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 28–61.

Forssén K. Children, families and the welfare state. Studies on the outcomes of the Finnish family policy. Helsinki: Stakes, Research report 92, 1998.

Fraser N. After the family wage. A postindustrial thought experiment. Julkaisussa: Hobson B, toim. Gender and citizenship in transition. London: Macmillan, 2000: 1–32.

Haataja A. Yhden tai kahden ansaitsijan malli. Vaikutukset ansiotyön, hoivan ja tulojen jakoon. Julkaisussa: Hjerpe R, Räsänen H, toim. Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Julkaisuja 40, 2004a: 162–186.

Haataja A. Pohjoismaiset vanhempainvapaat kahden lasta hoitavan vanhemman tukena. Janus 2004b; 12 (1): 25–48.

Haataja A. Suomalainen äitiys-, isyys- ja vanhempainrahajärjestelmä. Ylistämisestä alistamiseen? Julkaisussa: Castren A-M, toim. Työn ja perheen tasapaino. Sääntelyä, tutkimusta ja kehittämistä. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2007: 14–37.

Haataja A. Vähimmäismääräinen vanhempainraha nousee – saajien määrä kasvaa. Sosiaalivakuutus 2008; 46 (6): 22–23.

Haataja A. Lastenhoidon tavoitteet ja toteutus. Paikallinen ristiriidassa kansallisen kanssa? Julkaisussa: Mikkola H, Blomgren J, Hiilamo H, toim. Kansallista vai paikallista? Puheenvuoroja sosiaali- ja terveydenhuollosta. Helsinki: Kela, 2012: 164–175.

Haataja A. Ensisynnyttäjät 2000-luvulla. Äitien työmarkkina-aseman muutokset sekä taustatietoa vanhempainvapaiden kohdentumisesta yrityksiin ja yritysjohdon mielipiteistä perhevapaisiin. Helsinki: Kela, Työpapereita 63, 2014.

Haataja A, Juutilainen V-P. Kuinka pitkään lasten kotihoitoa? Selvitys äitien lastenhoitojaksoista kotona 2000-luvulla. Helsinki: Kela, Työpapereita 58, 2014.

Haataja A, Pykkänen E. Verotus ja sukupuolten välinen tasa-arvo. Julkaisussa: Alaja A, toim. Oikeudenmukainen verotus. Mistä rahat yhteiseen hyvinvointiin? Helsinki: Kalevi Sorsa -säätio, Julkaisuja 2, 2009: 143–167.

Haataja A, Valaste M. Applying child-based information to a microsimulation model. A better tool to assess outcomes of alternative entitlements to child care provisions? Helsinki: Kela, Working papers 52, 2014.

Haataja A, Honkanen P, Kangas O. Sairausvakuutus ja politiikka. Talous & Yhteiskunta 2011; 39 (1): 44–51.

Haatanen P. Elämän varjopuolelle joutuneiden parissa. Sosiaaliministeriö 1917–1939. Julkaisussa: Haatanen P, Suonoja K, toim. Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1992: 17–319.

Hakovirta M, Haataja A, Eydal GB ym. Fathers' rights to family cash benefits in Nordic countries. Julkaisussa: Eydal GB, Rostgaard T, toim. Fatherhood in the Nordic welfare states. Comparing care policies and practice. Bristol: Policy Press, 2015: 79–99.

Hallituksen esitykset:

HE 138/1972. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lasten päivähoidosta.

HE 100/1978. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi työsopimuslain muuttamisesta.

HE 202/1978. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi työsopimuslain 37 §:n muuttamisesta.

HE 54/1981. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sairausvakuutuslain ja työntekijäin eläkelain muuttamisesta sekä eräiksi niihin liittyviksi laeiksi.

HE 202/1984. Hallituksen esitys eduskunnalle pienten lasten hoidon kehittämistä koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 203/1984. Hallituksen esitys eduskunnalle perhepoliittisen työsuhteturvan kehittämistä koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 208/1990. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta.

HE 313/1992. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta sekä kuntoutusrahalain 9 §:n muuttamisesta ja kuntoutusrahalain 14 §:n väliaikaisesta muuttamisesta annetun lain kumoamisesta.

HE 37/1998. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työsopimuslain muuttamisesta.

HE 147/2002. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sairausvakuutuslain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta.

HE 50/2004. Hallituksen esitys Eduskunnalle sairausvakuutuslaiksi.

HE 112/2006. Hallituksen esitys eduskunnalle vanhempainpäivärahoja ja työnantajakustannusten korvaamista koskevan lainsäädännön muuttamiseksi.

HE 129/2013. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetun lain muuttamisesta.

HE 63/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sairausvakuutuslain ja Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista annetun lain muuttamisesta.

HE 65/2015. Hallituksen esitys eduskunnalle eräiksi avioliittolain muutoksen edellyttämiksi lainmuutoksiksi.

HE 80/2015. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi varhaiskasvatuslain sekä lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetun lain muuttamisesta.

HE 145/2015. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi vuosilomalain, merimiesten vuosilomalain ja sairausvakuutuslain muuttamisesta.

Helsingin Sanomat 5.11.2015. Budjettisopu. Helsinki nikottelee päivähoito-oikeuden rajaamista ja isompia ryhmiä. Saatavissa: <<http://www.hs.fi/kaupunki/a1446693240413>>.

Hiidensalo V. Rajoja ja rakkautta äideille. Tutkimus Raimo Sailaksen aloittamasta päivähoitokeskustelusta. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005.

Hiilamo H, Kangas O. Trap for women or freedom to choose? The struggle over cash for child care schemes in Finland and Sweden. Journal of Social Policy 2009; 38 (3): 457–475.

Hyväluoma J, Karhumäki A. Monikkoperheiden taloudellinen asema ja hyvinvointi. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 144–169.

Hämäläinen U. Nuorten tulojen ja toimeentulon palapeli. Helsinki: Eläketurvakeskus, Tutkimuksia 1, 2004.

Ilmakunnas S. Lapsiperheiden tuelle selkeät tavoitteet. Talous ja Yhteiskunta 1995; (23): 3.

Julkisasiamiehen ratkaisuehdotus. Yhdistetyt asiat C-512/11 ja C-513/11. 21.2.2013.

Juutilainen V-P, Saarikallio-Torp M, Haataja A. Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Helsinki: Kela, Työpapereita 89, 2016.

Jämsä J. Sateenkaariperheiden lasten hyvinvointi. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Karvonen S, Ahlström S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2009: 138–223.

Kela. Tilasto sairaanhoitokorvauksista. Kuviot. Helsinki: Kela, 2015a. Saatavissa: <http://www.kela.fi/tilastot-aiheittain_tilasto-sairaanhoitokorvauksista>. Viitattu 9.12.2015.

Kela. Tilastotietokanta Kelasto. Helsinki: Kela, 2015b. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/kelasto>>.

Kela. Tilasto lastenhoidon tuista. Kuviot. Helsinki: Kela, 2015c. Saatavissa: <http://www.kela.fi/tilastot-aiheittain_tilasto-lastenhoidon-tuista>.

Kela. Tilasto sairauspäivärahasta. Kuviot. Helsinki: Kela, 2015d. Saatavissa: <http://www.kela.fi/tilastot-aiheittain_tilasto-sairauspaivarahasta>.

Kelan tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Kela, 1999–2014.

Komiteamietinnöt:

KM 1948:9. Komiteamietintö naimisissa olevien naisten ansiotyöstä.

KM 1966:A7. Perhekustannusten tasaustyöryhmä.

KM 1967:B46. Lasten päivähoitolaitostoimikunnan mietintö. Periaatemietintö lasten päivähoitolaitostoiminnasta ja lastentarhanopettajien koulutuksesta.

KM 1970:A8. Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö.

KM 1971:A20. Lasten päivähoitokomitean mietintö.

KM 1975:92. Äitiys- ja äitiysrahajärjestelmän kehittämistoimikunnan mietintö.

KM 1976:42. Perhekasvatustoimikunnan mietintö.

Korpinen J. Lasten kotihoidon tuki ja sen muutokset 1990-luvulla. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 29, 1997.

Kosonen T. To work or not to work? The effect of child-care subsidies on the labour supply of parents. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Working Papers 23, 2011.

Kuntaliitto. Selvitys lasten kotihoidon tuen sekä yksityisen hoidon tuen kuntalisistä. Helsinki: Kuntaliitto, 2012. Saatavissa: <<http://www.kunnat.net/fi/asiantuntijapalvelut/opeku/vasu/vaka-tukimuodot/kuntalisat-vauvaraha/kuntalisat-palveluseteli/Sivut/default.aspx>>. Viitattu 27.11.2015.

Kuusi P. 60-luvun sosiaalipolitiikka. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys, Julkaisuja 6, 1961.

Lait:

L 364/1963. Sairausvakuutuslaki.

L 320/1970. Työsopimuslaki.

L 36/1973. Laki lasten päivähoidosta.

L 272/1973. Vuosilomalaki.

L 1086/1977. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.

L 476/1978. Laki työsopimuslain muuttamisesta.

L 32/1979. Laki lapseksiottamisesta.

L 471/1981. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.

L 24/1985. Laki lasten kotihoidon tuesta.

- L 28/1985. Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta.
- L 30/1985. Laki työsopimuslain muuttamisesta.
- L 284/1988. Laki työsopimuslain muuttamisesta.
- L 1255/1989. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 1192/1990. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 621/1991. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 630/1991. Laki lasten päivähoidosta annetun lain 11 a ja 31 §:n muuttamisesta.
- L 797/1992. Laki lasten kotihoidon tuesta.
- L 1286/1992. Laki lasten kotihoidon tuesta annetun lain muuttamisesta.
- L 238/1994. Laki vanhempainpäiväraha-ajalta suoritettavien vuosilomakustannusten korvaamisesta työnantajalle.
- L 1496/1994. Laki lasten päivähoidosta annetun lain 11 a §:n väliaikaisesta muuttamisesta.
- L 1501/1994. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 1500/1995. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 1128/1996. Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta.
- L 1134/1996. Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetun lain muuttamisesta.
- L 357/1998. Laki työsopimuslain muuttamisesta.
- L 1288/1999. Laki perusopetuslain muuttamisesta.
- L 55/2001. Työsopimuslaki.
- L 950/2001. Laki rekisteröidystä parisuhteesta.
- L 1075/2002. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 1079/2002. Laki vanhempainpäiväraha-ajalta suoritettavien vuosilomakustannusten korvaamisesta työnantajalle annetun lain muuttamisesta.
- L 1303/2002. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 870/2003. Laki työsopimuslain 4 luvun 4 §:n muuttamisesta.
- L 1227/2003. Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetun lain 13 §:n muuttamisesta.
- L 1224/2004. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 155/2005. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 1113/2005. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 533/2006. Laki työsopimuslain 4 luvun muuttamisesta.
- L 1237/2006. Laki hedelmöityshoidoista.
- L 1342/2006. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 804/2008. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 391/2009. Laki rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 9 §:n muuttamisesta.
- L 962/2009. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 1142/2010. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 26/2011. Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta.
- L 197/2011. Laki työsopimuslain muuttamisesta.
- L 22/2012. Adoptiolaki.
- L 903/2012. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 975/2013. Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetun lain muuttamisesta.
- L 678/2014. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.
- L 869/2014. Laki kansaneläkeindeksistä annetun lain 2 §:n muuttamisesta.
- L 156/2015. Laki avioliittolain muuttamisesta.
- L 580/2015. Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta.
- L 1658/2015. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.

Leira A. Updating the “gender contract”? Childcare reforms in the Nordic countries in the 1990s. Nora – Nordic Journal of Feminist and Gender Research 2002; 10 (2): 81–89.

Lähteenmäki M. Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnallinen muutos 1910–1930-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1995.

Mahon R. Child care. Toward what kind of "Social Europe"? *Social Politics* 2002; 9 (3): 343–379.

Maliranta M, Napari S. Perhevapaiden käytön määrät ja kustannukset yrityksissä. Helsinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Julkaisu-sarja B 229, 2007.

Marin S. Lasten kotihoidon tuen järjestelmä. Lasten kotihoidon tuki hoitajan kannalta. Julkaisussa: Sipilä J, toim. Rakkaudesta, velvollisuudesta ja rahasta. Kotihoidon tuki ja sen merkitys eri osapuolille. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 1994: 110–130.

Mélart L. Yhdistys 9:n voittoisa taistelu lasten päivähoiton puolesta. Julkaisussa: Mickwitz M, von Essen A, Nordgren E, toim. Roolien murtaajat. Tasa-arvokeskustelua 1960-luvulta 2000-luvulle. Helsinki: Gaudeamus, 2008: 99–109.

Metsämäki J. Perhevapaista aiheutuvien kustannusten korvauksen kehittäminen. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistioita 16, 2005.

Miettunen L. Lasten kotihoidon tuen kuntalisät osana suomalaista päivähoitojärjestelmää. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 101, 2008.

Mikkola M. Finland. Supporting parental choice. Julkaisussa: Kamerman SB, Kahn AJ, toim. Child care, parental leave, and the under 3s. Policy innovation in Europe. New York, NY: Auburn House, 1991: 145–170.

Moring A. Oudot perheet. Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013.

Nososco. Social protection in the Nordic countries. Scope, expenditure and financing 2012/2013. Copenhagen: Nordic Social Statistical Committee 58, 2014.

PeVL 38/2006. Perustuslakivaliokunnan lausunto Hallituksen esityksestä eduskunnalle vanhempainpäivärahoja ja työnantajakustannusten korvaamista koskevan lainsäädännön muuttamiseksi.

Pfau-Effinger B, Geissler B, toim. Care and social integration in European societies. Bristol: Policy Press, 2005.

Pohjanpää K. Sateenkaariperheet tuovat väriä tilastoihin. Hyvinvointikatsaus 2013; 24 (3): 6–12.

Pohjola K, Haataja A, Juutilainen V-P. Lasten yksityisen hoidon tuki osana päivähoitoa. Helsinki: Kela, Työpapereita 47, 2013.

Rauhala P-L. Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa? Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tamperensis A 477, 1996.

Sipilä J, Korpinen J. Cash versus child care services in Finland. *Social Policy and Administration* 1998; 32 (3): 263–277.

Sirén I, Nurminen M. A mapping and description of recent actions and regulations pertaining to part-time work in Finland. Julkaisussa: Drange I, Egeland C, toim. Part-time work in the Nordic region II. A research review on important reasons. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, TemaNord 560, 2014: 105–117.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Valtioneuvoston periaatepäätös varhaiskasvatuksen valtakunnallisista linjauksista. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 9, 2002.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Monimuotoiset perheet. Työryhmän loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Raportteja ja muistioita 45, 2015a.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Muutoksia sairaus- ja vanhempainpäivärahaan. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Tiedotteita 163, 2015b.

StVM 50/1992. Sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausunto Hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta sekä kuntoutusrahalain 9 §:n muuttamisesta ja kuntoutusrahalain 14 §:n väliaikaisesta muuttamisesta annetun lain kumoamisesta.

Sutela H. Määräaikainen työ ja perheellistyminen Suomessa 1984–2008. Helsinki: Tilastokeskus, Tutkimuksia 259, 2013.

Säntti R. Näkemyksiä hoitovapaan käytöstä ja hoitomuodon valinnasta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 1, 1988.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Valtaosa pienten lasten vanhemmista haluaa säilyttää subjektiivisen päivähoito-oikeuden. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014. Saatavissa: <<http://www.thl.fi>>. Viitattu 27.5.2015.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Epäily päivähoiton laadusta voi pidentää äitien kotihoidon tuen käyttöä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015 Saatavissa: <<https://www.thl.fi>>. Viitattu 27.11.2015.

Tilastokeskus. Työvoimakustannustutkimus 2008. Helsinki: Tilastokeskus, SVT Palkat ja työvoimakustannukset, 2010. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/tvtutk/2008/tvtutk_2008_10-22_fi.pdf>. Viitattu: 9.11.2015.

TyVL 22/2006. Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan lausunto Hallituksen esityksestä eduskunnalle vanhempainpäivärahoja ja työnantajakustannusten korvaamista koskevan lainsäädännön muuttamiseksi.

Valtioneuvoston kanslia. Ratkaisujen Suomi. Neuvottelutulos strategisesta hallitusohjelmasta. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen hallitusohjelma 27.5.2015. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2015a.

Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston tiedonanto eduskunnalle kustannuskilpailukykyä vahvistavista toimista 30.9.2015. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2015b. Saatavissa: <<http://vnk.fi/puheet>>.

Varjonen S. Äidin hoiva, jaettu vanhemmuus – ja vapaus valita. Perhevapaiden uudistamisen argumentointi 1970-luvulta 2000-luvulle. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 118, 2011.

Viitamäki H, Mustonen E. Työmarkkinatuella ansiotyöhön. Vaikutukset valtion ja kuntien tuloihin ja menoihin. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuslaitos, Muistio 65, 2004.

Vikman M, Saarikallio-Torp M, Haataja A, Juutilainen V-P. ”Ei kukaan voi etukäteen tietää.” Äitien kokemuksia perhevapaista, työn ja perheen yhteensovittamisesta sekä toimeentulosta monikko- ja muissa pienten lasten perheissä. Käsikirjoitus.

Väinälä A. Selvitys kotona olevien vanhempien lasten päivähoitotilanteesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistioita 16, 2004.

Välimäki A-L. Lasten hoitopuu. Lasten päivähoitojärjestelmä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Helsinki: Kuntaliitto, 1999.

Liitetaulukko. Perhevapaita ja etuuksia koskevia keskeisiä lakimuutoksia. (V koskee vapaita ja E etuuksia.)

Lakimuutos	Laji	Voimaan	Reformi	Kesto/ Etuus voimaantulovuonna
Kokoaikaiset vapaat				
Asetus 18.8.1917/64 työstä teollisuus- ynnä muissa ammateissa	V	1918	Synnytysloma lapsen syntymän jälkeen	4 viikkoa
Laki 132/1919 kauppa-, konttori ja varastoliikkeiden toimisto-oloista	V	1920	Synnytysloma lapsen syntymän jälkeen	6 viikkoa
Työsopimuslaki L 141/1922	V	1923	Irtisanomissuoja	Synnytysloman aikana
Laki 605/1946 kauppaliikkeiden ja toimistojen työoloista	V	1946	Lain 132/1919 päivitys	6 viikkoa
Sairausvakuutuslaki L 364/1963	E	1964	Päiväraha verottomana työtulokorvauksena (ansiopäivärahana) tai miniminä	9 viikon äitiysrahakaus. Ansiopäivärahassa oli ansio- kynys ja -katto
Työsopimuslaki L 320/1970	V	1971	Kumosi lait 64/1917 ja 605/1946 Irtisanomissuoja ulotettiin myös raskausaikaan	9 viikon synnytysloma eli yhtä pitkäksi kuin äitiys- rahakausi
			Samalla työkielto synnytyslomien aikana lieveni synnytyksen jälkeiseltä ajalta, jos äidillä ja työnanta- jalla yhteisymmärrys	Koski aikaa 6 viikkoa synnytyksen jälkeen
Vuosilomalaki L 272/1973	E	1973	Synnytysloma työssäolopäivien veroiseksi laskettaessa vuosilomaa	3 kk (72 arkipäivää) synnytysloma alkoi kasvattaa palkallista vuosilomaa

Liitetaulukko jatkuu.

Jatkoa liitetaulukkuun.

Lakimuutos	Laji	Voimaan	Reformi	Kesto/ Etuus voimaantulovuonna
Päivärahaudistus SVL 471/1981	E	1982	Päivärahasta tuli veronalainen tulo ja etuus sidottiin ansioihin ilman ansiokynnystä ja -kattoa	Äitiysrahopäiviä yhteensä 258 (n. 10 kk), joista isälle voidaan maksaa 100 (n. 4 kk) arkipäivää
Työsopimuslain muutos L 30/1985 ja Työsopimuslaki L 919/1989	V/E	1985	Synnytyös- tai vastaava loma → äitiys-, isyys- ja vanhempainloma, nimikkeen muutos Hoitovapaa	Noin 10 kk loma voimassa (258 arkipäivää) Kunnes lapsi on kolme vuotta
Sairausvakuutuslaki L 32/1985	E	1985	Äitiysraha → äitiys-, isyys- ja vanhempainraha, nimikkeiden muutos	Noin 10 kk loma voimassa (258 arkipäivää), josta isyysloma 12, äitiysloma 100 ja vanhempainloma 146 arkipäivää
Laki lasten kotihoidontuesta L 24 ja 25 / 198 Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta L 28/1985	E	1985–1990	Vanhemmille oikeus joko kotihoidon tukeen tai kunnan järjestämään hoitopaikkaan	Kunnes nuorin lapsi 3 vuotta
Työsopimuslaki L 30/1985 ja Työsopimuslaki L 919/1989	V		Oikeus hoitovapaaseen Tilapäinen hoitovapaa alle 10-vuotiaan lapsen sairastuttua Poissaolo pakottavista perhesyistä (ennalta arvaamattomista syistä)	Kunnes nuorin lapsi 3 vuotta 4 työpäivää

Lakimuutos	Laji	Voimaan	Reformi	Kesto/ Etuus voimaantulovuonna
Sairausvakuutuslaki L 1255/1989	E	1990	Erityishoitoraha osaksi sairausvakuutusta	Sairaala- tai poliklinikkahoidossa olevan lapsen hoidosta enintään 60 ja kotihoidossa enintään 60 arkipäivää ja erityisestä syystä vielä enintään 30 arkipäivää vanhemmalle sairaan lapsen hoitoon ja kuntoutukseen osallistumisesta. Ei lakisääteinen perhevapaa.
Sairausvakuutuslaki 1192/1990 Sairausvakuutuslaki 1324/1990	E/V	1991	Erityisäitiysraha Isä voi pitää äitiysrahakautta, jos äiti tänä aikana kuolee Vanhempainvapaan pidentäminen kahdella viikolla ja isille viikko lisää isyysrahakautta, joka ei lyhennä vanhempainrahakautta	Erityisäitiysrahaa raskausaikana äidille vaarallisesta työstä äitiysrahakauden alkuun. Oikeus aloittaa äitiysrahakausi 50 päivää ennen laskettua aikaa Äitiysrahakausi 105 arkipäivää, vanhempainraha 170 arkipäivää ja isyysraha 12 päivää ja lisäksi 6 päivää
Sairausvakuutuslaki 1653/1992	E	1993	Vanhempainpäivärahan leikkaus ja vanhempainrahakauden lyhennys ja isille 3 itsenäistä isyysrahaviikkoa	Äitiysrahakausi 105 arkipäivää, vanhempainraha 158 arkipäivää ja isyysraha 18 päivää (ei lyhennä vanhempainvapaata)
Työsopimuslaki L 357/1998	V	1998	Loma → vapaa, yhteisnimitys: perhevapaat Työkielto (raskaussuojeludirektiivi 92/85/ETY)	Noin 10,5 kuukautta, äitiysvapaa 105, isyysvapaa 18 ja vanhempainvapaa 158 arkipäivää 2 viikkoa ennen laskettua aikaa ja 2 viikkoa lapsen syntymän jälkeen

Liitetaulukko jatkuu.

Jatkoa liitetaulukkuun.

Lakimuutos	Laji	Voimaan	Reformi	Kesto / Etuus voimaantulovuonna
Työsopimuslaki L 55/2001	V	2001	Lakiin 4 luku 'Perhevapaat', jonka alle koottiin kaikki perhevapaat, ml. erityisäitiysvapaa	
			Alle 10-vuotiaan sairaan lapsen tilapäiseen hoitopaaseen oikeutetut vanhemmat voivat olla vapaalla samalla ajanjaksolla mutta eivät yhtä aikaa	
Sairausvakuutuslaki L 1075/2002	E	2003	Isille ehdollinen isyysraha-kausi vanhempainraha-kauden jälkeen, jos hän pitää vähintään 2 viikkoa vanhempainvapaata	Isäkuukausi pidensi koko vapaata 12 arkipäivää eli 2 viikkoa, vanhempainrahopäiviä yhteensä 275 (ml. 105 äitiysrahopäivää)
Työsopimuslain muutos L 870/2003	V	2004	Osittainen hoitovapaa ja hoitoraha ulotettiin koulua aloittavien lasten vanhemmille	
Sairausvakuutuslaki L 1224/2004	E	2005	Oikeus äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaan edellisen lapsen työtulon perusteella, jos seuraava lapsi syntyy ennen kuin edellinen on täyttänyt 3 vuotta	
Työsopimuslaki L 533/2006	V	2006	Erityisen hoidon ja huollon tarpeessa olevien ja vammaisten lasten hoito	Kunnes lapsi täyttää 18 vuotta
Sairausvakuutuslaki L 1342/2006	E	2007	Isäkuukauden myöhennysmahdollisuus 180 vrk vanhempainvapaan päättymisestä	
Sairausvakuutuslaki L 962/2009	E	2010	Isäkuukauden pidentyns	Isäkuukausi alkoi pidentää koko vapaata 24 arkipäivällä, vanhempainrahopäiviä yhteensä 287
Työsopimuslaki L 197/2011	V	2011	Työntekijän oikeus määräaikaiseen poissaoloon läheisen omaisen hoitamiseksi	
			Raskaana olevien irtisanomissuojaa parannettiin	

Lakimuutos	Laji	Voimaan	Reformi	Kesto/ Etuus voimaantulovuonna
Sairausvakuutuslaki L 903/2012	E	2013	Isäkuukauden 2 viikon ehto vanhempainvapaan jakamisesta ja toisen kotihoidon tukijaksosta myöhentämisen aikana poistuivat ja 3 viikon isyysraha-kauden saattoi nyt pitää myös kokonaan äidin vapaiden jälkeen	Vanhempainrahopäiviä yhteensä 317
Osa-aikaiset vapaat				
Työsopimuslaki 284/1988		1988	Osittainen hoitovapaa	Alle 4-vuotiaista ja lukuvuodeksi peruskoulun aloitusta vasta lapsesta
Työsopimuslaki L 357/1998		1998	Osittaisen hoitovapaan pidennys, oikeus molemmille vanhemmilla samalle ajanjaksolle, mutta ei yhtä aikaa	Vanhempainraha-kauden jälkeen sen kalenterivuoden loppuun, jona lapsi aloittaa peruskoulun
Sairausvakuutuslaki L 1075/2002		2003	Osittainen vanhempainvapaa samalla jaksolla kummallekin vanhemmalle (ei koske yksinhuoltajia), vanhempien hoidettava itse lasta	Työaika 40–60 %, päiväraha 50 %
Työsopimuslaki L 870/2003)		2004	Osittaisen hoitovapaan pidennys. Oikeus osittaiseen hoitovapaaseen laajeni koskemaan myös eri taloudessa asuvaa vanhempaa	Kunnes lapsen toinen kouluvuosi on päättynyt
Työsopimuslaki 533/2006		2006	Eriyisen hoidon, vammaisen tai pitkäaikaissairaalan lapsen osittainen hoitovapaa	Kunnes lapsi täyttää 18 vuotta
Laki lasten kotihoidon tuen ym. muuttamisesta L 975/2013		2014	Joustava hoitoraha alle 3-vuotiaiden lasten vanhemmille	Etuuden taso korkeampi 60 %-n kuin 80 %-n työajalla

Miia Saarikallio-Torp ja Anita Haataja

Isien vanhempainvapaiden käyttö on yleistynyt
Ketkä isistä vapaita käyttävät ja ketkä eivät?

Johdanto

Isien kannustaminen lastenhoidon jakamiseen äidin kanssa on ollut tasa-arvo- ja perhepolitiikan tavoitteena lähes 40 vuotta. Tätä on toteutettu kehittämällä jaettavien vanhempainvapaiden lisäksi vain isille suunnattuja vapaita. Vuonna 1978 voimaan tullut isyysvapaa lapsen syntymän yhteydessä on saavuttanut jo vakiintuneen aseman. Muut isille kohdennetut vapaat ovat kehittyneet hitaasti, ja Suomessa isät käyttävät niitä muihin Pohjoismaihin verrattuna lyhyemmän ajan (Haataja 2009). 1980-luvun jälkeen isien kannustaminen vapaiden käyttöön oli pysähdyksissä lähes koko 1990-luvun, ja äidit jatkoivat usein vanhempainvapaata kotihoidon tuella. Isien erityinen kannustaminen vapaiden käyttäjiksi tuli hallitusohjelmiin mukaan vasta Lipposen II hallituksen ohjelmassa (Valtioneuvoston kanslia 1999). Tämä tavoite oli mukana myös molempien Vanhasen hallitusten ohjelmissa (Valtioneuvoston kanslia 2003 ja Valtioneuvoston kanslia 2007), ja se mainitaan myös Kataisen hallitusohjelmassa (Valtioneuvoston kanslia 2011). Nykyinen Sipilän hallituksen ohjelma (Valtioneuvoston kanslia 2015a) ei sitä vastoin erikseen kiinnitä huomiota isien kannustamiseen.

Vaikka isien vapaiden historia on pitkä, on isille korvamerkittyjen vanhempainvapaa-oikeuksien, isäkiintiöiden (isäkuukauden) historia lyhyt¹. Jokainen reformi on kuitenkin lisännyt vapaita käyttävien isien määrää. Tutkijoilla on ollut erilaisia mielipiteitä siitä, missä määrin yhtäältä asenteet ja preferenssit sekä toisaalta instituutiot vaikuttavat lopputulokseen (ks. esim. Hakim 2000; Kangas ja Rostgaard 2007). Kaikissa Pohjoismaissa tasa-arvoliiikkeillä ja -keskusteluilla on kuitenkin ollut huomattava vaikutus asennemuutokseen, joka on vähitellen

1 Vanhempainvapaat muodostavat vanhimman ja lapsen syntymään lähimpänä olevan jakson kaikista perhevapaista. Vanhempainvapaisiin sisältyvät äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaa, joista jälkimmäisen vanhemmat voivat jakaa keskenään haluamallaan tavalla. Isyysvapaalla tarkoitettiin vuoteen 2012 asti sitä vapaata, jonka isä voi pitää samanaikaisesti äidin ollessa äitiys- tai vanhempainvapaalla. Isäkuukaudella tarkoitettiin vuosina 2003–2012 isille kiintiöityä ehdollista jaksoa, jonka isä voi käyttää vanhempainvapaan jälkeen, jos isä käytti myös kaksi viikkoa jaettavasta vanhempainvapaasta. Vuodesta 2013 lähtien kaikkia isille korvamerkittyjä vanhempainvapajaksoja kutsutaan isyysvapaaksi (ks. Haatajan artikkeli tässä kirjassa).

kypsynyt molempien vanhempien osallistumista tukevaksi lainsäädännöksi. Isät ovat saaneet oikeuden olla pois työstä lapsen syntymän ja hoidon johdosta, ja he ovat myös käyttäneet tätä oikeuttaan. (Bergqvist ym. 1999; Varjonen 2010; Cedstrand 2011.) Vaikka isien oikeuksia vanhempainvapaisiin parannettiin 2000-luvulla myös Suomessa, niiden isien, jotka eivät käytä mitään perhevapaita, osuus on vähentynyt hitaasti (Hämäläinen ja Takala 2007).

Perhevapaiden käytön esteitä on etsitty asenteista, korvaustasojen mataluudesta ja työpaikkojen kulttuurista. Isän lasten kanssa viettämä aika on kuitenkin selvästi lisääntynyt viimeisten kymmenen vuoden aikana (ks. esim. Ylikännö ym. 2015). Isän ajankäyttöä lasten kanssa on joissain tutkimuksissa kuvattu ”laatuajaksi”, kun taas äidit panostavat samanaikaisesti muun muassa kotitaloustöihin (Almqvist ja Duvander 2014). Löytyykö selitys isän vapaiden vähäiseen käyttöön siis puolisoiden ylläpitämästä perinteisestä työnjaosta lastenhoidon sekä kotona ja työmarkkinoilla tehdyn työn välillä? Ovatko asenteet perheen sisällä yhä niin voimakkaita, ja vahvistaako muu kulttuuri, myös työpaikkojen sisäinen kulttuuri, niitä? Haasin ja Hwangin (2013) mukaan Ruotsissa työnantajien tuen puute isien vapaiden käytölle saattaa viestiä kulttuurisesta normista, jonka mukaan äidit ovat pienten lasten ensisijaisia hoivaajia, ja he epäilevät normin olevan edelleen kohtalaisen voimakas.

On havaittu, että isän osallistuminen lasten hoitoon vaikuttaa positiivisesti puolisoiden väliseen suhteeseen ja lapsen sosiaaliseen, emotionaaliseen ja kognitiiviseen kehittymiseen (ks. esim. Allen ja Daly 2007; Huerta ym. 2013). Lyhyetkin isyysvapaajaksot tuottavat positiivisia tuloksia, sillä ne voivat motivoida jatkaamaan vapaalla pidempään (Moss ja O’Brien 2006). Isän lastenhoitoon käyttämällä ajalla voi olla myös erityinen vaikutus lasten inhimilliseen pääomaan. Lapsilla, joita myös isät ovat hoivanneet paljon, saattaa olla esimerkiksi paremmat ongelmanratkaisutaidot ja parempi itseluottamus ja itsetunto kuin vähemmän isän hoivaa saaneilla lapsilla (Deutsch ym. 1993; ks. Sundström ja Duvander 2002). Kun isä osallistuu lapsen hoitamiseen, isän ja lasten väliset suhteet saattavat tulla kiinteämmiksi, ja isät ovat usein tyytyväisiä osallistuessaan hoivaamiseen (Haas ja Hwang 2008).

Norjalaisen isälle kiintiöityjä vapaita tarkastelleen tutkimuksen mukaan isien osallistuminen lasten hoitoon vähentää myös puolisoiden välisiä konflikteja. Lisäksi kotitöiden jako Norjassa oli yleisempää perheissä, joissa isä oli ollut kotona hoitamassa lasta vähintään kymmenen viikon isäkiintiön verran. (Kotsadam ja Finseraas 2011.) Ruotsissa yli kaksi kuukautta vanhempainvapaalla olleiden isien on todettu osallistuvan enemmän kotitöihin ja lastenhoitoon myös vanhempainvapaan jälkeen verrattuna isiin, jotka ovat olleet kotona lyhyemmän ajan (alle kaksi kuukautta tai ei lainkaan). Erot eripituisia aikoja vanhempainvapaalla olleiden isien välillä olivat erityisen suuria sellaisissa lastenhoitoon liittyvissä tehtävissä kuin sairaan lapsen hoito ja yhteydenpito päiväkotiiin tai kouluun.

(Almqvist ja Duvander 2014.) Näyttää siis siltä, että isäkiintiön käyttöönotto on Ruotsissa vaikuttanut pysyvästi tasaisempaan työnjakoon perheen sisällä (ks. myös Patnaik 2014). Vaikutus asenteisiin vanhempainvapaiden tasa-arvoisempaa jakamista kohtaan on kuitenkin vähäisempää, yhtä lailla kuin vaikutus esimerkiksi muunlaisiin lastenhoitoon liittyviin asioihin, kuten sairaan lapsen hoitoon. (Ekberg ym. 2005.)

Tämän artikkelin tarkoituksena on ensinnäkin kuvata suomalaisessa vanhempainvapaajärjestelmässä tapahtuneita muutoksia isien oikeuksien näkökulmasta ja toiseksi empiirisesti selvittää, miten isät – ja ketkä isistä – ovat ottaneet vastaan heille kohdennetut isyys- ja vanhempainvapaat 2000-luvulla. Lisäksi olemme kiinnostuneet siitä isien ryhmästä, joka ei käytä lainkaan vanhempainvapaita. Käytämme tässä artikkelissa vanhempainvapaista termistöä, joka oli voimassa ennen vuotta 2013, koska myös tarkastelumme koskee sitä aikaa. Nykyisessä lainsäädännössä kaikkia isille korvamerkittyjä vapaita kutsutaan isyysvapaiksi. Ennen vuotta 2013 isyysvapaalla tarkoitettiin 1–18 arkipäivän vapaata, jonka isä saattoi pitää vain yhtä aikaa äidin vapaiden kanssa. Isäkuukaudella tarkoitettiin isille korvamerkittyä jaksoa jaettavan vanhempainvapaan jälkeen, joka oli ehdollinen sille, että isä käytti myös vanhempainvapaasta vähintään kaksi viikkoa.

Analyysiamme varten jaamme isät kolmeen ryhmään: 1) isät, jotka jättävät kokonaan käyttämättä isyys- ja vanhempainvapaat (isät, jotka eivät käytä vanhempainvapaita), 2) isät, jotka käyttävät pelkästään isyysvapaan (äidin kanssa yhtäaikaaisesti pidettävissä olevat päivät) ja 3) isät, jotka käyttävät vanhempainvapaista vähintään isälle kiintiöidyt päivät eli isäkuukauden (paljon vapaita käyttävät isät). Otamme tarkastelussa huomioon, minkälaisia ominaisuuksia ja eroja puolisoilla on sekä mitä isän työpaikkaan liittyviä tekijöitä valintojen taustalta löytyy. Tutkimusaineisto on rajattu äiteihin, joilla oli puoliso lapsen syntyessä ja jotka ovat synnyttäneet ensimmäisen lapsensa vuosina 2000–2008.

Aluksi tarkastellaan isien vanhempainvapaa-oikeuksien kehitystä pitkällä aikavälillä. Tämän jälkeen käydään läpi aikaisempaa tutkimusta, jossa käsitellään isien vanhempainvapaiden käyttöä, minkä jälkeen esitellään tutkimusaineisto sekä täsmennetään tutkimuskysymykset ja kuvataan analyymeissä käytettävät muuttujat. Empiirissä osassa havainnollistetaan ensin, miten isien eri vapaiden käyttö on yhtäältä kehittynyt ja toisaalta miten niiden isien, jotka eivät käytä vanhempainvapaata lainkaan, osuus on muuttunut vuosina 2000–2009. Jos vapaita käyttävien isien määrä kasvaa, vähenevätkö ne isät, jotka eivät käytä mitään vapaita, vai siirtyykö uusien isille korvamerkittyjen vapaiden käyttäjäksi lähinnä niitä isiä, jotka käyttävät isyysvapaata yhtä aikaa äidin kanssa? Toiseksi selvitetään isien vapaiden käytön ja käyttämättä jättämisen taustalla olevia tekijöitä. Artikkelin viimeisessä osiossa pohditaan tuloksia.

Isän vapaiden kehitys

Suomi oli yksi uranuurtajamaista isien vanhempainvapaiden kehittämisessä. Isät saivat oikeuden osallistua lapsen hoitoon lapsen syntymän yhteydessä vuonna 1978 isyysvapaalla ja oikeuden jakaa äitien synnytyslomaa vuodesta 1980 lähtien (vanhempainvapaa). Hieman ennen suomalaisia liikkeellä olivat vain ruotsalaiset vanhempainvapaineen (1974) ja norjalaiset isyysvapaineen (1977). Kuitenkin Suomessa isien käyttämien päivien osuus kaikista vanhempainvapaapäivistä on Pohjoismaiden pienin (Haataja 2009).

Isien oikeudet lastensa hoitajina nousivat ensimmäistä kertaa komiteatasolle Naisten asemaa tutkineessa komiteassa, kun lakisääteinen loma oli 4–6 viikkoa lapsen syntymän jälkeen (KM 1970:A8). Komitean mukaan synnytyksen jälkeisen loman olisi pitänyt olla vähintään 12 viikkoa ja pidemmän aikavälin tavoitteena oli kaikkiaan kuusi kuukautta. Jo tuolloin ymmärrettiin, että vain äitiyden perusteella myönnettävät etuudet voivat vaikuttaa haitallisesti naisten asemaan työelämässä. Niinpä komitea esittikin, että 12 viikon jälkeen vanhemmat voisivat sopia vapaan käytöstä keskenään. Komitea korosti isien vapaan merkitystä isän ja lapsen välisen suhteen kehittymiselle, ”sillä miehen ja lapsen suhteen köyhyydestä kärsivät molemmat” (KM 1970:A8, 88).

Isien vapaiden käsittelyä jatkettiin 1970-luvulla sosiaali- ja terveysministeriön asettamassa komiteassa (KM 1975:92). Vuoteen 1974 mennessä äitiysloma oli pidennetty seitsemään kuukauteen, joten loman pidennystä ei esitetty toteutettavaksi heti, mutta pitkän aikavälin tavoitteena oli vuoden mittainen vanhempainloma. Sen sijaan esitettiin, että vanhemmat voisivat neuvotella loman käytöstä sen kolmen viimeisen kuukauden ajalta. Komitean perustelut isien vapaille ja huoli äitiyslomien haittojen kohdentumisesta naisvaltaisille aloille olivat pitkälti samat kuin naisten asemaa pohtineella komitealla (KM 1975:18, 1975:31 ja 1975:92).

Radikaalimman, jaettavan vanhempainvapaan sijasta tuli ensin voimaan isyysvapaa. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta (1976) perusteli isyysvapaata muun muassa äitien avun tarpeella, koska kotipalveluja ei ollut aina saatavana ja sairaalassaoloaika synnytyksen jälkeen oli lyhentynyt. Neuvottelukunta ajatteli myös yksinhuoltajien avun tarvetta ja esitti, että yksinhuoltajille tulisi vastaavalta ajalta myöntää päivärahaa, jotta he voisivat palkata sillä kotiapua. Kun hallitus esitteli eduskunnalle kahden viikon isyysvapaan, äitien lomaa pidennettiin samannomaisella jaksolla sillä perusteella, että mikäli isä piti vapaan, äidin loma vastaavasti lyheni. Hallitus perusteli reformeja myös uusilla työmahdollisuuksilla, joita syntyisi vapaiden sijaisille ilman, että uusista työpaikoista olisi aiheutunut perustamiskustannuksia (HE 207/1977). Sijaisten työllistämisenäkökohdat ovat sittemmin kadonneet vanhempainvapaareformien perusteluista. Sijaisten löytä-

minen vapaille lähtevien tilalle on sittemmin noussut ennemminkin ongelmaksi (Haataja 2014, 40).

Suomessa isät saivat alusta lähtien samat oikeudet ansionmenetyksen korvauksiin kuin äidit. Ruotsissa isien oikeus päivärahaan perustui isien omiin tuloihin vasta vuodesta 1988 lähtien. Sitä ennen isien oikeudet vanhempainvapaaseen johdettiin eri tavoin äitien ansioista ja työmarkkina-asemasta. Norjassa kahden viikon isyysvapaalta ei edelleenkään makseta päivärahaa, mutta useat työnantajat tarjoavat vapaan palkallisena.

Vuonna 1979 synnytysloman kokonaispituus oli noin kahdeksan kuukautta. Tuolloin pantiin merkille, etteivät äidit käyttäneet aina pidentyneitä lomiaan, vaan työhönmeno äitiysrahakaudella yleistyi (HE 131/1979). Äitien työssäkäynti olikin yhtenä perusteluna sille, että isät saivat käyttää kuukauden synnytyslomasta vuonna 1980, jos jäivät kotiin hoitamaan lasta. Kun isien mahdollisuuksia jakaa vapaata lisättiin, pidennettiin aluksi aina myös koko synnytysloman pituutta. Vasta vuodesta 1982 lähtien, kun loman pituus oli jo noin kymmenen kuukautta, jaettavan vapaan pidennys alkoi lyhentää äitien synnytyslomaa. Vuonna 1985 käsitteet synnytys- tai vastaava loma korvattiin käsitteillä äitiys-, isyys- ja vanhempainloma (ilmaus loma muutettiin sittemmin vapaaksi). Jaettavan vanhempainvapaan pituudeksi tuli 1980-luvun puolivälissä kuusi kuukautta, ja sen pituisena se on pienin muutoksin pysynyt nykypäiviin saakka. Äitiysloman pituudeksi vakiintui neljä kuukautta.

1990-luvulla uudistuksia ei juuri tehty. Isille kiintiöityjä vapaita pohdittiin kuitenkin vuosikymmenen lopulla Isäkomiteassa (KM 1999:1), mutta reformeja tehtiin vasta 2000-luvulla, jolloin isät saivat myös omia korvamerkittyjä vapaita. Yhteenveto isien oikeuksien kehittymisestä vanhempainvapaajärjestelmässä on esitetty taulukossa 1 (s. 86–87). Taulukossa 2000-luku kuvaa tämän tutkimuksen tarkastelujaksoa.

Isien vanhempainvapaoikeuksien kehittyminen voidaan jakaa ehdollisten ja ehdottomien oikeuksien vaiheisiin. Isien oikeus isyys- ja vanhempainvapaaseen oli ehdollinen äidin suostumukselle vuoteen 1991 saakka ja isyysvapaa lyhensi vanhempainvapaata. Vuonna 1991 vanhempainvapaan jakaminen alkoi perustua yhteiseen sopimiseen ja isyysvapaata pidennettiin kolmannella viikolla, joka ei lyhentänyt vanhempainvapaata. Vuosina 1991–1992 vanhempainrahakautta pidennettiin kahdella viikolla, ja tavoitteena oli jälleen kerran pidentää vapaata asteittain siihen asti, kunnes lapsi olisi vähintään vuoden ikäinen (HE 208/1990). Pian vanhempainvapaa lyhennettiin ennalleen, mutta nyt yhteensä kolmen viikon isyysvapaa ei enää lyhentänyt jaettavaa vanhempainvapaata.²

2 Hallituksen esityksessä (HE 313/1992) vanhempainvapaan lyhentämistä ja irrottamista vanhempainvapaan kestosta perusteltiin sillä, että vastaisuudessa lapsen syntymän yhteydessä pidettävä isyysloma lyhentäisi vanhempainrahakautta aina 12 arkipäivällä riippumatta siitä, pitääkö isä lomaa vai ei. Sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausunnossa arvosteltiin sitä, ettei vaikutuksia eri perhetyypeille

Suomessa isät saivat kiintiön vanhempainvapaaseen Pohjoismaista viimeisenä, vuonna 2003, ja jälleen mahdollisena. Esimerkiksi Ruotsissa luotettiin alusta alkaen isiin lasten tasavertaisina hoitajina (Haataja 2004), sillä siellä kuuden kuukauden vanhempainvapaasta vuonna 1974 kuului alusta alkaen puolet isille ja puolet äideille. Vanhemmat saattoivat kuitenkin luopua omasta osuudestaan osittain tai kokonaan toisen hyväksi. Kun tavoitteet vapaan jakamisesta eivät onnistuneet, päädyttiin vuonna 1995 kuukauden kiintiöihin, joita ei voinut siirtää toiselle puolisolalle. Vanhempainrahakauden koko pituus oli tuolloin Ruotsissa jo 15 kuukautta. Pohjoismaista ensimmäisenä isäkiintiöstä säädettiin kuitenkin Norjassa vuonna 1993. Radikaalein reformi toteutettiin Islannissa 2000-luvun alussa: vanhempainvapaa pidennettiin yhdeksään kuukauteen ja jaettiin kolmeen yhtä suureen osaan: vapaasta kolme kuukautta on varattu äideille, kolme kuukautta isille ja kolmen kuukauden käytöstä vanhemmat voivat sopia keskenään. Tanskassa isäkiintiö oli voimassa vain vuosina 1997–2002. (Rostgaard 2002; Haataja 2004.)

Suomessa kahden viikon isäkiintiö (nk. bonusvapaa, ks. Takala 2005) oli ehdollinen neuvottelulle äidin kanssa, sillä isäkiintiön ehto oli, että isien oli ensin käytettävä vanhempainvapaasta vähintään kaksi viikkoa, joiden jakamisesta vanhemmat neuvottelevat. Vuodesta 2007 alkaen isäkiintiön pitäminen voitiin myöhentää suunnilleen lapsen puolentoista vuoden ikään asti (L 1342/2006). Ehdollinen bonusvapaa kasvatettiin neljään viikkoon vuoden 2010 alusta lähtien (L 962/2009). Vasta vuodesta 2013 alkaen isille korvamerkitystä vanhempainvapaasta tuli isien oma, itsenäinen oikeus, kun ehto vanhempainvapaan jakamisesta poistettiin (L 903/2012). Lisäksi kolmen viikon isyysvapaan saattoi nyt pitää myös äitien vapaiden jälkeen ja vapaan saattoi myöhentää aina siihen asti, kunnes lapsi täyttää kaksi vuotta.

Kuvion 1 (s. 88) aikasarja kuvaa sitä, miten moni isä on käyttänyt erityyppisiä vanhempainvapaatuksia ja kotihoidontukea vuodesta 1978 aina 2010-luvulle asti. Aikasarjoista käy ilmi, että aina kun etuuksiin on tehty reformi, etuutta käyttävien isien määrä on kasvanut tai vähentynyt reformista riippuen (vrt. taulukko 1). Tilastoissa ovat mukana kaikki etuuksia vuoden aikana käyttäneet isät. Etuuden saaminen ei kuitenkaan aina tarkoita sitä, että saaja on myös perhevapaalla. Esimerkiksi kotihoidon tukea saaneiden isien määrän jyrkkä kasvu ensin ja sitten nopea väheneminen 1990-luvun alussa johtuivat enemmän tuen maksatukseen tehdyistä yhteensovitusäännöistä työttömyysetuuden kanssa kuin isien hakeutumisesta hoitovapaalle (ks. Haataja 2005a, 96 ja Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Kotihoidon tuen käyttö oli isien keskuudessa tilastojen mukaan kuitenkin yleisempää kuin vanhempainvapaiden käyttö (ml. isäkuukausi) aina vuoteen 2008 asti.

ollut arvioitu, ja lausunnon eriävissä mielipiteessä muutoksen nähtiin tekevän yksinhuoltajista väliinputoajia (StVM 50/1992).

Taulukko 1. Isien vanhempainvapaoikeuksien kehittyminen, arkipäiviä^a.

Voi- maan- tulo- vuosi	Vapaan nimi	Äitiys- ja vanhempain- vapaa/isä- kiintiöpäivät yhteensä ^b	Jaettavia vanhempain- vapaapäiviä	Isyysva- paa äidin kanssa / vanhempain- vapaan jälkeen	Ehto / muu huomaus
1978	Synnytys- tai vastaava loma	186		12	Isyysvapaa lapsen syntymän yhteydessä, äidin suostumus, vapaa lyhensi äidin synnytyslomaa ^c .
1980	Synnytys- tai vastaava loma	234	24		Jaettava vapaa, äidin suostumus.
1981	Synnytys- tai vastaava loma	258	48		Jaettava vapaa, äidin suostumus. Päivärahat tulivat ve- ronalaisiksi, sidottiin paremmin ansioihin ja ansiokynnyk- ja katto poistettiin.
1982	Synnytys- tai vastaava loma	258	100		Jaettava vapaa, äidin suostumus.
1985	Äitiys-, isyys- ja vanhem- painvapaa	258	158		Vanhempainvapaa, äidin suostumus ja vapaiden nimimuutos.
1991	Isyysvapaan pidennys			(12) + 6	Itsenäinen isyysva- paa, joka ei lyhennä vanhempainvapaata eikä vaadi äidin suos- tumusta.
	Vanhem- painvapaan pidennys	275	170		Yhteisesti neuvotelta- va, jaettava vanhem- painvapaa.
1993	Vanhem- painvapaan lyhennys	263	158		Yhteisesti neuvotel- tava.
	Itsenäinen isyysvapaa			12 + 6 = 18	Koko isyysvapaa ei enää lyhennä jaetta- vaa vapaata.

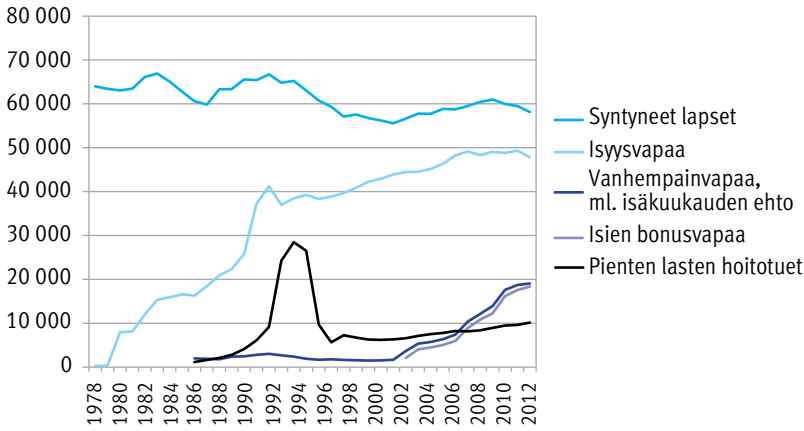
Voi- maan- tulo- vuosi	Vapaan nimi	Äitiys- ja vanhempain- vapaa/isä- kiintiöpäivät yhteensä ^b	Jaettavia vanhempain- vapaapäiviä	Isyysvapaa äidin kanssa/ vanhempain- vapaan jälkeen	Ehto / muu huomautus
2003	Isäkuukausi	275	$158 - 12 = 146$	$12 + 12 = 24$	Isille 2 viikkoa omaa vapaata, jos isä piti vähintään 2 viikkoa jaettavaa vanhempainvapaata (isäkuukausi). Isille oikeus jäädä vanhempainpäivärahalle, jos äiti sairastui äitiysrahauden aikana.
2007	Isäkuukauden myöhennysmahdollisuus				Kunnes vanhempainvapaan päättymisestä oli kulunut enintään 180 vuorokautta. Toisen vanhemmista oli jätävä kotihoidon tuelle myöhennyksen ajaksi.
2010	Isäkuukauden pidennys	287	$158 - 12 = 146$	$12 + 24 = 36$	Isille 2 viikkoa lisää, myöhennysmahdollisuus kuten aikaisemmin.
2013	Itsenäinen isyysvapaa ja lisää joustoja	317	158	$18 + 36 = 54$	Myöhennysmahdollisuus siihen saakka kun lapsi täyttää 2 vuotta, isyysrahan 18 päivää saattoi pitää myös äidin vapaiden jälkeen, toisen puolison ei tarvinnut enää jäädä kotihoidon tuelle myöhennyksen ajaksi, vanhempainvapaan jakamiseksi poistui. Isyysraha-oikeus kuolleena syntyneiden lasten isille.

^a Viikossa on keskimäärin 6 ja kuukaudessa 25 arkipäivää, isien vanhempainvapaiden oikeudet koskevat vain lapsen kanssa samassa taloudessa asuvia isä. Sateenkaariperheiden oikeuksista isyys- ja vanhempainvapaa- seen ks. Haatajan artikkeli tässä kirjassa.

^b Korvattavia päiviä yhteensä.

^c Synnytysloma tai vastaava loma vuoteen 1984 asti, 1985 lähtien äitiys-, isyys- ja vanhempainloma, vuodesta 1998 lähtien loma -termi muuttui vapaa -termiksi.

Kuvio 1. Vuoden aikana syntyneiden lasten määrä sekä vanhempainvapaita ja kotihoiton tukea käyttäneiden isien määrä vuosina 1978–2013.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1978–2013.

Suomalaisten isien vanhempainvapaa-oikeuksien kehittämistä on pitkään hidastanut ensinnäkin se, että vapaan pitämiseen on tarvittu äidin suostumus, ja myöhemmin se, että vapaan pitämisestä on pitänyt neuvotella äidin kanssa – ikään kuin lainsäädäntömme olisi turvannut äideille ”portinvartijan” (*maternal gatekeeping*) aseman (vrt. Allen ja Hawkins 1999) aina 2010-luvun alkuun asti. Myös vanha tavoite kehittää vanhempainvapaa vuoden mittaiseksi on edelleen saavuttamatta. Vanhemmat joutuvat yhä päättämään, palatako työhön, jos työpaikka on olemassa, ja viedä alle vuoden ikäinen lapsi päivähoitoon, vai ottaako vastaan pieni kotihoiton tuki ja jäädä kotiin lasta hoitamaan.

Katsaus aiempiin tutkimuksiin

Isien vapaiden käyttöä on tutkittu paljon, mutta isä, jotka eivät käytä lainkaan oikeuksiaan vapaisiin, on tutkittu harvemmin, jos lainkaan (ks. kuitenkin Hämmäläinen ja Takala 2007). Seuraavassa käydään läpi tutkimuksia, joissa tarkastellaan yleisesti isien vapaiden käytön taustoja. Tutkimuksia voidaan tarkastella käänteisesti niiden isien kannalta, jotka eivät käytä vapaita: se, mikä lisää isän vanhempainvapaiden jakamisen todennäköisyyttä, antaa myös osviittaa siitä, mitkä tekijät mahdollisesti vaikuttavat siihen, ettei isä käytä vapaita.

Vanhempainvapaan jakaminen puolisoiden kesken on kytköksissä vanhempien työmarkkinakäyttäytymiseen, ja jakoon vaikuttavat isien ja äitien epätasa-

arvoiset mahdollisuudet työmarkkinoilla (ks. esim. Sundström ja Duvander 2002). Perheen sisäisestä kotitöiden jaosta on olemassa useita erilaisia teoreettisia selitysmalleja. Useimmat tutkimukset, erityisesti taloustieteessä, lähtevät liikkeelle Beckerin (1965 ja 1993) niin sanotusta uudesta kodin taloustieteestä. Teorian mukaan kotitalous nähdään yhtenä tuotantoyksikkönä, jossa puoliset maksimoivat yhteistä hyötyä ja jakavat aikansa kodin ja työmarkkinoiden välillä rationaalisesti: se puolisoista, jonka työpanoksen arvo on työmarkkinoilla suurempi, erikoistuu ansiotyöhön ja käyttää vähemmän aikaansa kotityöhön. Vastaavasti se puolisoista, jonka työpanoksen arvo on kotona suurempi, käyttää enemmän aikaansa kotityöhön. Työpanoksen arvon mittarina on tutkimuksissa yleisesti käytetty puolisoitten tuloja.

Perheen neuvottelumallien mukaan puoliset nähdään enemmän omia, henkilökohtaisia hyötyfunktioitaan maksimoivina yksilöinä, ja vanhempien päätöksen siitä, miten perheessä vanhempainvapaita jaetaan, ajatellaan olevan tulos puolisoitten välisestä neuvotteluprosessista (Ott 1992; Becker 1993; Blossfeld ja Drobic 2001; ks. myös Sundström ja Duvander 2002). Ensimmäinen, perheen sisäinen neuvottelu koskee äidin kotonaoloajan pituutta ja työhön paluun ajankohtaa. Tätä taustaa vasten isän osallistumisen voidaan ajatella olevan eräänlainen jäännös: isä käyttää sen osan vapaasta, joka vapautuu äidiltä tämän palatessa työhön. Toisen neuvotteluprosessin isä käy työpaikallaan, missä hän punnitsee vanhempainvapaalle jäämisen aiheuttamia mahdollisia negatiivisia reaktioita. (Sundström ja Duvander 2002.) Teorian mukaisesti kotitöiden ja lastenhoidon tulisi jakautua sitä tasaisemmin, mitä pienempi on puolisoitten välinen ero resursseissa (kuten tuloissa, koulutuksessa ja ammattiasemassa). Tutkimukset ovat osoittaneet, että vanhempainvapaajärjestelmillä on positiivinen vaikutus esimerkiksi kokonaishedelmällisyyteen ja naisten työssäkäyntiin samanaikaisesti. (Ks. esim. Reich 2013.)

Sosiologisen tutkimuksen piirissä resurssiteorioita suositumpia ovat olleet sukupuolirooleja koskevat teoriat (ks. esim. Coltrane 2000). Teorioiden mukaan kotitöiden jakoon vaikuttavat resurssien lisäksi myös kulttuuriset normit, erityisesti sukupuolirooliodotukset. Miesten ja naisten osallistumista kotona tehtävään työhön, kuten lastenhoitoon, ohjaavat ne mallit ja roolit, joihin he ovat tiedostamattaankin soisaalistuneet (ks. esim. Miettinen 2008). Perinteisemmissä perheissä kotityöt nähdään enemmän naiselle ja ansiotyö miehelle kuuluvana. Vähemmän perinteisissä perheissä sen sijaan kannatetaan epätyypillisempiä sukupuolirooleja ja kotityötkin jakautuvat näin tasa-arvoisemmin. Asennemittarina on usein käytetty muun muassa koulutustasoa, sillä ajatellaan, että korkeampi koulutus kertoo modernimmasta asennoitumisesta ja sukupuoliroolijaosta (Miettinen 2008).

Haas ja Hwang (2013) ovat luokitelleet isän vanhempainvapaan käytön esteet kolmeen eri kategoriaan: tiedon puutteeseen, taloudellisiin syihin ja työnantajien

puutteelliseen tukeen. Vastaavanlaisia esteitä ovat raportoineet Suomen osalta mm. Takala (2005) ja Lammi-Taskula (2006). Syitä sille, miksi isät käyttävät Suomessa vain vähäisessä määrin pidempiä vanhempainvapaajaksoja, on etsitty taloudellisista, rakenteellisista ja asenteellisista tekijöistä (ks. esim. Takala 2005; Lammi-Taskula 2007; Salmi ja Lammi-Taskula 2014). Suomessa isien vapaisiin liittyvä, melko vähäinen tutkimus perustuu pääosin kyselytutkimuksiin (esim. Lammi-Taskula 2004 ja 2007). Kun Hämäläinen ja Takala (2007) tarkastelivat isien vapaiden käyttämättä jättämistä rekisteriaineiston avulla, he havaitsivat, että vaikka vuonna 2003 voimaan tullut isäkuukausi lisäsi vapaita käyttävien isien osuutta, lähes neljännes isistä jätti vuonna 2004 käyttämättä kaikki oikeutensa perhevapaisiin. Vuoden 2003 lakiuudistus vaikutti siis ennen kaikkea siihen, miten isät käyttävät isyys- ja vanhempainvapaata, mutta ei juurikaan siihen, pitääkö isä ylipäättään perhevapaata. Isät, jotka eivät käyttäneet perhevapaita, olivat tavallisemmin nuoria (alle 25-vuotiaita), perusasteen koulutuksen käyneitä ja selvästi pienituloisempia kuin muut isät. Lisäksi työttömyys, yrittäjyys ja opiskelu lisäsivät selvästi todennäköisyyttä jättää perhevapaat käyttämättä. (Hämäläinen ja Takala 2007.)

Vastaavan suuntaisia tuloksia on saanut Reich (2010) Saksasta, jossa tuli vuonna 2007 voimaan skandinaavisia vaikutteita saanut vanhempainvapaamalli. Saksassa isän vanhempainvapaiden käytön todennäköisyyttä vähensivät isän nuorempi ikä, maaseutumainen asuinseutu, yrittäjyys ja määräaikainen työsuhde (Reich 2010). Pohjoismaissa enemmän isän vapaita käyttävät ensi kertaa isäksi tulleet isät (Lappegård 2008) ja naimisissa olevat isät avoliitossa asuviin isiin verrattuna (mm. Sundström ja Duvander 2002; Naz 2010).

Suomessa vuosi isäkuukausireformin jälkeen tehtyjen kysely- ja rekisteriaineistoihin perustuvien tutkimusten mukaan isäkuukauden (tuolloin nk. isän bonusvapaa) käyttäneet olivat paremmin koulutettuja ja parempituloisia kuin vain isyysvapaalla olleet isät (Takala 2005). Ruotsissa äidin koulutustasolla näyttäisi olevan suurempi merkitys isän vanhempainvapaiden käyttöön kuin isän koulutustasolla. Koulutettujen äitien puoliset käyttävät siellä enemmän vanhempainvapaita (Sundström ja Duvander 2002; Bygren ja Duvander 2005; Lappegård 2008), kun taas isän korkeampi koulutustaso vaikuttaisi vähentävän isien vanhempainvapaiden käyttöä (Sundström ja Duvander 2002) tai koulutustasolla ei ole lainkaan vaikutusta (Bygren ja Duvander 2005). Sundströmin ja Duvanderin (2002) mukaan koulutetut äidit ovat todennäköisesti työorientoituneempia ja sitä kautta valmiimpia palaamaan työhön aikaisemmin lapsen syntymän jälkeen kuin äidit, jotka ovat kouluttautuneet vähemmän. Sen sijaan Saksassa eniten isän vapaidenkäyttöä lisäävä tekijä koulutustason perusteella on isän vähäinen koulutus (Reich 2010).

Ruotsissa sekä äitien että isien tulot vaikuttavat positiivisesti isien vanhempainvapaiden käyttöön, mutta erityisen suuri vaikutus on isien tuloilla (Sund-

ström ja Duvander 2002). Tutkijat tulkitsivat tulosta niin, että isän työn luonne vaikutti vanhempainvapaiden käyttöön tulojen kautta. Paremmiin ansaitsevat isät ovat ehkä varmemmassa asemassa työssään, joten vanhempainvapaiden käyttö ei vaikuta heidän asemaansa työssä negatiivisesti. Toisen tutkimuksen mukaan isän vanhempainvapaiden käyttö lisääntyy isän tulojen kasvaessa, mutta vain tiettyyn rajaan asti³, ja suurituloisimmat käyttävät vapaita vähemmän (Bygren ja Duvander 2005). Lappegårdin (2008) mukaan äidit, joiden tulotaso on korkea, voivat olla sitoutuneempia työhön kuin pienipalkkaiset äidit, ja työhönsä sitoutuneemmat äidit saattavat palata työhön lapsen syntymän jälkeen muita äitejä aikaisemmin (vrt. Naz 2010 Norjassa). Tämä taas avaa isille mahdollisuuden käyttää enemmän vanhempainvapaita. Huomionarvoista on, että äitien tulot vaikuttavat positiivisesti isän vapaisiin vain tiettyyn tulotasoon saakka: hyvin suurituloisten äitien puoliset käyttävät vapaita vähemmän todennäköisesti (Lappegård 2008). Kyseinen äitiryhmä voi olla hyvin valikoitunut joukko, joka saattaa ratkaista lastenhoidon isän vanhempainvapaan sijaan esimerkiksi palkkaamalla lastenhoitopua.

Selityksiä isän vanhempainvapaiden jakamiselle on etsitty puolisoiden henkilökohtaisten ominaisuuksien lisäksi puolisoiden välisistä eroista. Norjalaisessa tutkimuksessa havaittiin, että perheissä, joissa puolisoiden välinen ikäero on pieni, on isien vanhempainvapaiden käyttö muita perheitä yleisempää (Naz 2010). Nazin mukaan suunnilleen saman ikäisillä puolisoilla on yleensä pidempi yhteinen historia takanaan, mikä voi kertoa vahvemmista parisuhteista, joissa puoliset ovat sitoutuneempia toisiinsa kuin muut pariskunnat. Isät, jotka ovat lujasti sitoutuneita perheeseensä, haluavat käyttää aikaansa lastenhoitoon ja pitävät näin myös enemmän vanhempainvapaita (ks. myös Sundström ja Duvander 2002). Nazin mukaan isät, joiden puoliset ovat heitä itseään koulutetumpia tai ansaitsevat enemmän, käyttävät erityisesti muita kuin isälle kiintiöityjä vanhempainvapaita todennäköisemmin kuin muut isät. Näissä perheissä Naz katsoo äitien olevan isää vahvemmassa neuvotteluasemassa. (Naz 2010.)

Myös Saksassa isän todennäköisyys käyttää perhevapaita on ollut suurempi niissä perheissä, joissa isän kuukausitulot olivat äidin tuloja pienemmät. Kuitenkin, jos molemmat puoliset työskentelevät johtavassa asemassa, julkisella sektorilla ja pysyvässä työsuhteessa, isän todennäköisyys käyttää vapaita kasvaa merkittävästi (Reich 2010). Lisäksi Reichin (2010) tulosten mukaan isän vanhempainvapaiden käyttö on harvinaisempaa, jos äiti on puolisoaan vanhempi, jos isä on äitiä suurituloisempi tai jos molemmat puoliset työskentelevät omalle sukupuolelleen tyypillisillä aloilla.

3 Ruotsissa on käytössä ansiokatto, jonka jälkeen päiväraha ei enää kasva toisin kuin Suomessa. Ansiokatto alentaa katon ylittäviä tuloja saavien päivärahan korvaustasoa.

Sundström ja Duvander (2002) ovat puolestaan havainneet Ruotsissa, että niissä perheissä, joissa molemmat puoliset ovat pienipalkkaisia, isät käyttävät vähemmän vanhempainvapaita. Myös Norjassa isät käyttävät enemmän vanhempainvapaata silloin, kun molemmat vanhemmat työskentelevät julkisella sektorilla tai miesvaltaisilla aloilla (Lappegård 2012). Vastaavasti todennäköisyys sille, että isä ei käytä mitään vapaita, on suuri perheissä, joissa molemmat vanhemmat työskentelevät yksityisellä sektorilla ja naisvaltaisilla aloilla sekä pienissä yrityksissä.

Isän työpaikan tyyppi on keskeisimpiä vaikuttimia perheen miettiessä puolisoitten välistä työnjakoa lastenhoidossa. Isäkiintiöiden käyttöönotto voi toimia eräänlaisena signaalina työnantajille siitä, että pienten lasten isät priorisoivat lastenhoitoa ja näin isäkiintiöistä hiljalleen kehittyy uusi normi isien käyttäytymiselle (Rostgaard 2002). Lainsäädännön tärkeys korostui myös ruotsalaisille työmarkkinajärjestöille suunnatussa kyselytutkimuksessa, jossa Haas ja Hwang (2008) havaitsivat, että vain harvat järjestöt pitivät tärkeänä ja keskeisenä tavoitteena edistää isien oikeuksia työn ja perheen yhteensovittamiseen. Työmarkkinajärjestöt olivat vain vähäisessä määrin kehittäneet käytäntöjä, jotka madaltaisivat esteitä isien vanhempainvapaiden jakamiseksi. Norjassa sen sijaan isän työpaikkaan liittyvillä tekijöillä ei ole havaittu vaikutusta isäkiintiöiden käyttöön, mutta niillä on suuri merkitys pidempiin, vanhempien kesken jaettaviin vanhempainvapaisiin (Naz 2010).

Eri maiden aineistoista on saatu yhteneviä tuloksia muun muassa siitä, että isän työskentely yksityisellä sektorilla ja työpaikassa, jonka työntekijöistä valtaosa on naisia, lisää todennäköisyyttä isän vanhempainvapaiden käytölle (Bygren ja Duvander 2006; Naz 2010; ks. myös Bygren ja Duvander 2005; Lappegård 2008). Toisaalta myös isän työskentely opetusallalla tai sosiaali- ja terveydenhuollossa lisää hänen halukkuuttaan käyttää jaettavaa vanhempainvapaata (Naz 2010; ks. myös Lappegård 2008). Tuloksia saattaa selittää sekin, että isät, jotka ovat motivoituneita käyttämään vapaita, voivat myös tietoisesti hakeutua vanhempainvapaisiin myönteisesti suhtautuvien työnantajien palvelukseen.

Tutkimusasetelma, aineisto ja menetelmät

Tutkimuksessa hyödynnetään Kelan Lapsiperheaineiston 50 prosentin otosta (ks. aineiston kuvauksesta tarkemmin Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa). Tässä artikkelissa tutkimusaineisto on rajattu äiteihin, joilla oli puoliso lapsen syntyessä ja jotka ovat synnyttäneet ensimmäisen lapsensa vuosina 2000–2008. Isien van-

hempainvapaiden käyttöä tarkastellaan heidän puolisonsa ensimmäisen lapsen eli niin sanotun kohorttilapsen perusteella. Esimerkiksi vuonna 2008 syntyneiden lasten isien etuuksien käyttöä on voitu seurata aineistossa vuoteen 2013 saakka. Isällä on oikeus vapaisiin, jos hän asuu äidin kanssa samassa kotitaloudessa. Tästä syystä tarkastelun ulkopuolelle on rajattu yksinhuoltajana synnyttäneet äidit. Tutkimuksen ulkopuolelle on lisäksi rajattu äidit, jotka synnyttivät kerralla useamman kuin yhden lapsen. Lisäksi tutkimusaineisto on rajattu isiin, jotka ovat olleet työssä vuosi ennen lapsen syntymää ja joille löytyy Tilastokeskuksen työnantajatiedoista sektori ja työnantajan henkilöstömäärään liittyvät muuttujat, jotta analyysiin voidaan sisällyttää isien työpaikan ominaisuudet⁴.

Kun arvioimme isien osallistumista perhevapaiden jakamiseen, olemme erityisen kiinnostuneita yhtäältä siitä, miten puolisoitten väliset erot ja yhtäläisyydet (homogamia-aste ja valikoiva parinmuodostus, ks. Becker 1974 ja Blossfeld 2009) ja toisaalta isän työpaikan ominaisuudet ovat yhteydessä isien vanhempainvapaiden jakamiseen. Puolisoiden välisiin eroihin on harvoin kiinnitetty huomiota suomalaisissa tutkimuksissa (ks. kuitenkin Hämäläinen ja Takala 2007) osittain siksi, että väestöä edustavissa otostutkimuksissa äidit ja isät ovat olleet erillisissä otoksissa eikä pareja ole voitu tarkastella yhtä aikaa. Isän työpaikan ominaisuudet ovat sen sijaan osoittautuneet aikaisemmissa tutkimuksissa tärkeiksi isän vapaiden käyttöön vaikuttaviksi tekijöiksi. Tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. Miten yhtäältä isien vapaiden käyttö on kehittynyt ja toisaalta, miten vapaiden käyttämättä jättäminen on vähentynyt 2000-luvulla?
2. Mitkä puolisoitten keskinäiset samankaltaisuudet ja eroavaisuudet vaikuttavat isän vapaiden käyttöön?
3. Mitkä isien työpaikkaa kuvaavat ominaisuudet ovat yhteydessä isien vapaiden käyttöön?

Rekisteriaineiston tuottamaa kuvaa täydennämme hyödyntämällä Kelan ja Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen yhteistyössä keräämää Perhevapaat 2013 -väestökyselyaineistoa (ks. aineiston tarkempi kuvaus Juutilainen ym. 2016). Tässä artikkelissa hyödynnetään kyselyn äitiaineistoa, jossa äidit arvioivat, miksi heidän puolisonsa joko käyttivät tai eivät käyttäneet lainkaan vanhempainvapaita. Isille suunnatussa kyselyssä olivat mukana vain ne isät, jotka olivat käyttäneet jotain perhevapaatuutta.

Isät on jaettu analyysia varten kolmeen ryhmään sen mukaan, miten paljon he ovat vapaita käyttäneet. Isät, jotka eivät ole käyttäneet mitään kohorttilapseen

4 Tilastokeskuksen työnantajasektoria ja henkilöstömäärää koskevat muuttujat FLEED-aineistossa (ks. http://www.stat.fi/tup/mikroaineistot/me_kuvaus_henkilo.html) sisältävät runsaasti puuttuvia tietoja, mistä syystä mallinnuksessa käytetyn tutkimusaineiston koko eroaa kuvailevien taulukoiden havaintomäärästä.

liittyvistä vanhempainvapaista, määritellään isiksi, jotka eivät käytä vapaita lainkaan. Paljon vapaita käyttäviksi on määritelty ne isät, jotka ovat käyttäneet vähintään isäkuukauden, eli he ovat voineet käyttää isäkuukauden lisäksi myös vanhempien välillä jaettavissa olevaa vanhempainvapaata ja/tai kotihoidon tukea. Kolmas ryhmä määritellään pelkän isyysvapaan käyttäviksi isiksi. He ovat käyttäneet vain suositun, äidin kanssa samaan aikaan pidettävän isyysvapaan (1–18 päivää). Isän vapaiden käyttöä analysoidaan sekä kuvailevien taulukoiden että multinomialisen logistisen regressiomallin avulla (jossa selitettävä muuttuja on kolmiluokkainen: isä joka ei käytä vapaita lainkaan / pelkän isyysvapaan käyttävä isä / paljon vapaita käyttävä isä).

Mallissa käytettiin taaksepäin askeltavaa menetelmää, jossa ensimmäiseen estimointivaiheeseen otetaan mukaan kaikki selittävät muuttujat ja jokaisella mallin sovituskierroksella mukaan jäävät vain tilastollisesti merkitsevät muuttujat. Kaikki muuttujat pysyivät mallissa sovituksen jälkeen. Tulokset esitetään vetosuhteina (*odds ratio*- eli OR-lukuina). Vetosuhdeluvut kertovat isän perhevapaiden käyttämättä jättämisestä ja runsaasta käytöstä suhteessa pelkän isyysvapaan käyttöön niiden todennäköisyyksien suhteena. Multinomialinen regressioanalyysi toteutettiin koko tarkastelujaksolle (lapsen syntymäkohortit 2000–2008), kun taas kuvailevat taulukot esitetään vain vuoden 2006 syntymäkohortille, joka kuvaa tilannetta muutama vuosi isäkuukauden vakiintumisen jälkeen. Koska analyysissä keskitytään tarkastelemaan puolisoiden välisten erojen lisäksi isän työpaikan ominaisuuksia, rajattiin aineisto äiteihin, joiden puoliso oli työssä vuotta ennen lapsen syntymää.

Selittävinä muuttujina malliin otettiin alun perin mukaan aikaisempien tutkimusten perusteella isän vapaiden käyttöä merkittävimmin selittäviä tekijöitä. Alkuperäisessä mallissa olivat mukana lapsen syntymäkohortti, naimisissa olevia pariskuntia kuvaava muuttuja, äidin ammattiasema vuosi ennen lapsen syntymää, isän ammattiasema lapsen syntymävuonna sekä puolisoiden välisiä koulutus-, ikä- ja tuloeroja kuvaavia muuttujia. Isän työpaikan ominaisuuksia kuvaavista muuttujista mukana olivat työnantajan kokoluokka (henkilömäärä), työskentelysektori, työpaikan sukupuolirakenne⁵ sekä muuttujat, jotka kuvasivat työpaikan henkilöstön koulutustasoa⁶ ja perheellisyttä (henkilöstöstä yli puolella on alaikäisiä lapsia).

Koulutuseroa kuvaava muuttuja muodostettiin vertaamalla puolisoiden välisiä koulutustasoja toisiinsa, kun taas tuloeroa kuvaava muuttuja muodos-

5 Isän työpaikan sukupuolirakenne luokiteltiin neliluokkaiseksi miesten henkilöstöosuuden mukaan (miesten ala: miesten osuus henkilöstöstä 90 % tai enemmän, miesvaltainen ala: miesten osuus 60–89 %, tasa-arvoala: miesten osuus 30–59 % ja naisvaltainen ala: miesten osuus alle 30 %).

6 Työpaikat, joissa korkeasti ja vähän koulutetun henkilöstön osuus on suuri (korkeasti koulutettu: keskimääräinen koulutusvuosien määrä 15 vuotta tai yli, vähän koulutettu: keskimääräiset koulutusvuodet 9 vuotta tai alle).

tettiin äidin tulo-osuuden kautta. Äiti määriteltiin suurempituloiseksi, mikäli äidin tulojen osuus puolisoiden yhteenlasketuista tuloista oli 50 prosenttia tai enemmän. Vastaavasti tasatuloisiksi puolisoiksi määriteltiin ne parit, joissa äidin tulo-osuus oli 40–49 prosenttia kotitalouden yhteenlasketuista veronalaisista tuloista. Tasatuloisia pareja tarkasteltiin myös niin, että äidin tulo-osuudeksi määriteltiin 40–60 prosenttia puolisoiden yhteenlasketuista tuloista. Tässä luokittelussa suurimpien tuloerojen (äidin tulot suuremmat) perheiden lukumäärä jäi kuitenkin niin pieneksi, että analyysihin valittiin aiemmin mainittu luokitus. Puolisoiden välistä tuloeroa kuvaava muuttuja tuotiin malliin tuloluokittain yhdysvaikutusterminä.

Tulokset

Kuvailevat analyysit

Isyysvapaa on 2000-luvulla saavuttanut vakiintuneen aseman ja isät ovat löytäneet vuonna 2003 käyttöönotetun isäkuukauden (kuvio 2, s. 96). Isäkuukauden käyttö on yleistynyt vuoden 2007 jälkeen, mistä lähtien isäkuukauden on saattanut myöhentää aina siihen asti kun lapsi saavuttaa noin puolentoista vuoden iän⁷. Sen sijaan pelkän vanhempainvapaan (johon eivät sisälly isäkuukauden ehtona olleet vanhempainvapaapäivät⁸) ja kotihoidon tuen käyttöasteet ovat pysyneet isillä vähäisinä ja lähes samoina koko tarkastelujakson ajan. Ensimmäisen lapsen saaneilla isillä kotihoidon tuki oli jonkin verran yleisempi kuin vanhempainvapaa ennen isäkuukauteen liittyvän kahden viikon ehdon asettamista. Kiinnostavaa on tarkastella niiden isien osuuden kehitystä, jotka eivät käytä lainkaan vapaita, sillä tämä tieto ei ole saatavissa tilastoista. Isien, jotka eivät käytä vapaata lainkaan, osuus laski jonkin verran 2000-luvun alkupuoliskolla, mutta lasku pysähtyi noin 20 prosenttiin muutamaksi vuodeksi isäkuukauden voimaantulon jälkeen. Seuraava, noin parin prosenttiyksikön pudotus vapaita käyttämättömien isien osuudessa tapahtui silloin, kun isäkuukauteen tuli ensimmäinen joustomahdollisuus vuonna 2007. Vapaita käyttämättömien isien määrä on yhä merkittävä: lähes viidennes isistä ei käytä mahdollisuuttaan vapaaseen ensimmäisen lapsensa syntymän jälkeen. Näyttää siis siltä, että isäkuukauden käyttäjät ovat usein myös isyysvapaan käyttäjiä. Myös kotihoidon tukea käyttäneet isät käyttävät muita isiä ahkerammin vanhempainvapaata ja isäkuukautta (ei esitetty kuviossa). Ko-

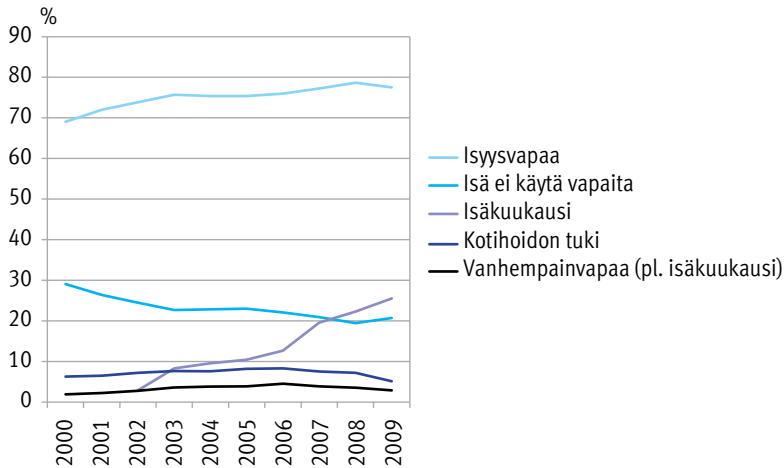
7 Nykyisen lainsäädännön mukaan, vuodesta 2013 lähtien, isän vapaan on voinut myöhentää aina siihen saakka, kunnes lapsi on täyttänyt kaksi vuotta.

8 Vanhempainvapaasta poistettiin vuoden 2013 alussa isäkuukauteen liittyvä kahden viikon vanhempainvapaaehto.

tihoidon tukea käyttäneistä, vuonna 2008 lapsen saaneista isäkuukautta käytti lähes puolet ja vanhempainvapaata noin 14 prosenttia isistä.

Kuvio 2. Vuosina 2000–2009 ensimmäisen lapsen saaneiden äitien puoliset, jotka ovat käyttäneet vanhempainvapaata ja kotihoitoa tukea, ja puoliset, jotka eivät käyttäneet vapaata, %.^a

96

^a Kuviossa vuodet viittaavat lapsen syntymävuoteen, joten vuonna 2002 syntyneiden lasten isillä on jo voinut olla oikeus käyttää isäkuukautta vuoden 2003 puolella. Kuvion rajausta poikkeaa muun analyysin rajauksista: tässä tarkastelussa ovat mukana kaikki isät, joiden puoliso oli saanut ensimmäisen lapsen kyseisenä vuonna, ml. työvoiman ulkopuolella olleet.

Yleisimpiä syitä sille, miksi isät jättävät perhevapaaoikeutensa käyttämättä, ovat kyselytutkimusten mukaan olleet taloudelliset tekijät, korvaustason mataluus, isän työkiireet sekä mahdolliset negatiiviset vaikutukset isän työuraan (Takala 2005; Salmi ym. 2009). Korvausasteen vaikutus isien vapaiden käyttöön ei kuitenkaan ole selvä; sen on eräissä tutkimuksissa (Hämäläinen ja Takala 2007) todettu vaikuttavan isien perhevapaiden käyttöön selvästi vähemmän (ks. myös Lammi-Taskula 2004) kuin esimerkiksi Takalan (2005) tutkimus antaa ymmärtää.

Perhevapaat 2013 -väestökyselyyn vastanneiden äitien mukaan isän perhevapaiden käyttöä estävät samat kuin aikaisemmissakin kyselyissä esiin tulleet tekijät (Takala 2005; Salmi ym. 2009) (taulukko 2, s. 97). Äidit, joiden puoliset eivät käyttäneet edes yleisintä isyysvapaata, kertoivat syyksi useimmin (36 %), että isän työtilanne tai työn luonne esti sen. Taloudelliset tekijät ja se, ettei isä ollut työelämässä, olivat seuraavaksi yleisimpiä syitä (28 ja 26 %). Isäkuukauden käytön yleisin este (46 %) olivat äidit, jotka olivat jääneet kotihoitoon tuella. Kysely koski lapsia, jotka olivat syntyneet vuonna 2011, jolloin isien vapaan myöhennys oli mahdollista vain, jos toinen vanhemmista jäi kotiin kotihoitoon.

tuen jaksolle mahdollisen myöhennyksen aikana. On kuitenkin mahdollista, että äidit toimivat myös eräänlaisina portinvartijoina (*maternal gatekeeping*, vrt. Allen ja Hawkins 1999) isän vapaiden käytölle. Toiseksi yleisimmäksi tekijäksi äidit mainitsivat taloudelliset tekijät (37 %). Äidin työpaikan puute oli esteenä lähes viidenneksellä (17 %). Isän hoitovapaan (kotihoiton tuen) käytön esteeksi äidit ilmoittivat yleisimmin taloudelliset syyt. Tämä on ymmärrettävää, sillä kotihoiton tuki ei ole ansiosidonnainen. Seuraavaksi yleisin syy oli isän työtilanne tai työn luonne (26 %).

Taulukko 2. Äitien näkemyksiä siitä, miksi isä ei ole käyttänyt isyysvapaata, isäkuukautta ja hoitovapaata, %.

	Isyysvapaat ^a (n = 428)	Isäkuukausia (n = 1 649)	Hoitovapaat ^a (n = 2 387)
Työtilanne/työn luonne esti	35,5	24,6	25,6
Taloudelliset tekijät	28,3	37,3	54,2
Isä ei työelämässä	26,4	8,9	4,7
Työkiireet estivät	24,3	17,4	15,7
Muu syy	22,9	13,3	17,5
Kielteisiä seurauksia työelämässä	11,9	9,4	11,5
Äiti itse kotona kotihoiton tuen turvin		45,8	
Äidillä ei ollut työpaikkaa		17,2	19,1
Ei koettu tarpeelliseksi		13,6	16,9
Imetys			

^a Luokat eivät ole toisensa poissulkevia, sillä vastaajalla oli mahdollisuus valita useita vastausvaihtoehtoja.

Lähde: Kelan ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen Perhevapaat 2013 -väestökysely.

Minkälaisia sitten ovat isät, jotka eivät käytä vanhempainvapaita? Entä isät, jotka käyttävät paljon vapaita? Kysymyksiä lähestytään kuvaamalla ensin isien taust ominaisuuksia Lapsiperhe-rekisteriaineiston avulla taulukossa 3 (s. 98–99). Taulukossa 4 (s. 99) tarkastellaan isän työpaikkaan liittyviä ominaisuuksia. Kaikissa taulukoissa esitetyt tiedot ovat ensimmäisen lapsen syntymävuodelta 2006 tai vuodelta ennen lapsen syntymää.

Vuonna 2006 ensimmäisen lapsensa saaneet isät, jotka eivät käyttäneet lainkaan isän vapaita, ovat hieman nuorempia – kuten heidän puolisonsakin – kuin isät, jotka käyttävät vapaita paljon (taulukko 3). Paljon perhevapaita käyttävistä isistä on selvästi useampi naimisissa ja hieman useampi asuu kaupunkimaisissa kunnissa kuin isät, jotka eivät käytä vapaita. Paljon vapaita käyttävistä useimmat asuvat Uudellamaalla, kun taas isät, jotka eivät käytä vapaita, asuvat tasaisemmin

Taulukko 3. Vuonna 2006 syntyneiden lasten äitien ja heidän työssä käyvien puolisoidensa taustaominaisuuksia isän vanhempainvapaiden käytön mukaan.

	Isät jotka eivät käytä vapaita (n = 1 125)		Pelkän isyysva- paan käyttävät isät (n = 5 013)		Paljon vapaita käyttävät isät (n = 1 677)	
	Äiti	Isä	Äiti	Isä	Äiti	Isä
Ikä lapsen syntymävuonna, v, ka	29,0	31,8	28,4	30,8	29,8	32,0
Koulutus, %						
Peruskoulu	11,6	17,2	6,2	11,2	2,7	7,5
Keskiaste	38,1	47,2	42,0	51,5	22,6	36,4
Alin ja alempi korkea-aste	32,5	23,2	36,9	24,8	37,9	29,2
Ylempi korkea-aste	17,8	12,4	14,9	12,6	36,9	27,0
Naimisissa olevat parit, %	57,6		57,3		69,0	
Myöhemmin syntyneitä lapsia (1–4 v esikoisen syntymän jälkeen), %	65,2		69,5		74,6	
Asuinpaikka kaupunkimainen kunta, %	70,6		68,1		75,6	
Suuraluejako, %						
Helsinki-Uusimaa	36,4		32,4		42,9	
Länsi-Suomi	22,7		25,9		22,7	
Etelä-Suomi	19,7		19,9		16,1	
Pohjois- ja Itä-Suomi	20,4		21,4		17,7	
Ahvenanmaa	0,8		0,4		0,7	
Pääasiallinen toiminta (äidillä vuosi ennen lapsen syntymää, isällä lapsen syntymävuonna), %						
Työllinen	82,7	93,8	84,6	98,1	91,5	98,3
Työtön	5,5	2,9	6,3	1,0	2,6	0,6
Opiskelija	7,8	2,2	7,3	0,6	5,5	1,1
Muu	4,0	1,1	1,8	0,3	0,4	0,0
Sosioekonominen asema (äidillä vuosi ennen lapsen syntymää, isällä lapsen syntymävuonna), %						
Yrittäjät	5,3	17,4	2,3	6,6	1,8	3,9
Johtotehtävissä	5,0	7,0	3,0	9,8	5,7	11,2
Ylempi toimihenkilö	19,3	20,0	17,8	19,5	36,7	33,6
Alempi toimihenkilö	38,7	15,6	44,2	18,0	38,4	21,8
Työntekijät	16,6	31,4	17,7	42,8	7,6	26,4
Työttömät	5,7	3,4	6,4	1,0	2,7	0,6
Opiskelijat	8,0	2,5	7,4	0,7	5,6	1,2
Muut	1,4	2,9	1,1	1,6	1,5	1,2

	Isät jotka eivät käytä vapaita (n = 1 125)	Pelkän isyysvapaan käyttävät isät (n = 5 013)	Paljon vapaita käyttävät isät (n = 1 677)
Puolisoiden yhteenlasketut tulot (vuosi ennen lapsen syntymää), % ^a			
I viidennes	15,3	7,4	4,4
II viidennes	22,1	20,9	10,8
III viidennes	19,1	26,2	18,0
IV viidennes	16,7	25,3	27,4
V viidennes	26,8	20,2	39,4

^a Tuloviidennekset on laskettu koko tutkimusjoukolle, I on alin ja V ylin viidennes.

Taulukko 4. Isän työpaikkaa kuvaavat tekijät, vuosi ennen lapsen syntymää työssä olleet isät, perhevapaiden käyttäjäryhmissä vuonna 2006, %.

	Isät jotka eivät käytä vapaita (n = 1 125)	Pelkän isyysvapaan käyttävät isät (n = 5 013)	Paljon vapaita käyttävät isät (n = 1 677)
Isän työnantajan koko			
Alle 10 henkeä	34,4	19,5	11,4
10–100 henkeä	26,0	26,3	20,2
Yli 100 henkeä	39,6	54,2	68,4
Isän työnantajasektori			
Yksityinen	87,2	83,5	73,2
Julkinen	12,8	16,5	26,8
Isän työpaikan sukupuolirakenne			
Miesten ala (≥ 90 %)	33,7	27,8	15,4
Miesvaltainen ala (60–90 %)	37,9	44,7	45,8
Tasa-arvoala (30–60 %)	18,8	17,1	21,9
Naisvaltainen ala (≤ 30 %)	9,7	10,4	16,8
Henkilöstöllä usein (> 50 %) alaikäisiä lapsia	28,9	21,8	18,4
Korkeakoulutettujen ^a osuus suuri	7,2	4,7	9,2
Vähän koulutettujen ^a osuus suuri	3,5	1,4	0,9
Isä työskentelee koulutuksen tai sosiaali- ja terveydenhuollon alalla	22,2	25,9	31,3

^a Korkeakoulutettu: keskimääräinen koulutusvuosien määrä 15 vuotta tai yli, vähän koulutettu: keskimääräiset koulutusvuodet 9 vuotta tai alle.

ympäri maata. Paljon vapaita käyttävistä isistä myös selvästi useammalle on syntynyt uusia lapsia kuin isille, jotka eivät käyttäneet vapaita lainkaan. Perhevapaat käyttämättä jättäneet isät ovat vapaita paljon käyttäviä isiä selvästi vähemmän koulutettuja. Isistä, jotka eivät käytä lainkaan vapaita, noin 64 prosenttia on suorittanut enintään perus- ja keskiasteen koulutuksen, kun vastaava osuus paljon vapaita käyttävistä isistä on 44 prosenttia. Erityisesti pelkän peruskoulun suorittaneita on isissä, jotka eivät käytä lainkaan vapaita, selvästi enemmän kuin muissa tarkastelluissa ryhmissä. Paljon vapaita käyttävät isät ja heidän puolisoinsa ovat sen sijaan suorittaneet useammin vähintään ylemmän korkea-asteen tutkinnon kuin isät, jotka eivät käytä lainkaan vapaita, ja heidän puolisoinsa.

Puolisoiden pääasiallista toimintaa (äideillä vuosi ennen esikoisen syntymää ja isillä syntymävuonna) tarkasteltaessa havaitaan, että isissä, jotka eivät käytä vapaita, ja heidän puolisoissaan on selvästi enemmän työttömiä ja opiskelijoita kuin paljon vapaita käyttävien isien ryhmässä. Sosioekonomisen aseman suhteen erot ovat samankaltaiset. Lisäksi paljon vapaita käyttävät isät työskentelevät yleisemmin johtotehtävissä ja ylempinä toimihenkilöinä kuin isät, jotka eivät käytä vapaita. Yrittäjänä toimivia isiä ja äitejä, yhtä lailla kuin työntekijäammateissa työskenteleviä isiä, on vapaita käyttämättömien ryhmässä enemmän kuin paljon käyttävien ryhmässä. Paljon vapaita käyttävien isien puolisoissa on jonkin verran enemmän johtotehtävissä ja ylempinä toimihenkilöinä työskenteleviä äitejä kuin perhevapaita käyttämättömien isien puolisoissa. (Taulukko 3.)

Taulukossa 3 on esitetty myös kotitalouksien tulotaso tuloviidenneksittäin puolisoiden yhteenlaskettujen tulojen perusteella. Kotitalouksien tulojakaumat eroavat selvästi perhevapaiden käyttäjäryhmissä (taulukko 3). Perheet, joissa isä ei käytä lainkaan vapaita, ovat muita perheitä selvästi tavallisemmin pienituloisia jo ennen lapsen syntymää. Runsas kolmannes kotitalouksista, joissa isä ei käytä vapaita, kuuluu kahteen alimpaan tuloviidennekseen, kun taas paljon vapaita käyttävien isien perheistä noin 15 prosenttia kuuluu vastaaviin tuloluokkiin. Ylimpään tuloviidennekseen sijoittuu runsas neljännes niistä perheistä, joissa isä ei käytä lainkaan vapaita, kun taas paljon vapaita käyttävien isien ryhmässä ylimpään tuloviidennekseen sijoittuu lähes 40 prosenttia kotitalouksista.

Ikä, koulutus ja työmarkkina-asemaan liittyvät tekijät ovat yhteydessä isien ja äitien henkilökohtaisiin tuloihin. Isien ja äitien henkilökohtaiset tulojakaumat viidenneksittäin on esitetty liitetaulukossa. Perhevapaita käyttämättömien isien puolisoiden tulot jakautuvat tasaisemmin eri tuloluokkiin kuin pelkän isyysvapaan käyttävien isien ja paljon vapaita käyttävien isien sekä heidän puolisoidensa tulot. Sen sijaan paljon vapaita käyttävien isien ja heidän puolisoidensa tulojakaumat poikkeavat muista ryhmistä siten, että sekä isät että äidit sijoittuvat henkilökohtaisten tulojensa mukaan yleisemmin ylimpiin tuloluokkiin, paljon vapaita käyttävät isät erityisesti ylimpään tuloviidennekseen (liitetaulukko).

Isän työpaikan henkilöstörakennetta ja alaa kuvaavat tekijät (taulukko 4) osoittavat jossain määrin eroja niiden isien välillä, jotka käyttävät perhevapaita paljon tai eivät lainkaan. Isät, jotka eivät käytä vapaita, työskentelevät muita isiä yleisemmin työpaikoilla, jotka ovat täysin miesvaltaisia, henkilöstömäärältään pieniä ja yksityisellä sektorilla. Perhevapaita käyttämättömien isien osuudet ovat suurempia verrattuna vapaita käyttäviin isiin myös silloin, kun isän työnantajan palveluksessa on paljon henkilöitä, joilla on alaikäisiä lapsia ja joissa keskimääräinen koulutustaso on matala. Sen sijaan paljon vapaita käyttäviä isiä on suhteellisesti enemmän työpaikoilla, joissa henkilöstö on korkeasti koulutettua, ja koulutus- tai sosiaali- ja terveydenhuollon alalla. Paljon vapaita käyttäviä isiä työskentelee muihin käyttäjäryhmiin verrattuna myös yleisemmin julkisella sektorilla, suuren työnantajan palveluksessa ja naisvaltaisilla aloilla.

Yksi tämän artikkelin kiinnostuksen kohde ovat myös puolisoiden väliset koulutukseen, ikään ja tuloihin liittyvät keskinäiset erot. Tarkoituksena on tutkia, edistääkö puolisoiden välinen samankaltaisuus isien perhevapaiden käyttöä. Taulukosta 5 (s. 102) käy ilmi, että puolisoiden väliset ikäerot ovat melko pieniä: yli 60 prosenttia pareista on kaikissa käyttäjäryhmissä lähes samanikäisiä (ikäero alle kolme vuotta), paljon vapaita käyttävien isien ryhmässä heitä on kuitenkin lähes 70 prosenttia. Niitä perheitä, joissa isä on puolisoaan yli kolme vuotta vanhempi, oli seuraavaksi eniten. Tämä ikäero oli kuitenkin runsaat kuusi prosenttiyksikköä yleisempi perheissä, joissa isät eivät käyttäneet perhevapaita (34 %), kuin perheissä, joissa isät käyttivät vapaita paljon (28 %). Perheet, joissa äiti on puolisoaan yli kolme vuotta vanhempi, on kaikissa ryhmissä vähemmistö.

Koulutukseltaan tasa-arvoiset parit ovat yleisin ryhmä pelkän isyysvapaan käyttävien isien perheissä (44 %). Sekä isien, jotka eivät käytä lainkaan vapaata, että paljon vapaata käyttävien isien perheissä koulutukseltaan samankaltaisia pareja on noin 41 prosenttia. Niitä pareja, joissa isän koulutus on korkeampi, oli suhteellisesti eniten perheissä, joissa isä ei käyttänyt vapaita (20 %). Paljon vapaita käyttävistä pareista tämä tilanne oli vajaassa 17 prosentissa. Vaikka niiden parien, joissa äidin koulutustaso oli korkeampi, osuus on kaikissa ryhmissä melko suuri, on äidin korkeampi koulutustaso kuitenkin yleisintä niillä pareilla, joissa isät käyttävät paljon vapaita (42 %).

Tuloilla mitattuna eniten samankaltaisia perheitä on pelkän isyysvapaan käyttävien isien ja paljon vapaata käyttävien isien ryhmissä (33 ja 31 %). Useimmissa perheissä, joissa isä ei käytä perhevapaita, äitien tulot ovat isien tuloja pienemmät. Sen sijaan ryhmässä, jossa isät käyttävät paljon vapaita, on suunnilleen yhtä paljon pareja, joiden tulot ovat yhtä suuret, äidit tulot ovat suuremmat sekä isän tulot ovat suuremmat.

Se, että äidin tulot ovat suuremmat kuin isän, on viitannut tavallisemmin perheen pieni- kuin keski- tai suurituloisuuteen (ks. Haataja ja Hämäläinen

Taulukko 5. Puolisoiden väliset erot koulutuksessa, iässä ja tuloissa isän vapaiden käytön mukaan, vuotta ennen lapsen syntymää työssä käyneet isät (vuonna 2006 syntynyt lapsi), %.

	Isät jotka eivät käytä vapaita (n = 1 125)	Pelkän isyysvapaan käyttävät isät (n = 5 013)	Paljon vapaita käyttävät isät (n = 1 677)
Ikäero			
Äiti vanhempi (> 3 v)	4,1	3,5	3,1
Samanikäiset (ikäero ≤ 3 v)	61,5	66,5	69,3
Isä vanhempi (> 3 v)	34,4	30,1	27,6
Yhteensä	100	100	100
Koulutusero			
Äidin koulutus korkeampi	39,1	36,5	42,1
Samantasoinen koulutus	40,5	44,1	41,3
Isän koulutus korkeampi	20,4	19,5	16,6
Yhteensä	100	100	100
Puolisoiden välinen tuloero			
Äidin tulot suuremmat	29,4	23,0	34,0
Samansuuruiset tulot	26,8	33,4	31,1
Isän tulot suuremmat	43,8	43,6	34,9
Yhteensä	100	100	100

2010⁹). Näyttää kuitenkin siltä, että tämä pitää vain osittain paikkansa, kun jakaumia tarkastellaan sen perusteella, miten isien perhevapaita käytetään (taulukko 6, s. 103). Ero aikaisempaan tutkimukseen selittyy erilaisen tuloero-määrittelyn lisäksi sillä, että tässä tutkimuksessa tarkastellaan ensimmäisen lapsen saaneita perheitä ja niiden tuloja vuosi ennen lapsen syntymää, jolloin tuloeroihin ei vielä vaikuta esimerkiksi äidin perhevapaajakso.

Eniten niitä perheitä, joissa äidin tulot ovat isän tuloja suuremmat, on paljon vapaita käyttävien isien ryhmässä ensimmäisessä ja kolmannessa tuloviiden-neksessä sekä isien, jotka eivät käytä vapaita, ryhmässä toisessa ja kolmannessa

9 Tulomääritelmä ja tutkimuspopulaatio poikkeavat tässä tutkimuksessa käytetyistä määritelmistä. Haataja ja Hämäläinen (2010) tarkastelevat puolisoien välisiä tuloeroja kaikissa kahden vanhemman lapsiperheissä markkinatulo- ja nettotulo-osuuksilla mitattuna. Tässä tutkimuksessa aineisto on rajattu ensisynnyttäjiin ja tulotarkastelu perustuu valtionveronalaisiin tuloihin, joissa ei ole vielä huomioitu verotusta ja tulonsiirtoja. Myös puolisoien välisen tuloeron luokittelutapa eroaa tutkimusten välillä. Haataja ja Hämäläinen määrittelivät tasatuloisiksi pareiksi ne perheet, joissa äidin tulo-osuus yhteenlasketuista tuloista on 40–60 prosenttia, kun tässä tutkimuksessa käytetty määritelmä on 40–50 prosenttia.

Taulukko 6. Puolisoiden väliset tuloerot tuloviidenneksittäin isän perhevapaiden käytön mukaan, vuotta ennen lapsen syntymää työssä käyneet isät (vuonna 2006 syntynyt esikoislapsi), %.

	Tuloviidennekset				
	I	II	III	IV	V
Isät jotka eivät käytä vapaita (n = 1 125)					
Isän tulot suuremmat	48,8	43,8	26,5	39,4	56,1
Samansuuruiset tulot	17,4	18,5	35,8	38,3	25,2
Äidin tulot suuremmat	33,7	37,8	37,7	22,3	18,6
Yhteensä	100	100	100	100	100
Pelkän isyysvapaan käyttävät isät (n = 5 013)					
Isän tulot suuremmat	61,7	53,9	35,8	34,2	48,3
Samansuuruiset tulot	14,3	21,8	38,6	44,7	31,4
Äidin tulot suuremmat	24,0	24,3	25,6	21,1	20,3
Yhteensä	100	100	100	100	100
Paljon vapaita käyttävät isät (n = 1 677)					
Isän tulot suuremmat	45,9	51,9	35,1	28,8	33,1
Samansuuruiset tulot	13,5	15,5	26,2	38,8	34,2
Äidin tulot suuremmat	40,5	32,6	38,7	32,5	32,7
Yhteensä	100	100	100	100	100

tuloviidenneksessä. Vähiten niitä perheitä, joissa äidin tulot ovat puolison tuloja suuremmat, on pelkän isyysvapaan käyttävien isien ryhmässä kaikissa tuloluokissa. Tuloilla mitattuna tasa-arvoiset parit löytyvät toiseksi ylimmästä tuloviidenneksestä, käyttipä isä perhevapaita miten paljon tai vähän tahansa. Puolisoiden välisten tuloerojen mukaan heterogeenisimmältä vaikuttaa ryhmä, jonka isät eivät käytä vapaita. Tässä ryhmässä isän tulot dominoivat kahdessa alimmassa tuloluokassa ja erityisesti ylimmässä tuloluokassa, jossa näitä pareja on selvästi yli puolet. Isän tulot dominoivat vahvasti myös pienituloisissa, paljon vapaita käyttävien isien perheissä. Useammat niistä perheistä, joissa isät käyttävät paljon vapaita, sijoittuvat ylimpiin tuloviidenneksiin kuin muista ryhmistä, olivat puolisoiden väliset tuloerot mihin suuntaan tahansa (vrt. taulukko 5).

Mallinnuksen tulokset

Isän perhevapaiden jakamistapojen analysointia jatketaan multinomiaalisella logistisella regressioanalyysillä, jonka tulokset on esitetty taulukossa 7. Mallissa tarkasteltiin niitä tekijöitä, jotka ovat yhteydessä yhtäältä isän vapaiden käyttämättömyyteen ja toisaalta runsaaseen käyttöön (isä käyttänyt vähintään isäkuukauden) suhteessa pelkän isyysvapaan käyttäviin isiin (1–18 arkipäivää). Tarkastelemalla kaikkien edellä kuvattujen tekijöiden vaikutuksia yhtä aikaa saadaan selville, mitkä niistä osoittautuvat tärkeiksi, kun kaikki selittävät tekijät on otettu mallissa huomioon. Tuloksia tulkitaan siten, että mitä suurempi vetosuhte on, sitä enemmän selittävä tekijä on yhteydessä joko vapaiden runsaaseen käyttöön tai käyttämättä jättämiseen verrattuna pelkän isyysvapaan käyttäviin isiin.

Taulukko 7. Multinomiaalisen logistisen regressioanalyysin vetosuhteet (OR-kertoimet) ja luottamusvälit (LV), referenssiryhmä pelkän isyysvapaan käyttävät isät (vuosi ennen lapsen syntymää työssä käyneet isät, n = 34 712).^{a, b}

Käyttöä selittävät tekijät	Isät jotka eivät käytä vapaita		Paljon vapaita käyttävät isät	
	OR	LV	OR	LV
Lapsen syntymäkohortti (2000–2008)	0,98	0,97–0,99	1,26	1,25–1,27
Naimisissa (ref.= ei)	0,95	0,90–0,99	1,29	1,23–1,35
Työhön ja isän työpaikkaan liittyvät ominaisuudet				
Äidin ammattiasema vuosi ennen lapsen syntymää (ref. = palkansaaja)				
Yrittäjä	1,32	1,15–1,51	1,35	1,17–1,56
Muu (työvoiman ulkopuolella)	1,15	1,07–1,24	1,01	0,93–1,10
Isän ammattiasema lapsen syntymävuonna (ref. = palkansaaja)				
Yrittäjä	1,54	1,40–1,69	0,73	0,64–0,84
Muu (työvoiman ulkopuolella)	2,94	2,63–3,29	1,06	0,90–1,25
Isän työnantajan koko (ref. = 10–100 henkeä)				
Alle 10 henkeä	1,43	1,33–1,54	0,9	0,83–0,98
Yli 100 henkeä	0,71	0,67–0,75	1,27	1,20–1,35
Isän työnantajasektori (ref. = yksityinen)				
Julkinen	0,995	0,93–1,07	1,24	1,17–1,31
Isän työpaikan sukupuolirakenne (ref. = miesten ala)				
Miesvaltainen ala	0,99	0,93–1,05	1,25	1,17–1,34
Tasa-arvoala	1,31	1,22–1,41	1,40	1,30–1,51
Naisvaltainen ala	1,21	1,10–1,33	1,7	1,56–1,86

Käyttöä selittävät tekijät	Isät jotka eivät käytä vapaita		Paljon vapaita käyttävät isät	
	OR	LV	OR	LV
Työpaikan henkilöstöstä > 50 %:lla lapsia (1/0)	0,92	0,86–0,98	1,14	1,07–1,21
Korkeakoulutettujen osuus (≥ 15 v) (1/0)	1,32	1,20–1,46	1,41	1,29–1,54
Vähän koulutettujen (≤ 9 v) osuus (1/0)	1,46	1,27–1,67	0,71	0,56–0,91
Puolisoiden väliset erot				
Koulutuserot (ref. isän koulutus korkeampi)				
Samantasoinen koulutus	0,88	0,83–0,94	1,12	1,06–1,19
Äidin koulutus korkeampi	0,96	0,90–1,03	1,34	1,26–1,43
Ikäero (ref. = Isä yli 3 v vanhempi)				
Samanikäiset (ikäero 3 v tai vähemmän)	0,83	0,79–0,87	1,08	1,03–1,13
Äiti yli 3 v vanhempi	0,97	0,86–1,09	1,03	0,92–1,16
Tuloerot (ref. = Isän tulot suuremmat)				
I viidennes				
Samansuuruiset tulot	1,15	0,94–1,41	1,59	1,20–2,09
Äidin tulot suuremmat	1,64	1,40–1,92	1,62	1,28–2,05
II viidennes				
Samansuuruiset tulot	1,17	1,02–1,35	0,92	0,78–1,08
Äidin tulot suuremmat	1,91	1,69–2,15	1,37	1,19–1,58
III viidennes				
Samansuuruiset tulot	0,87	0,77–0,98	1,06	0,95–1,19
Äidin tulot suuremmat	1,46	1,29–1,66	1,73	1,54–1,95
IV viidennes				
Samansuuruiset tulot	0,87	0,78–0,98	1,15	1,05–1,27
Äidin tulot suuremmat	0,99	0,87–1,14	1,79	1,60–1,99
V viidennes				
Samansuuruiset tulot	0,73	0,66–0,81	1,52	1,39–1,67
Äidin tulot suuremmat	0,82	0,73–0,93	2,24	2,03–2,46

^a Multinomiaalisen mallin pseudoselitysaste 0,130 (Nagelkerke R^2 0,158).^b Jos luku 1 ei sisälly luottamusvälille (LV), on tulos tilastollisesti merkitsevä.

Mallin tulokset vahvistavat deskriptiivisen osion antamaa kuvaa perhevapaista käyttävistä ja käyttämättä jättävistä työssä käyvistä isistä. Mitä myöhemmin tarkastelujaksolla lapsi on syntynyt, sitä useammin isät käyttävät paljon perhevapaita. Tulos vahvistaa aikaisempaa käsitystä siitä, että isäreformilla on isiä aktivoiva vaikutus. Isäkuukausi on 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla alkanut jo saavuttaa kohtalaisen vakiintuneen aseman. Tätä kehitystä ovat vauhdittaneet isien vapaiden myöhennysmahdollisuudet, joita ei mallinuksessa otettu huomioon (ks. myöhennysmahdollisuuden käytöstä tarkemmin Juutilainen ym. 2016). Kun vertaillaan isiä, jotka eivät käytä vapaita lainkaan, pelkän isyyysvapaan käyttöviin isiin, yhdeksi tärkeäksi vapaiden käyttämättä jättämistä ennustavaksi työhön liittyväksi tekijäksi nousee mallissa kumman tahansa puolison yrittäjyys. Yrittäjänä toimivien isien vanhempainvapaiden käyttö on vähentynyt perhevapaakyselyjen mukaan selvästi erityisesti isäkuukausiuudistuksen jälkeen (vrt. Salmi ym. 2009). Tulos näkyy myös tässä tutkimuksessa perhevapaiden jakamatta jättämistä ennustavissa tekijöissä. Toisaalta saattaa olla myös niin, että yrittäjänä toimivien isien on helpompi järjestellä töitään tai työaikojaan joka tapauksessa niin, että he pystyvät hoitamaan lapsia muulla tavoin kuin varsinaisten vanhempainvapaiden turvin. Tulosten mukaan näyttää myös siltä, että äidin yrittäjyys saattaa olla isän perhevapaiden käytön mahdollistava tekijä.

Tulokset vahvistavat niitä aikaisempia tutkimustuloksia, joiden mukaan isän työpaikan ominaisuudet vaikuttavat siihen, miten paljon isät käyttävät perhevapaita. Työpaikoissa, joissa henkilöstömäärä on pieni (alle 10 henkeä), isät jättävät perhevapaat käyttämättä selvästi yleisemmin kuin suuren työnantajan palveluksessa työskentelevät isät. Lisäksi isän riski jättää perhevapaat kokonaan käyttämättä kasvaa jonkin verran, mikäli isä työskentelee työpaikassa, jonka sukupuolirakenne on melko tasainen ja mikäli työpaikan henkilöstö on keskimäärin melko vähän koulutettua. Sen sijaan isän työskentely julkisella sektorilla, naisvaltaisella alalla sekä työpaikassa, jonka henkilöstö on korkeakoulutettua, lisää selvästi vapaiden käyttöä.

Puolisoiden välisillä tuloeroilla on suuri merkitys isän perhevapaiden käyttöä ennustavina tekijöinä, ja merkitys on erilainen eri tulotasoilla. Äidin tulo-osuudet ennen lapsen syntymää näyttävät selvästi määrittävän isän perhevapaiden käyttöä. Jos äidin tulot ovat isän tuloja suuremmat, isän riski jättää perhevapaat kokonaan käyttämättä kasvaa erityisesti kahdessa alimmassa, mutta myös kolmannessa tuloviidenneksessä. Toisin sanoen pieni- ja keskituloisissa perheissä isät eivät käytä vapaitaan, vaikka se saattaisi olla perheelle taloudellisesti kannattavampaa kuin äidin jääminen vapaalle. Suurituloisissa perheissä isien vapaiden käyttämättä jättäminen on sen sijaan yhteydessä, kuten voi olettaakin, isän puolisoaan suurempiin tuloihin, jolloin suurituloisemman ei kannattaisi käyttää vapaita.

Paljon perhevapaita käyttävien isien ryhmässä, kaikilla tulotasoilla, isien käyttäytyminen vaikuttaa taloudellisesti rationaaliselta. Se, että äidin tulot ovat suuremmat kuin puolison, selittää kaikissa tuloluokissa sitä, että isät käyttävät paljon vapaitaan. Sama tulos koskee myös puolisoita, joiden tulot ovat suunnilleen samansuuruiset, toista ja kolmatta tuloviidennestä lukuun ottamatta. Aikaisemmassa kirjallisuudessa on oletettu, että puolisoiden välinen samankaltaisuus lisää isän perhevapaiden käyttöä. Tämä oletus näyttää olevan totta erityisesti pienituloisissa perheissä ja toisaalta ylimpään tuloluokkaan kuuluvissa perheissä silloin, kun isä käyttää paljon perhevapaita.

Isän vapaiden runsaan käytön taustalla näyttää olevan se, että äiti on puolisoaan enemmän koulutettu. Sen sijaan perheissä, joissa isät eivät käytä perhevapaita, isien yhteys vapaiden käyttämättömyyteen johtuu isien puolisoaan korkeammasta koulutuksesta. Lisäksi myös puolisoiden samantasoinen koulutus on vapaiden runsaan käytön taustalla toisin kuin käyttämättä jättämisen taustalla. Sen sijaan puolisoiden välisen ikäeron vaikutus on vaikeaselkoisempi. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että puolisoiden välinen pieni ikäero on hieman enemmän yhteydessä runsaaseen käyttöön kuin suurempi ikäero.

Yhteenvedo

Vanhempainvapaoikeuksia on kehitetty 2000-luvulla erityisesti isien oikeuksien vahvistamiseksi. Toteutettujen reformien taustalla olevat perustelut ovat pysyneet paljolti samoina 1970-luvulta lähtien. Niissä on korostettu isä-lapsisuhteen merkityksellisyyttä sekä työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen helpottamista niin, että vapaiden tasaisemmalla jakamisella tuettaisiin myös äitien työssäkäyntiä sekä sitä, että työnantajille perhevapaista koituvat kustannukset jakautuisivat tasaisemmin nais- ja miesvaltaisille aloille. Vaikka isien ensimmäinen korvamerkitty etuus, isäkuukausi, tuli voimaan jo vuonna 2003, muuttui se aidosti isien omaksi vapaaksi, isäkiintiöksi, vasta kymmenen vuotta myöhemmin. Vuoteen 2013 asti isäkiintiön käytön mahdollisti se, että isä piti vanhempainvapaasta vähintään kaksi viimeistä viikkoa. Lisäksi vuoden 2013 jälkeen isät ovat voineet myöhentää vapaataan ilman, että toisen vanhemmista on jäätävä kotiin myöhennyksen ajaksi hoitamaan lasta.

Isien vanhempainvapaiden käyttö lisääntyi heti isäkiintiön käyttöönoton jälkeen. Kun isäkuukauden tultua voimaan vuonna 2003 etuutta käytti vajaa 10 prosenttia isistä kahden vanhemman perheissä, oli osuus noussut vuoteen 2010 mennessä jo lähes 30 prosenttiin ensimmäisen lapsen saaneiden äitien puolisoista.

Tästä huolimatta kaikki isän etuudet jättää edelleen kokonaan käyttämättä lähes viidennes niihin oikeutetuista.

Syitä sille, miksi isät jättävät perhevapaoikeutensa kokonaan käyttämättä, on tutkittu vähän. Suomalaisissa kyselytutkimuksissa selityksiä on löydetty taloudellisista, kulttuurisista ja asenteellisista sekä rakenteellisista, perhevaapaajärjestelmiin ja -palveluihin sekä isän työpaikkaan ja työpaikan kulttuuriin liittyvistä tekijöistä. Tässä artikkelissa isän perhevapaiden käytön ja käyttämättä jättämisen taustalla olevia tekijöitä tutkittiin rekisteriaineistolla, jossa voidaan muodostaa yhdessä asuvat parit ja havaita heidän mahdolliset perhevapaaetuuksensa. Lisäksi artikkelissa tarkasteltiin kyselyaineiston pohjalta äitien arvioita niistä syistä, miksi isät eivät käytä vapaitaan.

Artikkelissa kiinnostuksen kohteena olivat erityisesti kaksi ääripäätä eli isät, jotka eivät käyttäneet lainkaan perhevapaita, ja isät, jotka osallistuivat perhevapaiden jakoon vähintään isäkuukauden verran. Molempia ryhmiä verrattiin paitsi keskenään myös yleiseen isäryhmään, joka käytti vain isyysvapaata yhtä aikaa äidin ollessa äitiys- tai vanhempainvapaalla.

Ne isät, jotka eivät käyttäneet lainkaan vanhempainvapaita, olivat muita isiä yleisemmin pienituloisia, työttömiä, vähän koulutettuja tai yrittäjiä. Nämä ominaisuudet korostuivat myös multinomiaalisessa logistisessa regressiomallissa, jossa eri tekijöiden vaikutukset voitiin ottaa huomioon yhtä aikaa. Malliin otettiin mukaan lapsen syntymävuonna työssä käyneet isät. Vertailuryhmänä isille, jotka eivät käytä vapaata lainkaan ja paljon vapaata käyttäville isille käytettiin pelkän isyysvapaan käyttävien isien ryhmää. Artikkelin tulokset tukevat aikaisempia tutkimuksia siinä, että perhevapaiden käyttämättä jättämiseen vaikuttavat vahvasti myös isän työpaikan ominaisuudet, kuten työpaikan pieni koko, työskentely yksityisellä sektorilla, miesvaltaisella alalla tai työpaikassa, jonka henkilöstö on keskimäärin melko vähän koulutettua. Paljon vapaita käyttävät isät ovat taas yleisemmin korkeakoulutettuja, naimisissa olevia ja hyvätuloisia. He myös työskentelevät tavallisesti johtotehtävissä, suurten työnantajien palveluksessa, julkisella sektorilla, naisvaltaisilla aloilla sekä yrityksissä, joissa henkilöstö on korkeasti koulutettua.

Tarkasteltaessa isän perhevapaiden käyttöä havaitaan, että isien henkilökohtaiset ominaisuudet ja resurssit (esim. koulutus) sekä puolisoiden välinen samankaltaisuus tai erilaisuus yhdessä työpaikan kulttuurin ja asenneilmapiirin kanssa vaikuttavat kiertyvän toisiaan vahvistaviksi kehiksi. Hyvin koulutetut työllistyvät eniten aloille, joilla vaaditaan enemmän koulutusta ja joilla palkkataso on korkeampi. Tällöin myös puoliso on usein hyvin koulutettu ja hyvätuloinen. Tulokset herättävätkin pohtimaan, miten perhevapaiden rakennetta, sääntöjä ja erilaisia kannusteita paitsi perheille myös työpaikoille voitaisiin kehittää niin, että vanhempainvapaiden jakaminen, ainakin isille korvamerkittyjen vapaiden käyttö, tulisi osaksi yhteistä ja jaettua vanhemmuutta. Kustannusten tasaisempi

jakautuminen nais- ja miesvaltaisten yritysten kesken on ollut yksi peruste isien vapaiden kehittämiseksi, mutta työpaikoille, joissa isien vapaat eivät ole yleisiä, ei ole olemassa kannusteita lapsenhoidon jakamiseen. Sekä äitien että isien työnantajille korvataan jo vanhempainvapaista aiheutuvia välittömiä kustannuksia, ja isistä maksettujen korvausten osuus on kasvanut (ks. Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Pitäisikö isäkuukauden käyttöön lisätä kannusteita, varsinkin pienillä työpaikoilla, aivan uusilla keinoilla? Nykyinen Sipilän hallitus suunnittelee vain äitien perhevapailta paluuta tukevia kertakorvauksia työnantajille (Valtioneuvoston tiedonanto 2015).

Lähes 40 prosenttia vuonna 2011 lapsen saaneista äideistä raportoi Perhevapaat 2013 -väestökyselyn perusteella, että syy jättää isäkuukausi käyttämättä oli taloudellinen. Rekisteriaineistolla saadut tulokset täsmensivät tietoa niin, että perheet, joissa ei käytetty isien vapaita, olivat huomattavasti yleisemmin pienituloisia kuin perheet, joissa isät käyttivät niitä paljon. Perhevapaiden jakamiseen liittyvien teorioiden mukaan vanhempien työnjako lastenhoidossa on sitä tasapuolisempaa, mitä pienempi on puolisoitten välinen ero resursseissa, kuten tuloissa ja koulutuksessa. Tämän tutkimuksen tulosten mukaan isän vapaiden runsas käyttö on yleisempää perheissä, joissa äiti on puolisoaan enemmän koulutettu tai koulutukseltaan samantasoinen. Perheitä, joissa äiti on puolisoaan enemmän koulutettu, on kuitenkin jo paljon, sillä naisten ja äitien koulutustaso on 2000-luvun alussa ylittänyt keskimäärin miesten ja isien koulutustason (Haataja 2005b, 93–95). Puolisoiden välisellä ikäerolla on vain vähän vaikutusta siihen, jättääkö isä vapaat käyttämättä vai käyttääkö hän niitä paljon. Oletus siitä, että ominaisuuksiltaan samankaltaiset puoliset jakaisivat myös tasaisemmin hoivavastuuta, sai tässä tutkimuksessa vain heikkoa vahvistusta koulutuksen ja iän mukaan tarkasteltuna, vaikka aikaisemmissa tutkimuksissa yhteyden on osoitettu olevan vahvempi (vrt. esim. Naz 2010; Reich 2010). Selvemmin perhevapaiden käyttämiseen ja käyttämättä jättämiseen ovat yhteydessä taloudellisten resurssien jakautuminen ja niiden taso perheessä. Isän vapaiden käyttö on yleistä erityisesti ylimmissä tuloluokissa. Tasatuloisia pareja on paljon perhevapaita käyttävien isien ryhmässä enemmän kuin isissä, jotka eivät käytä vapaita lainkaan. Äidin puolisoaan suurempien tulojen vaikutus isän vapaiden runsaaseen käyttöön on lähes yhtä yleistä kaikissa tuloluokissa, sillä noin kolmannes paljon isän perhevapaita käyttävistä perheistä on sellaisia, joissa äidin tulot ovat puolison tuloja suuremmat, tuloluokasta riippumatta.

Rekisteriaineistoilla voimme selvittää, miten eri tekijät ovat yhteydessä siihen, että isät jättävät käyttämättä kaikki perhevapaoikeutensa, tai siihen, että isät käyttävät ainakin heille korvamerkityt oikeutensa. Käyttäjäryhmistä heterogeenisin on isät, jotka eivät käytä vapaita lainkaan. Kaikki tulokset eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä. Se, käyttävätkö isät vanhempainvapaita vai eivät on moniulotteinen ilmiö, eikä kaikkiiin lopputulokseen vaikuttaviin tekijöihin

päästä rekisteriaineistolla käsiksi. Taustalla vaikuttavat ne yhteiskunnalliset arvot ja asenteet, joiden perusteella perhevapaita kehitetään ja tarjotaan. Lisäksi äitien ja isien henkilökohtaiset preferenssit ja asenteet vaikuttavat lopputulokseen. Perhevapaiden hinnalla niin vanhemmille kuin työnantajillekin on merkityksensä. Eri tekijät heijastuvat myös työpaikkojen resursseihin ja kulttuuriin.

110 Ylikännön ym. artikkelissa tässä kirjassa havaitaan, että Suomessa perhevapaiden jakamiseen suhtaudutaan jossain määrin konservatiivisemmin kuin esimerkiksi Ruotsissa ja Islannissa, joissa isille korvamerkittyjä oikeuksia on enemmän kuin Suomessa. Toisessa tämän kirjan asennevertailussa (Salin ym.) havaittiin, että mieselättäjämallin kannatus (miesten tulisi kantaa päävastuu perheen elatuksesta) oli Suomessa suurempi kuin Ruotsissa ja samalla tasolla kuin esimerkiksi Espanjassa. Perhevapaat 2013 -väestökyselystä kävi ilmi, että huomattavan suuri osa äideistä (46 %) kertoi, ettei isä käyttänyt isäkuukautta, koska äiti hoiti lasta saaden kotihoidon tukea. Osa äideistä saattaa siis toimia, ehkä tahtomattaankin, eräänlaisena portinvartijana eli esteenä isän osallistumiselle ja perhevapaiden jakamiselle. Toisaalta isien vapaiden joustamattomuus ennen vuoden 2013 reformeja ja se, ettei äidillä ole työpaikkaa, johon palata isän aloittaessa vapaansa, ovat olleet myös käytännön esteitä.

Arvioitaessa isien vanhempainvapaiden käyttöä on otettava huomioon myös se, että vuoteen 2013 asti isän myöhentäessä vapaata oli toisen (usein äidin) jäätävä vapaiden välisellä ajalla kotiin kotihoidon tuelle eikä lasta esimerkiksi voinut viedä päivähoitoon. Lisäksi on huomioitava, että lasten syntymävälit ovat perheissä usein melko lyhyet. Lähes puolet ensimmäisen lapsen synnyttäneistä äideistä saa seuraavan lapsen ennen kuin edellinen on täyttänyt kolme vuotta, eli heillä on mahdollisuus siirtyä kotihoidon tuen piiristä suoraan uudelle äitiysrahaudelle. Lyhyellä aikavälillä tarkasteltuna suunnilleen puolet äideistä tekeekin näin. (Haataja 2014, 43.) Perhevapaita kehitettäessä olisikin aina arvioitava, kannustavatko uudistukset aidosti perhevapaiden jakamiseen, vai tukevatko ne – sukupuolineutraaliudesta huolimatta – käytännössä enemmän perinteistä hoivan ja ansiotyön jakoa. Isät saivat omat oikeutensa ilman ehtoja, tätä kirjoitettaessa, vasta kaksi vuotta sitten. Tilastoissa ei vielä näy, miten isät ovat ottaneet tämän vastaan. Näiden reformien vaikutusten selvittäminen onkin tärkeä jatkotutkimuksen aihe.

Lähteet

Allen SM, Daly KJ. The effects of father involvement. An updated research summary of the evidence. Guelph: University of Guelph, 2007.

- Allen SM, Hawkins AJ. Maternal gatekeeping. Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family* 1999; 61 (1): 199–212.
- Almqvist A-L, Duvander A-Z. Changes in gender equality? Swedish fathers' parental leave, division of childcare and housework. *Journal of Family Studies* 2014; 20 (1): 19–27.
- Becker GS. A theory of the allocation of time. *The Economic Journal* 1965; 75 (299): 493–517.
- Becker GS. A theory of marriage. Julkaisussa: Schultz TW, toim. *Economics of the family. Marriage, children, and human capital*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1974: 299–351.
- Becker GS. *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.
- Bergqvist C, Kuusipalo J, Styrkárðóttir A. The debate on child-care policies. Julkaisussa: Bergqvist C, Borchorst A, Christensen A-D ym, toim. *Equal democracies. Gender and politics in the Nordic countries*. Oslo: Scandinavian University Press, 1999: 137–160.
- Blossfeld H. Educational assortative marriage in comparative perspective. *Annual Review of Sociology* 2009; 35: 513–530.
- Blossfeld H, Drobnic S. *Careers of couples in contemporary society. From male breadwinner to dual-earner families*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Bygren M, Duvander A-Z. Who takes care of the children? Couples' workplace situation and their division of parental leave. Stockholm: Swedish Social Insurance Agency, Working Papers in Social Insurance 2, 2005.
- Bygren M, Duvander A-Z. Parents' workplace situation and fathers' parental leave use. *Journal of Marriage and Family* 2006; 68 (2): 363–372.
- Cedstrand S. Från idé till politisk verklighet. Föräldrapolitiken i Sverige och Danmark. Göteborg: Göteborgs universitet, Förvaltningshögskolans avhandlingsserie 28, 2011.
- Coltrane S. Research on household labor. Modeling and measuring the social embeddedness of routine family work. *Journal of Marriage and Family* 2000; 62 (4): 1208–1233.
- Deutsch FM, Lussier JB, Servis LJ. Husbands at home. Predictors of paternal participation in childcare and housework. *Journal of Personality and Social Psychology* 1993; 65 (6): 1154–1166.
- Ekberg J, Eriksson R, Friebel G. Parental leave. A policy evaluation of the Swedish “daddy-month” reform. Bonn: Institute for the Study of Labor, IZA Working papers 1 617, 2005.
- Haas L, Hwang CP. The impact of taking parental leave on fathers' participation in childcare and relationships with children. Lessons from Sweden. *Community, Work & Family* 2008; 11 (1): 85–104.
- Haas L, Hwang CP. Trade union support for fathers' use of work–family benefits. Lessons from Sweden. *Community, Work & Family* 2013; 16 (1): 46–67.
- Haataja A. Pohjoismaiset perhevapaat kahden lasta hoitavan vanhemman tukena. *Janus* 2004; 12 (1): 25–48.
- Haataja A. Lasten hoitomuodon valintoikeudet. Mahdollisuuksia ja riskejä? Julkaisussa: Takala P, toim. *Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin?* Helsinki: Kela, 2005a: 80–108.

Haataja A. Äidit ja isät työmarkkinoilla 1989–2002/2003. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 29, 2005b.

Haataja A. Fathers' use of paternity and parental leave in the Nordic countries. Helsinki: Kela, Online working papers 2, 2009.

Haataja A. Ensisynnyttäjät 2000-luvulla. Äitien työmarkkina-aseman muutokset sekä taustatietoa vanhempainvapaiden kohdentumisesta yrityksiin ja yritysjohton mielipiteistä perhevapaisiin. Helsinki: Kela, Työpapereita 63, 2014.

Haataja A, Hämäläinen U. Viekö haikara tasa-arvon? Puolisoiden väliset tuloerot lapsiperheissä. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 76–116.

Hakim C. Work-lifestyle choices in the 21st century. Preference theory. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Hallituksen esitykset:

HE 207/1977. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta. HE 131/1979. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sairausvakuutuslain 23 §:n muuttamisesta.

HE 208/1990. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta. HE 313/1992. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta sekä kuntoutusrahalain 9 §:n muuttamisesta ja kuntoutusrahalain 14 §:n väliaikaisesta muuttamisesta annetun lain kumoamisesta.

Huerta MC, Adema W, Baxter J ym. Fathers' leave, fathers' involvement and child development. Are they related? Evidence from four OECD countries. Paris: OECD, Social, Employment and Migration Working Papers 140, 2013.

Hämäläinen U, Takala P. Miksi kaikki isät eivät käytä perhevapaita? Talous & Yhteiskunta 2007; 35 (3): 36–43.

Juutilainen V-P, Saarikallio-Torp M, Haataja A. Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Tiedonkeruu, aineiston edustavuus ja perustietoja vastaajista. Helsinki: Kela, Työpapereita 89, 2016.

Kangas O, Rostgaard T. Preferences or institutions? Work-family life opportunities in seven European countries. Journal of European Social Policy 2007; 17 (3): 240–256.

Kelan tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Kela, 1978–2013.

Komiteamietinnöt:

KM 1970:A8. Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö.

KM 1975:92 Äitiys- ja äitiysraha järjestelmän kehittämistoimikunnan mietintö.

KM 1999:1. Isätoimikunnan mietintö.

Kotsadam A, Finseraas H. The state intervenes in the battle of the sexes. Causal effects of paternity leave. Social Science Research 2011, 40 (6): 1611–1622.

Lait:

L 1342/2006. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.

L 962/2009. Laki sairausvakuutuslain 9 luvun 10 a §:n muuttamisesta.

L 903/2012. Laki sairausvakuutuslain muuttamisesta.

Lammi-Taskula J. Pienet lapset. Isät perhevapaalla. Julkaisussa: Salmi M, Lammi-Taskula J, toim. Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea. Helsinki: Stakes, 2004: 45–57.

Lammi-Taskula J. Nordic men on parental leave. Can the welfare state change gender relations? Julkaisussa: Ellingsæter AL, Leira A, toim. Politicising parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states. Bristol: Bristol Policy Press, 2006: 79–99.

Lammi-Taskula J. Parental leave for fathers? Gendered conceptions and practices in families with young children in Finland. Helsinki: Stakes, Research Report 166, 2007.

Lappegård T. Changing the gender balance in caring. Fatherhood and the division of parental leave in Norway. Population Research and Policy Review 2008; 27 (2): 139–159.

Lappegård T. Couples' parental leave practices. The role of the workplace situation. Journal of Family and Economic Issues 2012; 33 (3): 298–305.

Miettinen A. Kotityöt, sukupuoli ja tasa-arvo. Palkattoman työn jakamiseen liittyvät käytännöt ja asenteet Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja E/32, 2008.

Moss M, O'Brien M, toim. International review of leave policies and related research. London: Department of Trade and Industry, Employment Relations Research Series 57, 2006.

Naz G. Usage of parental leave by fathers in Norway. International Journal of Sociology and Social Policy 2010; 30 (5/6): 313–325.

Ott N. Intrafamily bargaining and household decisions. Berlin: Springer, 1992.

Patnaik A. Reserving time for daddy. The short and long-run consequences of fathers' quotas. Bonn: Institute for the Study of Labor, IZA Conference Paper 24.8.2014. Saatavissa: <http://www.iza.org/conference_files/ESSLE2014/patnaik_a21035.pdf>. Viitattu 27.11.2015.

Reich N. Who cares? Determinants of the fathers' use of parental leave in Germany. Hamburg: Hamburgisches WeltWirtschafts Institut, Research Paper 1–31, 2010.

Reich N. Parents between work and family. New empirical evidence from industrialised countries. Hamburg: University of Hamburg, 2013.

Rostgaard T. Setting time aside for the father. Father's leave in Scandinavia. Community, Work & Family 2002; 5 (3): 343–364.

Salmi M, Lammi-Taskula J. Policy goals and obstacles for fathers' parental leave in Finland. Julkaisussa: Eydal GB, Rostgaard T, toim. Fatherhood in the Nordic Welfare states. Comparing care policies and practice. Bristol: Bristol University Press, 2014: 303–324.

Salmi M, Lammi-Taskula J, Närvi J. Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, Julkaisuja 24, 2009.

Sundström M, Duvander A-Z. Gender division of childcare and the sharing of parental leave among new parents in Sweden. European Sociological Review 2002; 18 (4): 433–447.

StVM 50/1992. Sosiaali- ja terveysturvavaltuutuksen lausunto Hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi sairausvakuutuslain muuttamisesta sekä kuntoutusrahalain 9 §:n muuttamisesta ja kuntoutusrahalain 14 §:n väliaikaisesta muuttamisesta annetun lain kumoamisesta.

Takala P. Uuden isyysvapaan ja isän muiden perhevapaiden käyttö. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvavaltuutuksen selosteita 43, 2005.

Takala P. Johdanto. Julkaisussa: Takala P, toim. Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? Helsinki: Kela, 2005: 7–19.

Tasa-arvoasian neuvottelukunta. Aloite (Dno 15/51/76) sosiaali- ja terveysministeriölle (isyysvapaasta). 3.6.1976.

Varjonen S. Äidin hoiva, jaettu vanhemmuus – ja vapaus valita. Perhevapaiden uudistamisen argumentointi 1970-luvulta 2000-luvulle. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 118, 2010.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Paavo Lipposen II hallituksen ohjelma 15.4.1999. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 1999.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Matti Vanhasen hallituksen ohjelma 24.6.2003. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2003.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma, 19.4.2007. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2007.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma, 22.6.2011. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2011.

Valtioneuvoston kanslia. Ratkaisujen Suomi. Neuvottelutulos strategisesta hallitusohjelmasta. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen hallitusohjelma 27.5.2015. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2015a.

Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston tiedonanto eduskunnalle kustannuskilpailukykyä vahvistavista toimista 30.9.2015. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia 2015b. Saatavissa: http://vnk.fi/artikkeli/-/asset_publisher/valtioneuvoston-tiedonanto-eduskunnalle-kustannuskilpailukyky-vahvistavista-toimista-30-9-2015.

Ylikännö M, Pääkkönen H, Hakovirta M. Time use of Finnish fathers. Do institutions matter? Julkaisussa: Eydal GB, Rostgaard T, toim. Fatherhood in the Nordic Welfare states. Comparing care policies and practice. Bristol: Policy Press, 2015: 103–120.

Liitetaulukko. Äitien ja isien henkilökohtaiset tulojakaumat isän vapaiden käytön mukaan, vuonna 2006 syntyneen esikoislapsen syntymävuonna työssä käyneet isät, % (I = pienituloisin viidennes, V = suurituloisin viidennes, äitien ja isien tuloviidennekset on laskettu koko tutkimusjoukolle).

	Isät jotka eivät käytä vapaata (n = 1 125)	Pelkän isyysvapaan käyttävät isät (n = 5 013)	Paljon vapaata käyttävät isät (n = 1 677)
Äidin tulot			
I	17,7	12,5	7,2
II	19,7	21,2	13,4
III	21,2	24,7	16,3
IV	19,4	23,5	23,4
V	22,0	18,1	39,8
Yhteensä	100	100	100
Isän tulot			
I	17,7	7,0	6,0
II	21,6	21,5	13,4
III	17,2	25,6	21,0
IV	16,1	24,7	26,5
V	27,5	21,1	33,1
Yhteensä	100	100	100

Karoliina Koskenvuo

116 Perhevapaiden vaikutus eläkkeeseen 1980-luvulta 2000-luvulle

Johdanto

Naisten ja miesten välisen tasa-arvon edistämiseen vanhempainvapaiden käytössä on pyritty jo yli neljäkymmenen vuoden ajan (Haataja 2007; Varjonen 2011), mutta edelleen perhevapaiden aiheuttamat riskit työuralle ja palkkakehitykselle kohdistuvat pääosin naisiin ja perhevapaiden kustannukset naisvaltaisille aloille (Sosiaalivakuutus 2015). Työuran pituudella ja katkoksilla on vaikutus myös tulevan työeläkkeen määrään. Pitkät perhevapaat vaikuttavat erityisesti naisten tuleviin eläkkeisiin, koska äidit käyttävät pääosan lastenhoitoon liittyvistä perhevapaista (Haataja ja Juutilainen 2014). Naisille myös kertyy edelleen enemmän työvoiman ulkopuolista aikaa kuin miehille, ja naisten työurat jäävät keskimäärin miesten työuria lyhyemmiksi (Järnefelt ja Nurminen 2013). Palkka- ja eläke-eroja tasaavan vaikutuksen ohella perhevapaiden tasaisempi jakautuminen naisten ja miesten kesken tasaisi työnantajien kustannuksia ja vähentäisi myös riskiä sukupuolen perusteella tapahtuvaan syrjintään työelämässä.

Tilastojen mukaan naisten työeläke on keskimäärin 65 prosenttia miesten eläkkeestä (Eläketurvakeskus ja Kela 2014). Kyselytutkimuksen mukaan työeläkettä saavilla naisilla on keskimäärin 700 euroa pienempi eläke kuin miehillä ja usea nainen myös pitää eläkettään riittämättömänä (Kiander 2014). Eläkeiän köyhyysriskin on todettu koskevan Suomessa erityisesti yksin asuvia iäkkäitä naisia (Ahonen 2011; Rantala 2011; Kangas ja Hussain 2014). Myös Euroopan komissio (2015) on Suomea koskevassa maaraportissaan kiinnittänyt huomiota naisten ja miesten eläke-eroihin ja iäkkäiden naisten köyhyysriskiin, samoin myös Barr (2013) arvioidessaan Suomen eläkkeitä.

Yli 65-vuotiaista vähimmäiseläketurvaa saavista merkittävä osa on naisia. Vuonna 2015 täyden kansaneläkkeen (yksin asuvalla 636,63 e/kk) sai, jos työeläkkeiden määrä oli enintään 56,20 euroa kuukaudessa. Takuueläke (1.3.2011 alkaen) turvaa Suomessa asuvalle vähimmäiseläkkeen, jonka määrä on 746,57 euroa kuukaudessa (vuoden 2015 tasossa). Vuoden 2014 lopussa 65 vuotta täyttäneistä ja sitä vanhemmista täyttä kansaneläkettä saavista 74 prosenttia ja takuueläkettä saavista 79 prosenttia oli naisia (Kela 2015a ja b).

Perhevapaiden kompensoiminen eläketurvassa on Suomessa edelleen melko matalalla tasolla moniin muihin Euroopan maihin verrattuna (Gottberg 1995; Hietaniemi 2014a). Esimerkiksi Ruotsiin verrattuna kotihoidon tuen aikaisen eläkekattuman taso on alhainen (Rönnberg 2009). Tällä hetkellä kotihoidon tuen aikaisen eläkkeen kattumisen peruste Suomessa on vähän yli 700 euroa kuukaudessa. Ruotsissa lapsen hoitoaika neljältä ensimmäiseltä vuodelta kattaa eläkettä ja eläkkeen kattumisen peruste on vähintään 75 prosenttia maan keskipalkasta, joka on noin 3 700 euroa (Pensionsmyndigheten 2015; Statistiska centralbyrån 2015). Norjassa eläkettä kertyy alle kuusivuotiaan lapsen hoidon ajalta ja eläkkeen kattumisen perusteena on 4,5-kertainen perusmäärä (*grunnbeløp*), joka vastaa noin 4 000 euron kuukausipalkkaa (Nav 2015; Skatteetaten 2015).

Ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta eläkkeen kattumissäännöt, jotka koskivat myös palkattomia aikoja, vaihtelivat sen mukaan, tehtiinkö eläkettä kartuttanut ansiotyö julkisella vai yksityisellä sektorilla. Myös sektoreiden sisällä on ollut palkansaajalaeittain eroja eläkkeen kattumisessa. Vuoden 2005 eläkeuudistus merkitsi parannuksia perhevapaiden aikaisiin eläkekattumiin ja ennen kaikkea yhdenmukaisti eläkkeiden laskentaperiaatteita (eläkkeen kattumisesta perhevapaiden ajalta 1980–2000-luvuilla tarkemmin taulukossa 1, s. 124).

Lasten hoitamiseen kotona käytetty aika on yksi merkittävä syy naisten ja miesten välisiin eroihin eläkkeissä. Esimerkkilaskelmiin perustuvien tarkastelujen avulla voidaan selvittää, miten eri vuosikymmenillä pidetyt ja eripituiset perhevapaat vaikuttavat kuukausieläkkeen määrään. Tässä artikkelissa tuodaan esimerkkilaskelmien kautta esille eripituisten perhevapaiden vaikutus työeläkkeeseen 1980–2000-luvuilla.¹ Esimerkkilaskelmissa työskentelysektoriksi on valittu naisvaltainen kunta-ala. Ennen esimerkkilaskelmia tarkastellaan lastenhoidon merkitystä eläketurvan näkökulmasta, perhevapaiden jakamista sekä eläkkeen kattumista perhevapaiden ajalta koskeneita käytäntöjä ja uudistuksia.

Lastenhoito ja eläketurva

Perheenemäntien ja lasta kotona hoitavien sosiaaliturvan kehittämismahdollisuuksia pohdittiin useammassa työryhmässä 1970- ja 1980-luvuilla. Vuonna 1975 tasa-arvoasiain neuvottelukunnan asettaman sosiaalipoliittisen jaoston mietinnössä perheenemäntien sosiaaliturvan kehittämisestä käsiteltiin myös

¹ Kiitokset Kevan eläketiedottaja Hannele Kantaselle kunta-alan esimerkkejä koskevista laskelmista, kommentaista ja julkista sektoria koskevista tiedoista. Eläketurvakeskuksen kehityspäällikkö Markku Hietaniemelle kiitokset kommentaista ja yksityistä sektoria koskevista tiedoista.

eläketurvaa. Jaoston esityksen mukaan hoitotyö tulee katsoa yhteiskunnalliseksi työksi, josta koituu taloudellista hyötyä ja tätä työtä tekevien peruseläketurvan tasoa tulee korottaa. (Valtioneuvoston kanslia 1975.)

Eläketurvakeskuksen työryhmän raportti vuodelta 1977, joka koski perheenemäntien eläketurvan järjestämistä, johti muutokseen työeläkelaeissa vuonna 1979. Lakimuutoksen mukaan jälkikarenssiaika eli aika, jolloin tulevan ajan oikeus pysyy voimassa viimeisen työsuhteen päätyttyä, säilyi enintään yhdeksän vuoden ajan, jos hoidettavana oli koko ajan alle kolmevuotias lapsi. Leskeneläketurvan osalta raportissa esitettiin turvan laajentamista niihin tapauksiin, joissa mies eron jälkeen huolehtii entisen vaimonsa eläkkeestä maksamalla elatusapua (vuoden 1990 perhe-eläkeuudistuksessa ehdotus toteutui). Raportissa pohdittiin myös eläkeoikeuksien jakamista mahdollisuutena parantaa perheenemäntien eläketurvaa ja esitettiin jatkoselvityksen tekemistä asiasta. (Hietaniemi 2014b.)

Eläketurvakeskuksen asettama työryhmä esitti vuonna 1980 eläkeoikeuksien osittamista Saksan mallin mukaisesti avioerotilanteissa. Osituksessa siirrettäisiin enemmän eläkettä kartuttaneen puolison eläkkeestä osa toiselle puolisolalle siten, että avioliiton aikana karttuneiden eläkkeiden yhteismäärä jakautuu tasan puolisoitten kesken. Ositus ajateltiin rajoitettavaksi koskemaan vähintään kymmenen vuotta kestäneitä avioliittoja (tasajako koskisi 20 vuotta kestäneitä avioliittoja). (Eläketurvakeskus 1980; Hietaniemi 2014b.) Eläkeoikeuksien osittamiseen tai jakamiseen perustuvia malleja ei kuitenkaan lähdetty toteutettamaan.

1980-luvun puolivälissä, samoihin aikoihin kun Suomessa säädettiin laki kotihoidon tuesta, perustettiin sosiaali- ja terveysministeriön toimesta ns. KOLA- ja LASSO-työryhmät² selvittämään kotona lastaan hoitavan vanhemman eläketurvaan liittyviä kysymyksiä. KOLA-työryhmän mietinnöissä esitettiin erilaisia malleja eläkkeen karttumisesta lapsenhoitoajoilta. Ansiosidonnaista karttumista (joko lapsen yksi- tai kolmevuotispäivään) täydennettäisiin erillisvakuutuksella (kansaneläke- tai työeläkejärjestelmän puitteissa), joka kohdistuisi alle kolmevuotiaan lapsen hoitoaikaan silloin, kun eläkettä ei kartu ansiotyön perusteella. Mietinnöistä saatujen lausuntojen johdosta asetettiin vuoden 1986 lopulla uusi työryhmä (Lapsenhoitoajan työeläketurvan selvitystyöryhmä) valmistelemaan esitystä työeläkkeen yhdenmukaisesta karttumisesta yksityisen sektorin työeläkejärjestelmässä. Selvitystyössä tarkasteltiin mm. seitsemää eri mallia. Työryhmä päätyi ehdottamaan eläkejaksomallia, jonka mukaan lapsenhoitoajasta muodostettaisiin erillinen eläkettä kartuttava jakso, ja eläkettä karttuisi lapsen yksivuotispäivään asti. (Sosiaali- ja terveysministeriö 1985, 1986 ja 1987.) LASSO-työryhmän tehtävänä oli valmistella malli vuoden ajalta lapsen syntymän jälkeen karttuvan eläkkeen perusteiden yhtenäistämiseksi eri työeläkelaeissa ja

2 KOLA = Kotona lastaan hoitavan sosiaaliturvan selvitystyöryhmä, LASSO = Lapsenhoitoajan sosiaaliturvan työryhmä.

laatia suuntaviivat pidempään lasta kotona hoitavan eläketurvan kehittämisestä (Sosiaali- ja terveysministeriö 1992).

1980- ja 1990-lukujen työryhmät painottivat ratkaisunsa individuaaliseen eläkekertymään ja esittivät Norjan ja Ruotsin tyyppisiä malleja, joissa kotona lasta hoitava kartuttaisi omaa eläkettään lasten hoidon ajalta (Gottberg 1995). Merkittäviä uudistuksia lastaan kotona hoitavan eläketurvan parantamiseksi ei kuitenkaan tehty vielä 1990-luvulla. Vasta vuoden 2005 eläkeuudistuksen myötä eläkettä on karttunut äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausien lisäksi myös alle kolmevuotiaan lapsen kotihoidon tuen ajalta. Lain tullessa voimaan vuonna 2005 karttumisen (1,5 % vuodessa) peruste oli 523,61 euroa kuukaudessa, joka vastasi noin neljännestä keskipalkoista. Vuoden 2015 tasossa eläkkeen karttumisen peruste on 713,68 euroa, joka vastaa noin viidennestä keskipalkoista. (Hietaniemi 2015.)

2010-luvulla keskusteluun on noussut hoitovapaiden lakisääteinen tasajako yhtenä ratkaisumallina tasoittaa perhevapaiden epätasaista jakautumista naisten ja miesten kesken. Viimeisin esitys hoitovapaiden lakisääteisestä tasajaosta (hallituksen rakennepoliittisessa ohjelmassa vuonna 2013 esitetty kotihoidon tuen puolittaminen) peruttiin helmikuussa 2015. Vuonna 2014 tehtiin myös lakialoite (LA 32/2014) puolison eläkekertymän jakamisesta siten, että kotihoidon tukea saavan perheenjäsenen hyväksi luetaan kolmasosa puolison eläkeoikeudesta siltä ajalta, jolloin kotihoidon tukea maksetaan. Ratkaisuvaihtoehtoina kotona lasta hoitavan eläketurvan järjestämiseksi ja myös naisten ja miesten välisten eläkeerojen tasaamiseksi on esitetty ositusmallia ja karttumismallia ja nykyään myös hoitovapaiden tasajakoon perustuvia malleja (Gottberg 1995). Kun hoitovapaiden jakaminen ei kuitenkaan ole onnistunut toivotulla tavalla ja koska pitkät hoitovapaat kasaantuvat edelleen naisille, on esitetty myös toiveita lapsiperheiden mahdollisuudesta valita yhteisverotus. Ansiotulojen osalta erillisverotukseen siirryttiin Suomessa vuonna 1976, ja tehdyt esitykset merkitsisivät paluuta kohti yhden ansaitijan perinteistä mallia tukevaa verotusta. (Haataja ja Pylkkänen 2009.)

Pitkät perhevapaat vaikuttavat tulevan eläkkeen määrään pienempien eläkekarttumien kautta. Tämän lisäksi lasten hoitaminen pitkään kotona voi merkitä myös menetettyjä työmahdollisuuksia ja hidastaa naisen työura- ja palkkakehitystä. Tutkimusten mukaan perhevapaalta palaavan äidin palkka jää selvästi jälkeen lapsettomien työssä jatkaneiden naisten palkasta, etenkin jos perhevapaa on kestänyt pitkään (Johansson ym. 2007; Napari 2010; Kellokumpu 2015). Pienempi palkka merkitsee myös pienempää eläkettä – ja naisille, jotka keskimäärin ovat miehiä pidempään eläkkeellä, mahdollisesti hyvinkin pitkään kestävää niukkaa toimeentuloa eläkeiässä. Naiset, joiden vanhuuseläke päättyi vuonna 2009, olivat eläkkeellä keskimäärin lähes 24 vuotta (Kautto 2013.)

Pohjoismaita on vertailtu keskenään paitsi perhevapaiden kompensoinnissa eläketurvassa myös siinä, mikä vaikutus osa-aikatyöllä on eläkkeeseen. Suomeen verrattuna muissa Pohjoismaissa naisten osa-aikatyö on huomattavasti yleisempää. Esimerkkilaskelmiin perustuvan vertailun mukaan Norjassa ja Tanskassa ero eläkkeissä työuransa aikana kymmenen vuotta osa-aikaista työtä ja koko työuransa ajan kokopäivätyötä tehneiden naisten välillä on hyvin pieni. Suomessa, Ruotsissa ja Islannissa osa-aikatyötä kymmenen vuotta työuransa aikana tehneiden naisten eläke jää 4–6 prosenttia pienemmäksi kuin koko työuransa kokopäivätyötä tehneiden naisten eläke. (Lanninger ja Sundström 2014.)

Perhevapaalle jäävä ei välttämättä tiedä tai ei ota perhevapaan kestoa koskevia ratkaisuja miettiessään huomioon, miten poissaolo palkkatyöstä vaikuttaa työuraan ja ansiokehitykseen ja lopulta myös tulevan eläkkeen määrään ja toimeentuloon eläkeiässä. Elämäntilanne, kuten perhevapaata edeltävä työtilanne ja palkkatyöhön palaamisen mahdollisuudet, perheen taloudellinen tilanne ja mahdollisesti myös lapsen terveydentila vaikuttavat lapsen hoitoa ja perhevapaiden kestoa koskeviin ratkaisuihin.

Perhevapaiden jakaminen

Vanhempainvapaita jaetaan äitien ja isien kesken Suomessa vähemmän kuin muissa Pohjoismaissa, joissa isäkiintiöitä otettiin käyttöön 1990-luvulla ja joissa lasten kotihoitoa ei ole tuettu samaan tapaan kuin Suomessa. Esimerkiksi Ruotsissa on pitkä ja joustavasti käytettävissä oleva vanhempainvapaa³. Suomessa taas on lyhyt vanhempainvapaa (9–10 kuukautta) ja pitkä lastenhoitovapaa, jonka aikana lasta voidaan hoitaa kotona kotihoidon tuella. (Haataja 2006 ja 2009; Varjonen 2011.) Alle kuusivuotiaista lapsista hoidetaan Suomessa kotona huomattavasti suurempi osuus kuin muissa Pohjoismaissa. Vuonna 2012 Suomessa 1–2-vuotiaista lapsista noin 40 prosenttia, Tanskassa noin 90 prosenttia, Norjassa ja Islannissa noin 80 prosenttia ja Ruotsissa noin 70 prosenttia oli kodin ulkopuolella päivähoitossa. (Nososco 2013.)

Keskeisenä syynä perhevapaiden epätasaiseen jakautumiseen sukupuolten välillä voidaan pitää hyvin yleisesti Suomessa käytettyä kotihoidon tukea. Tuki on lisännyt lapsen hoitojärjestelyvaihtoehtoja mahdollistamalla lapsen hoitamisen kotona kunnes lapsi täyttää kolme vuotta, mutta samalla myös luonut kannusteen etenkin äideille jäädä kotiin työelämäänsä osallistumisen sijasta (ns. ”naisansa”) (Hämäläinen 2004; Haataja 2004; Hiilamo ja Kangas 2009). Perhevapaista ni-

3 16 kuukautta, joista neljä kuukautta on kiintiöity puoliksi äideille ja isille eli 2 + 2 + 12. Vapaata on mahdollisuus jaksottaa, sirotella ja käyttää osa-aikaisena.

menomaan lasten hoitaminen kotona kotihoidon tuella pienentää työeläkettä, etenkin jos kotihoidon tuen aikaa kertyy työuran aikana paljon.

Laki kotihoidon tuesta säädettiin vuonna 1985, minkä jälkeen kotihoidon tuesta tuli vähitellen Suomessa alle kolmevuotiaiden lasten merkittävä hoitomuoto. Lain voimaantulosta lähtien kotihoidon tukeen on sisältynyt lapsilisän kaltainen universaalietuus (perusosa, nykyinen hoitoraha) ja tulovähenteinen etuus (lisäosa, nykyinen hoitolisä). Sisaruskorotuksen sai aluksi alle kolmevuotiaista ja pari vuotta myöhemmin alle seitsemänvuotiaista sisaruksista (nykyisin hoitoraha sisaruksista). Alusta alkaen tuen saamisen edellytyksenä on ollut se, että lapsi ei ole kunnallisessa päivähoitossa. Lasta voi isän tai äidin ohella hoitaa myös joku muu, esimerkiksi isovanhempi. Lasten kotihoidon tuen perusperiaatteet ovat pysyneet samankaltaisina järjestelmän lukuisista muutoksista huolimatta. (Anttonen 1999.)

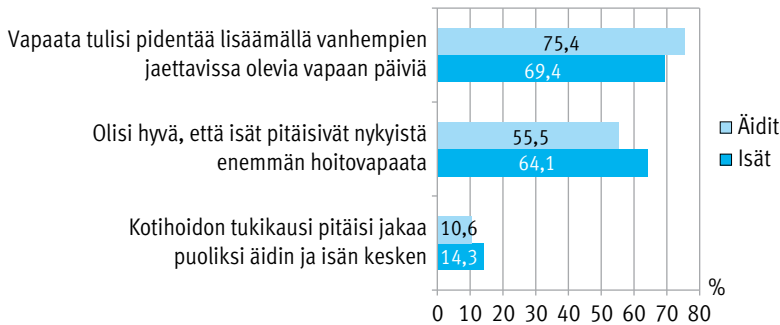
Vuoden 1993 lopussa kotihoidon tuen piirissä oli 70 prosenttia alle kolmevuotiaista (Korpinen 1997). 2000-luvun alussa esikoisensa saaneista äideistä lähes 80 prosenttia oli käyttänyt kotihoidon tukea hoitaakseen alle kolmevuotiaista lasta kotona. 2000-luvulla kotihoidon tuen käyttö on yleistynyt, mutta pisimmät (27 kuukautta) jaksot ovat vähentyneet. Vuosina 1999–2006 ensisynnyttäjät olivat esikoisen jälkeen kotihoidon tuella keskimäärin 13 kuukautta (mediaanikesto 11 kuukautta) ja neljännes ensisynnyttäjistä hoiti useampia lapsia kotona yhtäjaksoisesti. Pitkät kotihoidon tukijaksot ovat yleisiä erityisesti vähän koulutetuilla ja työttömänä ennen lapsen syntymää olleilla äideillä. (Haataja ja Juutilainen 2014.) Kotihoidon tuelle jääminen on voinut olla äideille myös vaihtoehto työttömyydelle (Korpinen 1997; Hämäläinen 2004; ks. Honkasen artikkeli tässä kirjassa).

Valtaosa kotihoidon tuen saajista on naisia, ja miesten osuus kotihoidon tuen saajista on pysynyt 2000-luvulla lähes ennallaan, noin 5–6 prosentissa (6,3 prosenttia vuonna 2014) (Kela 2015c). Kotihoidon tuen jakamista vanhempien kesken siten, että molemmilla olisi oikeus kotihoidon tukeen yhteensä enintään noin 13,5 kuukaudesta on perusteltu etenkin tasa-arvopoliittisilla näkökulmilla, kuten naisten ja miesten välisten eläke-erojen kaventumisella sekä työllisten määrän ja verokertymän kasvulla. Kotihoidon tuen jakamista on vastustettu arvioilla päivähoiton kustannusten ja työttömyysturvamenojen kasvusta sekä perheiden valinnanvapauden rajoittumisella. Keskustelu kotihoidon tuesta ja perhevapaiden tasaisemmasta jakamisesta äitien ja isien kesken on ollut parin viime vuoden ajan erityisen vilkasta ja myös ideologisten näkemyserojen sävyttämää (ks. Valasteen artikkeli tässä kirjassa).

Kelan ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen yhteistyössä toteuttaman Perhevapaat 2013 -väestökyselyn tulosten mukaan noin kolme neljästä parivuotiaan lapsen äidistä ja vähän enemmän kuin kaksi kolmesta isästä on sitä mieltä, että perhevapaata tulisi pidentää lisäämällä vanhempien jaettavissa olevia vapaapäiviä. Niin ikään kaksi kolmesta isästä pitää hyvänä asiana sitä, että isät pitäi-

sivät nykyistä enemmän hoitovapaata. Äideistä tätä mieltä on vähän yli puolet. Sen sijaan vain harva äiti tai isä on sitä mieltä, että kotihoidon tuki pitäisi jakaa puoliksi vanhempien kesken. (Kuvio.)

Kuvio. Äitien ja isien mielipiteitä perhevapaiden kehittämisestä, samaa mieltä väittämien kanssa olevien osuudet, %. Kelan ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Perhevapaat 2013 -väestökysely, äitivastaajat n = 3 029, isä vastaajat n = 2 161.

Lähde: Juutilainen ym. 2016.

Perhevapaat ja eläkkeen karttuminen

Eläkkeiden karttumista palkattomilta jaksoilta koskevat säädökset ovat muuttuneet vuosien varrella. Eläkkeiden kannalta merkitystä on myös sillä, kuinka pitkiä perhevapaita lapsen syntymän jälkeen on ollut mahdollista pitää. Työsopimuksissa irtisanomissuojat ulotettiin 1970-luvun lopulta lähtien enintään vuoden mittaisiin synnytyslomiin ja alle kolmevuotiaiden lasten hoitovapaisiin. 1960- ja 1970-luvuilla synnytyslomien pituutta kasvatettiin useaan kertaan, ja vuonna 1981 synnytysloman (1985 lähtien äitiys- tai vanhempainvapaa) pituudeksi tuli kymmenen kuukautta. Vuonna 1985 säädettiin kotihoidon tuesta ja hoitovapaasta, jotka mahdollistivat lapsen hoitamisen kotona, kunnes lapsi täyttää kolme vuotta. (Haataja 2007; ks. myös Haatajan artikkeli tässä kirjassa.)

Vuoden 2005 eläkeuudistuksessa eläkkeiden laskentaperiaatteet ja myös eläkkeen karttumista palkattomilta ajoilta koskevat säädökset yhdenmukaistuivat. Vuodesta 2005 lähtien vain ansioilla ja tietyillä ansioihin rinnastettavilla palkattoman ajan etuuksilla on merkitystä eläkkeen karttumisen kannalta. Eläkettä on uudistuksen jälkeen karttunut 18 ikävuodesta lähtien vuosiansioista 1,5 prosenttia 18–52-vuotiaille, 1,9 prosenttia 53–62-vuotiaille ja 4,5 prosenttia 63–67-vuotiaille. Työhön rinnastettavia palkattoman ajan etuuksia ovat van-

hempainvapaiden sosiaalietuuksien (äitiys-, isyys- ja vanhempainraha sekä alle kolmevuotiaan lapsen kotihoidon tuki) lisäksi työttömyyspäiväraha, sairauspäiväraha, eri lakien mukainen kuntoutusraha, liikenne- ja tapaturma- eli LITA-ansionmenetyskorvaus, aikuiskoulutustuki, tutkintoon johtava opiskelu sekä vuorotteluvapaakorvaus. Eläkkeen karttuminen palkattomilta ajoilta edellyttää vähintään 17 128,41 euron (2015 tasossa) työuran aikaisia työeläkelakien mukaan vakuutettuja työansioita ennen eläketapahtumavuotta.

Äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausilta eläkettä karttuu päivärahan perusteena olevasta työansiosta 1,5 prosenttia vuodessa. Työansiosta otetaan huomioon 117 prosenttia. Eläkkeen karttumisesta alle kolmevuotiaan lapsen hoidon ajalta säädetään erillislaissa (VEKL 644/2003, laki valtion varoista suoritettavasta eläkkeen korvaamisesta alle kolmivuotiaan lapsen hoidon tai opiskelun ajalta). Alle kolmevuotiaan lapsen kotihoidon tuen ajalta eläkkeen karttumisen (1,5 % vuodessa) peruste on vuoden 2015 tasossa 713,68 euroa/kk, mikä vastaa noin viidennestä keskipalkoista. Lain tullessa voimaan vuonna 2005 karttumisen peruste oli 523,61 euroa kuukaudessa, mikä vastasi noin neljännessä keskipalkoista. (Hietaniemi 2015.) Vuoden 2005 eläkeuudistus paransi kotona lasta hoitavien naisten eläketurvaa, mutta verrattuna esimerkiksi Ruotsiin ja Norjaan karttumat kotihoidon tuen ajalta jäivät vaatimattomiksi. Toisaalta muissa Pohjoismaissa ei jäädä kotiin lapsen syntymän jälkeen pitkiksi ajoiksi vaan työhön palataan aikaisemmin, yleensä osa-aikatyön kautta (Lanninger ja Sundström 2014).

Ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta eläkkeen karttumissäännöt vaihtelivat sen mukaan, oliko eläkettä kartuttanut ansiotyö tehty julkisella vai yksityisellä sektorilla. Seuraavan luvun esimerkkilaskelmissa perhevapaiden vaikutuksesta eläkkeeseen työskentelysektoriksi on valittu julkiselta sektorilta naisvaltainen kunta-ala. Ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta kuntatyönantajan palveluksessa tehdystä työstä eläke laskettiin erikseen jokaisesta palvelussuhteesta, ja eläke karttui eri tavalla riippuen siitä, oliko kunnallinen palvelussuhde alkanut ennen vuotta 1993 vai sen jälkeen. Tarkempia tietoja eläkkeen karttumisesta kuntatyönantajan palveluksessa tehdystä työstä ennen vuotta 2005 ja tämän jälkeen voi katsoa Kevan (2015) julkaisemasta Kunnallisesta eläkeoppaasta. Taulukossa 1 (s. 124) esitetään 1980–2000-lukujen osalta perhevapaiden kestoja sekä käytäntöjä ja uudistuksia, jotka koskevat eläkkeiden karttumista perhevapaiden ajalta.

Perhevapaiden vaikutus eläkkeeseen – esimerkkilaskelmia

Seuraavaksi perhevapaiden vaikutusta eläkkeeseen tarkastellaan esimerkkilaskelmien kautta. Esimerkkilaskelmat eripituisten perhevapaiden vaikutuksesta

Taulukko 1. Perhevapaiden kesto ja eläkkeen karttuminen perhevapaiden ajalta 1980–2000-luvuilla.

	Perhevapaat, kesto	Eläkkeen karttuminen perhevapaiden ajalta
1980-luku	Työsopimuksissa oikeus 12 kuukautta kestävään synnytyslomaan 1981: Synnytysloma noin 10 kuukautta 1985: Synnytysloma muuttui äitiys-, isyys- ja vanhempainlomaksi 1985: Laki kotihoidon tuesta, lasta voi hoitaa kotona 3-vuotiaaksi (täysimittaisesti voimaan 1990) 1985: Työsopimuslakiin oikeus saada hoitovapaata kunnes lapsi täyttää 3 vuotta	Töissä kuntasektorilla: äitiys-, isyys- tai vanhempainrahakauden jälkeen hoitovapaa vähennettiin palvelusajasta, jos se yhdessä em. maksukauden kanssa oli yli kuuden kuukauden mittainen Töissä valtiosektorilla: eläkkeessä äitiys-, isyys- tai vanhempainrahakauden jälkeisestä hoitovapaasta otettiin eläkkeessä huomioon vain 30 päivää Töissä yksityissektorilla: työeläkejärjestelmässä 1970-luvulta asti sovellettu vuoden sääntö: eläkettä kertyy myös työsuhteen sisään jäävältä alle vuoden kestävältä palkattomalta ajalta (lakiin vuonna 2002), koski palkansaajalakeja, joissa loppupalkkaperiaate
1990-luku	1998: Perhevapaa-käsite (äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaat) lainsäädäntöön vuoden 1998 työsopimuslaissa 1990-luvulla isien vapaisiin liittyviä uudistuksia, 1991 isyysvapaan pidentäminen kolmeen viikkoon, 1993 isyysvapaa ei lyhennä vanhempainrahakautta	Töissä kunta- tai valtiosektorilla: valtion eläkeläisiin ja kunnallisen eläkelaitoksen eläkesääntöön vuoden palkatonta aikaa koskeva säännös vuoden 1996 alusta vuorotteluvapaan vuoksi; 1996 lähtien ennen 2005 eläkeuudistusta: palkallisen vuosiloman pitäminen vanhempainrahakauden ja hoitovapaan välissä katkaisi palkattoman ajanjakson ja aloitti uuden eläkkeeseen oikeut-tavan enintään vuoden kestävä palkattoman ajanjakson laskemisen Töissä yksityissektorilla: vuoden sääntö eläkepalkkaa laskettaessa on voitu jättää huomi-oon ottamatta lapsenhoitoaikaa sisältäviä vuosia
2000-luku	2001: Työsopimuslaki, johon koottiin kaikkia perhevapaita koskeva lainsäädäntö 2002: Työeläkelakien soveltami-sessa omaksuttu käytäntö, vuoden sääntö, lakiin 2000-luvulla isien vapaisiin liittyviä uudistuksia (2003 ehdollinen isäkuukausi, 2007 isäkuukauden myöhennysmahdollisuus, 2009 isä-kuukauden pidentäminen 2 viikolla, 2013 joustoa kunnes lapsi 2 vuotta)	1.1.2005 eläkeuudistus: Eläkettä karttuu palkattomilta jaksoilta, kuten äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausilta sekä alle 3-vuotiaan lapsen hoitamisesta siltä ajalta, jolloin vanhempi saa kotihoidon tukea. Äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausilta eläkettä karttuu päivärahan perusteena olevasta työansi-osta (työansioista otetaan huomioon 117 %) 1,5 % vuodessa. Kotihoidon tuen ajalta eläkkeen karttu-misen (1,5 % vuodessa) peruste on 713,68 euroa (2015 tasossa, alkuperäinen lain taso 523,61 e/ kk), perustuu lakiin valtion varoista suoritetta-vasta eläkkeen korvaamisesta alle kolmivuotiaan lapsen hoidon tai opiskelun ajalta (2003).

kuukausieläkkeeseen 1980–2000-luvuilla on tehty kahdessa eri palkkaluokassa, ja työskentelysektoriksi on valittu naisvaltainen kunta-ala. Suurempi palkka on 4 500 euroa kuukaudessa (hyväpalkkainen) ja pienempi palkka 2 000 euroa kuukaudessa (pienipalkkainen). Esimerkiksi hyvin naisvaltaisen hoitoalan ammateista matalampaan palkkaluokkaan sijoittuisivat lähi- ja perushoitajat ja korkeampaan palkkaluokkaan ylihoitajat. Laskelmissa oletetaan, että jos esimerkkihenkilöillä on vain vanhempainpäiväraajakso, he eivät menetä tulevassa kuukausieläkkeessä mitään (aivan näin ei kuitenkaan ole, ks. taulukon 2 alaviite). Hoitovapaisten kestoksi esimerkkilaskelmissa on määritetty yhden lapsen osalta 11, 13 ja 26 kuukautta ja kahden lapsen (lapset saatu peräkkäin) osalta hoitovapaisten kestoksi molempien lasten jälkeen 11, 13 ja yhteensä 30 kuukautta⁴.

Tarkastelu eri vuosikymmeniltä osoittaa, että menetykset kuukausieläkkeessä nousevat hoitovapaakuukausien lisääntyessä, mutta 1990-luvun lopusta lähtien ja etenkin vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen perhevapaat aiheuttavat pienempiä menetyksiä aiempiin vuosikymmeniin verrattuna. Jos esimerkiksi hyväpalkkainen (4 500 e/kk) on pitänyt 13 kuukauden pituisen hoitovapaan 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa, aiheuttaa tämä noin 100 euron menetyksen kuukausieläkkeeseen. Vastaavan pituinen hoitovapaa vuosina 1996–2004 merkitsee noin 70 euron menetystä ja vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen noin 60 euron menetystä. Jos lapsia on saanut kaksi peräkkäin 1980- ja 1990-luvulla (ennen vuotta 1996), ja hoitovapaa molempien lapsien osalta on kestänyt 13 kuukautta, menetykset kuukausieläkkeessä ovat noin 195 euroa. Vuosina 1996–2004 vastaavan pituisen vapaan pitäminen merkitsee noin 140 euron menetystä, ja vuoden 2005 jälkeen noin 115 euron menetystä. Yhteensä 30 kuukauden pituisen hoitovapaan pitäminen vie eläkkeestä 225 euroa, kun hoitovapaa on pidetty 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa, noin 160 euroa, kun hoitovapaa on pidetty vuosina 1996–2004 ja noin 135 euroa, jos hoitovapaa on pidetty vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen. (Taulukko 2, s. 126.)

Pienemmän palkkatason (2 000 e/kk) esimerkkilaskelmat osoittavat, että pitkät, 20–30 kuukauden, hoitovapaat pidettynä 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella merkitsevät noin 80–100 euron menetyksiä kuukausieläkkeessä, vuoden 1996 jälkeen ja ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta noin 60–70 euron menetyksiä ja vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen noin 30–45 euron menetyksiä. 13 kuukauden pituinen hoitovapaa 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella merkitsee noin 45 euron menetystä, vuoden 1996 jälkeen ennen 2005 eläkeuudistusta noin 30 euron menetystä ja eläkeuudistuksen jälkeen noin 20 euron menetystä. Molempien palkkatasojen esimerkkilaskelmissa alle vuoden pituisten hoitovapaisten (11 kuukautta) osalta näkyy vuoden 1996 alusta kunnallisen eläkelaitoksen elä-

4 Vuosina 1999–2006 ensisynnyttäjien kotihoidon tuen kesto oli keskimäärin 13 kuukautta ja mediaanikesto 11 kuukautta (Haataja ja Juutilainen 2014).

Taulukko 2. Esimerkkilaskelmia perhevapaiden vaikutuksesta eläkkeeseen (menetykset kuukausi-eläkkeessä)^a.

Hyväpalkkainen Palkka 4 500 e/kk	1.1.1980– 31.12.1995	1.1.1996– 31.12.2004	1.1.2005–
Vain vanhempainrahakausi	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä
Hoitovapaa 11 kuukautta	Noin 80 euroa	Noin 60 euroa, jos ei vuosilomaa välissä	Noin 50 euroa
Hoitovapaa 13 kuukautta	Noin 100 euroa	Noin 70 euroa	Noin 60 euroa
Hoitovapaa 26 kuukautta	Noin 195 euroa	Noin 140 euroa	Noin 115 euroa
2 lasta peräkkäin ja ei työssä välillä, vain vanhempainrahakaudet	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä
2 lasta peräkkäin, hoitovapaa molempien jälkeen 11 kuukautta	Noin 165 euroa	Noin 120 euroa, jos ei vuosilomia välissä	Noin 95 euroa
2 lasta peräkkäin, hoitovapaa molempien jälkeen 13 kuukautta	Noin 195 euroa	Noin 140 euroa	Noin 115 euroa
2 lasta peräkkäin, hoitovapaa yhteensä 30 kuukautta	Noin 225 euroa ^b	Noin 160 euroa	Noin 135 euroa
Pienipalkkainen Palkka 2 000 e/kk	1.1.1980– 31.12.1995	1.1.1996– 31.12.2004	1.1.2005–
Vain vanhempainrahakausi	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä
Hoitovapaa 11 kuukautta	Noin 35 euroa	Noin 25 euroa, jos ei vuosilomaa välissä	Noin 17 euroa
Hoitovapaa 13 kuukautta	Noin 45 euroa	Noin 30 euroa	Noin 20 euroa
Hoitovapaa 26 kuukautta	Noin 85 euroa	Noin 60 euroa	Noin 40 euroa
2 lasta peräkkäin ja ei työssä välillä, vain vanhempainrahakaudet	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä	Ei menetyksiä
2 lasta peräkkäin, hoitovapaa molempien jälkeen 11 kuukautta	Noin 75 euroa	Noin 50 euroa, jos ei vuosilomaa välissä	Noin 30 euroa
2 lasta peräkkäin, hoitovapaa molempien jälkeen 13 kuukautta	Noin 85 euroa	Noin 60 euroa	Noin 35 euroa
2 lasta peräkkäin, hoitovapaa yhteensä 30 kuukautta	Noin 100 euroa	Noin 70 euroa	Noin 45 euroa

Lähde: Hannele Kantasen laskelmat, Keva.

^a Laskelmassa oletetaan, että jos on vain vanhempainpäiväraahajakso, ei menetä tulevassa kuukausieläkkeessä mitään. Aivan näin ei kuitenkaan ole. Kun päiväraha-aika otetaan huomioon, eläkepalkkaa laskettaessa tuo aika on mukana keskikuukausipalkkaa laskettaessa, joten se huonontaa eläkepalkkaa sitä enemmän mitä vähemmän on vuosia laskennassa. Näin oli varsinkin ennen 1.1.1996, mutta silloinkin on voitu käyttää ns. harkinnanvaraista eläkepalkan tarkistusta. Vuodesta 1996 alkaen on ollut mahdollista jättää huonoja vuosia pois, jolloin päiväraha-aika ei välttämättä ole vaikuttanut. Palkat, joista on vähennetty työntekijän eläkemaksu, ovat vuoden 2014 tasossa. Elinaikakerrointa ei ole otettu huomioon.

^b Ei merkitystä sillä, onko hoitovapaa pidetty yhtäjaksoisesti vai vanhempainrahakausien välissä.

kesäännon muutos ja palkallisen vuosiloman merkitys palkattoman ajanjakson laskemisessa. Vuoden 1996 alusta lähtien ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta palkallisen vuosiloman pitäminen vanhempainrahakauden ja hoitovapaan välissä katkaisi palkattoman ajanjakson ja aloitti uuden, eläkkeeseen oikeuttavan, enintään vuoden kestävä palkattoman ajanjakson laskemisen. Esimerkkilaskelmissa 11 kuukauden pituinen hoitovapaa, jota edeltää palkallinen vuosiloma vanhempainrahakauden päätyttyä, ei aiheuta menetyksiä kuukausieläkkeessä. Jos hoitovapaa on jatkunut välittömästi vanhempainrahakauden jälkeen, menetykset ovat hyvähalkkaisuella noin 60 euroa (2 lasta peräkkäin noin 120 euroa) ja pienipalkkaisuella noin 25 euroa (2 lasta peräkkäin noin 50 euroa). (Taulukko 2.)

Yksityisen ja julkisen sektorin palkattomien aikojen eläkkeen karttumista koskevat säännöt ovat poikenneet toisistaan. Tämän artikkelin esimerkkilaskelmissa työskentelysektoriksi on valittu julkiselta sektorilta kunta-ala. Jos työskentelysektorina olisi ollut yksityinen sektori ja palkaton poissaolo olisi jatkunut yli vuoden, menetykset kuukausieläkkeessä ovat voineet olla suurempia julkiseen sektoriin verrattuna 1980- ja 1990-luvuilla. Hoitovapaan aiheuttamia menetyksiä eläkkeessä on kuitenkin voinut välttää tulemalla esimerkiksi vanhempainrahakauden jälkeen töihin kuukaudeksi. Vuodesta 1991 alkaen eläkepalkkaa laskettaessa on myös voitu jättää huomioon ottamatta lapsenhoitoaikaa sisältäviä vuosia. Vuoden 2005 eläkeuudistus merkitsi eläkkeen karttumissäännösten yhdenmukaistumista eri sektoreilla ja ammattialoilla. Monille kotona lasta hoitaneille se merkitsi eläketurvan parantumista. (Marjukka Hietaniemi, Eläketurvakeskus, sähköpostitiedonanto 4.5.2015; ks. myös TyEL:n voimaantulosta Papunen 2015.)

Johtopäätöksiä ja pohdintaa

”Minkä taakseen jättää, sen edestään löytää” tiivistää hyvin työeläkkeen karttumislogiikan – työeläke kertyy tehdystä työstä. Jos takana on pitkä yhtenäinen ansiotyöura, edessä odottaa kohtuullinen toimeentulo myös eläkeiässä. Vähemmän työtä pienemmällä palkalla taas merkitsee laihempia eläkevuosia – naiselle useammin kuin miehelle. Eläkevakuutuksen tarkoituksena on ehkäistä köyhyyttä ja turvata kohtuullisen elintason säilyminen eläkkeelle siirryttäessä. Eläkejärjestelmien ja eläkepolitiikan toimivuutta tulee arvioida suhteessa tähän tavoitteeseen. Perhepolitiikan tavoitteena on turvata vanhempien mahdollisuudet perheen perustamiseen ja lasten kasvattamiseen. Se, missä määrin perheen perustaminen ja lasten hoitaminen aiheuttavat erilaisia toimeentuloon ja työhönsä liittymiä riskejä, kuten köyhyyttä eläkeiässä, kertoo osaltaan myös eläke- ja perhepolitiikan onnistumisesta.

Periaatteessa suomalaiset vanhemmat ovat tasavertaisessa asemassa työtä ja perhettä koskevien valintojen suhteen, eikä lasten saaminen Suomessa johda pakolliseen työnjaon valintaan perheessä. Isillä on korvamerkittyä isyysvapaa- ta nykyisin noin yhdeksän viikkoa, ja isät voivat jäädä vanhempainvapaalle sekä hoitaa lasta kotona saaden kotihoidon tukea, kunnes lapsi täyttää kolme vuotta. Naisten koulutus- ja työllisyysaste Suomessa on korkea ja kokoaikaistyö yleistä, mutta edelleen naisten palkat jäävät jälkeen miesten palkoista eivätkä palkkaerot ole kaventuneet toivotulla tavalla (Lonka 2015). Käytännössä naiset kantavat edelleen merkittävästi suuremman vastuun perheeseen liittyvistä hoitovelvoitteista, ja lasten saanti vaikuttaa naisten työssäkäyntiin ja asemaan työmarkkinoilla. Alle kolmevuotiaiden lasten äideistä vain noin puolet käy töissä. Tilastokeskuksen Työvoimatutkimuksen (2014) mukaan äitien työllisyys on vähentynyt vuodesta 2012 vuoteen 2013: vähintään kolmen lapsen perheissä äitien työllisyysaste on laskenut kahdeksan prosenttiyksikköä ja työttömyysaste noussut viisi prosenttiyksikköä, alle kolmevuotiaiden lasten äitien työllisyysaste on laskenut viisi prosenttiyksikköä. Valtaosa kotihoidon tuen saajista on naisia, ja miesten osuus kotihoidon tuen saajista on pysynyt 2000-luvulla lähes ennallaan (noin 5–6 prosentissa).

Tässä artikkelissa tarkasteltiin perhevapaiden vaikutusta työeläkkeeseen 1980-luvulta 2000-luvulle. Esimerkkilaskelmat osoittavat, että menetykset kuukausieläkkeessä kasvavat hoitovapaajaksojen pidentyessä, mutta parempaan suuntaan on menty. Jos hyväpalkkainen (4 500 e/kk ansaitseva) kuntasektorilla työskentelevä äiti 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa sai kaksi lasta peräkkäin ja piti hoitovapaata yhteensä 30 kuukautta, merkitsee tämä noin 225 euron menetystä kuukausieläkkeessä. Vastaavan pituinen hoitovapaa vuosina 1996–2004 merkitsee noin 160 euron menetystä ja vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen noin 135 euron menetystä kuukausieläkkeessä. Pienipalkkaisella äidillä (2 000 e/kk ansaitseva) menetykset kuukausieläkkeessä vastaavan pituisilla hoitovapailla merkitsevät noin 45–100 euron menetyksiä riippuen siitä, millä vuosikymmenillä vapaita on pidetty. Vaikka absoluuttiset menetykset ovat pienempiä kuin suurempaa palkkaa saaneella, voivat pientä eläkettä saavalle pitkien perhevapaiden aiheuttamat menetykset tulevassa kuukausieläkkeessä olla toimeentulon näkökulmasta ankarampia. Esimerkiksi vuonna 2014 lähi- ja perushoitajien alkaneiden eläkkeiden keskimääräinen suuruus oli noin 1 300 e/kk ja ylihoitajien noin 2 700 e/kk (Lari Auvinen, Keva, sähköpostitiedonanto 15.9.2015).

Pitkät perhevapaat eivät vaikuta tulevan eläkkeen määrään pelkästään pienempien karttumien kautta, vaan ne vaikuttavat myös ura- ja palkkakehitykseen, joiden taustalla toki ovat myös suomalaisten työmarkkinoiden jakautuminen nais- ja miesvaltaisiin aloihin ja tehtäviin. Myös määräaikaiset työsuhteet ovat naisilla yleisempiä kuin miehillä. Tästä näkökulmasta sukupuolten välisten eläke-erojen tasaamiseksi tarvitaan myös työ- ja koulutuspoliittisia toimenpiteitä.

Joka tapauksessa perhevapaalle jäätäessä olisi hyvä miettiä mahdollisen pitkän työelämästä poissaolon vaikutuksia työuraan ja lopulta myös tulevan eläkkeen määrään ja toimeentuloon elämän ehtopuolella. Eläke-eurot ja menetetyt sentit per vaihdettu vaippa eivät kuitenkaan liene etenkään nuoren vanhemman mielessä ensimmäisiä asioita – elämä on tässä ja nyt, eläkevuodet kaukana.

Eläkejärjestelmän tulee turvata toimeentulo vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheen huoltajan kuoleman varalta. Tämän lisäksi järjestelmien tulisi toimia niin, että vanhemmuudesta ei koidu huomattavia toimeentulo-ongelmia elämänkaaren eri vaiheissa. Kotona lastaan hoitavan vanhemman eläketurvaan liittyviä kysymyksiä pohdittiin useissa eri työryhmissä 1980-luvulla erityisesti kotihoidontukilain säätämisen aikoihin, mutta työryhmien ehdotukset eivät johtaneet merkittäviin jatkotoimenpiteisiin. Tosin työntekijän eläkelakia muutettiin vuoden 1991 alusta siten, että työsuhdeajan sisään jäivät lapsenhoitoajat eivät pienennä eläkepalkkaa. (Gottberg 1995.)

Kotona lastaan hoitavan vanhemman eläketurvan merkittävää kehittämistä saatiin odottaa kaksikymmentä vuotta. Vuoden 2005 eläkeuudistuksen myötä eläkettä karttuu äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausien lisäksi myös alle kolmevuotiaan lapsen hoitamisesta siltä ajalta, jolta vanhempi saa kotihoidon tukea. Ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta pidempään kotona olleelle ei perhevapaiden ajalta kertynyt välttämättä lainkaan eläkettä (jos palkaton aika kesti yli vuoden) (ks. taulukko 1). Eläkkeen karttumista myös alle kolmevuotiaan lapsen kotihoidon tuen käytön ajalta voidaan pitää parannuksena äitien eläketurvan näkökulmasta – tosin karttumisen peruste, joka vuoden 2015 tasossa vastaa noin viidennestä keskipalkkoista, on vaatimaton verrattuna esimerkiksi Ruotsiin ja Norjaan.

Kotihoidon tuen käyttö Suomessa on erittäin yleistä ja mahdollistaa lapsen hoitamisen kotona kolmeen ikävuoteen saakka. Jos mahdollisimman pitkään kestävä kotihoidon ajatellaan olevan lapsen etu ja perheiden valinnanvapautta valita päivähoiton ja kotihoidon välillä pidetään arvokkaana, kotihoidon tuki saa osakseen kiitosta. Kritiikkiä kotihoidon tuki taas saa osakseen, jos sen ajatellaan kannustavan äitejä jäämään pidemmäksi aikaa kotiin. Jos naisten ja miesten välisen tasa-arvon edistämistä työelämässä, palkkoissa ja eläkkeissä pidetään arvokkaana ja tavoiteltavana, perhevapaiden ja etenkin kotihoidon tuen pitäisi jakautua naisten ja miesten kesken tasaisemmin. Tasa-arvon nimissä on esitetty kotihoidon tuen lyhentämistä ja vanhempainvapaajärjestelmän uudistamista (vanhempainpäivärahauden pidentäminen ja jakamista koskevat tasa-arvoa edistävät mallit, kuten 6+6+6- ja 9+9-mallit, ks. Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Miten ratkaista kotona lastaan pitkään hoitavan vanhemman eläketurvaan liittyvät ongelmat? Pitäisikö pyrkiä perhevapaiden lakisääteiseen tasajakoon (esimerkiksi Islannin tapaan, 3+3+3-malli vanhempainvapaan jakamisessa), lyhentää kotihoidon tukiaikaa, parantaa eläkkeen karttumista perhevapaiden

ajalta tai mahdollistaa eläkekertymän ositustyyppinen jakaminen puolisoiden kesken, joka tuotiin esille myös Barrin (2013) arvioissa Suomen eläkejärjestelmästä? Työeläkejärjestelmä Suomessa on rakentunut vahvasti yksilön ansioihin perustuvaksi, joten ositustyyppiset ratkaisut tuntuvat ainakin tällä hetkellä vaikeasti toteutettavilta ja voisivat myös osaltaan vahvistaa sukupuolen mukaista työnjakoa lastenhoidossa. Painetta uudenlaisten naisten eläketurvaa parantavien ja sukupuolten välisiä eläke-eroja tasaavien ratkaisumallien löytämiseksi voivat lisätä myös mahdolliset perhe-eläkkeitä koskevat uudistukset. Vuoden 2017 eläkeuudistusta koskevan sopimuksen mukaan niistä on tarkoitus neuvotella vuoden 2016 loppuun mennessä valmistuvan selvitystyön jälkeen.

Kataisen ja Stubbin hallitusten valmistelemaa esitystä vuonna 2014 kotihoidon tuen lakisääteisestä jakamisesta vanhempien kesken ei annettu eduskunnalle. Kotihoidon tuen puolittaminen ei myöskään saa kannatusta äitien ja isien keskuudessa. Jos kotihoidon tuen käyttöä halutaan vähentää ja perhevapaiden tasa-arvoisempaa jakautumista edistää, ratkaisuna voisi olla vanhempainpäivärahauden pidentäminen vähitellen 18 kuukauteen ja isille korvamerkittyjen vapaiden lisääminen. Jos ratkaisuksi ajatellaan karttumismallin mukaisia vaihtoehtoja, pitäisikö parantaa perhevapaiden aikaisia eläkekattumia? Äitiys-, isyys- ja vanhempainrahakausien ajalta eläkettä karttuu päivärahan perusteena olevasta työansioista, josta otetaan huomioon 117 prosenttia. Kotihoidon tuen aikainen eläkkeen karttumisen peruste (vähän yli 700 euroa) on jäänyt jälkeen alkuperäisestä vuoden 2005 tasosta, ja se vastaa tällä hetkellä noin viidennestä keskipalkoista. Kotihoidon tuen aikaisen eläkkeen karttumisperusteen korotuksella (esimerkiksi vastaamaan vähintään alkuperäistä tasoaan eli noin neljännessä keskipalkoista) tuskin olisi merkittäviä käyttäytymisvaikutuksia, mutta eläketurvan kehittämisen ja sukupuolten välisten eläke-erojen tasaamisen näkökulmista suunta olisi oikea.

Vuoden 2005 eläkeuudistus toi mukanaan parannuksia perhevapaiden aikaisiin eläkekattumiin. Sen sijaan vuoden 2017 eläkeuudistusta koskevassa työmarkkinajärjestöjen neuvottelutuloksen mukaisessa sopimuksessa (2014) perhevapaiden aikaisen eläketurvan kehittämisestä ja ylipäänsä perhevapaista ei sanota käytännössä mitään. Työuraeläkkeen yhteydessä mainitaan äitiys-, isyys- ja vanhempainpäivärahaudet, joita voidaan sisällyttää työuraeläkkeen ehtona olevaan pitkään työuraan (vähintään 38 vuotta) enintään kolmen vuoden ajalta. Perhevapaaetuksista kotihoidon tuen kuukausia ei oteta työuran pituuden laskemisessa mukaan lainkaan, vaikka alle kolmevuotiaan lapsen hoitaminen kotihoidon tuella kerryttää työeläkettä. Hallituksen eläkeuudistusta koskevaan esitysluonnokseen (2015) sisältyvän sukupuolivaikutusten arvioinnin mukaan uudistukseen sisältyvät eläkkeen karttumista koskevat muutokset ovat naisille keskimäärin epäedullisempia kuin miehille. Parannuksia perhevapaiden aikaisiin eläkekattumiin ei esitetä.

Tehdessään ratkaisuja lastenhoidosta pienten lasten vanhemmat tuskin kovin paljoa pohtivat tai tietävät perhevapaiden vaikutuksesta tulevaan eläkkeeseen. Köyhyysriski eläkeiässä koskettaa Suomessa erityisesti yksin asuvia iäkkäitä naisia. Lasten hoitamiseen kotona käytetty aika on merkittävä syy naisten ja miesten välisiin eläke-eroihin. Perheen perustamisella ja lasten hoitamisella kotona on työuraan ja toimeentuloon liittyviä seurannaisvaikutuksia, jotka ulottuvat eläkeikään saakka. Tämän artikkelin esimerkkilaskelmat osoittavat konkreettisesti, kuinka ”vaippavero” naisten eläkkeisiin iskee. Mitä pidempään on hoitanut lapsia kotona, sitä pienemmäksi jää eläke. Monen pientä eläkettä saavan naisen kirjahyllyä todennäköisesti koristavat rakkaiden lasten ja lasten-lasten kuvat – toimeentulo kuitenkin voi olla erityisen niukkaa, etenkin jos kuvia sattuu katselemaan yksin.

Lähteet

Ahonen K. Eläkeläisten toimeentulo eurooppalaisessa vertailussa. Julkaisussa: Kautto M, toim. Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2011: 127–144.

Anttonen A. Lasten kotihoidon tuki suomalaisessa perhepolitiikassa. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 52, 1999.

Barr N. Suomen eläkejärjestelmä. Riittävyys, kestävyys ja järjestelmän rakenne. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2013.

Eläketurvakeskus. Työeläkkeen jakaminen avioeron yhteydessä. Eläketurvakeskuksen asettaman työryhmän muistio 7.1.1980 [muistion yhteydessä Eläketurvakeskuksen kannanotto Sosiaali- ja terveysministeriölle 20.5.1981]. Helsinki: Eläketurvakeskus, 1980.

Eläketurvakeskus ja Kela. Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2013. Helsinki: Eläketurvakeskus ja Kela, SVT, 2014.

Euroopan komissio. Country report Finland 2015. Including an in-depth review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances. Bryssel: Euroopan komissio, 2015. Saatavissa: <http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/cr2015_finland_en.pdf>. Viitattu 18.3.2015.

Gottberg E. Perhe, elatus ja sosiaaliturva. Tutkimus yksityisen ja julkisen elatusvastuun rajoista, rakenteesta ja toimivuudesta. Turku: Turun yliopisto, Yksityisoikeuden sarja A:80, 1995: 178–205.

Haataja A. Pohjoismaiset vanhempainvapaat kahden lasta hoitavan vanhemman tukena. Janus 2004; 12 (1): 25–48.

Haataja A. Pohjoismainen ansaitsija-hoivaajamalli. Ruotsin ja Suomen perhevapaajärjestelmän vertailu. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 43, 2006.

Haataja A. Suomalainen äitiys-, isyys ja vanhempainrahajärjestelmä. Ylistämisestä alistamiseen? Julkaisussa: Castrén A, toim. Työn ja perheen tasapaino. Sääntelyä, tutkimusta ja kehittämistä. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2007: 14–36.

Haataja A. Fathers' use of paternity and parental leave in the Nordic countries. Helsinki: Kela, Online Working Papers 2, 2009.

Haataja A, Juutilainen V-P. Kuinka pitkään lasten kotihoitoa? Selvitys äitien lastenhoitojaksoista kotona 2000-luvulla. Helsinki: Kela, Työpapereita 58, 2014.

Haataja A, Pylkkänen E. Verotus ja sukupuolten välinen tasa-arvo. Julkaisussa: Alaja A, toim. Oikeudenmukainen verotus. Mistä rahat yhteiseen hyvinvointiin? Helsinki: Kalevi Sorsa -säätö, Julkaisuja 2, 2009: 143–167.

Hallituksen esitys eduskunnalle eläkelainsäädännön muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (luonnos), 19.5.2015. Saatavissa: <<http://stm.fi>>. Viitattu 4.8.2015.

Hietaniemi M. Perhe-eläkkeeseen vaikuttavat muutossuuntaukset. Julkaisussa: Hietaniemi M, Ritola S, toim. Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2014a: 37–44.

Hietaniemi M. Kehittämismallina puolisoiden työeläkeoikeuden jakaminen. Julkaisussa: Hietaniemi M, Ritola S, toim. Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2014b: 69–86.

Hietaniemi M. Sosiaalivakuutusetuudet ja työeläke. Eläketurvakeskuksen koulutus 24.2.2015. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2015.

Hiilamo H, Kangas O. Trap for women or freedom to choose? The struggle over cash for child care schemes in Finland and Sweden. Journal of Social Policy 2009; 38 (3): 457–475.

Hämäläinen U. Nuorten tulojen ja toimeentulon palapeli. Helsinki: Eläketurvakeskus, Tutkimuksia 1, Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuksia 92, 2004.

Johansson E, Kellokumpu J, Maliranta M, Napari S. Lasku lapsensaannista. Julkaisussa: Lilja R, Asplund R, Kauppinen K, toim. Perhevapaavalmat ja perhevapaiden kustannukset sukupuolten välisen tasa-arvon jarruina työelämässä? Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 69, 2007: 46–67.

Järnefelt N, Nurminen M. Työllisen ajan odotteet Suomessa 2000-luvulla. Julkaisussa: Järnefelt N, Kautto M, Nurminen M, Salonen J, toim. Työurien pituuden kehitys 2000-luvulla. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 1, 2013: 45–71.

Juutilainen V-P, Saarikallio-Torp M, Haataja A. Perhevapaat 2013 -väestökyselyn toteutus. Tiedonkeruu, aineiston edustavuus ja perustietoa vastaajista. Helsinki: Kela, Työpapereita 89, 2016.

Kangas O, Hussain MA. Eläketurva ja eläkeläisten tuloköyhyysriski Euroopassa. Julkaisussa: Niemelä M, toim. Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kela, Teemakirja 14, 2014: 238–268.

Kautto M. Työurat politiikan ja tutkimuksen kohteena. Julkaisussa: Järnefelt N, Kautto M, Nurminen M, Salonen J, toim. Työurien pituuden kehitys 2000-luvulla. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 1, 2013: 13–26.

Kela 2015a. Kelan eläke-etuuksien osat ja niiden suuruus. Helsinki: Kela, 2015. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/kelasto>>. Viitattu 24.6.2015.

Kela 2015b. Takuueläkkeen saajat ja maksetut eläkkeet. Helsinki: Kela, 2015. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/kelasto>>. Viitattu 20.2.2015.

Kela 2015c. Lastenhoidon tukien saajat ja maksetut tuet. Helsinki: Kela, 2015. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/kelasto>>. Viitattu 19.2.2015.

Kellokumpu J. Baby and pay. The family gap in Finland. Julkaisussa: Kellokumpu J. Essays on work and fertility. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Publications 69, 2015: 135–157.

Keva. Kunnallinen eläkeopas 2015. Helsinki: Keva, 2015. Saatavissa: <https://www.keva.fi/fi/julkaisut/Sivut/elake_esitteet.aspx>. Viitattu 13.10.2015.

Kiander J. Mitä tiedämme ikääntyvien taloudesta? Kyselytutkimuksen tulokset. Helsinki: Ilmarinen, 2014. Saatavissa: <http://ilmarinen.fi/Production/fi/ilmarinen/06_mediapalvelu/02_uutiset_tiedotteet/0_0_0_uutiset_2014/liitteet_2014/iareena_jaakko_kiander.pdf>. Viitattu 11.8.2015.

Korpinen J. Lasten kotihoidon tuki ja sen muutokset 1990-luvulla. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 29, 1997.

LA 32/2014. Lakialoite valtion varoista suoritettavasta eläkkeen korvaamisesta alle kolmivuotiaan lapsen hoidon tai opiskelun ajalta annetun lain muuttamisesta.

Lanninger AW, Sundström M. Part-time work in the Nordic region. Part-time work, gender and economic distribution in the Nordic countries. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, TemaNord 503, 2014.

Lonka E. Samapalkkaisuusohjelman kokonaisarviointi 2010–2014. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Raportteja ja muistioita 25, 2015.

Napari S. Lasten vaikutus naisten palkkakehitykseen. Julkaisussa: Halko M-L, Mikkola A, Ruuskanen O-P, toim. Naiset, miehet ja talous. Helsinki: Gaudeamus, 2010: 160–179.

Nav. Alderspensjon frå folketrygda. Oslo: Nav, 2015. Saatavissa: <<https://www.nav.no/no/Person/Pensjon/Alderspensjon/Nynorsk/Alderspensjon.226309.cms>>. Viitattu 16.4.2015.

Nososco. Social protection in the Nordic countries. Scope, expenditure and financing. Copenhagen: Nordic Social Statistical Committee 56, 2013. Saatavissa: <<http://nowbase.org/~media/Projekt%20sites/Nowbase/Publikationer/Trygtext/Social%20protection/Social%20Protection%202013.ashx>>. Viitattu 24.6.2015.

Papunen L. Lapsenhoito osana eläketurvaa. Sukupuolten välinen oikeudenmukaisuus ennen ja jälkeen vuoden 2005 eläkeuudistuksen. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2015.

Pensionsmyndigheten. Så beräknar vi pensionsrätten för barnår. Stockholm: Pensionsmyndigheten, 2015. Saatavissa: <<http://www.pensionsmyndigheten.se/SaBeraknarViPensionsratterForBarnar.html>>. Viitattu 16.4.2015.

Rantala J. Eläkeläisten toimeentulo. Julkaisussa: Kautto M, toim. Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2011: 79–111.

Rönneberg M. Vanhuuseläkkeen karttuminen palkattomilta ajoilta Suomessa ja Ruotsissa. Turku: Turun yliopisto, 2009.

Skatteetaten. Grunnbeløpet i folketrygden. Oslo: Skatteetaten, 2015. Saatavissa: <<http://www.skatteetaten.no/no/Tabeller-og-satser/Grunnbeløpet-i-folketrygden/>>. Viitattu 16.4.2015.

Sopimus vuoden 2017 työeläkeuudistuksesta, 2014. Saatavissa: <<http://www.eläkeuudistus.fi/media/linkkitiedotot/sopimus-vuoden-2017-tyoeläkeuudistukseksi.pdf>>. Viitattu 4.8.2015.

Sosiaalivakuutus. Hoitovapaa syö äidin eläkettä. Sosiaalivakuutus 2015 (1): 32–33.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Kotona lastaan hoitavan sosiaaliturvan selvitystyöryhmän muistio (osa 1). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistio 5, 1985.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Kotona lastaan hoitavan sosiaaliturvan selvitystyöryhmän muistio (osa 2). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistio 8, 1986.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapsenhoitoajan työeläketurvan selvitystyöryhmän muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistio 44, 1987.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapsenhoitoajan sosiaaliturvan työryhmän muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Työryhmämuistio 18, 1992.

Statistiska centralbyrån. Genomsnittlig månadslön. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 2015. Saatavissa: <http://www.scb.se/sv/_Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Arbetsmarknad/Loner-och-arbetskostnader/Konjunkturstatistik-loner-for-statlig-sektor-KLS/7507/7514/20464/>. Viitattu 16.4.2015.

Tilastokeskus 2014. Työvoimatutkimus. Perheet ja työ vuonna 2013. Monilapsisten perheiden äitien työllisyys kääntyi laskuun. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2014, Saatavissa: <http://tilastokeskus.fi/til/tyti/2013/14/tyti_2013_14_2014-10-07_fi.pdf>. Viitattu 14.4.2015.

Varjonen S. Äidin hoiva, jaettu vanhemmuus – ja vapaus valita. Perhevapaiden uudistamisen argumentointi 1970-luvulta 2000-luvulle. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 118, 2011.

Valtioneuvoston kanslia. Perheenemäntien sosiaaliturvan kehittäminen. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 6, 1975.

VEKL 644 /2003. Laki valtion varoista suoritettavasta eläkkeen korvaamisesta alle kolmivuotiaan lapsen hoidon tai opiskelun ajalta.

Maria Valaste

136 Kotihoidon tuki vai päivähoito?

Kotihoidon tuen vaihtoehdot ja vaikutukset päivähoitopalvelujen kysyntään ja vanhempien työvoiman tarjontaan

Johdanto

Lasten kotihoidon tuki on herättänyt aika ajoin keskustelua (Sipilä ym. 2012). Puheenvuoroissa esillä ovat olleet mm. kotihoidon tuen haittapuolina sen vaikutukset naisten työmarkkina-asemaan ja tulokehitykseen sekä kannatettavina puolina vanhempien oikeus valita sopiva hoitomuoto lapselleen. Kotihoidon tuki kuuluu perhevapaaetuuksiin, joiden tarkoitus on turvata vanhempien mahdollisuus hoitaa lasta kotona erilaisissa elämäntilanteissa ja auttaa vanhempia sovittamaan yhteen perhe-elämää ja työntekoa.

Suomen lainsäädäntö mahdollistaa vapaiden jakamisen molempien vanhempien kesken. Nykyisin valtaosa kotihoidon tuella lasta hoitavista on naisia. Esimerkiksi vuoden 2014 lopussa kotihoidon tukea saavista hieman yli 94 prosenttia oli naisia (Kela 2015a). Kataisen hallitus esittikin lakimuutosta, jossa kotihoidon tuki olisi kohdennettu puoliksi molemmille vanhemmille (Valtioneuvoston kanslia 2013). Esitys liittyy tavoitteeseen pidentää erityisesti naisten työuria. Kotihoidon tuen jaksot päätivät naisten työuria ja jättivät heidät jälkeen palkkakehityksessä. Näin ollen myös pitkään kotihoidon tukea käyttävien naisten tuleva eläke jää pienemmäksi (ks. Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa).

Toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa ja Norjassa, Suomessa kotihoidon tukea voi saada myös yli kolmevuotiaasta mutta alle kouluikäisestä lapsesta, jos perheessä on alle kolmevuotias lapsi, josta maksetaan kotihoidon tukea. Lapsen hoitomuodon valinta (pääosin kotihoidon tuki vs. päivähoito) voidaan nähdä myös lapsen oikeutena varhaiskasvatukseen. Pitkä kotonaolo voi vaikuttaa negatiivisesti lapsen oppimiseen (EPPE 2004). Yhteyttä hoitomuodon (kotihoito vai päivähoito) ja koulumenestyksen välillä on tutkittu vähän. Ulkomailla tehdyt tutkimukset koskevat pääosin maita, joissa ei ole vastaavanlaista julkista päivähoitoa kuin Suomessa. Hiilamon ym. (2015) Suomea koskevien tulosten mukaan päivähoitoon osallistuminen ei ole juuri lainkaan yhteydessä koulumenestykseen.

Yksi useampaan otteeseen julkisuudessa esillä ollut pienten lasten hoitoon liittyvä muutosehdotus on päivähoito-oikeuden rajaaminen. Keväällä 2015

aloittaneen Sipilän hallituksen ohjelman liitteissä (Valtioneuvoston kanslia 2015) todetaan: ”Subjekttiivinen päivähoito-oikeus rajataan puolipäiväiseksi silloin kun toinen vanhemmista hoitaa perheen toista lasta äitiys-, isyys- tai hoitovapaalla tai kotihoidontuella. Vastaava rajausta yksityisen hoidon tukeen.”

Artikkelissa simuloidaan kaksi erilaista kotihoidon tuen vaihtoehtoa. Ensimmäisessä vaihtoehdossa kotihoidon tuki kolme vuotta täyttäneistä sisaruksista poistetaan. Toisessa vaihtoehdossa nykylainsäädännön mukaista kotihoidon tuen kestoa leikataan vuodella, jolloin kotihoidon tukea maksettaisiin alle kaksivuotiaista ja heidän sisaruksistaan. Tämä vastaa likimain Kataisen hallituksen esitystä kotihoidon tuen jakamisesta puoliksi vanhempien kesken, jos oletetaan, ettei isien käyttäytyminen muutu. Näiden lisäksi jatketaan ensimmäisen vaihtoehdon tarkastelua simuloimalla päivähoitomaksut yli kolmevuotiaille sisaruksille eli niille, joista ei enää maksettaisi kotihoidon tukea. Tarkasteltavana on, miten paljon vaihtoehtoiset kotihoidon tuen muodot vaikuttaisivat niin tukea saavien vanhempien kuin tuen piiriin kuuluvien lasten määrään sekä kotihoidon tuen kestoon. Tarkasteluissa käytetään Lapsiperhe-aineistoa (LAPE-aineisto, ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa), josta muodostetaan kuukausittainen lapsikohmainen aineisto. Menetelmänä käytetään staattista mikrosimulointimenetelmää. Menetelmällä ei siis saada arviota käyttäytymisvaikutuksista. Sen sijaan saadaan selville, miten suuria väestöryhmiä vaihtoehdot koskisivat ja mitkä niiden välittömät kustannukset olisivat ennen käyttäytymisvaikutuksia. Simulointimallina käytetään SISU-mallin kotihoidon tuen ja päivähoiton osamalleja.

Lasten päivähoidosta ei ole saatavilla yksilötasoisia tilastointitietoa. Kunnilta saatavat (L 280/2004) päivähoitotiedot koskevat vain lasten määrää vuoden lopun tilanteen mukaan (Tilastokeskus 2015a). Suuri ongelma on se, että päivähoitopalveluista ei ole valmiita käyttötietoja tutkimus- ja tilastointitarkoitusta varten. Yksilötasoisille päivähoitotiedoille olisi merkittävä tarve ja niistä olisi paljon hyötyä erilaisissa pienten lasten hoitoa tarkastelevissa tutkimuksissa ja selvityksissä. Esimerkiksi SISU-mikrosimulointimallin päivähoiton osamalli käyttää tulonjakotutkimuksen haastattelutietoja, mutta otos on koko maasta vain noin 10 000 kotitaloutta. Vastaavia tietoja päivähoidosta ei ole ollut saatavissa rekisteriaineistolla tehtäviin simulointeihin. Tämä puute on yhtenä motivaationa seuraaviin tarkasteluihin. Yksi tämän artikkelin tavoitteista on paikata eli imputoida muiden lähteiden, kuten Kelaan tulleiden päivähoitoilmoitusten (Haataja ja Juutilainen 2012) ja vanhempien työmarkkina-aseman, perusteella päivähoidossa olevat lapset rekisteripohjaiseen LAPE-aineistoon (Haataja ja Valaste 2014).

Aiemmin kotihoidon tuen ja päivähoiton simulointimalleissa on hyödynnetty vuositason tietoa toteutuneista hoitajaksoista (summa kuukausista per vuosi). LAPE-aineiston avulla muodostetaan kuukausitasoinen kalenteriaineisto, joka antaa mahdollisuuden entistä tarkempiin ja joustavampiin mikrosimulointilaskelmiin (Haataja ym. 2013; Haataja ja Valaste 2014). Lapsikohtainen,

kuukausittainen kalenteriaineisto pohjautuu eri tietolähteiden jaksotietoihin. Jaksot voivat olla esimerkiksi jonkin etuuden alku- ja päättymistietoja tai alku- tai päättymistietojen perusteella muodostettuja aikajaksoja. Tässä artikkelissa muodostetaan kalenteriaineisto LAPE-aineiston 50 prosentin otoksen pohjalta (ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa). Tarkastelut keskittyvät vuoden 2010 poikkileikkaukseen, joka sisältää 191 270 äitiä ja heidän mahdolliset puolisonsa.

Artikkeli jakautuu kahteen osioon, ensiksikin kuukausitasoisen kalenteriaineiston muodostamiseen laskelmien pohja-aineistoksi ja toiseksi simulointilaskelmien tekemiseen ja raportointiin.

Taustaa

Julkisen päivähoiton juuret ovat 1800-luvun lopulla, jolloin lasten päivähoitoa ryhdyttiin alun perin kehittämään osana työväenkysymystä (Takala 2000; Välimäki ja Rauhala 2000). Julkisesti tuettu päivähoito liittyi huono-osaisuuteen, ja sillä haluttiin tarjota huono-osaisten perheiden lapsille kehittymismahdollisuuksia. Kansanlastentarhoista luotiin äitien palkkatyön tueksi tarkoitettuja päivähoitolaitoksia ja työväenluokan lapsille suunnattuja kehittymiskeskuksia (Välimäki ja Rauhala 2000). Sittenmin päivähoiton kehittäminen on liittynyt pienten lasten äitien työskentelyyn kodin ulkopuolella (Kajanoja 1999). Äitien työssäkäynti kodin ulkopuolella yleistyi 1960- ja 1970-luvulla, samalla kun väestön koulutustaso kasvoi ja kehittyvän hyvinvointivaltion palvelut tarvitsivat koulutettua työvoimaa. Päivähoidosta tuli yleinen sosiaalipalvelu ja kuntien lakisääteinen tehtävä vuonna 1973 säädetyn päivähoitolain myötä. Subjektiivinen oikeus päivähoitopaikkaan ulotettiin vuonna 1990 kaikkiin alle kolmevuotiaisiin, samalla kun laki kotihoidon tuesta tuli kokonaisuutenaan voimaan. Vuodesta 1996 lähtien subjektiivinen päivähoito-oikeus on kattanut kaikki alle kouluikäiset lapset.

Ennen vuotta 1997 päivähoitomaksut perustuivat suurelta osin kuntien omiin päätöksiin. Päivähoitomaksujen taso vaihtelikin aluksi kunnittain (Forssén 1998). Vuodesta 1997 alkaen päivähoitomaksut ovat olleet samat koko maassa. Kokopäivähoiton kuukausittainen päivähoitomaksu määräytyy perheen koon ja tulojen mukaan. Osapäivähoiton maksut sen sijaan voivat vaihdella kunnittain. Päivähoitomaksuja voidaan periä enintään yhdeltätoista kalenterikuukaudelta toimintavuoden aikana.

Taulukossa 1 (s. 139) on esitetty päivähoitomaksujen määräytymisen maksuprosentit ja tulorajat vuodelle 2015. Päivähoitomaksua määrittäessä tuloina otetaan huomioon samassa taloudessa elävien lasten, lapsen vanhemman tai

muun huoltajan sekä tämän puolison tai tämän kanssa avioliitonomaisissa olosuhteissa elävän henkilön veronalaiset ansio- ja pääomatulot sekä verosta vapaat tulot (L 734/1996). Perhekokoon huomioidaan yhteistaloudessa avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa elävät henkilöt sekä heidän kanssaan samassa taloudessa asuvat molempien alaikäiset lapset. Vuonna 2015 kokopäivähoidon maksu on enintään 283 euroa nuorimmasta ja 255 euroa toiseksi nuorimmasta päivähoitossa olevasta lapsesta. Muiden lasten kokopäivähoidosta peritään 20 prosenttia nuorimman lapsen maksusta, joka on enintään 56,5 euroa. Jos perheeseen kuuluu enemmän kuin kuusi jäsentä, lisätään maksun määräämisen perusteena olevaa tuloarajaa 133 eurolla kustakin seuraavasta perheen alaikäisestä lapsesta. Jos tulot ovat pienemmät kuin vähimmäisbruttotuloraja tai jos maksu on lasta kohden vähemmän kuin 26 euroa, maksua ei peritä.

Yksityisen hoidon tukea maksetaan jokaisesta hoidossa olevasta alle seitsemänvuotiaasta lapsesta 174,38 euroa kuukaudessa (vuonna 2015). Pienituloisille maksetaan hoitolisää 146,64 euroa lasta kohti. Lisäosan tuloarajat ovat matalammat kuin päivähoitomaksujen alimmat rajat, jotka oikeuttavat maksuttomuuteen (vrt. taulukko 1). Tuloluokkien ylärajat ovat yksityisen hoidon tuen hoitolisälle myös matalammat kuin ylimmät tuloarajat, joiden jälkeen päivähoitomaksut nousevat korkeimmilleen (taulukko 1).

Taulukko 1. Päivähoitomaksujen ja yksityisen hoidon tuen tuloarajat ja maksuprosentit vuonna 2015.

Perhe- koko	Päivähoitomaksut			Yksityisen hoidon tuen lisäosa			Hoitolisä
	Maksuton brutto- tuloraja, €/kk	Maksu- pro- sentti	Korkein maksu, brutto- tuloraja, €/kk	Tulot, joilla saa täyden hoitoli- sän, €/kk	Vähen- nyspro- sentti	Bruttotu- lot, joilla ei saa hoitolisää, €/kk	Tulot, joilla ei saa hoi- tolisää, €/kk
2	1 355	11,5	3 816	1 160	11,5	2435,09	2753,96
3	1 671	9,4	4 682	1 430	9,4	2989,95	3380,06
4	1 983	7,9	5 566	1 700	7,9	3556,14	4020,32
5	2 116	7,9	5 699				
6	2 248	7,9	5 831				

Lähde: Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 734/1992 ja sen muutokset, Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta 1128/1996 ja sen muutokset.

Kotihoidon tuen hoitorahaa maksetaan yhdestä alle kolmevuotiaasta lapsesta 342,53 euroa, seuraavista alle kolmevuotiaista 102,55 euroa ja muista alle kouluikäisistä lapsista 65,89 euroa (vuonna 2015). Kotihoidon tukeen maksetaan tulovähenteistä hoitolisää vain yhdestä lapsesta, 183,31 euroa kuukaudessa (ks.

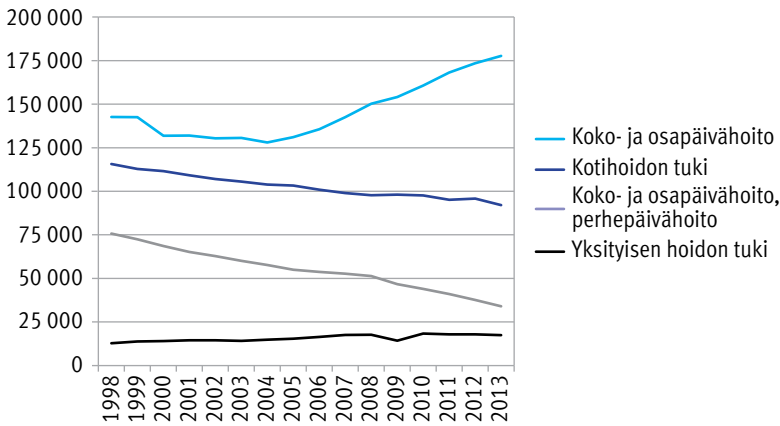
Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Verrattuna yksityisen hoidon tuen hoitolisän tuloarajoihin, alimmat tuloarajat ovat samat, mutta kotihoidon tuen hoitolisän yläarajat ovat 319–464 euroa korkeammat kuin yksityisen hoidon tuen (ks. taulukko 1). Yksityisen hoidon tuen ja kotihoidon tuen tuloarajoihin vaikuttava perhekoko määritellään toisin kuin päivähoitomaksuissa, sillä hoitolisää arvioitaessa perhekokoon lasketaan mukaan enintään neljä henkeä, kaksi aikuista ja enintään kaksi alle kouluikäistä lasta tai yksi aikuinen ja kolme lasta.

Päivähoidon julkinen rahoitus on huomattava. Esimerkiksi vuonna 2010 päivähoitomaksut kattoivat vain 16 prosenttia päivähoidon kokonaiskustannuksista (Tilastokeskus 2015b). Kotihoidon tuen menot olivat 307 miljoonaa euroa ja yksityisen hoidon tuen menot 34 miljoonaa euroa (Kela 2011). Päivähoidon ja kotihoidon tuen rahoittavat kunnat. Kotihoidon tuen maksatuksen ja tilastoinnin hoitaa Kela.

Osa kunnista maksaa lasten kotihoidon tuen kuntakohtaista kuntalisää. Tämä lisä voidaan maksaa joko Kelan kautta tai kunta voi itse maksaa kuntalisän. Kuntalisien perusteet vaihtelevat huomattavasti kunnittain (Miettunen 2008). Päivähoitopalveluiden hallinnointi siirtyi sosiaali- ja terveysministeriöstä opetus- ja kulttuuriministeriöön vuoden 2013 alussa. Samalla päivähoitopalvelujen käsite korvattiin varhaiskasvatuspalvelujen käsitteellä (Laki lasten päivähoidosta annetun lain muuttamisesta (L 580/2015) muutti lain nimen Varhaiskasvatuslaiksi).

Suomessa päivähoidossa on ollut ja on vähemmän lapsia verrattuna muihin Pohjoismaihin (Nososco 2013, 51). Yksi syy lienee se, että Suomessa pienten lasten hoidon tukea maksetaan paitsi alle kolmevuotiaille myös heidän kotona hoidettaville alle kouluikäisille sisaruksilleen (ks. Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Kuviossa 1 (s. 141) on erilaisissa hoitovaihtoehdoissa olleiden lasten lukumäärät vuosina 1998–2013 vuoden lopussa (31.12.). Kuviosta havaitaan, että vuoden viimeisen päivän lasten lukumäärät eri hoitovaihtoehdoissa ovat pysyneet tarkasteluvälillä melko tasaisina. Kunnan tuottama koko- ja osapäivähoito erottuu kuviosta nousevana käyränä, eli päivähoitopalveluja käyttävien lasten määrä kasvoi 2000-luvulla. Kotihoidon tuen turvin kotona hoidettavien sekä perhepäivähoidossa (koko- ja osapäivähoidossa) olevien lasten määrät ovat laskeneet tarkasteluajanjaksolla. Kotihoidon tuessa laskua on ollut vuosina 1998–2013 reilut 23 000 lasta ja perhepäivähoidossa noin 41 500 lasta. Yksityisen hoidon tuessa lasten määrä on taasen kasvanut noin 4 500 lapsella.

Kuvio 1. Lasten lukumäärät vuosina 1998–2013 koko- ja osapäivähoidossa kunnallisessa ja perhepäivähoidossa, kotihoidon tuella ja yksityisen hoidon tuella vuoden lopussa (31.12.).

Lähde: SOTKANet (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015), Kelasto (Kela 2015a) ja Kelan tilastollinen vuosikirja 2009 (Kela 2010).

Aineisto ja menetelmät

SISU-malli

Artikkelin laskelmissa menetelmänä käytetään mikrosimulointia. Laskelmat tehdään SISU-mallilla (Tilastokeskus 2014). SISU-mikrosimulointimalli on henkilöverotuksen ja sosiaaliturvalainsäädännön suunnitteluun, seurantaan ja arvioimiseen tarkoitettu laskentaväline. Mallia voidaan käyttää muun muassa julkisen sektorin verotulojen ja etuusreformien vaikutusten arvioimiseen, kansalaisten ja kotitalouksien taloudellisen aseman tarkasteluun sekä tuloerojen ja kannustinvaikutusten tutkimiseen.

SISU-malli on staattinen mikrosimulointimalli. Tämä tarkoittaa sitä, että mallissa ei oteta huomioon mahdollisia käyttäytymisvaikutuksia, kun lakimuutuskokeiluja simuloidaan. Tämän artikkelin simulointikokeilujen tapauksessa on oletettavaa, että tehtävät muutokset muuttaisivat ainakin jossain määrin perheiden käyttäytymistä pienten lasten hoitojärjestelyjen valinnassa ja vanhempien työn tarjonnassa. Näitä kutsutaan potentiaalisiksi muutoksiksi päivähoitopalveluiden kysynnässä, ja työvoiman tarjonnassa. Mahdollisia käyttäytymisvaikutuksia ei kuitenkaan tässä artikkelissa käsitellä.

SISU-mallin pohja-aineistona voidaan käyttää joko pienempää otospohjaista tulonjaon palveluaineistoa, jossa on runsas 27 000 henkilöä, tai laajempaa

rekisteripohjaista aineistoa, joka on noin 800 000 henkilön otos. SISU-mallin etuusmalleja voidaan hyödyntää myös muissa aineistoissa, joissa on etuuksien laskemista varten tarvittavat tiedot. Tässä artikkelissa SISU-mallin pohja-aineistona käytetään LAPE-aineistosta muodostettua vuoden 2010 poikkileikkausaineistoa (ks. kuvio 2). Poikkileikkausaineistoon sisältyy 191 270 äitiä ja heidän mahdolliset puolisonsa sekä äitien lapset (aineistoista ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa).

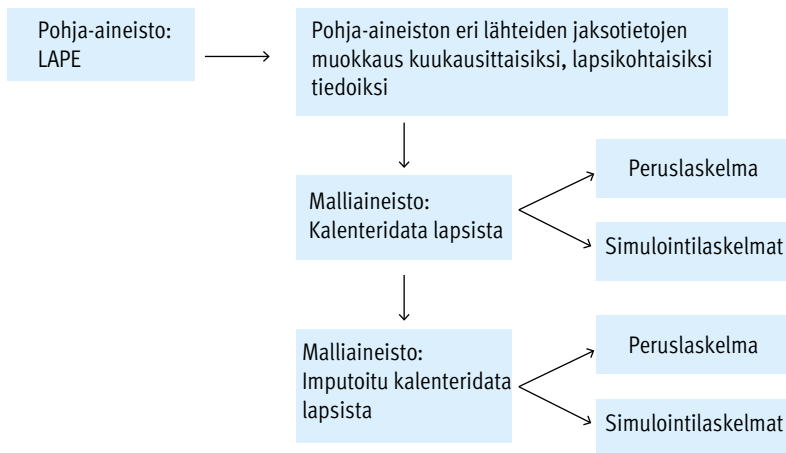
Aiemmin kotihoidon tuen simulointimalleissa on hyödynnetty vuositason tietoa toteutuneista hoitajaksoista, eli tiedossa on ollut summa hoitokuukausista per vuosi. Tämä tieto on ollut saatavilla sekä tulonjaon palveluaineistossa että rekisteriaineistossa. Kotihoidon tuen kuukausien summatieto perustuu Kelan kotihoidon tuen maksatustietoihin, jotka alun perin ovat jaksottaista (etuusjakson alkuja ja loppuja) tietoa. Tässä tavoitteena on muodostaa alkuperäisistä kotihoidon tuen jaksotiedoista kuukausitasoinen kalenteri jokaiselle aineiston lapselle, toisin sanoen kalenteriaineistossa jokaisesta lapsesta on tieto, onko hänestä maksettu kotihoidon tukea vai ei. Kalenterimuotoista aineistoa käyttäen pystytään aiempaa joustavammin laskemaan erilaisten reformien vaikutuksia, ja näin ollen kalenterimuotoinen aineisto mahdollistaa entistä tarkempien ja joustavampien mikrosimulointilaskelmien teon (Haataja ym. 2013; Haataja ja Valaste 2014).

SISU-mallissa päivähoitotiedot ovat saatavilla ainoastaan tulonjaon palveluaineistossa ja ne ovat haastattelutietoja. Tämän artikkelin kalenteriaineistossa päivähoitojen jaksotiedot pohjautuvat Kelaan tullessiin päivähoitoilmoituksiin (L 1128/1996, 23 §:n 2 momentti). Näiden päivähoitotietojen kattavuuteen ja laatuun liittyy ongelmia: niitä ei käytetä tilastointiin vaan kotihoidon tukea koskeviin päätöksiin Kelassa (ks. Haataja ja Juutilainen 2012).

Malliaineiston muodostaminen

Ennen varsinaisia simulointilaskelmia muodostetaan jokaisesta lapsesta kuukausittainen tieto, jota käytetään simuloinneissa ja muissa laskelmissa. Tämän tyyppistä lapsikohtaisista, kuukausittaisista tiedoista muodostuvaa aineistoa kutsun kalenteriaineistoksi. Vastaavanlaisen kalenteriaineiston muodostamista ovat artikkelissaan käsitelleet Haataja ym. (2013).

Kuviossa 2 (s. 143) on havainnollistettu tulevien simulointilaskelmien malliaineiston muodostumista. Kalenteriaineiston muodostamiseen käytetään useita LAPE-aineiston tietolähteitä, jotka sisältävät hyvin erimuotoisia ja -ta-soisia rekisteritietoja tutkittavista. Kalenterin tietolähteitä ovat kotihoidon tuen ja yksityisen hoidon tuen maksatustiedot (Kela), Kelan päivähoitoilmoituksia sisältävä tiedosto (Kela), vanhempainrahajaksot (Kela) ja vanhempien työssäkäyntitiedot (Tilastokeskus) sekä Tilastokeskuksen taustatiedot tutkittavista.

Kuvio 2. Malliaineistojen muodostaminen Lape-aineiston eri tietolähteistä.

Osa aineistoista sisältää täsmällisen tiedon tapahtuma-ajankohdasta (esimerkiksi syntymäaika), mutta suuri osa tiedoista on jaksomuotoista (tapahtuman alkua ja loppua), joista muokkaamalla tuotetaan lapsista kuukausitason tiedot. Osa jaksotiedoista on päällekkäisiä, mikä johtuu eri rekisterien jaksojen alkujen ja loppujen kirjaamistarkkuudesta sekä siitä, että jaksot saattavat esiintyä yhtä aikaa. Esimerkiksi lapsesta saattoi olla samalle kuukaudelle tieto kotihoidon tuesta ja Kelan päivähoitotiedoston mukainen päivähoitotieto. Näistä tiedoista Kelan maksatustietoihin perustuva kotihoidon tuen tieto on oletettavasti tarkempi. Ajatuksena on, että tarkasteltavalle kuukaudelle tulee toiminnoksi joko tarkempi tietolähde tai loogisempi vaihtoehto.

Erityisesti Kelan päivähoitotietojen tarkkuudessa esiintyi puutteellisuuksia. Kelan päivähoitotiedot ovat ilmoituksia kunnalliseen päivähoitoon siirtymisestä ja palvelusta poistumisesta. Kelaan nämä tiedot kerätään kotihoidon tuen ja yksityisen hoidon tuen toimeenpanoa varten. Aikaisemmin Kelan päivähoitotietojen käytettävyyttä ovat tutkineet Haataja ja Juutilainen (2012). Päivähoitotietojen ongelma on niiden heikko kattavuus sekä tietojen epätarkkuus. Lapsiperheaineistossa päivähoitojaksoja alkaa kertyä aineistoon merkittävässä määrin vasta vuodesta 2007.

Kun lapsikohtaiset osa-aineistot yhdistettiin, lapselle saattoi muodostua useampia rivejä kuukausittaisen toimintojen päällekkäisyyden vuoksi. Erilaisten kuukausittaisen toimintojen määrittämiseksi luotiin prioriteetit erilaisille vaihtoehtoisille. Esimerkki erilaisista prioriteeteista on esitetty taulukossa 2 (s. 144). Prioriteettien ideana on, että kuukausittaiset toiminnot saadaan järjestykseen joko mahdollisen toteutumisen mukaan (esimerkiksi lapsen täytyy olla syntynyt ennen kuin on mahdollista, että lapsella on hoitojaksoja) sekä tietojen tarkkuu-

den mukaan (esimerkiksi tiedot lasten kotihoidon tuen jaksoista ovat suoraan rekisteriaineistosta muodostettuja, mutta vastasyntyneen lapsen sisarukseen kohdistuva vanhempainrahakausi saadaan päättelemällä). Tämän lisäksi prioriteettien antoon voi liittyä tutkittavan ilmiön kannalta oleellinen järjestys, kuten tässä tapauksessa esimerkiksi hoitoraha on kalenterissa toteutunut toiminto ja hoitolisä vain lisätietoa. Taulukon 2 prioriteettien numerot sisältävät siis luokituksen ja järjestyksen, mutta itse numeroarvot eivät ole oleellisia.

Taulukko 2. Esimerkki kalenteritietojen prioriteettijärjestyksestä (pieni numero tarkoittaa suurta prioriteettia).

Arvo prioriteetille	Toiminto
(0,1)	(Kalenterivuoden aikana syntymätön)
(0,5)	(Syntymätön, syntyy kalenterivuonna)
(0,7)	(Syntymätön, äiti vapaalla)
1,0	Hoitoraha
1,01	Hoitolisä
2,0	Lapseen kohdistuva vanhempainrahakausi
3,0	Kelan päivähoitoilmoitusjakso esikoulu
3,5	Kelan päivähoitoilmoitusjakso
4,0	Lapsen sisarukseen kohdistuva vanhempainrahakausi
6,0	Päivähoito imputoitu eli paikattu
8,0	Koululainen (iän perusteella)
9,0	Molemmat vanhemmat töissä
.	Puuttuva tieto

Koko pitkittäisessä LAPE-aineistossa on se huomioitava erityispiirre, että osa lapsista syntyy vasta tarkasteluajanjakson kuluessa ja osa lapsista ehtii kouluikäiseksi. Nämä otetaan huomioon kalenterin muodostamisessa omilla prioriteettiarvoilla.

Esimerkkinä kalenterityyppisestä päättelystä voidaan ajatella perhettä, jossa on kaksi lasta. Kummallekin lapselle muodostetaan mahdolliset toiminnot eri kuukausille käyttäen eri rekisteritietoja. Oletetaan esimerkiksi, että ensimmäisellä lapsella on jaksotieto kotihoidon tuesta. Samanaikaisesti kotihoidon tuen lisäksi saattaisi jaksotiedoista löytyä kyseiselle kuukaudelle tieto päivähoidosta ja tieto vanhempien työllisyydestä. Koska käyttäjä on nyt määritellyt prioriteetit siten, että kotihoidon tuki on arvolla 1,0, päivähoito 3,5 ja vanhempien työllisyys 9,0, tulee kyseisille kuukausille toiminnoksi kotihoidon tuki. Lopulta tämänlaisella päättelyllä jokaiselle kuukaudelle saadaan määriteltyä lapsen toiminto kyseisen

kuukauden aikana. Päätely ei ole virheetöntä, sillä itse jaksotietoihin ja näin ollen myös niistä tehtävään päätelyyn liittyy epävarmuuksia.

Tämäntyyppisen aineiston muodostaminen antaa mahdollisuuden myös Kelan päivähoitoilmoitusten uudentyyppiseen käyttöön. Taulukon 2 mukaisesti, jos lapselle ei saada suoraan määriteltyä mitään etuuteen liittyvää toimintoa, jäljelle jää prioriteettivaihtoehtona vanhempien työllisyys. Empiirisessä osassa oletetaan, että jos molemmat vanhemmat ovat töissä, tällöin lapsi on päivähoitossa. Tämä antaa mahdollisuuden paikata eli imputoida aineistoa (ks. kuvio 2). Prioriteettitaulukossa (taulukko 2) tämä onkin huomioitu omalla prioriteettikoodilla. Todellisuudessa vanhempien työllisyys ei takaa lapsen osallistumista päivähoitoon, vaan hoito saattaa olla toteutettu jollain sellaisella tavalla (esimerkiksi sukulaisten avulla), johon ei rekisteritietojen avulla pääse käsiksi.

Tulevissa kotihoidon tuen simulointilaskelmissa malliaineistona käytetään imputoitua kalenteridataa ja päivähoidon simulointilaskelmissa imputoitua ja imputoimatonta kalenteridataa (ks. kuvio 2). Simulointitulosten vertaamiseksi lähtötilanteeseen malliaineistosta lasketaan itse simulointilaskelman lisäksi peruslaskelma (niin sanottu baseline-malli), jossa kiinnostuksena olevia muutoksia ei ole tehty.

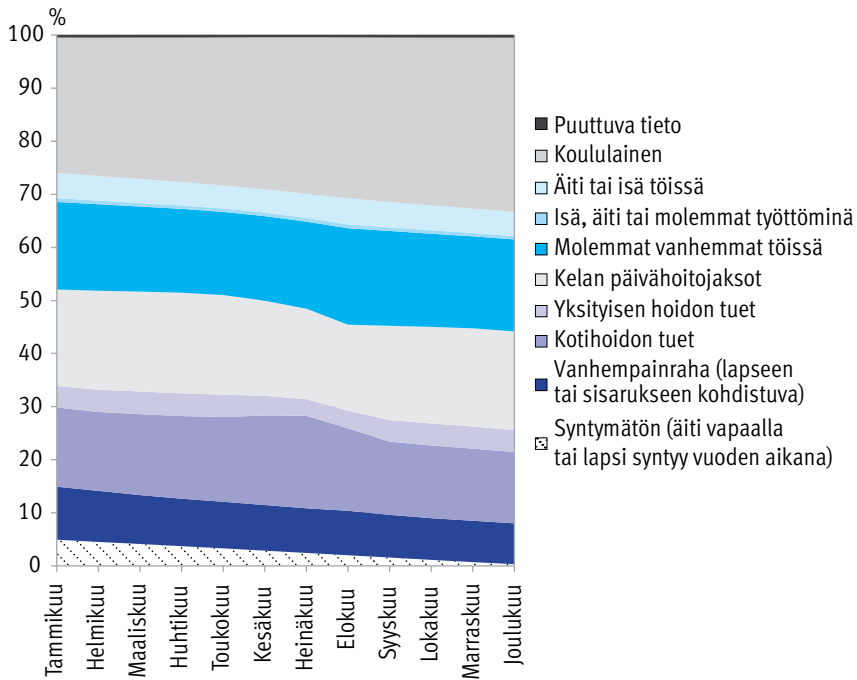
Eri perhe-etuuksien ja -palveluiden käyttö kuukausittain vuonna 2010

Edellä kuvatun päätelyketjun mukaisesti muodostettu malliaineisto sisältää jokaiselle lapselle kuukausikohtaisen tiedon lapsen toiminnasta. Tulevissa simulointilaskelmissa tarkasteluvuotena on vuosi 2010. Kuviossa 3 (s. 146) on havainnollistettu kalenteriaineiston erilaisia jaksoja kuukausittain vuodelle 2010. Kuvioista havaitaan, että noin 5 prosenttia LAPE-aineistoon kuuluvista äideistä ei ollut saanut lasta ennen vuotta 2010. Pienten lasten hoidon tuet (sisältää kotihoidon ja yksityisen hoidon tuen hoitorahat, hoitolisät ja kuntalisät sekä osittaiset hoitorahat) ovat eri kuukausina noin viidenneksen kaikista jaksoista. Kelan päivähoitokasotietojen perusteella päätelty osuus vaihtelee kuukausittain noin 16 prosentista 19 prosenttiin. Kaikista jaksoista vuonna 2010 lapseen tai sisarukseen kohdistuvia vanhempainrahajaksoja on 8–10 prosenttia. Koululaisen määrä kasvoi vuoden aikana tammikuun reilusta 25 prosentista joulukuun noin 33 prosenttiin.

Jos lapselle ei jaksotiedoista tai iän mukaan pääteltynä löytynyt kuukausittaista toimintoa, on lapsien vanhempien työllisyyttä tarkasteltu, ja tämä tieto, löytyessään, on liitetty lapsen tietoihin. Vanhempien työssäkäynnin kuukausittainen osuus vaihtelee 20:n ja 23:n prosentin välillä. Työttömiä (joko äiti tai isä tai

molemmat) on kuukausittain alle prosentti, kun muut lapseen liittyvät toiminnot ja vanhempien työllisyysjaksot on huomioitu. Jollei mikään edellä mainituista toiminnoista ole toteutunut, on kuukausittaiseksi toiminnoksi jäänyt puuttuva tieto. Näiden tapausten osuus kuukausittain on noin puoli prosenttia kaikista toiminnoista. Kaiken kaikkiaan tieto lapsesta maksetuista etuuksista tai hänen saamistaan palveluista tai tieto vanhempien työmarkkina-asemasta löytyy lähes kaikista lapsista vuoden jokaiselle kuukaudelle.

Kuvio 3. Vuoden 2010 lapsikohtaisen kalenteriaineiston erilaisia toimintoja kuukausittain.

Lähde: LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Päivähoitotietojen täydentäminen: uusi malliaineisto

Edellä muodostetun kalenterin päivähoiton jaksotiedot pohjautuvat Kelaan tullessiin päivähoitoilmoituksiin. Haatajan ja Juutilaisen (2012) työpaperissa on tarkemmin kuvattu Kelan päivähoitotietoja. Seuraavien tarkastelujen pohjana on kaikille lapsille muodostettu prioriteetin päätelty kuukausittainen jaksot-

neisto vuodelle 2010. Tulevissa tarkasteluissa toimintojen (prioriteettien) ”Kelan päivähoitajakso esikoulu” ja ”Kelan päivähoitajakso” havainnot on yhdistetty. Näin melkein viidesosalle lapsista jää päättelyketjun jälkeen kuukausittainen tieto siitä, että molemmat vanhemmat ovat töissä mutta lapsen etuus- tai päivähoitotietoja ei ole tiedossa. Seuraavissa tarkasteluissa oletetaan, että nämä tapaukset, joissa kummatkin vanhemmat ovat töissä samanaikaisesti, voidaan tulkita päivähoitajaksoiksi. Aineistoa siis imputoidaan eli paikataan näiden lasten päivähoitotietojen osalta.

Taulukossa 3 (s. 148) on laskettu vuoden 2010 kuukausittaiset tiedot lasten lukumääristä imputoidulla malliaineistolla, alkuperäisillä päivähoidon jakso-tiedoilla ja vanhempien työssäkäyntitiedoilla. Lisäksi taulukossa on paikattujen tietojen osuus imputoidussa malliaineistossa. Taulukon luvut on korotettu väestötasolle. Taulukon mukaan päivähoidossa olevia lapsia on noin kaksinkertainen määrä pelkkiin Kelan jaksotietoihin verrattuna, jos oletetaan, että samanaikaisesti töissä olevien vanhempien lapset ovat päivähoidossa.

Kuten aiemmin on todettu, vastaavia kuukausittaisia tietoja lasten lukumäärästä ei ole saatavilla. Vuoden viimeisenä päivänä (31.12.2010) päivähoidossa oli virallisten tilastojen mukaan 204 747 lasta (Säkinen ja Kuoppala 2011). Tätä artikkelia varten tehdyssä malliaineistossa päivähoidossa olevien lasten lukumäärä joulukuussa 2010 (vuoden viimeistä päivää ei aineistosta ole mahdollista laskea) oli 239 714 lasta (taulukko 4). Vuoden viimeisen päivän ja joulukuun lapsimäärät poikkeavat näin ollen toisistaan noin 35 000 lapsella (+17 prosenttia).

Vastaavasti Tilastokeskuksen vuosittaisesta tulonjakotilastosta (Tilastokeskus 2015c) saadaan laskettua päivähoidossa olevien lasten lukumääräksi vuoden 2010 aikana 229 575 lasta. Malliaineiston mukainen lasten lukumäärä vuoden aikana oli 322 010, eli eroa Tulonjakotilastoon on reilu 92 000 lasta (+29 prosenttia). Pohjolan ym. (2013) mukaan yksityisen päivähoidon luvut olivat 1,5–1,6 kertaa suuremmat vuoden aikana kuin vuoden lopussa. He pohtivat, että jos suhdeluku pitää paikkansa myös kunnallisessa päivähoidossa, on vuoden aikana päivähoidon piirissä noin 100 000 lasta enemmän kuin vuoden lopussa. Malliaineiston mukaan vuoden aikana päivähoidossa olleita lapsia oli 322 010, eli 82 296 lasta enemmän kuin joulukuussa (taulukko 4, s. 149). Tämä on 1,34-kertainen määrä joulukuun lapsimäärään verrattuna. Jos taasen verrataan malliaineiston vuoden aikaista lapsimäärää (322 010 lasta) vuoden viimeisen päivän lasten määrään (204 747 lasta), saadaan 1,57-kertainen määrä lapsia. Saatu luku vastaa hyvin Pohjolan ym. (2013) arviota.

Tulonjakotilastosta ja malliaineistosta voidaan laskea myös päivähoitokuukaudet vuoden aikana. Tulonjakotilaston mukaan päivähoitokuukausia vuoden aikana oli noin 1,9 miljoonaa ja malliaineiston mukaan noin 2,8 miljoonaa. Eroa päivähoitokuukausissa eri lähteiden välillä oli noin 870 000 kuukautta (31 pro-

senttia). Luvut lasten määrissä vuoden aikana ja päivähoitokuukausissa poikkeavat melko paljon toisistaan, mutta jos lasketaan päivähoitokuukausia per lapsi, on ero Tulonjakotilaston ja malliaineiston välillä hyvin pieni (0,04 prosenttia).

Malliaineistossa on siis hieman liian paljon lapsia, jos vertailukohtana käytetään edellä mainittuja vuoden lopun (31.12.2010) tilannetta kuvaavia päivähoitossa olevien lasten lukumäärätietoja sekä Tulonjakotilaston lukuja. Toisaalta suhdeluku päivähoitokuukausia per lapsi on lähes sama.

Taulukko 3. Vuoden 2010 lasten lukumäärät päivähoitossa imputoidun malliaineiston, Kelan päivähoitotaksotietojen ja vanhempien työssäkäyntitietojen mukaan. Taulukon luvut on korotettu väestötasolle.

	Lapsia päivähoitossa			Paikattujen tietojen osuus malliaineistossa, %
	Arvio päivähoitosta malliaineistolla yhteensä	Kelan päivähoitotaksotietojen mukaan	Molemmat vanhemmat töissä	
Tammikuu	231 312	121 306	110 006	47,6
Helmikuu	233 134	124 380	108 754	46,6
Maaliskuu	232 462	125 540	106 922	46,0
Huhtikuu	231 892	126 534	105 358	45,4
Toukokuu	229 684	125 136	104 548	45,5
Kesäkuu	225 856	119 510	106 346	47,1
Heinäkuu	223 180	113 716	109 464	49,0
Elokuu	229 342	108 120	121 222	52,9
Syyskuu	237 796	118 578	119 218	50,1
Lokakuu	238 412	121 324	117 088	49,1
Marraskuu	238 980	123 342	115 638	48,4
Joulukuu	239 714	124 112	115 602	48,2

Lähde: LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Taulukko 4. Imputoitujen päivähoitotietojen vertailu muihin lähteisiin. Taulukon luvut on korotettu väestötasolle.

	Lapsia (31.12.)	Päivähoito- kuukausia vuodessa	Lapsia vuo- den aikana	kk/lapsi
Päivähoitotilasto	204 747	-	-	-
Malliaineisto: imputoitu kalenteridata (LAPE)	239 714	2 791 764	322 010	8,67
Tulonjakotilasto		1 920 163	229 575	8,36
Ero päivähoitotilastoon	+34 967 (+17 %)	-	-	-
Ero Tulonjakotilastoon	-	+871 601 (+31 %)	+92 435 (+29 %)	+0,31 (+0,04 %)

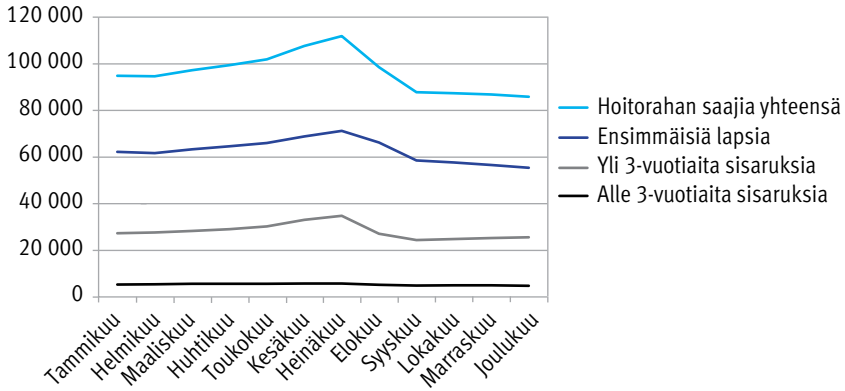
Lähde: Tulonjakotilasto (Tilastokeskus 2015c), päivähoitotilasto (Säkinen ja Kuoppala 2011) ja LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Vaihtoehtoiset simulointilaskelmat: hoitorahan saajat malliaineistossa vuoden 2010 aikana

Suomessa perheellä on oikeus kotihoidon tukeen, jos lapsi on alle kolmevuotias, eikä lapsi ole kunnallisessa päivähoidossa. Myös perheen yli kolmevuotiaista lapsista voidaan maksaa kotihoidon tukea, jos perheessä on alle kolmevuotias lapsi, josta maksetaan kotihoidon tukea.

Kuviossa 4 (s. 150) on vuoden 2010 malliaineiston mukaiset kotihoidon tuen hoitorahan saajien lukumäärät kuukausittain. Hoitorahan saajien määrät vaihtelivat reilusta 85 000 lapsesta reiluun 110 000 lapseen kuukauden aikana, ja erityisesti vaihtelua on kesäkuukausina. Kuviosta nähdään eriteltynä ensimmäiset lapset, joiden perusteella hoitorahaa maksetaan sekä heidän alle ja yli kolmevuotiaat sisaruksensa, joista maksetaan hoitorahaa. Näiden lisäksi kuvassa on esitetty kaikki lapset, joista maksetaan hoitorahaa.

Ensimmäinen tarkasteltava simulointimalli on vaihtoehto, jossa kotihoidon tuki poistetaan kolme vuotta täyttäneiltä sisaruksilta. Tämä malli jättää kotihoidon tuen voimaan ensimmäisille lapsille ja heidän alle kolmevuotiaille sisaruksilleen. Kolme vuotta täyttäneet sisarukset hoidettaisiin joko kotona ilman hoitorahaa tai sisarukset osallistuisivat varhaiskasvatukseen. Tätä mallia kutsutaan simuloinneissa laskelmaksi 1.

Kuvio 4. Hoitorahan saajia kuukausittain vuonna 2010. Kuvion luvut on korotettu väestötasolle.

Lähde: LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Toinen vaihtoehto (laskelma 2) poistaa kotihoidon tuen kaksi vuotta täyttäneiltä ja näiden sisaruksilta. Tämä vaihtoehto vastaa äitien osalta suunnilleen Kataisen hallituksen rakennepaketissa esitettyä kotihoidon tuen puolittamista. Kolmas simulointivaihtoehto on se, että lasketaan päivähoitoon siirtyvien lasten päivähoitomaksut niille laskelman 1 lapsille, joista ei enää maksettaisi kotihoidon tukea, eli yli kolmevuotiaille sisaruksille. Päivähoidon simulointilaskelmassa käytetään sekä alkuperäisiä päivähoiton jaksoetietoja että vanhempien työmarkkina-aseman perusteella paikattuja tietoja.

Tulokset

Kotihoidon tuen piiristä poistuvat lapset ja potentiaaliset muutokset päivähoitopaikkojen kysynnässä

Kotihoidon tuen simulointilaskelmien tulokset on koottu taulukkoon 5 (s. 151). Vertailukohdaksi on myös simuloitu peruslaskelma, jossa minkäänlaisia muutoksia ei ole tehty (baseline-malli). Vuonna 2010 oli tämän lähtötilanteen mukaan 107 000 vanhempaa, jotka saivat kotihoidon tukea, ja 170 000 lasta, joista kotihoidon tukea maksettiin. Kustannukset olivat reilut 289 miljoonaa euroa ja lasten kotihoidon tukikuukausien määrä vuoden aikana oli 1 157 000.

Kotihoidon tuen poisto kolme vuotta täyttäneiltä sisaruksilta (laskelma 1) vähentää tukea saavien lasten määrää 47 000:lla verrattuna lähtötilanteeseen. Kotihoidon tuen hoitorahaa saavien vanhempien määrään ei tässä tapauksessa ole vaikutusta. Kotihoidon tuen kustannukset laskevat noin 24,6 miljoonalla eu-

rolla sekä lasten kotihoidon tukikuukausien määrä pienenee vajaalla 440 000:lla. Vaikutusten arvioinnin kannalta keskeistä on, miten hoidettaisiin kotihoidon tuen piiristä poistuvat lapset, eli yli kolmevuotiaat sisarukset, muutoksen jälkeen. Tätä tarkastellaan hieman myöhemmin, kun simuloidaan päivähoitomaksut yli kolmevuotiaille sisaruksille.

151 Kotihoidon tuen poistaminen kaksi vuotta täyttäneiltä lapsilta ja heidän sisaruksiltaan vaikuttaa sekä tukea saavien vanhempien että lasten määriin (laskelma 2). Tukea saavia vanhempia on simuloinnin perusteella 21 000 vähemmän kuin ilman tuen poistamista. Tukea saavien lasten määrä vähenee 33 000 lapsella. Voidaan tarkastella myös niiden vanhempien ja lasten, joilla tuki pysyy ennallaan eli joihin tuen poistaminen ei kohdistu, määriä (58 000 vanhempaa ja 92 000 lasta). Niillä, joihin tuen leikkaus osuu, voi se koskea joko kaikkia lähtötilanteen potentiaalisia kotihoidon tuen kuukausia tai vain osaa vuodesta. Osittain leikkaus koskee 28 000 vanhempaa ja 45 000 lasta. Koko vuoden ajalta kotihoidon tuen kuukaudet leikkautuvat 21 000 vanhemmalta ja 31 000 lapselta.

Taulukko 5. Kotihoidon tuen simulointilaskelmien tuloksia.

	Saajia, vanhemmat	Saajia, lapset	Kustannukset, €	Kuukausien lukumäärä, lapset
Baseline malli	107 000	170 000	289 230 000	1 157 000
Laskelma 1	107 000	123 000	264 653 000	818 000
Muutos	0	-47 000	-24 577 000	-339 000
Laskelma 2	86 000	137 000	205 626 000	813 000
Muutos	-21 000	-33 000	-83 604 000	-344 000
Tuki ennallaan	58 000	92 000	144 932 000	613 000
Osittain leikattu	28 000	45 000	56 659 000	199 000
Kokonaan leikattu	21 000	31 000		

Lähde: LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Kotihoidon tuen kustannukset laskevat noin 83,6 miljoonaa euroa. Kustannukset laskevat täten huomattavasti enemmän kuin laskelman 1 tilanteessa (24,6 milj. vs. 83,6 milj. euroa), vaikka lasten kotihoidon tuen kuukaudet vähenevät melkein yhtä paljon kummassakin simulointivaihtoehdossa (laskelma 1: 339 000 ja laskelma 2: 344 000). Tämä johtuu siitä, että kotihoidon tuki ensimmäisestä lapsesta on suurempi kuin muista sisaruksista (ks. Haatajan artikkeli tässä kirjassa). Vuonna 2010 hoitoraha oli ensimmäisestä lapsesta 314,28 euroa ja alle kolmevuotiaan sisarkorotus oli 94,09 euroa ja yli kolmevuotiaan 60,46 euroa. Laskelmassa 1 tukea ei makseta yli kolmevuotiaista sisaruksista, kun taas laskel-

massa 2 leikkaus kohdistuu sekä ensimmäisistä lapsista että näiden sisaruksista maksettavaan kotihoidon tukeen.

Päivähoidon kustannuksista

152

Lasten päivähoidon kokonaiskustannusten arviointi ei ole helppoa (Kajanoja 1999). Karkeita arvioita voidaan tehdä käyttämällä avuksi opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistion Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat (Alila ym. 2014) tietoja lasten päivähoidon hoitopäiväkohtaisista kustannuksista. Muistion mukaan vuonna 2010 keskimääräinen hoitopäiväkohtainen kustannus kokopäivähoidossa päiväkodissa oli 68,80 euroa. Oletetaan lisäksi, että kuukaudessa on keskimäärin 21,5 hoitopäivää. Näin kokopäivähoitolle päiväkodissa saadaan kuukausittaiseksi kustannukseksi 1 479,20 euroa.

Lasten päivähoidon kustannukset vaihtelevat alueittain. Muun muassa niin sanotuissa kuusikkokunnissa (Helsinki, Espoo, Vantaa, Turku, Tampere ja Oulu) kunnallisen päiväkotihoidon vuosikustannukset laskennallista lasta¹ kohden olivat vuonna 2010 keskimäärin 9 449 euroa (Heinonen 2011). Kuusikko muodostuu Suomen kuudesta väkiluvultaan suurimmasta kaupungista. Heinosen (2011) raportissa on myös kuusikkokunnittaiset kunnallisen päiväkotihoidon kustannukset tosiasiallista läsnäolopäivää kohden. Nämä vaihtelevat Tampereen 63 eurosta Espoon 73 euroon. Jos oletetaan edelleen, että kuukaudessa on keskimäärin 21,5 hoitopäivää, saadaan kokopäivähoitolle päiväkodissa kuukausittaiseksi kustannukseksi näiden mukaan vaihteluväli 1 354,5–1 569,5 euroa.

Jos oletetaan, että laskelman 1 tilanteessa kokopäivähoitoon siirtyisi kaikki kolme vuotta täyttäneet 47 000 lasta, joista on maksettu kotihoidon tukea, päivähoitotarve kuukausissa olisi 339 000 (taulukko 5). Jos oletetaan, että yhden kuukauden hinta päiväkodissa on 1 479,20 euroa, niin potentiaaliset päivähoiton kustannukset kasvaisivat reilulla 501 miljoonalla eurolla. Jos käytetään kuusikkokuntien kustannusten vaihteluväliä arviossa, kasvaisivat päivähoiton potentiaaliset kustannukset 459–532 miljoonaa euroa.

Sisaruksista maksettavien hoitorahojen leikkaaminen ei todennäköisesti lisäisi, ainakaan merkittävästi, äitien työssäkäyntiä, koska kotona hoidettaisiin edelleen vielä ainakin yhtä lasta. Äitien työssäkäynti ei siis kasvattaisi verotuloja.

¹ Laskennallinen lasten määrä on kunnallisen päiväkotihoidon kustannusten vertailussa ja henkilöstön suhteuttamisessa käytettävä lasten määrä, jossa otetaan huomioon päivähoitoasetuksen määrittelemä eri-ikäisten ja eri ajan päiväkotihoidossa olevien lasten määrä yhtä hoito- ja kasvatustehtävissä työskentelevää työntekijää kohden. Laskennallinen lasten määrä saadaan muuttamalla päiväkotihoidossa olevat lapset päivähoitoasetuksen määrittelemien suhdelukujen avulla kolme vuotta täyttäneiksi kokopäivähoidossa oleviksi lapsiksi ja ottamalla erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevat lapset lisäksi erikseen huomioon. (Heinonen 2011.)

Toisaalta kotihoidon tuen kustannukset laskevat, mutta laskelmassa 1 vain noin 25 miljoonaa euroa.

Yli kolmevuotiaille sisaruksille, joista kotihoidon tukea ei enää maksettaisi, voidaan simuloida perheiden maksamat päivähoitomaksut (laskelma 1). Simuloidut päivähoitomaksut ovat kokopäiväisen päivähoidon maksuja. Ennen muutosta päivähoitomaksuiksi saadaan pelkillä päivähoidon jaksotiedoilla laskettuna 254 miljoonaa euroa, ja jos huomioidaan myös imputoidut arvot, päivähoitomaksuiksi saadaan 516 miljoonaa euroa. Leikkauksen jälkeen perheiden maksamat päivähoitomaksut kasvaisivat 45 miljoonaa euroa lähtötilanteeseen verrattuna (taulukko 6).

Taulukko 6. Päivähoitomaksujen simuloiminen laskelman 1 kotihoidon tuen menettäjiille eli yli kolmevuotiaille sisaruksille.

LAPE-aineisto	Päivähoitomaksut, milj. €		Muutos
	Baseline	Simuloitu	
Jaksotiedoilla	254	299	+45
Jaksotiedoilla, imputoidut	516	561	+45

Lähde: LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Laskelman 1 tilanteessa voidaan laskea päivähoitomaksujen jakauma niille kotona hoidetuille, sisaruskorotusta saaneille, jotka siirtyvät päivähoitoon. Koska päivähoitomaksut määräytyvät kotitalouden jäsenten määrän ja kotitalouden tulojen mukaan (vrt. taulukko 1) ja laskelman 1 tapauksessa toinen vanhemmista saa edelleen kotihoidon tukea, kun lapsen sisarus tai sisarukset, joista on maksettu kotihoidon tukea, siirtyvät päivähoitoon, on oletettavaa, että päivähoitomaksut painottuvat alempiin maksuihin. Taulukossa 7 (s. 154) on esitetty päivähoitomaksujen jakauma vuodelle 2010 niille, jotka alun perin olivat vuoden aikana päivähoidossa alkuperäisillä jaksotiedoilla sekä imputoidulla malliaineistolla laskettuna. Oletuksena tässäkin on, että päivähoito on kokopäiväistä. Lisäksi taulukossa on laskelman 1 mukaiset kokoaikaisen päivähoidon maksujen jakaumat päivähoitoon siirtyville sisaruksille, joista on maksettu kotihoidon tukea. Oletuksen mukaan päivähoitomaksujen jakauma painottuuikin alempiin maksuluokkiin päivähoitoon siirtyvien sisarusten maksuissa.

Jos kotitalouden tulot ovat pienemmät kuin vähimmäisbruttotuloraja tai jos maksu on lasta kohden vähemmän kuin laissa asetettu pienin perittävä päivähoitomaksu (tammi–heinäkuu 2010 21 euroa ja 23 euroa loppuvuosi 2010), maksua ei peritä. Alun perin aineistossa on 4,3 prosenttia (2,9 prosenttia imputoiduilla tiedoilla laskettuna) sellaisia lapsia, joiden päivähoitomaksu jää tuloarajojen mukaan niin pieneksi, ettei sitä peritä. Laskelman 1 päivähoitoon

siirtyvistä sisaruksista, joista on maksettu kotihoidon tukea, 7 prosentista ei perittäisi päivähoitomaksua. Päivähoitomaksu jää alle 24 euron 12,5 prosentista alkuperäisistä päivähoidon käyttäjistä (8,5 prosenttia imputoiduilla tiedoilla) ja 17,0 prosentista päivähoitoon siirtyvistä sisaruksista.

154

Taulukko 7. Päivähoitomaksujen jakaumat. Alkuperäiset päivähoidon käyttäjät ovat lapsia, jotka jakсотietojen mukaan olivat vuonna 2010 päivähoidossa. Päivähoitoon siirtyvät ovat leikkauksen 1 mukaisia sisaruksia. Kaikissa tapauksissa on päivähoito oletettu kokopäiväiseksi. Taulukon luvut on korotettu väestötasolle.

Päivähoitomaksu, €	Alkuperäiset päivähoidon käyttäjät		Päivähoitoon siirtyvät
	Jakсотiedot	Imputoidut	
Alle 24	12,5	8,5	17,0
24–50	3,0	3,5	6,4
51–100	5,4	4,6	11,2
101–150	6,6	6,3	14,0
151–200	8,1	8,3	13,7
Yli 200	64,4	68,7	37,7
N	172 500	322 000	47 000

Lähde: LAPE-aineisto, omat laskelmat.

Tarkastellaan päivähoidon osalta vielä laskelmaa 2, jossa siis kotihoidon tukea leikattaisiin kaksi vuotta täyttäneiltä ja näiden sisaruksilta. Oletetaan vastaavasti kuin edellä, että yhden hoitokuukauden hinta päiväkodissa on 1 479,20 euroa. Jos leikkaus (laskelma 2) tehdään, kasvaa tarvittavien hoitokuukausien määrä 344 000 kuukautta (taulukko 5). Näin ollen potentiaaliset päivähoitokustannukset kasvavat hieman yli 509 miljoonaa euroa. Jos taas käytettäisiin edellä mainittua kuusikkokuntien päivähoidon kustannusten vaihteluväliä (1 354,5–1 569,5 euroa), kasvaisivat potentiaaliset päivähoitokustannukset 466–540 miljoonaa euroa.

Muutokset potentiaalisessa työvoiman tarjonnassa

Jos oikeutta kotihoidon tukeen leikataan ensimmäisistä lapsista vuodella (laskelma 2), muutos koskisi siis yhteensä noin 49 000 vanhempaa, joilta tuki leikkautuu joko osittain (28 000 vanhempaa) tai kokonaan (21 000 vanhempaa) (taulukko 5). Vuonna 2010 vanhemmille maksettiin malliaineiston mukaan yhteensä

753 000 kuukautta kotihoidon tukea ja tukikuukausia oli keskimäärin vähän yli seitsemän kuukautta vanhempaa kohti. Malliaineistossa kotihoidon tukea saavista 95 prosenttia oli äitejä. Leikkauksen jälkeen maksettavia tukikuukausia jää 528 000, eli keskimäärin 6,1 kuukautta etuudensaajaa kohti. Leikkauksen jälkeen 98 prosenttia kotihoidon tukea saavista on äitejä, eli leikkaus kohdentuisi suhteellisesti hieman useammalle äidille kuin isälle.

155

Leikkauksen vaikutusta potentiaaliseen työvoiman tarjontaan voidaan tarkastella henkilötöyvuosien muutoksina, jolloin kuukausisummat jaetaan kahdellatoista². Ennen laskelman 2 leikkausta kokoaikaisia henkilötöyvuosia on 62 800. Leikkaus lisäisi potentiaalista työvoiman tarjontaa 18 800 henkilötöyvuodella. Mielenkiintoinen vertailutieto Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen tilastoista (Tilastokeskus 2015d) kertoo, että vuonna 2010 työttömänä oli 30 000 15–24-vuotiasta naista ja 18 000 25–34-vuotiasta naista. Potentiaalinen työvoiman tarjonnan lisäys olisi siis melko suuri. Osalla äideistä olisi työpaikka, johon palata, mutta osa siirtyisi työttömäksi työnhakijaksi.

Todellisuudessa vaikutus vanhempien työllisyyteen ei ole näin yksioikoinen. Vanhemmista, joihin mallin leikkaus osuu joko osittain tai kokonaan, noin 98 prosenttia on naisia. Aiemman tutkimuksen (Haataja ja Valaste 2014), jossa käytettiin tulonjaon palveluaineistoa, perusteella tiedetään, että suuri osa (42 prosenttia) tarkasteluvuonna kotihoidon tukea saavista ei voi tehdä valintaa työhön menon ja tuen saajana olemisen välillä, koska heillä ei ole työtä, johon palata hoitojakson jälkeen.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa tarkasteltiin kotihoidon tuen vaihtoehtoja ja niiden yhteyksiä potentiaaliseen päivähoitopalveluiden kysyntään sekä vanhempien työvoiman tarjontaan. Aineistona käytettiin LAPE-aineiston avulla muodostettua kuukausitasoista kalenteriaineistoa vuodelta 2010. Kalenteriaineiston avulla simuloitiin kaksi vaihtoehtoa. Ensimmäisessä vaihtoehdossa poistettiin kotihoidon tuen maksaminen yli kolmevuotiaista sisaruksista. Tässä vaihtoehdossa työvoiman tarjonnan ei oleteta muuttuvan, mutta laskelmassa arvioitiin, miten päivähoiton kustannukset kasvaisivat ja paljonko päivähoitomaksut lisääntyisivät, jos nämä sisarukset siirtyisivät varhaiskasvatuksen piiriin kokoaikaisesti. Yli kolmevuotiaille sisaruksille eli niille, joista ei enää maksettaisi kotihoidon tukea, simuloitiin päivähoitomaksut. Toisessa vaihtoehdossa kotihoidon tuki leikattiin kaksi vuotta

2 Käsitettä henkilötöyvuosi käytetään mm. Tilastokeskuksen Työvoimakustannustutkimuksessa.

täyttäneiltä ja näiden sisaruksilta. Tässä vaihtoehdossa arvioitiin potentiaalinen työvoiman tarjonta sekä päivähoitopaikkojen kysyntä.

Tulosten perusteella kotihoidon tuen leikkaaminen yli kolmevuotiailta sisaruksilta kasvattaisi potentiaalisia päivähoidon kustannuksia reilulla 501 miljoonalla eurolla, jos kaikki sisarukset käyttäisivät varhaiskasvatuksen palveluja kokoaikaisesti. Toisaalta kotihoidon tuen kustannukset laskisivat noin 25 miljoonaa euroa. Perheiden maksamat päivähoitomaksut kasvaisivat lähtötalanteeseen verrattuna 45 miljoonaa euroa. Hoitorahojen leikkaaminen ei tässä vaihtoehdossa lisäisi, ainakaan merkittävästi, vanhempien työssäkäyntiä, koska kotona hoidettaisiin todennäköisesti ainakin yhtä lasta.

Jos oikeutta kotihoidon tukeen leikattaisiin vuodella, potentiaaliset päivähoitokustannukset kasvaisivat reilulla 509 miljoonalla eurolla. Potentiaalista vaikutusta vanhempien työllisyyteen kuvattiin muuntamalla leikatut tuki-kuukaudet henkilötöyvuosiksi. Tulosten perusteella henkilötöyvuosien määrä kasvaisi 18 800:lla. Vaikutusta vanhempien työllisyyteen ei ole helppo arvioida, sillä suurin osa leikkauksen kohteena olevista (noin 98 prosenttia) olisi naisia. Aiemmista tutkimuksista tiedetään, että suuri osa tarkasteluvuonna kotihoidon tukea saavista ei voi tehdä valintaa työhön menon ja tuen saajana olemisen välillä, koska heillä ei ole työtä, johon palata hoitajakson jälkeen.

Perhepolitiikassa tehdään jatkuvasti uudistuksia, jotka vaikuttavat äitien ja isien valintoihin lastenhoidon ja ansiotyön välillä. Artikkelin perusteella kalenteriaineisto antaa uuden ja joustavan mahdollisuuden tarkastella uudistusten mahdollisia vaikutuksia pienten lasten erilaisiin hoitovaihtoehtoihin.

Lähteet

Alila K, Eskelinen M, Estola E ym. Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevalle työryhmän tueksi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 12, 2014. Saatavissa: <<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2014/liitteet/tr12.pdf>>. Viitattu 15.5.2015.

EPPE (The effective provision of pre-school education project). Final report. A longitudinal study funded by the DfES 1997–2004. London: University of London, 2004. Saatavissa: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20090617172700/http://www.dcsf.gov.uk/everychildmatters/_download/?id=4058>. Viitattu 18.6.2015.

Forssén K. Decentralisation of decision-making. The case of payment policies for children's daycare. Julkaisussa: Forssén K, toim. Children, families and the welfare states. Studies on the outcomes of the Finnish family policy. Helsinki: National Research and Development Centre for Welfare and Health (Stakes), Research Report 92, 1998: 73–93.

Haataja A, Juutilainen V-P. Päivähoitotietoa Kelassa. Helsinki: Kela, Nettityöpapereita 36, 2012.

Haataja A, Valaste M. Applying child-based information to a microsimulation model. A better tool to assess outcomes of alternative entitlements to child care provisions? Helsinki: Kela, Working papers 52, 2014.

Haataja A, Mattila J, Valaste M. Applying individual level data on children's care periods to microsimulation models. Canberra: International Microsimulation Association, Paper presented at the 4th general conference of the International Microsimulation Association, 11–13 December 2013. Saatavissa: <<http://hdl.handle.net/10138/154062>>. Viitattu 18.6.2015.

Heinonen J. Suomen kuuden suurimman kaupungin lasten päivähoiton palvelujen ja kustannusten vertailu vuonna 2010. Helsinki: Kuusikko-työryhmä, 2011.

Hiilamo H, Haataja A, Merikukka M. Children who do not attend day care. What are the implications for educational outcomes? Stockholm: Families and Societies, Working paper series 42, 2015.

Kajanoja J. Lasten päivähoito investointina. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Tutkimuksia 50, 1999.

Kela. Kelan tilastollinen vuosikirja 2009. Helsinki: Kela, SVT Sosiaaliturva, 2010.

Kela. Kelan tilastollinen vuosikirja 2010. Helsinki: Kela, SVT Sosiaaliturva, 2011.

Kela. Tilastotietokanta Kelasto. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/kelasto>>. Viitattu 18.6.2015a.

Lait:

L 280/2004. Tilastolaki.

L 580/2015. Varhaiskasvatuslaki.

L 734/1992. Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista.

L 1128/1996. Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta.

Miettunen L. Lasten kotihoidon tuen kuntalisät osana suomalaista päivähoitojärjestelmää. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 101, 2008.

Nososco. Social protection in the Nordic countries. Scope, expenditure and financing. Copenhagen: Nordic Social Statistical Committee 56, 2013. Saatavissa: <<http://nowbase.org/~media/Projekt%20sites/Nowbase/Publikationer/Trygtext/Social%20protection/Social%20Protection%202013.ashx>>. Viitattu 18.6.2015.

Pohjola K, Haataja A, Juutilainen V. Lasten yksityisen hoidon tuki osana päivähoitoa. Helsinki: Kela, Työpapereita 47, 2013.

Sipilä J, Rantalaiho M, Repo K, Rissanen T. Rakastettu ja vihattu lasten kotihoidontuki. Tampere: Vastapaino, 2012.

Säkinen S, Kuoppala T. Lasten päivähoito 2010. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti, 2011.

Takala P. Lastenhoito ja sen julkinen tuki. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 110, 2000.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Tilasto- ja indikaattoripankki SOTKANet 1998–2013. Saatavissa: <<https://www.sotkanet.fi>>. Viitattu 18.6.2015.

Tilastokeskus. Kunnan/kuntayhtymän sosiaalipalvelujen toimintatilasto. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavissa: <<http://tilastokeskus.fi/keruu/kusot/>>. Viitattu 18.6.2015a.

Tilastokeskus. Altika. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavissa: <http://pxweb2.stat.fi/Database/Kuntien_talous_ja_toiminta/databasetree_fi.asp>. Viitattu 18.6.2015b.

Tilastokeskus. SISU-malli. Käyttöopas tulonsiirtojen ja verotuksen mikrosimulointiin. Helsinki: Tilastokeskus, 2014. Saatavissa: <https://www.stat.fi/static/media/uploads/tup/mikrosimulointi/sisu_kasikirja_2012.pdf>. Viitattu 18.6.2015.

Tilastokeskus. Tulonjakotilaston laatuseloste. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/tjt/2010/02/tjt_2010_02_2012-01-25_laa_001_fi.html>. Viitattu 18.6.2015c.

Tilastokeskus. Työvoimatutkimus. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavissa: <http://pxweb2.stat.fi/database/StatFin/Tym/tyti/tyti_fi.asp>. Viitattu 18.6.2015d.

Valtioneuvoston kanslia. Rakennepoliittinen ohjelma talouden kasvuedellytysten vahvistamiseksi ja julkisen talouden kestävyysvajeen umpeen kuromiseksi 29.8.2013. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2013. Saatavissa: <<http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1043920/rakennepoliittinen-ohjelma.pdf/80a7dcb0-98f0-4853-974f-1d25f4be5f3a>>. Viitattu 20.11.2015.

Valtioneuvoston kanslia. Ratkaisujen Suomi. Neuvottelutulos strategisesta hallitusohjelmasta. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen hallitusohjelma 27.5.2015. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2015.

Välimäki A, Rauhala P. Lasten päivähoiton taipuminen yhteiskunnallisiin murroksiin Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 2000; 65 (5): 387–405.

Jussi Tervola

160 Vanhempi kotona, lapsi päivähoidossa? Tarkastelu lastenhoitovalinnoista maahanmuuttajaperheissä¹

Johdanto

Viimeisimpien PISA-tulosten mukaan Suomen toisen polven maahanmuuttajanuorten koulutaitotaso on kaksi vuotta kantaväestön tasoa jäljessä (Harju-Luukkainen ym. 2014). Lisäksi tiedetään, että varhaiskasvatuksella on suuri merkitys lapsen kehitykselle. Tutkimusten mukaan erityisesti vähäosaisten ja maahanmuuttajaperheiden lasten osallistuminen päivähoitoon parantaa heidän koulumenestystään (Heckman ja Masterov 2007; Felfe ja Lalive 2014; Drange ja Havnes 2015). Kuitenkin Suomessa maahanmuuttajaperheet hoitavat alle kolmevuotiaita lapsiaan kotona selvästi pidempään kuin kantaväestö (Tervola 2015). Erot näyttävät tosin tasoittuvan kolme vuotta täyttäneiden lasten kohdalla (Sarvimäki ja Kangasharju 2006).

Tämän tutkimuksen tarkoitus on tuoda lisävalaistusta maahanmuuttajaperheiden lastenhoitojärjestelyihin Suomessa. Artikkelissa tarkastellaan lastenhoitovalintoja kolme vuotta täyttäneiden lasten kohdalla tilanteessa, jossa kynnys viedä lapsi päivähoitoon on tavallista korkeampi: kun vanhemmat hoitavat nuorempaa alle kolmevuotiaista sisarusta kotona saaden kotihoiton tukea. Tutkimus poikkeaa tyypillisistä hoivavalintojen tutkimuksista, sillä tässä tapauksessa valinnalla ei ole vaikutusta vanhempien työssäkäyntiin.

Vanhemman lapsen päivähoitoon viemisen taustalla voi olla useita syitä. Syy voi olla esimerkiksi se, että vanhemmat haluavat edistää lapsensa sosiaalisaatiota tai helpottaa lastenhoitotaakkaansa. Valinta voi johtua myös lapsen vammasta: erityislapset voidaan viedä useammin erityispäivähoitoon kuin hoitaa kotona. Joissain perheissä kyse voi olla myös taloudellisesta ratkaisusta, jos kunnallinen päivähoito tulee perheelle edullisemmaksi kuin kotihoito.

Maahanmuuttajaperheillä valintaan vaikuttaa todennäköisesti ennen kaikkea perheen pyrkimys edistää lapsen integroitumista yhteiskuntaan esimerkiksi kielen oppimisen kautta, mistä löytyy myös viitteitä kirjallisuudesta (esim. Zech-

¹ Artikkelin on käynyt kirjan toimittajien refereeminenttelyn lisäksi myös akateemisen refereeminenttelyn, jossa kaksi ulkopuolista, nimetöntä refereeä ovat arvioineet käsikirjoituksen. Menettelyyn päädyttiin, jotta artikkeli täyttäisi Helsingin yliopiston vaatimukset väitöskirjatasoisesta artikkelista.

ner 2007; Obeng 2007). Toisaalta kyse voi olla myös kunnan kasvatusviranomaisen ohjauksesta. Lopullisen valinnan koti- ja päivähoidon välillä tekee kuitenkin aina perhe itse. Jotta mahdollisten erojen voidaan katsoa johtuvan nimenomaan maahanmuuttajuudesta, analyysissa vakioidaan muita hoivavalintaan vaikuttavia, esimerkiksi taloudellisia seikkoja.

Suomessa lasten kotihoitoa tuetaan maksamalla kotihoidon tukea perheille, joissa alle kolmevuotiaista lasta hoidetaan muualla kuin kunnallisessa päivähoitossa. Samalla perheiden 3–6-vuotiaiden sisarusten kotihoitoa tuetaan maksamalla sisaruksesta hoitorahaa varsinaisen kotihoidon tuen päälle. Tässä tutkimuksessa yli kolmevuotiaista sisarusta koskeva hoitovalinta päätellään nimenomaan yli kolmevuotiaasta maksetun hoitorahan perusteella. Selkeyden vuoksi tätä sisaruksesta maksettavaa hoitorahaa kutsutaan artikkelissa jatkossa sisaruskorotukseksi. Lisäksi yli kolmevuotiailla tarkoitetaan kaikkia kolme vuotta täyttäneitä alle kouluikäisiä lapsia. Sisaruskorotuksen suuruus vuonna 2016 on noin 66 euroa, mikä on noin viidennes varsinaisen hoitorahan suuruudesta (341 euroa). Kotihoidon tuen sisaruskorotus on suomalaisen perhepolitiikan erityispiirre, eikä sellaista ole käytössä esimerkiksi muissa Pohjoismaissa (Rantalaiho 2010).

Tutkimuskysymystä tarkastellaan rekisteriaineistolla, jossa seurataan vuosina 1999–2006 syntyneitä lapsia kolmesta ikävuodesta kouluikään saakka. Tutkimusaineisto on Tilastokeskuksen muodostama rekisteriotosaineisto, joka on 60 prosentin satunnaisotos kyseisenä ajanjaksona synnyttäneistä äideistä. Aineistoon on liitetty Kelan rekisteritietoja maksetuista kotihoidon tuen jaksoista sekä Väestörekisterikeskuksen tietoja vanhempien maahanmuuttajataustasta. Maahanmuuttajataloudet on päätelty äidin maahanmuuttajataustan mukaan.

Seuraavaksi artikkelissa käydään lyhyesti läpi aiempaa tutkimuskirjallisuutta päivähoidon vaikutuksista lapseen sekä maahanmuuttajien lastenhoitovalinnoista. Kirjallisuudesta siirrytään käsittelemään tutkimuksessa käytetyt menetelmät. Tämän jälkeen esitellään tutkimuksessa käytettävä aineisto sekä käsitteiden, esimerkiksi maahanmuuttajuuden, määritelmiä. Samassa yhteydessä esitellään myös tutkimuksessa käytetty maahanmuuttajaryhmittely sekä tärkeimpiä taustatietoja eri maahanmuuttajaryhmistä. Tämän jälkeen esitetään tutkimuksen keskeiset tulokset ja tulosten laaduntarkistus käyttäen kunnallisia päivähoitoilmoitustietoja. Viimeisenä pohditaan tulosten merkitystä.

Aikaisempi kirjallisuus

Varhaiskasvatuksen merkitys lapsen myöhemmälle elämälle on tunnustettu laajalti niin akateemisessa maailmassa kuin hallinnossakin (Heckman ja Masterov 2007). Tutkimukset päivähoidon vaikutuksista lapsen kehitykseen ovat kuitenkin tuloksiltaan osin ristiriitaisia. Selvää on, että hoidon laadulla sekä sillä, miten lapsen kehitystä mitataan, on suuri merkitys. Laadukkaan päivähoidon on usein todettu vaikuttavan positiivisesti kognitiivisiin kykyihin ja sitä kautta koulumenestykseen, mutta käyttäytymisen ja ei-kognitiivisen kehityksen suhteen tulokset ovat ristiriitaisemmat. (Brilli ym. 2013.)

Viimeaikaiset tutkimukset Saksasta (Felfe ja Lalive 2014) ja Norjasta (Drange ja Havnes 2015) ovat päätyneet siihen tulokseen, että päivähoito alle kolmevuotiaana parantaa lapsen koulumenestystä. Toisaalta Suomeen sijoittuvassa Hiilamon ym. (2015) tutkimuksessa ei havaittu päivähoidolla olevan vaikutusta koulumenestykseen. Samoin päivähoidon vaikutuksia lapsen ei-kognitiivisiin kehitykseen Tanskassa tutkineet Datta Gupta ja Simonsen (2010) eivät havainneet minkäänlaisia vaikutuksia suuntaan tai toiseen.

Tutkimuskirjallisuus on yksimielisempää, kun puhutaan päivähoidon vaikutuksista heikommassa sosioekonomisessa asemassa olevien tai maahanmuuttajaperheiden lapsiin. Positiivisia vaikutuksia on havaittu olevan niin Yhdysvalloissa vähäosaisille kohdennetuilla päivähoito-ohjelmilla (Heckman ja Masterov 2007) kuin Euroopassa universaalilla lastenhoidollakin (Felfe ja Lalive 2014; Drange ja Telle 2015). Tulokset todistavat etenkin päivähoidon suotuisista vaikutuksista maahanmuuttajalapsen kognitiivisiin kykyihin, kuten kielitaitoon, ja sitä kautta koulumenestykseen yleensä. Tutkimukset mittaavat pääosin lyhyen ajan vaikutuksia, mutta myös päivähoidon positiivisista pitkän aikavälin vaikutuksista työllisyyteen, koulutustasoon ja sosiaaliturvan käyttöön on todisteita etenkin vähän koulutettujen perheiden kohdalla (Havnes ja Mogstad 2011).

Maahanmuuttajien lastenhoitovalintoja ja niihin vaikuttavia tekijöitä on tutkittu niukalti. Voidaan myös kysyä, miksi maahanmuuttajaperheiden lastenhoitovalinnat poikkeaisivat muiden perheiden valinnoista. Esimerkiksi Hakimin (2000) yleisen preferenssiteorian mukaan äitien erilaiset valinnat työn ja perheen välillä jakautuisivat samanlaisissa olosuhteissa suhteellisen samankaltaisesti kaikkialla maailmassa. Hakimin teorian mukaan esimerkiksi kulttuurilla ja maahanmuuttajuudella ei olisi vaikutusta vanhempien preferensseihin. Käytännössä preferenssit voivat toteutua valinnoissa parhaiten, kun eri valintojen tekemiseen on yhtäläiset mahdollisuudet. Hakim puhuuakin naisten 1900-luvun emansipaatiosta mahdollisuuksien vallankumouksena, joka toi äitien preferenssit yhä vahvemmin perheen hoivavalintojen keskiöön. (Hakim 2000.)

Hakimin teoriaa on kritisoitu siitä, että se antaa rakenteellisille tekijöille liian pienen painoarvon (esim. Kangas ja Rostgaard 2007). Monet tutkimukset

ovat osoittaneet, että esimerkiksi taloudelliset kannustimet vaikuttavat merkittävästi äidin hoivavalintaan (esim. Blau ja Robins 1988; Lefebvre ja Merrigan 2008; Kosonen 2014). Sillä, miten yhteiskunta tukee koti- tai päivähoitoa, on siis luonnollisesti merkitystä Hakimin teorian mukaisten preferenssien toteutumiselle. Esimerkiksi Hakovirran ja Salinin (2006) mukaan monissa Euroopan maissa suuri osa äideistä on valinnut olosuhteiden takia vastoin omaa preferenssiään. Suomessa osuus näiden äitien osuus oli noin puolet, mikä vastasi kansainvälistä keskitasoa (Hakovirta ja Salin 2006).

Maahanmuuttajien hoivavalintoihin voivat vaikuttaa myös maahanmuuttajuudesta johtuvat seikat. Zechnerin (2007) haastattelututkimuksessa Suomessa asuvat virolais- ja kiinalaistaustaiset äidit olivat valinneet päivähoiton lastensa hoitomuodoksi nimenomaan lapsen sosiaalisen kehityksen ja kielenoppimisen perusteella. Sama pyrkimys tukea lapsen integraatiota on noussut esiin yhdysvaltalaisissa haastattelututkimuksissa afrikkalaisten (Obeng 2007) sekä taiwanilaisten maahanmuuttajien kohdalla (Uttal 2011). Kaikissa mainituissa tutkimuksissa haastateltiin ihmisiä, jotka jo käyttivät päivähoitopalveluja tai olivat muuten päivähoitopalvelujen kohderyhmää, joten havainnon yleistämiselle ei ole perusteita.

Suomessa lapsiperheet tukeutuvat päivähoitoon selvästi harvemmin kuin muissa Pohjoismaissa (Ellingsæter 2012). Ero on huomattava varsinkin alle kolmevuotiailla, joihin kotihoidon tuki pääasiassa kohdistuu: vuonna 2010 noin puolet Suomen kaksivuotiaista lapsista oli päivähoidossa, kun Ruotsissa ja Norjassa osuus oli noin 90 prosenttia. Ero kaventuu, mutta säilyy merkittävänä yli kolmevuotiailla: viisivuotiaista lapsista 80 prosenttia oli Suomessa päivähoidossa, mutta Norjassa ja Ruotsissa käytännössä kaikki. (Ellingsæter 2012.) Ero johtunee ainakin osittain Suomen kotihoidon tuen erityispiirteestä, sisaruskorotuksesta.

Sekä ulkomaisissa että kotimaisissa tutkimuksissa on havaittu, että pienten lasten hoito kotona on yleisempää maahanmuuttajaperheissä kuin kantaväestössä (Sarvimäki ja Kangasharju 2006; Sæther 2010; Tervola 2015). Myös Yhdysvalloissa on päädytty samankaltaiseen tulokseen (Brandon 2004), vaikka lastenhoidon tukijärjestelmä eroaa paljon pohjoismaisesta järjestelmästä. Eron on havaittu korostuvan tyypillisistä pakolaisten lähtömaista muuttaneilla. Sarvimäen ja Kangasharjun (2006) mukaan ero kantaväestöön kuitenkin kaventuu Suomessa yli kolmevuotiaiden kohdalla, jolloin maahanmuuttajalapsista päivähoidossa oli 72,5 prosenttia ja kantaväestöstä 75,3 prosenttia. Tulos perustuu vuonna 2004 kuudelle suurimmalle kaupungille suunnattuun kuntakyselyyn. Joissain kaupungeissa (Turku, Oulu) ja kieliryhmissä (arabia, viro, venäjä) yli kolmevuotiaiden maahanmuuttajataustaisten lasten osuus päivähoidossa on jopa suurempi kuin kantaväestön lasten, mutta erojen tilastollista merkitsevyyttä ei testattu. (Sarvimäki ja Kangasharju 2006.)

Wall ja São José ovat havainneet kansainvälisessä vertailututkimuksessaan, että maahanmuuttajien lastenhoitovalinnat heijastavat pitkälti maahanmuuton syitä, jotka näkyvät taas maahanmuuttajien työmarkkina-asemassa. Heikoimmat valinnanmahdollisuudet ovat usein pakolaistaustaisilla maahanmuuttajilla, joilla on verrattain heikompi koulutustaso, kielitaito sekä sosiaalinen verkosto kohdemaassa. (Wall ja São José 2004.)

164 Tässä artikkelissa tutkitaan maahanmuuttajien lastenhoitovalintoja silloin, kun nuorempaa sisarusta hoidetaan kotona. Vastaavaan valintatilanteeseen ei aikaisemmassa kirjallisuudessa ole kiinnitetty huomiota. Kotihoidon tuen sisaruskorotuksen käyttöäkään ei ole Suomessa aikaisemmin juuri tutkittu. Haatajan ja Valasteen (2014) mukaan jopa kolmannes lapsista, joista maksetaan kotihoidon tukea, on kolme vuotta täyttäneitä sisarusia. Tervolan (2015) tutkimuksessa todetaan, että maahanmuuttajille kotihoidon tukeen maksettiin kantaväestöä harvemmin sisaruskorotusta. Tulosta ei kuitenkaan suhteutettu sen mukaan, kuinka monessa perheessä oli vanhempi sisarus, jolloin sisaruskorotuksen käyttö olisi ollut mahdollista.

Väinälän (2004) kyselytutkimuksen mukaan noin viidennes päivähoidossa olevista lapsista, joiden vanhemmista ainakin toinen oli kotona, oli maahanmuuttajataustaisia. Osuus on selvästi suurempi kuin maahanmuuttajalasten osuus päivähoitoikäisistä, joten tulos viittaa siihen, että päivähoidon hyödyllisyys maahanmuuttajalapsille olisi tunnistettu. Kaiken kaikkiaan tutkimuskirjallisuuden perusteella voi kuitenkin olettaa, että 3–6-vuotiaiden lasten hoito kotona on maahanmuuttajaperheissä yleisempää kuin kantaväestössä, etenkin silloin, kun nuorempaa sisarusta hoidetaan valmiiksi kotona.

Aineisto

Tutkimuksessa seurataan vuosina 1999–2006 Suomessa syntyneitä lapsia kolmevuotiaasta kuuden ja puolen vuoden ikään saakka, jolloin ensimmäiset aloittavat peruskoulun. Aineisto perustuu 60 prosentin satunnaisotokseen kyseisinä vuosina synnyttäneistä äideistä. Aineistossa ei ole tarkkaa tietoa siitä, kenen luona lapsi asuu milläkin hetkellä. Tarkastelun luotettavuuden takia aineisto rajattiin niihin lapsiin, joiden sisarusten määrä täsmäsi äidin asutokunnassa elävien lasten määrän kanssa eri vuosina. Rajauksen takia tarkastelun ulkopuolelle jäivät lapset niistä perheistä, joissa asuu vakituisesti muita kuin äidin biologisia lapsia, tai jotka ovat olleet ulkomailla osan tarkastelujaksosta. Lisäksi ulkopuolelle jäivät ne lapset, jotka ovat siirtyneet tarkastelujakson aikana pois äidin kotitaloudesta

esimerkiksi vanhempien eron yhteydessä. Rajauksen seurauksena aineiston seurattujen lasten määrä pieneni kuudella prosentilla alkuperäisestä otoksesta.

Varsinaisen tutkimuspopulaation muodostavat lapset, joiden kohdalla syntyi mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön eli joille syntyi nuorempi sisarus, jota hoidettiin kotihoidon tuen turvin. Kaikista vuosina 1999–2006 syntyneistä lapsista mahdollisuus syntyi noin 44 prosentin kohdalla. Mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön voi olla pätkittäistä. Sen voi katkaista esimerkiksi uuden lapsen syntyminen, jolloin mahdollisuus sisaruskorotukseen voi alkaa uudelleen vanhempainpäivärahakauden päätyttyä. Noin kolmella lapsella neljästä mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön koostui yhdestä yhtenäisestä jaksosta. Enimmillään mahdollisuus sisaruskorotukseen yhden lapsen kohdalla oli jakautunut kuuteen erilliseen jaksoon.

Optimaalisen tutkimusasetelman määrittämiseksi jaksojen jakautumisen yhteyttä sisaruskorotuksen käyttöön tutkittiin pohjustavasti niiden lasten joukossa, joilla mahdollisuus sisaruskorotukseen oli jakautunut vähintään kahteen erilliseen jaksoon. Tausta-analyysin perusteella sisaruskorotuksen käyttöön vaikuttaa potentiaalisen jakson pituus, lapsen ikä jakson alkaessa sekä se, kuinka mones potentiaalinen jakso on kyseessä (regressioanalyysi; $p < 0,001$). Mitä lyhyempi henkilön potentiaalinen sisaruskorotusjakso oli tai mitä vanhempi lapsi oli, kun mahdollisuus korotukseen alkoi, sitä useammin sisaruskorotus jätettiin käyttämättä. Lisäksi sisaruskorotuksen käyttöaste oli keskimäärin pienempi lapsen ensimmäisessä potentiaalisessa jaksossa kuin toisessa. Näiden tulosten pohjalta on perusteltua tarkastella yhtenäistä potentiaalista jaksoa, eikä esimerkiksi jaksojen summaa. Koska jaksojen järjestys vaikuttaa sisaruskorotuksen käyttöön, valitaan lapsen ensimmäinen potentiaalinen sisaruskorotusjakso tarkastelun kohteeksi. Vertailtavuuden vuoksi myöhemmissä analyysissä vairoidaan potentiaalisen jakson pituus sekä lapsen ikä jakson alkaessa.

Tyypillisesti sisaruskorotusta maksettiin joko jokaiselta tai ei yhdeltäkään potentiaalisen jakson kuukaudesta. Käyttöosuuden jakauma oli siis hyvin polarisoitunut. Vain noin 8 prosenttia lapsista sijoittui jakauman keskimmäisiin kvartaaleihin eli joukkoon, jossa käytettiin 25–75 prosenttia potentiaalisista kuukausista. Tämän vuoksi on perusteltua yksinkertaistaa analyysia mittaamalla sisaruskorotuksen käyttöä dikotomisella käyttöasteella. Sisaruskorotus katsotaan tässä tutkimuksessa käytetyksi, jos mahdollisista sisaruskorotuskuukausista on käytetty vähintään puolet. Muuten korotus tulkitaan käyttämättömäksi.

Kelan kotihoidontukitietojen lisäksi tutkimuksen otosjoukolla on liitetty Väestörekisterikeskuksesta saadut seuraavat taustatiedot: vanhempien ikä, syntymävaltio, äidinkieli, maahantulovuosi, asuinkunta sekä perheen lapsien syntymäajat. Tieto äidin puolisosta perustuu Tilastokeskuksen päättelyyn samassa asunnossa asuvista henkilöistä (ks. Tilastokeskus 2014). Lisäksi aineistoon liitet-

tiin Verohallinnon tieto puolison verotettavista vuosituloista. Tutkimusaineisto on rajattu Tilastokeskuksen kokoamasta Kelan tutkimuksen lapsiperhehankkeen rekisteriaineistosta.

Yksityisen hoidon tuen maksutiedoista sekä Kelaan tulevista kuntien sähköisistä päivähoitoilmoituksista tarkistetaan, ovatko sisaruskorotuksen käyttämättä jättäneiden perheiden lapset todella päivähoidossa (ks. Haataja ja Juutilainen 2012). Tarkistus tehdään vuosien 2010 ja 2011 tietojen perusteella, jolloin päivähoitoilmoitukset ovat luotettavimpia. Tarkistus tehdään niiden asuinkuntien osalta, jotka ovat käyttäneet Kelan sähköistä päivähoitoilmoitusjärjestelmää. Päivähoitoilmoitusten tieto on melko epätarkkaa, mutta epätarkkuuden voidaan olettaa olevan satunnaista eri maahanmuuttajaryhmien välillä.

Maahanmuuttajiksi määritellään ne ensimmäisen polven maahanmuuttajat eli ulkomailla syntyneet henkilöt, jotka eivät ole suomalaista syntyperää. Ulkomailla syntyneiden suomalainen syntyperä on päätelty äidinkielestä. Poikkeuksena ovat Venäjältä ja Virosta muuttaneet äidinkieleltään suomenkieliset. Heistä suurin osa on ns. inkeriläisiä paluumuuttajia (ks. Kyntäjä 1999). Venäjällä tai Virossa syntyneet määritellään siis maahanmuuttajiksi riippumatta äidinkielestä.

Maahanmuuttajaväestön heterogeenisuuden esiin tuomiseksi maahanmuuttajalapset ryhmitellään neljään luokkaan äidin syntymämaan perusteella: OECD-maat, entisen Neuvostoliiton maat, niin sanotut pakolaisten lähtömaat ja muut maat. Maiden ryhmittely ei aina ole yksiselitteistä. Viro kuuluu sekä OECD:hen että entisen Neuvostoliiton maihin. Tässä tutkimuksessa Viro päädyttiin luokittelemaan entisen Neuvostoliiton ryhmään, koska virolaisten äitien kotitaloudet ja lastenhoitovalinnat muistuttavat enemmän venäläisten kuin muista OECD-maista muuttaneiden äitien valintoja (oma tarkastelu). Pakolaisten lähtömaat on määritelty käyttäen Tervolan ja Verhon (2014) ryhmittelyä: ryhmään kuuluvat maat, joista tulleista maahanmuuttajista yli 15 prosenttia oli ilmoittanut Kelan vakuuttamispäätöksissä muuton syyksi pakolaisuuden. Merkittävimpiä maita ryhmässä ovat Somalia, Sudan, Irak, Iran, entisen Jugoslavian maat sekä Myanmar ja Vietnam. Näiden kolmen maahanmuuttajaryhmän lisäksi jäljelle jäävät maat kuuluvat ryhmään muut maat. Siihen kuuluvat mm. muista Afrikan maista, Thaimaasta ja Kiinasta muuttaneet äidit (ks. tarkemmin liitetaulukko 1).

Taulukosta 1 (s. 167) nähdään, että 4,5 prosenttia vuosina 1999–2006 syntyneiden lapsien äideistä oli maahanmuuttajia. Vähän alle puolet lapsista sai nuoremman sisarusen viiden vuoden sisällä. Osuus oli samansuuruinen sekä kanta- että maahanmuuttajaväestössä. Maahanmuuttajaryhmissä oli suuria eroja: pakolaisten lähtömaista muuttaneiden lapsille syntyi nuorempi sisarus selvästi useimmin ja entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneille harvimminkin. Mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön syntyy, kun perheen nuorinta alle kolmevuotiaasta lasta hoidetaan kotihoidon tuen turvin. Vuosina 1999–2006 syntyneistä lapsista noin 44 prosentin kohdalla muodostui mahdollisuus sisaruskorotuksen

käyttöön. Mahdollisuus muodostui hieman useammin maahanmuuttajaperheille, erityisesti pakolaisten lähtömaiden ryhmässä. Lopullinen tutkimusotos käsitti lähes 109 000 lasta, joista noin viisi prosenttia kuului maahanmuuttajaperheisiin. Selvästi suurin maahanmuuttajaryhmä on pakolaisten lähtömaista muuttaneet ja pienin OECD-maista muuttaneet.

167 **Taulukko 1.** Tutkimusjoukon kuvaus maahanmuuttajaryhmittäin^{a,b}.

	Kanta- väestö	Maahanm. yht.	OECD	Ent. NL	Pakolaisten lähtömaat	Muut
Syntyneet lapset 1999–2006, %	95,5	4,5	0,5	1,7	1,6	0,8
Nuorempi sisarus syntyy, %	46,2	46,7	51,9	33,6	60,8	42,7
jota hoidetaan kotihoidon tuella, %	44,3	45,6	49,5	32,5	60,2	41,6
Lopullinen tutkimusotos, n	103 216	5 316	666	1 398	2 425	827
Mahd. sisaruskorotuslapsia per äiti	1,3	1,4	1,3	1,2	1,6	1,2
Perhetyyppi, %						
Pariskunta, sama tausta ^c	92	58	37	43	76	48
Pariskunta, eri tausta ^c	2	27	58	44	2	44
Yksinhuoltaja	6	15	5	13	22	8
Puolison kuukausitulot, mediaani, e	3 332	1 790	3 358	2 606	931	2 671
Alle 7-vuotiaiden lasten lukumäärä perheessä	2,5	2,5	2,4	2,2	2,8	2,3
Äidin keski-ikä, v	32,1	31,7	32,8	31,4	31,2	32,6
Äidin maassaoloaika, v		8,2	8,9	8,4	8,2	7,0
Kuntalisäkunnassa asuvat, %	50	74	68	65	79	80

^a Ryhmittely perustuu äidin syntyperään.

^b Taustatiedot ovat vuodelta, jolloin mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön on alkanut.

^c Taustalla viitataan maahanmuuttajataustaan. Tausta on sama, jos kumpikin puoliso on maahanmuuttaja tai kumpikin on kantaväestöstä.

Tutkimusjoukon maahanmuuttajaäideistä noin joka neljännellä oli suomalainen puoliso. Useimmin suomalainen puoliso oli OECD-maista muuttaneilla äideillä, joiden puolisoista yli puolet oli suomalaisia. Selvästi vähiten suomalaisia puolisoita oli pakolaisten lähtömaista tulleilla. Noin kahdella prosentilla suomalaisista äideistä oli ulkomainen puoliso. Yksinhuoltajien osuus oli selvästi

suurempi maahanmuuttajien keskuudessa. Varsinkin pakolaisten lähtömaiden ja entisen Neuvostoliiton ryhmässä yksinhuoltajien osuus oli keskimääräistä suurempi.

Tutkimuksen maahanmuuttajaperheissä isä oli keskimäärin selvästi pienituloisempi kuin kantaväestössä. OECD-ryhmän puolisoilla tulot olivat kanta-
väestön tulojen tasolla. Selvästi pienimmät tulot olivat pakolaisten lähtömaista muuttaneiden puolisoilla. Tulotasot heijastavat eroja potentiaalisissa päivähoitomaksuissa: maahanmuuttajilla ne ovat keskimäärin selvästi pienemmät. Mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön edellyttää, että perheessä on vähintään kaksi lasta. Kanta- ja maahanmuuttajaväestön perheissä oli keskimäärin yhtä monta lasta, mutta erot eri maahanmuuttajaryhmien välillä olivat suuria. Suurimmat perheet olivat pakolaisten lähtömaista muuttaneilla, ja pienimmät entisen Neuvostoliiton ryhmässä.

Kantaväestön äitien keski-ikä oli hieman korkeampi. Pakolaisten lähtömaista ja entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneet äidit olivat aineistossa noin vuoden nuorempia kuin äidit muissa ryhmissä. Aineiston maahanmuuttajaäidit olivat oleskelleet maassa keskimäärin kahdeksan vuotta ennen kuin mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön syntyi. Muut-ryhmän äidit olivat oleskelleet maassa muita ryhmiä vähemmän aikaa. Maahanmuuttajat asuivat kantaväestöä tavallisemmin kotihoidon tuen kuntalisää maksavassa kunnassa, mikä saattaa kannustaa sisaruskorotuksen käyttöön. Taustatietojen mahdollisia vaikutuksia sisaruskorotuksen käyttöön käsitellään tarkemmin Menetelmät-luvussa.

Menetelmät

Jotta maahanmuuttajaperheiden ja kantaväestön lastenhoitovalintojen eroja pystytään pohtimaan tarkemmin, vakioidaan valintoihin vaikuttavia tekijöitä. Valintaan voivat edellä esitellyn kirjallisuuden perusteella osaltaan vaikuttaa perheen taloudelliset kannusteet, paikallisten päivähoitopalvelujen tarjonta, perheen hoivaresurssit, aika, jonka vanhemmat ovat asuneet maassa, ja maahanmuuttotausta.

Taloudellisten kannusteiden kannalta oleellista on yli kolmevuotiaasta maksettavan sisaruskorotuksen suuruus suhteessa kunnalliseen päivähoitomaksuun. Päivähoitomaksuun vaikuttavat kotitalouden tulot sekä perheen koko (L 734/1992). Lisäksi kotihoidon tuen kuntalisään liittyvät kuntakohtaiset ehdot voivat ohjata hoivavalintoja kuntatasolla. Miettusen (2008) mukaan yli puolet kuntalisää tarjoavista kunnista edellytti kuntalisän saamiseksi sitä, että perheen kaikki alle kouluikäiset lapset hoidetaan kotona. Lisäksi noin neljännes

kuntalisää maksavista kunnista maksoi kuntalisään sisaruslisää. Suurimmissa kaupungeissa kuntalisällä ei ole kuitenkaan kannustettu yli kolmevuotiaiden sisarusten hoitoon (Miettunen 2008).

Asuinalue voi vaikuttaa hoitovalintaan kuntalisän lisäksi mm. paikallisen päivähoitopalvelujen tarjonnan tai kuntien viranomaisten vaihtelevien ohjauskäytäntöjen kautta. Asuinalueen vaikutukset hoitovalintoihin voitaisiin vakioida esimerkiksi lisäämällä malliin kuntatasoinen vakiotermi. Aineistossa on kuitenkin joidenkin kuntien osalta erittäin vähän havaintoja, joten kuntatasoinen vakiotermi sisällytettiin vain isoimmille kaupungeille. Muiden kuntien kohdalla on vakioitu asuinkunnan kaupunkimaisuutta mittaava kuntaryhmä. Eri kuntaryhmissä voi olla hyvin erilaisia kuntalisäkäytäntöjä, minkä takia mallissa on vakioitu lisäksi se, tarjoaako perheen asuinkunta kuntalisää.

Vanhempien maahanmuuttajatausta ja maassaoloaika kertovat perheen kieliympäristöstä ja vaikuttavat siten mahdollisesti lapsen kielenoppimistarpeeseen ja hoivavalintaan. Hyvin nuorena Suomeen muuttaneet vanhemmat ovat todennäköisesti suomen kielen taitoisia. Lisäksi perheen muiden lasten määrä ja yksinhuoltajuus vaikuttavat päivähoitomaksuun ja lastenhoitoresursseihin ja siten mahdollisesti päivähoidon tarpeeseen. Korotuksen käyttöön vaikuttaa todennäköisesti myös se, minkäikäinen lapsi on sisaruskorotusmahdollisuuden alkaessa. Jos mahdollisuus syntyy heti kolmevuotiaana, kun oikeus kotihoitoon tukeen on päättynyt, kynnys jatkaa lapsen hoitoa kotona on selvästi matalampi kuin jos mahdollisuus alkaa viisivuotiaana, jolloin lapsi on voinut olla jo pitkään päivähoitossa.

Edellä esitetyn perusteella vakioinnissa otetaan huomioon perheen alle kouluikäisten lasten lukumäärä, asuinkunta (tai kuntaryhmä), kuntalisän maksaminen asuinkunnassa, äidin maassaoloaika, puolison maahanmuuttajatausta, puolison ansiotulot, yksinhuoltajuus, äidin ikä, tarkasteluvuosi, potentiaalisen jakson kesto sekä lapsen ikä sisaruskorotusmahdollisuuden alkaessa. Vakiointi tehdään käyttäen logistista regressiota, jossa selitetään sisaruskorotuksen käyttöä kuvaavaa dikotomista muuttujaa. Aineistossa samalla äidillä voi olla monta lasta, joista on syntynyt mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön. Voidaan olettaa, että saman perheen tekemät lastenhoitovalinnat korreloivat keskenään. Havaintojen korrelaatio otettiin analyysissa huomioon käyttämällä yleistettyä estimointityhtälöä (GEE, ks. Liang and Zeger 1986), jossa perheen hoitovalintojen korrelaatio oletetaan yhtä suureksi kaikissa perheissä.

Vakioitujen muuttujien regressioestimaattien avulla maahanmuuttajaryhmien kertoimille lasketaan pienimmän neliösumman keskiarvot (ks. Searle ym. 1980) asettamalla vakioitavien tekijöiden jakautumat jokaisessa maahanmuuttajaryhmässä samanlaiseksi kuin koko aineistossa. Lopulliset vakioidut käyttöasteet saadaan pienimmän neliösumman keskiarvoista käänteislinkkifunktion avulla. Tällä tavalla vakioidut sisaruskorotuksen käyttöasteet kertovat, mikä käyttöaste

olisi, jos vakioidut tekijät jakautuisivat samalla tavalla maahanmuuttajaryhmässä kuin koko väestössä. Vakioidut käyttöasteet on asetettu vertailtavuuden vuoksi tasoon, jossa perheen vanhemmilla on sama maahanmuuttajatausta.

170

Tulokset

Taulukosta 2 nähdään, että kantaväestössä kotihoidon tuen sisaruskorotuksen käyttää noin 80 prosenttia siihen oikeutetuista. Maahanmuuttajaväestössä osuus oli selvästi pienempi, 36 prosenttia. Maahanmuuttajaryhmistä sisaruskorotuksen käyttöaste oli suurin OECD-maista muuttaneilla ja pienin pakolaisten lähtömaista muuttaneilla. Kaikilla maahanmuuttajaryhmillä käyttöaste jäi kuitenkin kauas kantaväestön käyttöasteesta.

Taulukko 2. Kotihoidon tuen sisaruskorotuksen vakioimaton ja vakioitu käyttöaste kantaväestössä ja maahanmuuttajaryhmissä.

	Kanta- väestö	Maahanm. yht.	OECD	Ent. NL	Pako- laisten lähtömaat	Muut
Tutkimusotos, n	103 216	5 316	666	1 398	2 425	827
Sisaruskorotuksen käyttöaste, % lapsista	80	36	48	45	26	41
Vakioitu, % lapsista ^a	79	35	37	38	30	39
Potentiaalisen jakson kesto, kk	12,8	14,4	14,0	14,5	14,4	14,5
Käytetyn jakson kesto, kk	10,4	5,2	6,6	6,7	3,6	6,3
Käytetty väh. 24 kk, %	12,5	4,7	7,5	7,5	1,8	6,3

^a Vakioinnissa otettu huomioon perheen lasten lukumäärä, asuinkunta/kuntaryhmä, kuntalisän maksaminen, puolison maahanmuuttajatausta, yksinhuoltajuus, äidin ikä, puolison tulot, tarkasteluvuosi, lapsen ikä sisaruskorotusmahdollisuuden alkaessa sekä potentiaalisen jakson kesto (ks. liitetaulukko 2). Vakioitu käyttöaste on asetettu tasoon, jossa perheen huoltajilla on sama maahanmuuttajatausta.

Erot kanta- ja maahanmuuttajaväestön välillä pysyvät keskimäärin samoina, kun hoitovalintaan vaikuttavia seikkoja vakioidaan. Vakioitavista muuttujista eniten vaikuttavat puolison maahanmuuttajatausta sekä perheen asuinalue. Näillä muuttujilla on kuitenkin keskenään vastakkainen vaikutus maahanmuuttajaväestöön, minkä takia keskimääräinen käyttöaste ei juuri muutu. Eniten vakiointi muuttaa OECD:n ja entisen Neuvostoliiton alueilta tulleiden tuloksia. Näissä

ryhmissä äideillä on usein suomalainen puoliso, jonka huomioiminen laskee selvästi sisaruskorotuksen käyttöastetta. Pakolaisten lähtömaat -ryhmän käyttöaste taas kasvaa hieman vakioinnin seurauksena. Tarkempi tarkastelu osoittaa, että ryhmään vaikuttaa erityisesti asuinalueen vakiointi. Pakolaisten lähtömaat -ryhmän perheet keskittyvät muita ryhmiä enemmän kaupunkialueille, jossa käytetään useammin päivähoitoa.

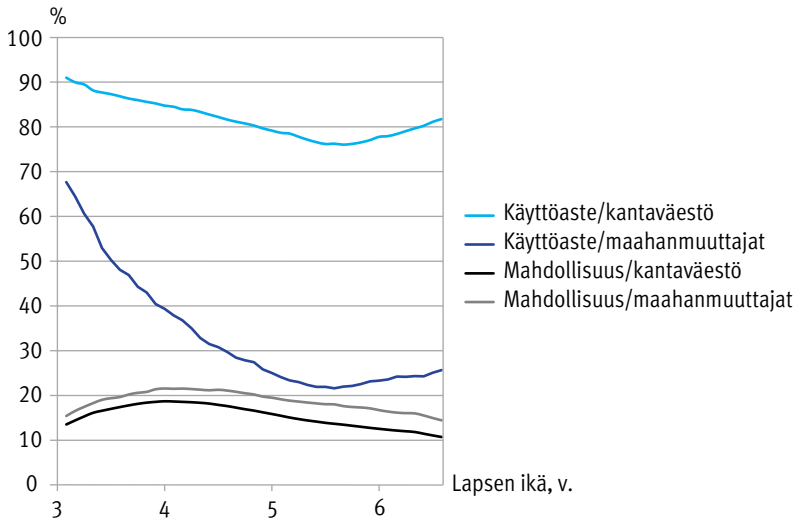
Vakiointiin käytetty regressioanalyysi osoittaa, että sisaruskorotuksen käyttö yleistyy hieman yli 12 vuotta maassa olleilla. Huomionarvoista on myös, että sisaruskorotuksen käyttö on harvinaistunut selvästi 2000-luvun kuluessa. Tarkempi tarkastelu osoittaa, että muutokset ovat tapahtuneet nimenomaan kantaväestössä, ja maahanmuuttajaväestössä ei ole selvää trendiä (tulosta ei esitetty). Tarkemmat tulokset regressioanalyysistä on esitetty liitetaulukossa 2.

Potentiaalinen sisaruskorotusjakso oli kaikissa ryhmissä keskimäärin reilun vuoden. Yleisin potentiaalisen jakson pituus ja samalla jaksojen enimmäispituus oli 27 kuukautta, joka syntyy alle kolmevuotiaan täydestä kotihoidontukijaksosta. Maahanmuuttajilla potentiaalinen sisaruskorotusjakso oli keskimäärin noin kaksi kuukautta pidempi kuin kantaväestöllä. Potentiaalisen jakson kestoon vaikuttavat sisarusten syntymävälit sekä perheen lasten lukumäärä.

Käytettyjen sisaruskorotusjaksojen pituudet jakautuvat ryhmissä päinvastaisesti kuin potentiaalisten jaksojen pituudet: kaikissa maahanmuuttajaryhmissä potentiaalinen jakso on pidempi kuin kantaväestössä, kun käytetyt sisaruskorotusjaksot ovat lyhyempiä kuin kantaväestön jaksot. Pakolaisten lähtömaat -ryhmässä käytetyt sisaruskorotusjaksot ovat selvästi lyhyimmät. Pitkäaikaisesti eli vähintään kaksi vuotta sisaruskorotusta käyttäneiden osuudet jakautuvat samalla tavalla. Joka kymmenennestä kantaväestön lapsesta maksettiin sisaruskorotusta vähintään kaksi vuotta. Maahanmuuttajaväestössä osuus oli selvästi pienempi, ja pienin pakolaisten lähtömaista muuttaneilla.

Kuviossa on esitetty sisaruskorotuksen käyttöaste lapsen iän suhteen kanta- ja maahanmuuttajaväestössä. Kuviosta nähdään, että käyttöaste on kantaväestössä suurempi kaikenikäisillä lapsilla. Kantaväestön lapsista 75–90 prosentista maksetaan sisaruskorotusta. Maahanmuuttajilla sisaruskorotuksen käyttöaste on heti kolme ikävuoden jälkeen suhteellisen korkea, lähes 70 prosenttia, mutta laskee sitten jyrkästi. Alimmillaan käyttöaste on kummassakin ryhmässä viiden ja puolen vuoden ikäisenä, jolloin se on kantaväestöllä 75 prosenttia ja maahanmuuttajaväestöllä 25 prosenttia. Tämän jälkeen kotihoito yleistyy. Tulos on yhteneväinen päivähoitosta saatujen yleisten tulosten kanssa (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2014). Sekä maahanmuuttajilla että kantaväestöllä mahdollisuus sisaruskorotukseen on noin viidenneksellä eri ikäryhmien lapsista.

Kuvio. Kotihoidon tuen sisaruskorotuksen käyttöaste yli kolmevuotiailla sekä niiden lasten osuus, joiden kohdalla syntyi mahdollisuus sisaruskorotuksen käyttöön, lapsen iän mukaan kanta- ja maahanmuuttajaväestössä.

Haettaessa kotihoidon tukea Kelan virkailija voi tarkistaa väestörekisteritiedoista, onko perheessä vanhempia sisaruskuksia, jotka eivät ole päivähoidossa. Teoriassa voi silti olla mahdollista, että lapsi on kotihoidossa, vaikka hänestä ei maksetakaan sisaruskorotusta. Tämän vuoksi sisaruskorotuksen käyttämättä jättäneiden lasten hoitopaikka tarkistettiin tässä tutkimuksessa käyttämällä Kelaan tulevia kuntien sähköisiä päivähoitoilmoituksia sekä yksityisen hoidon tuen maksutietoja.

Taulukosta 3 (s. 173) nähdään, että yhtä suuri osuus niistä yli kolmevuotiaista maahanmuuttajien ja kantaväestön lapsista, joita ei hoideta sisaruskorotuksen turvin, on päivähoidossa. Osuus vaihtelee maahanmuuttajaryhmittäin jonkin verran, mutta ero kantaväestöön ei ole millään ryhmällä tilastollisesti merkitsevä ($p < 0,05$). Reilu neljännes lapsista, joista ei makseta sisaruskorotusta, ei ole analyysin perusteella yksityisessä tai kunnallisessa päivähoidossa. Teoriassa kaikkien lasten, joista ei makseta sisaruskorotusta, pitäisi olla päivähoidossa, mutta tulokseen voi vaikuttaa päivähoitotietojen epätarkkuuksien (ks. Haataja ja Juutilainen 2012) lisäksi se, että pieni osa lapsista aloittaa koulun jo vuotta normaalia aikaisemmin. Toisaalta kotihoidon tuen sisaruskorotuksen käyttökään ei kerro aukottomasti kotihoidosta. Tukea voidaan maksaa kaikista lapsista, jotka eivät ole kunnallisessa päivähoidossa, eli myös lapsista, jotka ovat yksityisessä päivähoidossa. Vuonna 2013 noin 97 prosentissa tapauksista hoitajaksi ilmoitettiin kuitenkin oma vanhempi (Kela 2014, 265), joten mahdollista virhettä voidaan pitää pienenä.

Taulukko 3. Päivähoidossa olevien^a osuus yli kolmevuotiaista lapsista, joista ei ole maksettu sisaruskorotusta. Arvio perustuu Kelaan lähetettyihin kuntien sähköisiin päivähoitoilmoituksiin sekä yksityisen hoidon tuen maksutietoihin vuosilta 2010–2011.

	Kantaväestö	Maahanm. yht.	OECD	Ent. NL	Pakolaisten lähtömaat	Muut
Päivähoidon käyttö, %	73	74	74	72	76	67

^a Lapsen on katsottu olleen päivähoidossa, jos päivähoitokuukausien osuus käyttämättömistä sisaruskorotuskuukausista on vähintään puolet. Yksikään ryhmä ei eroa kantaväestön osuudesta tilastollisesti merkitsevästi ($p < 0,05$).

Yhteenveto ja pohdinta

Tämän artikkelin tavoitteena oli selvittää, käyttävätkö maahanmuuttajaperheet kantaväestöä enemmän päivähoitoa silloin, kun kynnys päivähoiton käyttöön on tavallista korkeampi, eli silloin, kun nuorinta alle kolmevuotiaista sisarusta hoidettiin kotona. Tällöin perheet ovat oikeutettuja yli kolmevuotiaasta lapsesta maksettavaan kotihoitoon tuen sisaruskorotukseen. Ero kantaväestön ja maahanmuuttajien välillä näkyy selvästi: maahanmuuttajaperheistä kaksi kolmesta vei vanhemman lapsensa päivähoitoon, kun kantaväestössä osuus oli vain yksi viidestä. Kun tarkastelusta vakioitiin hoitovalintaan vaikuttavia tekijöitä, kuten yksinhuoltajuus ja perheen asuinkunta, ero maahanmuuttaja- ja kantaväestön välillä pysyi samantasoisena. Tulos tukee sitä hypoteesia, että maahanmuuttajaperheet ottavat huomioon lapsen integroitumisen hoivavalinnoissa.

Tulos ei tue Hakimien preferenssiteoriaa, jonka mukaan äitien hoivapreferenssit jakautuisivat samalla tavalla riippumatta paikasta tai kulttuurista, ikään kuin geneettisenä ominaisuutena. Hakim nostaa teoriassaan äidin urasuuntautuneisuuden lastenhoitovalintojen keskiöön, vaikka esimerkiksi maahanmuuttajaväestöllä se ei välttämättä ole keskeisimpiä valintaan vaikuttavia tekijöitä. (Hakim 2000.) Lastenhoitovalintaan vaikuttavat aina lukuisat, myös lapsen kehitykseen liittyvät käsitteet.

Tutkimuksen tulosta voidaan pitää yllättävänä, sillä aikaisempien tutkimusten mukaan maahanmuuttajat, ja erityisesti pakolaisten lähtömaista muuttaneet, hoitavat alle kolmevuotiaita lapsiaan pitempään kotona (Tervola 2015). Myös kansainvälisten tutkimusten mukaan lasten hoito kotona on yleisempää maahanmuuttajien keskuudessa kuin kantaväestössä (Brandon 2004; Sæther 2010). Tämän tutkimuksen perusteella yli kolmevuotiaiden tilanne on päinvastainen. Maahanmuuttajaperheissä, ja erityisesti pakolaisten lähtömaat -ryhmässä, yli

kolmevuotiaita hoidetaan harvemmin kotona. Tosin tutkimus kohdistui vähintään kahden lapsen perheisiin, joissa nuorempaa lasta hoidetaan kotihoidon tuen turvin. Näin se käsittää hieman alle puolet sekä kantaväestön että maahanmuuttajaperheiden lapsista. On kuitenkin syytä olettaa, että maahanmuuttajaperheet, joissa on vain yksi yli kolmevuotias lapsi, suosivat päivähoitoa samalla tavalla tai jopa enemmän, koska ne eivät ole oikeutettuja kotihoidon tukeen. Siten tuloksen voidaan ajatella olevan osittain ristiriidassa Sarvimäen ja Kangasharjun (2006) vuoden 2004 kuntakyselytulosten kanssa, joiden mukaan maahanmuuttajat vievät yli kolmevuotiaat lapsensa hieman harvemmin päivähoitoon kuin kantaväestö. Toisaalta Tervolan (2015) tulokset kotihoidon tuen sisaruskorotuksen käytöstä ja Väinälän (2004) tulokset ovat linjassa tässä saatujen tulosten kanssa.

Haastattelututkimuksissa on havaittu maahanmuuttajien pyrkimys edistää lapsen kielenoppimista viemällä lapsi päivähoitoon (Obeng 2007; Zechner 2007; Uttal 2011). Monet tämän tutkimuksen tulokset tukevat tätä havaintoa. Päätulos, että maahanmuuttajat vievät yli kolmevuotiaat lapsensa kantaväestöä useammin päivähoitoon silloin, kun nuorempaa lasta hoidetaan kotona, on hypoteesin mukainen, samoin kuin se, että kotihoidon valitsevat yleisemmin pitkään maassa oleskelleet vanhemmat. Lisävahvistusta hypoteesille antaa osaltaan myös se, että vanhemmat, joista toinen on maahanmuuttaja ja toinen kuuluu kantaväestöön, sijoittuvat päivähoiton käytössä kantaväestön ja maahanmuuttajapariskuntien välimaastoon.

Tarkastelimme lastenhoitovalintoja vielä erikseen vironkielisten perheiden keskuudessa ($n = 374$). Viro on suomen läheinen sukulaiskieli, minkä takia vironkieliset lapset voivat oppia suomea helpommin kuin maahanmuuttajat, joiden äidinkieli on etäisempi (ks. esim. Kaivapalu 2009, 386). Tämän takia paine varhaiseen kielenoppimiseen ja lapsen päivähoitoon voi olla pienempi virolaistaisissa perheissä. Tarkemmassa tarkastelussa nähdäänkin, että noin 50 prosenttia virolaisperheiden lapsista hoidetaan kotona, kun koko maahanmuuttajaväestössä osuus on 35 ja kantaväestössä 79 prosenttia. Tämäkin tulos tukee osaltaan lapsen integroimishypoteesia.

Vanhempien näkemysten lisäksi kuntien varhaiskasvatusviranomaisten ohjauksella voi olla merkitystä. Viranomaisohjauksen merkitys vaihtelee todennäköisesti kunnittain, sillä Suomessa ei ole annettu virallista suositusta maahanmuuttajien varhaiskasvatuksesta kansallisella tasolla. Tutkimusta varten kahden suuren kaupungin, Helsingin ja Tampereen, varhaiskasvatusasiantuntijoilta kysyttiin, onko kaupungeilla omia sovittuja käytänteitä maahanmuuttajien ohjaamisesta päivähoitoon. Kummallakaan ei ollut yleisesti sovittuja käytänteitä (sähköpostitiedonannot N. Onufriew 15.12.2014; M. Rainio-Lehtinen 3.2.2015). Kuntien varhaiskasvatusasiantuntijoiden käsitykset ja ohjaus kuitenkin oletettavasti vaikuttavat perheiden lastenhoitovalintoihin. Lehtihaastattelujen perusteella ainakin joissain päiväkodeissa monikulttuurisia perheitä suositellaan tuomaan

lapsi päivähoitoon vasta kolmevuotiaana, kun lapsen kielitaito on kehittynyt (Helsingin Sanomat 17.4.2015). Perheen päätöksentekoprosessia ja viranomaisohjauksen roolia olisi syytä selvittää kattavammin jatkossa.

Kolmen vuoden ikä näyttää olevan lastenhoitovalintojen vedenjakaja Suomessa, mikä johtuu ainakin osittain kotihoitoa tuen ikärajusta. Maahanmuuttajilla ikärajan merkitys näkyy tämän ja aikaisempien tutkimustulosten perusteella selvemmin kuin kantaväestöllä. Toisaalta tutkimusten mukaan päivähoito alle kolmevuotiaana parantaa myös maahanmuuttajalapsen koulumenestystä (Felfe ja Lalive 2014; Drange ja Havnes 2015). Kun asiaa katsoo maahanmuuttajaperheen lapsen äidinkielen kehittymisen kannalta, myöhempi päivähoito aloittamisikä voi olla hyödyllinen, jos lapsen oman äidinkielen oppimista ei tueta päiväkodissa (ks. Castro ym. 2011).

Suomessa perheillä on subjektiivinen oikeus valita lastensa hoitopaikka jokaisen lapsen kohdalla erikseen. Kotihoitoa tuetaan, kunnes perheen nuorin lapsi täyttää kolme vuotta. Kunnalla on velvollisuus järjestää asukkaillaan päivähoitopaikkoja tarpeen mukaan aina lapsen kouluikänsä saakka.

Subjektiivinen päivähoito-oikeus on noussut moneen otteeseen julkiseen keskusteluun. Keskeinen kysymys on ollut, tulisiko päivisin kotona olevilla vanhemmilla olla oikeus käyttää julkisia päivähoitopalveluja. Kuten edellisenkin hallituksen, myös Sipilän hallituksen suunnitelmissa on päivähoito-oikeuden rajaaminen osa-aikaiseksi perheissä, joissa ainakin toinen vanhempi on päivisin kotona. Alustavien tietojen mukaan esimerkiksi maahanmuuttajuus tai vanhempien terveysongelmat katsottaisiin kuitenkin perusteeksi kokopäiväisen oikeuden säilyttämiselle (Helsingin Sanomat 6.9.2015). Ottaen huomioon tämän tutkimuksen tulokset sekä päivähoitoa tutkitusti positiiviset vaikutukset maahanmuuttajalapselle erityiskohtelu on hyvin perusteltu.

Lähteet

Blau D, Robins P. Child-care costs and family labor supply. *Review of Economics and Statistics* 1988; 70 (3): 374–381.

Brandon PD. The child care arrangements of preschool-age children in immigrant families in the United States. *International Migration Review* 2004; 42 (1): 65–87.

Brilli Y, Del Boca D, Monfardini C. State-of-the-art Report. Child care arrangements: determinants and consequences. Stockholm: Families and Societies, Working Papers 2, 2013.

Castro DC, Pérez MM, Dickinson DK, Frede E. Promoting language and literacy in young dual language learners. *Research, practice, and policy. Child Development Perspectives* 2011; 5 (1): 15–21.

Datta Gupta N, Simonsen M. Non-cognitive child outcomes and universal high quality child care. *Journal of Public Economics* 2010; 94 (1): 30–43.

Drange N, Telle K. Promoting integration of immigrants. Effects of free child care on child enrollment and parental employment. *Labour Economics* 2015; 34: 26–38.

Drange N, Havnes T. Child care before age two and the development of language and numeracy. Evidence from a lottery. Bonn: Institute for the Study of Labour, IZA Discussion Papers 8904, 2015.

Ellingsæter A. Cash for childcare. Experiences from Finland, Norway and Sweden. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, International Policy Analysis, 2012.

Felfe C, Lalive R. Does early child care help or hurt children's development? Bonn: Institute for the Study of Labour, IZA Discussion Papers 8484, 2014.

Haataja A, Juutilainen V-P. Päivähoitotietoa Kelassa. Helsinki: Kela, Nettityöpapereita 36, 2012.

Haataja A, Valaste M. Applying child-based information to a microsimulation model. A better tool to assess outcomes of alternative entitlements to child care provisions? Helsinki: Kela, Working papers 52, 2014.

Hakim C. Work-lifestyle choices in the 21st century. Preference Theory. New York, NY: Oxford University Press, 2000.

Hakovirta M, Salin M. Valinta vai pakko? Kansainvälinen vertailu äitien preferoiman ja toteutuneen työmarkkina-aseman yhteydestä. *Janus* 2006; 14 (3): 255–271.

Harju-Luukkainen H, Nissinen K, Sulkunen S, Suni M, Vettenranta J. Selvitys maahanmuuttajataustaisten nuorten osaamisesta ja siihen liittyvistä taustatekijöistä PISA 2012 -tutkimuksessa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2014.

Havnes T, Mogstad M. No child left behind. Subsidized child care and children's long-run outcomes. *American Economic Journal: Economic Policy* 2011; 3 (2): 97–129.

Heckman JJ, Masterov DV. The productivity argument for investing in young children. *Applied Economic Perspectives and Policy* 2007; 29 (3): 446–493.

Helsingin Sanomat 17.4.2015. Päiväkoti auttaa myös arkisissa pulmissa. Kotimaa A 16.

Helsingin Sanomat 6.9.2015. Päivähoito-oikeus tehotarkkailuun. Pääkirjoitus A 4.

Hiilamo H, Haataja A, Merikukka M. Children who do not attend day care. What are the implications for educational outcomes? Stockholm: Families and Societies, Working Papers 42, 2015.

Kaivapalu A. Vironkielisen suomenoppijan äidinkieli. Ongelma, haaste vai voimavara? *Viritäjä* 2009; 113 (2): 382–401.

Kangas O, Rostgaard T. Preferences or institutions? Work–family life opportunities in seven European countries. *Journal of European Social Policy* 2007; 17 (3): 240–256.

Kela. Kelan tilastollinen vuosikirja 2013. Helsinki: Kela, SVT, 2014.

Kosonen T. To work or not to work? The effect of childcare subsidies on the labour supply of parents. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy* 2014; 14 (3): 817–848.

Kyntäjä E. Muuttopaineet Venäjältä ja Virosta Suomeen – satua vai totta. Pöimintoja tutkimusprojektista. *Siirtolaisuus-Migration* 1999; 26 (1): 4–10.

L 734/1992. Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista.

Lefebvre P, Merrigan P. Child-care policy and the labor supply of mothers with young children. A natural experiment from Canada. *Journal of Labor Economics* 2008; 26 (3): 519–548.

Liang K, Zeger SL. Longitudinal data analysis using generalized linear models. *Biometrika* 1986; 73 (1): 13–22.

Miettunen L. Lasten kotihoidon tuen kuntalisät osana suomalaista päivähoitojärjestelmää. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 101, 2008.

Obeng CS. Immigrants families and childcare preferences. Do immigrants' cultures influence their childcare decisions? *Early Childhood Education Journal* 2007; 34 (4): 259–264.

Rantalaiho M. Rationalities of cash-for-care. The Nordic case. Julkaisussa: Sipilä J, Repo K, Rissanen T, toim. *Cash-for-childcare. The consequences for caring mothers*. Cheltenham: Elgar, 2010: 109–142.

Sæther J. Barn i barnehage. Foreldrebakgrunn og utvikling de seneste årene. Oslo: Statistics Norway, Report 11, 2010.

Sarvimäki, M, Kangasharju A. Pienten lasten hoito ja sosiaalihuollon palvelut. Julkaisussa: Gissler M, Malin M, Matveinen P, Sarvimäki M, Kangasharju A, toim. *Maahanmuuttajat ja julkiset palvelut*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, Työpoliittinen tutkimus 296, 2006.

Searle SR, Speed FM, Milliken GA. Population marginal means in the linear model. An alternative to least squares means. *The American Statistician* 1980; 34 (4): 216–221.

Tervola J. Maahanmuuttajien kotihoidon tuen käyttö 2000-luvulla. Yhteiskuntapolitiikka 2015; 80 (2): 121–133.

Tervola J, Verho J. Maahanmuuttajien sosiaaliturvan käyttö vuonna 2011. Helsinki: Kela, Työpapereita 64, 2014.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Lasten päivähoito 2013. Kuntakyselyn osaraportti. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 16, 2014.

Tilastokeskus. Perheet. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2014. Saatavilla: <<http://www.stat.fi/til/perh/meta.html>>. Viitattu 18.11.2014.

Uttal L. Taiwanese immigrant mothers' childcare preferences. *Socialization for bicultural competency. Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 2011; 17 (4): 437.

Väinälä A. Selvitys kotona olevien vanhempien päivähoitotilanteesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 16, 2004.

Wall K, São José J. Managing work and care. A difficult challenge for immigrant families. *Social policy & administration* 2004; 38 (6): 591–621.

Zechner M. Maahanmuuttajaäitien näkemyksiä ja kokemuksia päivähoitosta ja koulusta palveluina. Julkaisussa: Martikainen T, Tiilikainen M, toim. *Maahanmuuttajanaiset. Kotoutuminen, perhe ja työ*. Helsinki: Väestöliitto, Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D46, 2007: 245–265.

Liitetaulukko 1. Maahanmuuttajaryhmittely maittain.

OECD	%	Entinen Neuvostoliitto	%	Pakolaisten lähtömaat	%	Muut maat	%
Turkki	25	Venäjä	61	Somalia	38	Thaimaa	19
Saksa	11	Viro	34	Ent. Jugoslavian alue	20	Marokko	13
Yhdysvallat	10	Ukraina	< 2	Irak	17	Kiina	11
Iso-Britannia	6	Latvia	< 2	Vietnam	7	Filippiinit	7
Japani	5	Liettua	< 2	Sudan	4	Pakistan	6
Italia	5	Kazakstan	< 2	Afganistan	3	Bangladesh	6
Unkari	4	Valko-Venäjä	< 2	Iran	3	Intia	5
Puola	4	Uzbekistan	< 2	Kongon demokr. tasav.	2	Tunisia	3
Norja	4			Etiopia	< 2	Brasilia	3
Espanja	3			Sri Lanka	< 2	Romania	3
Ranska	2			Syyria	< 2	Algeria	3
Etelä-Korea	2			Myanmar	< 2	Tansania	3
Meksiko	< 2			Angola	< 2	Peru	< 2
Israel	< 2			Libanon	< 2	Ghana	< 2
Alankomaat	< 2			Kambodza	< 2	Nepal	< 2
Sveitsi	< 2			Jordania	< 2	Egypti	< 2
Kanada	< 2			Azerbaidzan	< 2	Nigeria	< 2
Itävalta	< 2			Armenia	< 2	Indonesia	< 2
Tanska	< 2			Ruanda	< 2	Kenia	< 2
Irlanti	< 2			Kongo	< 2	Kolumbia	< 2
Australia	< 2			Kuwait	< 2	Bulgaria	< 2
Chile	< 2			Liberia	< 2	Gambia	< 2
Kreikka	< 2			Libya	< 2	Albania	< 2
Tšekkosl. alue	< 2			Saudi-Arabia	< 2	Argentiina	< 2
Belgia	< 2			Norsunluurannikko	< 2	Malesia	< 2
Portugal	< 2			Qatar	< 2	Uganda	< 2
Islanti	< 2			Tadzikistan	< 2	Ecuador	< 2
Luxemburg	< 2			Jemen	< 2	Honduras	< 2
				Kirgisia	< 2	Singapore	< 2
				Turkmenistan	< 2	^a	< 2

^a Sambia, Bolivia, Kamerun, Costa Rica, Kuuba, El Salvador, Jamaika, Mongolia, Senegal, Etelä-Afrikka, Dominikaaninen tasavalta, Djibouti, Gabon, Madagaskar, Nicaragua, Papua-Uusi-Guinea, Zimbabwe, Yhdistyneet arabiemiirikunnat, Venezuela

Liitetaulukko 2. Sisaruskorotuksen käyttöä (0/1) mallintavan yleistetyn estimointiyhtälön tulokset.

		Kerroin		Keskivirhe
Vakiotermin		-0,43	***	0,10
Ryhmä vs. kantaväestö	Ent. Neuvostoliitto	-1,81	***	0,10
	Muut	-1,69	***	0,12
	OECD	-1,83	***	0,13
	Pakolaisten lähtömaat	-2,15	***	0,09
Yksinhuoltaja		-0,15	***	0,05
Puolisolla eri tausta (kantaväestö)		-0,35	***	0,06
Puolisolla eri tausta vs. kantaväestö		1,14	***	0,11
Alle 7-v lasten lukumäärä vs. 2 lasta	3	0,25	***	0,02
	4	0,56	***	0,05
	5+	0,84	***	0,08
Äidin ikä vs. 18–22	23–27	-0,02		0,08
	28–32	-0,09		0,08
	33–37	-0,30	***	0,08
	38–42	-0,37	***	0,08
	43+	-0,11		0,10
Puolison tulot vs. < 1 000 €/kk	1 000–1 999	0,12	***	0,04
	2 000–2 999	0,37	***	0,04
	3 000–3 999	0,40	***	0,04
	4 000+	0,11	***	0,04
Hoitovuosi vs. 2011–2013	2002–2004	0,73	***	0,04
	2005–2007	0,48	***	0,04
	2008–2010	0,11	***	0,04
Asuinkunta vs. Helsinki	Espoo	0,41	***	0,04
	Vantaa	0,75	***	0,04
	Tampere	0,48	***	0,05
	Turku	0,56	***	0,06
	Muu kaupunki	1,51	***	0,03
	Muu taajama	1,70	***	0,04
	Muu maaseutu	1,90	***	0,04
Kuntalisäkunta		0,16	***	0,02

Liitetaulukko 2 jatkuu.

Jatkoa liitetaulukkoon 2.

		Kerroin		Keskivirhe
Lapsen ikä mahdollisuuden alkaessa vs. tasan 3 vuotta	3 v +	-0,71	***	0,02
	4 v	-1,16	***	0,02
	5 v	-0,97	***	0,03
	6 v	-0,03		0,04
Potentialialisen jakson kesto		0,05	***	0,00
Maassaoloaika vs. alle 3 vuotta (maahanmuuttajat)	4-7 v	-0,26	***	0,09
	8-11 v	0,03		0,11
	12 v +	0,28	***	0,11
Saman perheen valintojen korrelaatio		0,30		

*** p < 0,01.

Pertti Honkanen**182 Työttömyys ja tulonsiirrot pienten lasten vanhemmilla****Johdanto**

Lapsiperheiden tulonmuodostus on monimuotoinen ilmiö. Siihen vaikuttavat työmarkkinoilla muodostuvien tulojen ohella myös lapsiperheille suunnatut sosiaaliset tulonsiirrot, kuten vanhempainpäivärahat ja lapsilisä. Yksinhuoltajien on mahdollista saada elatustukea tai -apua. Näiden lisäksi pienten lasten hoidon järjestelyt ja niihin liittyvät tulonsiirrot ja palvelut vaikuttavat lapsiperheiden tulonmuodostukseen. Jos äiti tai isä on työtön, työttömyysturvalla voi olla merkittävä rooli kotitalouden kokonaistuloissa. Pienituloisissa perheissä kokonaistuloja usein täydentävät tarveharkintaiset tulonsiirrot, kuten asumistuki ja toimeentulotuki. Nuorilla lapsiperheillä myös opintotuki saattaa olla keskeinen tulonlähde. Lasten lukumäärä ja heidän ikänsä vaikuttavat sosiaalietuksien suuruuteen ja saantiehtoihin. Myös verotuksessa alaikäisten lasten lukumäärällä on perinteisesti ollut merkitystä (esim. Haataja 2004, 174), ja tähän on osittain palattu vuonna 2015 käyttöön otetun verotuksen lapsivähennyksen myötä.

Tämän artikkelin tarkoituksena on selvittää lapsiperheiden työttömyyttä ja sen vaikutusta tulonmuodostukseen. Työttömällä lapsiperheellä tarkoitetaan kotitaloutta, jossa toinen tai molemmat vanhemmista ovat työttömänä. Työttömyysturvaa ei tarkastella irrallisena, vaan osana tulonmuodostusta. Erityisesti tarkastellaan työttömyyden ja lasten kotihoidon suhdetta. Tällöin kiinnostuksen kohteena on ennen kaikkea se, miten työttömyysturva ja kotihoidon tuki toimivat toistensa vaihtoehtoina. Jäädäänkö lapsen kanssa kotiin kotihoidon tuen turvin, jolloin lasta kotona hoitavalla vanhemmalla ei ole työvelvoitetta, kuten työttömyysturvan varassa olisi. Tarkastelun kohteena on myös työttömien lapsiperheiden riippuvuus muista etuuksista, kuten asumistuesta ja toimeentulotuesta.

Varsinaisena aineistona käytetään Lapsiperheaineistoa, jonka avulla on mahdollista tehdä pitkäaikaistarkastelua kotitalouksien tulojen muodostumisesta. Aineistosta on rajattu tarkasteluun vuonna 2004 synnyttäneet äidit ja heidän puolisonsa. Artikkelin teoreettisena johdatuksena kuvataan lapsiperheiden työttömyyden keskeisiä piirteitä. Tässä käytetään apuna SISU-mikrosimulointimallia varten muodostettua laajaa rekisteriaineistoa. Artikkelissa käytetään vuoden

2012 poikkileikkausaineistoa. (Aineistoista enemmän ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa.)

183 Lapsiperheet ja työttömyys

Työttömyyden vaikutusta lapsiperheiden toimeentuloon ei ole kovin paljon tutkittu. Esimerkiksi Vähätalo (1998) tarkasteli työttömyyden ja perheiden suhdetta siltä kannalta, miten perhe auttaa työtöntä selviytymään: ”Perhe näyttääkin usein muodostuvan tekijäksi, joka helpottaa henkisesti ja taloudellisesti työttömyyteen sopeutumista” (Vähätalo 1998, 135). Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 70) kuvaavat ”yhteisöllisen ankkuroitumisen” vaikutusta työttömän selviytymiseen, ja jättävät vähemmälle huomiolle työttömyyden vaikutuksen näihin yhteisöihin, jollaiseksi perhekin voidaan käsittää. Työttömyystutkimuksen perinteeseen näyttää kuuluvan, että työttömyyttä tutkitaan ensi sijassa työttömäksi joutuneen yksilön selviytymisen kannalta, eikä niinkään siltä kannalta, mitä vaikutuksia työttömyydellä on työttömän perheeseen, esimerkiksi puolisoon tai lapsiin.

Toki lapsiperheiden köyhyyttä ja lapsiköyhyyttä on tutkittu viime vuosina varsin paljon, mutta työttömyys ei useinkaan näytä olevan tähän liittyvien artikkelien ja tutkimusten keskeinen näkökulma (esim. Hakovirta 2010; Jäntti 2010). Työttömyyden ja lasten hyvinvoinnin suhteen erityisyyteen kuitenkin pätee sama, mitä Jäntti (2010, 62) korostaa lapsiköyhyydestä kirjoittaessaan: ”Yksikään lapsi ei ole vanhempiaan valinnut, joten lapset ovat pienituloisia aina ilman omaa syytään.” Edelleen pitänee paikkansa myös Jäntin (2010, 74) toteamus: ”Meillä on kiusallisen vähän tietoa lapsiköyhyyden kustannuksista, seuraamuksista lasten hyvinvoinnille, inhimillisen pääoman kehitykseen ja taloudelliseen asemaan aikuisena.”

Jotakin tietoa työttömyyden esiintymisestä lapsiperheissä antavat työttömyysturvatilastot (taulukko 1, s. 184). Lapsiperheet voidaan erottaa tilastoista tarkastelemalla työttömyysturvan lapsikorotuksen saajia. Työttömyysturvan saajista noin 220 000 henkilöä (30–40 prosenttia kaikista kyseisen tuen saajista) oli oikeutettuja lapsikorotukseen vuonna 2013. Työttömyysturvan lapsikorotuksen ikäraja on 18 vuotta, joten tämä tarkastelu ei kerro paljonkaan työttömyyden kohdistumisesta pienten lasten vanhempiin.

Taulukko 1. Työttömyysturvan lapsikorotuksen saajat vuonna 2013.

Työttömyysturvan laji	Lapsikorotuksen saajien lukumäärä	Osuus kaikista saajista, %
Ansiopäiväraha	110 989	36,8
Peruspäiväraha	23 087	36,3
Työmarkkinatuki	75 852	31,2
Kotoutumistuki	8 057	41,2

Lähde: Kela ja Finanssivalvonta 2014.

Tarkempi kuva saadaan SISU-mallin rekisteriaineistosta, jossa on tietoa perheiden koostumuksesta ja niihin kuuluvista eri-ikäisistä lapsista. Taulukossa 2 on esitetty tietoja perheistä, joissa on ollut alle seitsemänvuotiaita lapsia ja joissa on saatu työttömyysturvaa kalenterivuoden 2012 aikana. Taulukosta voidaan nähdä, että noin neljännes eri ikäluokkien lapsista eli vuonna 2012 perheissä, joissa jompikumpi vanhemmista sai työttömyysturvaa.

Taulukko 2. Lapset perheissä, joissa vanhemmat saivat työttömyysturvaa 2012.

Ikäluokka	Lasten lukumäärä yhteensä	Osuus ikäluokasta, %	Äiti työtön	Isä työtön	Molemmat työttömiä	Työtön yksinhuoltajaäiti
Alle 1 v	14 400	24,5	8 400	8 100	2 100	1 000
Alle 2 v	12 800	21,4	6 300	7 700	1 200	600
Alle 3 v	14 900	24,2	8 800	7 700	1 600	1 500
Alle 4 v	16 300	26,6	11 500	6 800	2 000	2 600
Alle 5 v	16 400	26,8	11 800	6 700	2 200	2 600
Alle 6 v	16 200	27,0	11 500	6 700	200	2 700
Alle 7 v	16 100	26,6	11 600	6 500	1 900	2 900
Yhteensä	107 200	25,3	70 000	50 200	13 100	14 000

Lähde: Omat laskelmat SISU-mallin rekisteriaineistosta.

Taulukosta 2 havaitaan, että pienten lasten perheissä äitien työttömyys on yleisempää kuin isien. Tämä ero selittyy osittain yksinhuoltajaäitien työttömyydellä. Äitien työttömyys näyttää myös yleistyvän lasten kolmannen ikävuoden jälkeen. Tämä voi viitata siihen, että lasten kotihoidon tuki on osalle alle kolmevuotiaiden lasten perheitä työttömyysturvan vaihtoehto tai korvike. Kotihoidon tuen kauden loppuessa äidit eivät näin ollen siirry työelämään, vaan etuudelta toiselle, eli kotihoidon tuelta työttömyysturvalle.

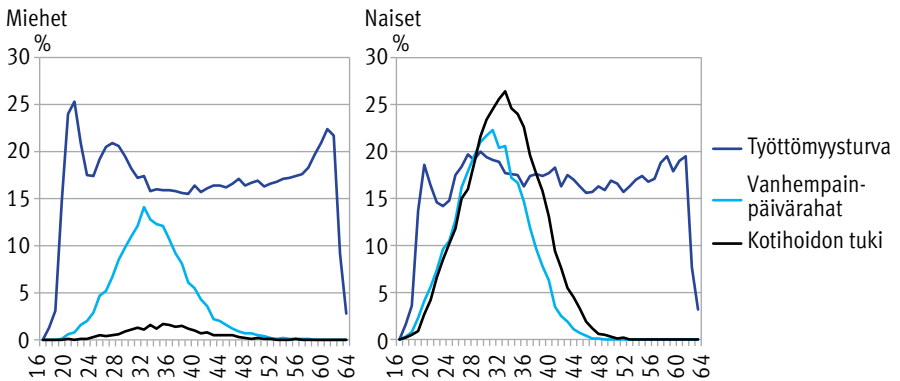
On otettava huomioon, että työttömyys on taulukossa 2 määritelty työttömyysturvan saamisen perusteella. Työttömät, jotka eivät ole saaneet mitään työttömyysturvaa, eivät ole mukana laskelmissa. Toisaalta ne sisältävät henkilöt, jotka ovat saaneet palkattomien työvoimapaikojen ajalta niin sanottua aktiivian työttömyysturvaa.

185

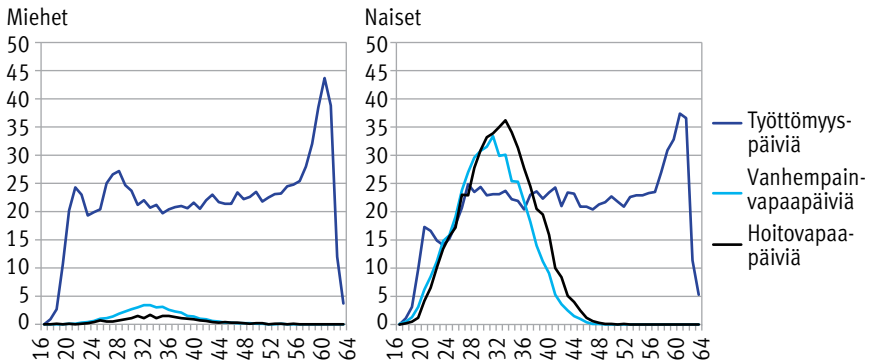
Kuviossa 1 verrataan työttömyysturvan sekä keskeisten lastenhoitoetuksien – vanhempainpäivärahan (sisältää äitiys-, isyys- ja vanhempainrahat yhteensä) ja kotihoidon tuen – esiintymistä miehillä ja naisilla eri ikäluokissa vuonna 2012. Mittareina ovat etuuden saajien osuudet ikäluokan väestöstä (kuvio 1a) sekä keskimääräiset etuuspäivät kussakin ikäluokassa (kuvio 1b). Etuuksien käyttö on yhteismitallistettu työttömyysturvapäivien kanssa kertomalla vanhempainpäivärahapäivät kertoimella 0,86 ja kotihoidon tuen kuukaudet kertoimella 21,5.

Kuvio 1. Miesten ja naisten työttömyysturva, vanhempainpäivärahat ja lasten kotihoidon tuki yksivuo-
tisikäryhmittäin 2012. Etuuksien saajat (kuvio 1a) ja keskimääräiset etuuspäivät (kuvio 1b).

a) Etuuksien saajien osuus eri ikäluokissa

b) Etuuspäiviä keskimäärin kussakin ikäluokassa

Lähde: Omat laskelmat SISU-mallin rekisteriaineistosta.

Kuviosta nähdään, että työttömyysturva on miehillä ja naisilla suurin piirtein yhtä yleinen sosiaaliturvan muoto eri ikäluokissa, mitattiinpa sitä saajien osuudella tai keskimääräisten etuuspäivien lukumäärällä. Sekä nuorimmissa että vanhimmissa ikäluokissa miesten työttömyys on jonkin verran yleisempää kuin naisten. Sen sijaan lastenhoitoetuksissa kuvioiden profiilit ovat ymmärrettävistä syistä hyvin erilaiset. Naisilla vanhempainpäivärahojen ja lasten kotihoidon tuen saaminen on työttömyysturvaa yleisempää 25–40-vuotiaiden ikäryhmässä. Miehillä näiden etuuksien käyttö jää etenkin etuuspäivinä mitaten hyvin vähäiseksi. Vanhempainpäiväraha (eli käytännössä isyysraha) on melko yleinen etuus 25–40-vuotiailla miehillä. Etuuspäivinä mitaten vanhempainpäivärahojen merkitys on kuitenkin miehillä vähäinen verrattuna työttömyyspäivärahoihin senkin vuoksi, että isä voi saada isyys- tai vanhempainrahaa yhteensä enintään 54 arkipäivältä.

Etuuspäivät, joita äidit ja isät käyttävät lastenhoidossa, vastaavat käsitystä ”perinteisestä” työnjaosta puolisoiden välillä. Nykyisin keskustellaan paljon perinteisen työnjaon muuttamisesta lastenhoitoetuksia kehittämällä. Ehdotettuja muutoksia olisivat esimerkiksi isyyslomien pidentäminen tai lasten kotihoidon tuen sääntöjen muuttaminen (näistä lisää ks. Haatajan ja Saarikallio-Torpin sekä Valasteen artikkelit tässä kirjassa). Erityisesti lasten kotihoidon tuen vaikutuksista naisten työssäkäyntiin ja työuriin on keskusteltu paljon Pohjoismaissa (Suomessa ja Ruotsissa käydystä keskustelusta ks. Hiilamo ja Kangas 2009). Sen epäillään usein olevan ”naisille ansa, joilla heidät vangitaan kotiin” (Hiilamo 2000, 69) tai peräti ”pohjoismaista tasa-arvopolitiikkaa murentava naisansa” (Rantalaiho 2012, 67). Nämä näkemykset korostavat sitä, että lasten kotihoidon tuki houkuttelee naisia pitkiin hoitovapaisiin, jotka mahdollisesti haittaavat naisten palaamista työmarkkinoille. Viime aikoina tämä keskustelu on kytkeytynyt myös työurien pituuteen ja ns. kestävyysvajeen pienentämiseen (esim. Borg ja Vartiainen 2015, 38; ks. myös Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa). Toisaalta lasten kotihoidon tuki voidaan nähdä myös ”siirtymätyömarkkinoiden tukijärjestelmänä”, eikä pelkästään lastenhoitoon liittyvänä sosiaalipoliittisena etuutena (Rissanen 2012).

Eri etuusjärjestelmien osuutta ihmisten elinkaarella voidaan selvittää myös laskemalla erilaisia odotteita sille, miten pitkään etuuksia käytetään. Tällöin lähtökohdaksi otetaan elinajan odote, joka voidaan jakaa erilaisiin elämäntilanteisiin, kuten työmarkkinastatuksiin, opiskeluaikaan ja eläke aikaan. Käyttämällä ns. Sullivanin menetelmää (ks. Hytti 1994) voidaan laskea työttömyysturvaetuuksien, vanhempainpäivärahojen ja lasten kotihoidon tuen käytön osuus ihmisten elinkaareissa. Taulukossa 3 (s. 187) on esitetty etuusjärjestelmien osuus elinajan odotteesta vuonna 2012.

Taulukko 3. Keskimääräinen aika, jonka suomalaiset käyttävät tiettyjä etuuksia elinaikanaan.

Etuus	Vuosia	
	Naiset	Miehet
Työttömyysturva	3,83	3,92
Vanhempainpäivärahat	1,74	0,16
Lasten kotihoidon tuki	1,97	0,08

Lähde: Omat laskelmat SISU-mallin rekisteriaineistosta sekä Tilastokeskus 2015.

Taulukon 3 luvuista havaitaan, että työttömyys vaikuttaa keskimäärin enemmän sekä miesten että naisten elämään kuin vanhempainpäivärahan tai kotihoidon tuen saaminen. Naisten kohdalla vanhempainpäivärahakaudet ja lasten kotihoidon tuki yhteenlaskettunakin (3,71 vuotta) vastaavat suunnilleen naisten työttömyysturvaodotetta. Miehillä lastenhoitoetuuksien odoteaika on murto-osa naisten vastaavista. Tätä selittää se, että miehet käyttävät vähän heille tarkoitettuja vanhempainvapaita, ja myös se, että kotihoidon tuen käyttäjät ovat suurimmaksi osaksi naisia.

On huomattava, että nämä odotearvot ovat nais- ja miespuoliselle väestölle laskettuja keskiarvoja. Todelliset työttömyysajat ja osittain myös lastenhoitoajat jakautuvat hyvin epätasaisesti väestössä. Työttömyys on tietenkin riippuvainen taloudellisista suhdanteista, ja vuoden 2012 SISU-mallin rekisteriaineiston lukuja leimaa osittain vuonna 2008 alkanut ja vuodesta 2012 lähtien uudestaan kärjistynyt talouskriisi, mutta jo ennen talouskriisiä työttömyyden odotteet olivat yli kolmen vuoden luokkaa väestössä keskimäärin (vrt. Honkanen 2015). Vanhempainpäivärahakausien ja lasten kotihoidon tuen odote ei ole samalla tavalla riippuvainen talouden suhdanteista kuin työttömyyden kokeminen.

Vuonna 2004 syntyneiden lasten vanhempien tulonmuodostus 1999–2010

Seuraavaksi siirrytään tarkastelemaan lähemmin työttömien lapsiperheiden tulonmuodostusta. Tarkastelussa käytetään avuksi LAPE-pitkittäisaineistoa vuosilta 1999–2010. Tutkimuskohteena ovat vuonna 2004 synnyttäneet äidit ja heidän puolisonsa. Puoliso on voinut olla eri henkilö eri vuosina. Ne, jotka olivat puolisoita vuonna 2004, tulkitaan analyyseissa syntyneiden lapsien isiksi. Jos äidillä ei ollut puolisoa vuonna 2004, hänestä käytetään käsitettä yksinhuoltaja, vaikka hänellä myöhemmin olisi puoliso.

Aineistoon kuuluu yhteensä 33 991 äitiä, joista vuonna 2004 ensisynnyttäjiä oli vajaa puolet (16 384). Aineiston äideistä 2 274 on yksinhuoltajia siten kuin edellä määriteltiin. Sellaisia äitejä, joista ei ole lainkaan puolisolietoa vuosille 1999–2010, on 514. Äitien ikä vuonna 2004 oli keskimäärin 30 vuotta. Yksinhuoltajien keski-ikä oli hieman alempi, 28,4 vuotta. Kun puoliset liitetään aineistoon eri vuosilta, heitä on tarkasteluajanjakson aikana yhteensä 39 639 henkilöä. Puolisoiden keskimääräinen ikä vuonna 2004 oli 32,2 vuotta, eli he olivat keskimäärin runsaat kaksi vuotta vanhempia kuin äidit.

Ensimmäiseksi tarkastellaan, mihin eri tulonsiirtojärjestelmiin äidit (ja heidän puolisonsa) kuuluvat. Mittareina ovat tulonsiirtojen saaminen eri vuosina ja etuuksien saantipäivien tai -kuukausien lukumäärä eri vuosina. Tarkastelu tehdään kalenterivuositasolla. Esimerkiksi vuonna 2004 synnyttäneen äidin vanhempainpäivärahat voivat jakautua vuosille 2003–2005 riippuen siitä, minkä kuukauden aikana lapsi syntyy vuonna 2004.

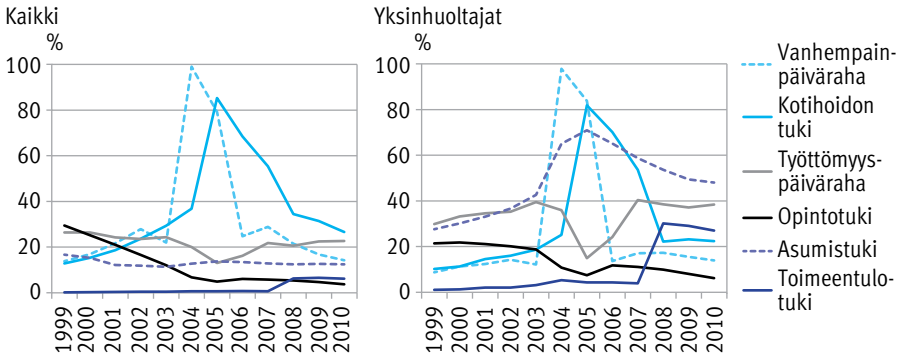
Kuviossa 2a (s. 189) tarkastellaan, mihin eri etuusjärjestelmiin äidit kuuluivat vuosina 1999–2010. Nämä etuusjärjestelmät ovat: vanhempainpäivärahat, lasten kotihoidon tuki, työttömyysturva (sisältäen niin ansiosidonnaisen päivärahan kuin peruspäivärahan ja työmarkkinatuen), opintotuki, asumistuki ja toimeentulotuki. Äideistä 100 prosenttia sai synnytysvuonna 2004 vanhempainpäivärahoja, mikä on täysin odotettua. Keskimäärin äidit käyttivät kyseisenä vuotena noin 160 päivää vanhempainpäivärahaa (kuvio 2b, s. 189)).

Vuonna 2005 noin 80 prosenttia äideistä sai lasten kotihoidon tukea. Kotihoidon tukea saavien osuus oli suuri myös vuonna 2006. Keskimäärin äideillä oli kotihoidon tukipäiviä noin 120–130 päivää synnytystä seuraavien kahden vuoden aikana. Työttömyyspäiviä oli eri vuosina suurin piirtein 20 prosentilla äideistä. Tässä nähdään selvä ero parisuhteessa olevien ja yksinhuoltajien välillä. Yksinhuoltajilla työttömyyspäivärahaa saavien osuus kohosi 40 prosentin tuntumaan sekä ennen synnytysvuotta että sen jälkeen. Voidaan havaita, että kun mahdollisuudet saada kotihoidon tukea pienenevät (vuodesta 2007 eteenpäin), yksinhuoltajien työttömyyspäivien määrä kasvoi. Tämä viittaa siihen, että kotihoidon tuen kauden päätyttyä he siirtyivät useammin työttömyysturvan piiriin kuin parisuhteessa olleet äidit.

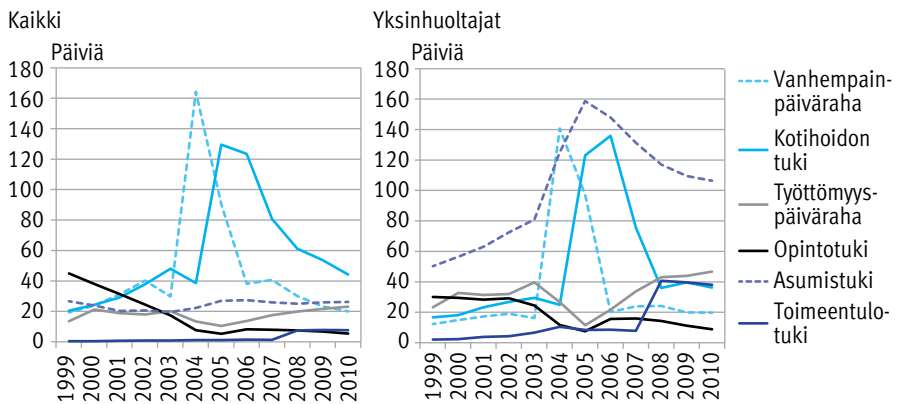
Opintotukea saaneiden äitien osuus on merkittävä, 30 prosentin luokkaa, tarkastelujakson alkupuolella (1999–2001), mutta se ymmärrettävästi pienenee henkilöiden iän karttuessa, opintojen valmistuessa ja lastenhoidon astuessa kuvaan. Yleistä asumistukea saavien osuus kaikista äideistä on 11–17 prosenttia eri vuosina. Yksinhuoltajilla osuus kohoaa suurimmillaan jopa 70 prosenttiin. Keskimääräisiä asumistukipäiviä on yksinhuoltajilla enimmillään jopa 160 (vuonna 2005), eli teoriassa jokainen vuonna 2004 lapsen synnyttänyt yksinhuoltajaäiti olisi saanut vuonna 2005 yli viisi kuukautta vuodesta asumistukea.

Kuvio 2. Eri etuuksien käyttö (kuvio 2a) ja keskimääräiset etuuspäivät (kuvio 2b) vuosina 1999–2010 niillä naisilla, jotka synnyttivät vuonna 2004 (kaikki äidit/yksinhuoltajat).

a) Eri etuusjärjestelmiin kuuluminen

b) Etuuspäivät

Toimeentulotuen saaminen on vähäistä niin kaikilla äideillä kuin yksinhuoltajillakin vuosina 1999–2007. Vuodesta 2008 lähtien toimeentulotuen käyttö kasvaa etenkin yksinhuoltajilla. Vaikuttaa siltä, että toimeentulotuesta tulee jossain määrin lasten kotihoidon tuen korvaava etuus, kun lapsi täyttää kolme vuotta ja oikeus kotihoidon tukeen päättyy.

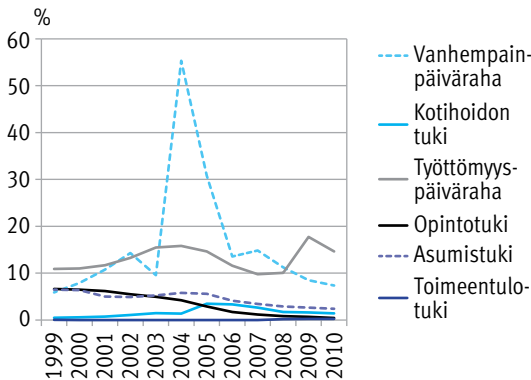
Käytettävästä aineistosta voidaan laskea, että 67 prosenttia kaikista äideistä on kokenut työttömyyttä ainakin jossakin vaiheessa vuosina 1999–2010. Yksinhuoltajilla osuus on 82 prosenttia. Kuvio 2 osoittaa, että yksinhuoltajilla on yleisesti ottaen heikko taloudellinen asema, joka ilmenee keskimääräistä tavanomaisempaan työttömyyteen, asumistuen yleisyyteen ja myös toimeentulotuen suhteellisenä yleisyytenä tarkastelukauden loppupuolella. Toisaalta yksinhuoltajien kotihoidon tuen käyttö ei näytä kovinkaan paljon eroavan kaikista äideistä.

Kuviossa 3 esitetään puolisoille vastaavat tiedot eri etuusjärjestelmiin kuulumisesta eri vuosina. Luvut ovat keskiarvoja kaikille tarkastelussa mukana oleville perheille. Jos puolisoa ei ole, puolisoa koskeva luku saa arvon 0.

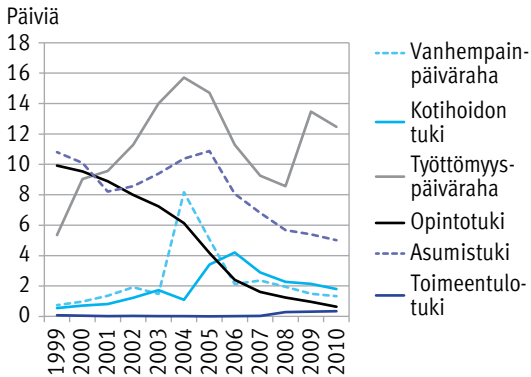
Kuvio 3. Vuonna 2004 synnyttäneiden äitien puolisojen etuuksien käyttö vuosina 1999–2010 (kuvio 3a). Vuonna 2004 synnyttäneiden äitien puolisojen keskimääräiset etuuspäivät vuosina 1999–2010 (kuvio 3b).

190

a) Eri etuusjärjestelmiin kuuluminen

b) Etuuspäivät

Kuviosta 3a voidaan havaita, että noin 55 prosenttia isistä saa vanhempainpäivärahaa vuonna 2004 ja noin 30 prosenttia vuonna 2005. Tulokset viittaavat siihen, että osa isistä ei käytä oikeuttaan vanhempainvapaisiin (isien vanhempainvapaiden käytöstä ks. Haatajan ja Saarikallio-Torpin artikkeli tässä kirjassa). Lasten kotihoidon tuen käyttö on puolisoilla vähäistä. Vain noin 3–5 prosenttia puolisoista sai kotihoidon tukea vuosina 2005–2007. Tämä on linjassa kotihoidon

tuen käytöstä tehtyjen havaintojen kanssa. Kotihoidon tukea käyttävät Suomessa lähes pelkästään äidit.

Kuviosta 3b voidaan havaita, että puolisoilla on kaikkina tarkasteluvuosina enemmän työttömyysturvapäiviä kuin lastenhoitoon suunnattuja etuuspäiviä (vanhempainpäivärahopäiviä ja kotihoidon tukipäiviä). Toimeentulotuen saajia puolisoissa on sangen vähän ja asumistuen saajiakin on vain muutamia prosentteja. Koska asumistuki ja toimeentulotuki ovat kotitalouskohtaisia etuuksia, tämä tieto ei kuitenkaan kerro kaikkea näiden etuuksien saamisesta.

Aineistosta voidaan laskea, että 48 prosenttia puolisoista on kokenut työttömyyttä jossain vaiheessa vuosina 1999–2010. Puolisoiden työttömyys on siis harvinaisempaa kuin äideillä. Kun katsotaan sekä äitien että heidän puolisoitensa eri etuuksien käytön muutosta vuosien 1999 ja 2010 välillä, voidaan havaita, että tarkastelujakson loppupuolella työttömyysturvan merkitys kotitalouden tulopaketissa on suurempi kuin kotihoidon tuen osuus. Asumistuen piirissä on melko tasaisesti 15–20 prosenttia perheistä koko tarkasteluajanjaksolla. Toimeentulotukea saavien perheiden osuus on vähäinen lukuun ottamatta viimeisiä tarkasteluvuosia, jolloin se kohoaa 6–7 prosenttiin.

Taulukossa 4 (s. 192) tarkastellaan tarkemmin työttömyysturvan ja kotihoidon tuen käytön suhdetta. Vuonna 2004 synnyttäneet äidit on ryhmitelty erilaisten työttömyyden ja kotihoidon tuen käytön kombinaatioiden suhteen. Kriteereinä ovat äidin työttömyys ennen lapsen syntymää (vuodet 1999–2003) ja lapsen syntymää seuraavina vuosina (2005–2010) sekä kotihoidon tuen käyttö lapsen syntymää seuraavina vuosina. Äitien valinnat kotihoidon tuen käytön tai käyttämättä jättämisen suhteen asetetaan toimeentulokontekstiin tarkastelemalla äitien tulotasoa synnytystä edeltävänä vuonna 2003.

Taulukosta voidaan nähdä, että yli puolet äideistä (53 %) oli kokenut työttömyyttä ennen vuotta 2004. Yksinhuoltajista lähes kaksi kolmesta oli kokenut työttömyyttä vuosien 1999 ja 2003 välillä. Vuoden 2004 jälkeen työttömyyttä kokeneiden osuus väheni jonkin verran, eli 39 prosenttia kaikista äideistä ja 57 prosenttia yksinhuoltajista sai työttömyysturvaa ainakin jossain vaiheessa vuosien 2005 ja 2010 välillä. Työttömyys on selvästi yhteydessä äitien tulotasoon, mitä ei voi pitää yllättävänä. Niillä, joilla ei ollut lainkaan työttömyyspäiviä tarkasteluajanjaksojen aikana, vuoden 2003 veronalaiset tulot olivat 22 200 euroa vuodessa, mikä on noin 5 000 euroa enemmän kuin kaikkien äitien keskimääräiset tulot kyseisenä vuotena. Yksinhuoltajaäitien tulot ovat kaikissa ryhmissä pienemmät kuin äitien tulot keskimäärin. Eroa yksinhuoltajien ja kaikkien äitien keskimääräisten tulojen välillä on 24–36 prosenttia eri ryhmissä.

Taulukosta voidaan myös havaita, että suuri enemmistö kaikista äideistä saa jossain vaiheessa lasten kotihoidon tukea: 92 prosenttia kaikista äideistä ja 88 prosenttia yksinhuoltajista. Niillä, jotka eivät käytä lainkaan kotihoidon tukea, tulotaso on muita korkeampi. Melko pienellä vähemmistöllä – 5 prosentilla

Taulukko 4. Vuonna 2004 synnyttäneiden äitien työttömyys ja lasten kotihoidon tuen käyttö.

Ryhmän tunnusmerkkejä	Lukumäärät		Osuus kaikista, %		Keskim. tulot 2003	
	Kaikki äidit	Yksin-huoltajat	Kaikki äidit	Yksin-huoltajat	Kaikki äidit	Yksin-huoltajat
Kaikki	33 991	1 873	100	100	17 186	11 268
Työttömyyspäiviä ennen 2004	17 941	1 212	53	65	14 111	9 942
Työttömyyspäiviä 2004 jälkeen	13 294	1 055	39	56	13 145	9 091
Työttömyyspäiviä ennen ja jälkeen 2004	9 491	804	28	43	12 124	8 804
Ei työttömyyttä ennen eikä jälkeen 2004	12 247	410	36	22	22 156	15 959
Kotihoidon tukea 2005–2010	31 173	1 654	92	88	16 857	11 065
Ei kotihoidon tukea 2005–2010	2 818	219	8	12	20 829	12 804
Ei työttömyys- eikä kotihoito-päiviä 2005–2010	1 552	119	5	6	23 778	12 330
Työttömyyttä, ei kotihoitoa 2005–2010	1 266	100	4	5	17 214	13 367
Kotihoidon tukea, ei työttömyyttä	19 145	699	56	37	19 458	14 374

Taulukko 5. Äidin ennen lapsen syntymää kokeman työttömyyden vaikutus lapsen syntymän jälkeiseen työttömyyden kokemiseen ja kotihoidon tuen käyttöön.

Riskisuhteita	Suhde	Luottamusväli, alaraja	Luottamusväli, yläaraja
Työtön ennen / työtön jälkeen	3,62	3,45	3,79
Työtön ennen / kotihoito	0,93	0,86	1,01
Ei työtön ennen / kotihoito	1,07	0,99	1,16
Ei työtön ennen / ei kotihoitoa	2,02	1,82	2,25
Työtön ennen / paljon kotihoitoa	1,11	1,06	1,16

äideistä – ei ole lainkaan työttömyyspäiviä synnytyavuoden jälkeen eivätkä he myöskään käytä kotihoidon tukea. Tämän ryhmän vuoden 2003 veronalaiset tulot ovat kaikkein korkeimmat (lähes 24 000 euroa vuodessa). On oletettavaa, että tämä ryhmä koostuu pääosin vakaissa työsuhteissa olevista äideistä, jotka ovat olleet töissä ennen synnytystä ja jotka palaavat töihin välittömästi vanhempainpäivärahakauden jälkeen. Kaiken kaikkiaan kotihoidon tuki näyttää olevan hyvin yleisesti käytetty etuus, mikä viittaa siihen, että monissa perheissä kotihoidon tuki on luonnollinen jatke, kun vanhempainpäivärahakausi päättyy.

Aineiston avulla voidaan laskea myös joitakin riskisuhteita työttömyyden esiintymisen ja kotihoidon tuen käytön välille. Taulukossa 5 (s. 192) tarkastellaan tilanteita, joissa lähtöasetelmana on äidin työmarkkina-asema ennen lapsen syntymää (vuosina 1999–2003). Työmarkkina-asemaa tarkastellaan kategorisesti siten, että äiti joko on ollut työttömänä tai ei ole ollut työttömänä (töissä tai työvoiman ulkopuolella kotiäitinä, opiskelijana tms.). Tällä lähtökohdan kiinnittämällä selitetään vuoden 2004 jälkeistä riskiä kokea työttömyyttä ja käyttää kotihoidon tukea. Vertailua varten on luotu vielä kategoria ”paljon kotihoidon tukea”, mikä tarkoittaa, että henkilö on käyttänyt kotihoidon tukea yli 400 arkipäivää vuoden 2004 jälkeen.

Taulukon 5 riskisuhteita tarkasteltaessa voidaan havaita, että selvin tulos koskee työttömyyden kokemista ennen lapsen syntymää ja sen jälkeen. Jos äiti oli ollut työttömänä vuosien 1999 ja 2003 välillä, hänellä oli lähes nelinkertainen riski kokea työttömyyttä myös vuoden 2004 jälkeen verrattuna äiteihin, jotka eivät olleet kokeneet työttömyyttä ennen vuotta 2004. Tulosta ei voi pitää kovinkaan yllättävänä, vaan se kertoo siitä, että lapsen syntymän jälkeen äidit palaavat takaisin niihin työmarkkina-asemiin, jotka heillä oli ennen lapsen syntymää.

Toinen melko selvä tulos koskee tilannetta, jossa äiti ei käytä kotihoidon tukea lapsen syntymän jälkeen. Ne äidit, jotka eivät olleet kokeneet työttömyyttä ennen vuotta 2004, jättivät todennäköisemmin kotihoidon tuen käyttämättä verrattuna niihin äiteihin, jotka olivat olleet työttömänä ennen vuotta 2004. Kotihoidon tuen käyttö on siis jossain määrin yhteydessä työuran pysyvyyteen: jos työura on vakaa, kotihoidon tuen todennäköisyys vähenee.

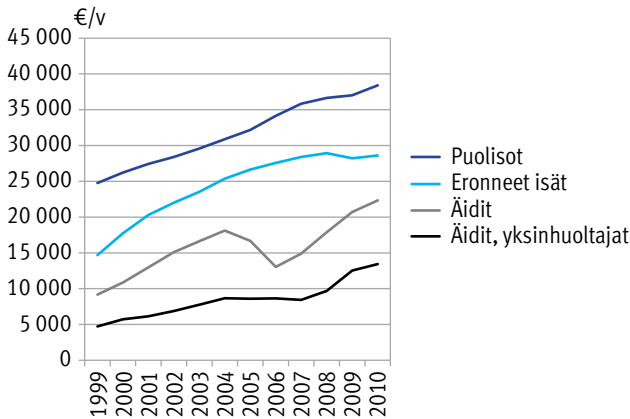
Kotihoidon tuen käyttö tai sen runsas käyttö eivät näytä riskisuhteita tarkasteltaessa olevan yhteydessä äidin aikaisempaan työttömyyteen. Tämä vahvistaa taulukon 4 havaintoa siitä, että suurin osa äideistä käyttää ainakin jonkin verran kotihoidon tukea.

Viimeisenä tarkastellaan tutkimuskotitalouksien tulojen kehitystä. Kuviossa 4 (s. 194) on esitetty äitien ja heidän puolisoitensa veronalaisten reaalityulojen mediaanin kehitys vuosina 1999–2010 vuoden 2010 rahan arvossa (kuluttajahintaindeksillä deflatoituina). Kuviossa on eroteltu yksinhuoltajaäitien tulokehitys muista äideistä. Lisäksi kuviossa esitetään eronneiden isien tulojen kehitys.

Eronneet isät ovat niitä, jotka olivat puolisoita vuonna 2004, mutta jossain kohtaa vuosien 2005 ja 2010 välillä eivät enää (N = 6 138).

Kuvio 4. Vuonna 2004 synnyttäneiden äitien ja heidän puolisoitensa veronalaiset mediaanitulot 1999–2010.

194

Kaikissa ryhmissä keskimääräinen tulokehitys on nousevaa. Kuviosta voidaan havaita, että puolisoitujen tulot ovat selvästi äitien tuloja suuremmat. Äideillä on havaittavissa selvä tulojen lasku lapsen syntymävuonna ja sitä seuraavana vuonna. Puolisoiden kohdalla vastaavaa tulojen laskua lapsen syntymän vuoksi ei ole havaittavissa.

Yksinhuoltajien mediaanivuositulot ovat selvästi muiden äitien vuosituloja pienemmät. Erot ovat absoluuttisesti useita tuhansia euroja, ja suhteellinen ero vaihtelee 42 prosentista 52 prosenttiin. Eronneet isät erottuvat myös muista puolisoista useita tuhansia euroja pienemmillä tuloilla. Heidän kohdallaan suhteellinen ero muiden puolisoitujen tuloihin vaihtelee 17 prosentista 40 prosenttiin. Nämäkin tiedot antavat tukea olettamukselle, että erotilanteilla on yhteys keskimääräistä heikompaan taloudelliseen asemaan (esim. Airio 2010).

Kuviota tulkittaessa on otettava huomioon äitien ja puolisoitujen ikäero. Puolisot olivat vuonna 2004 keskimäärin runsaat 2 vuotta äitejä vanhempia. Yksinhuoltajat ovat puolestaan keskimäärin noin 1,6 vuotta nuorempia kuin äidit keskimäärin. Ikäero selittää osan niin miesten kuin naisten ja yksinhuoltajien kuin muiden äitien välisistä tuloroista. Tulokehityksen kuvaus korjaa hieman sitä pessimististä käsitystä, joka usein syntyy siitä, että toisaalta työttömyys on melko yleistä pienten lasten vanhempien keskuudessa ja toisaalta lasten kotihoidon tuen käyttö on hyvin yleistä pienten lasten ensimmäisinä ikävuosina. Kuvio 4 osoittaa, että äitien tulokehitys palaa sangen pian lapsen syntymän jälkeen nousevalle uralle.

Johtopäätöksiä

Tässä artikkelissa tarkasteltiin työttömyyden yleisyyttä kotitalouksissa, joissa on pieniä lapsia, SISU-mallin rekisteriaineiston, ja Lapsiperheaineiston avulla vuonna 2004 synnyttäneiden äitien ja heidän puolisoitensa työttömyyttä ja tulonmuodostusta. Lapsiperheaineistossa oli yhteensä noin 34 000 äitiä. Mittareina olivat erilaisten tulonsiirtojen esiintyminen kalenterivuosien 1999–2010 aikana, etuuspäivät ja keskimääräiset veronalaiset tulot. Lasten kotihoidon tuen ja tulonmuodostuksen suhdetta käsiteltiin erikseen.

Erilaisten tilasto- ja rekisteritietojen perusteella voitiin havaita, että työttömyys on sekä miehillä että naisilla melko lailla yhtä yleistä eri ikäluokissa. Vuonna 2012 kalenterivuoden aikana useimmissa ikäluokissa yli 15 prosenttia sekä miehistä että naisista sai työttömyysturvaetuuksia ainakin osan vuotta. Noin neljännes alle seitsemänvuotiaista lapsista elää perheissä, joissa joko isä tai äiti koki työttömyyttä kalenterivuoden 2012 aikana. Jos työttömyyden esiintyminen projisoidaan naisten ja miesten elinkaarelle, saadaan tulokseksi, että vuonna 2012 työttömyys oli naisillakin hieman enemmän työuran pituuteen vaikuttava tekijä kuin lastenhoitoaika yhteensä, johon luetaan vanhempainpäivärahakaudet ja lasten kotihoidon tuen käyttö. Miehillä lastenhoitovapaiden osuus elinkaareissa oli vähäinen, vaikka melko suuri osa isistä käyttääkin mahdollisuuden isyysvapaisiin.

Vuonna 2004 synnyttäneisiin äiteihin ja heidän puolisoihinsa kohdistuva paneelitarkastelu tuki osittain näitä havaintoja. Työttömyys oli melko yleistä sekä äideillä että heidän puolisoillaan. Työttömyyspäivärahaa sai eri vuosina suunnilleen 20 prosenttia äideistä. Yksinhuoltajilla osuus kohosi jopa 40 prosenttiin. Yksinhuoltajat eroavat muista äideistä myös siinä, että asumistuen ja toimeentulotuen saaminen oli heillä yleisempää.

Valtaosa äideistä käyttää lasten kotihoidon tukea vanhempainvapaiden jälkeen. Vuonna 2005 noin 90 prosenttia vuonna 2004 lapsen saaneista äideistä sai lasten kotihoidon tukea. Tässä suhteessa yksinhuoltajat eivät eronneet muista äideistä.

Kun tarkasteluun yhdistettiin tietoja äitien ja heidän puolisoitensa tuloista synnytyksestä edeltävältä vuodelta 2003, voitiin kuitenkin havaita taloudelliseen asemaan liittyviä eroja kotihoidon tuen käytössä. Kotihoidon tuen runsaampi käyttö liittyi äidin matalampaan tulotasoon ja jossain määrin epävarmempaan asemaan työmarkkinoilla. Puolison tulotasolla ei ole sen sijaan vastaavaa merkitystä arvioitaessa äitien kotihoidon tuen käyttöä. Toisaalta työttömyys ja lasten kotihoidon tuki olivat myös osalla äideistä käänteisessä suhteessa: mitä enemmän työttömyyspäiviä oli, sitä vähemmän oli kotihoidon tuen käyttöä. Hyvätuloisin osa äideistä sen sijaan välttyi työttömyydeltä, ja he myös käyttivät vähän tai eivät lainkaan kotihoidon tukea.

Lasten hoitovapaat eivät kuitenkaan keskimäärin pysäytä äitien tulokehitystä. Veronalaisten tulojen kehitystä tarkasteltaessa nähtiin, että ne alkoivat nousta pian hoitovapaiden jälkeen, eli tässä aineistossa vuodesta 2006 lähtien. Huomiota herättävää oli kuitenkin se, että äitien keskimääräiset tulot jäivät selvästi puolisoiden tuloja pienemmiksi. Toisaalta yksinhuoltajien tulot alittivat selvästi kaikkien äitien tulojen keskiarvon, ja myös eronneiden isien tulot jäivät jälkeen puolisoiden tulojen keskiarvosta. Näitä tuloeroja voidaan osittain selittää iäkerolla. ”Ikävakioidut” tuloerot olisivat todennäköisesti jonkin verran pienempiä.

Tässä artikkelissa suoritettu tarkastelu ei suoranaisesti osoita, että lasten kotihoidon tuki olisi naisten taloudellista asemaa huonontava ”naisansa”. Tulokset vahvistavat kyllä, että kotihoidon tuen runsas käyttö liittyy usein heikkoon työmarkkina-asemaan. Vaikutussuunta heikon työmarkkina-aseman ja kotihoidon tuen käytön välillä voi olla kahdensuuntainen, ja tällä tarkastelutavalla syy- ja seuraussuhteiden analysointi jää epäselväksi. On hyvin mahdollista, että kotihoidon tuki toimii vastapainona heikoille työllistymisnäkyville ja tarjoaa vaihtoehdon työttömyysturvalle.

Lähteet

- Airio I. Avioero suomalaisen tapaan. Lähivanhemman ja lasten taloudellinen selviäminen avioerosta. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 196–214.
- Borg A, Vartiainen J. Strategia Suomelle. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5, 2015.
- Haataja A. Yhden tai kahden ansaitsijan malli. Vaikutukset ansiotyön, hoivan ja tulojen jakoon. Julkaisussa: Räsänen H, Hjerpe R, toim. Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Julkaisuja 40, 2004: 162–186.
- Hakovirta M. Köyhyys yksinhuoltajaperheiden lasten arjessa. Julkaisussa: Ervasti H, Kuivalainen S, Nyqvist L, toim. Köyhyys, tulonjako ja eriarvoisuus. Turku: Turku Center for Welfare Research, Tutkimus 2, 2010: 184–205.
- Hiilamo H. Suomen perhepoliittisen linjan kehittyminen vuosina 1990–1999. Turku: Turun yliopisto, Sarja A:10, 2000.
- Hiilamo H, Kangas O. Trap for women or freedom to choose? The struggle over cash for child care schemes in Finland and Sweden. *Journal of Social Policy* 2009; 38 (3): 457–475.
- Honkanen P. Eläkeikä ja työurat. Työttömyys himmentää optimismia. *Talous ja yhteiskunta* 2015; 43 (2): 24–29.
- Hytti H. Odotettavissa oleva elinaika, aktiiviaika ja eläkeikä. Helsinki: Kela, Tilastokatsaus 1, 1994: 6–13.

Jäntti M. Lapsiköyhyydestä Suomessa. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 62–75.

Kela ja Finanssivalvonta. Tilasto Suomen työttömyysturvasta 2013. Helsinki: Kela ja Finanssivalvonta, Sosiaaliturva, 2014.

Kortteinen M, Tuomikoski H. Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi, 1998.

197 Rantalaiho M. Suomalainen lasten kotihoidon tuki pohjoismaisessa kehyksessä. Julkaisussa: Sipilä J, Rantalaiho M, Repo K, Rissanen T, toim. Rakastettu ja vihattu kotihoidon tuki. Tampere: Vastapaino, 2012: 65–110.

Rissanen T. Kotiin, töihin ja työttömäksi. Siirtymät työelämän ja kotihoidon tuen välillä. Julkaisussa: Sipilä J, Rantalaiho M, Repo K, Rissanen T, toim. Rakastettu ja vihattu kotihoidon tuki. Tampere: Vastapaino, 2012: 151–181.

Tilastokeskus. Kuolleet 2014. Helsinki: Tilastokeskus, Väestö, 2015.

Vähätalo K. Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Tampere: Gaudeamus, 1998.

Äitien ja isien rooli lastenhoidossa ja ansiotyössä: mielipide-erot Euroopassa

200 **Milla Salin, Mia Hakovirta ja Minna Ylikännö** Suhtautuminen ansaitsija-hoivaajamalleihin kuudessa Euroopan maassa

Johdanto

Työn ja hoivan jakaminen naisten ja miesten kesken nousee säännöllisin väliajoin kiivaankin keskustelun kohteeksi niin politiikassa, mediassa kuin tavallisten kansalaistenkin keskuudessa. Yksi tuoreimmista esimerkeistä liittyy kevään 2015 eduskuntavaalikampanjoinnin yhteydessä pidettyyn palkansaajajärjestöjen järjestämään vaalipaneeliin. Paneelissa kristillisdemokraattien varapuheenjohtaja Ahvenjärvi totesi, että hänen mielestään kotiin pitäisi jäädä mieluummin äidin kuin isän. Kommentti aiheutti muiden puolueiden edustajissa ja mediassa vilkasta keskustelua siitä, kuuluvatko tällaiset näkemykset 2010-luvulle. (Iltalehti 25.3.2015.)

Vajaa kaksi kuukautta aiemmin silloinen Stubbin hallitus ilmoitti peruvansa suunnitellun muutoksen kotihoidon tuen jyvittämisestä puoliksi äidin ja isän kesken (Helsingin Sanomat 1.2.2015). Kotihoidon tuen jyvittämisen keskeinen tavoite oli hallituksen mukaan nimenomaan hoivan ja työssäkäynnin tasa-arvoisempi jakaminen naisten ja miesten välillä. Tämä toteutuisi nopeuttamalla äitien paluuta töihin lapsen saannin jälkeen sekä vahvistamalla isien vastuuta lasten hoivasta. Syinä uudistuksen perumiseen olivat eräiden hallituspuolueiden vastustus kotihoidon tuen jyvittämistä kohtaan sekä valtiovarainministeriön tekemät uudet laskelmat uudistuksen taloudellisista vaikutuksista (Helsingin Sanomat 1.2.2015).

Työ- ja hoivavastuiden jakaminen perheissä on noussut tärkeäksi yhteiskuntapoliittiseksi keskustelunaiheeksi erityisesti siksi, että niin Suomessa, muissa Euroopan maissa kuin EU:ssakin yhtenä keskeisenä tavoitteena pidetään työllisyysasteen nostamista. Erityisen tärkeänä on pidetty naisten työssäkäynnin lisäämistä. (EU 2013.) Työllisyysasteen nostamista perustellaan esimerkiksi kilpailukyvyyn ja talouskasvun parantamisella, huonontuvalla huoltosuhteella, hyvinvointivaltion rahoituspohjan turvaamisella, lapsiperheiden köyhyiden estämisellä sekä naisten ja miesten välisen tasa-arvon edistämisellä (Esping-Andersen 2002a ja b; Bettio ja Plantenga 2004; Lewis 2009).

Jotta tavoitteet työllisyysasteen nostamisesta ja sukupuolten tasa-arvoisemmasta työ- ja hoivavelvoitteiden jakamisesta on mahdollista saavuttaa, on tärkeää tietää, miten naisten ja miesten vastuisiin ansaitsijoina ja hoivaajina suhtaudutaan. Aiemmat tutkimukset (Albrecht ym. 2000; Pfau-Effinger 2004; Salin 2014) ovat nimittäin osoittaneet, että asenteet miesten ja naisten sukupuolirooleja kohtaan ovat yhteydessä esimerkiksi äitien työssäkäynnin malleihin. Sukupuolten välisiä eroja työssäkäynnissä ja lasten hoivan tuottamisessa onkin tutkittu hyvin paljon (esim. Gornick ja Meyers 2003; Repo 2007; Salmi ym. 2009). Samoin yleistä suhtautumista sukupuolirooleihin esimerkiksi naisten työssäkäynnin hyväksyttävyyden näkökulmasta on tarkasteltu jonkin verran (esim. Sundström 1999).

Tutkimuksellisesti vähemmälle huomiolle on sen sijaan jäänyt konkreettisemmän tason asennetutkimus siitä, miten työ- ja perhe-elämän vastuut tulisi jakaa naisten ja miesten kesken. Siksi tässä artikkelissa keskitytään tutkimaan asenteita erilaisia ansaitsija-hoivaajamalleja kohtaan kuudessa Euroopan maassa. Mukana olevat maat ovat Suomi, Ruotsi, Saksa, Ranska, Iso-Britannia ja Espanja. Maat on valittu edustamaan erilaisia perinteitä sekä tapoja työn ja hoivan vastuiden jakamisessa sukupuolten kesken (ks. esim. Korpi 2000; Lewis 2009). Tarkastelun kohteena ovat näkemykset siitä, miten palkallisen työn ja hoivan vastuut tulisi jakaa äidin ja isän kesken perheissä, joissa on alle kouluikäinen lapsi. Tulisiko esimerkiksi isän työskennellä kokopäiväisesti ja äidin keskittyä pelkästään hoivan tuottamiseen kotona tai työskennellä osa-aikaisesti? Vai olisiko työn ja hoivan vastuut parempi jakaa tasa-arvoisesti naisten ja miesten kesken? Aineistona tutkimuksessa käytetään International Social Survey Programme (ISSP) -aineistoa vuodelta 2012 (aineistosta enemmän Juutilaisen artikkelissa tässä kirjassa).

Hoiva- ja ansiotyötä koskevat asenteet

Naisten ja äitien ansiotyöhön osallistumisessa on huomattavia eroja eri maiden välillä, mitä selittävät pitkälti erot eri maiden perhepolitiikassa eli siinä, miten valtiot tukevat erityisesti pienten lasten äitien työssäkäyntiä erilaisten perhevapaajärjestelyiden sekä päivähoitopalveluiden avulla (Hegewisch ja Gornick 2011). Eri maihin onkin muodostunut erilaisia ansaitsija- ja elättäjämalleja, jotka kuvaavat sitä, miten moni perheenjäsen osallistuu kodin ulkopuoliseen palkkatyöhön ja millä työaikapanoksella hän sen tekee. Ansaitijamalleja erottaa erilainen perheideologia, ja niihin liittyvät oleellisesti perhepoliittiset etuudet, sillä etuudet vaikuttavat siihen, minkälaisia mahdollisuuksia vanhemmilla on

osallistua ansiotyöhön ja lasten hoitamiseen. Ansaitisijamallin rinnakkaiskäsite on hoivaajamalli, joka kuvaa sitä, miten hoivan tuottamistavat vaihtelevat perheen, markkinoiden, valtion ja epävirallisen sektorin välillä. (Lewis 2001; Haataja 2004.)

Sainsburyn (1994) mukaan naisten ja miesten osallistuminen palkkatyöhön sekä vastuu hoivasta toteutuvat eri tavoin riippuen maassa vallitsevasta perheideologiasta. Toisessa ääripäässä on *elättäjämalli*, joka rakentuu perinteisen ydinperheajattelun ja ns. funktionalistisen perhekäsityksen ympärille. Se korostaa selvää työnjakoa sukupuolten välillä, eli naisten tehtäväksi nähdään hoivan tuottaminen kotona ja miesten vastuulla on perheen toimeentulo. Toisen ääripään *yksilömallissa* puoliset ovat yksilöinä vastuussa sekä toimeentulosta että lasten hoidosta. Lewis (1992) on sijoittanut näiden kahden ääripään välille kolmannen elättäjämallin, jota hän kutsuu mukautetuksi mieselättäjämalliksi. Kahdesta muusta elättäjämallista hän käyttää nimityksiä *vahva mieselättäjämalli* ja *heikko mieselättäjämalli*. *Vahvoissa mieselättäjäyhteiskunnissa* naiset eivät osallistu työelämään ja he ovat taloudellisesti riippuvaisia joko puolisonsa tuloista tai hyvinvointivaltiosta. Perheen pääasiallinen toimeentulo perustuu siis miehen tuloihin. Hyvinvointivaltio muodostuu pitkälti sukupuolieron politiikan ja kotiäitiyden pohjalta. *Mukauteutissa mieselättäjämäissa* työssä käyviä naisia suojeleva lainsäädäntö on kehittynyt samanaikaisesti työläinsäädännön kanssa ja naisten oikeudet työntekijöinä on tunnustettu. Myös sosiaaliturva on kompensoinut taloudellista vastuuta lapsista, ja systeemi on ollut sukupuolineutraali. Kaikki tämä on mahdollistanut naisten laaja-alaisen osallistumisen työmarkkinoille. *Heikko mieselättäjämalli* perustuu sukupuolten tasa-arvoon. Naisia kohdellaan sosiaaliturvajärjestelmässä yksilöinä omine oikeuksineen, jotka voivat perustua joko ansiotyöhön tai kansalaisuuteen. Julkisten sosiaalipalveluiden määrä (erityisesti lasten päivähoido ja vanhusten huolto) on suuri. Naimisissa olevat naiset ja pienten lasten äidit osallistuvat ansiotyöhön säännöllisesti ja ovat normaaleissa työsuhteissa. Sosiaalipolitiikan tavoitteena on lapsista koituvien kustannusten tasauksen lisäksi työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen ja naisten työssäkäynnin mahdollistaminen. (Lewis 1992.) Empiiristen analyysien pohjalta on rakennettu myös monia muita luokitteluja, joiden pohjalta voidaan tarkastella perhe- ja sukupuolirooleja (esim. Korpi 2000; Leira 2002; Mahon 2002; Pfau-Effinger 2004).

Fraser (2000) on visioinut erilaisia ansaitisijamalleja, joiden avulla kyettäisiin tukemaan sukupuolten välistä tasa-arvoa. *Universaali ansaitisijamalli* pyrkii tukemaan miesten ja naisten yhtäläisiä mahdollisuuksia palkkatyöhön ja hoivaan siirtämällä hoivan palkatuksi työksi markkinoille ja valtiolle. Tämä edellyttää vakaata täystyöllisyyttä, naisten toissijaisen työmarkkina-aseman purkamista sekä hoivan uudelleenorganisointia. Pyrkimys on vapauttaa naiset epävirallisesta hoivatyöstä palkkatyöhön. *Tasa-arvoisen hoivaajamallin* tavoite on vähentää naisten äitiydestä ja hoivasta aiheutuvia kustannuksia tukemalla epävirallisen hoivatyön arvostusta korkeatasoisen tuen turvin. Mallin avulla

kyettäisiin estämään laajamittainen köyhyys. Mallin heikkoutena voidaan pitää tuloerojen kasvamista, sillä joustavat työmarkkinat voisivat aiheuttaa naisansoja (ks. esim. Hiilamo ja Kangas 2009). Tässä mallissa naisilla olisi myös suurempi syrjäytymisvaara, sillä se voisi luoda naisille ja miehille erilaiset työmarkkinat. *Universaali hoivaajamalli* tavoittelee sukupuolten mukaisen jaon poistamista työmarkkinoilta sekä hoivarooleista. Tämä toteutuisi kaikkien työntekijöiden työaikoja lyhentämällä sekä tuottamalla työllisyyttä tukevia sosiaalipalveluja. Mallin toteutuminen edellyttäisi muutoksia työelämään niin, että sekä naisilla että miehillä olisi mahdollisuus käyttää aikaa sekä hoivaan että ansiotyöhön.

Erilaiset ansaitsija-hoivaajamallit heijastuvat myös siihen, miten naiset osallistuvat työmarkkinoille eri maissa. Taulukossa 1 on kuvattu tutkimuksessa mukana olevien maiden osalta naisten työssäkäyntiä ilmentäviä tietoja. Taulukosta huomataan ensinnäkin se, että vuonna 2012 naisten työssäkäynnin osalta maiden väliset erot ovat yllättävän pieniä. Maiden erilainen historia tulee kuitenkin esille, kun tarkastellaan naisten työssäkäynnissä tapahtunutta muutosta vuosien 1985 ja 2012 välillä. Suomen ja Ruotsin osalta naisten työssäkäynnin pidempi perinne tulee ilmi siinä, että näiden vuosien välillä naisten työssäkäynnissä ei ole juurikaan tapahtunut muutosta, kun taas esimerkiksi Espanjassa ja Saksassa naisten työssäkäynti on lisääntynyt huomattavasti.

Kun puhutaan naisten työssäkäynnistä, on oleellista myös se, onko työskentely osa- vai kokopäiväistä. Taulukosta 1 havaitaan, että naisten osa-aikatyö on huomattavasti yleisempää Saksassa, Isossa-Britanniassa ja Ruotsissa kuin Suomessa tai Espanjassa. On kuitenkin huomioitava, että osa-aikatyö viittaa eripituisiin työaikoihin eri maissa. Esimerkiksi Ruotsissa osa-aikatyö viittaa keskimäärin selvästi pidempiin työaikoihin kuin Saksassa tai Isossa-Britanniassa (Nergaard 2010; Haataja ym. 2011).

Taulukko 1. Naisten työssäkäynti tutkimuksessa mukana olevissa maissa.

	Naisten työllisyysaste, 2012, %	Naisten työllisyysasteen muutos 1985–2012, prosenttiyksikkö	Osa-aikatyötä tekevien naisten osuus työssä käy- vistä naisista, 2012, %
Suomi	73	0	20
Ruotsi	78	2	39
Saksa	71	19	45
Iso-Britannia	71	9	42
Espanja	69	34	25

Lähde: OECD Employment Database.

Maassa vallitsevat perhe- ja sukupuolirooliasenteet vaikuttavat paljon myös siihen, minkälainen ansaitsija-hoivaajamalli maassa on käytössä (Pfau-Effinger 2004; Uunk 2015). Asenteet äitien työssäkäyntiä kohtaan ovat muuttuneet viime vuosikymmeninä, ja perheen ja ansiotyön yhdistämisestä on tullut entistä hyväksyttävämpää (Knudsen ja Wærness 2001; Pfau-Effinger 2004; Bühlmann ym. 2009; Davis ja Greenstein 2009; Yu ja Lee 2013). Maissa, joissa sukupuolirooliasenteet ovat tasa-arvoisempia, myös naisten työssäkäynti on yleisempää (Uunk ym. 2005). Viime vuosikymmeninä asenteet myös isien lastenhoitoon osallistumista kohtaan ovat muuttuneet ja isien oikeudet lasten hoivaan on tunnustettu (Eydal ja Rostgaard 2014).

Sukupuoliroolien tasa-arvoistumisesta huolimatta muutos ei ole ollut tasa-vertainen naisten ja miesten kohdalla. Esimerkiksi Esping-Andersen (2009) on tuonut esille, että naisten rooli on toistaiseksi muuttunut enemmän kuin miesten: naisten lisääntynyt työssäkäynti ei ole samassa mitassa lisännyt miesten osallistumista hoivan tuottamiseen. Monessa maassa äidit käyttävät suurimman osan perhevapaista ja isien käyttämä osuus on pieni (Lewis 2009; Salmi ym. 2009). Yu ja Lee (2013) huomauttavatkin, että sukupuolirooleista puhuttaessa on syytä erottaa toisistaan sukupuoliroolien kaksi ulottuvuutta: julkisen sektorin työssäkäyntiin liittyvät roolit ja yksityisen sektorin hoivaan liittyvät roolit. Asenteet näitä kahta ulottuvuutta kohtaan eivät välttämättä ole yhteneväiset. Vaikka äitien työssäkäyntiin suhtauduttaisiinkin suhteellisen myönteisesti, suhtautuminen hoivan tuottamisen vastuisiin saattaa olla huomattavasti perinteisempää.

Vaikka asenteita työ- ja hoivavastuiden konkreettiseen jakamiseen naisten ja miesten välillä ei juuri olekaan aiemmin tutkittu, on monissa aiemmissa tutkimuksissa (Scott ym. 1996; Sundström 1999; Sjöberg 2004; Yu ja Lee 2013) havaittu erilaisten sosiodemografisten tekijöiden olevan yhteydessä yleisemmällä tasolla asenteisiin perhe- ja sukupuolirooleja sekä äitien työssäkäyntiä kohtaan. Lisäksi näiden tekijöiden on todettu vaikuttavan asenteisiin samansuuntaisesti eri maissa. Ensinnäkin tutkimukset (esim. Alwin ym. 1992; Crompton ja Harris 1997; Loslocco ja Spitze 2007; Davis ja Greenstein 2009) ovat osoittaneet asenteiden sukupuolirooleja kohtaan olevan sukupuolittuneita siten, että naisten asenteet ovat vähemmän perinteisiä kuin miesten. Tämän ajatellaan johtuvan siitä, että muutokset sukupuolirooleissa ovat – ainakin toistaiseksi – koskettaneet konkreettisemmin naisia kuin miehiä ja naisten voidaan myös ajatella ”hyötyvän” sukupuoliroolien muutoksesta miehiä enemmän. Useissa tutkimuksissa on käynyt ilmi (esim. Scott ym. 1996; Ervasti 2000; Knudsen ja Wærness 2001; Yu ja Lee 2013), että nuorempien ikäryhmien asenteet sukupuolirooleja kohtaan ovat tasa-arvoisempia kuin vanhempien ikäryhmien. Vanhempien ikäryhmien perinteisempiä sukupuolirooliasenteita on selitetty sillä, että vanhempien ihmisten lapsuudesta lähtien jako miesten ja naisten töihin on ollut jyrkempi kuin nykyään ja jolloin hoiva on mielletty yksinomaan naisten työksi.

Myös koulutus on osoittautunut merkittäväksi sukupuolirooliasenteita selittäväksi tekijäksi (Sjöberg 2004; Wall 2007; Davis ja Greenstein 2009). Korkeakoulutettujen asenteet sukupuolirooleja kohtaan ovat vähemmän perinteiset kuin vähemmän koulutetuilla. Tämän on nähty johtuvan ainakin osittain siitä, että enemmän koulutetut päätyvät muita tavallisemmin työtehtäviin, jotka he kokevat itselleen mielekkäiksi ja motivoiviksi. Siksi heidän ajatellaan suhtautuvan esimerkiksi äitien työssäkäyntiin suvaitsevaisemmin. Samansuuntainen yhteys on havaittu myös työmarkkina-aseman vaikutuksesta: työssä käyvien asenteet sukupuolten välistä työnjakoa kohtaan ovat tasa-arvoisempia kuin työmarkkinoiden ulkopuolella olevien (Alwin ym. 1992; Yu ja Lee 2013). Uskonnollisuus puolestaan liitetään monesti perinteisempiin perhearvoihin ylipäänsä, ja aikaisempien tutkimusten (Ervasti 2000; Knudsen ja Wærness 2001; Sjöberg 2004) mukaan se heijastuu myös asenteisiin siten, että uskonnollisesti ei-aktiivisten asenteet ovat vähemmän perinteisiä kuin uskonnollisesti aktiivisten.

Lisäksi perheeseen liittyvien tekijöiden on todettu olevan yhteydessä sukupuolirooliasenteisiin. Siviilisäädyn on havaittu vaikuttavan siten, että asenteet ovat tasa-arvoisempia naimattomien ja eronneiden keskuudessa, kun taas parisuhteessa olevien asenteet ovat perinteisempiä. Myös lasten – ja erityisesti alle kouluikäisten lasten – olemassaolo liittyy perinteisempiin asenteisiin sukupuolirooleista. Perheeseen liittyvien tekijöiden vaikutusta on selitetty sillä, että esimerkiksi ensimmäisen lapsen syntymä vaikuttaa myös perheen käytäntöihin sukupuolittuneesti siten, että naisten ja miesten väliset roolit muuttuvat perinteisemmiksi: useimmiten nainen jää kotiin hoitamaan lasta ja miehestä tulee (ainakin väliaikaisesti) perheen ensisijainen elättäjä. (Alwin ym. 1992; Wall 2007; Davis ja Greenstein 2009.)

Tutkimusasetelma

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan asenteita erilaisia ansaitsija-hoivaajamalleja kohtaan Suomessa, Ruotsissa, Saksassa, Ranskassa, Isossa-Britanniassa ja Espanjassa. Vastausta haetaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Miten eri ansaitsija-hoivaajamallien kannatus vaihtelee maiden välillä?
2. Mitkä sosiodemografiset tekijät selittävät eroja tasa-arvoiseen ansaitsija-hoivaajamalliin suhtautumisessa?

Tutkimuksen maat on valittu edustamaan erilaisia perinteitä sekä tapoja työn ja hoivan vastuiden jakamisessa sukupuolten kesken. Erityisesti Ruotsi,

mutta myös Suomi – sekä tietysti määrin myös Ranska – edustavat ns. kahden ansaitsijan maita, joissa sekä miehet että naiset tekevät palkkatyötä. Tosin hoivavastuu kasautuu silti enemmän naisille kuin miehille, vaikka erityisesti Ruotsissa on aktiivisesti pyritty kannustamaan miehiä ottamaan suurempi vastuu lasten hoivasta. Saksa ja Iso-Britannia on puolestaan nähty joko niin sanotun mieselättäjämallin maina, joissa mies vastaa työssäkäynnistä ja nainen hoivan tuottamisesta, tai niin sanottuina modifioidun mieselättäjämallin maina, joissa miehet työskentelevät kokopäiväisesti ja naiset osa-aikaisesti. Naiset kantavat päävastuun hoivasta myös modifioidussa mieselättäjämallissa. Espanjaakin on perinteisesti pidetty mieselättäjämallin maana, jossa osa naisista on kokonaan työmarkkinoiden ulkopuolella. Toisaalta Espanjassa naisten kokopäiväinen työskentely on yleisempää kuin Saksassa ja Isossa-Britanniassa. (Ks. esim. Lewis 1992; Korpi 2000; Esping-Andersen 2009; Lewis 2009.)

Aineistona tutkimuksessa käytetään International Social Survey Programme (ISSP) -aineistoa vuodelta 2012. Tutkimukseen osallistuneet olivat 18–55-vuotiaita. Aineisto koostuu 5 968 vastaajasta. Tapausmäärä on sama kaikissa analyysissä. Maakohtaiset tapausmäärät vaihtelevat Ruotsin 561:n ja Espanjan 1 623 vastaajan välillä. Aineiston jakautuminen maiden välillä sekä muiden käytettävien muuttujien jakaumat on esitelty liitteessä 1. Huomioitavia ovat Ruotsin ja Ison-Britannian (585 tapusta) muita maita pienemmät tapausmäärät. Aineiston vastausprosentit eivät juuri eroa muista tutkimuksessa mukana olevista maista, vaan Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa aineiston alkuperäinen otanta on ollut pienempi kuin muissa vastaavan kokoisissa maissa (ks. lisää Gendall 2014). Joka tapauksessa Ruotsin ja Ison-Britannian pienemmät tapausmäärät on syytä pitää mielessä tuloksia tulkittaessa.

Selitettävä muuttuja mittaa vastaajien näkemystä parhaasta perhe- ja työelämän vastuiden jaosta, kun perheessä on alle kouluikäinen lapsi. Aineiston alkuperäinen kysymys on: ”Mikä on paras tapa järjestää perhe- ja työelämä perheessä, jossa on vähintään yksi alle kouluikäinen lapsi?”. Vastausvaihtoehtoja on seitsemän: 1) Äiti jää kotiin hoitamaan lasta ja isä tekee kokopäivätyötä, 2) Äiti tekee osapäivätyötä ja isä kokopäivätyötä, 3) Sekä äiti että isä tekevät kokopäivätyötä, 4) Sekä äiti että isä tekevät osapäivätyötä, 5) Isä tekee osapäivätyötä ja äiti kokopäivätyötä, 6) Isä jää kotiin hoitamaan lasta ja äiti tekee kokopäivätyötä ja 7) En osaa sanoa. Vastausvaihtoehtojen voidaan siis ajatella edustavan kuutta erilaista ansaitsija-hoivaajamallia: perinteistä mieselättäjämallia (vastausvaihtoehto 1), puolentoista ansaitsijan ns. modifioitua mieselättäjämallia (vastausvaihtoehto 2), kahden kokopäivätyössä käyvän ansaitsijan mallia (vastausvaihtoehto 3), kahden osa-aikatyössä käyvän ansaitsijan mallia (vastausvaihtoehto 4), modifioitua naiselättäjämallia (vastausvaihtoehto 5) sekä naiselättäjämallia (vastausvaihtoehto 6) (ks. esim. Lewis 1992; Pfau-Effinger 2004). Vastausvaihtoehto ”en osaa sanoa” on

jätetty pois analyyseista. En osaa sanoa -vaihtoehdon oli valinnut 12 prosenttia kaikista vastaajista.

Kuuden erilaisen mallin ohella vastausvaihtoehdot erittelevät miehen ja naisen vastuut ansaitsijana ja hoivaajana kolmella eri tavalla. Vastausvaihtoehdot yksi ja kaksi viittaavat malliin, jossa miehen rooli ansaitsijana on ensisijainen naiseen nähden ja naisen hoivavastuu vastaavasti suurempi eli kyse on miesvaltaisesta ansaitsijamallista. Miesten ja naisten tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia kuvastavat vastausvaihtoehdot kolme ja neljä. Naisen vahvempaa ansaitsijaroolia ja miehen suurempaa vastuuta hoivasta eli naisvaltaista ansaitsijamallia edustavat vastausvaihtoehdot viisi ja kuusi.

Tässä tutkimuksessa pääasiallinen mielenkiinto ei ole eri rooleissa naisten ja miesten välillä sinänsä, vaan nimenomaan niiden edustamissa erilaisissa ansaitsija-hoivaajamalleissa. Analyyseissa edetään siten, että ensin tarkastellaan suhtautumista kuuteen erilaiseen ansaitsija-hoivaajamalliin (kuvio 1, s. 211). Tämän jälkeen oli tarkoitus tutkia edellä kuvatun kolmiluokkaisen ansaitsija-hoivaajamallituksen avulla sitä, nähdäänkö miehen ja naisen roolit ansaitsijoina ja hoivaajina tasa-arvoisina vai ei. Naisvaltaista ansaitsijamallia ei kuitenkaan voitu hyödyntää liian pienten tapausmäärien takia (ks. liite 1). Tästä syystä analyyseissa (kuvio 2, s. 213 ja taulukko 2, s. 214) käytetään kaksiluokkaista selitettävää muuttujaa, joka erottelee miesvaltaisen ansaitsijamallin ja tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin. Kaksiluokkainen selitettävä muuttuja on toimivampi myös siksi, että kuusiluokkaisessa muuttujassa erotellaan osa-aikainen ja kokoaikainen työ eri luokkiin. Tämä tuottaa ongelmia maiden välisessä vertailtavuudessa, sillä maiden välillä on merkittäviä eroja siinä, miten käsitteet osa- ja kokoaikatyö ymmärretään. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa ja Saksassa osa-aikatyö viittaa huomattavasti lyhyempään työaikaan kuin vaikkapa Pohjoismaissa. (Nergaard 2010; Haataja ym. 2011.)

Huomattavaa on, että selitettävän muuttujan kohdalla vastuu hoivasta on mainittu vain kahdessa vastausvaihtoehdossa (1 ja 6). Voitaneen kuitenkin olettaa, että vaihtoehdoissa, joissa toinen puoliso työskentelee kokopäiväisesti ja toinen osapäiväisesti (2 ja 5), suurempi vastuu hoivasta on sillä puolisoilla, joka työskentelee osa-aikaisesti. Samoin voidaan ajatella, että malleissa, joissa molemmat puoliset työskentelevät yhtä paljon (3 ja 4), myös hoivavastuu jakautuu ainakin hieman tasaisemmin puolisoitten välillä. Huomattavaa kuitenkin on, että puolisoitten yhtäläinen työskentely ei välttämättä johda hoivavastuun tasaisempaan jakoon. Lisäksi esimerkiksi Yu ja Lee (2013) ovat havainneet, että asenteet työ- ja hoivavastuita kohtaan eivät välttämättä ole yhteneväisiä: työ-säkäynnin jakamiseen puolisoitten kesken saatetaan suhtautua huomattavasti myönteisemmin kuin hoivavastuun jakamiseen.

Toinen huomionarvoinen asia selitettävässä muuttujassa on se, että selitettävän muuttujan kysymyksen muotoilu ei anna mahdollisuutta siihen, että äidin ja isän roolit voisivat vaihtua jossain vaiheessa esimerkiksi niin, että osan ajasta äiti olisi kotona ja isä kokopäivätyössä ja myöhemmin roolit vaihtuisivat toisinpäin. Esimerkiksi Pohjoismaissa vanhempainvapaiden isäkiintiöillä on pyritty nimenomaan siihen, että molemmat vanhemmat vuorollaan olisivat päävastuussa lasten hoidosta (esim. Moss 2013).

Selittävinä muuttujina käytetään sukupuolta, ikää, koulutusta, työmarkkina-asemaa, uskonnollista aktiivisuutta, siviilisäätyä sekä sitä, onko vastaajalla lapsia ja minkä ikäinen kotitalouden nuorin lapsi on. Osa selittävistä muuttujista on luokiteltu uudestaan, jotta kaikkiin muuttujien luokkiin saadaan tarpeeksi tapauksia analyyseja varten. Aiempien tutkimusten pohjalta on mahdollista esittää hypoteeseja myös selittävien muuttujien yhteyksistä ansaitsija-hoivaajamalleihin suhtautumisissa.

Sukupuolen osalta ennakko-oletuksena on, että naiset näkevät miehiä yleisemmin tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin parhaana tapana työn ja hoivan vastuiden jakoon naisten ja miesten välillä (ks. esim. Loslocco ja Spitze 2007; Davis ja Greenstein 2009). Iän puolestaan oletetaan olevan yhteydessä sukupuolirooliaasenteisiin aikaisempien tutkimusten (esim. Knudsen ja Wærness 2001; Yu ja Lee 2013) tavoin siten, että nuoremmat kannattavat vanhempia useammin tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia. Ikää käytetään kolmiluokkaisena muuttujana erottelemaan toisistaan 18–30-vuotiaat, 31–45-vuotiaat ja 46–55-vuotiaat.

Koulutusta on aineistossa kysytty muuttujalla, joka erottelee vastaajan koulutuksen vielä peruskoulussa olevien ja ylemmän yliopistotutkinnon välillä. Analyyseissa koulutusta käytetään kolmiluokkaisena erottelemaan vähäisen koulutuksen (vielä peruskoulussa, kansakoulu tai kansalaiskoulu, peruskoulu), keskitason koulutuksen (ammattikoulu tai -kurssi, lukio tai ylioppilas, opistotason ammatillinen koulutus) sekä korkeakoulutuksen (ammattikorkeakoulu, alempi yliopistotaso, ylempi yliopistotaso) saaneet vastaajat. Hypoteesina on, että tasa-arvoinen ansaitsija-hoivaajamalli koetaan sitä paremmaksi vaihtoehdoksi, mitä korkeampi koulutus vastaajalla on (ks. esim. Sjöberg 2004; Wall 2007).

Työmarkkina-aseman kohdalla ennakko-oletuksena (ks. myös Alwin ym. 1992; Yu ja Lee 2013) on, että tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin kokevat paremmaksi palkkatyössä kuin työmarkkinoiden ulkopuolella olevat. Työmarkkina-asemaa mitataan neljälukukaisella muuttujalla, joka erottelee töissä olevat, työttömät, opiskelijat sekä muuten työmarkkinoiden ulkopuolella olevat. Alkuperäisen muuttujan luokat ”eläkkeellä”, ”kotityötä tekemässä”, ”armeijassa/siviilipalveluksessa” ja ”muu” on yhdistetty luokkaan ”muuten työmarkkinoiden ulkopuolella”.

Aikaisempien tutkimusten (esim. Knudsen ja Wærness 2001; Sjöberg 2004) mukaisesti uskonnollisuuden oletetaan olevan yhteydessä asenteisiin siten, että

uskonnollisesti ei-aktiiviset näkevät tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin parempana tapana työn ja hoivavastuiden jakamiseen kuin uskonnollisesti aktiiviset. Vastaajan uskonnollista aktiivisuutta on aineistossa selvitetty sillä, kuinka usein vastaaja osallistuu jumalanpalveluksiin, kirkollisiin toimituksiin tai hengellisiin tilaisuuksiin, mikäli häitä, hautajaisia tms. ei oteta huomioon. Alkuperäisessä muuttujassa oli kahdeksan vastausvaihtoehtoa, jotka vaihtelivat välillä ”useita kertoja viikossa tai useammin” ja ”en koskaan”. Analyyseissa uskonnollista aktiivisuutta tarkastellaan kaksiluokkaisella muuttujalla, joka erottelee ne, jotka osallistuvat tilaisuuksiin (useita kertoja viikossa tai useammin, kerran viikossa, 2–3 kertaa viikossa, kerran kuukaudessa, useita kertoja vuodessa, kerran vuodessa), ja ne, jotka eivät niihin osallistu (ei koskaan).

Perheeseen liittyviä tekijöitä tarkastellaan vastaajan siviilisäädyn sekä sen perusteella, asuuko vastaajan kanssa samassa kotitaloudessa alle 18-vuotiaita lapsia ja minkä ikäinen nuorin kotitaloudessa asuva lapsi on. Siviilisäätynä on aineistossa kysytty kuusiluokkaisella muuttujalla. Analyyseissa käytettävä muuttuja erottelee naimattomat, parisuhteessa olevat (naimisissa ja avoliitossa olevat) ja eronneet (eronneet, asumuserossa olevat ja lesket) vastaajat. Lapsi-muuttuja puolestaan erottelee toisistaan lapsettomat, ne, joiden nuorin lapsi on alle kouluikäinen ja ne, joiden nuorin lapsi on kouluikäinen. Lapsen iän mukainen jako on melko karkea, mutta käytettävä aineisto ei mahdollistanut hienojakoisempaa luokiteltua. Perheeseen liittyvien tekijöiden osalta hypoteesina on, että tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia kannattavat muita useammin naimattomat sekä ne, joilla ei ole lapsia tai joiden lapset ovat iältään vanhempia (ks. myös Wall 2007; Davis ja Greenstein 2009).

Analyysimenetelminä käytetään ristiintaulukointia ja logistista regressioanalyysia. Ristiintaulukoinnin avulla tarkastellaan maiden välisiä eroja sekä kunkin selittävän muuttujan yhteyttä ansaitsija-hoivaajamalleja kohtaan. Logistista regressioanalyysia puolestaan hyödynnetään tarkastelussa, jossa useampi selittävä muuttuja on mukana samassa mallissa. Logistinen regressioanalyysi valittiin, koska selitettävässä muuttujassa on kaksi luokkaa. Referenssiluokkana regressioanalyysissa käytetään niitä, joiden mielestä tasa-arvoinen ansaitsija-hoivaajamalli on paras tapa jakaa työ- ja hoivavastuut alle kouluikäisten lasten perheissä. Tähän luokkaan verrataan niitä, joiden mielestä paras tapa on miesvaltainen ansaitsijamalli. Regressioanalyysin osalta raportoidaan vetosuhteet (odds ratios) ja niiden tilastolliset merkitsevyydet. Käytetyn mallin hyvyden arvioinnissa käytetään ns. pseudoselitysasetta eli Nagelkerken R^2 -testiä sekä oikein luokiteltujen tapausten osuutta. Regressioanalyysissa edetään askeltavasti siten, että ensimmäisessä mallissa on mukana vain maa. Toisessa mallissa lisätään sukupuoli ja ikä. Kolmannessa mallissa mukaan otetaan koulutus, työmarkkina-asema ja uskonnollisuus. Viimeisessä mallissa huomioidaan lisäksi perheeseen liittyvät tekijät. Näiden mallien lisäksi tarkasteltiin maan ja kunkin selittävän

muuttujan mahdollisia interaktioita. Mikään analysoituista interaktioista ei kuitenkaan ollut tilastollisesti merkitsevä, minkä takia näitä analyysseja ei raportoida. Interaktioiden tilastollisten merkitsevyyksien puute voi kertoa siitä, ettei muuttujien välillä ole interaktioyhteyksiä. Toisaalta myös aineiston suhteellisen pieni tapausmäärä saattaa aiheuttaa sen, ettei tilastollisesti merkitseviä interaktiovaikutuksia löytynyt.

Ansaittaja-hoivaajamallien kannatus

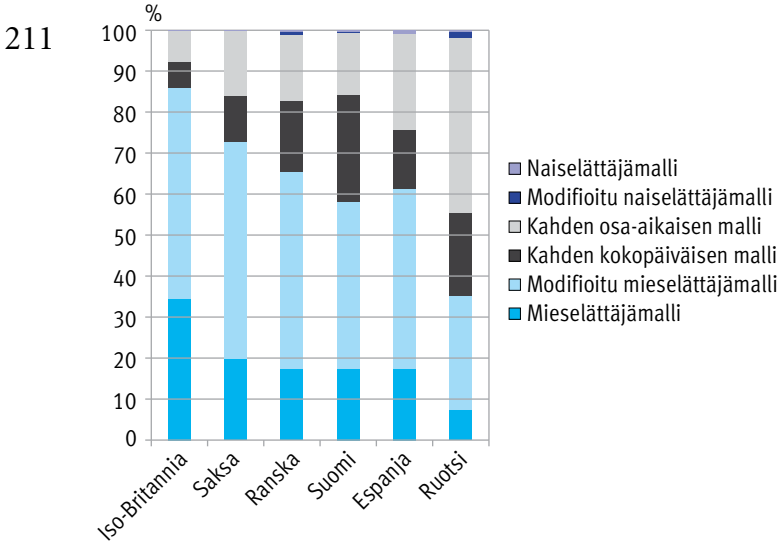
Vaikka tutkimuksen pääkiinnostuksen kohteena ovat erot miesvaltaisen ansaittajamallin ja tasa-arvoisen ansaittaja-hoivaajamallin kannatuksen välillä, on ennen sitä syytä tarkastella maiden välisiä eroja useampien eri ansaittaja-hoivaajamallien välillä. Kuviossa 1 (s. 211) on esitetty kuuden vaihtoehtoisen mallin kannatus tutkimuksessa mukana olevissa maissa.

Kuviosta huomataan ensinnäkin se, että naisvaltaisten ansaittajamallien kannatus on hyvin marginaalista kaikissa maissa. Monissa maissa naisten ja erityisesti äitien osallistuminen työmarkkinoille on lisääntynyt edellisten vuosikymmenten aikana (Gornick ja Meyers 2008; Esping-Andersen 2009; OECD 2015), ja isien hoivaroolia on pyritty vahvistamaan esimerkiksi isille varattujen vanhempainvapaiden avulla (Lewis 2009; Salmi ym. 2009; Moss 2013). Nämä seikat eivät kuitenkaan näytä heijastuvan siihen, että naisten ansaittajaroolin toivottaisiin olevan vahvempi kuin miesten – ainakaan sellaisissa perheissä, joissa on alle kouluikäisiä lapsia. Aikaisemmissa tutkimuksissa (Albrecht ym. 2000; Bühlmann ym. 2009) onkin havaittu, että perinteisimpiä sukupuolirooleja noudatetaan nimenomaan perheissä, joissa on pieniä – ja sitä kautta hoivaa tarvitsevia – lapsia. Tämä näyttää heijastuvan myös asenteisiin sitä kohtaan, mikä nähdään parhaaksi tavaksi jakaa palkallisen työn ja hoivan vastuut alle kouluikäisten lasten perheissä.

Maiden välisissä eroissa on siis kyse eroista vain sen suhteen, kuinka miesvaltaisiin ansaittajamalleihin ja tasa-arvoisiin ansaittaja-hoivaajamalleihin suhtaudutaan. Hieman yllättävänä voitaneen pitää sitä, että modifioitu mieselättäjämalli, jonka mukaan mies työskentelee kokopäiväisesti ja nainen osa-aikaisesti, on Ruotsia lukuun ottamatta kaikissa tutkimuksessa mukana olevissa maissa yleisimmin parhaana pidetty hoivan ja työssäkäynnin vastuiden järjestämisen malli. Isossa-Britanniassa ja Saksassa asenteet näyttävät olevan yhteneväiset todellisuuden kanssa, sillä näissä maissa nimenomaan äidit ovat perinteisesti käyneet osa-aikatyössä. Sen sijaan esimerkiksi Suomessa ja Espanjassa osa-aikatyö ei ole erityisesti äitien työssäkäynnin muoto, vaan äidit työskentelevät pääasiassa kokopäiväisesti. (Daly

2000; Esping-Andersen 2009; Lewis 2009.) Toisaalta aiemmissä tutkimuksissa (Hakovirta ja Salin 2006; Salin 2014) on havaittu, että myös Suomessa ja Espanjassa ainakin äidit itse monesti toivoisivat mahdollisuutta työskennellä osa-aikaisesti.

Kuvio 1. Ansaitsija-hoivaajamallien kannatus kuudessa Euroopan maassa vuonna 2012, %.

Kahden kokopäiväisen ansaitsijan malli ei ole missään maassa suosituin tapa hoitaa hoiva- ja työvastuut, vaikka tämä malli lieenee kuitenkin todellisuutta monessa lapsiperheessä (Haataja ja Nyberg 2006; Lewis 2009). Eniten mallia kannatetaan Suomessa ja vähiten Ison-Britanniassa, jossa vain viitisen prosenttia pitää kahden kokopäiväisesti työssä käyvän mallia parhaana ratkaisuna työn ja hoivan järjestämiseen perheissä, joissa on alle kouluikäisiä lapsia. Ison-Britannian tulosta saattaa osittain selittää työaikojen polarisaatio: siellä kokopäiväinen työ saattaa käytännössä tarkoittaa huomattavasti pidempää työpäivää kuin vaikkapa Pohjoismaissa.

Kahden osa-aikaisen työssä käyvän mallia kannatetaan erityisesti Ruotsissa, jossa noin 40 prosenttia on sitä mieltä, että tämä on paras tapa hoitaa työ- ja hoivavastuiden jako. Yksi tulokseen mahdollisesti vaikuttava tekijä saattaa olla osa-aikatöiden luonne. Ruotsissa osa-aikatyö viittaa pääasiassa ns. pitkään osa-aikatyöhön, jota tehdään 20–34 tuntia viikossa (Nergaard 2010; Haataja ym. 2011). Kannattaessaan kahden osa-aikaisen ansaitsijan mallia ruotsalainen vastaaja voi siis ajatella myös työtä, jossa työtunteja tehdään lähemmäs yhtä paljon kuin ns. normaalissa kokopäiväisessä työssä. Tilanne on hyvin erilainen esimerkiksi Ison-Britanniassa ja Saksassa, joissa osa-aikainen työ voi monesti viitata myös ns. lyhyeen osa-aikatyöhön, jossa työaika vaihtelee muutamasta viikkotyötun-

nista yhdeksääntoista (Daly 2000; Lewis 2009; Nergaard 2010). Ruotsia lukuun ottamatta kahden osa-aikaisen työssäkäyntimallin kannatus vaihtelee vajaan kymmenen ja runsaan kahdenkymmenen prosentin välillä. Aikaisemmissa tutkimuksissa (esim. Fagan 2003) on havaittu, että vaikka monet haluaisivatkin työskennellä osa-aikaisesti, he eivät koe sitä taloudellisesti mahdolliseksi vaihtoehdoksi. Taloudelliset realiteetit selittänevätkin, miksi useammat eivät koe kahden osa-aikaisesti työssä käyvän mallia parhaaksi järjestelyksi.

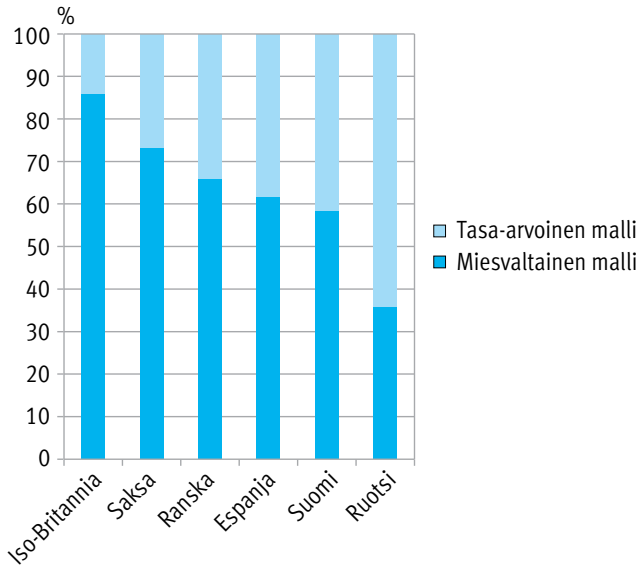
Seuraavaksi siirrytään tarkastelemaan lähemmin sitä, miten miesvaltaiseen ansaitsijamalliin ja tasa-arvoiseen ansaitsija-hoivaajamalliin eri maissa suhtaudutaan. Tulokset on esitetty kuviossa 2 (s. 213). Mielenkiintoinen havainto on se, että naisten lisääntyneestä työssäkäynnistä ja miesten hoivavastuun korostamisesta (Leira 2006; Esping-Andersen 2009; Lewis 2009) huolimatta Ruotsi on tutkittavista maista ainoa, jossa tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia kannatetaan enemmän kuin miesvaltaista ansaitsijamallia. Se, että tilanne on näin juuri Ruotsissa, ei kuitenkaan ole suuri yllätys. Ruotsissa perinne erityisesti hoivan tasavertaisemmassa jakamisessa äidin ja isän välillä on pisin, ja hoivan jakamista myös tuetaan vahvimmin esimerkiksi isille korvamerkittyjen vanhempainvapaiden avulla (Moss 2013; ks. myös Duvander ja Lammi-Taskula 2011).

Suomalaisista tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia pitää parhaana noin 40 prosenttia vastaajista. Myös Suomessa äitien työssäkäynnillä on pitkät perinteet, ja heidän työssäkäyntiään tuetaan esimerkiksi kattavan päivähoitojärjestelmän avulla. Suomen ja Ruotsin on kuitenkin todettu eroavan toisistaan siinä, miten pienten lasten äitien työssäkäyntiin ja kotihoidon tukijärjestelmään suhtaudutaan. Kun Ruotsissa lasten päivähoito nähdään jokaisen lapsen oikeutena laadukkaaseen varhaiskasvatukseen ja kotihoidon tuki eräänlaisena naisansana, Suomessa korostetaan lapsen kotihoidon ensisijaisuutta ja päivähoidon mahdollisia negatiivisia seurauksia lapsen kehitykselle. (Hiilamo ja Kangas 2009; Rantalaiho 2010; Repo 2010.) Nämä tekijät heijastunevat myös siihen, että suomalaisista pienempi osa kuin ruotsalaisista kokee tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin parhaana ratkaisuna työ- ja perhe-elämän vastuiden jakamisessa alle kouluikäisten lasten perheissä.

Miesvaltaisen ansaitsijamallin kannatus on vahvinta Isossa-Britanniassa ja Saksassa. Näissä molemmissa maissa mieselättäjämallin perinne on vahva ja erityisesti äidit ovat käyneet osa-aikatyössä. Perhepolitiikalla ei ole myöskään erityisen voimakkaasti tuettu äitien (kokopäiväistä) työssäkäyntiä, sillä päivähoitoa tarjotaan pääasiassa osa-aikaisesti, eikä isien vastuuta pienten lasten hoivasta ole pyritty kasvattamaan yhtä paljon kuin esimerkiksi Ruotsissa. (Gornick ja Meyers 2003; Björnberg 2006; Lewis 2009.) Ansaitsija-hoivaajamallin kannatus Ranskassa ja Espanjassa on hyvin samanlainen kuin Suomessa. Ranskan perhepolitiikan on sanottu muistuttavan pohjoismaista perhepolitiikkaa esimerkiksi tarjolla olevan päivähoidon suhteen (Gornick ja Meyers 2003; Lewis 2009).

Espanja on puolestaan hyvin mielenkiintoinen maa äitien työssäkäyntiin liittyvissä kysymyksissä: työssäkäynnissä on havaittu tapahtuneen polarisaatiota toisaalta kokopäiväisesti työskenteleviin ja toisaalta kokonaan työmarkkinoiden ulkopuolella oleviin (Salin 2014).

Kuvio 2. Miesvaltaisen ansaitsijamallin ja tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin kannatus kuudessa Euroopan maassa vuonna 2012, %.

Tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin kannatusta selittävät tekijät

Aikaisempien tutkimusten (esim. Sjöberg 2004; Wall 2007; Davis ja Greenstein 2009; Yu ja Lee 2013) perusteella voidaan olettaa, että eri väestöryhmien välillä on havaittavissa eroja siinä, kuinka miesvaltaiseen ansaitsijamalliin ja tasa-arvoiseen ansaitsija-hoivaajamalliin suhtaudutaan. Taulukossa 2 (s. 214) esitetään logistisen regressioanalyysin tulokset tekijöistä, jotka selittävät asenteita ansaitsija-hoivaajamalleja kohtaan. Yksittäiset tarkastelut kunkin selittävän muuttujan yhteydestä löytyvät liitteestä 2. Taulukossa 2 edetään ns. askeltavalla mallilla eli selittäviä tekijöitä lisätään mukaan analyysiin vähitellen. Referenssikategoriana analyyseissa on tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia parhaana pitävät.

Mallissa 1 tarkastellaan vain maiden välisiä eroja. Tulokset vahvistavat jo kuvion 2 pohjalta tehtyä johtopäätöstä maiden välisistä eroista suhteessa siihen, kuinka vahvaa tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin kannatus on. Suomalaisiin

Taulukko 2. Logistinen regressioanalyysi tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia selittävistä tekijöistä^a.

	Malli 1, OR	Malli 2, OR	Malli 3, OR	Malli 4, OR
Maa				
Iso-Britannia	0,23***	0,23***	0,21***	0,21***
Saksa	0,52***	0,52***	0,52***	0,51***
Ruotsi	2,52***	2,58***	2,30***	2,28***
Espanja	0,87	0,89	0,93	0,93
Ranska	0,73***	0,73**	0,62***	0,63***
Suomi	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Sukupuoli				
Nainen		1,07	1,10	1,13
Mies		Ref.	Ref.	Ref.
Ikä				
46–55-vuotiaat		0,73***	0,87	1,01
31–45-vuotiaat		0,81**	0,93	1,03
18–30-vuotiaat		Ref.	Ref.	Ref.
Koulutus				
Vähäinen			0,25***	0,24***
Keskiaste			0,49***	0,49***
Korkea			Ref.	Ref.
Työmarkkina-asema				
Työtön			0,78*	0,78*
Opiskelija			1,32*	1,22
Muuten työmarkkinoiden ulkopuolella			0,62**	0,63**
Töissä			Ref.	Ref.
Uskonnollisuus				
Ei-aktiivinen			1,74***	1,70***
Aktiivinen			Ref.	Ref.
Siviilisääty				
Naimaton				1,30**
Eronnut				1,14
Parisuhteessa				Ref.
Onko lapsia				
Nuorin lapsi kouluikäinen				0,82*
Nuorin lapsi alle kouluikäinen				0,87
Ei				Ref.
R ² (Nagelkerke)	0,079	0,084	0,142	0,150
Oikein luokitellut tapaukset, %	66,8	66,8	67,9	67,6

^a Referenssikategoriana tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia parhaana vaihtoehtona pitävät.

Tilastollinen merkitsevyys: *p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001.

verrattuna vain ruotsalaiset ovat yleisemmin sitä mieltä, että tasa-arvoinen työ- ja hoivavelvollisuuksien jako on paras toimintamalli alle kouluikäisten lasten perheissä. Suomen ja Espanjan välillä ero ei ole tilastollisesti merkitsevä. Ruotsin erityisyys muihin maihin nähden on hyvin selkeä: verrattuna muihin maihin siellä työn ja hoivan vastuiden tasa-arvoista jakoa äidin ja isän välillä pitävät selvästi useammat parempana vaihtoehtona kuin miesvaltaista ansaitsijamallia. Maiden välisten erojen merkittävyttä korostaa se, että ne säilyvät vahvoina kaikissa analysoitavissa malleissa (1–4) riippumatta siitä, mitä muita selittäviä tekijöitä otetaan mukaan tarkasteluun. Havaittuja eroja maiden välillä selittää ainakin osittain se, kuinka pitkät perinteet äitien työssäkäynnillä on (esim. Lewis 2009). Aikaisemmissa tutkimuksissa (esim. Yu ja Lee 2013) on myös havaittu, että sukupuolirooliasenteisiin vaikuttavat äitien työssäkäyntiä tukevat palvelut, kuten tarjolla oleva päivähoito, sekä isien hoivavastuuta korostavat etuudet, kuten isille korvamerkityt vanhempainvapaat. Voidaankin sanoa, että kunkin maan sosiaalipoliittinen järjestelmä heijastuu ihmisten asenteisiin siten, että olemassa olevan järjestelmän mukainen toimintatapa saa monesti eniten kannatusta. Myös tämän tutkimuksen tulokset tukevat tätä ajatusta. Tutkimuksessa mukana olevista maista juuri Ruotsissa yhdistyy naisten työssäkäynnin pitkä perinne, suvaitsevaisuus äitien työssäkäyntiä kohtaan sekä hyvinvointivaltion tuki niin naisten työssäkäynnille kuin hoivan tasapuolisemmalle jakamiselle sukupuolten välillä.

Sukupuoli ja ikä otetaan mukaan selittäviksi tekijöiksi mallissa 2. Mielenkiintoinen havainto on se, että sukupuolella ei ole yhteyttä siihen, mitä ansaitsija-hoivaajamallia pidetään parhaana. Aikaisemmissa tutkimuksissa (Crompton ja Harris 1997; Loslocco ja Spitze 2007) naisten asenteiden on todettu olevan vähemmän perinteisiä kuin miesten, ja siksi oletimme, että naiset näkisivät miehiä useammin tasa-arvoisen ansaitsija-hoivaajamallin miesvaltaista ansaitsijamallia parempana. Yhtenä selityksenä tulokseen saattaa olla se, että toisin kuin monissa aiemmissa tutkimuksissa, tässä tutkimuksessa ei tarkasteltu asenteita vain äitien työssäkäynnin hyväksyttävyyttä kohtaan vaan myös hoivan tuottamisen näkökulmasta. Esimerkiksi Yu ja Lee (2013) ovat havainneet, että hoivan tuottamiseen liittyvät asenteet ovat monesti perinteisempiä kuin työssäkäyntiin liittyvät. Saattaa siis olla, että naisten ja miesten asenteiden välillä ei olekaan niin paljon eroja siinä, kenen tulisi vastata lasten hoivasta.

Tulokset sen sijaan tukevat hypoteesia siitä, että nuoremmat ikäluokat suhtautuvat työn ja hoivan vastuiden tasa-arvoiseen jakamiseen myönteisemmin kuin vanhemmat ikäluokat. Vanhimman ikäluokan kielteisempi asenne tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia kohtaan selittyy ainakin osittain sillä, että he ovat itse eläneet aikana, jolloin naisten ja miesten välinen työnjako palkkatyön ja hoivan suhteen oli huomattavasti tiukempi kuin nykyään (esim. Knudsen ja Wærness 2001).

Mallissa 3 analyysiin lisätään koulutus, työmarkkina-asema ja uskonnollisuus. Kaikkiin näihin tekijöihin liittyvät tulokset vahvistavat hypoteeseja: tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia kannattavat muita enemmän korkeakoulutetut, työssä käyvät (ja opiskelijat) sekä uskonnollisesti ei-aktiiviset. Korkeakoulutuksen on aiemmissa tutkimuksissa (Wall 2007; Davis ja Greenstein 2009) osoitettu selittävän vähemmän perinteisten sukupuolirooliasenteiden lisäksi myös tasa-arvoisempia käytänteitä työ- ja hoivavastuissa. Työmarkkina-aseman merkitystä voi selittää esimerkiksi se, että työssä käyvien naisten on todettu suhtautuvan myönteisemmin niin äitien työssäkäyntiin kuin hoivan jakamiseenkin (Alwin ym. 1992; Yu ja Lee 2013). Miesten osalta tilanne saattaa olla samansuuntainen. Uskonnollinen aktiivisuus puolestaan liitetään ylipäänsä perinteisempiin perhearvoihin ja sukupuolirooleihin (Ervasti 2000; Sjöberg 2004), mikä heijastunee myös asenteisiin työ- ja hoivavastuiden jakamisesta. Mielenkiintoinen havainto mallissa 3 on myös se, että edellä todettu iän yhteys asenteisiin häviää. Näyttää siis siltä, että ikä ei selitäkään suhtautumista tasa-arvoiseen ansaitsija-hoivaajamalliin, kun mukana on sukupuolen lisäksi muita selittäviä tekijöitä.

Viimeisiksi selittäviksi tekijöiksi otetaan mallissa 4 mukaan perheeseen liittyvät tekijät. Myös niiden osalta tulokset ovat ennako-oletusten mukaisia: naimattomat ja lapsettomat kannattavat muita tavallisemmin tasa-arvoista työ- ja hoivavelvoitteiden jakoa. Perheen ”elinvaiheen” on myös aikaisemmissa tutkimuksissa havaittu olevan yhteydessä niin sukupuolirooliasenteisiin kuin sukupuolittuneeseen työnjakoonkin. Esimerkiksi Wall (2007) on todennut, että pikkulapsiperheissä naisten ja miesten sukupuoliroolit ja asenteet niitä kohtaan saattavat muuttua perinteisemmiksi, vaikka ennen lasten saantia molemmat olisivat olleet palkkatöissä (ks. myös Alwin ym. 1992; Davis ja Greenstein 2009).

Taulukosta 2 nähdään myös eri mallien selitysasasteet ja oikein luokiteltujen tapausten osuus. Useampien selittävien tekijöiden huomioiminen nostaa myös mallin selitysasastetta. Lopullinen malli 4 selittää 15 prosenttia asenteiden vaihtelusta ansaitsija-hoivaajamallien välillä. Oikein luokiteltujen tapausten osuus ei sen sijaan juurikaan kasva selittäviä tekijöitä lisäämällä, vaan se pysyy 67 prosentin tienoilla kaikissa malleissa.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin asenteita erilaisia ansaitsija-hoivaajamalleja kohtaan Suomessa, Ruotsissa, Saksassa, Ranskassa, Isossa-Britanniassa ja Espanjassa. Kiinnostuksen kohteena oli se, miten työ- ja hoivavastuut tulisi jakaa äidin ja isän kesken perheissä, joissa on alle kouluikäisiä lapsia. Tulokset osoittivat,

että maiden välillä on havaittavissa eroja ansaitsija-hoivaajamalleja koskevissa asenteissa. Ruotsissa työ- ja hoivavastuiden tasa-arvoista jakoa kannatettiin eniten ja Isossa-Britanniassa vähiten. Ruotsin jälkeen tasa-arvoinen ansaitsija-hoivaajamalli oli suosituin Suomessa ja Espanjassa. Espanjaa vähemmän mutta Isoa-Britanniaa enemmän mallia kannatettiin Ranskassa ja Saksassa. Lisäksi tarkasteltiin tekijöitä, jotka selittävät suhtautumista tasa-arvoiseen työ- ja hoivavastuiden jakoon. Tulosten mukaan tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia parhaana ratkaisuna työ- ja hoivavelvoitteiden jakoon äidin ja isän välillä pitivät muita yleisemmin korkeakoulutetut, työssä käyvät, opiskelijat, uskonnollisesti ei-aktiiviset, naimattomat sekä lapsettomat ja ne, joilla on vanhempia lapsia.

Mielenkiintoista maiden välisissä eroissa on se, että Suomen ja Espanjan välillä ei ole eroa siinä, kuinka vahvasti työ- ja perhevelvoitteiden tasa-arvoista jakoa kannatetaan. Espanjaa on perinteisesti pidetty vahvan mieselättäjämallin maana, kun taas Suomessa naisten ja äitien työssäkäynnillä on pitkät perinteet (esim. Kolberg 1991; Ferrera 1996). Lisäksi Espanjan ja Suomen päivähoitojärjestelmät ovat hyvin erilaisia (Plantenga ja Remery 2009; Rantalaiho 2010). Toisaalta Espanjalla ja Suomella on myös yhteisiä piirteitä. Maita yhdistää esimerkiksi vahva kokoaikatyön kulttuuri ja myös työssä käyvistä äideistä suuri osa työskentelee kokopäiväisesti (Lewis 2009; Nergaard 2011; Salin 2014). Kuten jo edellä taulukon 1 pohjalta todettiin, on naisten työssäkäynti lisääntynyt Espanjassa parinkymmenen vuoden aikana selvästi ja oli vuonna 2012 jo lähellä pohjoismaista tasoa (OECD 2015). Saattaakin siis olla, että Espanjassa tapahtuneet muutokset naisten työssäkäynnissä ja sitä kautta sukupuolirooleissa heijastuvat siihen, että myös asenteet sukupuolten väliseen työnjakoon palkkatyössä ja hoivan tuottamisessa ovat muuttumassa.

Saadut tulokset paljastavat mielenkiintoisia piirteitä sukupuolirooleihin liittyvästä asenneilmastosta 2010-luvulla myös yleisemmällä tasolla. Ensinnäkään niin sanottuja naisvaltaisia ansaitsijamalleja eli järjestelyjä, joissa nainen kantaa päävastuun toimeentulosta ja mies hoivan tuottamisesta, ei missään tutkimuksessa mukana olevista maista pidetty parhaana tapana jakaa työ- ja hoivavastuut alle kouluikäisten lasten perheissä. Toiseksi tasa-arvoinen ansaitsija-hoivaajamalli eli se, että työssäkäynnin ja hoivan velvollisuudet jaetaan tasan äidin ja isän kesken, nousi vain Ruotsissa suosituimmaksi vaihtoehdoksi kuin miesvaltainen ansaitsijamalli. Erityisesti Isossa-Britanniassa ja Saksassa, mutta myös Ranskassa, Espanjassa ja Suomessa yli puolet vastaajista oli sitä mieltä, että lapsiperheissä isän tulee kantaa suurempi vastuu toimeentulosta ja äidin suurempi vastuu hoivan tuottamisesta. Tuloksia voidaan pitää siinä mielessä yllättävinä, että muutosta niin sukupuolirooliasenteissa kuin työn ja hoivan käytännöissäkin pidetään monesti yhtenä suurimpana muutoksena – jopa eräänlaisena vallankumouksena – jonka länsimaiset yhteiskunnat ovat viime vuosikymmenten aikana kohdanneet (Knudsen ja Wærness 2001; Wall 2007; Bühlmann ym. 2009).

Gornick ja Meyers (2008) hahmottelivat utopiaa yhteiskunnasta, jossa olisi saavutettu sukupuolten välillä tasa-arvo niin palkallisessa työssä kuin hoivan tuottamisessakin. He pohtivat myös, millaisia muutoksia vaadittaisiin, jotta utopia voitaisiin saavuttaa. Yhtenä keskeisimpänä tekijänä he nostivat esiin perhepolitiikan, erityisesti kattavan päivähoidon ja miesten hoivavastuun lisäämisen. Vuoteen 2016 mennessä utopiaa työn ja hoivan tasa-arvoisesta jakamisesta ei ole saavutettu missään maassa, vaikka perhepolitiikkaa on monessa maassa kehitettykin Gornickin ja Meyersin ehdottamaan suuntaan.

Merkille pantavaa tämän tutkimuksen tuloksissa on kuitenkin se, että asenteiden tasolla tasa-arvoinen ansaitsija-hoivaajamalli ei näytä olevan se malli, jota suurin osa ihmisistä Euroopan eri maissa edes pitää tavoiteltavimpana ratkaisuna työ- ja hoivavastuiden jakoon äidin ja isän välillä. Saadut tulokset sukupuoliroolien eräänlaisesta perinteisyydestä vielä 2010-luvulla kuvastavat sitä, kuinka hitaasti muutokset asenteissa erityisesti sukupuolirooleja kohtaan tapahtuvat. Samoin tulokset kertovat siitä, että sukupuolittuneiden asenteiden ja käytäntöjen vallankumous on vasta puolitiessä – tai keskeneräinen, kuten Esping-Andersen (2009) on asian ilmaissut. Vaikka edellisten vuosikymmenten aikana naisten rooli on monissa maissa vallankumouksellisesti muuttunut työssäkäynnin lisääntyttyä, muutos on ollut huomattavasti pienempi miesten hoivaroolin vahvistumisessa. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että kaikissa maissa naiset käyttävät edelleen valtaosan vanhempainvapaista, jonka kumpi tahansa vanhempi voisi käyttää (Lewis 2009; Salmi ym. 2009). Sukupuoliroolien ”puolittainen muutos” ja tämän tutkimuksen tulokset ilmentävät myös sitä, että sukupuoliroolien osalta on erotettava toisistaan äidin ansaitsijaroolin hyväksyttävyys ja hoivavastuun jakaminen. Esimerkiksi Yu ja Lee (2013) ovat todenneet, että asenteet ansaitsija- ja hoivaroleihin eivät välttämättä kulje käsi kädessä. Eli vaikka äitien työssäkäyntiin suhtauduttaisiinkin myönteisesti, se ei automaattisesti tarkoita, että isän hoivavastuun lisäämiseen – ja sitä kautta äidin hoivaajan roolin heikentämiseen – suhtauduttaisiin yhtä myönteisesti.

Toisaalta tuloksista on kuitenkin pidettävä mielessä tässä tutkimuksessa käytetyn ansaitsija-hoivaajamalleja kuvaavan muuttujan eräänlainen heikkous. Ansaitsija-hoivaajamalleja mittaavan kysymyksen muotoilu on äidin ja isän ansaitsija- ja hoivaajaroolien osalta ”ehdoton” eikä anna mahdollisuutta siihen, että äidin ja isän roolit voisivat vaihtua keskenään jossain vaiheessa esimerkiksi siten, että ensin äiti on kotona lasta hoitamassa ja isä töissä, ja myöhemmin isä jää hoitamaan lasta ja äiti menee puolestaan töihin. Esimerkiksi Pohjoismaissa vanhempainvapaiden isäkiintiöillä on pyritty nimenomaan siihen, että molemmat vanhemmat olisivat vuorollaan päävastuussa lasten hoidosta (esim. Moss 2013). Saattaa olla, että ainakin joidenkin maiden tulokset olisivat olleet erilaisia, mikäli tasa-arvoa työn ja hoivan vastuissa olisi ollut mahdollista mitata rooleja vuorottelemalla.

Lähteet

Albrecht J, Edin P-A, Vroman S. A cross-country comparison of attitudes towards mothers working and their actual labor market experience. *Labour* 2000; 14 (4): 591–608.

Alwin D, Braun M, Scott J. The separation of work and the family. Attitudes towards women's labour-force participation in Germany, Great Britain and the United States. *European Sociological Review* 1992; 8 (1): 13–37.

219 Bettio F, Plantenga J. Comparing care regimes in Europe. *Feminist Economics* 2004; 10 (1): 85–113.

Björnberg U. Paying the costs of children in eight North European countries. Ambivalent trends. Julkaisussa: Lewis J, toim. *Children, changing families and welfare states*. Cheltenham: Elgar, 2006: 90–109.

Bühlmann F, Elcheroth G, Tettamanti M. The division of labour among European couples. The effects of life-course and welfare policy on value-practice configurations. *European Sociological Review* 2009; 26 (1): 49–66.

Cromton R, Harris F. Women's employment and gender attitudes. A comparative analysis of Britain, Norway and the Czech Republic. *Acta Sociologica* 1997; 40 (2): 184–202.

Daly M. A fine balance. Women's labour market participation in international comparison. Julkaisussa: Scharpf F, Schmidt V, toim. *Welfare and work in the open economy Vol II. Diverse responses to common challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2000: 467–510.

Davis S, Greenstein T. Gender ideology. Components, predictors, and consequences. *Annual Review of Sociology* 2009; 35: 87–105.

Duvander A-Z, Lammi-Taskula J. Parental leave. Julkaisussa: Gíslason I, Eydal G, toim. *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, TemaNord 562, 2011: 31–64.

Ervasti H. Suomalaisten perhe- ja sukupuolirooleja koskevat asenteet. Julkaisussa: Ritakallio V-M, Ervasti H, Forssén K, Nurmi K, toim. *Eriarvoisuutta paikantamassa. Juhlakirja Kari Salavuon täyttäessä 60 vuotta 22.5.2000*. Turku: Sosiaalipoliittinen yhdistys, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimus 55, 2000: 54–76.

Esping-Andersen G. A new gender contract. Julkaisussa: Esping-Andersen G, toim. *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press, 2002a: 68–95.

Esping-Andersen G. Towards the good society, once again? Julkaisussa: Esping-Andersen G, toim. *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press, 2002b: 1–25.

Esping-Andersen G. *The incomplete revolution. Adapting to women's new roles*. Cambridge: Polity Press, 2009.

EU. Inclusive growth. A high-employment economy delivering economic, social and territorial cohesion. Saatavissa: <http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/inclusive-growth/index_en.htm>. Viitattu 5.11.2013.

Eydal G, Rostgaard T. *Fatherhood in the Nordic welfare states. Comparing care policies and practice*. Bristol: Policy Press, 2014.

Fagan C. *Working time preferences and work-life balance in the EU. Some policy considerations for enhancing the quality of life*. Luxembourg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2003.

Ferrera M. The Southern model of welfare in social Europe. *Journal of European Social Policy* 1996; 6 (1): 17–37.

Fraser N. After the family wage. A postindustrial thought experience. Julkaisussa: Hobson B, toim. *Gender and citizenship in transition*. London: Macmillan Press, 2000: 1–32.

Gendall P. International social survey programme study monitoring 2012. Family and changing gender roles IV. Dunedin: University of Otago, Report to the ISSP general assembly on monitoring work undertaken for the ISSP by the methodology committee, 2014.

Gornick J, Meyers M. *Families that work*. New York; NY: Sage Foundation, 2003.

Gornick J, Meyers M. Creating gender egalitarian societies. An agenda for reform. *Politics & Society* 2008; 36 (3): 313–349.

Haataja A. Yhden vai kahden ansaitsijan malli. Vaikutukset ansiotyön, hoivan ja tulojen jakoon. Julkaisussa: Hjerpppe R, Räisänen H, toim. *Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Julkaisuja 40, 2004: 162–186.

Haataja A, Nyberg A. Diverging paths? The dual-earner/dual carer model in Finland and Sweden in the 1990s. Julkaisussa: Ellingsæter A, Leira A, toim. *Politicising parenthood in Scandinavia*. Gender relations in welfare states. Bristol: Policy Press, 2006: 217–240.

Haataja A, Kauhanen M, Nätti J. Underemployment and part-time work in the Nordic countries. Helsinki: Kela, Online working papers 31, 2011.

Hakovirta M, Salin M. Valinta vai pakko? Kansainvälinen vertailu äitien preferoiman ja toteutuneen työmarkkina-aseman yhteydestä. *Janus* 2006; 14 (3): 255–271.

Hegewisch A, Gornick J. The impact of work-family policies on women's employment. A review of research from OECD countries. *Community, Work & Family* 2011; 14 (2): 119–138.

Helsingin Sanomat 1.2.2015. Hallitus päätti: kotihoidontuen ja subjektiivisen päivähoito-oikeuden muutokset perutaan. Saatavissa: <<http://www.hs.fi/politiikka/a1422760430958>>. Viitattu 26.3.2015.

Hiilamo H, Kangas O. Trap for women or freedom to choose? The struggle over cash for child care schemes in Finland and Sweden. *Journal of Social Policy* 2009; 38 (3): 457–475.

Iltalehti 25.3.2015. Kristillisten varapuheenjohtaja tyrmistytti: Mieluummin äidit kotiin. Saatavissa: <http://www.iltalehti.fi/eduskuntavaalit-2015/2015032519419133_eb.shtml>. Viitattu 26.3.2015.

Knudsen K, Wærness K. National context, individual characteristics and attitudes on mothers' employment. A comparative analysis of Great Britain, Sweden and Norway. *Acta Sociologica* 2001; 44 (1): 67–79.

Korpi W. Faces of inequality. Gender, class, and patterns of inequalities in different types of welfare states. *Social Politics* 2000; 7 (2): 127–191.

Leira A. Updating the gender contract? Childcare reforms in Scandinavia in the 1990s. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 2002; 10 (2): 81–89.

Leira A. Parenthood change and policy reform in Scandinavia 1970s–2000s. Julkaisussa: Ellingsæter A, Leira A, toim. *Politicising parenthood in Scandinavia*. Gender relations in welfare states. Bristol: Bristol Policy Press, 2006: 27–52.

Lewis J. Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy* 1992; 2 (3): 159–173.

Lewis J. The decline of the male breadwinner model. The implications for work and care. *Social Politics* 2001; 8 (2): 152–170.

Lewis J. *Work-family balance, gender and policy*. Cheltenham: Elgar, 2009.

Losocco K, Spitze G. Gender patterns in provider role attitudes and behaviour. *Journal of Family Issues* 2007; 28 (7): 934–954.

Mahon R. Child care. Toward what kind of ‘Social Europe’. *Social Politics* 2002; 9 (3): 343–379.

Moss P. International review of leave policies and related research 2013. International Network on leave Policies and Research, 2013. Saatavissa: <http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Annual_reviews/2013_complete.6june.pdf>. Viitattu 24.6.2015.

Nergaard K. Mobility in and out of part-time work. Julkaisussa: *Labour market mobility in Nordic welfare states*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2010. TemaNord 515: 141–173.

OECD. Employment Database. Paris: OECD. Saatavissa: <<http://www.oecd.org/employment/emp/onlineoecdemploymentdatabase.htm>>. Viitattu 19.5.2015.

Pfau-Effinger B. *Development of culture, welfare states and women’s employment in Europe*. Aldershot: Ashgate, 2004.

Plantenga J, Remery C. The provision of childcare services. A comparative review of 30 European countries. European Commission’s Expert Group on Gender and Employment Issues (EGGE). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009.

Rantalaiho M. Rationalities of cash-for-childcare. Are there ways to solve the dilemma? Julkaisussa: Sipilä J, Repo K, Rissanen T, toim. *Cash-for-childcare. The consequences for caring mothers*. Cheltenham: Elgar, 2010: 109–142.

Repo K. Pienten lasten kotihoito lastenhoidon vaihtoehtona. *Janus* 2007; 15 (3): 229–244.

Repo K. Finnish child home care allowance. Users’ perspectives and perceptions. Julkaisussa: Sipilä J, Repo K, Rissanen T, toim. *Cash-for-childcare. The consequences for caring mothers*. Cheltenham: Elgar, 2010: 46–64.

Sainsbury D. Women’s and men’s social rights. Gendering dimensions of welfare states. Julkaisussa: Sainsbury D, toim. *Gendering welfare states*. London: Sage, 1994: 150–169.

Salin M. Opportunities, constraints and constrained opportunities. A study on mothers’ working time patterns in 22 European countries. Helsinki: The Population Research Institute, Finnish Yearbook of Population Research XLIX 2014 Supplement, 2014.

Salmi M, Lammi-Taskula J, Närvi J. *Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, Työ ja yrittäjyys 24, 2009.

Scott J, Alwin D, Braun M. Generational changes in gender-role attitudes. Britain in a cross-national perspective. *Sociology* 1996; 30 (3): 471–492.

Sjöberg O. The role of family policy institutions in explaining gender-role attitudes. A comparative multilevel analysis of thirteen industrialised countries. *Journal of European Social Policy* 2004; 14 (2): 107–123.

Sundström E. Should mothers work? Age and attitudes in Germany, Italy and Sweden. *International Journal of Social Welfare* 1999; 8 (3): 193–205.

Uunk W. Does the cultural context matter? The effect of a country's gender-role attitudes on female labor supply. *European Societies* 2015; 17 (2): 176–198.

Uunk W, Kalmijn M, Muffels R. The impact of young children on women's labor supply. A reassessment of institutional effects in Europe. *Acta Sociologica* 2005; 48 (1): 41–62.

222 Wall K. Main patterns in attitudes to the articulation between work and family life. A cross-national analysis. *Julkaisussa: Crompton R, Lewis S, Lyonette C, toim. Women, men, work and family in Europe. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007: 86–115.*

Yu W, Lee P. Decomposing gender beliefs. Cross-national differences in attitudes toward maternal employment and gender equality at home. *Sociological Inquiry* 2013; 83 (4): 591–621.

Liitetaulukko 1. Analyyseissa käytettävien muuttujien jakaumat ei-painotetussa aineistossa, %.

Kaikki		N = 5 968
	%	n
Maa		
Iso-Britannia	9,8	585
Saksa	17,2	1 026
Ruotsi	9,4	561
Espanja	27,2	1 623
Ranska	24,5	1 462
Suomi	11,9	711
Kuusiluokkainen ansaitsijamalli		
Äiti kotona, isä kokopäivätyössä	18,4	1 098
Äiti osa-aikatyössä ja isä kokopäivätyössä	45,3	2 704
Äiti ja isä molemmat kokopäivätyössä	15,7	937
Äiti ja isä molemmat osa-aikatyössä	19,7	1 176
Isä osa-aikatyössä ja äiti kokopäivätyössä	0,7	42
Isä kotona, äiti kokopäivätyössä	0,2	11
Kaksiluokkainen ansaitsijamalli		
Miesvaltainen ansaitsijamalli	64,3	3 837
Tasa-arvoinen ansaitsijamalli	35,7	2 131
Sukupuoli		
Mies	47,1	2 811
Nainen	52,9	3 157
Ikä		
18–30-vuotiaat	28,7	1 715
31–45-vuotiaat	40,9	2 443
46–55-vuotiaat	30,2	1 810
Koulutus		
Vähäinen	4,9	292
Keskiaste	59,5	3 551
Korkea	35,6	2 125

Liitetaulukko 1 jatkuu.

Jatkoa liitetaulukoon 1.

	%	n
Työmarkkina-asema		
Töissä	73,3	4 374
Työtön	9,4	561
Opiskelija	10,2	609
Muuten työmarkkinoiden ulkopuolella	7,1	424
Uskonnollisuus		
Ei-aktiivinen	48,5	2 894
Aktiivinen	51,5	3 074
Siviilisääty		
Naimaton	40,6	2 423
Parisuhteessa	50,4	3 008
Eronnut	9,0	537
Onko lapsia		
Nuorin lapsi alle kouluikäinen	21,0	1 255
Nuorin lapsi kouluikäinen	28,7	1 714
Ei	50,2	2 999

Liitetaulukko 2. Tasa-arvoista ansaitsija-hoivaajamallia kannattavat vuonna 2012, %.

	Espanja	Iso-Britannia	Ranska	Ruotsi	Saksa	Suomi
Sukupuoli						
Mies	35	14	36	57	27	41
Nainen	41	14	32	69	26	42
Ikä						
18–30-vuotiaat	42	21	39	69	27	46
31–45-vuotiaat	36	11	31	68	29	43
46–55-vuotiaat	38	11	32	56	24	34
Koulutus						
Vähäinen	20	8	25	33	14	18
Keskiaste	35	14	28	54	25	36
Korkea	54	16	42	78	34	53

225

	Espanja	Iso-Britannia	Ranska	Ruotsi	Saksa	Suomi
Työmarkkina-asema						
Töissä	40	14	35	66	27	42
Työtön	31	12	24	60	27	39
Opiskelija	54	26	43	72	27	46
Muuten työmarkkinoiden ulkopuolella	26	12	15	31	20	30
Siviilisääty						
Parisuhteessa	35	12	30	60	24	37
Eronnut	41	9	34	54	28	32
Naimaton	43	18	39	70	30	48
Onko lapsia						
Ei	41	16	39	64	29	45
On	36	12	31	64	23	39
Uskonnollisuus						
Aktiivinen	32	12	29	61	23	38
Ei-aktiivinen	44	16	39	68	33	51

Minna Ylikännö, Mia Hakovirta ja Milla Salin

226 Miten perhevapaat tulisi jakaa äidin ja isän kesken?

Asenteet Suomessa ja muualla Euroopassa

Johdanto

Perhevapaiden jakaminen nousi Suomessa julkiseen keskusteluun, kun keväällä 2015 kautensa päättänyt Stubbin hallitus¹ suunnitteli merkittäviä muutoksia kotihoidon tukeen, sen kestoon ja jaksottamiseen äidin ja isän kesken. Uudistuksen taustalla oli ajatus sukupuolten välisen tasa-arvon lisäämisestä ohjaamalla nykyistä vahvemmin hoivavastuun jakautumista perheissä (Närvi 2014). Uudistus ei loppujen lopuksi toteutunut, ja sellaisenaan se jäi vain yhdeksi toteutumattomaksi suunnitelmaksi vähentää sukupuolten välistä epätasa-arvoa niin työmarkkinoilla kuin perheissäkin.

Uudistuksessa kotihoidon tuen kausi olisi jaettu puoliksi molemmille vanhemmille niin, että kokonaisuudessaan parin vuoden mittaisesta kotihoidon tuen jaksosta olisi noin vuosi äidin ja toinen vuosi isän käytettävissä. Jos toinen vanhemmista ei jostain syystä olisi pitänyt omaa osuuttaan, ei toinenkaan olisi voinut käyttää sitä. (Salmi ja Närvi 2014, 4.) Uudistuksesta käytiin keskustelua eri areenoilla ajankohtaisohjelmista sosiaaliseen mediaan muun muassa siitä, missä määrin perheillä pitäisi olla valinnanvapaus lastenhoidon järjestämisessä. Tässä keskustelussa lapsen etu nousi vahvasti esille: kotihoito nähdään usein parhaana vaihtoehtona lapselle, ja ajatus siitä, että äidin kuuluu jäädä hoitamaan lastaan kotiin, elää Suomessa yhä vahvana. (Närvi 2014, 548.)

Tällaiset perinteiset näkemykset sukupuolten rooleista perheissä eivät koske ainoastaan suomalaisia perheitä, vaan ovat eri vahvuisina havaittavissa myös muualla Euroopassa, mikä aiheuttaa omat haasteensa perhepoliittisille uudistuksille (ks. esim. Arpino ym. 2015). Äidit nähdään yhä ensisijaisina hoivaajina pienten lasten perheissä ja vastaavasti miehiltä odotetaan edelleen suurempaa vastuuta perheen elättämisestä. (Bernhardt ym. 2008, 275; ks. myös Fox ym. 2009). Vaikka asenteet ovat muuttuneet tasa-arvoisemmiksi, osoittavat esimerkiksi ajankäyttötutkimukset yhä selvän jaon naisten ja miesten välillä ansiotyöhön

1 22.6.2011–24.6.2014 Kataisen hallitus, 24.6.2014–29.5.2015 Stubbin hallitus.

ja lasten hoivaan käytetyssä ajassa (esim. Brines 1994; Bianchi ym. 2000; Hook 2010; Craig ja Mullan 2011; Ylikännö ym. 2014).

Pohjoismaissa sukupuolten tasa-arvo on ollut vahvasti politiikan agendalla jo 1960-luvulta lähtien. Tämä kaiken läpäisevä sukupuolten tasa-arvon periaate näkyy hieman eri tavoin eri Pohjoismaissa, mutta yleisesti ottaen sukupuolten väliseen tasa-arvoon on pyritty kaikilla politiikan osa-alueilla (Nordenmark 2014, 165). Muualla Euroopassa tasa-arvon tavoite ei ole ollut yhtä vahva, mikä näkyy muun muassa kehittymättöminä perhevapaa- ja päivähoitojärjestelminä. Naiset ovat joutuneet valitsemaan joko työn tai perheen, ja kummassakin tapauksessa lopputulos on ollut yhteiskunnallisen kehityksen näkökulmasta huono. Esimerkiksi Etelä-Euroopan maissa, joissa paljon naisia on siirtynyt työmarkkinoille, hedelmällisyysaste laski muutamassa vuosikymmenessä lähes kolmesta noin puoleentoista ja jopa sen alle (Castles 2003, 212; OECD 2014). Työn ja perheen yhteensovittaminen onkin noussut keskeiseksi kysymykseksi niin Etelä-Euroopassa kuin muissakin Euroopan maissa. (Ks. esim. Ray ym. 2010; Wall ja Escobedo 2013; Escobedo ja Wall 2015.)

Edellä mainitulla perhevapaauudistuksella olisi voitu edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa ja vaikuttaa myös sukupuolirooliasenteisiin (ks. esim. Gregory ja Milner 2008; Haas ja Hwang 2008). Naapurimaassamme Ruotsissa ollaan tässä suhteessa paljon Suomea edellä: tasa-arvon tavoite on ollut perhepoliittisten ohjelmien keskiössä jo 1970-luvulta lähtien ja selvästi johdonmukaisemmin kuin muissa Pohjoismaissa (ks. esim. Cedstrand 2011). Taustalla on ollut ajatus lapsen parhaasta, mikä toteutuu parhaiten perheissä, joissa vanhemmat käyvät yhtäläisesti työssä ja hoivaavat lapsiaan. (Bernhardt ym. 2008; Haas ja Hwang 2008.)

Saksassa tehtiin vuonna 2007 radikaali isävapaaudistus, joka sisälsi muun muassa kahden kuukauden isävapaan ja johti siihen, että pienten lasten isät alkoivat käyttää perhevapaita selvästi enemmän kuin aikaisemmin (Geisler ja Kreyenfeld 2012). Suuri muutos perhevapaajärjestelmään saatiin aikaiseksi, vaikka etukäteen ajateltuna mahdollisuudet tällaiselle uudistukselle olivat pienet perinteisesti hyvin konservatiivisessa maassa. Jos muutosta siis halutaan saada aikaan, lakiuudistukset ovat yksi tehokas keino. Poliitikkojen on kuitenkin vaikea tehdä merkittäviä muutoksia nykyjärjestelmään, jos kansalaisten asenteet esimerkiksi perhevapaiden tasaisempaa jakamista kohtaan ovat kielteiset (Whiteley 1981; Page ja Shapiro 1983).

Tässä artikkelissa tarkastellaan perhevapaiden jakamista koskevia asenteita 21:ssä Euroopan maassa. Tutkimuksessa kysytään, missä määrin asenteet perhevapaiden jakamiseen eroavat maittain, ja edelleen millaisia maaryhmiä asenteiden pohjalta voidaan muodostaa. Lisäksi tutkimuksessa kysytään, miten miesten ja naisten asenteet Euroopan eri maissa eroavat toisistaan, ja pohditaan, mitä mahdolliset erot merkitsevät sukupuolten välisen tasa-arvon edistämisen näkökulmasta. Tutkimuksessa käytetään International Social Survey Project

(ISSP) 2012 -aineistoa ”Perhe, työ ja sukupuoliroolit” (aineistosta lisää ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa).

228 Perhevapaat politiikan agendalla

Perhevapaajärjestelmiä ja niiden kehittämistä voidaan perustella eri lähtökohdista. Yhtäältä voidaan ajatella lapsen etua ja pyrkiä varmistamaan turvallinen lapsuus ja hyvät lähtökohdat kehitykselle. Toisaalta taustalla vaikuttavat laajemat talouspoliittiset syyt. EU:ssa on tavoitteena nostaa työllisyysaste 75 prosenttiin vuoteen 2020 mennessä (Euroopan komissio 2015). Tähän tavoitteeseen pääseminen edellyttää miesten, mutta erityisesti naisten työhön osallistumisen lisäämistä. Toisaalta ollaan huolissaan dramaattisesti laskeneista hedelmällisyyslukuista. Perheiden halutaan tekevän lapsia, jotta Euroopassa riittää työvoimaa myös tulevaisuudessa.

Näiden kahden tavoitteen saavuttaminen yhtäaikaisesti on vaikeaa ilman, että työn ja perheen yhteensovittamista tuetaan nykyistä enemmän. Yhtenä keinona on nähty äitiys- ja vanhempainvapaat, jotka mahdollistavat lyhyen poissaolon työstä ja ennen kaikkea nopean paluun takaisin työhön lapsen syntymän jälkeen. Perhevapaajärjestelmiä on kehitetty pitkälti siitä näkökulmasta, että äidit voivat jäädä joksikin aikaa kotiin hoitamaan pientä lasta. Tämä on johtanut siihen, että isät pitävät hyvin pienen osan vanhempainvapaista. On jopa esitetty väitteitä, että sinänsä naisten osallistumista työmarkkinoille tukeva järjestelmä on voinut jopa heikentää naisten asemaa työmarkkinoilla (Wall ja Escobedo 2014). Anteliaskaan perhevapaajärjestelmä ei lisää tasa-arvoa työmarkkinoilla, jos äidit pitävät pääosan perhevapaista (ks. esim. Ray ym. 2010; Thévenon 2011). Lisäksi naisten asemaa työmarkkinoilla voi heikentää se, että antelias perhevapaajärjestelmä mahdollistaa pitkään kotona olemisen lasten kanssa (ks. esim. Lammi-Taskula 2004).

Sekä työllisyystavoitteiden että sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta olisi tärkeää, että perhevapaat jakautuisivat nykyistä tasaisemmin äitien ja isien kesken. Muutosta on kuitenkin vaikea saada aikaan, jos perheissä tasa-arvoista työnjakoa ei pidetä tärkeänä. Suomessa pienten lasten vanhemmat vastustivat Stubbin hallituksen suunnitelmia perhevapaiden jakamisesta vedoten muun muassa valinnanvapauteen: perheiden tulisi itse saada päättää, kuka jää hoitamaan lasta kotiin ja miten pitkäksi aikaa. Kun vanhemmilta on kysytty heidän näkemyksiään perhevapaiden jakamisesta, vain 11 prosenttia äideistä ja 14 prosenttia isistä on sitä mieltä, että kotihoidon tuen kausi tulisi jakaa äidin ja isän

kesken. Enemmistö niin äideistä (69 %) kuin isistäkin (51 %) vastusti uudistusta. (Salmi ja Närvi 2014, 416.)

Suomessa, kuten muissakin Pohjoismaissa, äitien työssäkäynti on ennemmin normi kuin poikkeus. Muualla Euroopassa äitien työssäkäynti on yleensä harvinaisempaa ja myös suhtautuminen äitien työssäkäyntiin on kielteisempää. Esimerkiksi Saksassa, joka on perinteisesti edustanut konservatiivista eurooppalaista hyvinvointivaltiomallia, työssä käyvälle pienen lapsen äidille on olemassa oma terminsä tai paremminkin haukkumasanansa ”*Rabenmutter*” (korppiäiti). Taustalla on hyvin vahva ja perhekeskeinen näkemys siitä, että äidin kuuluu olla kotona lapsen kanssa. Lisäksi perheen ulkopuolisen hoivan ja äidin työssäkäynnin koetaan olevan haitallista lapsen kehitykselle. (Salles ym. 2010, 1082; Borrell-Porta 2015, 5.) Saksalle ja muille konservatiivisille Keski-Euroopan maille onkin tyypillistä mieselättäjämallin tukeminen joko suoraan tai esimerkiksi verotuksen kautta. Tosin esimerkiksi Saksassa vuonna 2007 tehty perhevapaaudistus on askel kohti tasa-arvoisempaa hoivamallia (ks. esim. Geisler ja Kreyenfeld, 2012).

Euroopasta voidaan löytää erilaisia institutionalisoituja tapoja järjestää pienten lasten hoiva perheissä. Tässä suhteessa erot maiden välillä kuvaavat eroja yleisesti eri hyvinvointivaltiomallien välillä (Esping-Andersen 1990 ja 2002; ks. myös Castles ja Mitchell 1992; Deacon 1993; Lewis ja Ostner 1994; Daly 1994; Ferrera 1996; Korpi 2000; Ferrarini 2006; Castles ja Obinger 2008) ja tarkemmin eri perhepolitiikkaregiimien välillä (ks. esim. Lewis 1992; Lewis ja Ostner 1994; Daly 1994; Korpi 2000; Ferrarini 2006; Thévenon 2011). Tässä tutkimuksessa Euroopan maita ryhmitellään kansalaisten perhevapaiden jakamiseen liittyvien asenteiden perusteella. Koska vastaavanlaista, asenteisiin perustuvaa jaottelua ei ole aiemmin juurikaan tehty, saatuja tuloksia peilataan niihin tutkimuksiin, joissa maita on ryhmitelty perhepoliittisten järjestelmien pohjalta. Tuloksia tulkittaessa pitää kuitenkin muista, että asenteet eivät koskaan täysin vastaa olemassa olevia järjestelmiä.

Tässä tutkimuksessa hyödynnetään ensinnäkin Thévenonin (2011) tutkimuksen maaryhmittelyä. Siinä Euroopan maat on jaoteltu viiteen maaryhmään niiden perhepolitiikkojen perusteella. Yhden ryhmän muodostavat Pohjoismaat, toisen ryhmän Keski-Euroopan maat, kolmannen ryhmän anglosaksiset maat ja Sveitsi, neljännen ryhmän Etelä-Euroopan maat ja viidennen ryhmän Itä-Euroopan maat (ks. taulukko 1, s. 230). Jaottelu perustuu pitkälti dekommodifikaation ja defamilisaation käsitteisiin eli ensinnäkin siihen, missä määrin kansalaiset ovat riippumattomia markkinoiden toiminnasta, ja toisaalta siihen, missä määrin hoivavastuuta on siirretty perheiltä julkiselle sektorille. Pohjoismaissa sekä dekommodifikaation että defamilisaation aste on korkea, kun taas esimerkiksi Etelä- ja Itä-Euroopassa ne ovat alhaiset.

Koska tässä tutkimuksessa on mukana useita Itä-Euroopan maita, hyödynnetään lisäksi Szelewan ja Polakowskin (2008) tutkimusta, jossa entiset

kommunistivaltiot jaetaan perhepolitiikkojen perusteella neljään ryhmään: 1) eksplisiittinen perhekeskeinen malli (*explicit family model*), 2) implisiittinen perhekeskeinen malli (*implicit family model*) sekä naisten työmarkkinoille osallistumista joko osin (3) tai laajasti (4) tukeva malli (*female mobilizing model, comprehensive model*) (ks. taulukko 1). Kaksi ensimmäistä mallia Szelewan ja Polakowskin (2008) jaottelussa eroavat siinä, missä määrin valtio ”puuttuu” perheiden rooliin lasten kasvattajina. Ensimmäisessä, implisiittisessä mallissa valtio ei tue lainkaan edes naisten kotona oloa. Lasten hoiva jätetään täysin perheiden sisäiseksi asiaksi. Jälkimmäisessä, eksplisiittisessä mallissa valtio tarjoaa äideille taloudellista tukea, jotta he voivat jäädä kotiin hoitamaan pieniä lapsia. Mallissa tuetaan siten perinteistä mieselättäjämallia. (Szelewa ja Polakowski 2008, 126.)

Taulukko 1. Thévenonin (2011) ja Szelewan ja Polakowskin (2008) tutkimusten pohjalta tehty perhepoliittisiin instituutioihin ja niiden eroihin perustuva maaryhmittely.

Thévenon 2011	Pohjoismaat	Keski-Euroopan maat	Anglosaksiset maat ja Sveitsi	Etelä-Euroopan maat	Itä-Euroopan maat
	Suomi, Ruotsi, Norja, Tanska, Islanti	Saksa, Ranska, Itävalta	Iso-Britannia, Irlanti, Sveitsi	Espanja	Puola, Tšekki, Slovakia
					Kroatia, Bulgaria, Venäjä ^a
Szelewa ja Polakowski 2008	Eksplisiittinen perhekeskeinen malli	Implisiittinen perhekeskeinen malli	Naisten työmarkkinoille osallistumista osin tukeva malli	Naisten työmarkkinoille osallistumista laajasti tukeva malli	
	Tšekki, Slovakia, Slovenia	Puola	Latvia	Liettua	

^a Nämä tässä tutkimuksessa mukana olevat maat eivät ole mukana Thévenonin (2011) tai Szelewan ja Polakowskin (2008) tutkimuksessa. Ne on tässä sijoitettu Itä-Euroopan maiden yhteiseen malliin.

Taulukon 1 maajaottelussa Keski-Euroopan maista Saksa, Ranska ja Itävalta muodostavat oman ryhmänsä. Nämä maat näyttävät olevan yhä pitkälti mieselättäjämallin kannattajia, vaikka niissäkin on painetta tukea aiempaa vahvemmin äitien työssäkäyntiä ja siten myös työn ja perheen yhteensovittamista (Leitner 2010). Myös Etelä-Euroopan maissa (tässä tutkimuksessa näitä maita edustaa vain Espanja), joissa perinteiset sukupuoliroolit ovat olleet näihin päiviin asti hyvin vahvasti vallalla, tasa-arvotavoitteet ovat nousseet ohjaamaan poliittista päätöksentekoa. Nykyään Espanjassa, Portugalissa ja Kreikassa vanhemmat voivat olla hyvinkin pitkään kotona pienen lapsen kanssa ja osin vapaiden ajalta

maksettavat korvaukset on sidottu ansioihin. Italia on kuitenkin poikkeus, sillä siellä perhevapaajärjestelmä on hyvin kehittymätön verrattuna jopa muihin Etelä-Euroopan maihin. (Escobedo ja Wall 2015, 14–15.)

Escobedon ja Wallin (2015, 15) mukaan Etelä-Euroopan maiden perhevapaajärjestelmät ovat tänä päivänä jopa anteliaampia ja tasa-arvoisempia kuin anglosaksisissa maissa, joita tässä tutkimuksessa edustavat Iso-Britannia ja Irlanti. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa sukupuolten välinen tasa-arvo työmarkkinoilla toteutuu lähinnä vain silloin, kun työntekijällä ei ole huollettavanaan lapsia. Työn ja perheen yhteensovittamista tuetaan hyvin vähän, ja vaikka äideille mahdollistetaan jääminen äitiyslomalle, sen pituus on verrattain lyhyt. Julkinen päivähoido, jota pyritään järjestämään aiempaa enemmän, perustuu pitkälti puolipäiväiseen hoitoon. (Wall ja Escobedo 2014, 114.) Isossa-Britanniassa on tehty joitain perhepoliittisia uudistuksia 1990-luvun lopusta lähtien, mutta ne ovat olleet vähemmän radikaaleja kuin esimerkiksi Saksassa. Taustalla vaikuttaa yhä anglosaksisille maille tyypillinen markkinalähtöisyys ja ajatus liberaalista valtiomallista, jossa vastuu on ennen kaikkea yksilöillä. (Daly 2010, 435, 442.)

Perhepolitiikan näkökulmasta mielenkiintoisimman ryhmän muodostavat entiset Itä-Euroopan kommunistivaltiot. Kommunistisissa maissa ihannoitiin maansa puolesta ahertavaa työntekijää. Sukupuoli ei ollut tässä kansalaisen ja valtion suhteessa olennainen, vaan naisten työssäkäynti nähtiin yhtä tärkeänä kuin miesten. Tästä syystä sosiaalipoliittiset järjestelmät oli luotu sellaisiksi, että ne mahdollistivat naisten osallistumisen työelämään silloinkin, kun perheen lapset olivat pieniä. (Deacon 1993; Esping-Andersen 1996.) Naisten työllisyysaste oli tuolloin yhtä korkea ja osin jopa korkeampi kuin Pohjoismaissa (Pascall ja Lewis 2004, 375).

Naisten tasa-arvoinen asema oli kuitenkin osin harhaa: kodin seinien sisäpuolella työnjako pysyi myös kommunistisella aikakaudella perinteisenä. Miesten ei oletettu ottavan osaa lasten ja kodin hoitoon, vaan se jäi naisten vastuulle. Naisilla ei myöskään ollut mahdollisuuksia ajaa omia etujaan, sillä valtion toimintaan kohdistuvaa kritiikkiä ei hyväksytty missään muodossa. Julkista keskustelua tai poliittista debattia miesten ja naisten asemasta yhteiskunnassa ei siis käyty. (Ferge 1992.) Siksi ei ehkä ollutkaan yllätys, että kommunismin romahdettua näissä maissa perinteiset arvot lähtivät ohjaamaan politiikan tekemistä. Monille naisille vapautus kommunismista tarkoitti samalla vapautusta kokopäivätyöstä. Todelliset asenteet eivät olleetkaan muokkautuneet kommunistisen ideologian mukaisiksi. (Ks. Ferge 1992; Pascall ja Lewis 2004.)

Kommunistiset valtiot muistuttivat itse asiassa sosiaalipoliittisilta järjestelmiltään paljon Pohjoismaita, joita on pidetty sukupuolten välisen tasa-arvon näkökulmasta mallimaina (esim. Lewis 1992; Sainsbury 1999; Ellingsæter ja Leira 2006; Lewis ym. 2008; Backhans ym. 2011; Eydal ja Rostgaard 2011). Toisin kuin muut eurooppalaiset hyvinvointivaltiomallit, pohjoismainen hyvinvointivaltio

perustuu hyvin vahvasti kahden elättäjän mallille (Ellingsæter 1998; Crompton ym. 2005; Fox ym. 2009; Thévenon 2011). Tämä on osaltaan edellyttänyt naisten työmarkkinoille osallistumisen tukemista erilaisin keinoin. Julkisen päivähoitojärjestelmän rinnalla äitiys- ja vanhempainvapaat ovat taanneet pohjoismaisille äideille mahdollisuuden yhdistää työ ja perhe-elämä suhteellisen joustavasti (ks. esim. Bittman 1999; Ray ym. 2010; Craig ja Mullan 2010).

232 Pohjoismaisen tasa-arvon edelläkävijänä pidetään Ruotsia. Tätä edelläkävijän asemaa selittää paljolti se, että jo 1970-luvulta lähtien perhepoliittisten järjestelmien kehittämistä on perusteltu tasa-arvotavoitteilla. Kun muissa Pohjoismaissa puhuttiin naisten mahdollisuuksista yhdistää työ ja perhe-elämä, Ruotsissa pidettiin tärkeänä, että lasta hoivaavat molemmat vanhemmat yhtäläisesti. (Cedstrand 2011; Jarvklö 2013.) Vaatimukset miesten osallistamisesta lasten hoivaan tulivat pitkälti Ruotsin vahvoilta feministijärjestöiltä (Haas 1992). Naisten vahva liikehdintä ei kuitenkaan yksin riitä. Arpino ym. (2015) havaitsivat 27 maan vertailussaan, että muutos kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa on sitä nopeampaa, mitä nopeammin miesten asenteet muuttuvat tasa-arvoisemmiksi. Hieman kärjistäen voidaan siis todeta, että Ruotsissa naisten vahva liikehdintä laittoi pyörät liikkeelle ja miehet lähtivät ajamaan niillä kilpaa. Lopputuloksena on tähän mennessä maailman tasa-arvoisin maa.

Thévenonin (2011) jaottelussa Pohjoismaat muodostavat oman ryhmänsä, vaikka maiden välillä on nähty olevan myös eroja siinä, miten vanhempien hoivavastuun jakamiseen suhtaudutaan politiikkatasolla. Esimerkiksi Wallin ja Escobedon (2014, 111) tutkimuksessa Suomi ja Norja erottuvat muista Pohjoismaista siinä, että vaikka niissä tasa-arvo on keskeinen politiikkoja ohjaava tavoite, se ei saa kuitenkaan yhtä suurta painoarvoa kuin muissa Pohjoismaissa, mikä näkyy edelleen olemassa olevien järjestelmien luonteessa.

Myös muista maista on tutkimuksia, joissa maat ryhmitellään hieman eri tavoin kuin taulukossa 1 (ks. esim. Wall ja Escobedo 2014). Jaottelun perusteena on näissäkin tavallisesti olemassa olevat järjestelmät, eivät asenteet perhepoliittisia järjestelmiä kohtaan. Toisaalta asenteet ja olemassa olevat järjestelmät kytkeytyvät toisiinsa hyvin vahvasti, sillä julkinen mielipide esimerkiksi vanhempien rooleista perheissä ohjaa osaltaan poliittisia toimijoita heidän tehdessään perheiden valintoihin ja valinnan mahdollisuuksiin vaikuttavia päätöksiä. Edelleen poliittisten päätösten perusteella syntyneet järjestelmät muodostavat sen kehyksen, jossa julkinen mielipide rakentuu. (Esim. Whiteley 1981; Page ja Shapiro 1983.) Kun siis tarkastellaan julkista mielipidettä eri maissa, pitää ottaa huomioon, että sen muodostumiseen vaikuttavat vallitsevat institutionaaliset olosuhteet. Lisäksi tulee ottaa huomioon, että julkinen mielipide asettaa odotuksia päätöksentekijöille ja voi siten edeltää poliittisia uudistuksia. Näin ollen saadut tulokset voivat osaltaan ennustaa tulevia järjestelmämuutoksia.

Vaikka julkinen mielipide eli kansalaisten asenteet eivät välttämättä täysin vastaa olemassa olevia järjestelmiä, käytetään taulukon 1 maaryhmittelyä lähtökohtana, jota vasten tuloksia peilataan. Mielenkiinto kohdistuu tällöin siihen, miten asennetasolla maat mahdollisesti ryhmittyvät toisin ja missä määrin maat liukuvat johonkin toiseen maaryhmään kuin missä niiden voisi aiemman järjestelmätason tutkimuksen perusteella olettaa olevan. Esimerkiksi Saksassa vuoden 2007 perhevapaajärjestelmäuudistus on voinut osaltaan muokata kansalaisten asenteita tasa-arvoisempiaan suuntaan.

Aineisto ja menetelmät

Analyysien pohjana käytetään ISSP 2012 -aineistoa ”Perhe, työ ja sukupuoliroolit”. Aineisto on rajattu 21 Euroopan maahan. Mukaan on otettu kaikki Euroopan maat, jotka ovat mukana kyseisen vuoden ISSP-aineistossa. Muutoin aineistoa ei ole rajattu mitenkään. Nuorimmat vastaajat ovat 15-vuotiaita ja vanhimmat 96-vuotiaita. Ikä- tai muutakaan rajausta ei ole haluttu tehdä, koska kaikkien kansalaisten mielipide on tärkeä, kun tehdään poliittisia päätöksiä, myös perhepolitiikasta. Vaikka nuorimmat vastaajat eivät vielä ole äänestysikäisiä, on heidänkin näkemyksensä sukupuolirooleista yhteiskunnassa tärkeä, sillä tulevaisuudessa he ovat vaikuttamassa siihen, millaista perhepolitiikkaa tehdään. Lopullinen aineisto sisältää 28 839 vastaajat tiedot. Taulukossa 2 (s. 234) on kuvattu aineisto olennaisten sosiodemografisten ja sosioekonomisten tekijöiden mukaan.

ISSP 2012 -kyselytutkimuksessa keskeisiä teemoja ovat perhe, työ ja kotityöt. Vastaajia pyydettiin arvioimaan väittämiä, jotka käsittelevät työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista sekä naisten ja miesten rooleja perheessä ja työelämässä. Näiden väittämien avulla haluttiin kartoittaa tutkimuksessa mukana olleiden maiden kansalaisten asenteita muun muassa naisten työssäkäyntiä ja kotitalouden työnjakoa kohtaan. (Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto 2015.) Tässä artikkelissa tarkastellaan perhevapaiden jakamista koskevia asenteita sekä eroja näissä asenteissa 21 Euroopan maan välillä. Tutkimuksessa tarkastellaan, miten näkemykset yleisesti ottaen jakautuvat Euroopassa ja miten näiden näkemysten perusteella maat ryhmittymät keskenään. Toiseksi tutkitaan, miten näkemykset perhevapaista eroavat eri maissa miesten ja naisten välillä ja miten maat tämän suhteen ryhmittyvät.

Taulukko 2. Tutkimuksen 21 Euroopan maan muodostaman aineiston kuvaus.

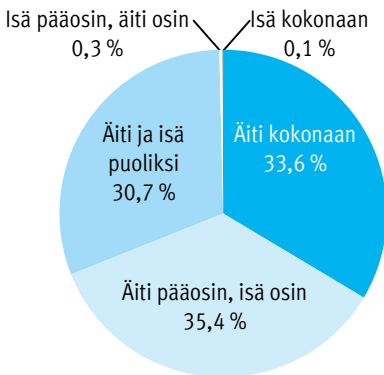
Kaikki	n = 28 409
Sukupuoli, %	
Naisia	52,1
Miehiä	47,9
Keski-ikä, v	48,5
Koulutusvuodet, ka.	12,5
Työmarkkina-asema, %	
Työssä käyviä	56,4
Eläkeläisiä	21,1
Työttömiä	6,4
Omaa kotia hoitavia	3,9
Muita	12,2
Kotitalouksia, joissa alle kouluikäisiä lapsia, %	14,2
Siviilisääty, %	
Naimisissa (tai rekisteröity parisuhde)	56,8
Naimattomia	25,7
Eronneita (tai asumuserossa)	9,8
Leskiä	7,8
Asuinympäristö, %	
Asuu kaupungissa tai kaupunkimaisessa ympäristössä	66,6
Asuu maaseudulla	33,4

Vastaajilta on kysytty ISSP 2012 -kyselyssä, miten perhevapaat tulisi jakaa äidin ja isän kesken, kun perheessä on pieni lapsi. Tämä kysymys (Q10) on kysytty kaikilta niiltä tutkimukseen osallistuneilta, jotka ovat vastanneet myönteisesti kyselyssä aiemmin esitettyyn kysymykseen (Q8), tulisiko vanhemmilla ylipäättään olla mahdollisuus palkalliseen vapaaseen, kun perheessä on pieniä lapsia. Tähän kysymykseen (Q8) vastanneista 7,1 prosenttia on sitä mieltä, että vanhemmille ei tulisi tarjota palkallista perhevapaata lapsen syntymän jälkeen. Nämä vastaajat on rajattu pois lopullisesta aineistosta. Samoin aineistosta rajataan pois ne vastaajat, jotka eivät ole osanneet valita annettujen vastausvaihtoehtojen välillä. Heidän määränsä vaihtelee maittain siten, että vähiten heitä on Kroatiassa (1,5 % vastaajista) ja eniten Liettuassa (15,0 %). Keskimäärin vastaamatta jättäneiden määrä (niistä, joille kysymys on tehty) on aineistossa 6,7 prosenttia. Taustoiltaan nämä henkilöt poikkeavat kysymykseen vastanneista vain siinä suhteessa, että heillä

on hieman harvemmin pieniä lapsia. Ero on kuitenkin hyvin pieni ja siten tutkimuksen luotettavuuden kannalta aineistoon tehdyt rajaukset eivät ole ongelma.

Kysymys (Q10) on muotoiltu seuraavasti: ”Ajatellaan edellä mainittua pariskuntaa, jossa molemmat ovat kokopäivätyössä. Jos heillä on samanlainen työtilanne ja molemmat ovat oikeutettuja perhevapaaseen, kuinka vapaa tulisi jakaa isän ja äidin kesken?” Vastausvaihtoehtoja on viisi: 1) äiti pitää perhevapaat kokonaan, 2) äiti pitää valtaosan perhevapaista ja isä osan, 3) äiti ja isä jakavat perhevapaan puoliksi, 4) isä pitää valtaosan perhevapaista ja äiti osan sekä 5) isä pitää perhevapaat kokonaan. Toisessa ääripäässä ovat siten näkemykset, joiden mukaan äidin tulee pitää perhevapaa kokonaisuudessaan ja vastaavasti toisessa ääripäässä näkemykset, joiden mukaan isällä tulee olla äitiä suurempi vastuu lastenhoidosta. Kuviossa 1 näkyy vastausten jakauma kaikissa tutkimukseen valituissa maissa. Tulososiossa kuviossa 2 on näkemykset ja niiden jakautuminen eritelty tarkemmin maittain.

Kuvio 1. Perhevapaiden jakamista koskevat asenteet 21:ssä Euroopan maassa vuonna 2012.

Lähde: ISSP 2012

Koska halutaan selvittää, miten maat eroavat toisistaan perhevapaita koskevista näkemyksissä, suoritetaan aineistolle klusterianalyysi. Klusteri- eli ryhmittelyanalyysin avulla havaintoja tai muuttujia voidaan ryhmitellä joukkoihin, joissa ne ovat mahdollisimman samankaltaisia ja toisaalta ryhmien välinen ero on mahdollisimman suuri. Klusterien lukumäärän voi halutessaan määrätä etukäteen tai sen voi jättää määräämättä, jolloin analyysiohjelma tekee vaihtoehtoisia ehdotuksia ryhmien määräksi. Tässä tutkimuksessa klusterien määrän annetaan muodostua vapaasti. Klusterointi jatkuu vaiheittain niin kauan, että klusterien määrä on mahdollisimman pieni ottaen huomioon havaintoyksikköjen väliset erot annetuilla muuttujilla.

Klusterianalyysi sopii analyysimenetelmäksi hyvin silloin, kun tavoitteena on ryhmitellä useita maita jonkin tietyn ulottuvuuden suhteen (ks. esim. Castles ja Obinger 2008). Tässä tutkimuksessa tarkoitus on löytää tarkastellun 21 maan joukosta maaryhmiä, joiden sisällä perhevapaita koskevat asenteet ovat mahdollisimman samanlaisia ja toisaalta ryhmien välillä erot asenteissa ovat selkeät. Klusterianalyysi suoritettiin käyttäen Wardin hierarkkista klusterianalyysia, jossa klusterit muodostetaan laskemalla havaintopisteiden väliset keskimääräiset euklidiset etäisyydet (*squared Euclidian distance*).

Klusterianalyysia varten muodostetaan aineisto, jossa havaintoyksikkönä on yksittäinen maa. Jokaisella maamuuttujalle rakennetaan viisi muuttujaa, joista jokainen kuvaa yhtä vastausvaihtoehtoa selitettävänä muuttujana olevassa asennemuuttujassa. Klusterianalyysiin olisi mahdollista ottaa mukaan useampia sukupuolirooleihin ja perheen sisäiseen työnjakoon liittyviä muuttujia, jolloin saataisiin kattavampi kuva siitä toimintaympäristöstä, jossa päätöksiä perheen sisäisestä työnjaosta tehdään. Nyt kiinnostuksen kohteena ovat kuitenkin vain pienten lasten hoivavastuun jakamista koskevat asenteet. Nekin tosin kertovat osaltaan siitä, millaisia odotuksia sukupuolten työnjakoon eurooppalaisissa perheissä liittyy.

Miten perhevapaat haluttaisiin jakaa Suomessa ja muualla Euroopassa?

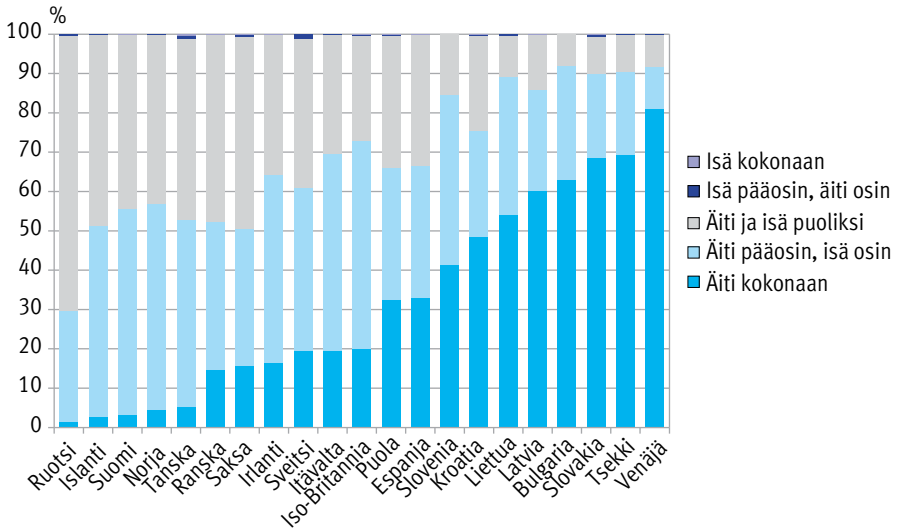
Euroopan maat jakautuvat melko selvästi sen suhteen, miten perhevapaiden jakamiseen äitien ja isien kesken suhtaudutaan (kuvio 2, s. 237). Kuviossa 2 tutkimuksessa mukana olevat 21 Euroopan maata on laitettu järjestykseen sen mukaan, miten suuri osa kussakin maassa kannattaa perinteistä vastuunjako lastenhoidossa eli sitä, että äiti pitää kokonaisuudessaan perhevapaan ja isän vastuulle jää perheen elättäminen äidin ollessa kotona pienen lapsen kanssa.

Ruotsi erottuu muista Euroopan maista asenteiltaan selkeimmin tasa-arvoisimpana perhevapaiden jakamista kannattavana maana. Ero on yhtä selkeä, kun tarkastellaan äitien työssäkäyntiä koskevia asenteita (ks. Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa). Ruotsi on tarkastelluista maista ainoa, jossa enemmistö vastaa-jista (70,1 %) on sitä mieltä, että perhevapaat tulisi jakaa puoliksi äidin ja isän kesken. Asenteiltaan lähimpänä Ruotsia ovat muut Pohjoismaat Islanti, Suomi, Norja ja Tanska. Näissäkin maissa ollaan sitä mieltä, että perhevapaat tulisi jakaa äidin ja isän kesken, joskaan ei välttämättä puoliksi. Tulokset vahvistavat osaltaan Ruotsin erityisyyttä mielipiteissä perhe- ja tasa-arvopolitiikasta: isät on perinteisesti nähty täysivaltaisina vanhempina äidin rinnalla, mikä näkyy

sekä hoivan jakamisessa käytännössä että siihen liittyvissä asenteissa (ks. myös Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa).

Suomessa vajaa puolet vastaajista (44 %) on sitä mieltä, että vanhempainvapaa tulisi jakaa puoliksi äidin ja isän kesken. Mukana vastaajissa ovat kaikki nekin, joilla ei ole omia lapsia tai joilla perhevapaajärjestelyt eivät muutoin ole ajankohtaisia. Pelkästään pienten lasten vanhempien asenteiden tarkastelu tuottaisi todennäköisesti hieman erilaisen tuloksen. Tällaisenaan tulos viittaa kuitenkin kohtuullisen myönteiseen ilmapiiriin perhevapaiden tasaisemmasta jakamisesta. Ero Ruotsiin on vanhempainvapaan jakamista koskevissa asenteissa kuitenkin selkeä.

Kuvio 2. Perhevapaiden jakamista koskevat asenteet Euroopassa vuonna 2012 maittain tarkasteltuna.

Lähde: ISSP 2012.

Seuraavaksi tutkituista maista tulevat Saksa ja Ranska, joissa jo selvästi useampi vastaaja on sitä mieltä, että äitien tulisi pitää perhevapaat kokonaisuudessaan. Kuitenkin huomattavan moni vastaaja näissäkin maissa on sitä mieltä, että perhevapaat tulisi jakaa joko puoliksi tai vähintään niin, että isä hoitaa lasta kotona osan perhevapaasta. Itse asiassa heidän osuutensa on sekä Ranskassa (47 %) että Saksassa (49 %) suurempi kuin Suomessa. Tulos poikkeaa jossain määrin ansaitsija-hoivaajamalliin liittyvistä asenteista (ks. Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa). Niissä Ranska ja Saksa näyttävät konservatiivisemmilta mailta kuin Suomi. Mieselättäjämalli elää siten vahvana, vaikka näissä maissa ollaankin sitä mieltä, että miehen tulisi ottaa suurempi vastuu lastenhoidosta

pikkuvauvavaiheessa. Tämä voi enteillä muutosta tulevaisuudessa myös naisten työssäkäyntiin liittyvissä asenteissa ja edelleen tehdyissä poliittisissa ratkaisuisa.

Niiden vastaajien osuus, joiden mielestä äitien tulisi pitää perhevapaat kokonaisuudessaan, ei poikkea juurikaan Irlannissa, Sveitsissä, Itävallassa ja Isossa-Britanniassa Saksan ja Ranskan vastaavista osuuksista. Jälkimmäisissä maissa perhevapaiden jakaminen puoliksi äidin ja isän kesken saa kuitenkin selvästi vähemmän kannatusta. Näissä maissa ei siten ole samanlaista painetta ainakaan kansalaisten taholta kuin Saksassa ja Ranskassa muuttaa perhevapaajärjestelmiä tasa-arvoisemmiksi. Myös Salinin ym. (tässä kirjassa) tarkastelussa Iso-Britannia edustaa perinteisimpiä arvoja suhtautumisessa ansaitsijamalleihin ja siihen, kenen lapsiperheessä kuuluu käydä työssä.

Konservatiivisimmin vanhempainvapaiden jakamiseen suhtautuvat Itä-Euroopan maat ja Espanja. Koska Espanja on ainoa Etelä-Euroopan maa tutkimuksessa, tulosten perusteella ei voida vetää pidemmälle meneviä johtopäätöksiä siitä, miten muut Etelä-Euroopan maat ryhmittyisivät analyysissa. Esimerkiksi Portugalissa naiset tekevät selvästi useammin kokoaikatyötä kuin muissa Etelä-Euroopan maissa, mikä todennäköisesti näkyisi myös sukupuolirooleja koskevissa asenteissa. Puolassa, Espanjassa ja Kroatiaassa asenteet ovat näistä maista selkeästi tasa-arvoisimmat: vähintään viidennes vastaajista on sitä mieltä, että isät voisivat pitää jopa puolet perhevapaista. Äidin rooli lastenhoidossa nähdään kuitenkin hyvin vahvana, ja selvä enemmistö on sitä mieltä, että äidin kuuluu pitää perhevapaat joko kokonaan tai ainakin suurelta osalta. Itä-Euroopan maista selvästi perinteisimmät asenteet perhevapaiden jakamista kohtaan ovat Venäjällä. Siellä yli 80 prosenttia vastaajista on sitä mieltä, että äidin tulee pitää perhevapaat kokonaisuudessaan. Vain joka kymmenes vastaaja kannattaa perhevapaiden jakamista puoliksi äidin ja isän kesken.

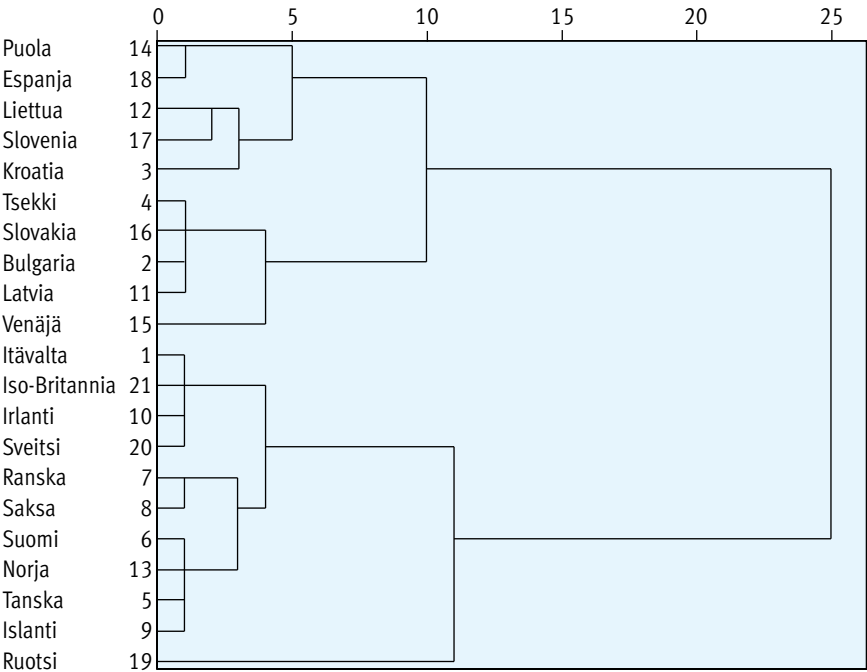
Salinin ym. (tässä kirjassa) tarkasteluissa Espanja näyttää selvästi tasa-arvoisemmalta kuin tässä tarkastelussa. Tilanne on jossain määrin siis päinvastainen kuin Saksassa, jossa isien oletetaan ottavan suuremman vastuun pienten lasten hoidosta mutta myös elättävän perheensä. Espanjassa naisten työssäkäyntiin suhtaudutaan myönteisemmin kuin Saksassa, mutta isien ei oleteta osallistuvan vauvaikäisen lapsen hoitoon. Tulokset ovat mielenkiintoisia ja kertovat osaltaan siitä, miten asenteet ja perhepoliittiset ratkaisut liittyvät vahvasti ja myös vaikuttavat toisiinsa. Saksassa perhevapaajärjestelmää on kehitetty isä osallistavampaan suuntaan, kun taas Espanjassa naiset ovat vasta siirtymässä vahvasti työmarkkinoille. Perhepoliittisten järjestelmien kehittäminen seuranee sielläkin kuitenkin meneillään olevaa työmarkkinoiden rakenteellista muutosta.

Perhevapaiden jakamista koskevia asenteita tarkastellaan seuraavaksi klusterianalyysin avulla. Tarkoitus on siis löytää 21 maan joukosta yhtenäisiä maaryhmiä, joissa perhevapaiden jakamista koskevat asenteet ovat lähempänä toisiaan kuin muiden maaryhmien vastaavia asenteita. Analyysi etenee vaiheit-

tain niin, että vahvimmin toistensa kaltaiset maat muodostavat ensimmäisessä vaiheessa (kuvion 3 vasen laita) pienempiä maaryhmiä. Sen jälkeen seuraavassa vaiheessa (kuviossa 3 edetään oikealle) nämä pienet maaryhmät yhdistyvät keskenään mahdollisimman samankaltaisten maaryhmien kanssa. Mitä pidemmälle (kuviossa 3 oikeammalle) analyysissä mennään, sen vähemmän maaryhmiä muodostuu. Tutkijan harkinnassa on, missä vaiheessa klustereiden määrä on sopiva ja analyysi voidaan perustellusti ”katkaista”.

Ruotsi näyttää myös klusterianalyysin perusteella muodostavan oman ”regiiminä” perhevapaiden jakamista koskeissa asenteissa (kuvio 3). Hierarkkisessa tarkastelussa se yhdistyy muihin Pohjoismaihin vasta, kun nämä ovat maaryhmänä yhdistyneet Keski-Euroopan (Saksa, Ranska, Itävalta, Sveitsi) ja anglosaksisten maiden (Iso-Britannia, Irlanti) kanssa. Ruotsia lukuun ottamatta Pohjoismaat muodostavat siis oman maaryhmänsä, kuten voitiin jo kuvion 2 perusteella olettaa. Samoin oman maaryhmänsä muodostavat Ranska ja Saksa sekä toisaalta Itävalta, Iso-Britannia, Irlanti ja Sveitsi. Yhdessä nämä edellä mainitut maat ja maaryhmät muodostavat toisen ”blokin” Euroopassa: vasta viimeisessä klusterianalyysin vaiheessa ne molemmat yhdistyvät Itä- ja Etelä-Euroopan maihin.

Kuvio 3. Euroopan maiden jakautuminen maaryhmiin perhevapaita koskevien asenteiden mukaan. Dendrogrammi klusterianalyysin tuloksista.

Lähde: ISSP 2012, omat laskelmat.

Toiseen ”blokkiin” kuuluvat kaikki tutkimuksessa mukana olevat Itä-Euroopan maat ja lisäksi ainoa mukana oleva Etelä-Euroopan maa, Espanja. Puola ja Espanja näyttävät ensimmäisessä vaiheessa muodostavan oman maaryhmänsä, kuten voitiin ennakoida kuvion 2 perusteella. Myöhemmässä vaiheessa ne yhdistyvät Liettuan, Slovenian ja Kroatian muodostaman maaryhmän kanssa. Oman maaryhmänsä muodostavat Tšekki, Slovakia, Bulgaria ja Latvia. Venäjä jää ensimmäisessä vaiheessa yksin mutta yhdistyy myöhemmässä vaiheessa edellä mainittuun maaryhmään.

Tällaisenaan klusterianalyysin tulos vastaa pitkälti aiemman kuvailevan analyysin perusteella tehtyjä oletuksia maiden jakautumisesta erillisiin maaryhmiin (ks. kuvio 2). Pohjoismaat eivät muodosta yhtä yhtenäistä maaryhmää, vaan Ruotsi erottuu joukosta. Aiemmissa tutkimuksissa Pohjoismaat on tyypillisesti nähty hyvin samankaltaisina (ks. taulukko 1), mutta sekä tämän tutkimuksen että äitien työssäkäyntiä koskevia asenteita tarkastelleen artikkelin (Salin ym. tässä kirjassa) tulosten perusteella Ruotsi poikkeaa melko selvästi muista Pohjoismaista, sillä siellä asenteet ovat selvästi tasa-arvoisemmat kuin muissa Pohjoismaissa. Taustalla vaikuttaa Ruotsin johdonmukainen politiikka, jossa sukupuolten tasa-arvo on ollut jo vuosikymmenien ajan keskeinen ideologinen hyvinvointivaltion kehittämiseen liittyvä piirre. Ruotsissa, toisin kuin muissa Pohjoismaissa, äidit ja isät ovat olleet tasa-arvoisia toimijoita poliittisessa retoriikassa. (Haas 1992; Cedstrand 2011.)

Toisin kuin tutkimuksessa lähtökohtaisesti oletettiin, Itävalta ryhmittyy samaan maaryhmään naapurinsa Sveitsin sekä anglosaksisten maiden (Ison-Britannian ja Irlannin) kanssa sen sijaan, että Keski-Euroopan maat muodostaisivat oman ryhmänsä (taulukko 1). Saksa ja Ranska muodostavat oman maaryhmänsä ilman Itävaltaa ja ovat hieman yllättäen perhevapaiden jakamista koskevien asenteiden osalta lähempänä Pohjoismaita (pois lukien Ruotsi) kuin edellä mainittua neljän liberaali-konservatiivimaan ryhmää. Tulos on mielenkiintoinen ja herättää kysymyksen siitä, onko näiden Euroopan kahden suuren ja perinteisesti konservatiivisena pidetyn maan perhepolitiikka tai vähintäänkin asenneilmapiiri lähentynyt Pohjoismaita vai toisinpäin?

Tutkimuksessa oletuksena oli myös, että Espanja muodostaisi oman maaryhmänsä (koska muita Etelä-Euroopan maita ei ole tutkimuksessa mukana). Klusterianalyysin perusteella se ryhmittyy kuitenkin samaan maaryhmään Puolan kanssa. Näille maille on toki yhteistä se, että molemmissa maissa katolisen kirkon rooli yhteiskunnan kehitystä ohjaavana tekijänä on suuri. Tämä voi näkyä myös asennetasolla, vaikka esimerkiksi Espanjassa on viime vuosina kehitetty perhepoliittisia järjestelmiä tukemaan kahden elättäjän mallia (ks. Escobedo ja Wall 2015).

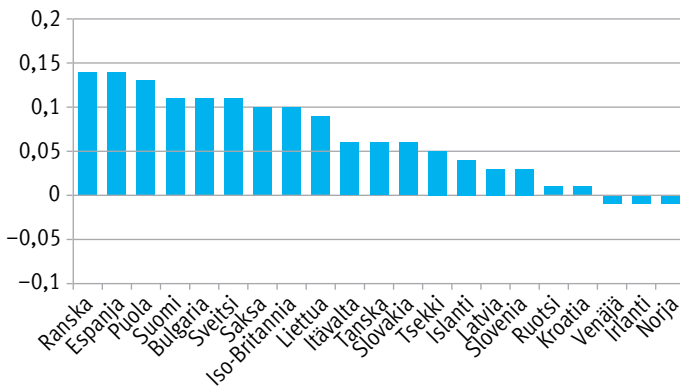
Oletus Itä-Euroopan maiden jakautumisesta suhtautumisessa perhepolitiikkaan ei näytä täysin toteutuvan (taulukko 1). Szelewa ja Polakowski (2008)

löysivät omassa tutkimuksessaan neljä erilaista perhepoliittista mallia, joihin he jakoivat post-kommunistiset maat. Klusterianalyysin tulokset tukevat tätä maajakoa siltä osin, että Puola erottuu muista Itä-Euroopan maista. Samoin Tšekki ja Slovakia ryhmittyvät samaan maaryhmään. Toisaalta tähän ryhmään kuuluvat klusterianalyysin perusteella lisäksi Bulgaria ja Latvia, mikä poikkeaa Szelewan ja Polakowskin (2008) maaryhmittelystä. Szelewa ja Polakowski (2008) eivät tutkimuksessaan tee kuitenkaan suurta eroa yhtäältä Tšekin ja Slovakian ja toisaalta Latvian perhepolitiikan välille (Bulgaria ei ollut mukana heidän tarkasteluissaan).

Slovenia, jonka Szelewa ja Polakowski (2008) rinnastivat perhepolitiikan osalta Tšekkiin ja Slovakiaan, muodostaa klusterianalyysin perusteella yhden maaryhmän yhdessä Liettuan ja Kroatian kanssa. Kuviosta 2 nähdään, että Sloveniassa selvästi suurempi osa vastaajista kannattaa tasa-arvoisempaa perhevapaiden jakamista kuin Tšekissä tai Slovakiassa. Klusterianalyysin tulos vahvistaa sitä ajatusta, että entisiä kommunistivaltioita on hyvin vaikea ryhmitellä sekä keskenään että suhteessa muihin Euroopan maihin. Näyttää siltä, että Itä-Euroopan maiden välillä on huomattavia eroja asenteissa perhevapaita kohtaan, mikä varmasti osaltaan vaikuttaa siihen, mihin suuntaan niiden perhepolitiikkaa tullaan tulevana vuosina viemään.

Aiemman tutkimuksen perusteella yhteiskunnallinen muutos on sitä nopeampaa, mitä suuremmat ovat asenne-erot naisten ja miesten välillä (Arpino ym. 2015). Katsotaan seuraavaksi, millainen tilanne oli vuonna 2012 tämän tutkimuksen 21:ssä Euroopan maassa. Kuviossa 4 on esitetty perhevapaita koskevan asennemuuttujan keskiarvon erotus miesten ja naisten välillä jokaisessa maassa. Alkuperäinen asennemuuttuja saa arvoja yhdestä viiteen. Keskiarvo

Kuvio 4. Ero perhevapaiden jakamista koskevissa asenteissa miesten ja naisten välillä 21:ssä Euroopan maassa vuonna 2012 (keskiarvojen erotus, kun muuttujana viisiluokkainen asennemuuttuja).

Lähde: ISSP 2012, omat laskelmat.

on laskettu sekä miehille että naisille aritmeettisina otoskeskiarvoina. Korkeampi keskiarvo viittaa tasa-arvoisempiin asenteisiin ja matalampi vastaavasti epätasa-arvoisempiin perhevapaiden jakamista koskeviin asenteisiin. Edelleen, mitä suurempi on naisten ja miesten keskiarvojen erotus, sitä suuremmat ovat sukupuolten väliset erot asenteissa. Miesten otoskeskiarvo on vähennetty naisten keskiarvosta. Siten, jos erotus on positiivinen, naisten asenteet ovat miehiä tasa-arvoisempia. Jos erotus on puolestaan negatiivinen, ovat miesten asenteet naisia tasa-arvoisempia. Tällainen tapa havainnollistaa sukupuolten välisiä eroja on melko karkea ja siksi ei suinkaan paras mahdollinen. Sen avulla saa kuitenkin kohtuullisen hyvän kuvan siitä, miten maat eroavat toisistaan tässä suhteessa.

Pienimmät erot naisten ja miesten välillä perhevapaiden jakamista koskevissa asenteissa on Ruotsissa, Kroatiassa, Venäjällä, Irlannissa ja Norjassa. Näissä maissa ei siis olisi odotettavissa kovin nopeaa muutosta tasa-arvoisempaan suuntaan perhepolitiikassa ja perhepoliittisissa järjestelmissä. Ruotsissa ja Norjassa tilanne ei tältä osin ole huolestuttava, mutta esimerkiksi Venäjällä sukupuolten välinen tasa-arvo näyttää hyvin kaukaiselta tavoitteelta. Suurimmat sukupuolten väliset erot löytyvät Ranskasta, Espanjasta ja Puolasta². Näissä maissa naiset ovat asenteiltaan selvästi tasa-arvoisempia kuin miehet. Voidaankin olettaa, että näissä maissa paine muuttaa perhepoliittisia järjestelmiä tasa-arvoisemmiksi on tulevaisuudessa suuri. Etenkin Puolassa on mielenkiintoista nähdä, merkitseekö naisten edelläkävijyys todellisia muutoksia, sillä työnjakoa puolalaisissa perheissä pidetään hyvin vanhoillisenä ja konservatiivisena.

Myös Suomessa ero naisten ja miesten välillä perhevapaiden jakamista koskevissa asenteissa on kohtuullisen suuri verrattuna muihin Euroopan maihin ja etenkin muihin Pohjoismaihin. Ero on samaa luokkaa kuin Bulgariassa ja Sveitsissä ja hieman suurempi kuin Saksassa ja Isossa-Britanniassa. Tulos antaa Suomesta kuvan maana, jossa yleisesti ottaen asenteet ovat tasa-arvoisia (ks. kuvio 2) mutta jossa miehet kannattavat naisia selvästi yleisemmin perinteistä työnjakoa perheissä. Toisaalta sukupuolten välinen ero asenteissa ennustaisi Arpinon ym. (2015) havaintojen perusteella kohtuullisen nopeaa muutosta aiempaa tasa-arvoisempaan yhteiskuntaan.

2 Ranskassa ja Espanjassa erot sukupuolten välillä ovat tilastollisesti merkitsevät 0,001:n riskitasolla. Puolassa, Suomessa ja Saksassa erot sukupuolten välillä ovat tilastollisesti merkitseviä 0,01:n riskitasolla. Bulgariassa, Liettuaissa, Sveitsissä ja Isossa-Britanniassa erot sukupuolten välillä ovat tilastollisesti merkitseviä 0,05:n riskitasolla. Muissa tutkimuksen maissa erot sukupuolten välillä eivät ole tilastollisesti merkitseviä.

Yhteenvedo ja pohdinta

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin perhevapaiden jakamista koskevia asenteita 21:ssä Euroopan maassa. Tarkoitus oli löytää Euroopasta erilaisia maaryhmiä sen mukaan, miten vastaajat eri maissa haluaisivat jakaa perhevapaat äitien ja isien kesken. Oletuksena oli, että vaikka tässä tutkimuksessa tarkastellaan-kin asenteita olemassa olevien järjestelmien sijasta, maat ryhmittyvät pitkälti aiempien tutkimusten maajaottelujen mukaisesti. Lähtökohtana tutkimuksessa olivat Thévenonin (2011) sekä Szelewan ja Polakowskin (2008) maaryhmittelyt, jotka molemmat perustuvat perhepoliittisiin järjestelmiin ja niiden kehitykseen Euroopan maissa. Mukaan tarkasteluun otettiin myös Itä-Euroopan maat, sillä haluttiin nähdä, miten nämä maat ryhmittyvät, kun tarkastelussa on mukana kaikki Euroopan maat (vrt. Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa).

Lisäksi tarkasteltiin, miten naisten ja miesten näkemykset perhevapaiden jakamisesta eroavat tutkimuksissa 21:ssä Euroopan maassa. Aiemmassa tutkimuksessa on havaittu, että mitä suuremmat ovat erot asenteissa miesten ja naisten välillä, sitä nopeampaa on poliittisten järjestelmien kehitys tasa-arvoisempaan suuntaan (Arpino ym. 2015). Arpinon ym. (2015) mukaan naiset ovat usein omassa maassaan edelläkävijöitä suhtautumisessa sukupuolten väliseen tasa-arvoon. Kun heidän näkemyksensä ovat selvästi tasa-arvoisempia kuin miesten, voi se aiheuttaa painetta koko yhteiskunnan tasolla tasa-arvon lisäämiseen esimerkiksi perhepolitiikan keinoin.

Tulokset antavat osin tukea aikaisemmille perhevapaajärjestelmiä käsitelleille tutkimuksille siinä, miten maat ryhmittyvät Euroopan sisällä (Szelewa ja Polakowski 2008; Thévenon 2010). Toisaalta tulokset myös poikkeavat aiemmista havainnoista maiden välisistä yhtäläisyyksistä ja eroista. Tämä johtunee ennen kaikkea siitä, että useimmissa aiemmissä tutkimuksissa maita on ryhmitelty olemassa olevien järjestelmien perusteella, kun taas tässä tutkimuksessa jaottelun perustana olivat asenteet perhevapaiden jakamista kohtaan. Vaikka politiikka ja asenteet ovat kytköksissä toisiinsa, ne eivät välttämättä täysin vastaa toisiaan. Yhtäältä asenteet voivat ennustaa tulevaa politiikkaa ja toisaalta politiikalla voidaan vaikuttaa asenteisiin. Siksi on kiinnostavaa pyrkiä ryhmittelemään Euroopan maita myös asenteiden perusteella. Tulos kertoo osaltaan siitä, millaista politiikkaa eri maissa on tähän mennessä tehty, ja toisaalta siitä, millainen paine järjestelmien kehittämiseksi tulevaisuudessa on.

Ruotsi ja Venäjä poikkeavat perhevapaiden jakamista koskevissa asenteissa muista maista selvästi. Ruotsissa asenteet ovat selvästi tasa-arvoisemmat ja Venäjällä puolestaan selvästi perinteisemmät kuin muissa maissa. Ne edustavat siis ääripäitä Euroopassa. Odotetusti muut Pohjoismaat muodostavat oman maaryhmänsä. Samoin Itä-Euroopan maat ryhmittyvät omaan maaryhmäänsä. Espanja ryhmittyy tässä tutkimuksessa Itä-Euroopan maiden kanssa samaan

maaryhmään. Tulos voisi kuitenkin olla erilainen, jos tutkimuksessa olisi mukana muita Etelä-Euroopan maita.

Keski-Euroopan maat jakautuvat kahteen ryhmään, joista ensimmäinen (Saksa, Ranska) on asenteidensa puolesta melko lähellä Pohjoismaiden maa-ryhmää. Näiden maiden ja lisäksi Espanjan tulokset poikkeavat jossain määrin Salinin ym. (tässä kirjassa) tuloksista, joissa Espanja näyttää tasa-arvoisemmalta kuin Saksa tai Ranska. Syitä tähän voidaan etsiä sekä perhepoliittisista ratkaisuista että maiden yhteiskunnallisesta kehityksestä ja siihen kuuluvasta työmarkkinoiden kehityksestä. Tutkimuksen toiset kaksi Keski-Euroopan maata, Itävalta ja Sveitsi, ryhmittyvät samaan maaryhmään anglosaksisten maiden (Iso-Britannia ja Irlanti) kanssa. Vaikka nämä neljä maata poikkeavat toisistaan monessakin suhteessa, yhdistävät niitä toisaalta perhekeskeisyys ja (siitä syystä) kehittymättömät lastenhoitojärjestelmät.

Tutkimuksen keskeinen tulos on se, että Euroopan sisällä asenteet perhevapaiden jakamista kohtaan vaihtelevat suuresti ja ääripäät, Ruotsi ja Venäjä, jotka eivät maantieteellisesti sijaitse kovin kaukana toisistaan, ovat hyvin kaukana toisistaan sukupuolten tasa-arvossa ja sitä koskevissa asenteissa. Ruotsin ryhmittyminen omaksi ryhmäkseen vahvistaa ajatusta siitä, että sukupuolten tasa-arvon saavuttaminen edellyttää sen sisällyttämistä johdonmukaisesti politiikan eri osa-alueille (ks. Cedstrand 2011).

Sukupuolten asenne-erojen tarkastelu osoitti, että Ruotsissa naiset ja miehet ajattelevat hyvin samalla tavoin perhevapaiden jakamisesta (ks. myös Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa). Siellä sekä naiset että miehet ovat omaksuneet tasa-arvoiset asenteet. Toisin on esimerkiksi Suomessa, jossa naisten asenteet ovat yhä selvästi tasa-arvoisemmat kuin miesten. Euroopan mittakaavassa Suomi on silti hyvin tasa-arvoinen maa, kun tarkastellaan sukupuolirooliasenteita.

Pitää kuitenkin muistaa, että ihmisten asenteet kuvastavat osaltaan vallitsevia olosuhteita ja odotukset järjestelmien toiminnalle suhteutetaan siihen, mikä ylipäätään on mahdollista. Tässä tutkimuksessa ei ole käyty kattavasti läpi eri maiden perhevapaajärjestelmiä, naisten työllisyystilannetta tai muita tekijöitä, jotka osaltaan vaikuttavat asenteisiin. Tutkimuksen tarkoitus ei ole ollut pyrkiä selittämään asenteiden taustalla olevia tekijöitä vaan ennen kaikkea kuvaamaan, miten perhevapaiden jakamista koskevat asenteet vaihtelevat tämän päivän Euroopassa. Tulosten mukaan Eurooppa on yhä hyvin heterogeeninen maanosa, jossa äiteihin ja isiin kohdistetaan hyvin erilaisia odotuksia. Asenteisiin voidaan toki vaikuttaa ja esimerkiksi EU:n taholta voidaan edistää naisten tietoisuutta tasa-arvosta ja lisätä siten painetta yksittäisille maille kehittää niiden järjestelmiä tasa-arvoisemmiksi.

Lähteet

Arpino B, Esping-Andersen G, Pessin L. How do changes in gender role attitudes towards female employment influence fertility? A macro-level analysis. *European Sociological Review* 2015; 31 (3): 370–382.

Backhans MC, Burström B, Marklund S. Gender policy developments and policy regimes in 22 OECD countries, 1979–2008. *International Journal of Health Services* 2011; 41 (4): 595–623.

Bernhardt E, Noack T, Lyngstad TH. Shared housework in Norway and Sweden. Advancing the gender revolution. *Journal of European Social Policy* 2008; 18 (3): 275–288.

Bianchi SM, Milkie MA, Sayer LC, Robinson JP. Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces* 2000; 79 (1): 191–228.

Bittman M. Parenthood without penalty. Time use and public policy in Australia and Finland. *Feminist Economics* 1999; 5 (3): 27–42.

Borrell-Porta M. Do family values shape the pace to return to work after childbirth? Munich: Center for Economic Studies & Ifo Institute, CESifo Working Paper Series 5185, 2015.

Brines J. Economic dependency, gender, and the division of labor at home. *American Journal of Sociology* 1994; 100 (3): 652–688.

Castles FG. The world turned upside down. Below replacement fertility, changing preferences and family-friendly public policy in 21 OECD countries. *Journal of European Social Policy* 2003; 13 (3): 209–227.

Castles FG, Mitchell D. Identifying welfare state regimes. The links between politics, instruments and outcomes. *Governance* 1992; 5 (1): 1–26.

Castles FG, Obinger H. Worlds, families, regimes. Country clusters in European and OECD area public policy. *West European Politics* 2008; 31 (1–2): 321–344.

Cedstrand S. Från idé till politisk verklighet. Föräldrapolitiken i Sverige och Danmark. Umeå: Boréa Bokförlag, 2011.

Craig L, Mullan K. How mothers and fathers share childcare. A cross-national time-use comparison. *American Sociological Review* 2011; 76 (6): 834–861.

Crompton R, Brockmann M, Lyonette C. Attitudes, women's employment and the domestic division of labour. A cross-national analysis in two waves. *Work, Employment & Society* 2005; 19 (2): 213–233.

Daly M. Comparing welfare states. Towards a gender friendly approach. Julkaisussa: Sainsbury D, toim. *Gendering Welfare States*. London: Sage, 1994: 101–117.

Daly M. Shifts in family policy in the UK under New Labour. *Journal of Social Policy* 2010; 20 (5): 433 – 443.

Deacon B. Developments in East European social policy. Julkaisussa: Jones C, toim. *New perspectives on the welfare state in Europe*. London: Routledge, 1993: 163–183.

Ellingsæter AL. Dual breadwinner societies. Provider models in the Scandinavian welfare states. *Acta Sociologica* 1998; 41 (1): 59–73.

Ellingsæter AL, Leira A. Politicising parenthood in Scandinavia. Gender relations in welfare states. Bristol: Policy Press, 2006.

Escobedo A, Wall K. Leave policies in Southern Europe. Continuities and changes. *Community, Work and Family* 2015; 18 (2): 1–18.

Esping-Andersen G. *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Policy Press, 1990.

Esping-Andersen G, toim. *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*. London: Sage, 1996.

Esping-Andersen G, toim. *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Euroopan komissio. Eurooppa 2020 -tavoitteet. Bryssel: Euroopan komissio. Saatavissa: <http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_fi.htm>. Viitattu 4.11.2015.

Eydal GB, Rostgaard T. Gender equality revisited. Changes in Nordic childcare policies in the 2000s. *Social Policy & Administration* 2011; 45 (2): 161–179.

Ferge Z. Social policy regimes and social security. Julkaisussa: Ferge, Z, Kolberg, JE, toim. *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt: Campus Verlag, 1992: 201–222.

Ferrarini T. Families, states and labour markets. Institutions, causes and consequences of family policy in post-war welfare states. Cheltenham: Elgar, 2006.

Ferrera M. The ‘southern’ model of welfare in social Europe. *Journal of European Social Policy* 1996; 6 (1): 17–37.

Fox E, Pascall G, Warren T. Work–family policies, participation, and practices. Fathers and childcare in Europe. *Community, Work and Family* 2009; 12 (3): 313–326.

Geisler E, Kreyenfeld M. How policy matters. Germany’s parental leave benefit reform and fathers’ behavior 1999–2009. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2012.

Gregory A, Milner S. Fatherhood regimes and father involvement in France and the UK. *Community, Work and Family* 2008; 11 (1): 61–84.

Haas L. *Equal parenthood and social policy. A study of parental leave in Sweden*. New York, NY: University of New York Press, 1992.

Haas L, Hwang CP. The impact of taking parental leave on fathers’ participation in childcare and relationships with children. Lessons from Sweden. *Community, Work and Family* 2008; 11 (1): 85–104.

Hook JL. Gender inequality in the welfare state. Sex segregation in housework, 1965–2003. *American Journal of Sociology* 2010; 115 (5): 1480–1523.

Jarvklo N. *Parental leave policy in Sweden*. New York, NY: United Nations, 2013.

Korpi W. Faces of inequality. Gender, class, and patterns of inequalities in different types of welfare states. *Social Politics* 2000; 7 (2): 127–191.

Lammi-Taskula J. Äidit työmarkkinoilla. Kahden kerroksen väkeä? Yhteiskuntapolitiikka 2004; 69 (2): 202–206.

Leitner S. Germany outpaces Austria in childcare policy. The historical contingencies of ‘conservative’ childcare policy. *Journal of European Social Policy* 2010; 20 (5): 456–467.

Lewis J. Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European social policy* 1992; 2 (3): 159–173.

Lewis J, Ostner I. Gender and the evolution of European social policies. Bremen: University of Bremen, 1994.

Lewis J, Knijn T, Martin C, Ostner I. Patterns of development in work/family reconciliation policies for parents in France, Germany, the Netherlands, and the UK in the 2000s. *Social Politics* 2008; 15 (3): 261–286.

Nordenmark M. Gender regime, attitudes towards childcare and actual involvement in childcare among fathers. Julkaisussa: Eydal G, Rostgaard T, toim. *Fatherhood in the Nordic welfare states. Comparing care policies and practice*. Bristol: Policy Press, 2014: 163–186.

Närvi J. Äidit kotona ja työssä. Perhevapaavalinnat, työtilanteet ja hoivaihanteet. *Yhteiskuntapolitiikka* 2014; 79 (5): 543–552.

OECD. Society at a glance 2014. Paris: OECD, 2014.

Page B, Shapiro R. Effects of public opinion on policy. *American Political Science Review* 1983; 77 (1): 175–190.

Pascall G, Lewis J. Emerging gender regimes and policies for gender equality in a wider Europe. *Journal of Social Policy* 2004; 33 (3): 373–394.

Ray R, Gornick JC, Schmitt J. Who cares? Assessing generosity and gender equality in parental leave policy designs in 21 countries. *Journal of European Social Policy* 2010; 20 (3): 196–216.

Sainsbury D. Gender and welfare state regimes. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Salles A, Rossier C, Brachet S. Understanding the long term effects of family policies on fertility. The diffusion of different family models in France and Germany. *Demographic research* 2010; 22 (34): 1057–1096.

Salmi M, Närvi J. Perhepoliittiset uudistukset ja pienten lasten vanhempien mielipiteet. *Yhteiskuntapolitiikka* 2014; 79 (4): 413–423.

Szelewa D, Polakowski MP. Who cares? Changing patterns of childcare in Central and Eastern Europe. *Journal of European Social Policy* 2008; 18 (2): 115–131.

Thévenon O. Family policies in OECD countries. A comparative analysis. *Population and development review* 2011; 37 (1): 57–87.

Wall K, Escobedo A. Parental leave policies, gender equity and family well-being in Europe. A comparative perspective. Julkaisussa: Moreno Minguez A, toim. *Family well-being: European perspectives*. Dordrecht: Springer, 2013: 103–129.

Whiteley P. Public opinion and the demand for social welfare in Britain. *Journal of Social Policy* 1981; 10 (4): 453–476.

Yhteiskuntatieteellinen tietöarkisto. ISSP 2012 ”Perhe, työ ja sukupuoliroolit” aineistokuvailu. Saatavissa: <<https://services.fsd.uta.fi/catalogue/FSD2820>>. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietöarkisto, 2015. Viitattu 23.11.2015.

Ylikännö M, Pääkkönen H, Hakovirta M. Time use of Finnish fathers. Do institutions matter? Julkaisussa: Eydal G, Rostgaard T, toim. *Fatherhood in the Nordic welfare states. Comparing care policies and practice*. Bristol: Policy Press, 2014: 103–120.

Perheet haasteiden edessä

Ilpo Airio

250 Miten ensisynnyttäjien siviilisäätö vaikuttaa eroriskiin?

Johdanto

Eräs merkittävimpiä perhe-elämän murroksia Suomessa viime vuosikymmenien aikana on ollut avoliittojen määrän huomattava kasvu. Kaikissa OECD-maissa on havaittavissa samankaltaisia muutoksia perhe-elämässä: avoliittojen määrä vähenee, avoliittojen suosio kasvaa, perheen perustamista siirretään myöhemmälle iälle ja sekä avo- että avoliitot ovat epävakaita. Nämä muutokset on havaittu monissa tutkimuksissa (ks. esim. Billari 2005; Prioux 2006). Kun Suomessa vuonna 1980 vain noin 5 prosentissa lapsiperheistä vanhemmat olivat avoliitossa, vuonna 2013 osuus oli jo 19 prosenttia (Tilastokeskus 2014a, 13). Muutosten seurauksena yhä useampi aikuinen asuu yksin, naimattomien pariskuntien määrä on lisääntynyt, avoliiton ulkopuolella syntyy yhä enemmän lapsia ja entistä harvempi lapsi asuu kotitaloudessa, jossa on kaksi aikuista (Sobotka ja Toulemon 2008, 85; Haataja 2014a, 130).

Avoliittojen suosion kasvun on nähty olevan merkki heikommasta sitoutumisesta parisuhteeseen. Myös palkansaajan ja hoivan antajan roolit eivät enää jakaudu sukupuolten mukaan yhtä selkeästi kuin ennen. Lasten merkitys parisuhteita yhdessä pitävänä ”liimana” on vähentynyt, ja toimivasta parisuhteesta on tullut tärkeä onnistuneen avo- tai avoliiton osatekijä. (Esim. van de Kaa 1987; Lesthaege 1995; Airio 2010.) Myös perhepolitiikassa ja lainsäädännössä on tapahtunut OECD-maissa muutoksia, jotka ovat tukeneet ja mahdollistaneet avoliittoja poistamalla naimisissa olevien etuoikeuksia (Coleman 2014, 6).

Pariskuntien eläminen avoliitossa pitkiäkin aikoja ennen avioitumista on yleistynyt kaikkialla läntisessä maailmassa. Samalla avoliittojen solmimisikä on noussut. Kun vuonna 1990 ensimmäisen avoliiton solmimisikä oli Suomessa noin 26 vuotta, nykyään naisten ensiavioituminen tapahtuu noin 31-vuotiaana ja miesten 33-vuotiaana (Tilastokeskus 2014b, 2). Avoliittojen solmimisikä nousu on yhteydessä laajempaan kehitykseen, jossa lähes kaikki siirtymät aikuisuuteen (kouluttautuminen, työelämään siirtyminen, muutto lapsuuden kodista jne.) tapahtuvat aikaisempaa myöhemmin.

Perhe-elämän murroksen seurauksena myös ensimmäisen lapsen saamisikä on noussut. Vuonna 1982 ensisynnyttäjien keski-ikä Suomessa oli noin 25,5

vuotta, kun se vuonna 2013 oli lähes 29 vuotta (Tilastokeskus 2014b, 6). Ensisynnyttäjien siviilisäädystä ei ole kovinkaan paljon tutkittua tietoa. Kansainvälisen Family and Fertility Survey -aineiston mukaan Suomi kuuluu maihin, joissa avoliitto on välivaihe avioitusprosessissa. Tähän maaryhmään kuuluvissa maissa avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus on suuri (ks. esim. Andersson ja Philipov 2002; Sobotka ja Toulemon 2008, 102).

Samalla kun avioliitot ovat yleistyneet ja ensisynnyttäjien keski-ikä on kasvanut, myös avo- ja avioerot ovat lisääntyneet. Avioerojen määrä on vakiintunut Suomessa vuosittain 13 000–14 000:een sen jälkeen, kun uusi avioliittolaki tuli voimaan vuonna 1988. Uusi avioliittolaki helpotti avioeron saamista, sillä lain myötä luovuttiin niin sanotusta syyllisyysperiaatteesta eli siitä, että toinen puolisoista oli toiminnallaan aiheuttanut avioliittokriisin. Eroamisesta tuli hakemusasia, johon molemmilla puolisoilla on oikeus, eikä eron syitä tarvitse perustella (Kiiski 2011, 34). Avioerojen tilastointi on vaikeaa, koska avoliittoa ei samalla tavalla virallisteta kuin avioliittoa tai rekisteröityä parisuhdetta. Avoliitoista eroamista tutkittaessa joudutaankin käyttämään eron kriteereinä välillisiä tekijöitä, kuten erilleen muuttamista. Vuonna 2005 lapsiperheiden vanhemmat erosivat avoliitoista suhteellisesti yleisemmin kuin avioliitoista. Avoparit muuttivat erilleen lähes kolme kertaa yleisemmin kuin avioparit. Tärkeä selittävä tekijä liiton virallisuuden ohella oli se, onko perheessä yhteisiä lapsia vai ei. Jos perheen lapset olivat vain toisen puolison biologisia lapsia, oli erilleen muuttaminen selvästi yleisempää kuin jos lapset olivat parin yhteisiä. (Kartovaara 2007, 93.)

Tässä artikkelissa tutkitaan, mitkä tekijät vaikuttavat ensisynnyttäjien eroriskiin. Tutkimuskohteena ovat vuonna 2000 ensimmäisen lapsensa saaneet naiset. Kiinnostuksen kohteena ovat muutokset äidin siviilisäädystä ensimmäisen lapsen saamisen jälkeisinä vuosina. Erityisen kiinnostuksen kohteena on se, miten avo- tai avioliitossa oleminen ensimmäisen lapsen syntyessä vaikuttaa eroriskiin. Avoliitoista erotaan tutkimusten perusteella useammin kuin avioliitoista, mutta miten yhteisen lapsen syntymä mahdollisesti muuttaa tilannetta?

Tutkimuksessa ei tarkastella avo- ja avioerojen syitä, kuten perheväkivaltaa, jatkuvia konflikteja, uskottomuutta, suhdeongelmia, heikkoa sitoutumista liittoon tai rakkauden ja luottamuksen vähyttä (näistä lisää ks. esim. Kurdek 2002; Amato ja Previti 2003; Hall ja Fincham 2006). Ensisijaisesti kysytään, mikä vaikutus eroriskiin on sillä, että ensimmäisen lapsen syntyessä vanhemmat ovat avoliitossa verrattuna siihen, että he ovat avioliitossa? Luonnollisesti tarkasteluun otetaan mukaan erilaisia kontrollitekijöitä, kuten demografisia tekijöitä ja muita muuttujia, jotka voivat vaikuttaa ensisynnyttäjien eroriskiin. Tällöin jatkokysymys kuuluu: miten eri sosioekonomiset ja demografiset tekijät vaikuttavat avo- ja avioeroriskiin?

Taustaa

252

Monissa Euroopan maissa avioerot ovat yleisiä. Verrattuna esimerkiksi 1960-lukuun erojen määrä on noin kaksin–viisinkertaistunut eri maissa (Sobotka ja Toulemon 2008, 109). Suomessa, niin kuin muissakin Pohjoismaissa, keskimäärin joka toinen avioliitto päättyy eroon. Kun tutkimusten mukaan avioerot ovat Suomessa selvästi tavanomaisempia kuin avioerot, voidaan tämän kaiken perusteella sanoa, että parisuhteen päättyminen avo- tai avioeroon on nykyään hyvinkin tavallista (Kartovaara 2007, 93).

Avo- ja avioeroja tutkittaessa on havaittu, että yksilötasolla eroamisprosessi sisältää monenlaisia tekijöitä. Lapsuudenkokemukset, aikaisemmat parisuhdekokemukset, lapsen saaminen, puolisoiden parisuhteeseen tuomat resurssit, integroituminen työmarkkinoille, kotielämän järjestäminen ja sosiaalinen ympäristö ovat merkittäviä tekijöitä sekä yhdessä pysymisen että eroamisen taustalla (Lyngstad ja Jalovaara 2010, 258).

Eroriskiin vaikuttavista tekijöistä iällä on havaittu olevan selvä yhteys erojen yleisyyteen: nuoremmilla on suurempi riski erota (Heaton 1991; Teachman 2002). Koulutustasolla ei yleisesti ottaen ole havaittu merkitystä eroriskille. Jos vaikutusta tutkimuksissa on löytynyt, on yhteys useimmiten sellainen, että miehen korkea koulutustaso vähentää eroriskiä. Pohjoismaissa, Suomi mukaan lukien, ei ole juuri havaittu koulutuseroista johtuvaa eroriskin lisääntymistä. (Jalovaara 2003.) Koulutuksella on suurin vaikutus eroriskiin liiton alussa (Jalovaara 2002).

Ennen kaikkea miesten, mutta myös naisten työttömyyden on havaittu Suomessa lisäävän eroriskiä (Jalovaara 2001). Sukupuolten väliset roolit työn ja hoivan antajina ovat pysyneet perhe-elämän murroksesta huolimatta sangen pysyvinä. Aivan samalla tavalla myös sukupuolten väliset palkkaerot ovat säilyneet. Nämä havainnot antavat aihetta olettaa, että avo- ja avioliitot, joiden osapuolista mies on työelämässä ja vaimo vastaa hoiva- ja kotitöistä, ovat kestäviä. Usein pariskunnilla, jotka ovat jakaneet työ- ja hoivavastuut perinteisen mies-elättäjämallin mukaan, on muutenkin traditionaalisia käsityksiä ja he arvostavat perhe-elämää ja avioliittoa (vrt. Saarikallio-Torpin ja Haatajan sekä Salinin ym. artikkelit tässä kirjassa).

Suomessa eroriskin on havaittu kasvavan, jos vaimon tulot ovat suuremmat kuin miehen ja miehen tulot ovat pienet (Jalovaara 2003). Hollannissa tehdyssä tutkimuksessa havaittiin, että puolisoiden välillä tasaisesti jakautuneet tulot oli tärkeä avoparien eroriskiä vähentävä tekijä, kun taas avioliitossa olevilla suurin eroriskiä pienentävä tekijä oli traditionaalinen työnjako (Kalmijn ym. 2007).

Hyviä ja vertailukelpoisia tilastoja avoeroista ei ole juuri käytettävissä. Vaikka avoparit eroavat useammin kuin avioparit, avoparien erilleen muutto vaikuttaa Suomessa vähentyneen 2000-luvun aikana (Kartovaara 2007, 93–94). Andersson ja Philipov (2002, 103) havaitsivat tutkimuksessaan, että useimmissa Euroopan

maissa ensimmäisen viiden vuoden aikana 20–30 prosenttia avoliitoista päättyi eroon (ks. myös Sobotka ja Toulemon 2008, 110).

253

Naisten lisääntynyt taloudellinen riippumattomuus puolison tuloista on yksi merkittävimmistä tekijöistä lisääntyneiden erojen taustalla. Myös lainsäädännön ja sosiaalipoliittisten järjestelmien muuttuminen on helpottanut eroamista useimmissa Euroopan maissa (ks. esim. Stevenson ja Wolfers 2007). Erilaisten lapsiperhe-etuksien kehittyminen ja päivähoitojärjestelyt mahdollistavat esimerkiksi yksinhuoltajille työn ja hoivan yhteensovittamisen paremmin kuin muutama vuosikymmen sitten.

Kaiken kaikkiaan perhe-elämän murroksen seurauksena ei ole enää olemassa perheen muodostamisen standardia, jossa pariskunnat siirtyvät avioliittoon ilman pitkää avoliitossa elämistä. Tämän tilalle on tullut useampia vaihtoehtoisia perhe-elämän muotoja. Näitä ovat ensinnäkin se, että suhteellisen pitkän avoliiton jälkeen avioidutaan ja perustetaan perhe. Toinen tapa, joka yleistyy koko ajan Suomessakin, on se, että avoliitossa hankitaan lapset ja vasta tämän jälkeen avioidutaan. Koko ajan tavanomaisemmaksi tulee myös se, että lasten hankkimisen jälkeen ei avioiduta lainkaan. (Elzinga ja Liefbroer 2007, 247; ks. myös Sobotka ja Toulemon 2008, 114.)

Tutkimuksissa on havaittu, että lapset – erityisesti pariskunnan yhteiset – ovat aina eroriskiä vähentävä tekijä riippumatta siitä, onko kyseessä avo- vai avioliitto. Lasten merkitystä parisuhteen ylläpidossa voidaan selittää esimerkiksi sillä, että lapset luovat vanhempiinsa emotionaalisen siteen, joka samalla lähentää vanhempia toisiinsa (esim. Liu 2002, 404). Myös perinteisempi selitys – parisuhteen ongelmien ratkominen tarmokkaammin lasten vuoksi – on edelleen relevantti.

Pohjoismaisissa tutkimuksissa on havaittu, että eroaminen avoliitosta on yleisempää kuin avioliitosta, vaikka puolisoilla olisi yhteisiä lapsia (esim. Hoem 1995; Andersson 1997; Andersson 2002; Jensen ja Clausen 2003; Manning ym. 2004; Wu ja Musick 2008; Lyngstad ja Jalovaara 2010, 260). Tutkimuksissa ei ole pystytty antamaan selkeää vastausta siihen, miksi avoliitossa lapsia saaneilla pariskunnilla on suurempi eroriski. Osaselitystä on haettu esimerkiksi siitä, että avoliitossa syntyneiden lasten biologinen isä ei välttämättä ole äidin avopuoliso (esim. Qvist ym. 1995). Toisaalta Kravdal (1988) havaitsi, että Norjassa avoliitossa lapsia saaneiden eroriski oli suurempi kuin avioliitossa lapsia saaneiden, vaikka äidin puoliso oli myös lapsen biologinen isä (ks. myös Liu 2002, 390–391).

Tutkimusasetelma

Tutkimuksen aineistona käytetään Lapsiperhehankkeen niin sanottua 50 prosentin aineistoa (ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa). Tutkimuskohteena ovat vuonna 2000 ensimmäisen lapsensa saaneet naiset, joita oli aineistossa kaiken kaikkiaan 10 256. Avo- ja avioliitossa elävät on määriteltä Tilastokeskuksen ”perheasema”-luokittelun mukaan.

254

Tutkimuksessa haetaan vastausta kysymykseen: millainen eroriski on naisilla, jotka ensimmäisen lapsen synnyttäessään ovat avioliitossa verrattuna niihin naisiin, jotka ovat avioliitossa ensimmäisen lapsen saadessaan? Lisäksi selvitetään, miten eri sosioekonomiset ja demografiset tekijät vaikuttavat avo- ja avioliitossa olevien ensisynnyttäjien eroriskiin? Löytyykö tekijöitä, jotka erityisesti lisäävät eroriskiä?

Tutkimuskysymyksillä testataan kahta hypoteesia. Ensimmäisen hypoteesin mukaan aikaisemman tutkimuksen perusteella avioliitoista eroamisen on havaittu olevan yleisempää kuin avioliitoista eroamisen, ja tämä sama tulos tulisi löytyä tässäkin aineistossa. Toisen hypoteesin mukaan lapsen syntymä saa avoparin sitoutumaan enemmän toisiinsa, mikä näkyy siten, että he menevät lapsen syntymän jälkeen avioon tai pysyvät avioliitossa.

Eroriskin taustalla olevissa tekijöissä huomio kiinnittyy ennen kaikkea siihen, miten eri muuttujat selittävät eroamisen todennäköisyyttä. Jos esimerkiksi avoparit ovat nuorempia, vähemmän kouluttautuneita ja heidän kiinnittymisensä työelämään on heikompaa kuin aviopareilla, kysymys kuuluu, lisäävätkö nämä tekijät avoparien eroriskiä aviopareihin verrattuna?

Tutkimusmetodina käytetään kuvailevia menetelmiä, elinajan tauluja ja diskreetin ajan tapaushistoriaregressioita. Elinajan taulut ovat klassisia ja yksinkertaisia tapaushistoria-aineiston kuvailukeinoja. Niiden antamaa kuvaa täydennetään diskreetin ajan tapaushistoriaregressiolla, jota käytetään, kun analysoidaan muutosta tietyssä kategorisessa muuttujassa. Tämän tutkimuksen tapahtumana on se, miten ensimmäisen lapsen vuonna 2000 saaneet äidit siirtyvät avo- tai avioliitosta avo- tai avioeroon. Tapaushistoria-aineistoa voidaan analysoida tavallisen logistisen regression avulla. Kontrollimuuttujina ovat äidin ikä, iän neliö, äidin koulutus, äidin työmarkkina-asema, äidin osuus perheen kokonaistuloista, lasten lukumäärä kotitaloudessa, puolison ikä, puolison iän neliö, puolison koulutus ja puolison työmarkkina-asema. Liitetaulukkoissa 1 ja 2 esitetään käytettävien muuttujien tunnuslukuja.

Avioliitossa olleet äidit ovat ensimmäisen lapsen saadessaan keski-ikänsä noin 29-vuotiaita, kun taas avioliitossa olleiden ensimmäisen lapsen saaneiden keski-ikä on noin 27 vuotta. Myös puolisoitten keski-ikä on avioliitossa olleilla korkeampi kuin avioliitossa (31,1 vs. 29,2 vuotta).

Työmarkkina-asemasta on havaittavissa, että avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneet äidit ovat useammin työelämässä. Sama tilanne on myös puoli-soilla. Myös koulutustasossa on havaittavissa ero avioliitossa ja avioliitossa olevien pariskuntien välillä. Avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla sekä äidin että hänen puolisonsa koulutustaso on keskimäärin korkeampi kuin avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla.

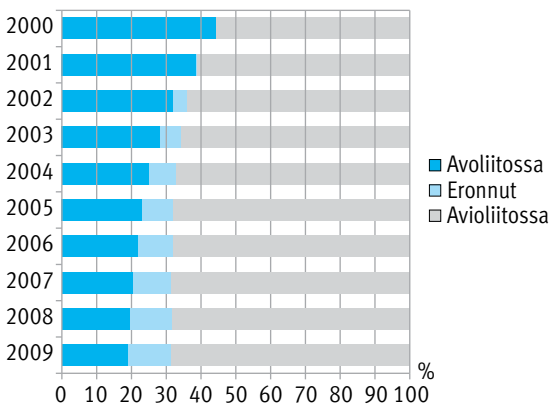
255

Lasten lukumäärässä erot ryhmien välillä ovat pienet. Niillä naisilla, jotka olivat avioliitossa ensimmäisen lapsen saadessaan, lapsia on tarkasteluajanjakson lopussa vuonna 2009 keskimäärin 2,2, kun taas avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla on keskimäärin 2,1 lasta (ks. myös Haataja 2014b, 12). Äidin osuus perheen kokonaistuloista on suurempi niillä äideillä, jotka olivat ensimmäisen lapsen saadessaan avioliitossa.

Tulokset

Aloitamme tulosten tarkastelun siitä, miten vuonna 2000 ensisynnyttäneet siirtyvät siviilisäätöasemasta toiseen. Kuviossa 1 esitetään eri siviilisäätöjen suhteelliset osuudet aineiston eri tarkasteluvuosina. Kuten kuviosta voidaan havaita, pääasiallinen trendi on se, että avioliitossa olevien pariskuntien määrä vähenee tarkasteluajanjakson aikana ja eronneiden määrä kasvaa.

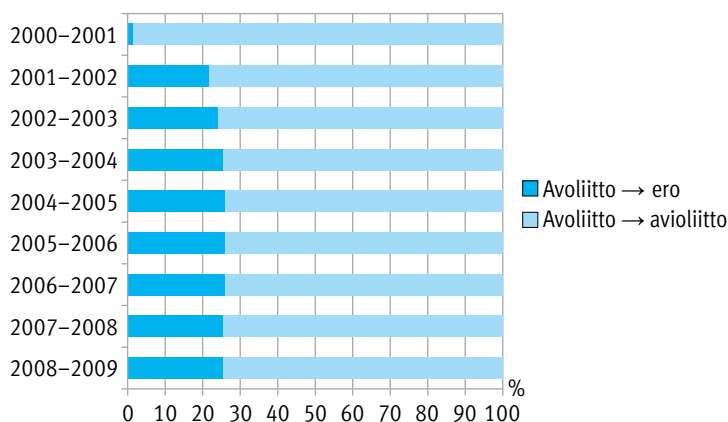
Kuvio 1. Eri siviilisäätöjen suhteelliset osuudet aineistossa vuosina 2000–2009, vuonna 2000 ensimmäisen lapsen saaneet äidit.

Avoliittojen määrä vakiintuu aineistossa hieman alle 70 prosenttiin tarkasteluajanjakson puolivälissä. Selvästi eniten siviilisäätysasemasta toiseen siirryttiin tarkastelun alkupuolella. Vuosina 2000 ja 2001 siirryttiin pääasiassa avoliitosta avoliittoon. Sen sijaan vuodesta 2002 lähtien erojen määrä kasvoi selvästi. Neljä prosenttia kaikista aineistoon kuuluvista, vuonna 2000 ensimmäisen lapsen saaneista äideistä, olivat eronneita vuonna 2002. Vuonna 2009 eronneiden osuus oli koko aineistossa jo noin 13 prosenttia. Avoliitossa olevien määrä väheni tarkastelujaksolla 44 prosentista 19 prosenttiin.

Toinen tapa tarkastella siirtymiä on tutkia avoliitosta avoliittoon tapahtuvien siirtymien määrää verrattuna siirtymiin avoliitosta eroon (kuvio 2). Kuviota tulkitaan siten, että kahden vuoden aikana tapahtuneet siirtymät on suhteutettu niiden yleisyyteen. Esimerkiksi vuonna 2000 avoliitossa olleista ensisynnyttäjäistä 595 henkilöä oli vuonna 2001 aviossa ja 9 henkilöä oli eronnut. Näin ollen 1,5 prosenttia avoliitoista päättyi eroon ja 98,5 prosenttia avoliitosta avoliittoon.

Kuvio 2. Siirtymät avoliitosta avoliittoon tai avoeroon aineistossa.

Siirtyminen avoliitosta avoliittoon on selvästi yleisempää jokaisena tarkasteltavana ajankohtana. Erojen suhteellinen osuus kuitenkin kasvaa koko ajan. Vuonna 2009 jo 25 prosenttia siirtymistä oli avoliitosta eroon.

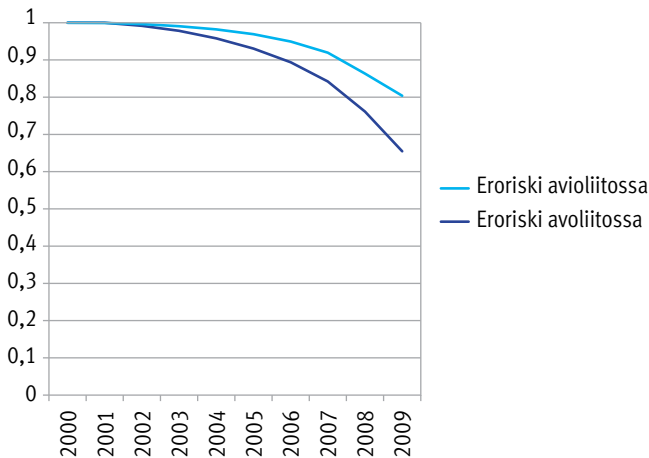
Kaiken kaikkiaan aineistosta on havaittavissa se, että avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneiden siviilisäädystä tapahtuu paljon muutoksia kymmenen vuoden tarkasteluajanjakson aikana, kun taas avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla pysyvyys on yleisempää. Vuonna 2000 avoliitossa olleista vain 27 prosenttia oli tarkasteluajanjakson lopussa vuonna 2009 vielä avoliitossa saman puolison kanssa. Vastaavasti avoliitossa vuonna 2000 olleista peräti 82,3 prosenttia oli edelleen aviossa vuonna 2009 saman puolison kanssa. Äideistä, jotka ensimmäisen lapsen saadessaan olivat avoliitossa, 52 prosenttia avioitui tarkas-

teluajanjakson aikana. Luonnollisesti aineiston havaintoajankohdat (tilanne vuoden lopussa) mahdollistavat suurenkin vaihtelun kalenterivuoden aikana.

Seuraavaksi tarkastelemme ensisynnyttäjien eroriskejä elinajan taulujen avulla (kuvio 3). Kuvio kertoo, kuinka suurella todennäköisyydellä tutkittavat ”jäävät henkiin” eli eivät eroa tarkasteluajanjakson aikana. Elinajan taulujen perusteella riski erota on suurempi avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla. Tulos tukee kuvioiden 1 ja 2 havaintoja.

257

Kuvio 3. Vuonna 2000 ensimmäisen lapsen saaneiden äitien eroriski (elinajan taulut).

Eroriski on varsinkin lapsen syntymän jälkeisinä vuosina hyvin pieni molemmissa ryhmissä. Tämä antaa tukea aikaisempien tutkimusten havainnolle siitä, että yhteisen lapsen syntymä on parisuhteita ylläpitävä tekijä. Eroriski kasvaa avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla enemmän kuin avioliitossa lapsen saaneilla äideillä. Ensimmäisen lapsen syntyessä avoliitossa olleista äideistä kaksi kolmesta ”jää henkiin” eli ei koe tarkasteluajanjakson aikana avo- tai avioeroa. Vastaavasti avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneista äideistä neljä viidestä ei koe avioeroa tarkasteluajanjakson aikana.

Viimeiseksi tarkastelemme, mikä merkitys eri taustamuuttujilla on ensisynnyttäjien eroriskiin (taulukot 1 ja 2, s. 258 ja 259). On mahdollista, että avoliitosta eroavat ovat joiltakin ominaisuuksiltaan erilaisia kuin avioliitosta eroavat. Tätä selvitetään diskreetin ajan tapaushistoriaregressiolla. Regressiokertoimia tulkitaan siten, että miinusmerkki kertoimen edellä tarkoittaa, että siirtyminen tilasta toiseen (tässä tapauksessa avo- tai avioliitosta avo- tai avioeroon) on vähemmän todennäköistä kuin referenssiryhmällä.

Taulukko 1. Eroriskiin vaikuttavat tekijät avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla äideillä (diskreetin ajan tapaushistoriaregressio).

	Kerroin	Keskivirhe	p-arvo	95 %:n luottamusvälit
Vakio	-13,29			
Ikä	-0,64	0,44	0,148	-1,50-0,23
län neliö	0,01	0,01	0,166	-0,00-0,02
Työmarkkina-asema				
Työssä	-1,92	0,62	0,002	-3,13 - -0,71
Työtön	-1,85	1,11	0,097	-4,03-0,34
Työvoiman ulkopuolella	Ref.			
Koulutus				
Ylempi korkea-aste	-0,75	1,12	0,505	-2,95-1,45
Alempi korkea-aste	-0,00	0,53	0,995	-1,05-1,04
Korkeintaan keskiaste	Ref.			
Äidin tulojen osuus kotitalouden kokonaisnettotuloista	0,02	0,02	0,251	-0,01-0,05
Lasten lukumäärä	0,72	0,29	0,014	0,14-1,29
Puolison ikä	0,92	0,53	0,081	-0,11-1,95
Puolison iän neliö	-0,01	0,01	0,100	-0,03-0,00
Puolison työmarkkina-asema				
Työssä	-0,40	1,17	0,733	-2,70-1,90
Työtön	0,17	1,27	0,893	-2,32-2,67
Työvoiman ulkopuolella	Ref.			
Puolison koulutus				
Ylempi korkea-aste	0,49	0,82	0,552	-1,12-2,09
Alempi korkea-aste	-0,07	0,59	0,905	-1,23-1,09
Korkeintaan keskiaste	Ref.			
R ²	0,07			

Taulukko 2. Eroriskiin vaikuttavat tekijät avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla äideillä (diskreetin ajan tapaushistoriaregressio).

	Kerroin	Keskivirhe	p-arvo	95 %:n luottamusvälit
Vakio	-11,84			
Ikä	0,98	0,65	0,131	-0,29-2,25
län neliö	-0,01	0,01	0,131	-0,03-0,00
Työmarkkina-asema				
Työssä	-0,95	0,47	0,043	-1,87 - -0,03
Työtön	-1,62	1,08	0,135	-3,75-0,50
Työvoiman ulkopuolella	Ref.			
Koulutus				
Ylempi korkea-aste	-0,62	0,79	0,438	-2,17-0,94
Alempi korkea-aste	-0,29	0,64	0,653	-1,53-0,96
Korkeintaan keskiaste	Ref.			
Äidin tulojen osuus kotitalouden kokonaisnettotuloista	0,02	0,02	0,270	-0,01-0,05
Lasten lukumäärä	0,23	0,30	0,445	-0,36-0,81
Puolison ikä	-0,76	0,27	0,005	-1,29 - -0,23
Puolison iän neliö	0,01	0,00	0,002	0,00-0,02
Puolison työmarkkina-asema				
Työssä	0,55	1,51	0,717	-2,41-3,50
Työtön	1,19	1,71	0,488	-2,17-4,54
Työvoiman ulkopuolella	Ref.			
Puolison koulutus				
Ylempi korkea-aste	0,47	0,74	0,523	-0,98-1,92
Alempi korkea-aste	-0,03	0,65	0,960	-1,31-1,25
Korkeintaan keskiaste	Ref.			
R ²	0,05			

Avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla ainoastaan äidin työmarkkina-asema ja lasten lukumäärä osoittautuvat tilastollisesti merkittäviksi eroa selittäviksi tekijöiksi (taulukko 1). Työmarkkina-aseman perusteella ne äidit, jotka olivat työssä ennen lapsen syntymää, eroavat harvemmin kuin referenssikategoriana olevat eli ne äidit, jotka olivat ennen lapsen syntymää työvoiman ulkopuolella. Sama tulos saadaan myös avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilta äideiltä. Töissä ennen lapsen syntymää olleet eroavat harvemmin. Aikaisempien tutkimusten mukaan työttömyydellä on havaittu olevan yhteys erojen yleisyyteen (Jalovaara 2001). Tulokset antavat näin ollen osittain tukea tälle havainnolle. Äidin kiinnittymisellä työmarkkinoille vaikuttaa olevan yhteys eroriskiin.

Avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla myös äidin lasten lukumäärä osoittautuu selittäväksi tekijäksi. Tulosten perusteella eroriski kasvaa, kun perheeseen syntyy lisää lapsia. Tätä tulosta voi pitää sangen yllättävänä, sillä aikaisempien tutkimusten mukaan (esim. Liu 2002) lapset ovat liittoja kannatteleva tekijä.

Avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla äidin työmarkkina-aseman lisäksi puolison ikä osoittautuu selittäväksi tekijäksi. Puolison iän kohdalla tulokset osoittavat hieman yllättäen, että avioeroriski pienenee iän myötä, mikä viitannee siihen, että avioeron todennäköisyys on suurempi silloin, kun lapsi tai lapset ovat pieniä. Myös iän neliö, jonka avulla tarkastellaan mahdollisia epälineaarisia vaikutuksia, tukee tätä havaintoa.

Lopuksi tarkastelemme mielenkiinnosta, miten käytetyt sosioekonomiset ja demografiset tekijät vaikuttavat ”avioitumisriskiin” äideillä, jotka vuonna 2000 ensimmäisen lapsen saadessaan olivat avioliitossa (taulukko 3, s. 261). Avioitumisen todennäköisyyteen vaikuttavat monet tekijät. Ikä vaikuttaa avioitumiseen odotetusti eli iän kasvaessa avioituminen yleistyy. Iän neliö osoittaa vastaavasti, että iän yhteys on epälineaarinen, eli avioitumisen todennäköisyys vähenee, jos vanhemmat eivät avioidu muutaman ensimmäisen vuoden aikana ensimmäisen lapsen syntymästä.

Äidin työssäkäynti lisää avioitumisen mahdollisuutta verrattuna työvoiman ulkopuolella olemiseen. Alemman korkea-asteen koulutus lisää ”avioitumisriskiä” verrattuna enintään keskiasteen koulutukseen. Myös puolison koulutustumisella on merkitystä taulukon 3 perusteella. Puolison korkea-asteen koulutus lisää avioitumisen todennäköisyyttä. Perheen lasten lukumäärä vaikuttaa myös avioitumiseen. Perheeseen syntyvät uudet lapset lisäävät avioitumisen todennäköisyyttä.

Taulukko 3. Avioliiton solmimiseen vaikuttavat tekijät avioliitossa ensimmäisen lapsen saaneilla äideillä (diskreetin ajan tapaushistoria regressio).

	Kerroin	Keskivirhe	p-arvo	95 %:n luottamusvälit
Vakio	-4,08			
Ikä	0,08	0,03	0,017	0,01–0,14
län neliö	-0,00	0,00	0,008	-0,00 – -0,00
Työmarkkina-asema				
Työssä	0,23	0,06	0,000	0,11–0,35
Työtön	0,12	0,08	0,129	-0,04–0,28
Työvoiman ulkopuolella	Ref.			
Koulutus				
Ylempi korkea-aste	-0,02	0,06	0,759	-0,13–0,09
Alempi korkea-aste	0,18	0,03	0,000	0,11–0,24
Korkeintaan keskiaste	Ref.			
Äidin tulojen osuus kotitalouden kokonaisnettotuloista	-0,00	0,00	0,055	-0,00–0,00
Lasten lukumäärä	1,03	0,02	0,000	0,98–1,07
Puolison ikä	0,02	0,02	0,373	-0,03–0,07
Puolison län neliö	-0,00	0,00	0,224	-0,00–0,00
Puolison työmarkkina-asema				
Työssä	0,16	0,10	0,135	-0,05–0,36
Työtön	-0,09	0,12	0,450	-0,33–0,15
Työvoiman ulkopuolella	Ref.			
Puolison koulutus				
Ylempi korkea-aste	0,64	0,06	0,000	0,52–0,75
Alempi korkea-aste	0,13	0,03	0,000	0,07–0,20
Korkeintaan keskiaste	Ref.			
R ²	0,09			

Johtopäätökset

Tulosten perusteella niillä äideillä, jotka olivat ensimmäisen lapsen syntyessä avoliitossa, on suurempi eroriski verrattuna äiteihin, jotka olivat avioliitossa ensimmäisen lapsen syntyessä. Tulos on linjassa aikaisempien tutkimusten havaintojen kanssa. Avoliitoista erotetaan useammin kuin avioliitoista. Elinajan taulujen perusteella tarkasteluajanjaksolla joka viides avioliitossa ensimmäisen lapsen saadessaan ollut äiti eroaa. Niistä äideistä, jotka olivat avoliitossa ensimmäisen lapsen saadessaan, eron koki joka kolmas tarkasteluajanjakson aikana.

Avoerojen tutkiminen on hankalaa avoliittojen epävirallisen luonteen vuoksi. Avoerojen on arvioitu olevan Suomessa jopa kolme kertaa yleisempiä kuin avioerojen (Kartovaara 2007). Tässä tutkimuksessa avo- ja avioerojen riskiä arvioitiin asetelmalla, jossa ensimmäisenä tarkasteluvuotena äiti synnyttää ensimmäisen lapsensa. Aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu, että lapset vähentävät eroriskiä. Havainto saa jossain määrin tukea tämän tutkimuksen tuloksista. Avioerojen määrä pysyy pienenä koko tarkasteluajanjakson ajan ja avoeroissakin on havaittavissa vain tarkasteluajanjakson alkuvuosina erojen määrän kasvua. Toisaalta tapaushistoriaregressioanalyysin perusteella uusien lasten syntyminen tarkasteluajanjakson aikana lisäsi eroriskiä niillä äideillä, jotka olivat avoliitossa ensimmäisen lapsen saadessaan.

Ensimmäisen lapsen saadessaan avoliitossa olleiden äitien siviilisäädyn muutos on yleinen. Hyvin usein siirtymä siviilisäädystä tarkoittaa sitä, että äiti siirtyi avoliitosta avioliittoon. Tulokset antavat viitteitä siitä, että lapsen syntymä lisää avoliitossa olevien halukkuutta virallistaa suhteensa.

Kaiken kaikkiaan avoliitot ovat epävakaita kuin avioliitot, mutta pitää myös huomata, että tämänkin artikkelin tulosten perusteella avoliitto johtaa usein avioliittoon. Parisuhteen päättymisen eroon voi olla hyvinkin sopuisa ja molempien osapuolien kannattama ratkaisu. Silti ero on suuri elämänmuutos, joka vaikuttaa kaikkien osallisten elämään.

Lähteet

Airio I. Avioero suomalaisen tapaan. Lähivanhemman ja lasten taloudellinen selviäminen avioerosta. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 196–214.

Amato PR, Previti D. People's reasons for divorcing. Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues* 2003; 24 (5): 602–626.

Andersson G. The impact of children on divorce risks of Swedish women. *European Journal of Population* 1997; 13 (2): 109–145.

Andersson G. Children's experience of family disruption and family formation. Evidence from 16 FFS countries. *Demographic Research, Descriptive findings* 2002; 7 (7): 341–363.

Andersson G, Philipov D. Life-table representations of family dynamics in Sweden, Hungary, and 14 other FFS countries. A project of descriptions of demographic behaviour. *Demographic Research, Research materials* 2002; 7 (4): 67–144.

Billari F. Partnership, childbearing and parenting. Trends of the 1990s. Julkaisussa: Macura M, MacDonald AL, Haug W, toim. *The new democratic regime. Population challenges and policy responses*. Geneva: United Nations, 2005: 63–94.

Coleman D. Partnership in Europe. Its variety, trends and dissolution. Julkaisussa: Rotkirch A, toim. *Finnish yearbook of population research XLVIII*. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos, Suomen Väestötieteen Yhdistys ja Siirtolaisuusinstituutti, 2014: 5–49.

Elzinga CH, Liefbroer AC. Destandardization of family life trajectories of young adults. A cross-national comparison using sequence analysis. *European Journal of Population* 2007; 23 (3): 225–250.

Haataja A. Yksin asuvana EU:ssa. Taloudellinen riski vai mahdollisuus? Julkaisussa: Niemelä M, toim. *Eurooppalaiset elinolot*. Helsinki: Kela, Teemakirja 14, 2014a: 122–150.

Haataja A. Ensisynnyttäjät 2000-luvulla. Äitien työmarkkina-aseman muutokset sekä taustatietoa vanhempainvapaiden kohdentumisesta yrityksiin ja yritysjohtoon mielipiteistä perhevapaisiin. Helsinki: Kela, Työpapereita 63, 2014b.

Hall JH, Fincham FD. Relationship dissolution following infidelity. The roles of attributions and forgiveness. *Journal of Social and Clinical Psychology* 2006; 25 (5): 508–522.

Heaton TB. Time-related determinants of marital dissolution. *Journal of Marriage & Family* 1991; 53 (2): 285–295.

Hoem JM. Educational capital and divorce risk in Sweden in the 1970s and 1980s. Stockholm: Stockholm University, Stockholm Research Reports in Demography 95, 1995.

Jalovaara M. Socio-economic status and divorce in first marriages in Finland 1991–93. *Population Studies* 2001; 55 (2): 119–133.

Jalovaara M. Socioeconomic differentials in divorce risk by duration of marriage. *Demographic Research, Research article* 2002; 7 (16): 537–564.

Jalovaara M. The joint effects of marriage partners' socioeconomic positions on the risk of divorce. *Demography* 2003; 40 (1): 67–81.

Jensen AM, Clausen S. Children and family dissolution in Norway. The impact of consensual unions. *Childhood* 2003; 10 (1): 65–81.

Kalmijn M, Loeve A, Manting D. Income dynamics in couples and the dissolution of marriage and cohabitation. *Demography* 2007; 44 (1): 159–179.

Kartovaara L. Lapset hajoavissa perheissä. Julkaisussa: Tilastokeskus. *Suomalainen lapsi* 2007. Helsinki: Tilastokeskus, 2007: 93–108.

Kiiski J. Suomalainen avioero 2000-luvun alussa. Miksi avioliitto puretaan, miten ero koetaan ja miten siitä selviydytään? Joensuu: University of Eastern Finland, Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in education, humanities, and theology 15, 2011.

Kraval Ø. The impact of first-birth timing on divorce. New evidence from a longitudinal analysis based on the Central Population Register of Norway. *European Journal of Population* 1988; 4 (3): 247–269.

Kurdek LA. Predicting the timing of separation and marital satisfaction. An eight-year prospective longitudinal study. *Journal of Marriage & Family* 2002; 64 (1): 163–179.

Lesthaeghe R. The second demographic transition. Theory and evidence. Julkaisussa: Mason KO, Jensen A-M, toim. *Gender and family change in industrialized countries*. Oxford: Clarendon Press, 1995: 17–62.

Liu G. How premarital children and childbearing in current marriage influence divorce of Swedish women in their first marriages. *Demographic Research, Descriptive findings* 2002; 7 (10): 389–406.

Lyngstad TH, Jalovaara M. A review of the antecedents of union dissolution. *Demographic Research, Review article* 2010; 23 (10): 257–292.

Manning WD, Smock PJ, Majumdar D. The relative stability of cohabiting and marital unions for children. *Population Research and Policy Review* 2004; 23 (2): 135–159.

Prioux F. Cohabitation, marriage and separation. Contrasts in Europe. Paris: INED, *Population and Societies* 422, 2006.

Qvist J, Uhlen M, Sjöberg I. Skilsmässor och separationer. Bakgrund och utveckling. Stockholm: Statistics Sweden, *Demografiska Rapporter* 1, 1995.

Sobotka T, Toulemon L. Changing family and partnership behavior. Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research, Research article* 2008; 19 (6): 85–138.

Stevenson B, Wolfers J. Marriage and divorce. Changes and their driving forces. *Journal of Economic Perspectives* 2007; 21 (2): 27–52.

Teachman J. Stability across cohorts in divorce risk factors. *Demography* 2002; 39 (2): 331–352.

Tilastokeskus. Perheet 2013. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2014a.

Tilastokeskus. Siviilisäädyn muutokset 2013. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2014b.

van de Kaa DJ. Europe's second demographic transition. Washington, DC: Population Reference Bureau, *Population Bulletin* 1987; 42 (1).

Wu L, Musick K. Stability of marital and cohabiting unions following a first birth. *Population Research and Policy Review* 2008; 27 (6): 713–727.

Liitetaulukko 1. Käytettävien muuttujien kuvailu. Vuoden 2000 tilanne.

	Avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneet		Avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneet	
		Keskihajonta		Keskihajonta
Äidin ikä, v, keskiarvo	28,7	4,70	26,6	5,35
Äidin työmarkkina-asema, %				
Työssä	84	0,36	80	0,40
Työtön	2	0,15	3	0,17
Työvoiman ulkopuolella	14	0,34	17	0,37
Koulutus, %				
Korkea-aste	21	0,41	6	0,24
Keskiaste	41	0,49	34	0,47
Perusaste	38	0,49	60	0,49
Äidin tulojen osuus kotitalouden kokonaisnettotuloista, %	39,3	19,52	38,1	17,91
Puolison ikä, v	31,1	5,56	29,2	6,15
Puolison työmarkkina-asema, %				
Työssä	91	0,29	84	0,36
Työtön	5	0,21	9	0,29
Työvoiman ulkopuolella	4	0,20	6	0,25
Puolison koulutus, %				
Korkea-aste	19	0,40	5	0,21
Keskiaste	29	0,46	22	0,41
Perusaste	51	0,50	73	0,44

Liitetaulukko 2. Käytettävien muuttujien kuvailu. Vuoden 2009 tilanne.

	Avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneet		Avoliitossa ensimmäisen lapsen saaneet	
		Keskihajonta		Keskihajonta
Ikä, v, keskiarvo	37,6	4,71	35,6	5,35
Työmarkkina-asema, %				
Työssä	88	0,32	86	0,35
Työtön	7	0,26	9	0,29
Työvoiman ulkopuolella	5	0,21	5	0,22
Koulutus, %				
Korkea-aste	27	0,44	9	0,28
Keskiaste	41	0,49	36	0,48
Perusaste	32	0,47	55	0,50
Äidin tulojen osuus kotitalouden kokonaisnettotuloista, %	46,5	25,34	51,2	27,60
Lasten lukumäärä	2,2	1,08	2,1	0,90
Puolison ikä	39,9	5,65	38,2	6,22
Puolison työmarkkina-asema, %				
Työssä	92	0,27	89	0,31
Työtön	6	0,24	8	0,28
Työvoiman ulkopuolella	2	0,14	3	0,16
Puolison koulutus, %				
Korkea-aste	24	0,43	7	0,26
Keskiaste	31	0,46	26	0,44
Perusaste	45	0,50	67	0,47

Mia Hakovirta, Milla Salin ja Anita Haataja

Onnistuuko lasten kasvatus yksin?

Suomalaisten mielipiteet yksinhuoltajavanhemmista

Johdanto

Suomalaisten arvostus perhettä kohtaan on kasvanut tasaisesti viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana (Paajanen 2007). On puhuttu familistisesta käänteestä, millä on haluttu korostaa perheen, kodin sekä ns. hyvän äitiyden ja vanhemmuuden diskurssia (Jallinoja 2006). Vaikka perheet ovat moninaistuneet ja on syntynyt uudenlaisia perheenä elämisen tapoja, familistiseen perhekäsitykseen peilaten patriarkaalinen ydinperhe määrittyy yhä kulttuurisesti normaaliksi ja muut perhetyyppit poikkeavat jollakin tapaa yhteiskunnan normeista ja yleisesti hyväksytyistä ihanteista (Nätkin 2003; Yesilova 2009). Asenteet yksinhuoltajia kohtaan ovatkin yhä ristiriitaisia.

Monissa, esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa tehdyissä tutkimuksissa on todettu, että yksinhuoltajuuteen liittyy yhä edelleen negatiivinen kaiku, stigma ja häpeä (Ganong ja Coleman 1995; Lewis ja Welshman 1997; Bennett ja Jamieson 1999; Duncan ja Edwards 1999; Rhodes ja Johnson 2000). Erityisesti mediassa ja erilaisilla keskustelupalstoilla yksinhuoltajia on syyllistetty yhteiskunnan eläteiksi ja heihin kohdistuvat asenteet ovat melko negatiivisia (Bullock ym. 2001; Linne ja Jones 2000; Usdansky 2003; Yleisradio 15.10.2010). Sen sijaan Suomessa perhenormien väljentyneen ja yksinhuoltajaperheiden määrän lisääntymisen myötä yksinhuoltajaperheestä on tullut yhä hyväksytympi perhemuoto perinteisen äiti, isä ja lapset -yhdistelmän rinnalle. Yksinhuoltajuus ei myöskään ole ollut Suomessa mitenkään vahvasti esillä tämän päivän perhettä koskeissa julkisissa ”huolidiskursseissa”. Huolta kannetaan enemmänkin siitä, kuinka vanhemmat selviytyvät lasten hoidosta ja vanhemmuudestaan, kuin siitä, millä tavalla muodostuneessa perheessä lapset elävät (Jallinoja 2006, 26; Lammi-Taskula ja Karvonen 2014).

Ennakkoluulot ohjaavat usein ihmisten perhesuhteista käytävää keskustelua enemmän kuin tuntemus ja tieto. Yleinen mielipide ja suhtautuminen yksinhuoltajuuteen heijastavat erilaisia perheideologioita ja sukupuolten välisiä suhteita, eikä mielipidekyselyiden ja tilastojen antama kuva perheestä aina vastaa todellisuutta (Silva ja Smart 1999, 4–11). Kuitenkin yksinhuoltajuudesta käyty

julkinen keskustelu voi vaikuttaa siihen, miten ihmiset kohtelevat yksinhuoltajia ja minkälainen on yksinhuoltajien asema yhteiskunnassa (Bullock ym. 2001). Yksinhuoltajiin kohdistuva stigmatisointi saattaa johtaa myös siihen, että yksinhuoltajat kokevat olevansa alempiarvoisia, mikä puolestaan voi vaikuttaa heidän subjektiiviseen hyvinvointiinsa (Ifcher ja Zarghamee 2014).

Suomessa on tehty hyvin vähän, jos ollenkaan, tutkimusta yksinhuoltajiin kohdistuvista asenteista. Sen sijaan on olemassa monenlaisia yksinhuoltajiin kohdistuvia kulttuurisia tyypittelyjä ja stereotypioita, jotka luovat kuvaa siitä, millaisia yksinhuoltajat ovat ja miten he elämäänsä elävät (Krok 2009, 94–98). Yksinhuoltajuutta koskevan yhteiskunnallisen keskustelun niukkuus voi antaa tilaa sellaisille käsityksille, jotka eivät vastaa elettyä ja koettua yksinhuoltajuutta. Yksinhuoltajien määrä ja sosiodemografinen rakenne näyttävät 2000-luvulla vakiintuneen 1990-luvulla tapahtuneiden muutosten jälkeen (esim. Haataja 2009a ja b), ja sen vuoksi on erityisen kiinnostavaa tarkastella suomalaisten mielipiteitä yksinhuoltajista. Artikkelissa kysymme, miten suomalaiset suhtautuvat yksinhuoltajuuteen ja ovatko mielipiteet muuttuneet viime vuosikymmenen aikana? Tutkimuksen aineistona ovat International Social Survey -aineistot (ISSP) vuosilta 2002 ja 2012 (ks. aineistokuvaus Juutilaisen artikkelista tässä kirjassa). Ensin käymme kuitenkin läpi yksinhuoltajuuteen liitettyjä stereotypioita ja peilaamme niitä yksinhuoltajien asemaan nyky-Suomessa sekä tarkastelemme lyhyesti yksinhuoltajien sosiodemografista asemaa ja sen muutoksia parin vuosikymmenen aikana Suomessa.

Yksinhuoltajuuden myytit ja todellisuus

Yksinhuoltajuuteen on liitetty paljon erilaisia myyttejä ja stereotypioita, jotka elävät yhä yhteiskunnallisissa keskusteluissa (esim. Duncan ja Edwards 1999). Tutkimusta, jossa olisi kartoitettu väestön asenteita ja mielipiteitä yksinhuoltajista, on yllättävän vähän niin kansainvälisesti kuin kansallisestikin. Yksinhuoltajuuteen kohdistuvaa asenne- ja mielipidetutkimusta pitääkin etsiä perheinstituution muutoksiin kohdistuvasta tutkimusperinteestä, laajemmin perheeseen ja avioeroihin kohdistuvista tutkimuksista sekä eron jälkeiseen vanhemmuuteen liittyvästä tutkimuskirjallisuudesta.

Yhteiskunnallisten muutosten sekä perheeseen kohdistuvien arvojen ja asenteiden muutosten myötä myös yksinhuoltajien asema on Suomessa muuttunut merkittävästi (May 2001; Hakovirta 2007; Rantalaiho 2009). 1900-luvun alkupuolella asennoituminen yksinhuoltajaaiteja kohtaan oli paheksuvaa ja holhoavaa (Jousimaa 1983; Rantalaiho 2009). Avioliiton ulkopuolella syntyneet

lapset erotettiin leskien lapsista puhumalla äpäristä ja au-lapsista. Vammaisten ohella yksinhuoltajaäidit saivat kokea moraalista kontrollia, ja yksinäisille äideille yhteisiä olivat köyhyys ja häpeän kokemukset (Tuomaala 2006). Yhteiskunnan avunsaannin ehdoksi asetettiin usein siveellisyyskontrolli ja aviottomien lasten kasvatusta valvomaan nimettiin erityisiä lastenvalvojia (Jousimaa 1983).

270 Naisliikkeen vahvistettua asemaansa modernisoituvassa yhteiskunnassa myös aviottomien äitien asema koheni. Laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista vuonna 1922 (L 173/1922) sekä äitiysavustuslaki vuonna 1937 (L 322/1937) toivat parannuksia yksinhuoltajaäitien ja heidän lastensa tilanteeseen ja yksinhuoltajien asema tasa-arvoistui suhteessa kahden vanhemman perheisiin. Toisaalta Suomessa vielä 1940-luvulla suositeltiin raskauden keskeytyksiä niille yksinhuoltajaäideille, joiden ei katsottu olevan sopivia vanhemmiksi (Nätkin 1997). On kuitenkin syytä muistaa, että politiikka ja asenteet yksinhuoltajaäitejä kohtaan ovat voineet olla varsin erilaisia riippuen siitä, miten yksinhuoltajaksi on päädytty. Sotien jälkeen suurin osa yksinhuoltajista oli leskiä ja leskien osuus yksinhuoltajista oli vielä 1970-luvulla noin 29 prosenttia. Nykyisin leskien osuus yksinhuoltajista on vain muutama prosentti. (Halla 1982; Haataja 2009b.) Toisaalta perhe-eläkejärjestelmäkin oli Suomessa jäljessä vielä 1960-luvun alussa useimmista muista Euroopan maista (Hannikainen ja Vauhkonen 2012, 119).

Avoliiton yleistyminen ja vapaamielinen aborttilainsäädäntö muuttivat asenteita 1970-luvulla ja avioliiton ulkopuolisesta äitiydestä alkoi hävitä häpeän leima, joka siihen oli historiallisesti liitetty (Jousimaa 1983; Hakovirta 2007; Rantalaiho 2009). 1970-luvulla tulivat voimaan nykyaikaisemmat lait lapsen elatuksen tuista (L 1975/704; L 1977/122). Samoihin aikoihin 1970-luvulla sellaiset käsitteet kuin au-äidit, lehtolapset, tynkäperhe, vajaa perhe ja poikkeava perhe katosivat kielenkäytöstä ja suhteellisen neutraali termi yksinhuoltaja vakiintui (Hakovirta 2007). Nykyisin lapsista syntyy jo yli 40 prosenttia avioliiton ulkopuolella, eikä lapsen avioton syntyperä ole mikään sosiaalinen ongelma. Toisaalta pääosa lapsista syntyy avo- tai avioliitossa oleville vanhemmille. Perhetilastojen mukaan vain vajaa 10 prosenttia alle yksivuotiaista elää yhden vanhemman perheissä (esim. Tilastokeskus 2013a). Yesilovan (2009) mukaan 1970-luvulle tultaessa myös hyvinvointivaltion käsitys perheestä alkoi muuttua. Kun aikaisemmin erityisesti naimattomien äitien kasvatuskyky ja vanhemmuus asetettiin muita äitejä helpommin kyseenalaiseksi, pyrittiin nyt tukemaan yksinhuoltajaäitien vanhemmuutta ja lapsen oikeutta ylläpitää suhdetta molempiin vanhempiinsa. Suomessa laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta säädettiin 1980-luvun alussa (L 1983/361) ja lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevilla uudistuksilla tavoiteltiin vanhempien yhteishuoltoa ja jaettua vanhemmuutta. Aikaisemmin yksinhuoltajat kasvattivat lapsensa pääosin yksin, mutta nykyisin useimmilla lapsilla säilyy vanhempien eron jälkeen suhde myös kotitalouden ulkopuolella asuvaan toiseen vanhempaan. Yhteishuollosta on tullut vallitseva huoltajuuksrat-

kaisu, sillä yli 90 prosenttia vanhemmista päätyy erotessaan yhteishuoltajuuteen (Forss ja Säkkinen 2014) ja vanhemmat pyrkivät jakamaan vanhemmuutta myös eron jälkeen (ks. esim. Aholan artikkeli tässä kirjassa). Suuri osa yksinhuoltajaperheiden lapsista myös tapaa muualla asuvaa vanhempaansa säännöllisesti (Hakovirta ja Broberg 2007). Toisaalta, vaikka lapsen huolto- ja tapaamisoikeuslaissa tavoiteltiin jaetun vanhemmuuden ideaalia, perhepolitiikan tasolla jaettua vanhemmuutta ei juuri tueta (Hakovirta ja Rantalaiho 2011; Hakovirta ym. 2015).

Kaikesta huolimatta päävastuu lapsen jokapäiväisestä hyvinvoinnista on yleensä säilynyt äideillä ja yksinhuoltaja lähivanhempana joutuu usein selviytymään yksin monista arjen hoito- ja kasvatustehtävistä. Valtaosa eli 82 prosenttia asumissopimuksista tehdään edelleen niin, että vanhempien asuessa erillään lapsi asuu yleensä äidin luona. Vuorotteluasumisen osuus on noin 10 prosenttia sekä asumis- että tapaamissopimusten määrästä. (Forss ja Säkkinen 2014.) Yksinhuoltajista yli 80 prosenttia on naisia useimmissa maissa (OECD 2015). Silloin harvoin, kun yksinhuoltajilla viitataan miehiin, puhutaan yleensä lasten elämästä poissaolevista isistä tai lasten elatusvelvollisuutta pakoilevista isistä (Bradshaw ym. 1999; Kröger 2005).

Yksinhuoltajuutta on pidetty ongelmallisena myös suhteessa ydinperheide- aaliin, koska isättömyyden on koettu uhkaavan lapsen normaalia kehitystä. Tämä ilmenee yksinhuoltajaperheisiin kohdistuneena voimakkaasti ”patologisoivana” tutkimusperinteenä (Nätkin 2003, 32). Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että yksinhuoltajaperheiden lapset ovat menestyneet kahden vanhemman perheitä hieman heikommien akateemisiin taitoihin, psykologiseen sopeutumiseen, emotionaaliseen hyvinvointiin sekä sosiaalisiin taitoihin liittyvissä mittauksissa. Lisäksi yksinhuoltajavanhempien lapsilla on enemmän riskikäyttäytymistä kuin lapsilla, jotka ovat kasvaneet kahden vanhemman perheissä, mutta erot ovat kuitenkin hyvin pieniä (Ganong ja Coleman 2004, 145). Suomalaisissa tutkimuksissa on saatu samansuuntaisia tuloksia (Sauvola 2001; Broberg 2010; Väänänen 2013). Tästäkään huolimatta yksinhuoltajuutta ei enää nähdä yksinomaan uhkana lasten kasvulle ja kehitykselle, ei ainakaan niin suoraviivaisesti kuin aiemmin. Yksinhuoltajuuteen liitetään myös positiivisia merkityksiä ja se nähdään uusina mahdollisuuksina avaavana kokemuksena niin yksinhuoltajalle itselleen kuin lapsillekin (ks. esim. Emery ja Forehand 2000; Bengtson ym. 2002, 50–51). Myös 2000-luvulla tehdyn suomalaisen kyselytutkimuksen mukaan lapset selviytyivät erosta odotettua paremmin, eikä erosta koitunut vanhemmillekaan niin suuria taloudellisia huolia kuin yleensä on arveltu (Kiiski 2011)¹.

Yksinhuoltajuuden, erityisesti yksinhuoltajaäitiyden, kautta on tulkittu myös moraalisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä. Erityisen vilkasta keskustelua

1 Tosin kyselytutkimuksen vastausprosentti jäi 33:een, joten ei ole tietoa, vastasivatko eri tavoin vaikeuksia kokeneet erovanhemmat yhtä yleisesti.

yksinhuoltajuudesta käytiin 1980- ja 1990-luvuilla Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa, joissa yksinhuoltajaäidit joutuivat uuskonservatiivisia arvoja kannattavien moralisoinnin kohteeksi. Yksinhuoltajia pidettiin syyllisinä omaan tilanteeseensa, eli heidän katsottiin omilla valinnoillaan ja käytöksellään aiheuttaneen ongelmansa. Siksi heidän taloudellista tukemistaan ei pidetty perusteltuna (esim. Murray 1984). Suomessa yksinhuoltajuudesta käyty julkinen keskustelu ei saavuttanut koskaan sellaista mittakaavaa kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa. Kuitenkin myös Suomessa käytiin 1990-luvun alkupuolella moralisoivaa julkista keskustelua yksinhuoltajien oikeudesta yhteiskunnan maksamiin tukiin. Yksinhuoltajia esimerkiksi syyllistettiin työttömyydestä, jota pidettiin muun muassa etuuskien takia omana valintana. Tutkimustulosten mukaan suurin osa yksinhuoltajista kävi työssä silloinkin, kun se ei etuuskien näkökulmasta olisi ollut taloudellisesti kannattavaa (Forssén ja Hakovirta 1999). Ennen 1990-luvun talouslammasta yksinhuoltajaäitien työllisyysaste oli korkeampi kuin muiden äitien, mutta lamavuosina yksinhuoltajien työllisyys väheni jyrkästi ja suhteessa enemmän kuin muiden äitien. Ehkä tämä osaltaan vaikutti Suomesakin käytyyn keskusteluun yksinhuoltajien työttömyydestä ja tukien käytöstä (Forssén ja Hakovirta 1999). Yksinhuoltajaäitien ja muiden äitien työllisyys alkoi parantua 1990-luvun lopulla mutta ei ole saavuttanut lamaa edeltänyttä tasoa.

Mahdollisuudet työmarkkinoille ja kohtuulliseen toimeentuloon ovat yhteydessä koulutustasoon. Nuorimpien kohorttien koulutustaso on noussut huomattavasti kahdessa vuosikymmenessä. Yksinhuoltajaäidit ovat suhteellisesti useammin vain peruskoulun käyneitä kuin parisuhteessa elävät äidit. Myöskään vähintään yliopistollisen loppututkinnon suorittaneiden osuuden kasvu ei ole ollut yhtä vakaata yksinhuoltajaäideillä kuin muilla äideillä, mikä voi osaltaan selittää heidän heikkoa työmarkkina-asemaansa. (Haataja 2009a, 105.) Kansainvälisissä vertailuissa yksinhuoltajien työssäkäynti on kuitenkin Suomessa yleisempää kuin useimmissa muissa OECD-maissa. Tosin ero muihin maihin on kaventunut 1980-lukuun verrattuna (OECD 2011, 238).

Yksinhuoltajaäidit eivät olekaan suostuneet ottamaan vastaan niitä yhteiskunnan luomia määrityksiä, joita heille on annettu marginaalisen asemansa vuoksi, vaan he kuvaavat itsensä aktiivisina toimijoina ja arjen pärjääjinä, jotka pyrkivät olemaan läsnä lastensa arjessa (Krok 2009). Suomessa yksinhuoltajuudesta käyty moraalidiskurssi onkin ollut Yhdysvaltoja ja Isoa-Britanniaa vähäisempää. Tätä selittää osaksi se, että suomalaisen perhepolitiikkaan ei ole sisältynyt yksinhuoltajien taloudellinen tukeminen erityisillä tuilla, lukuun ottamatta yksinhuoltajavähennyksiä verotuksessa 1990-luvun alkupuolelle saakka ja niitä sen jälkeen kompensoivia yksinhuoltajakorotuksia lapsilisiin. Yksinhuoltajat ovat myös olleet aktiivisia työmarkkinoilla, ja teiniäitiyskin on ollut kohtalaisen harvinaista (Hiilamo 2002; Hakovirta 2006; Rantalaiho 2009).

Yksinhuoltajiin kohdistuneen keskustelun vähäisyyttä 2000-luvulla voi selittää se, että yksinhuoltajien määrä ja sosiodemografinen rakenne näyttävät vakiintuneen 1990-luvun suurten muutosten jälkeen (esim. Haataja 2009a ja b). Yksinhuoltajien määrä kasvoi 1990-luvulla kolmanneksella ja oli 2000-luvun alussa kasvanut jo nykyiseen lähes 120 000:een (Tilastokeskus 2013b). Yksinhuoltajaperheiden osuus kaikista lapsiperheistä kasvoi 14 prosentista 20 prosenttiin. Muihin lapsiperheisiin verrattuna yksinhuoltajaperheet ovat usein pienempiä ja yksilapsisia. Lisäksi yksinhuoltajaperheissä lapset ovat useammin kuin muissa lapsiperheissä jo kouluikäisiä, koska lapsiperheiden eronneisuus kasvaa lasten iän karttuessa (Haataja 2009b).

Edellä luetellut sosioekonomiset muutokset ja erot kahden vanhemman perheisiin selittävät sitä, miksi yksinhuoltajaperheet kohtaavat useammin toimeentuloriskejä kuin muut lapsiperheet. Yksinhuoltajia kansainvälisesti vertailtaessa Suomi luetaan niihin maihin, joissa yksinhuoltajaperheiden köyhyysaste on, muiden Pohjoismaiden tapaan, OECD-maiden alhaisimpia, mutta kuitenkin korkeampi kuin muiden lapsiperheiden (Forssén ja Ritakallio 2009; OECD 2011, 238). Verrattuna 1980-lukuun niin yksinhuoltajaperheiden kuin muidenkin lapsiperheiden ja kotitalouksien suhteellinen köyhyysaste on noussut, mutta 2000-luvulla yksinhuoltajien köyhyysaste on huomattavasti suurempi kuin 1990-luvulla. Yksinhuoltajaperheiden taloudellinen tilanne onkin useammin kuin muilla lapsiperheillä sellainen, että menojen kattaminen on hankalaa eikä rahaa jää säästöön (Salmi ym. 2014, 88 ja 93). Yksinhuoltajien pienituloisuuden yleisyys näkyy myös siinä, että heistä suurempi osuus kuin muista kotitalousryhmistä saa vuosittain ainakin jonkin aikaa toimeentulotukea. Sen sijaan yli vuoden tai useampia vuosia peräkkäin toimeentulotukea saavia yksinhuoltajia on suhteessa vähemmän kuin tuen piiriin kuuluvassa suuressa yksin asuvien ryhmässä (Haataja 2013). Yksinhuoltajien toimeentulo-ongelmista huolimatta heidän tilanteestaan on käyty yllättävän vähän julkista keskustelua 2000-luvulla.

Yksinhuoltajuuteen kohdistuva mielipidetutkimus

Varsinaista tutkimusta yksinhuoltajiin kohdistuvista asenteista on vähän. Valentovan (2007) vertailevassa tutkimuksessa on tarkasteltu kansalaisten asenteita perhepolitiikkaa sekä perhe- ja sukupuolirooleja kohtaan. Tutkimuksen aineistona käytettiin ISSP-dataa vuodelta 2002 (ks. aineiston kuvaus Juutilaisen artikkelista tässä kirjassa). Tulosten mukaan kaikissa tutkimusmaissa² avoliittoi-

2 Saksa, Itävalta, Unkari, Liettua, Hollanti, Tšekki, Slovenia, Puola, Kypros, Belgia ja Suomi.

hin suhtauduttiin myönteisesti ja avioeroja pidettiin hyväksyttävänä. Sen sijaan useimmissa maissa ajateltiin, että kun perheeseen syntyy lapsia, vanhempien pitäisi olla naimisissa. Kaiken kaikkiaan Suomessa kannatettiin ei-traditionaalisia perhearvoja, mutta asenteet yksinhuoltajia kohtaan olivat selvästi kriittisempiä kuin esimerkiksi Itä-Saksassa, Itävallassa tai Hollannissa. Näyttää siis siltä, että ihmiset eivät niinkään kanna huolta perinteisten perheinstituutioiden kuten avioliiton muutoksesta, mutta yksinhuoltajuuteen liitetään edelleen jonkinlaisia huolitulkintoja.

Asenteiden yksinhuoltajia kohtaan on raportoitu muuttuneen 1990-luvulta 2000-luvulle myös Suomessa samalle ajanjaksolle kohdentuvassa, naisten ja miesten taloudellisen tasa-arvon muutoksia käsittelevässä tutkimuksessa (Haataja ym. 2007). Siinä kuvataan eurooppalaisen asennetutkimuksen (EVS, European Values Study³) pohjalta, miten naisten ja miesten käsitys kahden vanhemman tarpeesta lapsiperheessä on vähentynyt. Niiden naisten ja miesten osuus, jotka olivat samaa mieltä väitteen kanssa, että ”kasvaakseen onnellisena lapsi tarvitsee kodin, jossa on äiti ja isä”, väheni selvästi vuodesta 1990 vuosiin 1996 ja 2000. Naisista väitteen kanssa samaa mieltä olevien osuus laski 81:stä 52 prosenttiin ja miehistä 90:stä 70 prosenttiin 1990-luvun kuluessa (Haataja ym. 2007, 155–156)⁴. Suhtautuminen yksinhuoltajuuteen muuttui siis selvästi myönteisemmäksi 1990-luvulta 2000-luvulle tultaessa.

Morin (2011) on tutkinut erilaisiin perhemuotoihin kohdistuneita asenteita Yhdysvalloissa. Tutkimuksessa kysyttiin, mitä mieltä vastaajat olivat perheeseen kohdistuvista muutoksista (esim. ihmiset elävät yhdessä ilman että ovat avioliitossa, naimattomat pariskunnat saavat lapsia, samaa sukupuolta olevat pariskunnat kasvattavat lapsia, yksinäiset naiset saavat lapsia) ja vastaajia pyydettiin arvioimaan, ovatko nämä muutokset yhteiskunnan kannalta myönteisiä vai kielteisiä. Yksinhuoltajuuteen suhtauduttiin selvästi negatiivisimmin, ja 69 prosenttia vastaajista arvioi, että yksinäisten naisten lastensaanti on haitaksi yhteiskunnalle. Kielteisesti perheen muutoksiin suhtautuvista lähes kaikki olivat sitä mieltä, että yksinäisten naisten lastensaanti on haitaksi yhteiskunnalle.

Perhearvoiltaan traditionaalisena pidetyssä Japanissa on tehty tutkimus (Choe ym. 2014) perhearvojen muutoksesta vuosien 1994 ja 2009 välillä. Tulosten mukaan vain 20 prosenttia väestöstä hyväksyy avoliiton tai sen, että vanhemmat eivät ole naimisissa lasten syntyessä. Nämä asenteet ovat pysyneet melko vakaina tutkimusvuosien välillä. Sen sijaan suhtautuminen avioeroihin on muuttunut selvästi kielteisemmäksi. Kun vuonna 1994 noin 30 prosenttia

3 Ks. <http://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/EVS.aspx>.

4 Muutoksia ei tässä tutkimuksessa kuitenkaan analysoitu, vastaajien sukupuolta lukuun ottamatta, muiden tekijöiden suhteen.

japanilaisista oli sitä mieltä, että vanhempien pitäisi pysyä yhdessä, jos heillä on lapsia, vuonna 2009 reilusti yli puolet oli väittämän kanssa samaa mieltä. Tämä siitä huolimatta, että Japanissa avioerot ovat lähes yhtä yleisiä kuin Euroopassa. Asenteita selitti eniten sukupuoli, koulutus ja perhetyyppi. Miehet kannattavat naisia enemmän traditionaalisia perhearvoja ja suhtautuvat myös avioeroihin naisia kielteisemmin. Korkeammin koulutetut suhtautuvat myönteisemmin avioeroihin kun vähemmän koulutetut. Myös itse eronneet kannattavat muita useammin ei-traditionaalisia perhearvoja. Etenkin naisten asenteet muuttuivat eron myötä suvaitsevaisemmaksi avioeroja kohtaan.

Tutkiessaan australialaisella aineistolla avioeron tai vanhemman kuoleman vaikutuksia asenteisiin Amato (1988) havaitsi, että ne henkilöt, jotka olivat lapsena kokeneet vanhempien eron tai kuoleman, suhtautuivat muita kielteisemmin avioeroihin ja siihen, voiko yksinhuoltaja kasvattaa lapsia. Myös muutamissa muissa aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu perhetyypillä olevan yhteyttä avioeroasenteisiin, joskin tulokset poikkeavat jonkin verran Amaton tuloksista. Yksinhuoltajaperheissä ja uusperheissä kasvaneet suhtautuivat avioeroon myönteisemmin kuin kahden huoltajan perheissä kasvaneet (Coleman ja Ganong 1984; Trent ja South 1992). Myös jo kerran eronneet suhtautuivat avioeroon muita ryhmiä myönteisemmin (Whitton ym. 2013).

Aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu, että naiset kannattavat usein miehiä enemmän ei-traditionaalisia perhearvoja ja suhtautuvat usein miehiä liberaalimmin avioeroihin ja yksinhuoltajuuteen (Amato 1988; Trent ja South 1992; Choe ym. 2014). Ikä on yhteydessä asenteisiin siten, että nuoret ovat vanhempia ikäluokkia suvaitsevaisempia erilaisia perhejärjestelyjä kohtaan (Trent ja South 1992). Korkeammin koulutettujen ja ylemmässä sosioekonomisessa asemassa olevien henkilöiden on havaittu olevan asenteiltaan liberaalimpia kuin muiden (Trent ja South 1992). Siviilisäädyn ja perherakenteen on myös havaittu vaikuttavan perheasenteisiin. Naimattomat henkilöt ovat asenteiltaan traditionaalisempia kuin naimisissa olevat (Choe ym. 2014). Ne, jotka ovat eläneet lapsuudessa itse yksinhuoltajaperheessä, suhtautuvat myönteisemmin avioeroihin ja uskovat, että lasten kasvattaminen onnistuu myös yksinhuoltajaperheissä (Trent ja South 1992). Toisaalta on myös havaittu, että vanhempien eron kokeneiden asenteet avioeroja kohtaan ovat kielteisemmät kuin niiden, jotka ovat eläneet lapsuutensa kahden vanhemman kanssa. Tosin ajan kuluessa asenteet muuttuvat suvaitsevaisemmiksi. (Amato 1988.) Näitä muista maista saatuja havaintoja ei ole aiemmin testattu Suomen väestöä edustavilla aineistoilla, ja olemme kiinnostuneita siitä, miten nämä tutkimustulokset pätevät Suomessa.

Tutkimuskysymykset, aineisto ja muuttujat

Edellä mainitut keskustelut ovat vahvoja argumentteja sen puolesta, että myös suomalaisen väestön asenteita yksinhuoltajia kohtaan tulisi tarkastella hienosyisemmin ja analysoida, millä tavoin näkemykset vaihtelevat eri väestöryhmissä. Artikkelin tavoite onkin tarkastella väestön asenteita yksinhuoltajia kohtaan 2000-luvulla, kun yksinhuoltajien suuret sosiodemografiset muutokset ovat jääneet taakse. Tutkimuskysymykset ovat seuraavat: Millä tavoin suomalaiset suhtautuvat yksinhuoltajiin? Miten asenteet yksinhuoltajia kohtaan vaihtelevat eri väestöryhmissä? Onko asenteissa tapahtunut muutoksia vuosien 2002 ja 2012 välillä?

Tutkimuksen aineistona ovat ISSP:n Suomen aineistot vuosilta 2002 ja 2012. Vuonna 2002 vastaajia oli 1 353 ja vuonna 2012 vastaajia oli 1 171. Tätä tutkimusta varten aineistot on yhdistetty, ja lopullisessa tutkimusaineistossa on vastaajia kaikkiaan 2 524. Suhtautumista yksinhuoltajuuteen on arvioitu seuraavan kysymyksen avulla: ”Lapset varttuvat erityyppisissä perheissä. Mitä mieltä olet seuraavasta väittämästä: Yksi vanhempi pystyy kasvattamaan lapsen yhtä hyvin kuin molemmat vanhemmat yhdessä”. Vastausvaihtoehtoina on ollut viisiportainen Likert-asteikko (täysin samaa mieltä – täysin eri mieltä) sekä kuudes ”en osaa valita” -vaihtoehto, joka on rajattu analyyseissä pois. Kysymyksen sanamuoto ja kehystys vaikuttavat ihmisten mielipiteisiin (esim. Kangas 1997), emmekä voi olla varmoja, miten vastaajat kysymyksen ymmärtävät. Tulkitsemme kysymyksen kuitenkin kuvaavan asennoitumista yksinhuoltajuuteen yleisemminkin, vaikka kysymyksen muotoilussa puhutaan lasten kasvatuksesta.

Tutkimuksen selitettävä muuttuja on siis rakennettu edellä mainitusta väittämästä, ja muuttuja on luokiteltu uudelleen kolmiluokkaiseksi: samaa mieltä olevat, eri mieltä olevat ja ei osaa sanoa -luokka. Selittäviä muuttujia ovat ajankohta (vuosi 2002 ja 2012), vastaajan sukupuoli, ikä, koulutus, siviilisäätty ja perheen elinvaihe eli onko perheessä lapsia vai ei. Vastaajat on luokiteltu iän mukaan kolmeksi samankokoiseksi ryhmäksi: eli 15–36-vuotiaat, 37–55-vuotiaat ja 56–75-vuotiaat. Koulutusta on aineistossa kysytty yhdeksänluokkaisella muuttujalla, joka erottelee vastaajan koulutuksen vielä peruskoulussa olevista aina ylemmän yliopistotutkinnon suorittaneisiin. Analyyseissä koulutusta käytetään kolmiluokkaisena erottelemaan vähäisen koulutuksen (esim. peruskoulu, kansakoulu), keskiasteen koulutuksen (esim. ammattikoulu, lukio, opistotason ammatillinen koulutus, ammattikorkeakoulu) sekä korkeakoulutuksen (korkeakoulu) saaneet vastaajat.

Analyysimenetelminä käytetään suorien jakaumien tarkastelun ohella multinomiaalista logistista regressioanalyysiä, koska selitettävässä muuttujassa on kolme luokkaa (Hosmer ja Lemeshow 2000). Multinomiaalista logistista regressioanalyysia hyödynnetään tarkastelussa, jossa kaikki selittävät muuttujat

ovat mukana samassa mallissa, mutta mallinnus tehdään askeltavasti. Referenssiluokkana regressioanalyysissä käytetään samaa mieltä olevia, eli niitä, joiden mielestä yksinhuoltaja pystyy kasvattamaan lapsen yhtä hyvin kuin vanhemmat kahden huoltajan perheissä. Tähän luokkaan verrataan väitteen kanssa eri mieltä sekä ei samaa eikä eri mieltä olevia. Regressioanalyysin osalta raportoidaan ns. vetosuhteet, tilastolliset merkitsevyydet ja keskivirheet. Käytettyjen mallien hyvyyden arvioinnissa käytetään ns. pseudoselityssastetta eli Nagelkerken R²-testiä sekä oikein luokiteltujen tapausten osuutta.

Suomalaisten asenteet yksinhuoltajia kohtaan

Analyysit aloitetaan kuvailevilla menetelmillä, jolloin ensin tarkastellaan, miten väestön mielipiteet eroavat kahden ajanjakson välillä, vuodesta 2002 vuoteen 2012 (taulukko 1). Vuonna 2002 noin 30 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, että yksinhuoltaja kykenee kasvattamaan lapsen yhtä hyvin kuin kaksi vanhempaa yhdessä. Kuitenkin noin puolet vastaajista on väittämän kanssa eri mieltä eikä koe, että yksinhuoltajat selviytyvät lasten kanssa samalla tavalla kuin vanhemmat kahden huoltajan perheissä. Kymmenessä vuodessa asenteet ovat muuttuneet suvaitsevaisemmiksi ja vuonna 2012 väittämän kanssa samaa mieltä oli jo lähes puolet vastaajista. Eri mieltä olevien osuus oli kuitenkin vielä melko suuri, sillä lähes 40 prosenttia oli edelleen vuonna 2012 sitä mieltä, että yksinhuoltaja ei selviydy lasten kasvatuksesta yhtä hyvin kuin molemmat vanhemmat yhdessä.

Taulukko 1. Väestön mielipiteet siitä, pystyykö yksi vanhempi kasvattamaan lapsen yhtä hyvin kuin kaksi vanhempaa. Suorat jakaumat vastauksista, %.

	Samaa mieltä	Eri mieltä	Ei osaa sanoa	N
2002	30,4	50,9	18,7	1 242
2012	45,7	38,3	16,1	1 115
Muutos, prosenttiyksikköä	+15,3	-12,6	-2,6	

Seuraavaksi tarkastelemme yksinhuoltajiin kohdistuvia asenteita tarkemmin erilaisten taustamuuttujien suhteen (taulukko 2, s. 278). Kuten oletimme, sukupuolten välillä on selviä eroja mielipiteissä ja erot ovat tilastollisesti merkitseviä molempina tarkasteluvuosina. Tämä on havaittu myös aikaisemmissa tutkimuksissa. Naiset suhtautuvat yleensä miehiä liberaalimmin avioeroihin ja yksinhuoltajuuteen (Amato 1988; Trent ja South 1992; Choe ym. 2014). Vuonna

2002 miehistä noin 20 prosenttia ja naisista 38 prosenttia oli sitä mieltä, että yksinhuoltaja selviytyy lasten kasvatuksesta yksin. Eri mieltä väittämän kanssa oli miehistä 62 prosenttia ja naisista 42 prosenttia. Vuonna 2012 miehistä 34 prosenttia ja naisista 54 prosenttia arvioi, että yksinhuoltajavanhempi pystyy kasvattamaan lapsen yhtä hyvin kuin molemmat vanhemmat yhdessä. Miehet siis suhtautuvat yksinhuoltajuuteen selvästi naisia varautuneemmin, mutta sekä miesten että erityisesti naisten asenteet ovat muuttuneet myönteisemmiksi.

Taulukko 2. Mielipiteet väitteestä yksinhuoltajien kykyyn kasvattaa lapsia verrattuna kahden vanhemman perheisiin taustamuuttujien suhteen vuosina 2002 ja 2012, %.

	Samaa mieltä		Eri mieltä		Ei osaa sanoa	
	2002	2012	2002	2012	2002	2012
Sukupuoli						
Mies	20,4	34,0	17,3	15,4	62,3	50,6
Nainen	38,1	54,5	19,8	16,6	42,1	28,9
Ikä						
15–36	36,2	51,5	20,4	15,3	43,5	33,1
37–55	36,9	49,8	21,4	16,6	41,8	33,5
56–75	28,7	45,9	22,1	19,2	49,1	34,9
Koulutus						
Korkeakoulutus	27,5	45,1	18,5	15,3	54,1	39,6
Keskiaste	31,2	45,1	14,4	16,9	51,7	38,0
Perusaste	29,5	49,5	19,1	15,9	51,4	34,6
Siviilisääty						
Asuu puolison kanssa	28,2	40,9	17,4	15,1	54,7	44,0
Eronnut	45,5	58,2	19,8	16,3	34,7	25,5
Leski	30,3	63,0	27,3	14,8	42,4	22,2
Yksin asuva	28,9	48,9	22,8	17,6	48,3	33,4
Perherakenne						
Lapsia	33,7	47,3	16,1	17,9	51,1	40,4
Ei lapsia	28,6	44,8	20,4	12,3	51,0	37,2

Aikaisemman tutkimuksen perusteella voisimme myös olettaa, että ikä on yhteydessä asenteisiin siten, että nuoret ikäluokat suhtautuisivat myönteisemmin yksinhuoltajuuteen ja olisivat vanhempia ikäluokkia suvaitsevaisempia erilaisia perhejärjestelyjä kohtaan (Trent ja South 1992). Myös yksinhuoltajien

yhteiskunnallinen asema ja yksinhuoltajiin liittyvä moraalinen keskustelu on saanut erilaisia sävyjä eri aikakausina (esim. May 2001; Rantalaiho 2009) ja sillä voi olla vaikutuksia eri ikäluokkien näkemyksiin yksinhuoltajista. Tulosten mukaan nuoremmat ikäluokat suhtautuvat jonkin verran myönteisemmin yksinhuoltajiin, tosin vanhemmissa ikäryhmissä myönteisesti suhtautuvien osuus on kasvanut eniten.

279

Perheeseen liittyvien asenteiden on todettu sekä naisilla että miehillä riippuvan mm. sosioekonomisesta asemasta ja perherakenteesta. Tässä aineistossa sosioekonomiseen asemaan vaikuttavista tekijöistä tutkimme koulutusta. Hieman yllättäen koulutus ei näyttäisi olevan yhteydessä yksinhuoltajiin kohdistuviin asenteisiin, vaikka aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu, että korkeammin koulutetut suhtautuvat esimerkiksi avioeroihin myönteisemmin kuin vähemmän koulutetut (Choe ym. 2014). Korkeammin koulutetuista hieman suurempi osuus (40 prosenttia) ajattelee, että yksinhuoltajat selviytyvät lasten kasvatuksesta yhtä hyvin kuin kaksi vanhempaa, mutta ero vähemmän koulutettuihin ei ole iso eikä tilastollisesti merkitsevä. Toisaalta juuri vähiten koulutettujen keskuudessa asenteet ovat muuttuneet muihin ryhmiin verrattuna eniten myönteisemmiksi. Tämä voi johtua siitä, että vähiten koulutetuilla avioerot ovat yleisimpiä (esim. Jalovaara 2007), jolloin he myös suhtautuvat muita myönteisemmin yksinhuoltajuuteen. Jalovaaran (2007) mukaan aviopuolisoiden eroriskit olivat 1990-luvun alussa sitä pienemmät, mitä paremmassa sosiaalisessa asemassa puoliset olivat.

Siviilisäädyn ja perherakenteen on myös havaittu vaikuttavan perheasenteisiin. Testaamme, miten hyvin tämä pitää paikkansa suomalaisessa aineistossa. On oletettavissa, että ne, jotka ovat itse kokeneet yksinhuoltajuuden joko elämällä itse lapsuudessa yksinhuoltajakotitaloudessa tai ovat itse eronneet tai kokeneet molemmat, olisivat asenteiltaan suvaitsevaisempia yksinhuoltajia kohtaan (Trent ja South 1992; Whitton ym. 2013). Koska aineiston avulla emme kykene tarkastelemaan lapsuuden olosuhteita, selvitämme, miten nykyinen siviilisäätö ja perherakenne ovat yhteydessä asenteisiin. Tulosten mukaan siviilisäätö on yhteydessä mielipiteisiin ja yhteys on tilastollisesti merkitsevä. Eronneet, lesket ja myös yksin asuvat suhtautuvat selvästi myönteisemmin yksinhuoltajien kykyyn kasvattaa lapsia kuin puolison kanssa asuvat. Myönteisesti yksinhuoltajiin suhtautuvien yksin asuvien ja leskien osuus on jopa kaksinkertaistunut. Se, onko perheessä lapsia, ei näytä olevan yhteydessä yksinhuoltajuuteen kohdistuviin asenteisiin.

Seuraavaksi tarkastelemme multinomiaalisen regressioanalyysin avulla, miten eri taustamuuttujat ovat yhteydessä yksinhuoltajien kasvatuskykyä koskeviin mielipiteisiin. Selitettävän muuttujan referenssiluokkana on samaa mieltä olevat. Analyysi on toteutettu askeltavasti siten, että malliin lisätään muuttujia yksi kerrallaan aloittaen muuttujasta, jonka korrelaatio selittävän muuttujan kanssa on suurin (ajankohta). Pyrkimyksenä on selvittää, miten selittävien muuttujien lisääminen muuttaa mallien selitysosuuksia. Tulokset on raportoitu

taulukossa 3. Multinomiaalinen regressioanalyysi vahvistaa edellä esitettyjen kuvailevien analyysien tuloksia.

Taulukko 3. Multinomiaalinen regressioanalyysi suomalaisten näkemyksistä yksinhuoltajien kyvystä kasvattaa lapsia yhtä hyvin kuin kahden vanhemman perheet^a.

280

	Malli 1		Malli 2		Malli 3	
	EOS	Eri mieltä	EOS	Eri mieltä	EOS	Eri mieltä
	OR	OR	OR	OR	OR	OR
Ajankohta						
2002	1,8***	2,0***	1,9***	2,2***	1,9***	2,2***
2012	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Sukupuoli						
Mies			1,5**	2,7***	1,5**	2,7***
Nainen			Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Ikä						
15–36-vuotiaat			0,7	0,8*	0,8	0,7*
37–55-vuotiaat			0,8*	0,7*	0,7	0,7*
56–75-vuotiaat			Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Koulutus						
Perusaste			0,9	0,8	0,9	0,8
Keskiaste			0,9	0,9	0,9	0,9
Korkea-aste			Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Siviilisääty						
Asuu puolison kanssa					1,5	2,4***
Yksin asuva					1,6	1,9**
Leski					1,0	1,1
Eronnut					Ref.	Ref.
Perhetyyppi						
Ei lapsia					1,5*	1,0
Lapsia					Ref.	Ref.
R ² (Nagelkerke)	0,029		0,103		0,107	
Oikein luokitellut tapaukset, %	48,5		52,9		52,9	

^a Referenssikategoriana Samaa mieltä olevat.
Tilastollinen merkitsevyys: *p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001.

Tulosten mukaan yksinhuoltajiin kohdistuvat mielipiteet ovat yhteydessä ennen kaikkea ajankohtaan. Ajankohdan vaikutus vain voimistuu, kun malliin lisätään muitakin muuttujia. Mielipiteet ovat 2000-luvulla muuttuneet selvästi myönteisemmiksi yksinhuoltajia kohtaan, vaikka muuten suomalaiset ovat perheeseen kohdistuneissa mielipiteissä hyvinkin perinteisiä (ks. esim. Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa). Johtuuko muutos siitä, että yksinhuoltajuudesta on käyty vähemmän julkista keskustelua ja heidän asemansa on vakiintunut ja ”normalisoitunut” 2000-luvulla? Onko yksinhuoltajaperhe yleistynyt perhetyyppinä niin, että ihmiset hyväksyvät yksinhuoltajaperheet entistä paremmin?

Kun malliin lisättiin (malli 2) sosiodemografisia taustamuuttujia, havaittiin, että miehet suhtautuvat naisia selvästi kielteisemmin yksinhuoltajuuteen. Suomessa perinteiset sukupuoliroolit elävät yhä vahvasti (ks. myös Salinin ym. artikkeli tässä kirjassa) ja miehet ajattelevat naisia useammin, että perheessä tulisi olla kaksi aikuista. Naiset suhtautuvatkin myönteisemmin avioeroihin ja erilaisiin perhemalleihin sekä saattavat helposti samaistua yksinhuoltajien asemaan, ja siksi naisten mielipiteet ovat miehiä suvaitsevaisempia. Ikä on yhteydessä yksinhuoltajiin kohdistuviin mielipiteisiin siten, että vanhemmat ovat nuoria useammin väittämän kanssa eri mieltä. Vanhempien ikäpolvien mielipiteet ovatkin usein perinteisempiä, ja heidän käsityksensä yksinhuoltajuudesta voivat kummuta vuosikymmenten takaa, jolloin yksinhuoltajuuteen kohdistui selvästi enemmän negatiivista stigmaa kuin nykyisin. Koulutus ei näytä selittävän suuresti yksinhuoltajiin kohdistuvia mielipiteitä.

Kolmannessa mallissa lisäsimme analyysiin perhesuhteisiin liittyviä muuttujia. Erityisesti parisuhteessa elävät ja yksin elävät ovat muita kriittisempiä yksinhuoltajia kohtaan. Lesket ja eronneet ovat mielipiteiltään suvaitsevaisempia, mikä voi johtua siitä, että itse koettu vanhempien ero, oma ero tai yksinhuoltajuus lisää suvaitsevaisuutta yksinhuoltajia kohtaan (Amato 1988; Trent ja South 1992).

Johtopäätökset

Ydinperheen pitäminen normaalina perheenä on vaikuttanut siihen, että muunlaisia perhemuotoja ei ole määritelty kulttuurisesti normaaleiksi perheiksi ja yksinhuoltajuuden kautta on tulkittu monia yhteiskunnallisia ja moraalisia kysymyksiä. Tämä keskustelu on osaltaan vaikuttanut siihen, miten yksinhuoltajiin on suhtauduttu ja minkälaisia myyttejä yksinhuoltajuuden ympärille on rakentunut. Kuitenkin samalla, kun yksinhuoltajuus on muuttanut muotoaan ja muun muassa yhteishuoltajuus on yleistynyt, on myös suhtautuminen yksinhuoltajuuteen muuttunut merkittävästi viime vuosikymmenten aikana (esim.

May 2001; Rantalaiho 2009). Tässä artikkelissa tarkastelimme, miten suomalaiset suhtautuivat yksinhuoltajien kykyyn selvittää kasvatustehtävistään kahden vanhemman perheisiin verrattuna 2000-luvun Suomessa ja ovatko mielipiteet muuttuneet 2010-luvulle tultaessa.

Tulosten mukaan mielipiteet ovat selkeästi muuttuneet positiivisemmiksi. Yksinhuoltajuudesta on tullut selkeästi hyväksyttävämpi perhemuoto tutkitulla tarkasteluperiodilla vuosien 2002 ja 2012 välillä. Vuonna 2002 noin kolmannes vastaajista oli sitä mieltä, että yksinhuoltaja kykenee kasvattamaan lapsen yhtä hyvin kuin kaksi vanhempaa yhdessä, ja vuonna 2012 väittämän kanssa samaa mieltä on jo lähes puolet vastaajista. Edelleen kuitenkin vuonna 2012 yli kolmasosa suomalaisista suhtautui epäillen yksinhuoltajien kykyyn kasvattaa lapsensa yksin.

Mikä näitä mielipiteitä ja muutoksia selittää? Tulosten mukaan sukupuoli ja siviilisäätty ovat yhteydessä yksinhuoltajia koskeviin mielipiteisiin. Naiset ovat selvästi miehiä suvaitsevaisempia. Tämä selittyy osaksi sillä, että yksinhuoltajuus on selvästi sukupuolittunut ilmiö ja suurin osa yksinhuoltajista on naisia. Naisten on myös aikaisemmissa tutkimuksissa havaittu olevan miehiä suvaitsevaisempia epätraditionaalisia perhearvoja kohtaan ja naiset suhtautuvat esimerkiksi avioeroihin miehiä myönteisemmin (Amato 1988; Trent ja South 1992; Choe ym. 2014). Myös siviilisäätty on selkeästi yhteydessä mielipiteisiin. Kielteisimmin yksinhuoltajiin suhtautuvat parisuhteessa elävät. He saattavat jakaa ydinperheen ideologian, jossa perhe rakentuu molempien vanhempien läsnäololle, ja siksi yksinhuoltajuus saatetaan kokea jopa uhkaksi (esim. Duncan ja Edwards 2003; Nätkin 2003; Jallinoja 2006). Myönteisemmin yksinhuoltajuuteen suhtautuvat eronneet ja lesket. Omat kokemukset ja oma perhehistoria muokkaavat yksilön asenteita ja mielipiteitä. Itse koettu yksinhuoltajuus lisää ymmärrystä erilaisia perhemuotoja kohtaan (Coleman ja Ganong 1984; Whitton ym. 2014) ja siksi yksinhuoltajien mielipiteet ovat suvaitsevaisempia. Näiltä osin tuloksemme ovat linjassa aikaisempien, muissa maissa tehtyjen tutkimusten kanssa.

Siitä huolimatta, että yksinhuoltajuudesta on hävinnyt häpeän leima ja tullut hyväksytty perhemuoto, esiintyy Suomessa silti jonkinlaisia ennakkoluuloja yksinhuoltajia kohtaan. Yksinhuoltajuuteen kohdistuvat kielteiset asenteet vaikuttavat yksinhuoltajien subjektiiviseen hyvinvointiin (Ifcher ja Zarghamee 2014), joten ei ole yhdentekevää, miten yksinhuoltajiin suhtaudutaan. Kaikille yksinhuoltajuus ei ole vapaaehtoinen valinta, ja etenkin lasten näkökulmasta erilaisten perhemuotojen hyväksyttävyys on viesti yhteiskunnan suvaitsevaisuudesta ja yhdenvertaisuudesta. Myös yksinhuoltajaperheessä elävän lapsen on saatava kokea hyväksyntää, sillä lapsi ei voi vaikuttaa siihen, millaisessa perheessä hän elää. Lisäksi yhteishuoltajuutta tukeva perhepolitiikka laahaa Suomessa jäljessä useimmista muista Pohjoismaista (Hakovirta ym. 2015).

Lähteet

Amato PR. Parental divorce and attitudes toward marriage and family life. *Journal of Marriage and Family* 1988; 50 (2): 453–461.

Bengtson V, Biblarz T, Roberts R. How families still matter. A longitudinal study of youth in two generations. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Bennett M, Jamieson L. Perceptions of parents as a function of their marital status and sex. *Infant and Child Development* 1999; 8 (3): 149–154.

Bradshaw J, Stimson C, Skinner C, Williams J. Absent fathers? London: Routledge, 1999.

Broberg M. Uusperheen voimavarat ja lasten hyvinvointi. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 52, 2010.

Bullock S, Wyche KF, Williams W. Media images of the poor. *Journal of Social Issues* 2001; 57 (2): 229–246.

Choe MK, Bumpass L, Tsuya N, Rindfuss R. Nontraditional family-related attitudes in Japan. Macro and micro determinants. *Population and Development Review* 2014; 40 (2): 241–271.

Coleman M, Ganong L. Effect of family structure on family attitudes and expectations. *Family Relations* 1984; 33(3): 425–432.

Duncan S, Edwards R. Lone mothers, paid work and gendered moral rationalities. Basingstoke: Macmillan, 1999.

Emery R, Forehand R. Parental divorce and children's well-being. A focus on resilience. Julkaisussa: Haggerty R, Sherrod L, Garmezy N, Rutter M, toim. Stress, risk, and resilience in children and adolescents. Processes, mechanisms, and interventions. Cambridge: Cambridge University Press, 2000: 64–99.

Forss A, Säkkinen S. Lapsen elatus ja huolto 2013. Helsinki: Terveystien ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 10, 2014.

Forssén K, Hakovirta M. Work incentives in single parent families. Julkaisussa: Ringen S, de Jong PR, toim. Fighting poverty. Children, parents, the elderly and health. Series of International Social Security Vol. 6. Aldershot: Ashgate, 1999: 117–145.

Forssén K, Ritakallio VM. Yksinhuoltajien moniulotteinen köyhyys Euroopassa. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 50, 2009: 77–94.

Ganong LH, Coleman M. The content of mother stereotypes. *Sex roles* 1995; 32 (7–8), 495–512.

Ganong LH, Coleman M. Stepfamily relationships. Development, dynamics and interventions. New York, NY: Plenum Publishers, 2004.

Haataja A. Yksinhuoltajaäitien sosioekonominen asema ja toimeentulo. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 50, 2009a: 95–114.

Haataja A. Kuka on yksinhuoltaja? Yksinhuoltajien määrä ja profiili eri aineistojen valossa. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 50, 2009b: 46–62.

Haataja A. Toimeentulotuki yhden aikuisen talouksissa Helsingissä. Julkaisussa: Ahola E, Hiilamo H, toim. Köyhyyttä Helsingissä. Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127, 2013: 30–53.

Haataja A, Mikkola A, Pääkkönen J. Naisten ja miesten tasa-arvoistumista 1990-luvun pyörteistä eteenpäin? Julkaisussa: Taimio H, toim. Talouskasvun hedelmät. Kuka sai ja kuka jäi ilman? Helsinki: Työväen sivistysliitto, 2007: 141–159.

Hakovirta M. Yksinhuoltajien työllisyys, toimeentulo ja työmarkkinavalinnat. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 45, 2006.

Hakovirta M. Au-äidistä yksinhuoltajaäidiksi. Yksinhuoltajaäitien asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Janus 2007; 15 (1): 66–71.

Hakovirta M, Broberg M. Parenting from a distance. The factors connected to the contact between children and a non-resident parent. Nordisk Sosialt Arbeid 2007; 27(1): 19–33.

Hakovirta M, Haataja A, Eydal GB, Rostgaard T. Fathers' rights to family cash benefits in Nordic countries. Julkaisussa: Eydal GB, Rostgaard T, toim. Fatherhood in the Nordic Welfare states. Comparing care policies and practice. Bristol: Bristol Policy Press, 2015: 79–102.

Hakovirta M, Rantalaiho M. Nordic family policy and shared parenthood. European Journal of Social Security 2011; 13 (2): 247–266.

Halla K. Yksinhuoltajien asema ja ongelmat. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, 1982.

Hannikainen M, Vauhkonen J. Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2012.

Hiilamo H. The rise and fall of Nordic family policy? Historical development and changes during the 1990s in Sweden and Finland. Helsinki: Stakes, Research Report 125, 2002.

Hosmer DW, Lemeshow S. Applied logistic regression. Hoboken, NJ: Wiley, 2000.

Ifcher J, Zarghamee H. The happiness of single mothers. Evidence from the general social survey. Journal of Happiness Studies 2014; 15 (5): 1219–1238.

Jallinoja R. Perheen vastaisuus. Familistista käännettä jäljittämässä. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Jalovaara M. The effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce in Finland. Helsinki: The Population Research Institute, Finnish Yearbook of Population Research XLIII Supplement, 2007.

Jousimaa K. Jokainen lapsi on pelastettava elämälle. Avioton äiti ja lapsi suomalaisessa yhteiskunnassa. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto, Julkaisu 3, 1983.

Kangas OE. Self interest and the common good. The impact of norms, selfishness and context in social policy opinion. Journal of Socio-Economics 1997; 26 (5): 475–494.

Kiiski J. Suomalainen avioero 2000-luvun alussa. Miksi avioliitto puretaan, miten ero koetaan ja miten siitä selviydytään. Joensuu: University of Eastern Finland, Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Education, Humanities, and Theology 15, 2011.

Krok S. Hyviä äitejä ja arjen pärjääjiä. Yksinhuoltajia marginaalissa. Tampere: Tampere University Press, Acta Universitatis Tamperensis 1437, 2009.

Kröger T. Hoivaköyhyys yksinhuoltajaperheissä. Kenelle lastenhoito-ongelmat kasautuvat? Julkaisussa: Takala P, toim. Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? Helsinki: Kela, 2005, 206–232.

Lait:

L 173/1922. Laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista.

L 322/1937. Äitiysavustuslaki.

L 1975/704. Laki lapsen elatuksesta.

L 1977/122. Laki lapsen elatuksen turvaamisesta.

L 1983/361. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta.

Lammi-Taskula J, Karvonen S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.

Lewis J, Welshman J. The issue of never married motherhood in Britain 1920–70. *Social History and Medicine* 1997; 10 (3): 401–418.

Linne O, Jones M. The coverage of lone parents in British newspapers. A construction based on moral panic. *Nordicom Review* 2000; 21 (1): 59–70.

May V. Lone motherhood in Finnish women's life stories. Creating meaning in a narrative context. Åbo: Åbo Akademi University Press, 2001.

Morin R. The public renders a split verdict on changes in family structure. Washington, DC: Pew Research Center, Pew Social & Demographic Trends Reports, 16.2.2011. Saatavissa: <<http://pewsocialtrends.org/2011/02/16/the-public-renders-a-split-verdict-on-changes-in-family-structure/2/>>. Viitattu 10.6. 2015.

Murray C. Losing ground. American social policy, 1950–1980. New York, NY: Basic Books, 1984.

Nätkin R. Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset. Helsinki: Gaudeamus, 1997.

Nätkin R. Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Julkaisussa: Forsberg H, Nätkin R, toim. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus, 2003: 16–38.

OECD. Family database. Table SF1.1: Type of household, latest year, in % of all households. Paris: OECD, 2015. Saatavissa: <<http://www.oecd.org/els/family/database.htm>>. Viitattu 20.5.2015.

OECD. Doing better for Families. Paris: OECD, 2011.

Paajanen P. Mikä on minun perheeni? Suomalaisten käsityksiä perheestä vuosilta 2007 ja 1997. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen katsauksia E30, 2007.

Rantalaiho M. Suomalainen yksinhuoltajuus ja yhteiskuntamuutos. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 50 2009: 19–45.

Rhodes R, Johnson M. Students' perceptions of single parents and social injustice. A women's issue. *Affilia* 2000; 15(3): 434–446.

Salmi M, Sauli H, Lammi-Taskula J. Lapsiperheiden toimeentulo. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Karvonen S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014: 82–104.

Sauvola A. The association between single-parent family background and physical morbidity, mortality, and criminal behaviour in adulthood. Oulu: University of Oulu, Acta Universitatis Ouluensis Medica 629, 2001.

Silva EB, Smart C. The new family. London: Sage, 1999.

Tilastokeskus. Perheet. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2013a. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/perh/2013/02/perh_2013_02_2014-11-21_tau_013_fi.html>. Viitattu 21.9.2015.

286 Tilastokeskus. Perheet. Liitetaulukko 3. Lapsiperheet tyypeittäin 1950–2013. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, 2013b. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/perh/2013/perh_2013_2014-05-23_tau_003_fi.html>. Viitattu 23.1.2015.

Trent K, South S. Sociodemographic status, parental background, childhood family structure, and attitudes toward family formation. *Journal of Marriage and Family* 1992; 54 (2): 427–439.

Tuomaala S. Yksinhuoltajaäidit ja -lapset naisten poliittisena työkenttänä 1900-luvun alussa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö ja Helsingin yliopiston Kristiina-instituutti, 2006. Saatavissa: <<http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/aanioikeus/artikkelit/yksinhuoltajaaidit.htm>>. Viitattu 26.5.2015.

Usdansky ML. Single-parent families and their impact on children. Changing portrayals in popular magazines in the U.S., 1900–1998. Princeton, NJ: University Center for Research on Child Wellbeing, Working Paper 4, 2003.

Valentova M. Attitudes to family policy arrangements in relation to attitudes to family and division of labour between genders. Differdange: IRISS, Working paper 5, 2007. Saatavissa: <<http://econpapers.repec.org/paper/irsirswp/2007-05.htm>>. Viitattu 26.5.2015.

Whitton S, Scott M, Markman HJ, Johnson CA. Attitudes toward divorce, commitment, and divorce proneness in first marriages and remarriages. *Journal of Marriage and Family* 2013; 75 (2): 276–287.

Väänänen R. Perheen rakenteen, dynamiikan ja arvojen merkitys lapsen psyykkiselle hyvinvoinnille. Kuopio: Kuopion yliopisto, Dissertations Social Sciences and Business Studies 68, 2013.

Yesilova K. Ydinperheen politiikka. Helsinki: Gaudeamus, 2009.

Yleisradio 15.10.2010. Yksinhuoltaja – merkki otsassa? Saatavissa: <<http://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/10/15/yksinhuoltaja-merkki-otsassa>>. Viitattu 25.5.2015.

Elina Ahola

288 Elatustuen merkitys yksinhuoltajaperheiden toimeentulolle

Johdanto

Vuoden 2014 lopussa kaikista lapsiperheistä hieman yli 20 prosenttia oli yksinhuoltajaperheitä (Tilastokeskus 2015a). Näissä perheissä vastuu arjesta ja taloudesta on yhden vanhemman varassa, ja yksinhuoltajaperheiden taloudellinen tilanne onkin monesti vaatimaton kahden huoltajan perheisiin verrattuna.

Vuonna 2013 yksinhuoltajatalouksista 20 prosenttia oli pienituloisia, kun kahden huoltajan talouksista pienituloisia oli seitsemän prosenttia (Tilastokeskus 2015b). Yksinhuoltajaperheet joutuivat kahden huoltajan perheitä useammin turvautumaan toimeentulotukeen: 57 prosenttia kaikista toimeentulotukea saaneista lapsiperheistä oli yksinhuoltajaperheitä vuonna 2013 (Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos 2014). Myös yksinhuoltajaperheet itse kokevat toimeentulonsa huonommaksi kuin kahden huoltajan perheet. Vuonna 2012 tehdyn kyselyn mukaan 69 prosenttia yksinhuoltajaperheistä koki, että menojen kattaminen tuloilla oli hankalaa, kun vastaava osuus kahden huoltajan perheissä oli 35 prosenttia (Salmi ym. 2014). Lisäksi saman kyselyn vastauksista selviää esimerkiksi, että kaikkia lapsiperheitä tarkasteltaessa 74 prosentilla perheistä oli halutessaan varaa lasten viikkorahaan, kun yksinhuoltajaperheistä vain 61 prosentilla oli varaa siihen. Lainsäädännöllä pyritään kuitenkin turvaamaan lasten elatus ja siten kompensoimaan toisen huoltajan tulojen puutetta yksinhuoltajaperheissä.

Yksinhuoltajaksi päädytään kolmea reittiä. Tavallisimmin yksinhuoltajuus alkaa, kun avio- tai avoliitto päättyy eroon. Toisinaan yksinhuoltajuus alkaa jo lapsen syntymästä, kun lapsi syntyy avio- tai avoliiton ulkopuolella. Kolmas, nykyään harvinainen syy yksinhuoltajuuden alkamiselle on leskeytyminen. (Haataja 2009.) Näissä tilanteissa toisen huoltajan tulojen puutetta paikkaavat etävanhemman maksama elatusapu, Kelan maksama elatustuki tai Kelan ja työeläkelaitosten maksama perhe-eläkejärjestelmän lapseneläke. Lisäksi lapsilisä maksetaan yksinhuoltajille korotettuna.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan elatustuen merkitystä yksinhuoltajien toimeentulossa: tutkitaan, kuinka suuri osa yksinhuoltajaperheistä saa elatustukea, sekä kuinka suuren osuuden elatustuki muodostaan sitä saavien perheiden

tuloista. Artikkelissa vastataan siis kysymyksiin, kuinka monen yksinhuoltajan elämässä elatustuella on jonkinlainen rooli, ja kuinka suuri tuo rooli on.

Aikaisempaa elatustukeen liittyvää, Suomea koskevaa tutkimusta on hyvin niukasti. Hakovirran (2010) artikkelissa elatustuen osuudeksi elatustukea saavien yksinhuoltajien käytettävissä olevista tuloista arvioitiin noin viisi prosenttia vuonna 2000. Yksi syy elatustukea koskevan tutkimuksen vähäisyyteen on se, että ennen vuotta 2009 elatustuesta ei ollut saatavissa yksilötasoisia, koko maan kattavaa rekisteritietoa. Elatustuen maksatus oli aiemmin kuntien vastuulla, ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos keräsi tiedot koko maan kattavaa tilastointia varten ainoastaan kuntatasolla, ei saajakohtaisesti (ks. esim. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2009). Saajakohtaista tietoa elatustuesta oli ennen vuotta 2009 saatavissa siis vain otostutkimuksista; esimerkiksi Tilastokeskuksen tulo- ja elinolotutkimuksessa tieto elatustuesta kerättiin haastattelemalla noin 10 000:ta kotitaloutta (ks. Tilastokeskus 2015c). Vuoden 2009 huhtikuusta lähtien (L 580/2008) Kela on vastannut elatustuen maksatuksesta ja samalla myös sen tilastoinnista, ja tästä ajankohdasta lähtien on elatustuesta ollut saatavilla myös yksilötasoisia rekisteritietoa (ks. Kela 2015a).

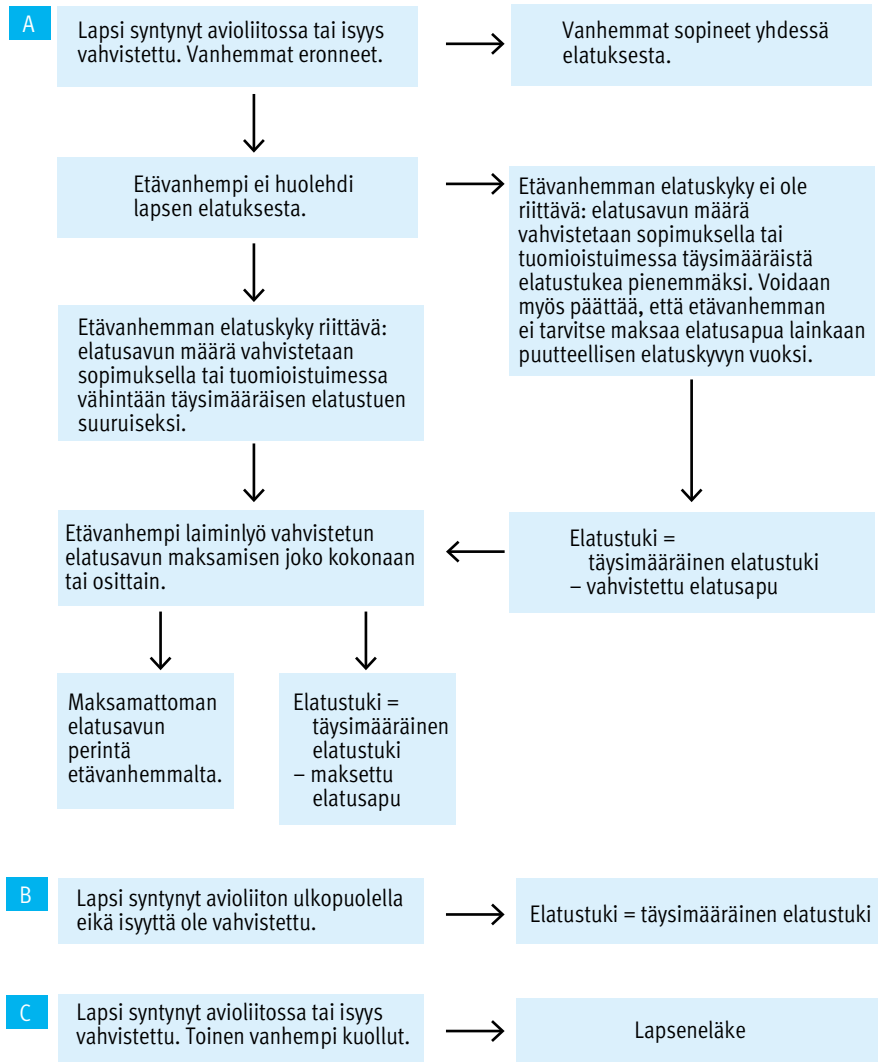
Tämä tutkimus tarkastelee yksinhuoltajia vuonna 2010, ja käytettävä aineisto sisältää Kelan rekistereihin perustuvat yksilötasoiset tiedot maksetuista elatus- tuista. Elatustuen saajia tarkastellaan kahdessa ryhmässä: toisessa ovat ne, jotka saivat elatustukea, koska toinen vanhempi oli jättänyt elatusavun maksamatta, ja toisessa ne, joiden elatustuen saaminen ei johtunut tällaisesta laiminlyönnistä. Molempia ryhmiä verrataan yksinhuoltajiin, jotka eivät saaneet elatustukea.

Yhteinen sopimus, elatusapu tai elatustuki

Lailla turvataan lapselle oikeus riittävään elatukseen (L 704/1975). Kun lapsen vanhemmat elävät parisuhteessa, he sopivat lapsen elatuksesta keskenään. Lapsen elatusta ei välttämättä edes ajatella perheen muusta elämästä tai toimeentulosta erillisenä osana. Jos vanhemmat eroavat, lapsen taloudellisiin kustannuksiin liittyvät kysymykset nousevat ajankohtaisemmiksi. Kuviossa 1 (s. 290) esitetään lapsen elatuksen vaihtoehtoiset tilanteet silloin, kun lapsen vanhemmat eivät elä parisuhteessa keskenään.

Kuvio 1. Lapsen elatus, kun vanhemmat eivät elä parisuhteessa keskenään.

290

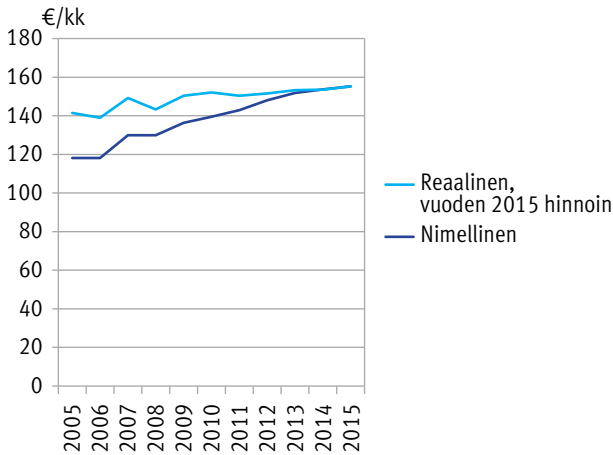
Erotilanteessa vanhemmat voivat keskenään sopia lapsen elatuksen turvaamisesta. Jos vanhemmat eivät saa asiaa keskenään sovittua, vahvistetaan joko kunnan sosiaalilautakunnassa tai tuomioistuimessa sopimus elatusavusta eli siitä, millä rahasummalla eri taloudessa asuva vanhempi (etävanhempi) osallistuu lapsen taloudellisiin kustannuksiin. Suurin osa elatusapusopimuksista vahvistetaan kuntien sosiaalilautakunnissa. Esimerkiksi vuonna 2013 sosiaalilautakunnissa vahvistettiin noin 48 600 elatusapusopimusta ja tuomioistuimissa alle 900 elatusapusopimusta (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015; Tilastokeskus

2016). Jos katsotaan, että etävanhemman elatuskyky eli taloudellinen tilanne ei ole riittävän hyvä, elatusapua ei vahvisteta maksettavaksi tai se vahvistetaan maksettavaksi täysimääräistä elatustukea pienempänä. Näissä tapauksissa Kela maksaa lähivanhemmalle elatustukea. Jos etävanhempi laiminlyö elatusavun maksamisen, Kela maksaa tällöinkin lähivanhemmalle elatustukea ja perii maksamattoman elatusavun takaisin etävanhemmalta. Jos perintä onnistuu, Kela maksaa elatustuen ylittävän osuuden peritystä elatusavusta lähivanhemmalle. Vaikka tässä tutkimuksessa tarkastellaan vain yksinhuoltajia, oikeus elatustukeen on samanlainen riippumatta siitä, elääkö vanhempi eron jälkeen uudessa parisuhteessa vai ei. (L 704/1975; L 580/2008.)

Jos lapsi on syntynyt avioliiton ulkopuolella eikä lapsen isyyttä ole vahvistettu tai vanhempi on adoptoinut lapsen yksin, tällöin lapsen elatusta tuetaan aina Kelan maksamalla elatustuella (L 580/2008). Toisen vanhemman kuoleman jälkeen lapsen elatusta tuetaan lapseneläkkeellä (L 549/2003; L 395/2006; L 1295/2006; L 568/2007).

Elatustuen maksaminen mahdollistui Suomessa ensimmäisen kerran vuonna 1964, jolloin tuli voimaan laki elatusavun ennakosta (L 281/1963). Elatustukea kutsuttiin siis elatusavun ennakoksi ja sitä maksettiin vain, jos elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusavun maksamisen. Nykymääritelmän mukaisesta elatuksesta voidaan puhua vuoden 1977 maaliskuusta lähtien, jolloin tuli voimaan laki lapsen elatuksen turvaamisesta (L 122/1977). Tämän lain kumosi vuoden 1999 alussa elatusturvalaki (L 671/1998), jossa ei kuitenkaan ollut suuria elatustuen myöntämisehtoihin liittyviä muutoksia. Viimeisin suuri muutos elatustukilainsäädännössä tehtiin, kun vuoden 2009 huhtikuussa tuli voimaan elatustukilaki ja elatustuki siirrettiin kunnilta Kelan maksettavaksi (L 580/2008).

Elatustukea maksetaan lapsikohtaisesti jokaisesta siihen oikeutetusta alle 18-vuotiaasta lapsesta. Maaliskuusta 1977 vuoden 1998 loppuun täysimääräinen elatustuki oli pienempi, jos lähivanhempi eli uudessa parisuhteessa, kuin silloin, jos vanhempi oli yksinhuoltaja. Vuoden 1999 alusta täysimääräinen elatustuki on ollut samansuuruinen lähivanhemman parisuhdetilanteesta riippumatta. Vuoden 1977 laissa määriteltiin, että elatustuen määrä sidottiin elinkustannuksiin siten, että indeksikorotus tehtiin, jos elinkustannusindeksi nousi yli viisi prosenttia ja tällöinkin korotus tehtiin vain täysiä viisiä prosentteja vastaavasti (L 660/1966; L 122/1977). Vuoden 2008 laissa indeksitarkistuksesta poistettiin viiden prosentin ehto (L 580/2008; L 583/2008). Kuviosta 2 (s. 292) nähdään, että vuodesta 2009 vuoteen 2015 elatustuen reaalin taso on pysynyt melko samana. Ennen tätä, vuoden 2007 alussa, elatustukeen tehtiin tasokorotus, joka oli vajaat kuusi euroa (L 949/2006). Vuonna 2010, joka tässä tutkimuksessa on tarkasteluvuosi, elatustuki oli 139,54 euroa kuukaudessa lasta kohden.

Kuvio 2. Elatustuen nimellisen ja reaalisin tason kehitys vuosina 2005–2015.

Lähde: Elatustuen nimelliset määrät eri vuosina on poimittu sosiaali- ja terveysministeriön kuntainfoista. Reaaliset määrät on laskettu elinkustannusindeksin avulla. Vuosille 2005–2014 on käytetty vuosikeskiarvoindeksijä, jotka on saatu Tilastokeskuksesta. Vuoden 2015 indeksiennusteena on käytetty valtionvarainministeriön syksyn 2015 taloudellisesta katsauksesta kuluttajahintaindeksin muutokselle saatavaa arviota.

Aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen aineistona on Kelan lapsiperheaineisto (60 %:n otos vuosina 1999–2009 synnyttäneistä äideistä, ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa). Tässä tutkimuksessa aineistoa on rajattu niin, että mukana ovat ne äidit, jotka ovat saaneet ensimmäisen lapsensa vuosina 1999–2009 ja jotka olivat yksinhuoltajia vuonna 2010. Tutkimusaineiston yksinhuoltajaäitien kaikki lapset olivat vuonna 2010 siis alle 12-vuotiaita ja äidit olivat olleet yksinhuoltajina 1–11 vuotta. Tutkimus koskee vain yksinhuoltajaäitejä, ei siis yksinhuoltajaisiä, koska lapsiperheaineiston otos on määritelty äitien tietojen perusteella.

Tutkimus kohdistuu vuonna 2010 yksinhuoltajana olleisiin siksi, että se on ensimmäinen vuosi, jolloin aineistossa on tieto elatustuen saamisesta koko vuoden ajalta: tutkimuksessa käytetään Kelan rekistereihin perustuvaa elatustukiaineistoa, jossa ovat mukana elatustukitiedot siltä ajalta, kun elatustuen maksatus on ollut Kelan vastuulla eli 1.4.2009 alkaen. Rajausta vuosien 1999–2009 ensisynnyttäjiin on puolestaan tehty siitä syystä, että ensisynnyttäjiä tarkastelemalla pystytään ottamaan huomioon vuosina 1999–2009 synnyttäneiden äitien koko yksinhuoltajuushistoria. Rajauksesta vuosien 1999–2009 ensisynnyttäjiin

seuraa myös se, että tutkimuksessa mukana olevien äitien kaikki lapset ovat alle 12-vuotiaita vuonna 2010.

Yksinhuoltajan määrittely on tutkimuksessa tehty lapsilisätietojen perusteella: yksinhuoltajaksi on määriteltä äiti, joka on saanut vuoden aikana vähintään 10 kuukauden ajan lapsilisän yksinhuoltajakorotusta.¹ Lapsilisän yksinhuoltajakorotukseen on oikeutettu henkilö, joka ei elä avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa (L 796/1992). Tällä tavoin rajaten tutkimuksessa tarkastellaan vain niitä äitejä, jotka elävät ilman kumppania. Uusperheessä elävät on siis jätetty pois analyyseista, vaikka elatustukea voidaan maksaa myös näissä perheissä eläville. Jos myös uuden kumppanin kanssa elävät äidit olisi otettu tutkimukseen mukaan, johtopäätösten teko olisi ollut vaikeampaa, sillä aineiston perustella ei tiedetä, millä tavalla uusi kumppani, vaikkei olekaan lasten virallinen huoltaja, osallistuu lasten elatukseen.

Joissakin tapauksissa äiti on yksinhuoltaja, mutta ei kaikkien synnyttämiensä lasten yksinhuoltaja; osa lapsista asuu esimerkiksi isänsä luona. On myös mahdollista, että yksinhuoltajaäidillä on omien lastensa lisäksi huollettavana muita lapsia. Tulosten tulkinnan helpottamiseksi analyyseihin on mahdollisimman tarkasti otettu mukaan vain ne yksinhuoltajaperheet, joissa äiti on kaikkien synnyttämiensä lasten – ja vain heidän – yksinhuoltaja. Päätely on tehty lapsilisätietojen avulla: analyyseissa ovat mukana ne äidit, jotka saavat vuonna 2010 yhtä monesta lapsesta lapsilisää kuin ovat synnyttäneet.

Lopullisen aineiston koko on 16 874 yksinhuoltajaäitiä, joilla on yhteensä 25 587 lasta. Analyyseja varten yksinhuoltajaäidit jaettiin kolmeen ryhmään:

1. yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea ainakin osittain siitä syystä, että elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusavun maksamisen
2. yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea, mutta sen maksaminen ei johtunut elatusavun maksamisen laiminlyönnistä
3. yksinhuoltajat, joille ei maksettu elatustukea.

Kolmanteen ryhmään kuuluvat siis yksinhuoltajat, jotka olivat sopineet lastensa huoltajuudesta etävanhemman kanssa keskenään, jotka saivat etävanhemman maksamaa elatusapua vähintään elatustuen verran tai joiden elatusapu oli

1 Äidin ensimmäisen lapsen syntymävuonna riittää, että lapsilisän yksinhuoltajakorotusta on maksettu vähintään 83 prosenttia lapsen syntymäkuukautta seuraavasta kuukaudesta lähtien. (83 prosenttia saadaan jakamalla 10 kuukautta 12 kuukaudella.) Jos ensimmäinen lapsi on syntynyt joulukuussa, syntymävuonna ei ole vielä voitu maksaa lapsilisän yksinhuoltajakorotusta, sillä lapsilisän maksu alkaa syntymää seuraavana kuukautena. Tällöin äiti on merkitty syntymävuonna yksinhuoltajaksi, jos hän on syntymävuotta seuraavana vuonna ollut yksinhuoltaja. Lisäksi aineistosta puuttuvat yksinhuoltajakorotusta koskevat tiedot marras- ja joulukuulta 2001, joten vuonna 2001 yksinhuoltajamäärittelyyn riittää se, että yksinhuoltajakorotusta on maksettu vähintään yhdeksältä kuukaudelta vuoden aikana.

laiminlyöty mutta jotka eivät olleet halunneet tai osanneet hakea elatustukea. Myös ne yksinhuoltajat, joiden lasten toinen vanhempi on kuollut, kuuluvat kolmanteen ryhmään.

Näihin kolmeen ryhmään jakautumista erilaisten sosiodemografisten tekijöiden suhteen tarkasteltiin aluksi ristiintaulukoimalla ja kuvailevin tunnusluvuin. Tarkasteltavat muuttujat ovat äidin ikä vuoden 2010 lopussa, äidin sosioekonominen asema vuoden 2009 lopussa, aika äidin ensimmäisen lapsen syntymästä vuonna 2010 ja äidin viimeisimmän yksinhuoltajuusjakson kesto vuonna 2010 suhteutettuna aikaan äidin ensimmäisen lapsen syntymästä. Lisäksi muuttujina ovat yksinhuoltajaperheen lasten määrä ja asuinkunnan tyyppi (kaupunkimainen, taajaan asuttu tai maaseutumainen) vuoden 2010 lopussa. Myös yksinhuoltajaperheen käytettävissä olevat rahatulot² kulutusyksikköä³ kohden ilman elatustukea vuonna 2010 ovat mukana tarkasteltavana tekijänä. Kuvailevan tarkastelun jälkeen ryhmiin jakautumisen ja eri sosiodemografisten tekijöiden välille sovitettiin multinomiaalinen logistinen regressiomalli. Elatustuen osuutta yksinhuoltajaperheen käytettävissä olevista rahatuloista vuositasolla ja eri sosiodemografisten tekijöiden välistä yhteyttä tarkasteltiin puolestaan erikseen kummassakin elatustukea saavassa ryhmässä tavallisen lineaarisen regressiomallin avulla.

Tulokset

Tutkimusaineiston 16 874 yksinhuoltajaperheestä 8 471:lle eli noin puolelle oli maksettu elatustukea vuonna 2010 (taulukko 1, s. 295). Näistä perheistä 59 prosenttia eli kaikista yksinhuoltajaperheistä 29 prosenttia sai elatustukea ainakin osittain siitä syystä, että elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusavun maksamisen.

Elatustuen osuus perheen käytettävissä olevista rahatuloista oli mediaanilla mitattuna 10 prosenttia, kun tarkastellaan yksinhuoltajia, joille maksettiin elatustukea elatusavun maksamisen laiminlyönnin vuoksi. Muilla elatustukea saavilla tulo-osuuden mediaani oli pienempi, kahdeksan prosenttia. Elatustuen osuutta tuloista on tarkasteltu luokiteltuna taulukossa 2 (s. 295). Jos elatustukea maksettiin elatusavun maksamisen laiminlyönnin vuoksi, elatustuen osuus tu-

2 Käytettävissä olevilla rahatuloilla tarkoitetaan yhteenlaskettuja nettomääräisiä palkka-, yrittäjä- ja omaisuustuloja (ilman ns. laskennallista asuntotuloa) sekä saatuja tulonsiirtoja.

3 Kulutusyksiköinä käytetään ns. modifioituja OECD-kulutusyksiköitä, joissa kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa suhdeluvun 1, jokainen seuraava aikuinen suhdeluvun 0,5 ja kaikki lapset suhdeluvun 0,3.

loista oli alle 10 prosenttia siis noin 50 prosentilla perheistä. Muista elatustuen saajista alle 10 prosentin tulo-osuus oli 63 prosentilla perheistä. Elatustuen osuus oli suuri eli vähintään 20 prosenttia tuloista yhdeksällä prosentilla niistä yksinhuoltajista, joille elatustukea maksettiin elatusavun laiminlyönnin vuoksi. Jos elatustuen saamisen syy oli muu kuin elatusavun laiminlyönti, vastaava vähintään 20 prosentin tulo-osuus oli neljällä prosentilla saajista. Mann–Whitney U-testin mukaan tulo-osuuksien jakaumissa ryhmien välillä oli tilastollisesti merkitsevä ero (p -arvo $< 0,0001$).

Taulukko 1. Elatustuen saaminen aineiston yksinhuoltajaperheissä vuonna 2010.

Ryhmä	Yksinhuoltajaperheiden määrä	%
Yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea ainakin osittain siitä syystä, että elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusavun maksamisen	4 964	29
Yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea, mutta sen maksaminen ei johtunut elatusavun maksamisen laiminlyönnistä	3 507	21
Yksinhuoltajat, joille ei maksettu elatustukea	8 403	50
Yhteensä	16 874	100

Taulukko 2. Elatustuen osuus elatustukea saavan yksinhuoltajaperheen käytettävissä olevista rahatuloista vuonna 2010.

Elatustuen osuus elatustukea saavan yksinhuoltajaperheen käytettävissä olevista rahatuloista	Yksinhuoltajaperheiden määrä, %	
	Yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea ainakin osittain siitä syystä, että elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusavun maksamisen	Yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea, mutta sen maksaminen ei johtunut elatusavun maksamisen laiminlyönnistä
Alle 5 %	11,2	22,1
5–10 %	39,0	40,8
10–15 %	27,5	24,8
15–20 %	13,7	7,9
20–25 %	5,8	3,0
25–30 %	1,9	0,9
30–35%	0,7	0,2
Vähintään 35 %	0,2	0,3

Miten eri sosiodemografiset tekijät olivat yhteydessä elatustuen saamiseen?

296

Elatustuen saamista kuvaavat tunnusluvut eri sosiodemografisten tekijöiden suhteen on esitetty taulukossa 3. Luokiteltujen muuttujien osalta taulukon ensimmäisessä sarakkeessa on esitetty koko tutkimusjoukon eli kaikkien yksinhuoltajien jakaumat eri sosiodemografisten muuttujien mukaan, jolloin sarakesuuntaisten jakaumaprosenttien summa on 100. Seuraavissa kolmessa sarakkeessa esitetään yksinhuoltajien jakautuminen kolmeen ryhmään (elatustukea elatusavun laiminlyönnin vuoksi saavat yksinhuoltajat, muusta syystä elatustukea saavat yksinhuoltajat ja elatustukea saamattomat yksinhuoltajat) kussakin sosiodemografisen muuttujan luokassa, jolloin rivisuuntaisten jakaumaprosenttien summa on 100. Tulokset mallista, jossa elatustuen saamisen ja eri sosiodemografisten tekijöiden välille on sovitettu multinomiaalinen logistinen regressiomalli, on esitetty puolestaan taulukossa 4 (s. 298–299). Malli sovitettiin käyttäen taaksepäin askeltavaa regressiota siten, että 10 prosentin merkitsevyystaso olisi ollut rajana muuttujien pudottamiseen pois mallista. Kaikki tarkastellut muuttujat säilyivät kuitenkin mukana mallissa. Seuraavassa käydään läpi tuloksia eri sosiodemografisten tekijöiden vaikutuksesta elatustuen saamiseen hyödyntäen sekä taulukon 3 kuvailevaa tietoa että taulukon 4 mallipohjaisia tuloksia.

Taulukko 3. Elatustuen saaminen eri sosiodemografisten tekijöiden mukaan vuonna 2010.

	Kaikki yksinhuoltajat		Yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea ainakin osittain siitä syystä, että elatusvelvollinen oli laiminlyönyt elatusavun maksamisen	Yksinhuoltajat, joille maksettiin elatustukea, mutta sen maksaminen ei johtunut elatusavun maksamisen laiminlyönnistä	Yksinhuoltajat, joille ei maksettu elatustukea
	N	Sarakeprosenttia	Rivi-prosenttia	Rivi-prosenttia	Rivi-prosenttia
Luokitellut muuttujat					
Äidin ikä					
Alle 20	92	1	20	62	18
20–29	5 637	33	36	27	37
30–39	7 781	46	28	18	54
40–49	3 166	19	21	17	62
Vähintään 50	198	1	19	17	65

297

	N	Sarake- prosenttia	Rivi- prosenttia	Rivi- prosenttia	Rivi- prosenttia
Äidin sosioekonominen asema					
Maatalousyrittäjät	31	0	13	10	77
Muut yrittäjät	468	3	24	16	60
Ylemmät toimihenkilöt	1 760	10	15	16	70
Alemmat toimihenkilöt	5 445	32	26	16	59
Työntekijät	2 494	15	30	21	49
Opiskelijat	1 838	11	36	28	36
Eläkeläiset	225	1	35	26	39
Muut (sis. pitkä-aikaistyöttömät)	2 294	14	38	20	42
Tuntematon	2 319	14	36	32	32
Lasten määrä					
1	9 958	59	26	23	51
2	5 449	32	32	16	52
3	1 209	7	41	23	36
4 tai enemmän	258	2	56	23	21
Asuinkunnan tyyppi					
Kaupunkimainen	13 352	79	30	21	49
Taajaan asuttu	2 069	12	26	21	53
Maaseutumainen	1 453	9	24	23	53
Jatkuvat muuttujat					
Aika äidin ensimmäisen lapsen syntymästä, vuosia, keskiarvo	7,53		7,85	6,34	7,85
Äidin viimeisimmän yksinhuoltajuusjakson kesto suhteutettuna aikaan äidin ensimmäisen lapsen syntymästä, %, keskiarvo	54		57	68	48
Perheen käytettävissä olevat rahatulot kulusyksyikköä kohden ilman elatustukea, euroa/vuosi, mediaani	14 407		12 352	12 303	16 519

Taulukko 4. Elatustuen saamisen ja eri sosiodemografisten tekijöiden välille sovitetun multinomiaalisen logistisen regressiomallin tulokset. Viiteryhmänä yksinhuoltajat, jotka eivät saaneet elatustukea.

	Vetosuhde, OR ^a	95 %:n luottamusväli ^b	Vetosuhde, OR ^a	95 %:n luottamusväli ^b
Luokitellut muuttujat				
Äidin ikä				
Alle 20	2,802	1,399–5,611	4,380	2,455–7,813
20–29	1,896	1,723–2,08	1,362	1,225–1,513
30–39	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
40–49	0,665	0,595–0,743	0,987	0,872–1,116
Vähintään 50	0,481	0,325–0,710	0,967	0,641–1,459
Äidin sosioekonominen asema				
Maatalousyrittäjät	0,709	0,232–2,170	0,506	0,139–1,836
Muut yrittäjät	0,866	0,681–1,101	0,982	0,743–1,297
Ylemmät toimihenkilöt	0,740	0,633–0,865	1,072	0,911–1,261
Alemmat toimihenkilöt	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Työntekijät	1,170	1,042–1,315	1,257	1,099–1,438
Opiskelijat	1,382	1,204–1,585	1,590	1,365–1,852
Eläkeläiset	1,755	1,267–2,431	1,866	1,300–2,677
Muut (sis. pitkä- aikaistyöttömät)	1,397	1,239–1,574	1,362	1,181–1,570
Tuntematon	1,404	1,229–1,604	1,690	1,463–1,952
Lasten määrä				
1	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
2	1,292	1,180–1,415	1,245	1,119–1,386
3	2,010	1,717–2,353	2,808	2,335–3,375
4 tai enemmän	4,024	2,868–5,646	5,134	3,450–7,640
Asuinkunnan tyyppi				
Kaupunkimainen	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Taajaan asuttu	0,776	0,691–0,872	1,010	0,888–1,148
Maaseutumainen	0,725	0,631–0,834	1,109	0,958–1,285

	Vetosuhde, OR ^a	95 %:n luottamusväli ^b	Vetosuhde, OR ^a	95 %:n luottamusväli ^b
Jatkuvat muuttujat				
Aika äidin ensimmäisen lapsen syntymästä, vuosia	1,106	1,088–1,124	0,915	0,899–0,932
Äidin viimeisimmän yksinhuoltajuusjakson kesto suhteutettuna aikaan äidin ensimmäisen lapsen syntymästä, 10 %	1,149	1,134–1,164	1,222	1,204–1,240
Perheen käytettävissä olevat rahatulot kulu- tussyksikköä kohden ilman elatustukea, 10 000 euroa/vuosi	0,591	0,555–0,630	0,705	0,664–0,750

^a Luokitellut muuttujat: Jos OR on pienempi kuin 1, elatustuen saamisen riski kyseisessä ryhmässä on pienempi kuin vertailuryhmässä (Ref.). Jos OR on suurempi kuin 1, elatustuen saamisen riski on suurempi. Jatkuvat muuttujat: Jos OR on pienempi kuin 1, elatustuen saamisen riski pienenee, kun kyseisen muuttujan arvo kasvaa. Jos OR on suurempi kuin 1, elatustuen saamisen riski kasvaa.

^b Jos luku 1 ei sisälly luottamusvälille, tulos on tilastollisesti merkitsevä.

Tutkimusaineiston yksinhuoltajaäideistä suurin osa, 46 prosenttia, oli 30–39-vuotiaita. Heistä 28 prosenttia sai elatustukea elatusavun maksamisen laiminlyönnin vuoksi; 18 prosenttia sai elatustukea puolestaan ilman, että taustalla oli elatusmaksujen laiminlyöntiä. Alle 30-vuotiaat yksinhuoltajat saivat 30–39-vuotiaisiin verrattuna useammin elatustukea sekä silloin, kun taustalla oli elatusavun maksamisen laiminlyöntiä, että silloin, kun näin ei ollut. Elatusavun maksamisen laiminlyönnistä johtuva elatustuen saaminen oli harvinaisempaa vähintään 40-vuotiaiden yksinhuoltajien ryhmässä kuin 30–39-vuotiaiden joukossa. Sen sijaan jos elatustuen saamisen taustalla ei ollut elatusavun maksamisen laiminlyöntiä, vähintään 40-vuotiaiden yksinhuoltajaäitien ryhmässä elatustuen saamisen yleisyys ei poikennut 30–39-vuotiaiden äitien ryhmästä tilastollisesti merkitsevästi.

Suurin sosioekonominen ryhmä aineistossa oli alemmat toimihenkilöt. Heitä oli 32 prosenttia kaikista yksinhuoltajista, ja edelleen heistä noin 40 prosenttia sai elatustukea. Alempiin toimihenkilöihin verrattuna ylemmille toimihenkilöille maksettiin tilastollisesti merkitsevästi harvemmin elatustukea elatusavun laiminlyönnin takia. Muista syistä myönnettävän elatustuen saamisen yleisyys ei eronnut alempien ja ylempien toimihenkilöiden välillä. Työntekijät, opiskelijat ja eläkeläiset saivat puolestaan alempia toimihenkilöitä yleisemmin elatustukea.

Yksinhuoltajista suurimmalla osalla, 59 prosentilla, oli vain yksi lapsi. Jos kuitenkin perheessä oli useampi lapsi, perheellä oli suurempi riski joutua elatustuen piiriin. On huomattava, että analyyseissa ei eroteltu sitä, maksettiinko elatustukea kaikista perheen lapsista. Ylivoimaisesti eniten yksinhuoltajia asui kaupungeissa, 79 prosenttia kaikista yksinhuoltajista. Kaupungissa asuvalla yksinhuoltajalla oli suurempi riski verrattuna taajamassa ja maaseudulla asuvaan saada elatustukea elatusavun laiminlyönnin takia. Kun tarkastellaan elatustukea, jota saatiin muista syistä kuin elatusavun maksamisen laiminlyönnin takia, kaupungeissa, taajamissa ja maaseudulla yksinhuoltajien riski saada elatustukea oli yhtä suuri.

Tutkimusaineiston yksinhuoltajien ensimmäisen lapsen syntymästä oli kulunut keskimäärin seitsemän ja puoli vuotta. Tämä äitiyshistorian pituus vaikutti eri tavalla riskiin olla elatustuen piirissä riippuen siitä, oliko taustalla elatusavun maksamisen laiminlyönti vai ei. Mitä pidempi äitiyshistoria oli, sitä useampi yksinhuoltaja sai elatustukea, jonka maksaminen johtui elatusavun laiminlyönnistä, mutta sitä harvempi yksinhuoltaja sai elatustukea muiden syiden vuoksi. Aineiston yksinhuoltajien viimeisimmän yksinhuoltajuusjakson kesto oli ollut keskimäärin noin puolet (54 %) siitä ajasta, joka oli kulunut ensimmäisen lapsen syntymästä. Toisin sanoen suhteutus on tehty äitiyshistorian pituuteen. Riski elatustuen saamiseen oli sitä suurempi, mitä kauemmin äidin viimeisin yksinhuoltajuusjakso oli kestänyt suhteutettuna koko äitiyshistorian pituuteen. Riski kasvoi vähemmän silloin, kun elatustukea maksettiin elatusavun laiminlyönnin takia, kuin silloin, kun taustalla ei ollut elatusmaksujen laiminlyöntiä. Perheen tulotason noustessa elatustuen saaminen kävi harvinaisemmaksi riippumatta siitä, saatiinko sitä elatusavun maksamatta jättämisen takia vai ei. Elatustukea saaneiden yksinhuoltajaperheiden kulutusyksikkökohtaiset käytettävissä olevat rahatulot ilman elatustukea olivat keskimäärin noin 4 000 euroa pienemmät kuin niiden yksinhuoltajaperheiden, jotka eivät saaneet elatustukea.

Miten eri sosiodemografiset tekijät olivat yhteydessä elatustuen osuuteen tuloista?

Eri sosiodemografisten tekijöiden yhteys elatustuen osuuteen perheen käytettävissä olevista rahatuloista mallinnettiin lineaarisella regressiomallilla erikseen molemmissa elatustukea saaneissa ryhmissä (elatustuki elatusavun laiminlyönnin vuoksi ja elatustuki muun syyn takia) siten, että mukaan otettiin vain ne yksinhuoltajataloudet, joissa elatustuen osuus oli alle 35 prosenttia tuloista. Perheitä, joissa elatustuen osuus oli tätä suurempi, voidaan pitää analyyysin kannalta poikkeavina tapauksina (ks. taulukko 2). Mallin sovituksessa käytettiin taaksepäin askeltavaa regressiota 10 prosentin merkitsevyystasolla. Tulokset on esitetty taulukossa 5.

Taulukko 5. Elatustuen osuuden (osuus käytettävissä olevista rahatuloista prosentteina) ja eri sosio-demografisten tekijöiden välille sovitetun lineaarisen regressiomallin tulokset. Malli sovitettu erikseen molemmille elatustukea saaville ryhmille.

	Regressio- kerroin	p-arvo	Regressio- kerroin	p-arvo
Vakio	13,02	< 0,0001	9,21	< 0,0001
Luokitellut muuttujat				
Äidin ikä				
Alle 20	1,69	0,0542		
20–29	–0,06	0,6126		
30–39	Ref.	Ref.		
40–49	0,30	0,0682		
Vähintään 50	0,66	0,2779		
Äidin sosioekonominen asema				
Maatalousyrittäjät	9,53	< 0,0001	–3,07	0,2051
Muut yrittäjät	1,33	0,0004	1,33	0,0081
Ylemmät toimihenkilöt	0,26	0,3011	0,37	0,2116
Alemmat toimihenkilöt	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Työntekijät	0,23	0,1766	0,04	0,8586
Opiskelijat	1,55	< 0,0001	1,84	< 0,0001
Eläkeläiset	0,47	0,2696	1,63	0,0045
Muut (sis. pitkäaikaistyöttömät)	1,39	< 0,0001	1,38	< 0,0001
Tuntematon	1,62	< 0,0001	1,83	< 0,0001
Lasten määrä				
1	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
2	3,87	< 0,0001	2,43	< 0,0001
3	6,67	< 0,0001	4,48	< 0,0001
4 tai enemmän	10,59	< 0,0001	6,73	< 0,0001

Taulukko 5 jatkuu.

Jatkoa taulukkoon 5.

	Regressio- kerroin	p-arvo	Regressio- kerroin	p-arvo
Asuinkunnan tyyppi				
Kaupunkimainen	Ref.	Ref.		
Taajaan asuttu	0,38	0,0250		
Maaseutumainen	0,37	0,0713		
Jatkuvat muuttujat				
Aika äidin ensimmäisen lapsen syntymästä, vuosia				
Äidin viimeisimmän yksinhuol- tajuusjakson kesto suhteutet- tuna aikaan äidin ensimmäisen lapsen syntymästä, 10 %	0,06	0,0019	0,25	< 0,0001
Perheen käytettävissä olevat rahatulot kulutusyksikköä koh- den ilman elatustukea, 10 000 euroa/vuosi	-3,91	< 0,0001	-2,60	< 0,0001

Ensin tarkastellaan yksinhuoltajia, joilla elatustuen saaminen johtui ainakin osittain elatusavun maksamisen laiminlyönnistä. Äitiyshistorian pituudella ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä elatustuen tulo-osuuteen – tämä tekijä jäi mallista pois, kun sovitus tehtiin askeltavalla regressiolla. Alle 20-vuotiailla yksinhuoltajaäideillä elatustuen osuus tuloista oli 30–39-vuotiaisiin äiteihin verrattuna keskimäärin 1,7 prosenttiyksikköä suurempi. 40–49-vuotiailla äideillä osuus oli puolestaan keskimäärin 0,3 prosenttiyksikköä suurempi. Tulokset ovat tilastollisesti merkitseviä 10 prosentin mutta eivät viiden prosentin merkitsevyystasolla. Yrittäjien ja opiskelijoiden ryhmässä elatustuen tulo-osuus oli tilastollisesti merkitsevästi suurempi kuin alempien toimihenkilöiden ryhmässä. Mitä enemmän lapsia perheessä oli, sitä suurempi elatustuen osuus oli perheen tuloista. Esimerkiksi kolmen lapsen perheessä elatustuen osuus oli keskimäärin 6,7 prosenttiyksikköä suurempi kuin yhden lapsen perheessä. On huomattava, että analyyseissa ei otettu huomioon, kuinka monesta perheen lapsesta elatustukea maksettiin. Taajamissa ja maaseudulla elatustuen osuus tuloista oli keskimäärin hieman vajaa 0,4 prosenttiyksikköä suurempi kuin kaupungeissa. Viimeisimmän yksinhuoltajuusjakson 10 prosenttiyksikköä pidempi kesto lisäsi puolestaan elatustuen tulo-osuutta keskimäärin 0,06 prosenttiyksikköä. Tulojen lisäyksen yhteys elatustuen tulo-osuuteen oli negatiivinen: 10 000 euron lisäys vuositasoisissa kulutusyksikkökohtaisissa käytettävissä olevissa tuloissa ilman elatustukea pienensi elatustuen osuutta tuloista keskimäärin 3,9 prosenttiyksikköä.

Seuraavaksi tarkastellaan yksinhuoltajia, joilla elatustuen saaminen ei johtunut elatusavun maksamisen laiminlyönnistä. Taaksepäin askeltavassa mallisovituksessa selvisi, että äidin iällä, perheen asuinkunnan tyypillä tai äitiyshistorian pituudella ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä elatustuen tulo-osuuteen. Muiden yrittäjien kuin maatalousyrittäjien joukossa elatustuen osuus tuloista oli keskimäärin 1,3 prosenttiyksikköä suurempi kuin alemmien toimihenkilöiden ryhmässä. Opiskelijoilla osuus oli keskimäärin 1,8 ja eläkeläisillä 1,6 prosenttiyksikköä suurempi kuin alemmilla toimihenkilöillä. Lasten lukumäärän vaikutus elatustuen tulo-osuuteen oli samansuuntainen mutta hieman pienempi kuin elatusavun laiminlyöntitilanteissa: esimerkiksi kolmen lapsen perheessä elatustuen tulo-osuus oli keskimäärin 4,5 prosenttiyksikköä suurempi kuin yhden lapsen perheessä. Jos äidin viimeisimmän yksinhuoltajuusjakson kesto oli 10 prosenttiyksikköä suurempi, elatustuen osuus oli 0,3 prosenttiyksikköä suurempi. Perheen tulot puolestaan olivat yhteydessä elatustuen osuuteen niin, että jokainen 10 000 euron lisäys vuositasoisissa käytettävissä olevissa kulutusyksikkökohtaisissa tuloissa ilman elatustukea pienensi elatustuen osuutta tuloista keskimäärin 2,6 prosenttiyksikköä.

Yhteenvedo ja pohdinta

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin elatustuen saamista yksinhuoltajaperheissä. Tämä on ensimmäinen elatustuesta tehty tutkimus, jossa on hyödynnetty Kelan yksilötasoisista elatustukirekisteriä. Tähän rekisteriin on kertynyt tietoa siitä lähtien, kun elatustuki siirrettiin kunnilta Kelan hoidettavaksi vuoden 2009 huhtikuussa. Tutkimuksen kohderyhmänä olivat vuonna 2010 yksinhuoltajana olleet äidit, joiden ensimmäinen lapsi oli syntynyt vuosina 1999–2009.

Tutkimuksen perusteella elatustuen saaminen oli yleistä yksinhuoltajaperheissä. Vuonna 2010 yksinhuoltajana olleista äideistä noin puolet sai elatustukea. Noin 59 prosenttia elatustukea saaneista ja 29 prosenttia kaikista tutkimusaineiston yksinhuoltajista sai sitä ainakin osittain siitä syystä, että elatusvelvollinen oli jättänyt elatusavun maksamatta.

Tässä tutkimuksessa elatustuen osuus elatustukea saavan perheen käytettävissä olevista tuloista oli keskimäärin 10 prosenttia niissä perheissä, joissa elatustukea oli maksettu elatusavun maksamisen laiminlyönnin vuoksi. Muilla elatustukea saavilla elatustuen osuus tuloista oli keskimäärin kahdeksan prosenttia. Osuudet ovat jonkin verran suurempia kuin Hakovirran (2010) vuoden 2000 aineistolla saamat tulokset. Yksi syy voi olla ero kohdejoukossa: tässä tutkimuksessa tarkasteltiin vain niitä yksinhuoltajaperheitä, joissa kaikki perheen

lapset olivat alle 12-vuotiaita, kun Hakovirran tutkimuksessa tarkasteltiin kaikkia elatustukea saaneita yksinhuoltajaperheitä.

Täysimääräinen elatustuki vuonna 2010 oli hieman vajaat 140 euroa kuukaudessa lasta kohden. Yhden lapsen yksinhuoltajaperheessä lapsilisä ja sen yksinhuoltajakorotus olivat puolestaan yhteensä noin 147 euroa kuukaudessa vuonna 2010. Täysimääräisen elatustuen merkitys yksinhuoltajaperheen tulonmuodostuksessa oli siis suunnilleen yhtä suuri kuin lapsilisän, ja yhteensä nämä etuudet muodostivat keskimäärin 20 prosenttia perheen tuloista. Koska lapsilisän määrä lasta kohden kasvaa perheen lapsilukumäärän kasvaessa, useamman lapsen perheissä elatustuen merkitys suhteessa lapsilisään on hieman pienempi kuin yhden lapsen perheissä.

Tutkimuksen mukaan äidin nuorempi ikä, matalampi sosioekonominen asema ja pidempi yksinhuoltajuushistoria sekä perheen suurempi lapsimäärä ja pienemmät tulot lisäsivät riskiä elatustuen saamiseen. Pidempi äitiyshistoria lisäsi riskiä saada elatustukea elatusavun laiminlyönnin takia mutta vähensi riskiä saada sitä muusta syystä. Lisäksi kaupungeissa elatustukea saatiin yleisemmin kuin taajamissa ja maaseudulla elatusavun laiminlyönnin takia. Osaa tuloksista voi pitää melko odotettuina. Esimerkiksi nuoret yksinhuoltajaäidit saivat elatustukea monesti ilman, että taustalla oli elatusavun maksamisen laiminlyöntiä. Nuoren yksinhuoltajaäidin lasten toinen vanhempi on luultavasti usein vielä itsekkin nuori opiskelija tai työuransa alussa oleva pienituloinen henkilö, jolloin hänelle ei ole vahvistettu ollenkaan elatusapua maksettavaksi taloudellisen tilanteensa vuoksi.

Elatustuen, kuten muidenkin sosiaalietuuksien, saamiseen liittyy myös alikäyttöä: tukea ei haeta, vaikka siihen olisi oikeus. Tutkimuksen mukaan monilapsiset yksinhuoltajaäidit saivat useammin elatustukea kuin yhden lapsen äidit. Useamman lapsen perheissä lapsista aiheutuvat kulut ovat suuremmat ja sitä kautta tarve elatustukeenkin on suurempi – elatustuen alikäyttöä ei mahdollisesti ole niin paljon monen lapsen perheissä kuin yhden lapsen perheissä. Perheen korkeampi tulotaso puolestaan vähensi elatustuen saamisen riskiä. On mahdollista, että hyvätuloisten yksinhuoltajaäitien lasten etävanhempi on usein myös hyvätuloinen ja hoitaa elatusmaksut sovitusti, koska niiden maksamisella ei ole suurta vaikutusta etävanhemman talouteen. Tällöin tarvetta elatustukeen ei ole. Toisaalta paremmassa taloudellisessa asemassa olevat yksinhuoltajat eivät ehkä myöskään hae elatustukea yhtä ahkerasti kuin pienituloisemmat, vaikka olisivat siihen oikeutettuja, koska toimeentulo ei ole elatustuesta riippuvainen.

Huomattava osa elatustuesta oli tutkimuksen mukaan maksettu elatusavun laiminlyönnin vuoksi. Näissä tilanteissa maksettu elatustuki ei aina kata koko laiminlyötyä elatusapusummaa, sillä elatusapu on voitu vahvistaa maksettavaksi elatustukea suurempana. Kela perii elatusvelvolliselta maksamatta jääneet elatusavut. Jos perintä onnistuu, elatustuen ylittävä osuus elatusavusta maksetaan sen jälkeen lähivanhemmalle. Perinnän onnistuminen parantaa siis lähivan-

hemman perheen toimeentuloa. Tässä tutkimuksessa ei ollut käytössä tietoa perinnän onnistumisesta. Tieto elatusavun perinnästä kuitenkin tallentuu Kelan rekistereihin ja siitä on saatavissa tilastotietoa. Esimerkiksi vuoden 2010 lopussa elatusapuvellaa oli yhteensä 235 miljoonaa euroa; vuoden 2010 aikana velkaa oli saatu perityksi 68 miljoonaa euroa (Kela 2015b). Saatavilla oleva rekisteritieto mahdollistaakin jatkotutkimuksen tästä aiheesta.

305

Lähteet

Haataja A. Kuka on yksinhuoltaja? Yksinhuoltajien määrä ja profiili eri aineistojen valossa. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 50, 2009: 46–62.

Hakovirta M. Lapsiköyhyys ja lapsen elatus vanhempien eron jälkeen. Yhteiskuntapolitiikka 2010; 75 (3): 293–302.

Kela. Kelan tilastollinen vuosikirja 2013. Helsinki: Kela, SVT, 2015b. [Korjattu versio 12.3.2015.] Saatavissa: <<http://hdl.handle.net/10138/144094>>.

Kela. Tilasto elatustuesta. Saatavissa: <http://www.kela.fi/tilastot-aiheittain_tilasto-elatustuesta>. Viitattu 29.10.2015a.

Lait:

L 281/1963. Laki elatusavun ennakosta.

L 660/1966. Laki eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin.

L 704/1975. Laki lapsen elatuksesta.

L 122/1977. Laki lapsen elatuksen turvaamisesta.

L 796/1992. Lapsilisälaki.

L 671/1998. Elatusturvalaki.

L 549/2003. Kunnallinen eläkelaki.

L 395/2006. Työntekijän eläkelaki.

L 949/2006. Laki elatusturvalain 7 §:n muuttamisesta.

L 1295/2006. Valtion eläkelaki.

L 568/2007. Kansaneläkelaki.

L 580/2008. Elatustukilaki.

L 583/2008. Laki eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin.

Salmi M, Sauli H, Lammi-Taskula J. Lapsiperheiden toimeentulo. Julkaisussa: Lammi-Taskula J, Karvonen S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014: 82–104.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Lapsen elatus ja huolto 2008. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 11, 2009.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Toimeentulotuki 2013. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 34, 2014.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Lapsen elatus ja huolto 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Tilastoraportti 11, 2015.

Tilastokeskus. Perheet 2014. Helsinki: Tilastokeskus, 2015a. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/perh/2014/perh_2014_2015-05-28_tie_001_fi.html>. Päivitetty: 28.5.2015.

Tilastokeskus. Tulo- ja elinolotutkimus. Saatavissa: <<http://www.stat.fi/keruu/tuel/index.html>>. Viitattu: 28.10.2015c.

Tilastokeskus. Tulonjakotilasto 2013. Tuloerot: Kotitalouden elinvaihe ja pienituloisuus. Helsinki: Tilastokeskus, 2015b. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/tjt/2013/01/tjt_2013_01_2015-03-20_kat_004_fi.html>. Päivitetty: 20.3.2015.

Tilastokeskus. Käräjäoikeuksien siviiliasioiden ratkaisut -tietokantataulukot. Saatavissa: <<http://www.stat.fi/til/koikrs/tau.html>>. Viitattu: 29.1.2016.

Heikki Hiilamo ja Elina Ahola

308 Onko vammaisen lapsen syntymä eroriski?

Johdanto

Heinäkuussa 2010 Kuka kuuntelee köyhää -verkosto järjesti Suomi Areena -tapahtumassa Porissa tilaisuuden nimeltä ”Kuka kuuntelee köyhää yksinhuoltajaa?”. Tilaisuudessa Yhden Vanhemman Perheiden Liiton edustaja esitti kokemuksensa perusteella, että erityislapsi, tarkoittaen erityislapsella jollakin tapaa vammaista tai sairasta lasta, lisää eron riskiä (Tuominen 2010). Kysymys on olennainen, sillä se koskee kahden päällekkäisen sosiaalisen riskin, yksinhuoltajuuden ja vammaisen tai sairaan lapsen hoidon, samanaikaista vaikutusta. Vanhempien ero on riski lasten hyvinvoinnille (Sauvola 2001). Vammaisille lapsille se on vielä suurempi riski kuin vammattomille, koska eron aiheuttama köyhyys, vanhempien hoivan väheneminen ja stressi haavoittavat heitä enemmän (Mauldon 1992).

Eroon johtaa usein toisen tai molempien puolisojen havahtuminen siihen, että parisuhteen jatkaminen on huonompi vaihtoehto kuin parisuhteen päättäminen. Aikaisemman tutkimuksen perusteella kohonnut eroriski on yhteydessä muun muassa alhaiseen koulutus- ja tulotasoon. Nuoremmat parit eroavat vanhempia pareja useammin. Kaupungeissa erotaan enemmän kuin maaseudulla. Naisen miestä suuremmat tulot myös lisäävät eroriskiä. (Lyngstad ja Jalovaara 2010; ks. myös Airion artikkeli tässä kirjassa.)

Lapsen vammaisuus tai sairaus ei välttämättä vaikuta suoraan vanhempien parisuhteeseen. Yhteiskunnalliset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät vaikuttavat siihen, miten vanhemmat kokevat sen, ettei heidän lapsensa ole terve. Myös vanhempien omat uskomukset, asenteet ja arvot vaikuttavat siihen, millainen kokemus vammaisen tai sairaan lapsen saaminen on. Muun muassa neuvolatoiminnan, sairaanhoidon ja sikiödiagnostiikan kehittymisen seurauksena lapsen terveydentilaan kohdistuu aikaisempaa suurempia odotuksia. Yleisesti ottaen tulevat vanhemmat toivovat esimerkiksi tietyn sukupuolen sijaan enemmän sitä, että lapsi olisi terve. Odotuksen taustalla voi olla käsitys siitä, että sairaus tai vammaisuus on paha asia, joka on uhka lapsen ja vanhempien hyvinvoinnille. Yhteiskunnan ja yhteisön tuki voi kuitenkin auttaa vanhempia selviytymään arjestaan, vaikka lapsi poikkeaisi niin sanotusta normaalista. (Vehmas 2005.)

Empiirisesti voidaan osoittaa, että vammaisen tai sairaan lapsen hoito vaatii enemmän kuin vammattoman lapsen hoito. Aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedämme, että vammaisen tai sairaan lapsen syntymä heijastuu muun muassa perheenjäsenten elämänlaatuun, sukupuolirooleihin, taloudellisiin resursseihin, työssäkäyntimalleihin, ajankäyttöön, terveyteen sekä perherakenteeseen eli eroihin ja myöhempien lasten syntymään (Shapiro 1983). Vammaisen lapsen syntymällä voi olla myös myönteisiä vaikutuksia: vahvempi elämän tarkoitus, ilo ja onni lapsen selviytymisestä, uudet sosiaaliset verkostot ja tukiryhmät, perhesuhteiden vahvistuminen, hengellisyys, suvaitsevaisuuden ja ymmärryksen kasvu, vanhempien persoonallinen kasvu ja vammaisen lapsen myönteinen vaikutus lähipiiriin (Beresford 1994; Stainton ja Besser 1998). Ammattimaisten tukitoimien avulla voidaan edistää vanhempien sopeutumista vammaisen lapsen syntymään (Barnett ym. 2003).

Taloustieteellisessä kirjallisuudessa on esitetty, että yksi parisuhteiden keskeisiä perusteita on ilo lasten saamisesta (Becker 1973 ja 1974). Jotkut parit valitsevat lapsettomuuden, toiset eivät onnistu saamaan lapsia. Lasten merkitys on keskeinen kaikille niille pareille, joilla on lapsia. Vanhemmat saattavat havahtua siihen, että vammaisen lapsen syntymä vaatii paljon enemmän emotionaalisesti ja taloudellisesti kuin he olivat odottaneet ennen lapsen syntymää. Avioeroriskin voi odottaa kasvavan ajan myötä, sillä aluksi vanhemmat voivat kuvitella lapsen tervehtyvän ja ongelmien helpottavan (Mauldon 1992). He saattavat myös aliarvioida lapsen vaatiman hoivan määrää. Vähitellen perhe-elämä voi muuttua epätydyttäväksi. Toisaalta vammaisen lapsen saaminen voi myös nostaa eron kynnystä. Yksin lapsen kanssa jäävän vanhemman hoivataakkaa voi vaikuttaa sietämättömän suurelta, vaikka yhteiselämä on onnetonta.

Aikaisemman kirjallisuuden perusteella vammaisen tai sairaan lapsen syntymä on yhteydessä suurempaan avioeroriskiin ja äitien pienempään todennäköisyyteen solmia uusi parisuhde (Mauldon 1992), avioeroriskiin (Reichman ym. 2004) ja yksinhuoltajuuteen (Loft 2011). Toisaalta vanhempien, joiden lapsella on Downin syndrooma, on todettu eroavan muita harvemmin (Urbano ym. 2007).

Vammaisen lapsen syntymään liittyvä mahdollinen eroriski Suomessa kuvaa paitsi vanhempien ominaisuuksia myös lähiyhteisön ja yhteiskunnan toimia. Mikäli lähiyhteisön toimet ja yhteiskunnalliset tukitoimet ovat riittäviä ja kaikenlaiset lapset toivotetaan tervetulleiksi yhteisön jäseniksi, vammaisen lapsen syntymään liittyvän mahdollisen eroriskin tulisi pienentyä. Jos yhteiskunta maksaa perheille ylimääräistä korvausta erityislasten hoitamisesta, voidaan tällä tavoin helpottaa heistä koituvaa hoitotaakkaa. Suomessa tämänkaltaisen etuus on Kelan maksama vammaistuki. Lisäksi vammaisen lapsen hoitajalla voi olla mahdollisuus saada omaishoidon tukea (ks. Kalliomaa-Puhan ja Tillmanin artikkeli tässä kirjassa). Kela maksaa myös erityishoitorahaa osallistumisesta lapsen sairaalahoitoon ja sen jälkeiseen kotihoitoon.

Tutkimme tässä artikkelissa, lisääkö vammaisen lapsen syntymä eroriskiä Suomessa. Hypotesimme on, että eroriski kasvaa myös Suomessa. Oletamme näin käyvän lapsen hoidon vaativuuden vuoksi. Koska Kelan maksaman vammaistuen saaminen kuvaa lapsen hoidon vaativuutta, seuraavaksi esiteltävässä artikkelissa käytettävä vammaisen lapsen määritelmä perustuu nimenomaan vammaistuen saamiseen. Määritelmän esittelyn jälkeen esittelemme tutkimusasetelman ja kerromme tulokset. Artikkelin päättyy tulosten pohdintaan. Tarkastelussamme emme tee eroa avio- ja avoerojen välillä. Suomessa avio- ja avoerojen riskitekijöissä ei ole suuria eroja (Jalovaara 2013; ks. myös Airion artikkeli tässä kirjassa).

Vammaisen lapsen määritelmä

Tässä tutkimuksessa pyrimme tarkastelemaan perheitä, joiden lapsi on syntymästään saakka vammaisen. Syntymästään saakka vammaiselle lapselle tai vammaiselle lapselle ylipäätään ei ole yleispätevää määritelmää, sillä vanhemmat ja ulkopuoliset tulkitsevat eri tavalla lasten ominaisuuksia. Tässä tutkimuksessa tarkoitamme vammaisella lapsella sellaista lasta, jonka hoito vaatii objektiivisesti arvioiden vanhemmilta selvästi tavanomaista enemmän aikaa ja keskittymistä.

Kelan alle 16-vuotiaille pitkäaikaisesti sairaille tai vammaisille lapsille myöntämän vammaistuen (aikaisemmin lapsen hoitotuki) perusteet kuvaavat erityistä hoitoa vaativia lapsia. Lain mukaan lapsen vammaistukea maksetaan sairaan tai vammaisen lapsen hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuvan tavanomaista suuremman rasituksen ja sidonnaisuuden korvaamiseksi. Tukea maksetaan eritasoisena rasituksen ja sidonnaisuuden mukaan (perustaso, korotettu tuki, ylin tuki). (Ks. tarkemmin lasten vammaistuen perusteista liitteestä, s. 321.)

Sairauden tai vamman diagnoosi ei yksin ratkaise lapsen oikeutta vammaistukeen tai sen määrään. Kela arvioi lapsen oikeutta tukeen sen mukaan, paljonko hänen hoidostaan, huolenpidostaan ja kuntoutuksestaan aiheutuu rasitusta tai sidonnaisuutta vastaavan ikäiseen vammattomaan lapseen verrattuna. Vammaistuen saajilla onkin hyvin erilaisia diagnooseja, joiden joukossa ei ole yhtä tai muutamaa muista erottuvaa ryhmää (taulukko 1, s. 311). Etuuden myöntäminen perustuu Kelalle tehtävään hakemukseen. Tuen saaminen ja sen taso ovat siis sidoksissa hakemuksen tekemiseen ja sen käsittelyyn Kelassa. Kela on antanut ohjeistuksen siitä, miten perheelle aiheutuvaa rasitusta tai sidonnaisuutta arvioidaan joissakin sairausryhmissä. Tällaisia sairauksia ovat esimerkiksi näkö- ja kuulovamma, diabetes ja mielenterveyden häiriöt. (Ks. Virta ja Klaukka 2005.) Vuoden 2014 lopussa perustasoista vammaistukea sai 16 256, korotettua tukea

16 908 ja ylintä tukea 2 125 lasta eli yhteensä alle 16-vuotiaan vammaistukea sai yli 35 000 lasta.

Taulukko 1. Alle 16-vuotiaan vammaistuen saajat sairauspääryhmän mukaan vuoden 2014 lopussa.

ICD-10-koodi	Sairauspääryhmä	Saajien määrä	Saajien osuus, %
A00–B99	Tartunta- ja loistaudit	13	0,0
C00–D49	Kasvaimet	347	1,0
D50–D99	Veren ja verta muodostavien elinten sairaudet	161	0,5
E00–E99	Umpieritys-, ravitsemus- ja aineen- vaihduktasairaudet	4 590	13,0
F00–F99	Mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöt	18 113	51,3
G00–G99	Hermoston sairaudet	1 631	4,6
H00–H59	Silmän ja sen apuelinten sairaudet	185	0,5
H60–H99	Korvan ja kartiolisäkkeen sairaudet	607	1,7
I00–I99	Verenkiertoelinten sairaudet	115	0,3
J00–J99	Hengityselinten sairaudet	1 779	5,0
K00–K99	Ruoansulatuselinten sairaudet	2 518	7,1
L00–L99	Ihon ja ihonalaistudoksen sairaudet	602	1,7
M00–M99	Tuki- ja liikuntaelinten sekä sidekudoksen sairaudet	891	2,5
N00–N99	Virtsu- ja sukupuolielinten sairaudet	91	0,3
Q00–Q99	Synnyttäiset epämuodostumat, epä- muotoisuudet ja kromosomipoikkeavuudet	2 953	8,4
S00–T99	Vammat, myrkytykset ja eräät muut ulkoisten syiden seuraukset.	41	0,1
Muut	Muut	652	1,8
Yhteensä	Yhteensä	35 289	100,0

Lähde: Kelasto.

Lapsen diagnoosi ja vammaisuuden vaikeus eivät yleensä selviä välittömästi syntymän jälkeen. Lisäksi lapsen sairauksien ja vammojen vakavuus vaihtelee iän mukaan, mikä näkyy myös vammaistuen tason vaihtelussa. Koska olemme tässä tutkimuksessa kiinnostuneita nimenomaan syntymästään saakka pitkäaikaisesti vammaisista lapsista, määrittelemme vammaisen lapsi -käsitteen vammaistuen avulla tarkastelemalla vammaistuen saamisen alkamisajankohtaa ja kestoä: syntymästään saakka vammaisia lapsia ovat sellaiset lapset, jotka ovat ensimmäisen elinvuotensa aikana saaneet vähintään yhtenä kuukautena vammaistukea ja

sen lisäksi ovat saaneet vammaistukea vähintään kaksi kolmasosaa elämästään ennen kuudetta ikävuottaan. Määritelmämme mukaan syntymästään saakka vammaisia lapsia eivät ole ne sairaat tai vammaiset lapset, jotka eivät ole saaneet mainitulla tavalla vammaistukea. Emme kiinnitä huomiota vammaistuen tasoon, koska tuen taso ei muutu automaattisesti, vaan on sidoksissa vanhempien Kelalle toimittamiin selvityksiin. Emme voi olettaa, että tuen taso heijastaisi tarkasteluajanamme totuudenmukaisesti vammaisten lasten hoidon rasittavuuden vaihtelua (tästä enemmän kohdassa tutkimusasetelma, taulukko 3). Koska vammaistuki perustuu hakemukseen, määritelmämme ulkopuolelle jäävät ne vammaiset lapset, joiden vanhemmat eivät ole hakeneet tukea vaikka olisivat ehkä olleet siihen oikeutettuja.

Tutkimusasetelma

Selvitämme Kelan lapsiperheaineistolla (60 %:n otos vuosina 1999–2009 syntyneistä äideistä, ks. tarkempi aineistokuvaus Juutilaisen artikkelista tässä kirjassa), lisääkö vammaisen lapsen syntymä eroriskiä. Tähän tutkimukseen on lapsiperheaineistosta otettu mukaan vuosina 2000–2004 syntyneet lapset, joiden äidit olivat olleet parisuhteessa lapsen syntymää edeltäneen vuoden lopussa. Tutkimusaineistossa on yhteensä 142 736 lasta. Eroriskiä seurataan lapsen syntymästä siihen saakka, kunnes lapsi täyttää kuusi vuotta. Tutkimusaineistossa ei ole mukana lapsia, jotka ovat kuolleet ennen kuudetta ikävuottaan.

Tieto äidin parisuhteesta perustuu Tilastokeskuksen tietojen pohjalta tehtyyn päättelyyn. Avioliiton ja rekisteröidyn parisuhteen tapauksessa päättely on selkeää: samassa asunnossa vakituisesti asuvat avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa olevat katsotaan parisuhteessa oleviksi. Avioliittojen tapauksessa parisuhteen ehtona on, että kyseessä ovat eri sukupuolta olevat samassa asunnossa vakituisesti asuvat henkilöt, joilla joko on yhteinen lapsi tai osapuolet ovat vähintään 18-vuotiaita ja heidän ikäeronsa on alle 16 vuotta eivätkä he ole avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa tahoillaan tai sisaruksia keskenään. Parisuhdetilanne tiedetään vain vuoden lopussa, mutta kuukausitasoisissa analyyseissä eroamiskuukaudeksi on merkitty aina kyseisen vuoden heinäkuu.

Vammaisten lasten ryhmän muodostavat ne lapset, jotka ovat ensimmäisen elinvuotensa aikana saaneet vähintään yhden kuukauden vammaistukea ja ennen kuudetta ikävuottaan ovat saaneet vammaistukea vähintään kaksi kolmasosaa elämästään (N = 651, taulukko 2, s. 313). Käytämme kahta vertailuryhmää, joista toiseen kuuluvat ne lapset, jotka eivät ole saaneet lainkaan vammaistukea ennen kuudetta ikävuottaan (N = 124 308). Toisena vertailuryhmänä ovat ne

lapset, jotka eivät ole saaneet vammaistukea lainkaan ensimmäisen elinvuotensa aikana tai jotka eivät ole saaneet ennen kuudetta ikävuottaan vähintään kahta kolmasosaa elämästään vammaistukea (N = 17 777). Tässä jälkimmäisessä vertailuryhmässä lapsen poikkeuksellisen suuren hoivan tarve on siis alkanut vasta lapsen täytettyä vuoden tai tarve on ollut lyhytkestoisempaa kuin varsinaisessa vammaisten lasten ryhmässä. Emme kiinnitä huomiota vammaistuen tasoon, ainoastaan jonkintasoisen vammaistuen saamiseen. Tutkimusaineistomme vammaisilla lapsilla vaihtelivat yleisimmin perusvammaistuki ja korotettu vammaistuki (taulukko 3). Vammaisten lasten viimeisimmän ennen kuudetta ikävuotta annetun vammaistukipäätöksen päädiagnoosit olivat yleisimmin synnynnäiset epämuodostumat, epämuotoisuudet ja kromosomipoikkeavuudet sekä hengityselinten sairaudet (taulukko 4, s. 314).

Taulukko 2. Tutkimusaineiston ryhmien määritelmät ja koot.

Ryhmä	Määritelmä	Lasten määrä
Vammaisten lasten ryhmä	Ensimmäisen elinvuoden aikana vähintään yksi kuukausi vammaistukea ja yhteensä saanut vähintään 2/3 elämästään vammaistukea ennen kuudetta ikävuottaan.	651
Vertailuryhmä 1	Ei vammaistukea ennen kuudetta ikävuotta.	124 308
Vertailuryhmä 2	Ensimmäisen elinvuoden aikana ei vammaistukea ollenkaan tai yhteensä saanut alle 2/3 elämästään vammaistukea ennen kuudetta ikävuottaan.	17 777
Yhteensä		142 736

Taulukko 3. Vammaisten lasten ryhmään kuuluvien lasten vammaistuen tasot.

Vammaistuen tasot	Lasten määrä
Perusvammaistuki ja korotettu vammaistuki vuorottelevat	382
Korotettu ja ylin vammaistuki vuorottelevat	91
Perusvammaistuki, korotettu vammaistuki ja ylin vammaistuki vuorottelevat	91
Ainoastaan korotettu vammaistuki	34
Ainoastaan perusvammaistuki	30
Ainoastaan ylin vammaistuki	16
Perusvammaistuki ja ylin vammaistuki vuorottelevat	7
Yhteensä	651

Taulukko 4. Vammaisten lasten ryhmään kuuluvien lasten viimeisimmän ennen kuudetta ikävuotta annetun vammaistukipäätöksen päädiagnoosit.

ICD-10-koodi	Kuvaus	Lasten määrä
C00–D49, D50–D99	Kasvaimet Veren ja verta muodostavien elinten sairaudet	13
E00–E99	Umpieritys-, ravitsemus- ja aineenvaihduntasairaudet	30
F00–F99	Mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöt	41
G00–G99	Hermoston sairaudet	54
H00–H59 H60–H99	Silmän ja sen apuelinten sairaudet, Korvan ja kartiolisäkkeen sairaudet	40
I00–I99	Verenkiertoelinten sairaudet	6
J00–J99	Hengityselinten sairaudet	120
J45	Astma	107
K00–K99	Ruuansulatuselinten sairaudet	9
L00–L99	Ihon ja ihonalaiskudoksen sairaudet	60
P00–P99	Eräät perinataaliaikana alkaneet tilat	32
Q00–Q99	Synnyynnäiset epämuodostumat, epämuotoisuudet ja kromosomipoikkeavuudet	219
Q00–Q89	Epämuodostumat ja epämuotoisuudet	142
Q90–Q99	Kromosomipoikkeavuudet	77
Q90	Downin oireyhtymä	64
R00–R99	Muualla luokitattomat oireet, sairaudenmerkit sekä poikkeavat kliiniset ja laboratoriolöydökset	15
M00–M99, N00–N99, Z00–ZZB	Tuki- ja liikuntaelinten sekä sidekudoksen sairaudet Virtsan ja sukupuolielinten sairaudet Tekijöitä jotka vaikuttavat terveydentilaan ja yhteydenottoihin terveyspalvelujen tuottajiin	11
Yhteensä		651

Eroriskiä tarkastellaan aluksi Kaplanin-Meierin estimaateilla, jotka kuvaavat todennäköisyyttä, että eroa ei ole tapahtunut tiettyyn ajankohtaan mennessä. Tarkeimmat riskianalyysit tehdään Coxin suhteellisen vaaran mallia soveltaen. Coxin suhteellisen vaaran mallissa vakioimme aikaisemman kirjallisuuden perusteella (ks. Lyngstad ja Jalovaara 2010) eroriskiin yhteydessä olevista tekijöistä äidin iän ja koulutustason, puolison iän ja koulutustason sekä perheen asuinpaikan tyypin (kaupunkimainen, taajama vai maaseutu) ja perheen lasten lukumäärän lapsen syntymää edeltävän vuoden lopussa. Lisäksi otamme huomioon puolisoien veronalaisten tulojen yhteismäärän ja äidin veronalaisten tulojen osuuden tästä määrästä niin ikään lapsen syntymää edeltäneenä vuonna. Vakioinnin avulla

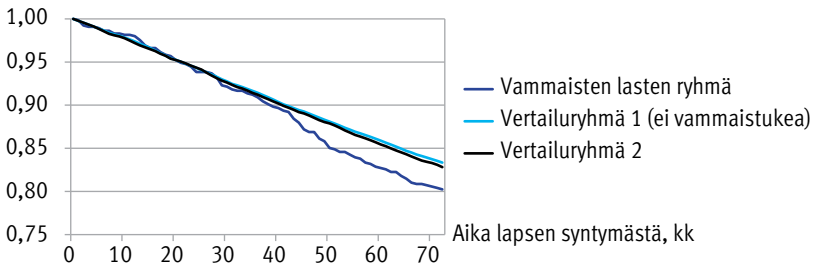
huolehditaan siitä, että eroriskien vertailua ryhmien välillä ei sekoita edellä mainittujen sosiodemografisten tekijöiden erilainen vaihtelu ryhmässä.

315 Tulokset

Tarkastelimme aluksi vanhempien eroamista lapsen syntymän jälkeen kuukausittain kolmessa eri ryhmässä (kuvio). Vammaisten lasten vanhemmat erosivat selvästi useammin kuin muut vanhemmat, kun aikaa lapsen syntymästä oli kulu-
nut noin 40 kuukautta eli hieman yli kolme vuotta. Lyhyen aikaa vammaistukea saaneiden lasten vanhemmat (vertailuryhmä 2) erosivat myös hieman useammin kuin niiden lasten vanhemmat, jotka eivät olleet saaneet lainkaan vammaistukea (vertailuryhmä 1). Kuuden vuoden seuranta-aikana vammaisten lasten vanhemmista oli eronnut 19,8 prosenttia, kun vastaavat luvut vertailuryhmissä olivat 17,2 (vertailuryhmä 2) ja 16,7 (vertailuryhmä 1).

Kuvio. Parisuhteesta eroaminen lapsen syntymän jälkeen (Kaplanin-Meierin estimaatit).

Todennäköisyys sille,
että eroa ei ole tapahtunut

Tarkemmin eroriskiä tarkasteltiin Coxin suhteellisen vaaran mallilla. Malliin otettiin vammaistuen saamista kuvaavan muuttujan (ryhmä-muuttujan) lisäksi mukaan kaikki aiemmin mainitut sosiodemografiset vakioivat tekijät. Vakioivien tekijöiden yksinkertaiset vaikutukset otettiin ehdoitta malliin mukaan, mutta vakioivien tekijöiden yhdysvaikutukset ryhmä-muuttujan kanssa otettiin mukaan vain, jos ne jäivät malliin, kun malli sovitettiin käyttäen taaksepäin askeltavaa regressiota viiden prosentin merkitsevyystasolla. Lopputulos oli, että mikään yhdysvaikutustermi ei jäänyt malliin, mikä tarkoittaa, että vakioivien tekijöiden vaikutus erorisktiin ei eronnut ryhmien välillä.

Mallin tulokset eli parametrien estimaatit (β), estimaattien merkitsevyystasot (p), vaarasuhteet (*hazard ratio*, HR) ja vaarasuhteiden 95 prosentin luot-

tamusvälit esitetään taulukossa 5. Vammaisten lasten ryhmässä vaarasuhde oli 1,276, mikä tulkitaan niin, että vammaisten lasten perheissä eroriski oli noin 28 prosenttia suurempi kuin niissä perheissä, joissa lapsi ei ollut saanut lainkaan vammaistukea (vertailuryhmä 1). Tulos on tilastollisesti merkitsevä ($p = 0,0060$). Sen sijaan lyhytaikaisesti vammaistukea saaneiden lasten perheissä (vertailuryhmä 2) eroriski ei poikennut tilastollisesti merkitsevästi niistä perheistä, joissa lapsi ei ollut saanut ollenkaan vammaistukea ($p = 0,4207$).

Äidin korkeampi ikä madalsi eroriskiä ($HR = 0,965, p < 0,0001$). Myös äidin korkeampi koulutustaso madalsi eroriskiä (ylempi korkea-asteen koulutus vs. keskiasteen koulutus: $HR = 0,682, p < 0,0001$). Puolison iällä ei puolestaan ollut tilastollisesti merkitsevää vaikutusta ($p = 0,7887$), mutta puolison koulutuksen vaikutus oli samansuuntainen kuin äideillä (ylempi korkea-asteen koulutus vs. keskiasteen koulutus: $HR = 0,939, p = 0,0250$).

Taajaan asutuissa ja maaseutumaisissa kunnissa eroriski oli pienempi kuin kaupungeissa ($HR = 0,804$ ja $0,727, p < 0,0001$ kummassakin). Jos perheessä oli yksi lapsi ennestään, eroriski ei poikennut tilastollisesti merkitsevästi tilanteesta, jossa syntynyt lapsi oli perheen ensimmäinen ($p = 0,3347$). Jos perheessä puolestaan oli tätä enemmän lapsia, eroriski oli pienempi. Suurempituloisissa perheissä eroriski oli pienempi kuin pienempituloisissa perheissä ($HR = 0,976, p < 0,0001$), mutta jos naisen tulot muodostivat yli 50 prosenttia puolisoiden yhteenlasketuista tuloista eli nainen oli miestä suurituloisempi, eroriski kasvoi ($HR = 1,283, p < 0,0001$).

Taulukko 5. Parisuhteesta eroamisen riski mallinnettuna Coxin suhteellisen vaaran mallilla.

	β	p	Vaarasuhde, HR	Vaarasuhteen 95 %-n luottamusväli
Ryhmä				
Vertailuryhmä 1 (ei vammaistukea)			1	
Vertailuryhmä 2	0,0157	0,4207	1,016	0,978–1,055
Vammaisten lasten ryhmä	0,2435	0,0060	1,276	1,072–1,518
Äidin ikä ^a	−0,0359	< 0,0001	0,965	0,961–0,969
Äidin koulutustaso ^a				
Keskiaste			1	
Alin korkea-aste ja alempi korkeakouluaste	−0,3501	< 0,0001	0,705	0,681–0,729
Ylempi korkeakouluaste ja tutkijakoulutusaste	−0,3830	< 0,0001	0,682	0,645–0,721
Tunteaton	0,5418	< 0,0001	1,719	1,663–1,777

	β	p	Vaarasuhde, HR	Vaarasuhteen 95 %:n luottamusväli
Puolison ikä ^a	-0,0004	0,7887	1,000	0,996–1,003
Puolison koulutustaso ^a				
Keskiaste			1	
Alin korkea-aste ja alempi korkeakouluaste	0,2733	< 0,0001	0,761	0,731–0,792
Ylempi korkeakouluaste ja tutkijakoulutusaste	0,0625	0,0250	0,939	0,889–0,992
Tuntematon	0,4805	< 0,0001	1,617	1,568–1,667
Asuinkunnan tyyppi ^a				
Kaupunkimainen			1	
Taajaan asuttu	0,2184	< 0,0001	0,804	0,775–0,834
Maaseutumainen	0,3193	< 0,0001	0,727	0,701–0,753
Perheen muiden lasten lukumäärä ^a				
Ei lapsia			1	
1 lapsi	0,0147	0,3347	1,015	0,985–1,045
2 lasta	0,0935	< 0,0001	0,911	0,874–0,949
3 lasta	0,0985	0,0023	0,906	0,851–0,965
4 lasta tai enemmän	0,5923	< 0,0001	0,553	0,507–0,603
Puolisoiden veronalaisten tulojen yhteismäärä ^b (10 000 e/v)	0,0242	< 0,0001	0,976	0,970–0,983
Äidin veronalaisten tulojen osuus puolisojen veronalaisten tulojen yhteismäärästä ^b				
Enintään 50 %			1	
Yli 50 %	0,2494	< 0,0001	1,283	1,245–1,322

^a Tiedot lapsen syntymää edeltävän vuoden lopusta.

^b Tiedot lapsen syntyvää edeltävän vuoden ajalta.

Pohdinta

Pyrimme tässä tutkimuksessa selvittämään, onko vammaisen lapsen syntymä yhteydessä korkeampaan avio- ja avoparien eroriskiin. Aikaisemman tutkimuksen perusteella teimme oletuksen siitä, että vammainen lapsi lisäisi kuormitusta perheessä ja sen myötä eroriskiä. Tuloksemme vahvistavat suomalaisen kokemuspohjaisen tiedon ja muista maista saadun tutkimusnäytön siitä, että pienen lapsen pitkäaikainen vakava sairaus tai vamma lisää vanhempien eroriskiä. Yhtä

lailla merkittävä tulos on se, ettei lapsen lyhytaikainen sairaus tai vamma näytä lisäävän eroriskiä.

318

Muutoin tuloksemme vastaavat aikaisempia tutkimustuloksia eroriskeistä: vähäinen koulutus, kaupungissa asuminen, pienet tulot ja naisten tulojen suurempi osuus perheen tuloista kasvattivat eroriskiä (Lyngstad ja Jalovaara 2010). Näiden tekijöiden huomioon ottamisen jälkeenkin määrittelemällämme tavalla syntymästään saakka vammaisten lasten vanhemmat erosivat selvästi yleisemmin kuin muiden lasten vanhemmat. Tulosta ei voi tulkita siten, että vammaisen lapsi olisi sinänsä syynä eroon. Sen sijaan voidaan todeta, että vanhempiin, lähiyhteisöön ja yhteiskuntaan liittyvät tekijät kuormittavat vammaisten lasten perheitä ja lisäävät eron riskiä.

Kiinnostavaa on se, että vammaisen lapsen syntymän aiheuttama kriisi ei kuitenkaan näy heti erojen määrässä. Eroriski alkaa kasvaa vasta hieman yli kolme vuotta vammaisen lapsen syntymän jälkeen (vrt. Mauldon 1992). Tulosta saattaa selittää se, että vanhempiin ja ympäristöön liittyvät tekijät alkavat vaikuttaa vasta jonkin ajan kuluttua vammaisen lapsen syntymästä. Syynä voi olla myös se, että oikeus kotihoidon tukeen päättyy lapsen täyttäessä kolme vuotta. Tällöin vammaisen lapsi ei voi ehkä siirtyä samalla tavoin päiväkotiin ja vanhempien on valittava kumpi heistä ryhtyy lapsen omaishoitajaksi.

Mauldon (1992) havaitsi yhdysvaltalaisesta aineistosta, että syntymästään saakka vammaisten lasten vanhemmilla oli suurempi avioeroriski kuin myöhemmin vammautuneiden lasten vanhemmilla. Emme kykene tekemään aineistossamme ehdotonta eroa synnynnäisten ja muiden sairauksien välillä, mutta aineistossamme painottuvat mitä ilmeisimmin synnynnäisesti pysyvästi vammautuneet, koska vammaisen lapsen kriteerinä oli vammaistuen saaminen vähintään kuukauden ajan lapsen ensimmäisen elinvuoden aikana. Tulosten mukaan neuvoloiden terveydenhoitajien, lääkäreiden ja perheterapeuttien tulisi kiinnittää heti vammaisen lapsen syntymän jälkeen huomiota perheen ja erityisesti vanhempien parisuhteen tukemiseen.

Määrittelimme tässä tutkimuksessa lapsen vammaisuuden Kelan maksaman vammaistuen perusteella. Emme kiinnittäneet huomiota tuen tasoon, vaan vain sen alkamisajankohtaan ja kestoon. Tässä tapauksessa vammaistuen kesto kertoi kuitenkin myös sairauden tai vamman vakavuudesta: 651 vammaisen lapsen joukossa vain 30 oli saanut koko ajan perustason vammaistukea, muut olivat ainakin jossain vaiheessa saaneet korotettua tai ylintä tukea. Aineiston pienen koon vuoksi emme myöskään voineet tarkastella eroriskejä diagnoosien mukaan. Tässä tutkimuksessa vammaisten lasten ryhmä oli pieni (pitkäkestoinen vammaistuki 651 lapsella vs. lyhytkestoinen vammaistuki 17 777 lapsella) ja mitä ilmeisimmin siihen on valikoitunut vakavasti sairaita ja vammaisia lapsia. Vammaistuen hakemiseen ja myöntämiseen liittyy sattumanvaraisia (tekeekö hakemuksen vai ei) ja harkintaan liittyviä (hylätäänkö vai hyväksytäänkö hakemus)

tekijöitä. Näillä tuskin oli kuitenkaan suurta merkitystä vakavasti sairaiden ja vammaisten lasten ryhmän tapauksessa. On kuitenkin selvää, että lapsen vaatima hoito ja sen rasittavuus eroaa diagnoosien mukaan myös vakavasti sairaiden ja vammaisten lasten ryhmässä. Aineiston pienen koon vuoksi emme pystyneet tarkastelemaan tätä lähemmin.

319 Tämä tutkimus tehtiin lapsikohtaisesti. Tutkimuksessa ei eritelty niitä perheitä, joissa vammaisia lapsia oli useampia. Kokonaan analyysiemme ulkopuolelle jäivät puolestaan ne perheet, joissa lapsi kuoli sairautensa vuoksi ennen kuudetta ikävuottaan. Aikaisemmassa australialaistutkimuksessa on todettu, että vastasyntyneen kuolema lisäsi jonkin verran avioeroriskiä (Najman ym. 1993).

Eroja tarkasteltaessa on muistettava, että aineistossamme henkilöiden parisuhdetilanne tiedettiin vain vuoden lopussa ja mahdollinen ero merkittiin tapahtuneeksi aina heinäkuussa, joten kuukausitasoisessa tarkastelussa ajallinen tarkkuus on karkeaa. Lisäksi koska määrittelimme vammaiset lapset siten, että he ovat saaneet elämänsä ensimmäisen vuoden aikana vähintään yhtenä kuukautena vammaistukea, on mahdollista, että joissain tapauksissa vanhemmat ovat voineet erota jo ennen lapsen sairastumista tai vammautumista.

Tuloksia tulkittaessa on lisäksi otettava huomioon, ettei vammaisen lapsen syntymä ole täysin satunnainen tapahtuma. Noin kolmasosa vammaisten lasten diagnooseista (taulukko 4) koski synnynnäisiä epämuodostumia, epämuotoisuuksia ja kromosomipoikkeavuuksia. Sikiödiagnostiikan vuoksi useat näistä diagnooseista ovat vanhempien tiedossa jo ennen lapsen syntymää. Tieto poikkeavuudesta saattaa johtaa siihen, että vanhemmat päättävät valita abortin.

Tutkimus osoittaa, että vammaisen lapsen saaneet parit tarvitsevat nopeasti tukea parisuhteeseensa. Lähipiirin ja ammattilaisten tuella voi olla vammaisen lapsen ensimmäisten elinkuukausien aikana ratkaiseva merkitys vanhempien parisuhteen kestävyydelle.

Lähteet

Alle 16-vuotiaan vammaistuki. Helsinki: Kela. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/vammaistukilapselle>>. Viitattu 28.1.2016.

Barnett D, Clements M, Kaplan-Estrin M, Fialka J. Building new dreams. Supporting parents' adaptation to their child with special needs. *Infants and Young Children* 2003; 16 (3): 184–200.

Becker G. A theory of marriage. Part I. *Journal of Political Economy* 1973; 81 (4): 813–846.

Becker G. A theory of marriage. Part II. *Journal of Political Economy* 1974; 82 (2): 11–26.

Beresford B. Resources and strategies. How parents cope with the care of a disabled child. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 1994; 35 (1): 171–209.

Jalovaara M. Socioeconomic resources and the dissolution of cohabitations and marriages. *European Journal of Population* 2013; 29 (2): 167–193.

Kelasto. Kelan tilastotietokanta. Saatavissa: <<http://www.kela.fi/kelasto>>.

L 570/2007. Laki vammaisetuksista.

Loft L. Child health and parental relationships. Examining relationship termination among Danish parents with and without a child with disabilities or chronic illness. *International Journal of Sociology* 2011; 41 (1): 27–47.

Lyngstad T, Jalovaara M. A review of the antecedents of union dissolution. *Demographic Research* 2010; 23: 257–292.

Mauldon J. Children's risks of experiencing divorce and remarriage. Do disabled children destabilize marriages? *Population Studies* 1992; 46 (2): 349–362.

Najman J, Vance J, Boyle F, Embleton G, Foster B, Thearle J. The impact of child death on marital adjustment. *Social Science & Medicine* 1993; 37 (8): 1005–1010.

Reichman N, Corman H, Noonan K. Effects of child health on parents' relationship status. *Demography* 2004; 41 (3): 569–584.

Sauvola A. The association between single-parent family background and physical morbidity, mortality, and criminal behaviour in adulthood. Oulu: University of Oulu, Acta Universitatis Ouluensis Medica 629, 2001.

Shapiro J. Family reactions and coping strategies in response to the physically ill or handicapped child. A review. *Social Science & Medicine* 1983; 17 (14): 913–931.

Stainton T, Besser H. The positive impact of children with an intellectual disability on the family. *Journal of Intellectual and Developmental Disability* 1998; 23 (1): 57–70.

Tuominen E. Yhden vanhemman perheiden köyhyys tilastoina. Esitelmä ”Kuka kuuntelee köyhää yksinhuoltajaa?” -tilaisuudessa Suomi Areena -tapahtumassa Porissa 20.7.2010. Saatavissa: <<http://www.kukakuunteleekoyhaa.fi/tiedostot/200710-tuominen.pdf>>.

Urbano R, Hodapp R, Floyd F. Divorce in families of children with Down syndrome. A population-based study. *American Journal on Mental Retardation* 2007; 112 (4): 261–274.

Vehmas S. Vammaisuus. Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan. Helsinki: Gaudeamus, 2005.

Virta L, Klaukka T. Sairaan lapsen sosiaaliturva. Julkaisussa: Takala P, toim. Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? Helsinki: Kela, 2005: 148–169.

Liite. Alle 16-vuotiaan vammaistuki.

321

Alle 16-vuotiaan vammaistuki on tarkoitettu pitkäaikaisesti sairaalle tai vammaiselle lapselle ja sen maksaminen perustuu lakiin vammaisuuksista (L 570/2007). Tämä etuus on ollut aiemmin nimeltään lapsen hoitotuki. Tuen saaminen edellyttää, että sairaan tai vammaisen lapsen hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuu perheelle vähintään 6 kuukauden ajan tavanomaista suurempaa räsitusä ja sidonnaisuutta verrattuna vastaavan ikäiseen vammattomaan lapseen. Vammaistuki on porrastettu kolmeen ryhmään räsituksen ja sidonnaisuuden määrän mukaan seuraavasti:

- Perusvammaistuki (92,94 e/kk vuonna 2016): Perusvammaistuen edellytyksenä on, että lapsen hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuu tavanomaista suurempaa, vähintään viikoittaista räsitusä ja sidonnaisuutta.
- Korotettu vammaistuki (216,87 e/kk vuonna 2016): Korotettua vammaistukea maksetaan silloin, kun lapsen hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuva räsitus ja sidonnaisuus on vaativaa tai vie päivittäin huomattavasti aikaa.
- Ylin vammaistuki (420,51 e/kk vuonna 2016): Ylin vammaistuki on tarkoitettu lapsille, joiden hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuu perheelle vaativaa ja ympärivuorokautista räsitusä ja sidonnaisuutta.

Lapsen sairauden tai vamman diagnoosi ei yksin ratkaise lapsen oikeutta vammaistukeen tai sen määrään. Lapsen oikeus tukeen arvioidaan sen mukaan, paljonko hänen hoidostaan, huolenpidostaan ja kuntoutuksestaan aiheutuu räsitusä tai sidonnaisuutta tavanomaiseen verrattuna. Kela on antanut ohjeistuksen siitä, miten perheelle aiheutuvaa räsitusä tai sidonnaisuutta arvioidaan joissakin sairausryhmissä. Tällaisia sairauksia ovat esimerkiksi näkö- ja kuulovamma, diabetes ja mielenterveyden häiriöt.

Vammaistuki myönnetään yleensä määrääjäksi. Tuen maksuaika riippuu siitä, miten pitkään lapsen sairaudesta tai vammasta aiheutuvan räsituksen ja sidonnaisuuden arvioidaan kestävän. Monet sairaudet ovat elinikäisiä, mutta niiden aiheuttama räsitus ja sidonnaisuus voi muuttua, kun lapsi kasvaa ja kehittyy. Määrääjäksi myönnettyyn tukeen perhe voi hakea jatkoa tuen päätyttyä. Vammaistuen saamiseen eivät vaikuta vanhempien ja lapsen tulot tai varallisuus. Vammaistuki on veroton etuus.

Lähde: Alle 16-vuotiaan vammaistuki 2016.

Laura Kalliomaa-Puha ja Päivi Tillman

Äiti on aina äiti

Lasten omaishoitajien arjen haasteet

Johdanto

Omaishoito mielletään usein ikäihmisten hoitomuodoksi. Moni omaishoitoperhe on kuitenkin lapsiperhe, jossa omaishoitaja on työikäinen. Vuonna 2014 kaikista omaishoidossa olevista 14,2 prosenttia oli alle 18-vuotiaita (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015). Omaishoidossa on yhä enemmän alaikäisiä: kun vuonna 2000 heitä oli vain 2 900 ja vuonna 2010 5 100, vuonna 2014 alle 18-vuotiaita omaishoidettavia oli jo 6 700 (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2015).

Omaishoito on yksi tapa järjestää sairaan tai vammaisen lapsen hoito. Vaikka aivan terveetkin lapset vaativat hoitoa ja huolenpitoa, omaishoidon tukea saavien perheiden lapset ovat erityislapsia eli erityistä hoitoa ikätasoaan enemmän tarvitsevia lapsia. Lapsen omaishoito eroaa muista omaishoitotilanteista mm. siinä, että perheessä on usein myös muita hoivaa kaipaavia kuin omaishoidettava. Perheessä voi olla muita lapsia, jotka kaipaavat huomiota ja hoivaa tai kenties perheellä on myös apua tarvitsevia isovanhempia. Omaishoito pitää lapsiperheissä onnistua yhdistämään myös muihin hoivavelvollisuuksiin useammin kuin vanhusten omaishoivassa, jossa usein on kyse ikääntyneestä, eläkkeellä olevasta avioparista, jossa toinen hoitaa toista. Perhekoolla ja muilla hoivavelvollisuuksilla on merkitystä myös lapsiperheen toimeentulolle. Toisaalta lapsen omaishoito eroaa vanhuksen omaishoidosta usein myös siinä, että se päättyy lapsen paranemiseen tai itsenäistymiseen, ei kuolemaan.

Pohdimme tässä artikkelissa omaishoitoa alaikäisen lapsensa omaishoitajana toimivan vanhemman näkökulmasta. Käytämme tutkimusaineistona Kelan omaishoitajakyselyn aineistoa. Omaishoidosta on paljon tutkimuksia ja selvityksiä, mutta tämä kysely oli ensimmäinen valtakunnallinen omaishoitajakysely. Se toteutettiin satunnaisotokselle omaishoidon tuen hoitopalkkiota saaneista, ja tässä artikkelissa tarkastelemme omaishoitajista omaa alle 18-vuotiasta lastaan hoitavia vanhempia.

Aluksi tarkastelemme, millaista lasten omaishoito on: kauanko omaishoito on kestänyt, mikä on syy omaishoitoon ja mitä vanhempi, joka toimii omaishoitajana, tekee omaishoidon lisäksi sekä millainen perherakenne omaishoitokoti-

talouksissa on. Pohdimme omaishoivaa tasa-arvon näkökulmasta. Onko oman sairaan lapsen hoitaminen itsestään selvää juuri äideille? Sen jälkeen käymme läpi, miten omaishoidon tuen osa-alueet – eli hoitopalkkio, vapaat ja palvelut – toteutuvat, kun omaishoidettava on oma lapsi. Tarkastelemme myös taloudellista toimeentuloa mukaan luettuna sosiaaliturvaetuudet: lapsen hoitaja on tavallisesti työkäinen ja omaishoidolla voi olla kauaskantoisia vaikutuksia myös hoitajan ja koko omaishoitoperheen toimeentuloon. Jos lapsen omaishoitaja on omaishoivan lisäksi ansiotyössä, merkitykselliseksi nousevat omaishoivan ja ansiotyön yhdistämisen mahdollisuudet. Lopuksi kysymme, pitäisikö lapsiperheiden ja vanhusten omaishoidon erilaisuus ottaa huomioon myös omaishoidon kehittämisessä.

Tukea hoivan järjestämiselle kotona

Sairaiden ja vammaisten lasten hoiva voidaan järjestää monella tavalla. Nykyään tavoitteena on tunnetusti hoivan järjestäminen kotona¹. Kotihoitoon kannustetaan ja sitä pyritään tukemaan niin rahaetuuksien kuin palveluinkin. Omaishoidon tuki on yksi tapa tukea lapsen hoidon järjestämistä kotona. Avohoitopainotus tarkoittanee sitä, ettei lasten määrä omaishoidossa tule vähenemään, luultavasti päinvastoin.

Omaishoidon rajat vedetään laissa omaishoidon tuesta (L 937/2005). Omaishoidon tukea voidaan myöntää jos:

- ”1) henkilö alentuneen toimintakyvyn, sairauden, vamman tai muun vastaavanlaisen syyn vuoksi tarvitsee kotiloissa hoitoa tai muuta huolenpitoa
 - 2) hoidettavan omainen tai muu hoidettavalle läheinen henkilö on valmis vastaamaan hoidosta ja huolenpidosta tarpeellisten palvelujen avulla
 - 3) hoitajan terveys ja toimintakyky vastaavat omaishoidon asettamia vaatimuksia
 - 4) omaishoito yhdessä muiden tarvittavien sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen kanssa on hoidettavan hyvinvoinnin, terveyden ja turvallisuuden kannalta riittävää
 - 5) hoidettavan koti on terveydellisiltä ja muilta olosuhteiltaan siellä annettavalle hoidolle sopiva
 - 6) tuen myöntämisen arvioidaan olevan hoidettavan edun mukaista.”
- (L 937/2005, 3 §.)

¹ Ks. esim. sosiaali- ja terveysministeriön (2015) internetsivut laitoshoidosta, joilla todetaan, että ”tavoitteena on, että jokainen voisi asua kotona muiden palvelujen avulla.”

Eli mikäli hoidon voi järjestää kotona turvallisesti, lapsella on pystyvä ja halukas hoitaja ja omaishoito on kaikin puolin lapsen edun mukaista, sairaan tai vammaisen lapsen hoito voidaan järjestää omaishoidon tuen avulla. Omaishoitajan työtä täydennetään kunnan palveluin, kuten kotisairaanhoidolla ja muulla kotipalvelulla tai vaikkapa hoidettavan kuntoutusjaksoilla. Perheen kanssa laaditaan hoito- ja palvelusuunnitelma, johon kirjataan paitsi omaishoitajan antaman hoidon määrä ja sisältö myös perheelle annettavat muut palvelut (L 937/2005, 7 §).² Viralliseen omaishoitoon kuuluu myös vapaan järjestäminen hoitajalle. Sitovaa hoitotyötä tekevä omaishoitaja on oikeutettu kolmeen lomapäivään kuukaudessa, miksi ajaksi kunnan tulee järjestää lapselle sijaishoito (L 937/2005, 4 §). Näiden vapaapäivien hoito saa maksaa enintään 11,50 euroa vuorokaudessa vuonna 2016 (L 734/1992, 6a §).

Kotikunta ja hoitaja tekevät sopimuksen lapsen hoivatyöstä (L 937/2005, 8 §). Samalla perheen sisäinen hoiva ikään kuin virallistuu ja omaishoitajan työ kuittaa pitkälti kunnan velvollisuuden tarjota tarvitseville hoivaa. Omaiset hoitavat sairaita ja vammaisia läheisiään paljon ilman virallista omaishoitajan statustakin. Arvioidaan, että epävirallisia omaishoitajia on 300 000, kun omaishoidon tuen piiriin päässeitä hoitajia on n. 40 000 (Sosiaali- ja terveysministeriö 2014). Palvelujen leikkaukset ja laitoshoidon purku korostavatkin omaisten vastuuta. Puhutaan informalisaatiosta, julkisen ja virallisen hoivan purusta sekä refamilisaatiosta, paluusta perheen hoivavastuuseen. Markkinoistuminen ja lisääntyvät yksityiset palvelut lisäävät myös omaisten vastuuta – varsinkin silloin, kun hoidettava on lapsi: lapsi ei tietenkään voi itse tehdä valintoja hoivamarkkinoilla. (Ks. tästä kehityksestä esim. Leinonen 2011; Häikiö ym. 2011; Meagher ja Szebehely 2013.) Omaishoidon virallistaminen kulkee tavallaan informalisaatiosta pois päin, vaikka perheen vastuuta korostaakin: omaishoitajista tulee osa kunnan formaalia, virallista, sosiaalihuoltoa. Omaishoitaja ei kuitenkaan lain nimenomaisen määräyksen mukaan ole työsuhteessa kuntaan (L 937/2005, 10 §), vaikka monet työsuhteen tunnusmerkit täyttyvätkin. Omaishoitosopimuksen tehneelle hoitajalle maksetaan palkkiota, hänellä on lomaa ja hän saa hoito- ja palvelusuunnitelmassa ohjausta työhönsä (L 937/2005, 4,5 ja 7 §). Omaishoitaja on myös eläke- ja tapaturmavakuutettu kunnallisen eläkelain ja tapaturmavakuutuslain mukaan (L 937/2005, 10 §). Omaishoidon palkkion suuruus määräytyy hoidon sitovuuden ja vaativuuden mukaan (L 937/2005, 5 §). Monissa kunnissa palkkio on porrastettu erilaisiin hoitoluokkiin, juuri hoidon vaativuuden ja sitovuuden mukaan. Hoitopalkkio on sidottu indeksiin (L 937/2005, 6 §), ja vuonna 2016 hoitopalkkion minimi on 387,49 euroa kuukaudessa. Palkkio voidaan kui-

2 Juuri lapsiperheiden näkökulmaa näiden suunnitelmien teossa on pyritty nostamaan esiin esimerkiksi Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen ohjeissa vammaisten lasten omaishoitoperheiden hoito- ja palvelusuunnitelman laadintaan (Lapsiperheen omaishoidon hoito- ja palvelusuunnitelma 2015). Pitkälle päästään yksinkertaisesti perheiden omia toiveita kuuntelemalla (esim. Mäkelä 2015).

tenkin sopia säädettyä määrää pienemmäksi, jos hoitaja niin toivoo tai hoito ei ole ympärivuorokautista tai jatkuvasti sitovaa tai hoidon ja huolenpidon tarve on vähäistä (L 937/2005, 5 §). Palkkio on verotettavaa tuloa. Käytännössä omaishoidon palkkio vaihtelee suuresti: esimerkiksi vuonna 2012 omaishoidon tukea maksettiin alle minimin palkkioista aina 1 704 euroon kuukaudessa (Linnosmaa ym. 2014, 26). Kaikki halukkaat eivät edes pääse virallisiksi omaishoitajiksi: omaishoidon tuen hakemuksista hylättiin kuntien ilmoituksen mukaan hiukan yli viidennes. Kunnissa omaishoidon tuen hakemuksia arvioidaan ja arvotetaan hyvin erilaisilla kriteereillä ja osittain eri asioita painottavilla mittareilla. (Linnosmaa ym. 2014, 45; Mattila ja Kakriainen 2014.) Virallisiksi omaishoitajiksi päässeet ovat joka tapauksessa läpäisseet tiukan seulan.

Myös Kelan maksama vammaistuki (L 570/2007) auttaa järjestämään hoidon kotona korvaamalla vammasta tai sairaudesta aiheutuvia kuluja ja haittoja. Alle 16-vuotiaan vammaistuen (aiemmin lapsen hoitotuen) saaminen edellyttää, että sairaan tai vammaisen lapsen hoidosta, huolenpidosta ja kuntoutuksesta aiheutuu perheelle vähintään kuuden kuukauden ajan tavanomaista suurempaa räsitusta ja sidonaisuutta verrattuna vastaavan ikäisen terven lapsen hoitoon. (L 570/2007, 7 §.) Yli 16-vuotiaat voivat saada aikuisten vammaistukea, kun toimintakyky on heikentynyt vähintään vuoden ajan. Toimintakyvyn katsotaan heikentyneen silloin, kun sairaus tai vamma heikentää kykyä huolehtia itsestään, selviytyä välttämättömistä taloustöistä tai selviytyä työ- ja opiskelutehtävistä. Lisäksi tuen saaminen edellyttää, että sairaus tai vamma aiheuttaa haittaa, avuntarvetta sekä ohjauksen ja valvonnan tarvetta. (L 570/2007, 8 §.) Tukea saatetaan korottaa sairaudesta aiheutuneiden erityiskustannusten perusteella (L 570/2007, 10 §). Vammaistuet ovat verotonta tuloa. Ne on porrastettu kolmeen ryhmään räsituksen ja sidonaisuuden määrän mukaan (L 570/2007, 2 §). Tuen määrä on sidottu kansaneläkeindeksiin (L 570/2007, 51 §). Vuonna 2016 tuki on joko 92,94 euroa, 216,87 euroa tai 420,51 euroa kuukaudessa. Eläkeläisten vammaistuki (hoitotuki) on hieman pienempi. Vammaistuki myönnetään toistaiseksi tai määräajaksi (L 570/2007, 2 §).³

Toisin kuin omaishoidon tuki, vammaistuet ovat verotonta tuloa. Vammaistuet myönnetään sairaalle ja vammaiselle itselleen, omaishoidon tuki hoitajalle. Idea tukien taustalla on erilainen – vammaistuki korvaa vammasta tai sairaudesta aiheutuvaa haittaa ja siitä aiheutuvia kuluja, omaishoidon tuki on palkkio hoitotyöstä hoitajalle. Kun kysymyksessä on lapsi, vammaistuen käytöstä päättää toki vanhempi eikä tukien eri tavoitteita varmasti käytännössä mietitä.

3 Ks. lähemmin vammaistuen kriteereistä <http://www.kela.fi/vammaistuet>.

Lasten omaishoito Kelan omaishoitajatutkimuksessa

Käytämme tutkimusaineistona tässä artikkelissa Kelan omaishoitotutkimuksen (aineiston kuvauksesta enemmän ks. Juutilaisen artikkeli tässä kirjassa) kyse-lytutkimusaineistoa, josta käytämme jatkossa nimeä Kelan omaishoitajakysely. Tekstin lomassa on vastaajien kyselylomakkeessa esittämiä avovastauksia. Oman alle 18-vuotiaan lapsensa omaishoitajana toimi 163 vastaajaa.

Aineistona on myös omaishoidon tukea käsitteleviä oikeustapauksia. Tapaukset on haettu Finlex-palvelusta ja eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisutietokannasta hakusanan ”omaishoito” avulla.

Keskimäärin lapsen omaishoito oli kestänyt 6,4 vuotta. Joka toisella omaishoito oli kestänyt yli viisi vuotta, pisimmillään 17 vuotta eli käytännössä lapsen koko eliniän ajan. Noin joka toisella omaishoito oli kestänyt enintään puolet hoidettavan lapsen eliniästä. Onkin hyvä huomioda, että todellinen omaishoito on usein kestänyt pitempään kuin ns. virallinen omaishoito eli ajan-jakso, jolloin on saatu varsinaista omaishoidon tukea kunnalta. Lasten ja eten-kin erityislasten osalta voi olla toisaalta myös hankala sanoa, milloin normaali pienen lapsen hoitaminen muuttuu omaishoidoksi – pieni lapsi tarvitsee joka tapauksessa paljon hoivaa. Omaishoito oli kaikilla vastanneilla omaishoitajilla kestänyt vähintäänkin 1,5 vuoden ajan, sillä omaishoitokysely toteutettiin vuonna 2012 omaishoidon tuen hoitopalkkiota saaneille kesällä 2014. Tästä syystä vain harvalla omaishoito oli kestänyt alle 2 vuotta (taulukko 1).

Taulukko 1. Omaishoidon kesto alaikäisen lapsensa omaishoitajina toimivilla vanhemmilla Kelan omaishoitajakyselyssä.

Ikäryhmä	Osuus vastanneista, %
Alle 2 vuotta	2
2–3 vuotta	26
4–5 vuotta	23
6–7 vuotta	16
8–9 vuotta	10
10–11 vuotta	13
Vähintään 12 vuotta	11

Tyypillisin syy lapsen omaishoidon tarpeeseen (taulukko 2, s. 327) oli kehi-tysvammanisuus, joka joskus esiintyi yhdessä esimerkiksi epilepsian tai autismin kanssa. Pitkäaikainen fyysinen sairaus tai vamma, kuten aivokasvain, näkövam-ma, tai liikuntavamma, oli seuraavaksi yleisin syy, mutta selvästi harvinaisempi. Aina ei ole kyse synnynnäisestä sairaudesta tai vammasta: omaishoitotilanteeseen

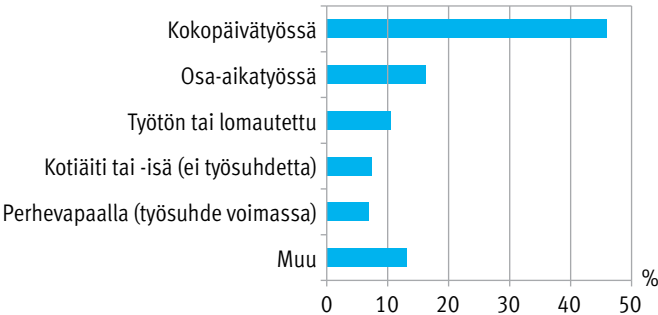
on voitu päätyä myös esimerkiksi liikenneonnettomuudessa vammautumisen seurauksena. Omaishoidossa olevista lapsista 64 prosenttia oli poikia.

Taulukko 2. Syy omaishoitoon, alle 18-vuotiaat omaishoidettavat.

Syy omaishoitoon	Osuus vastanneista, %
Kehitysvammaisuus	71
Pelkkä kehitysvammaisuus	59
Kehitysvammaisuus ja pitkäaikainen fyysinen sairaus tai vamma	9
Kehitysvammaisuus ja fyysisen toimintakyvyn heikkeneminen	2
Kehitysvammaisuus, pitkäaikainen fyysinen sairaus tai vamma ja fyysisen toimintakyvyn heikkeneminen	1
Pitkäaikainen (fyysinen) sairaus tai vamma	23
Muu syy, kuten psykiatrinen sairaus tai fyysisen toimintakyvyn heikkeneminen	6

Toisin kuin iäkkään henkilön omaishoito, lapsen omaishoito ei yleensä ole kokopäiväistä: 61 prosenttia vastanneista ilmoitti olevansa osa-aikaisia omaishoitajia. Tätä selittää se, että siinä missä muutkin lapset, myös omaishoidossa olevat lapset ovat koulussa ja päivähoidossa. Alaikäisen lapsen omaishoitajavanhemmat ovat yleensä työikäisiä (ikähaarukka 24–67 vuotta ja keski-ikä 43 vuotta), ja heistä 62 prosenttia kävi osa- tai kokoaikatyössä tai oli yrittäjiä (kuvio 1). Lähes 11 prosenttia ilmoitti olevansa työtön tai lomautettu. Tähän luokkaan sisältyvät myös ne kotiäidit ja -isät, jotka ilmoittivat pääasialliseksi toiminnakseen omaishoitajuuden.

Kuvio 1. Alaikäisen lapsensa omaishoitajana toimivien vanhempien pääasiallinen toiminta Kelan omaishoitajakyselyssä.

Useimmissa omaishoitoperheissä on myös muita lapsia kuin omaishoidossa oleva lapsi. Seitsemässä perheessä kymmenestä alle 18-vuotiaita perheenjäseniä oli useampi kuin yksi, joten lapsen omaishoitajalta pitäisi löytyä aikaa ja voimavaroja myös muiden lasten hoivaan. Perhekooltaan lasten omaishoitoperheet poikkesivat muista: kun muista omaishoitoperheistä 90 prosentissa oli 2 henkilöä, tyypillisimmillään puoliset, lastaan omaishoitavista vain 15 prosenttia asui vastaavankokoisessa kotitaloudessa. (Taulukko 3.)

Taulukko 3. Lasten omaishoitoperheet Kelan omaishoitajakyselyssä perhetyypin mukaan, %.

Perhetyyppi	Osuus vastanneista, %
Kaksi aikuista, kaksi alle 18-vuotiasta	29
Kaksi aikuista, kolme alle 18-vuotiasta	20
Yksi aikuinen, yksi alle 18-vuotias	15
Kaksi aikuista, yksi alle 18-vuotias	9
Yksi aikuinen, kaksi alle 18-vuotiasta	7
Muu	20

Mitä jos omaishoitoa ei olisi? Vastaajista 62 prosenttia arvioi, että ilman omaishoitoa hoidettava lapsi tarvitsisi paikan laitoshoidosta tai tehostetusta palveluasumisesta. Moni ei maininnut laitosta, mutta kertoi, että lapsi tarvitsisi kokoaikaista aikuisen valvontaa ja apua jokapäiväisissä toiminnoissa. Omaishoito oli varsin sitovaa: 77 prosenttia omaishoitajista arvioi, että heidän hoidettavansa tarvitsee apua tai seurantaa 13–24 tuntia vuorokaudessa.

Oman lapsen hoitaminen itsestään selvää

Sairaan tai vammaisen lapsen omaishoito tuntui monesta vanhemmasta itsestään selvältä asialta, ehkä jopa sellaiselta, ettei syytä omaishoitoon ollut tarvinnut erikseen miettiä. Vaikka omaishoidon itsestäänselvyys on ominaista muillekin omaishoitajille, vanhemmilla tämä selitys korostui. He hoitaisivat omaa lastaan joka tapauksessa.

”Mitäpä ei oman lapsensa vuoksi tekisi.”

”Pakko, koska kyseessä oma lapsi – toisaalta luonnollisin vaihtoehto.”

”Lastani en voi hylätä eli jatkan omaishoitajana vaikka en omaishoidon tukea enää saisikaan.”

Vanhemmilla on toki myös juridinen velvollisuus tarjota hoivaa ja huolenpitoa alle 18-vuotiaalle lapselleen (L 361/1983, 4 §). Moninaisista syistä on kuitenkin katsottu viisaaksi tarjota perheille apua tässä huoltotehtävässä. Omaishoidon tuki on yksi tapa tukea perheitä silloin, kun lapsi on sairas ja erityisen hoivan tarpeessa. Monelle vanhemmalle virallisen omaishoitostatuksen myötä tarjoutuvat vapaapäivät ja palvelut olivat palkkiota tärkeämmät. Osa vastaajista piti olennaisena sitä, että kuulumalla viralliseen omaishoitajärjestelmään saa vapaapäiviä tai palveluja. Usea ajatteli, että palvelujen puute ”pakotti” omaishoitajaksi: kun riittäviä tukipalveluja tai henkilökohtaista avustajaa ei lapselle saatu, ryhdyttiin omaishoitajaksi. Vanhemmat selittivät omaishoitajaksi päätymistään muun muassa näin:

”Ystäväni kehoitti hakemaan omaishoitajuutta (hän itse on lapsensa omaishoitaja), en osannut ajatella että tilanteemme täyttää om.hoidon kriteerit. Hoitaisin lastani om.hoidontuesta riippumatta.”

”Rakkaus omaan lapseen ja mahdollisuus laajentaa tietämystä, kun osallistuu vertaisryhmiin + toimintaan. Tilapäishoitomahdollisuus oli myös erittäin tärkeä sekä taloudellinen tuki, joka on mahdollistanut tarjota lapselle hyviä harrastuksia ja virkistystä.”

Omaishoito näyttää olevan itsestään selvää erityisesti äideille. Kelan omaishoitajakyselyssä alaikäisten lasten omaishoitajista peräti 91 prosenttia oli naisia, kun muista omaishoitajista naisia oli 69 prosenttia. Lasten omaishoito on siis mitä suurimmassa määrin myös tasa-arvokysymys. Kaikista omaishoitajista naisia on toki myös valtaosa (71 %), mutta nimenomaan työikäisistä omaishoitajista naisia on vielä suurempi osa (77 %) (ks. lukumääristä Ahola ym. 2014.). Omaishoivajärjestelyillä on siis merkitystä erityisesti naisten toimeentulon, eläketurvan ja työuran kehittymisen kannalta. Tunnettu paradoksi, että naisten avuksi luodut järjestelmät voivat muodostua myös naisten ansaksi (ks. esim. Hiilamo ja Kangas 2009), vaikuttaa pitävän paikkansa myös omaishoidossa.

”En koe olevani omaishoitaja, vaan äiti, äiti, joka hoitaa oman lapsensa ehdoilla.”

On esitetty, että naiset ja äidit ovat myös viranomaisten olettamia hoitajia, joille, toisin kuin miehille, tarjotaan automaattisesti hoitajan roolia ja toisaalta tarjotaan vähemmän palveluja kuin miehille – osaavathan naiset itsestään selvästi hoivata paitsi muita myös itseään (Waerness 1990, 113; Tedre 1999, 46–47, 53; Kröger 2009; Leinonen 2011, 557). Äitiä on helppo pitää luonnollisena lapsen hoitajana, kuten Kelan omaishoitajakyselyyn vastanneet edellä tekivät. Erään korkeimman hallinto-oikeuden tapauksen voi katsoa tukevan tätä: tapauksessa kehitysvammaista lastaan vuosikymmeniä hoitanut äiti kieltäytyi lopulta omaishoitajan roolistaan ja vaati aikuiselle lapselleen jotain toista hoitomuotoa. Kunta kuitenkin kieltäytyi järjestämästä muuta hoitoa ja esitti, että hoito oli heidän puolestaan ratkaistu. Korkein hallinto-oikeus totesi, ettei äitiä voitu pakottaa omaishoitajaksi. (KHO 6/2005.) Voi toki olla, että kunta olisi päätenyt samaan ratkaisuun, vaikka hoitaja olisi ollut isä.

Vaikka juridinen huoltovelvollisuus (L 361/1983, 4 §) koskee kumpaakin vanhempaa, on hoivavastuu Suomessa edelleen käytännössä enemmän äideillä (ks. Salinin ym., Ylikännön ym. sekä Saarikallio-Torpin ja Haatajan artikkelit tässä kirjassa), kuten äitien yliedustus omaishoitajissakin osoittaa. Miestä omaishoitajana on pidetty hieman kummallisena, ja ainakin roolin vaihto hoivaajaksi ja kodin arjen pyörittäjäksi mietittävää monia (Koistinen 2003, 104; Sipilä ja Kröger 2004; Kanala 2013, 51). Miesten osuus omaishoitajista on kuitenkin jatkuvasti kasvanut – vuonna 1994 miehiä oli 19,4 prosenttia, vuonna 1998 22 prosenttia, vuonna 2002 25 prosenttia (Vaarama ym. 2003, 26) ja vuonna 2012 jo 29 prosenttia kaikista omaishoitajista (Ahola ym. 2014).

Tukipalvelujen jakautumista omaishoitajan sukupuolen mukaan ei ole tietäksemme tutkittu. Ainakaan palkkioiden maksamisessa epätasa-arvoa ei ole havaittavissa: Ahola tarkasteli omaishoitajille vuonna 2012 maksettuja palkkioita myös sukupuolen mukaan jaoteltuna. Palkkiot olivat samansuuruisia niin nais- kuin miesomaishoitajille (Ahola ym. 2014).

Kummankin vanhemman panos helpottaa minkä tahansa lapsiperheen elämää, puhuttamattakaan sairaan tai vammaisen lapsen mukanaan tuomista lisävelvollisuuksista. Eräs omaishoitajana toimiva yksinhuoltajaäiti kirjoittikin toiveekseen:

”Että lapsen isä osallistuisi lapsemme kuntoutukseen / virkistykseen / veisi lapsia yhteisille lomille, osallistuisi palavereihin ja paperitöihin.”

Omaishoidon sitovuus ja vaativuus – virallisen omaishoidon piiriin pääseminen

Omaishoidon sitovuuden ja vaativuuden määrittely on tärkeää. Se vaikuttaa ensinnäkin siihen, pääseekö ylipäättään omaishoidon tuen piiriin. Toiseksi arvio hoidon sitovuudesta ja vaativuudesta vaikuttaa omaishoitajalle maksettavan palkkioon ja kolmanneksi omaishoitajalle järjestettävän vapaan määrään.

331

Sitovuus ja vaativuus näyttävät erilaisilta lapsiperheissä ja vanhusperheissä. Kunnissa käytetyt mittarit ja ohjeet sidonnaisuuden ja vaativuuden arvioimiseksi eivät tunnu ottavan huomioon kaikkia lasten tilanteita.

”Omaishoidon pisteytys ei toimi sellaisten pitkäaikaissairaiden kohdalla, joilla ei ole tällä hetkellä esim. liikuntarajoitteita, kehitysvammaa, ongelmia päivittäisissä toiminnoissa, kuten peseytyminen, pukeutuminen, syöminen. – – Vaikea harvinainen monielinsairaus (kystinen fibroosi), Cf-potilaat tarvitsevat päivittäisiä hoitoja, sairaus ei kuitenkaan näy ulospäin.”

Kunnissa on ollut myös erilaisia käytäntöjä siitä, miten lasten kotihoidon tukeen pitäisi suhtautua. Ovatko omaishoidon tuki ja lasten kotihoidon tuki vaihtoehtoiset tukimuodot? Kunnissa on ollut omia ohjeita siitä, ettei kotihoidon tukea saaville tule myöntää omaishoidon tukea. Tätä tulkintaongelmaa on käsitelty Kouvolan hallinto-oikeudessa (päätös nro 08/0490/2, 30.9.2008). Kunta oli omissa ohjeissaan määrännyt, ettei alle kolmevuotiaiden hoitoon myönnetä omaishoidon tukea. Oikeus totesi, että koska omaishoitolaissa ei ole asetettu mitään ikärajoja, ei kuntakaan voinut sellaisia asettaa – kaikkia kuntalaisia tuli kohdella yhdenvertaisesti. Samaa asiaa käsiteltiin jälleen vuonna 2012, tällä kertaa Turun hallinto-oikeudessa. Tässä tapauksessa hallinto-oikeus ohjeisti kuntaa toteamalla, että

”Suomen sosiaaliturvajärjestelmään kuuluvia sosiaaliturvaetuuksia ei voida kunnan ohjeilla määritellä toisilleen vaihtoehtoisiksi ilman lainsäädännön tukea. Omaishoidon tuesta annetussa laissa, lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta annetussa laissa tai muualakaan lainsäädännössä ei ole säännöksiä, jotka oikeuttavat määrittelemään kyseessä olevat tukimuodot toisilleen vaihtoehtoisiksi. Omaishoidon tuesta annetun lain lähtökohtana on, että omaishoidon tuen myöntämisen tulee olla ennen kaikkea hoidettavan hoitoisuuteen ja palveluiden tarpeisiin perustuvaa. Tukea voidaan myöntää, mikäli sen myöntämisedellytykset täyttyvät. Y:n kunnan sosiaali- ja terveyslautakunnan yksilöjaosto ei siis ollut voinut hylätä omaishoi-

don tukea koskevaa hakemusta sillä perusteella, että lapsen hoidosta maksettiin lasten kotihoidon tukea.” (Turun hallinto-oikeus, päätös nro 01751/11/6110, 25.1.2012.)

332

Kun laki ei pidä kotihoidon tukea ja omaishoidon tukea vaihtoehtoisina, ei kunnan ohjeiden perusteellakaan voida niin tehdä. Joissakin kunnissa omaishoidon tuen ulkopuolelle on suljettu erityistä tukea saavat lapset tai vammais- palvelulain mukaisia palveluja saavat (AOA 1863/4/09) tai päivähoidossa olevat lapset (AOA 4799/4/12). Omaishoidon tuki on joskus sidottu myös jonkun muun etuuden saamiseen: vaikka tulkinta siitä, ettei omaishoidon tuki ole yhteen sovitettava etuus, joissain kunnissa on edelleen omaishoidon tuen edellytyksenä se, että hoidettava saa esimerkiksi Kelan vammaisetuksia (ks. Sosiaali- ja terveysministeriö 2012; AOA 1230/4/11 sekä EOA 3461/4/05). Kunnat eivät voi luoda kategorisesti omia ohjeitaan ilman, että lain edellytykset omaishoidolle tutkitaan kussakin yksittäistapauksessa. Tämä edellyttää herkkyyttä kuunnella lasten omaishoitoperheitä ja tarkkaa arviota kunkin perheen yksilöllisestä tilanteesta.

Omaishoitajat toimivat joskus myös kuntatalouden varaventiileinä. Hyvinä aikoina omaishoidon sopimuksia solmitaan enemmän ja taloudellisesti tiukkoina aikoina kunnille tulee kiusaus vähentää omaishoidon sopimuksia. Omaishoidon tuki onkin ns. määrärahasidonnainen etuus. Sitä ei tarvitse myöntää, jos määrärahat ovat loppu, ja erilaisten tasapuolisten kriteerien käyttö niukan resurssin jakamiseksi on sallittua. Kunta voi säästää omaishoidon määrärahoja niitä eniten tarvitseville.⁴ Vaikka käytännön ymmärtää kunnan kannalta, ei epävarmuuden lisääminen muutenkin hankalassa tilanteessa ole omiaan lisäämään omaishoitoperheiden jaksamista tai parantamaan heidän talouden suunnitteluaan.

”On hyvin väsyttävää ja pelottavaa miettiä aina vuoden lopussa jatkaa- ko kunta omaishoidon tuen maksua. Eli riittävätkö kunnan rahat vai ei. Ennen joulua (2013) kunnan taholta taas välillä ’uhkailtiin’ omaishoidon tuen lopettamisella, mikä tuntui erittäin vaikealta varsinkin kun lapsen tilanne oli muuttunut paljon huonompaan suuntaan.”

”Saan omaishoidon tukea 12/2014 asti. Jatko on todella epävarmaa. Hoidettavani on joulukuussa 5-vuotias lapsi, joka ei kykene menemään kodin ulkopuolelle hoitoon. Jos en palaa toimeeni 2015, menetän työpaikkani.”

4 Ks. omaishoitosopimusten irtisanomisesta ja muuttamisesta esim. AOA 3589/4/14, ks. myös yleisemmin määrärahasidonnaisuudesta omaishoidossa Kalliomaa-Puha 2007, 98–103 ja yleisesti Tuori ja Kotkas 2008.

Omaishoitotosopimusta ei voi tehdä määräaikaiseksi kuin erityisestä syystä (L 937/2005, 8 §). Erityinen syy voi lain perustelujen mukaan olla esimerkiksi se, että kysymys on toipilasajasta tai muuten sellaisesta hoivatilanteesta, jonka päättymisen on ennustettavissa. Tämän aineiston lapsilla oli useimmiten sellaisia sairauksia tai vammoja, jotka ovat joko pysyviä (kehitysvammaisuus) tai pitkäkestoisia, jolloin omaishoitotosopimus tulisi tehdä toistaiseksi. Kunta voi myös irtisanoa omaishoitotosopimuksen (L 937/2005, 9 §). Laki tai perustelut eivät täsmennä, milloin kunta voi näin tehdä. Kunnan taloudellinen ahdinko voi siksi olla syynä omaishoitotosopimuksen purkamiseen. Kunnan viimesijaista hoitovastuuta tämä ei kuitenkaan poista. (Ks. irtisanomisesta, purkamisesta ja määräaikaisuudesta Kalliomaa-Puha 2007.) Voidaan hyvällä syyllä kysyä, kuinka järkevää on pitää kunnalle hyvin edullista hoivatyötä tekevät tällaisessa epävarmuudessa. Tilanne ei ainakaan paranna omaishoitajien motivaatiota tai jaksamista.

Omaishoidon palkkio

Omaishoitolain 5 §:n mukaan palkkio määräytyy hoidon sitovuuden ja vaativuuden mukaan. Vaikka Kelan omaishoitajakyselyn lapsiperheissä hoito vaikutti varsin sitovalta, 57 prosenttia alaikäisen lapsen omaishoitajista sai vähimmäismääräisen tai sitä pienemmän hoitopalkkion. Syyksi omaishoitajat ilmoittivat useimmiten sen, että hoidettava oli osan päivästä koulussa. Moni koki myös, että vanhempien työssäkäynti vaikutti palkkion suuruuteen:

”Tuen määrään pitäisi vaikuttaa hoidettavuus ja kulut, ei vain se, onko lapsen/nuoren vanhempi työssä.”

Päiväkotij- ja koulupäivien vaikutus hoidon sitovuuteen ja vaativuuteen keskustelutti varsinkin silloin, kun omaishoidon tuki oli uusi. Omaishoitolain 4 §:n mukaan vapaata pitää järjestää silloin, kun hoito on sitovaa ympärivuorokautisesti tai ”vähäisin keskeytyksin”. Lain kohdan perusteluissa vähäisenä osana vuorokaudesta pidettiin 5–7 tuntia (HE 166/1997, 5).⁵ Monissa kunnissa ajateltiin, että koulu- tai tarhapäivä on pidempi keskeytys kuin ”vähäinen”. Käytännöt ja tulkinnat vaihtelivat suuresti kunnasta toiseen. Jossain kunnissa evättiin koko omaishoidon tuki, ja vaikka tukea olisikin saanut, lapsen päiväkotij- tai koulupäivä vaikutti palkkion suuruuteen tai vapaan määrään. Tulkintoja haettiin

5 Perustelut ovat ajalta ennen nykyistä omaishoitolakia, joka tuli voimaan vuoden 2006 alusta. Tämä muotoilu oli kuitenkin jo lakia edeltäneessä omaishoidon sääntelyssä. Ennen omaa lakia omaishoittoa säädeltiin sosiaalihuoltolaissa.

myös tuomioistuimista. Omaishoitolakia muutettiin vain vajaa vuosi lain voimaantulon jälkeen (3.11.2006). Lain 4 §:ään lisättiin lause: ”Sidonnaisuus katsotaan ympärivuorokautiseksi siitä huolimatta, että hoidettava viettää säännöllisesti vähäisen osan vuorokaudesta käyttäen kotinsa ulkopuolella järjestettyjä sosiaali- tai terveyspalveluja taikka saaden kuntoutusta ja opetusta.”

334 Tästä huolimatta koulutuntien ja päivähoidon vaikutusta sidonnaisuuteen on puitu edelleen hallinto-oikeuksissa. Esimerkiksi Hämeenlinnan hallinto-oikeus (2007, Nro 07/0070/4) totesi, ettei hoitopalkkiota voida alentaa yksinomaisesti sillä perusteella, että hoitaja ei osallistu kokoaikaisesti hoidettavan hoitoon. Rovaniemen hallinto-oikeudessa todettiin, ettei hoitopalkkiota voida kaavamaisesti alentaa sen vuoksi, että henkilö saa kunnallista palvelua tietyn määrän kuukaudessa. Kunnan pitää selvittää tarkemmin, miten palvelujen saaminen tosiasiallisesti vaikuttaa hoidon sitovuuteen ja vaativuuteen. (Rovaniemen hallinto-oikeus 2007, Nro 07/0126/1.)

Helsingin hallinto-oikeudessa pohdittiin nimenomaan lapsen iltapäivähoidon vaikutusta palkkion suuruuteen. Oikeus totesi, että palvelu voi vähentää palkkion määrää. Hoito voi olla vähemmän sitovaa ja vaativaa kuin sellaisen lapsen, jolla on samat hoitotarpeet ja jota hoidetaan kotona ilman esimerkiksi iltapäivähoidon tuomaa lepoa. (Helsingin hallinto-oikeus 2008, Nro 08/0247/4.) Olennaista on se, että hoidon sitovuus ja vaativuus arvioidaan kussakin yksittäistapauksessa erikseen – iltapäivähoito tai muu kunnan järjestämä aktiviteetti ei automaattisesti voi poistaa hoidon sitovuutta ja vaativuutta.

Kyselyn perusteella vaikutti myös siltä, että vaikka koulupäivä todennäköisesti on ympäri maata samanikäisillä lapsilla suunnilleen samanpituisen, koulunkäynnin takia alennetun hoitopalkkion suuruus vaihteli yllättävänkin paljon – kun koulupäivän kesto ylitti seitsemän tuntia, hoitopalkkio vaihteli 170 euron ja 369 euron välillä. Kaikki palkkion suuruuteen mahdollisesti vaikuttavat tekijät eivät käy ilmi kyselystämme. Isomman palkkion takana voi olla myös enemmän hoitoa vaativa sairaus tai vamma tai toisenlaisia palveluja. Kuntien erilaiset käytännöt ovat tulleet näkyviksi omaishoitajille varsin kouriintuntuvasti kuntaliitosten yhteydessä:

”Epäoikeudenmukaista ja laitonta viedä 100 e kuukaudessa kun lapsi on lakisääteisessä koulussa. Kuntaliitos teki tämän. Ennen ei vähennetty, liitoksessa vietiin heti.”

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisukäytännössä näkyy, että joissain kunnissa omaishoitajan palkkiosta on vähennetty hoidettavalle maksettuja vakuutuskorvauksia tai esimerkiksi kotihoitoa tukea. Kun laki ei lähde eri etuuksien yhteensovittamisesta, ei sellaista voi kunnissakaan tehdä. Erityisen ongelmallista on vähentää hoidettavalle maksettuja etuuksia hoitajan palk-

kiosta – kun palkkio vaikuttaa hoitajan eläketurvaan, se ei saisi olla riippuvainen esimerkiksi hoidettavalle maksettavasta hoitotuesta (EOA 932/4/06).

335 Omaishoitajan vapaat

Sitovaa hoitotyötä tekeväälle omaishoitajalle tulisi järjestää vapaata vähintään kolme vuorokautta kuukaudessa (L 937/2005, 4 §). Laki kannustaa kuntaa pitämään huolta omaishoitajien jaksamisesta myös mainitsemalla, että ”kunta voi järjestää omaishoitajalle 1 momentissa säädettyä enemmän vapaapäiviä sekä alle vuorokauden pituisia virkistysvapaita” (L 937/2005, 4.2 §). Lapsen omaishoitotilanteissa vapailla on myös toinen merkitys: omaishoitotyöstä tarvittaisiin vapaata usein myös siihen, että perheen muiden lasten kanssa voisi viettää enemmän aikaa. Yhden lapsen sairaus tai vamma määrittää luonnollisesti voimakkaasti koko perheen arkea.

”Lapsen omaishoitaja tarvitsisi useampia mahdollisuuksia vapaaseen ja olemiseen myös perheen muiden lasten kanssa.”

Lähes joka kolmas (30 %) lasten omaishoitaja oli jäänyt ilman kolmea vapaapäivää. Syyksi tähän suurin osa heistä mainitsi, että niille ei ole tarvetta tai niitä ei ole haluttukaan. Muutamat mainitsivat, että kun he saavat kotiin tuotua hoitoa, se tarkoittaa, että hoitoa saa vain kolme kertaa kahdeksan tuntia eli yhden vuorokauden verran. Omaishoitolain perusteluissa kuitenkin todetaan, että jos perheet valitsevat mieluummin kotiin tuodun, lyhyemmän hoidon, kunnan pitää huolehtia siitä, että perheille joka tapauksessa kerrotaan heidän oikeutensa koko päivän vapaisiin (HE 131/2005, 22).

Osa vastaajista mainitsi, että lomaa ei saada, koska hoidettava lapsi on päivät koulussa tai hoitoa ei (muusta syystä) pidetä tarpeeksi sitovana. Kuten edellä selostettiin, pelkästään sen, että lapsi on koulussa, ei pitäisi vaikuttaa sitovuuden arviointiin. Olisikin mielenkiintoista selvittää, miten kunnat ovat perustelleet koulupäivien vaikutuksen sekä miten koulu- tai tarhapäivät todellisuudessa vaikuttavat.

Kolmannes niistä, joille kolmea vapaapäivää ei ollut myönnetty, kertoi kunnan kuitenkin järjestäneen mahdollisuuden tilapäishoittoon, esimerkiksi niin sanottuun ELVA-hoittoon eli kunnan maksamaan lyhytaikaiseen hoitajaan kotona, laitoshoidossa erityishuoltolaitoksessa tai yöaikaisena hoitona.

Vaikka omaishoitajat saisivat vapaapäiviä, he eivät välttämättä käytä niitä. Kyselyssämme kahdelle kolmesta oli myönnetty (vähintään) kolme vapaapäivää

kuukaudessa, mutta heistä vain hieman yli puolet ilmoitti myös käyttäneensä kaikki nämä vapaapäivät ja joka neljäs oli käyttänyt vain osan päivistä. Joka viides ilmoitti, että ei ole käyttänyt saamiaan vapaapäiviä ollenkaan. Nämä omaishoitajat kokivat, että vapaita ei ole tarvittu tai niitä ei ole muuten haluttu käyttää. Muutamilla syy oli se, että vanhempien kesken ei ollut päästy yhteisymmärrykseen vapaista tai että esimerkiksi isovanhemmat ovat hoitaneet tarvittaessa. Myös vapaiden sovitus lapsen koulunkäyntiin saattoi olla hankalaa.

”Hoidettavan koulunkäynti & kuljetukset tilapäishoittoon vaikea yhdistää.”

Vapaiden käyttämättömyys saattoi johtua myös sijaishoidon puutteista.

”Sijaishoitajaksi lupautunut henkilö ei ole kyennyt hoitamaan hoidettavaa säännöllisesti 3pv/kk.”

”Pojallani on suonensisäinen ravinne lähes joka yö. Vanhempani (sijaishoitajat) eivät osaa hoitaa tätä.”

”Olemme anoneet haasteiden vuoksi hoitajaa kotiin – ei onnistu.”

”Palveluseteli on meille parempi korvaus kuin vapaapäivät. Eikä pätevää hoitajaa ole tarjolla.”

Moni koki, että muut eivät osaa hoitaa lasta. Tässä lasten omaishoitajat eivät olleet yksin: onnistuneen sijaishoidon järjestämisen vaikeus on tullut esiin niin nuorten kuin vanhojenkin omaishoitajien lomituksessa jo vuosia, kaikissa Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen vuosina 1995–2012 tekemissä, kuntien työntekijöille suunnatuissa kyselyissä (ks. esim. Voutilainen ym. 2007; Linnosmaa ym. 2014, ks. myös Mattila ja Kakriainen 2014).

”Lapsille tarkoitettuja hoitopaikkoja on liian vähän tarjolla tai taso on ala-arvoinen. Tämän vuoksi omaishoidon vapaita jää käyttämättä.”

”Toivoisin että tilapäishoitoratkaisuissa pyritäisiin kuntouttavaan ja virikkeelliseen toimintaan, johon uskaltaisi hoidettavan jättää.”

Omaishoitolakiin vuonna 2011 tullut uudistus sijaishoitajan palkkaamisesta omaishoitoperheen lähipiiristä on toiminut monissa perheissä kuitenkin hyvin: ideana on, että kunta maksaa palkkiota vaikkapa toiselle perheenjäsenelle tai perheen läheiselle ystävälle omaishoitajan lomittamisesta. Sopimus ja edut sekä

hoitajaksi pääsyn kriteerit ovat samat kuin omaishoitajallakin. Sekä omaishoitajan että hoidettavan täytyy hyväksyä sijaishoitaja. (1937/2005, 4 a §.) Tällainen sijaishoitaja on lapselle valmiiksi tuttu eikä lapsen tarvitse lähteä sijaishoittoon pois kodistaan. Esimerkiksi perheen jo aikuistuneet lapset tai lapselle läheiset sukulaiset ovat voineet toimia mainioina sijaishoitajina.

337

”Omaishoidon vapaa perhelomituksena minun vanhemmillani, palkka vanhemmilleni n. 80e/vrk, maksu meille 12e/vrk.”

Tavallisesti sijaishoitaja tulee kotiin. Tässäkin on ongelmansa – omaishoitaja voi tällöin joutua lähtemään pois kodistaan tai muut lapset sopeutua kotiin tulevaan sijaishoitajaan:

”Hoitaja on tullut kotiin, jolloin minun täytyy lähteä pois kotoa, mikä on hankalaa kolmen pienen lapsen äidille.”

”Sisarukset eivät tykkää kun hoitaja tulee kotiin.”

Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen kyselyssä kunnat nostavat sijaishoidon – ja muutenkin onnistuneiden sijaishoitajärjestelyiden – kehittämisen yhdeksi tärkeäksi painoalueeksi. Sijaishoitajien melko hitaaseen yleistymiseen voi vaikuttaa se, että osa kunnista peri asiakasmaksun myös sijaishoitajan hoidosta. (Linnosmaa ym. 2014, 43, 46.) Omaishoitolaki ei ota kantaa siihen, voiko omaishoitajan vapaita kerätä yhteen pitemmäksi vapaajaksoksi. Käytäntö kunnassa voi olla jäykkä.

”Ei saa käyttää tunteja peräkkäin esim. 48 tuntia ei saa olla peräkkäin.”

Ennen nykyistä lakia voimassa ollut asetus omaishoidon tuesta kannusti järjestämään omaishoitajille vähintään yhden pitkäjaksoisen vapaan vuodessa ja vapaan viikonlopun kuukaudessa. Vuonna 1997 omaishoittoa käsittelevässä hallituksen esityksessä kannustettiin järjestämään vapaa omaishoitajien toiveiden mukaisesti ja tarvittaessa niputtamaan vapaita pidemmän loman mahdollistamiseksi (HE 166/1997; ks. myös HE 131/2005, 5). Vaikka näitä ohjeita ei enää toistettu omaishoitolakia säädettäessä, henki omaishoitoperheen toiveiden kuuntelemisesta on entinen (ks. esim. HE 131/2005, 22). Omaishoitajalla ei ole oikeutta valita sijaishoitopaikkaa, mutta hänen toiveitaan on mahdollisuuksien mukaan kuunneltava (HE 131/2005, 22). Voimassa oleva laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista kannustaa vastaavasti ottamaan huomioon asiakkaan toiveet palveluja järjestettäessä: sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toiveet ja mielipide (L 812/2000, 8 §). Sijaishoidon järjestäminen voi olla vaikeaa etenkin pienissä kunnissa, mutta

omaishoitoperheiden kuunteleminen ja osuvan lomituksen järjestäminen olisi kaikkien etu pitkällä aikavälillä.

338 **Palvelut omaishoidon tukena**

Omaishoidon tukeen kuuluvat myös kunnan lapselle antamat palvelut sekä omaishoitoa muuten tukevat palvelut (L 937/2005, 2 §). Eniten Kelan omaishoitajakyselyyn vastanneiden lapset olivat käyttäneet erilaisia terapioita (kuvio 2, s. 339). Niitä käytettiin lähes kahdessa kolmesta omaishoitoperheestä. 60 prosenttia perheistä käytti koululaisten aamu- tai iltapäivätoimintaa – näitä palveluja on esimerkiksi kehitysvammaisille tarjolla tavallista pidempään. Vastaavasti kouluikä nuoremmat lapset hyödyntävät päivähoitopalveluja. Useampi kuin joka toinen käytti apuvälineitä ja yli kolmannes kuljetus- tai saattajapalveluja. Lähes joka neljännessä perheessä oli tehty asunnon muutostöitä. Lisäksi käytössä oli mm. avustaja joko vapaa-aikana tai koulussa ja kehitysvammaisuusneuvolan palvelut. Huomiota kiinnittää etenkin vertaistuen ja virkistystoiminnan suuri tarve, mikä korostui kyselyssämme myös muissa ryhmissä. Kysymyksessä esitetyt vaihtoehdot kattoivat kaikenikäisille omaishoitoperheille suunnatut palvelut, ja kuten kuviosta näkyy, osa palveluista ei ole käytännössä lainkaan lasten omaishoitoperheiden käytössä, kuten kylvetys-, kauppa- ja ateriapalvelut.

Palvelujen saannissa huomioitiin myös se, että niitä ei aina saa heti.

”Apuvälineitä voi joutua odottelemaan 6 kk. Palvelut ovat riittäviä sitten, kun ne saadaan. Viivettä on myös vammaispalvelun päätöksissä (asunnon muutostyöt yms).”

Myös muuton yhteydessä voi esiintyä viiveitä.

”Kaikkein hankalinta ollut, kun muuttotilanteissa tai palvelujen määräaikaisuuden vuoksi uusien hakemusten käsittely on kestänyt kohtuuttoman kauan, jopa 1/2 vuotta! Myös omaishoidon vapaat silloin katkolla!”

Suurimmaksi syyksi siihen, miksi tarpeellisiksikaan koettuja lisäpalveluja ei ole hankittu, mainittiin se, että niitä ei osata tai jakseta hakea – lähes joka neljäs vastaaja mainitsi tämän syyn. Palveluja oli voitu myös anoa kunnalta, mutta niitä ei ollut saatu.

Kuvio 2. Alaikäisten, vanhempansa omaishoidossa olevien lasten käyttämät ja tarvitsemat kunnan palvelut.

339

”Kaupunki on ilmoittanut, ettei ole resursseja henkilökohtaiseen avustajaan kouluun.”

”Koulu ei halua lisää aikuisia luokkaan. Ihan sanottu palaverissa!”

Palvelu voi jäädä saamatta myös siksi, että lapsi on liian nuori tai vanha tai ei vielä tarpeeksi sairas. Joskus palvelua ei saatu sopivassa muodossa.

”Kuljetuspalvelu on kuulemma varattu harrastuksiin kuljetuksiin, joita taas ei monivammaisella 5-vuotiaalla ole.”

”Mielestäni palveluita pitäisi enempi pystyä räätälöimään yksilöllisesti ja kunkin omien tarpeiden mukaan. Mm. niin kuin kuljetuspalvelun

tarve ei kaikilla ole sama! Joku tarvitsee useampia lyhyitä matkoja, toiselle voi riittää yksi pidemmän matkan mahdollisuus useampaan kuukauteen. Luulisi olevan sama tuleeko hinta palvelun tarjoajalle useista lyhyistä vai yhdestä pidemmästä matkasta. Mutta olisi vapaus liikkua niin kuin muillakin ihmisillä.”

340

”Palvelut eivät vastaa tarpeitamme (tai tarpeitamme vastaavia palveluita ei tarjota).”

”Lapsen neurologinen ja psykiatrinen taho ovat antaneet lausuntoja, mutta esim. lääkärin suos. kotiin tuotavaa tilapäishoitoa tai lisävapaita en saa. Palvelut maksavat, apua ei kunnasta saa. Virkistysvapaita toivoisin.”

Palveluja oli usein jätetty hankkimatta myös taloudellisista syistä. Joillekin kunnan palvelut tulisivat perheen tulotasolla kaupallisia palveluja kalliimmiksi, eivätkä ne siksi kiinnostaneet. Omaishoidon lomitukseseen on säädetty maksukatto (11,30 € vuorokaudelta 2014), mutta muut omaishoitoon liittyvät palvelut ovat tavalliseen tapaan maksullisia, kuten laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista määrää (734/1992 6b §).

”Vaikea saatavuus ja hinta, meidän tuloillamme jopa kalliimpi hinta kuin kaupallisilla palveluilla.”

Joskus myös palveluntarjoaja, esimerkiksi henkilökohtainen avustaja, olisi ensin pitänyt itse järjestää, jotta kunta sitten korvaisi kustannukset. Tämä koettiin usein vaikeaksi. Kaikilla tarvetta ei välttämättä vielä ole ollutkaan tai koettiin, että palveluita on mahdotonta saada. Joillekin näin oli kunnan työntekijä jopa sanonut.

”En jaksa hakea kun suullisesti on sos. työntekijä sanonut ettei saada kuitenkaan.”

Yksityiseltä sektorilta oli hankittu lähinnä lastenhoitoapua ja siivousta. Vain reilu puolet vastaajista, 57 prosenttia, oli saanut niin sanottua palveluohjausta eli ohjausta etsiessään palveluja omaishoitotyön tueksi. Eniten sitä oli saatu kunnalta. Myös muilta terveydenhuollon ammattilaisilta, järjestöiltä ja muualta, kuten kuntoutuspaikasta, sopeutumisvalmennuskursseilta ja vertaisilta, oli saatu tietoa. Palvelujen kohtaamattomuus on myös kuntien tiedossa – Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen kyselyssä kunnat näkivät kehittämistarvetta palveluiden monipuolistamisessa ja yksilöllisten tarpeiden huomioimisessa. Myös tarve

mukauttaa palveluja eri-ikäisille on tunnistettu joissain kunnissa. (Mattila ja Kakriainen 2014, 22–23; Linnosmaa ym. 2014, 42–43.) Toivottavasti asiakkaiden tarpeet näkyvät tulevaisuuden palveluissa myös käytännössä.

Omaishoidon ja ansiotyön yhdistäminen

Alaikäisten lasten omaishoitajat ovat yleensä työikäisiä. Kuten edellä kuviosta 1 näkyi, 62 prosenttia lasten omaishoitajista kävi ansiotyössä tai toimi yrittäjänä. Omaishoidossa olevien pienten lasten osalta voikin ajatella, että ansiotyön ja omaishoidon yhdistäminen on helpompaa kuin aikuisia hoitavilla omaishoitajilla: myös useimmat sairaat ja vammaiset lapset ovat päivähoidossa tai käyvät koulua, joiden aikana omaishoitaja voi tehdä ansiotyötä. Tosin silloin, kun tarjolla ei ole esimerkiksi sopivaa iltapäivätoimintaa, koululaisen koulupäivä mahdollistaa vain osapäivätyön tekemisen. Ongelmia voi syntyä myös sairaan tai vammaisen lapsen koulun lomien aikaan – miten lapsen hoito ja valvonta voidaan silloin järjestää omaishoitajan työpäivän ajaksi? Joissain perheissä asiaa on yritetty ratkoa vaikeavammaisille kuuluvan henkilökohtaisen avustajan avulla. Helsingin hallinto-oikeudessa käsitellyssä tapauksessa alaikäiselle lapselle oli haettu henkilökohtaista avustajaa koulun kesäloman ja äidin työpaikan koulutusten ajaksi. Kunta oli hylännyt hakemuksen sillä perusteella, että perhe jo sai omaishoidon tukea. Hallinto-oikeuden mukaan hakemusta ei olisi tullut hylätä sillä perusteella, että äiti olisi voinut omaishoidon tuella palkata lapsen hoitajan – tarve henkilökohtaiseen avustajaan tuli tutkia erillään omaishoidon tuesta, vammaispalvelulain kriteerien mukaan. Se, että perheelle maksettiin muita tukia, ei olisi saanut vaikuttaa asiaan (Helsingin hallinto-oikeus, T 01/0769/6.)

Lasten omaishoitajalla on käytössään samat työolainsäädännön suomat oikeudet kuin terveidenkin lasten vanhemmilla. Alle kymmenvuotiaasta lasta voi jäädä hoitamaan kotiin, jos tämä ei voi mennä hoitoon tai kouluun äkillisen sairastumisen vuoksi neljän työpäivän ajaksi kerrallaan (L 55/2001, 6 §). Vaikka työsopimuslaki ei velvoita työnantajaa maksamaan näiltä päiviltä palkkaa (L 55/2001, 4:8 §), monissa työehtosopimuksissa pienten lasten tilapäinen hoitovapaa on palkallista.

Myös yli kymmenvuotiaan lapsen äkillisen sairastamisen vuoksi on oikeus jäädä pois töistä. Työsopimuslain (55/2001, 4:7 §) mukaan työntekijällä on oikeus tilapäiseen poissaoloon työstä pakottavasta perhesyystä, jos hänen välitön läsnäolonsa on välttämätöntä hänen perhettään kohdanneen, sairaudesta tai onnettomuudesta johtuvan, ennalta arvaamattoman ja pakottavan syyn vuoksi. Oikeus tilapäiseen poissaoloon voi tulla sovellettavaksi myös silloin, kun lapsen

(toinen) hoitaja sairastuu tai lapsi ei pääsekään päivähoitoon ja lapselle pitää järjestää toinen hoitaja (Tiitinen ja Kröger 2003, 251). Laki ei kerro tarkemmin sallitun poissaolon pituutta, mutta poissa töistä saa olla siihen asti, kun välitöntä läsnäoloa ei enää tarvita ja hoito on saatu järjestettyä. Kohtuullista poissaolon pituutta on siis harkittava kussakin yksittäistapauksessa erikseen. Työntekijän on ilmoitettava työnantajalleen poissaolostaan mahdollisimman pian ja pyydetessä annettava luotettava selitys poissaolon syistä (Tiitinen ja Kröger 2003, 251). Selvityshenkilö Elli Aaltonen on ehdottanut jo 2004, että alle kymmenvuotiaiden neljän päivän sääntö ja palkallisuus laajennettaisiin koskemaan muunkin ikäisiä omaishoidettavia (Aaltonen 2004, 43).

Työsopimuslaki tarjoaa myös mahdollisuuden hoitovapaaseen pienten lasten vanhemmille: mahdollisuus jäädä kotiin hoitamaan alle kolmevuotiaista lasta työpaikkaa menettämättä ja oikeus tehdä lyhyempää työpäivää siihen asti, kun lapsen peruskoulun toinen luokka päättyy (L 55/2001, 4:3 ja 4 §). Työsopimuslaissa otetaan huomioon myös erityislasten tarpeet: jos lapsi kuuluu perusopetuslain (L 628/1998) 25 §:n 2 momentissa tarkoitettun pidennetyn oppivelvollisuuden piiriin (kuten esimerkiksi kehitysvammaiset lapset), osittaista hoitovapaata voi kuitenkin saada siihen saakka, kun lapsen kolmas lukuvuosi päättyy. Erityisen hoidon ja huollon tarpeessa olevan vammaisen tai pitkäaikaissairaana lapsen vanhempi voi saada osittaista hoitovapaata siihen saakka, kun lapsi täyttää 18 vuotta. Lapsen molemmat vanhemmat tai huoltajat saavat olla osittaisella hoitovapaalla saman kalenterijakson aikana, mutta eivät yhtäaikaaisesti (L 55/2001, 4:4 §). Työnantaja ja työntekijä sopivat osittaisesta hoitovapaasta ja sen yksityiskohtaisista järjestelyistä haluamallaan tavalla – ja voivat luonnollisesti tehdä niin myös laissa määriteltyä vähimmäistasoa paremmalla tavalla. Työnantaja voi kieltäytyä sopimasta vapaasta tai antamasta sitä vain, jos vapaasta aiheutuu työpaikan tuotanto- tai palvelutoiminnalle vakavaa haittaa, jota ei voida välttää kohtuullisilla työn järjestelyillä. Työnantajan on esitettävä työntekijälle selvitys kieltäytymisensä perusteena olevista seikoista (L 55/2001, 4:4 §).

Vanhempien lasten tai aikuisten omaishoitajina toimivien oikeuksista pidempään hoivavapaisiin on myös keskusteltu. Viimeksi asiaa on pohdittu työ- ja elinkeinoministeriön työryhmässä, kun 120 kansanedustajaa teki vuonna 2007 lakialoitteen omaishoitajille taattavasta oikeudesta enintään kolmen vuoden palkattomaan vapaaseen työsuhteestaan (LA 123/2007). Työryhmä ei päässyt yksimielisyyteen tavasta, jolla omaishoitajan poissaolo työstä kannattaisi järjestää. Vuonna 2008 valmistuneessa raportissa tyydyttiin esittelemään erilaisia vaihtoehtoja sille, miten omaishoitajien hoitovapaa voitaisiin järjestää, ja pohdittiin eri vaihtoehtojen hyviä ja huonoja puolia. Omaishoitajille ehdotettu oikeus jäädä pois töistä työpaikkaa menettämättä on kieltämättä monitahoinen kysymys. Oikeus tällaiseen hoivavapaaseen voisi entisestään kannustaa naisia jäämään pois töistä ja lisätä työmarkkinoiden eriytymistä sukupuolen mukaan, eivätkä sijaisjärjest-

lyt olisi välttämättä helppoja kaikilla aloilla. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2008.) Vuonna 2011 työsopimuslakiin saatiin kuitenkin uusi, yli kymmenvuotiaitakin koskeva kirjaus hoivavapaasta.

343

”Jos työntekijän poissaolo on tarpeen hänen perheenjäsenensä tai muun hänelle läheisen henkilön erityistä hoitoa varten, työnantajan on pyrittävä järjestämään työt niin, että työntekijä voi jäädä määräajaksi pois työstä. Työnantaja ja työntekijä sopivat vapaan kestosta ja muista järjestelyistä.” (L 55/2001, 4:7a§.)

Kirjaus ei varsinaisesti muuttanut mitään – ennemminkin se muistuttaa mahdollisuudesta sopia tällaisesta hoivavapaasta. Sellainen sekä työnantajan että työntekijän vapaaehtoisuuteen perustuva sopiminen on ollut aiemminkin mahdollista. Uudessa pykälässä kuitenkin selkiytettiin pelisääntöjä – mm. kesken sopimuskauden työhön palaamiseen ja työntekijän oikeuteen palata ensisijaisesti aiempaan työtehtäväänsä liittyviä asioita – ja sitä, että kysymys on perhevapaasta, jolloin työntekijä nauttii erityistä irtisanomissuojaa (HE 263/2010, 3). Useissa muissa Euroopan maissa on paremmat mahdollisuudet jäädä hoitamaan perheenjäsentä työpaikkaa menettämättä (ks. esim. Anttonen ja Sointu 2006; Työ- ja elinkeinoministeriö 2008, 13–14). Toki Suomessakin on olemassa myös muita keinoja yhdistää ansiotyötä ja hoivaa, kuten vuorotteluvapaa, osa-aikatyö, osa-aikaeläke, säästövapaa, liukuva työaika ja etätyö. Vanhempi voi myös saada erityishoitorahaa alle 16-vuotiaan lapsen sairaalahoidon ja siihen liittyvän kotihoidon ajalta. Erityishoitorahan saaminen edellyttää lasta hoitavalta lääkäriltä D-lääkärinlausuntoa sairauden vaikeudesta sekä vanhemman hoitoon osallistumisen tarpeellisuudesta. Erityishoitorahan tarkoitus on korvata ansionmenetystä, jos hoidon vuoksi joutuu olemaan kokopäiväisesti pois työstä. Myöntämisedellytykset riippuvat lapsen iästä, hoitopaikasta sekä sairauden vaikeusasteesta ja hoidollisesta vaiheesta (L 1224/2004; 10. luku). Kansallinen omaishoidon kehittämisohjelma ei raportissaan esittänyt uusia ideoita ansiotyön ja omaishoidon yhdistämiseen. Raportissa visioitiin, että työpaikoilla osattaisiin ottaa jo olemassa olevat, työlainsäädännön tarjoamat keinot nykyistä paremmin käyttöön ja työpaikoilla kehitettäisiin hyviä käytäntöjä ansiotyön ja omaishoidon yhdistämiseksi (Sosiaali- ja terveysministeriö 2014, 38–39). Toistaiseksi omaishoitoa ja ansiotyötä yhdistävän tai työstä hoitovapaalle haikailevan omaishoitajan on siis tyydyttävä näihin keinoihin.

Joskus omaishoidossa olevan lapsen perussairaus altistaa hänet esimerkiksi tavallisille tartuntataudeille muita herkemmin tai hänen perussairautensa vaatii aika ajoin intensiivisiä hoitojaksoja. Poissaoloja töistä voi tulla tavallista useammin. Tästä voi tulla liian hankalaa tai kiusallista. On myös mahdollista, että tavallista useammin sairastavan lapsen sairauksia ei enää voida pitää työso-

pimuslain mukaan ennalta arvaamattomana. Joskus omaishoitajat tekevät tästä omat johtopäätöksensä ja jäävät pois töistä (ks. esim. Autio ja Tiihonen 2006; Tiihonen 2006; Autio ym. 2008). Hoitoa voidaan tarvita myös öisin. Tällainen koko vuorokauden työrupeama voi tehdä ansiotyöstä mahdotonta. Osa myös Kelan omaishoitajakyselyn omaishoitajista oli jättäytynyt pois palkkatyöstä työn ja perheen yhteensovittamisen raskauden vuoksi.

344

”Lasten tuen tarve ja jatkuvat työjärjestelyt esim. hoito- ja kouluneuvottelujen vuoksi – – ”

”Lapsen vaikeahoitoinen epilepsia ilmeni äitiysloman aikana enkä voinut palata entiseen ammattiini.”

Monen on pakko käydä töissä, vaikka raskasta onkin.

”Taloudellisesti pakko käydä töissä, vaikka raskasta olla hoitaja 24 h/vrk. Omaa aikaa ei ole – – ”

”Meillä minun on pakko olla taloudellisista syistä kokopäivätyössä – – vaikka vaatii ympärivuorokautista valvontaa, hoitotoimenpiteitä, vaativa dieetti (kallis), hyvin kalliit lääkkeet (myös ei-korvattavia, mutta välttämättömiä), hoitoaika 18 tuntia /vrk – – kuitenkin pienin palkkio hoitajan eli minun työssäkäyntini takia.”

”Omaishoidon tuki on niin pieni, että sillä ei elä. Kävin töissä kodin ulkopuolella, poika oli sillä aikaa päivätoiminna 7 h/pv. Häntä oli hoidettava myös yöllä, käännettävä yms. → todella rankkaa!”

”Kehitysvammaisen koululaisen äitinä mietityttää työelämän ja lapsen koulun yhdistäminen. Lapselle tulee koulukyyteineen pitkät päivät, eikä työelämä jousta niin, että pystyisi tekemään esim. liukuvaa työaikaa. Lyhennetty työaika tuntuu palkassa mutta perheen muiden lasten päivähoidosta joutuu maksamaan täydet maksut, palkasta ei jää käteen muuta kuin työssäkäynnin ilo. Kehitysvammaisen lapsen aikataulujen kanssa on naimisissa.”

Usein ansiotyö edellyttää ponnistuksia koko perheeltä tai hoivan ja työn palapeli vaatii mukaansa ystävät ja sukulaiset laajemminkin tai omaishoitaja perustaa oman yrityksen, jotta riittävän joustava ansiotyö on mahdollista.

” – – lapsi koulussa ja mies hoitaa ylijäävän välin – – ”

”– – parin vuoden omaishoitajuuden jälkeen aloitin ohessa oman yritystoiminnan.”

Vastaajista moni piti kuitenkin ansiotyössä käymistä henkireikänä.

345

”Minulle jo henkisestikin tärkeää päästä käymään osa-aikaisesti työssä. Olen vielä suht nuori ja haluan kehittää itseäni työelämässä, vaikka lapseni etua pidänkin tärkeimpänä.”

Jotkut kyselyyn vastanneista lasten omaishoitajista käyttivät jopa lakisääteiset vapaapäivänsä keikkatöihin.

”Aluksi ei muutaman intervallipäivän lisäksi tarjottu muuta apua sairaan lapsen hoitoon. Omaishoidon vapaat toivat mahdollisuuden keikkatyöhön.”

Vertailtaessa työssä käyviä ja kotona olevia omaishoitajia, työssä käyvät kokivat itsensä hieman muita omaishoitajia terveemmiksi: heistä 69 prosenttia koki terveydentilansa erittäin hyväksi tai hyväksi, kun vastaava luku muilla oli 57 prosenttia. Tämä on todettu myös aiemmissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Aution ja Tiuhosen tutkimuksessa ansiotyössä käyvät omaishoitajat kokivat huomattavasti vähemmän stressiä kuin kotona olevat. Taloudellisen turvan lisäksi työ vähentää omaishoitajan riskiä eristäytyä sosiaalisista kontakteista ja antaa mahdollisuuden omaishoitajuudesta poikkeavaan erilliseen identiteettiin. (Tiuhonen 2006, 136; Autio ja Tiuhonen 2006; samoin Leinonen 2011.) Toisaalta omaishoitajan oma terveydentila saattaa vaikuttaa myös hänen haluunsa käydä työssä.

Tuntuksikin järkevältä tukea omaishoitajien ansiotyön ja hoivan yhdistämisen onnistumista. Toki joskus ansiotyö voi olla omaishoidon onnistumisen este – joskus lapsi yksinkertaisesti tarvitsee niin paljon hoitoa, ettei ansiotyössä käyminen ole mahdollista, jos lapsi halutaan hoitaa kotona. Omaishoidon ehdoton edellytys on se, että omaishoito on hoidettavan edun mukaista (L 937/2005, 3 §). Sopivaa ansiotyössä käynnin määrää on punnittu myös oikeuskäytännössä. Esimerkiksi Helsingin hallinto-oikeudessa (päätös nro 07/0110/6, 30.1.2007) omaishoidon tukea ei ollut myönnetty kokopäivätyössä käyvälle omaishoitajalle – hoidettavan katsottiin vaativan niin paljon hoitoa, ettei kokopäivätyö ollut mahdollista ilman, että hoidettavan hyvinvointi vaarantui. Toisaalta mitään hylkäysautomaattia ei työssäkäynti voi luoda: omaishoidon ja ansiotyön yhdistämisen onnistumisen mahdollisuus on arvioitava jokaisessa yksittäistapauksessa erikseen. Hämeenlinnan hallinto-oikeus (päätös nro 07/0070/4, 2.2.2007) totesi, ettei omaishoitolaissa ole mitään hoitajan poissaoloon liittyviä aikarajoja

eikä kunta ollut voinut hylätä omaishoidontukihakemusta sillä perusteella, että omaishoitaja oli osan päivästä työssä kodin ulkopuolella.

346 **Lasten omaishoitoperheiden toimeentulo ja Kelan etuudet omaishoidon tukena**

Työssäkäynti vaikuttaa luonnollisesti omaishoitoperheen taloudelliseen toimeentuloon. Kelan omaishoitajakyselyn valossa lasten omaishoitoperheiden koettu toimeentulo vaikuttaa kuitenkin niukalta. Vain vajaa kolmannes (30 %) ilmoitti, että kotitalouden tulot riittävät sopivasti tai hyvin omiin tarpeisiin, ja jotain jää ehkä säästöönkin. Toisin sanoen yli kaksi kolmesta omaishoitokotitaloudesta joutuu tinkimään kulutuksestaan ainakin jossain määrin. Vastanneista 9 prosenttia kertoi, että he joutuvat tinkimään kaikesta kulutuksesta eivätkä tule omilla tuloillaan toimeen. Puolet heistä oli perhekoon perusteella pääteltynä yksinhuoltajia. Työssä käyvistä lasten omaishoitajista kaikesta kulutuksesta ilmoitti joutuvansa tinkimään 6 prosenttia ja muista 12 prosenttia. Joka toisella oman alaikäisen lapsensa omaishoitajalla kotitalouden yhteenlasketut käytettävissä olevat kuukausitulot verojen jälkeen olivat enintään 3 000 euroa. Valinta omaishoitajaksi ryhtymiseen vaikuttaa hoitajan tulotasoon pitkäksi aikaa, vuosia lapsiaan hoitavilla koko loppuelämän ajan ensin pienemmän tulokertymän ja esimerkiksi työttömyysturvan ja omaishoidon yhteensovittamisen ongelmien ja lopulta eläkekertymän kautta.

Vaikka monilla omaishoitoperheillä on työtuloja, sairaan ja vammaisen kotihoitoa tukemaan tarkoitetut etuudetkaan eivät kuitenkaan olleet merkityksellisiä perheiden toimeentulossa. Enemmistö (84 %) lasten omaishoitajista arvioikin, että omaishoidon tuen hoitopalkkio on toimeentulon kannalta merkittävä tai hyvin merkittävä. Omaishoitajat kertoivat käyttävänsä hoitopalkkion useimmiten perustarpeisiin, kuten ruokaan tai lääkkeisiin (85 %), tai sillä ostetaan omaishoitoa tukevia palveluita (8 %). Moni mainitsi, että palkkio auttaa tasaamaan kustannuksia terveeseen lapseen verrattuna.

Omaishoidon tuella hoidettavat lapset ovat tavanomaisesti oikeutettuja myös Kelan maksamaan vammaistukeen. Vammaistuen edellytykset ovat hie-
man erilaiset alle 16-vuotiaalle ja yli 16-vuotiaalle lapselle, mutta kummankin edellytyksenä on sairauden tai vamman aiheuttama hoidon ja huolenpidon tarve (L 570/2007, 7 ja 8 §). Vammaistuki on siis eräänlainen veroton kulukorvaus. Edellytys on aivan sama kuin omaishoidon tuellekin: kunta voi myöntää omaishoidon tukea, jos ”henkilö alentuneen toimintakyvyn, sairauden, vamman

tai muun vastaavanlaisen syyn vuoksi tarvitsee kotioloissa hoitoa tai muuta huolenpitoa” (L 937/2005, 3 §).

347

Aineistomme 163 vastaajasta 150 (92 %) ilmoittikin omaishoidettavan lapsen saavan vammaistukea, kolmea lukuun ottamatta korotettuna tai ylimpänä mahdollisena tukena (vammainen on kolmiportainen: mitä enemmän hoitoa tarvitsee, sitä suurempi tuen määrä on). Tukea ilman oli siis vain 13 hoidossa olevaa lasta, mikä tosin voi johtua myös siitä, että etuutta saadaan, mutta sitä ei ole tunnustettu kyselyssä sen virallisella nimellä. Toisaalta voi olla myös niin, että näitä etuuksia ei tosiasiasakaan ole saatu. Kuntien seula omaishoidon tuelle on kuitenkin tiukka, ja tavallisesti omaishoidon tukea riittää ainoastaan kaikkein vaikeimmin sairaiden lasten hoitoon. Siksi voisikin olettaa, että myös nämä 13 lasta olisivat oikeutettuja vammaistukeen. Kehitysvammaisuus oli omaishoidon syy monilla niistä, jotka eivät vammaistukea maininneet saaneensa. On mahdollista, että näiden lasten perheet eivät ole tietoisia mahdollisuudestaan saada vammaistukea. Toisaalta voi myös olla, että perheet eivät ole halunneet tai osanneet hakea sitä tai että tukea ei jostain syystä ole myönnetty.

Joka toinen omaishoidossa oleva lapsi oli saanut Kelan kuntoutusta sekä lähes puolet lääke- ja matkakorvauksia. Muiden Kelan etuuksien käyttö oli vähäistä, esimerkiksi korvauksia yksityislääkärin palkkioista oli saanut vain kymmenen hoidettavaa. Viime vuosina Kela on järjestänyt kuntoutuskursseja myös omaishoitajille. Vaikka Kelan kuntoutuksen käyttö, esimerkiksi fysioterapia omaishoidettavalle lapselle, oli yleistä, vaikutti siltä, ettei juuri kukaan lasten omaishoitajista ollut edes tietoinen näistä omaishoitajille suunnatuista kursseista. Moni mainitsi myös, että sellaiseen ei ole aikaa tai kiinnostusta, järjestely muun perheen kannalta on vaikeaa ja kursseilla epäiltiin olevan lähinnä vanhusten omaishoitajia eikä näin ollen vertaistukea. Saman huomion ovat tehneet lapsia hoitavat lääkärit: 82 prosenttia vuonna 2014 kyselyyn osallistuneista lastenlääkäreistä, lastenneurologeista ja kehitysvammalääkäreistä suositteli lasten omaishoitajille omia kuntoutuskursseja (Autti-Rämö ja Bogdanoff 2014).

Lasten omaishoitoperheet tarvitsevat erilaista tukea kuin muut omaishoitoperheet

Oman lapsen omaishoitoon motivoi lyhyesti sanottuna (äidin)rakkaus. Kuvaava oli eräskin palautettu kyselylomake: hyvin paljon raskaalla kynällä kirjoitettuja, hieman vihamielisiä välikommentteja kysymysten lomassa – mutta sitten kommenttina yksittäiseen, omaishoidettavan liikkumiskykyä koskevaan kysymykseen: kun nämä (omaishoidettavat) pojat vaan ovat niin ihania! Tämä

saattaa kuvata hyvin lapsen omaishoitajan arkea: väsyttää sekä pitkään jatkuva hoivaaminen että jatkuva taistelu etuuksista ja palveluista – mutta oma lapsi on aina rakas oma lapsi.

Valtaosa omaishoitoperheistä on ikäihmisten muodostamia, lapsiperheet ovat vähemmistö. Lapsiperheiden erilaiset tarpeet saattavat joskus törmätä jo kunnan kaavamaiseen omaishoidon kriteereiden muotoiluun eikä pääsy virallisen omaishoidon piiriin onnistu. Huomiotta voi jäädä se, että perheessä on muitakin hoitajia kuin virallinen omaishoitaja, kuten toinen vanhempi tai aikuisia lapsia. Perheen erityislapsella on kehitysvamman tai sairautensa takia ikätasoonsa nähden tavallista suurempi hoivatarve. Lisäksi lapsen omaishoitajan pitäisi pystyä huolehtimaan myös perheen muista lapsista – näissä perheissä kun on tavallisesti useampi lapsi. Sairas tai vammaisen lapsi perheessä vaikuttaa myös koko perheen dynamiikkaan. Työikäiset omaishoitajat ovat unohtuneet, kun virkistystoimintaa järjestetään omaishoitajan työpäivän aikana. Vanhuspalveluissa, joissa monen kunnan omaishoitoasiat päätetään, ymmärrys lapsiperheen arjesta voi olla puutteellinen.

Ongelma on myös alueellisen yhdenvertaisuuden puute. Vastaajat pitivät epäoikeudenmukaisena sitä, että naapurikunnassa palvelut tai palkkio ovat erilaiset, vaikka tilanne perheissä oli hyvin samanlainen. Erilaiset ratkaisut eri kunnissa ovat tulleet näkyviksi selkeästi kuntaliitoksissa. Yksittäisen kunnan sisällä pyritään kyllä tasapuoliseen kohteluun kunnan omilla omaishoidon tuen kriteereillä, mutta valtakunnallinen yhdenvertaisuus ei omaishoidossa toteudu. (Linnosmaa ym. 2014, 45.) Näin totesi myös Euroopan neuvoston sosiaalisten oikeuksien komitea: kanteluissa 70 ja 71/2011 komitea totesi, ettei omaishoitajien yhdenvertainen kohtelu toteudu siten kuin Suomen kansainväliset velvoitteet edellyttävät. Kunnatkin toivoivat valtakunnallisesti yhtenäisiä arviointi- ja myöntökriteereitä sekä palkkioluokkia (Linnosmaa ym. 2014, 45).

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen vuonna 2012 toteuttamassa lapsiperhekyselyssä (Lammi-Taskula ja Karvonen 2014) kysyttiin lapsiperheiden kokemuksia toimeentulostaan. Kysymyksen sanamuoto oli hieman toinen kuin Kelan omaishoitajakyselyssä, mutta tulokset vaikuttavat jonkin verran myönteisemmiltä: 42 prosenttia vastanneista oli sitä mieltä, että rahaa jää säästettäväksi, kun Kelan omaishoitokyselyssä 30 prosenttia lasten omaishoitajista ilmoitti, että kotitalouden tulot riittävät sopivasti tai hyvin omiin tarpeisiin ja jotain jää ehkä säästöönkin. Vaikuttaa siis siltä, että omaishoitoperheissä toimeentulo on muita lapsiperheitä tiukempaa. Omaishoito voi heikentää mahdollisuuksia käydä ansiotyössä tai toimia yrittäjänä ja sitä kautta pienentää tuloja. Osalla myös hoidettavan sairaudesta aiheutuvat kustannukset olivat isot. Omaishoidon tuen hoitopalkkio koettiin merkittäväksi toimeentulon kannalta.

Nuorilla työikäisillä omaishoitajilla toimeentulo on aivan erilaisissa kehyksissä kuin jo eläkkeellä olevilla omaishoitajilla: toimeentulon niukkuudella on

kauaskantoiset seuraukset. Omaishoito voi vaikuttaa työssäkäyntimahdollisuuksiin ja sitä kautta mahdollisuuksiin ansaita palkka- tai yritystuloja. Omaishoito kestää yleensä pitkään, monesti lapsen täysi-ikäisyyteen saakka, jos ei jatku vielä senkin jälkeen. Tämän päivän palkkatulot vaikuttavat myös tulevaisuuden eläkkeen tasoon (ks. eläkkeistä Koskenvuon artikkeli tässä kirjassa). Eläkeläis-omaishoitajalle eläkekertymän niukkuudella – tai ylipäättään koko kertymällä – ei ole vastaavaa merkitystä. Monelle ikääntyneelle omaishoitoperheelle – ei toki kaikille – on jo ehtinyt kertyä paitsi eläkettä myös omaisuutta ansiotyövuosilta. Asunto saattaa olla oma ja täysin varusteltu. Tilanne on toinen nuorella, vasta kodinrakentamisvaiheessa olevalla perheellä. Riskinä on myös se, että pitkä poissaolo työmarkkinoilta tarkoittaa osaamisen rapautumista. Tämä vaikeuttaa ansiotyöhön paluuta silloin, kun siihen myöhemmin, esimerkiksi kehitysvammaisen lapsen muutettua tuettuun asumiseen, olisi mahdollisuus. Tilanne on erityisen vaikea yksinhuoltajilla. Vaikka työn ja omaishoidon yhteensovittamista on viime vuosina pyritty hieman edistämään, helppoa se ei vielä ole. Työn ja omaishoivan yhteensovittaminen koskee etenkin omien lastensa omaishoitajia.

Iso osa omaishoidossa olevista lapsista oli kehitysvammaisia. Eniten käytetty palvelu olivatkin erilaiset terapiat, kuten fysioterapia ja toimintaterapia, myös apuvälineitä käytettiin paljon ja melko suureen osaan kodeista oli tehty asunnon muutostöitä. Kunnan sosiaalipalvelujen käyttö oli suhteellisen vähäistä. Kelan etuuksista eniten käytetty oli vammaistuki, myös Kelan kuntoutusta oli käytetty usein. Sen sijaan Kelan omaishoitajille suuntaama kuntoutus oli lähes tuntematon palvelu. Kyseessä on toki melko uusi kuntoutusmuoto, eikä se ollut juuri tunnetumpi muidenkaan omaishoitajien keskuudessa. Eroa Kelan eri kuntoutusmuotojen käytössä voi selittää osin myös se, että omaishoitajille suunnattuun kuntoutukseen hakeudutaan oma-aloitteisesti verrattuna siihen, että (omaishoidettavien) lasten ehkä perinteisempään ja taustaltaan lääketieteelliseen kuntoutukseen, kuten fysioterapiaan, ohjaa terveydenhuolto ikään kuin jatkumona muulle sairauteen tai vammaan liittyvälle sairaanhoidolle.

On kiinnostavaa, että tämän aineiston omaishoitajat eivät nostaneet esiin pulmia sairaanhoidossa. Tosin emme erikseen kysyneetkään siitä, mutta vanhemmat omaishoitajat kritisoivat vastauksissaan sairaanhoidon palveluja joskus hyvinkin voimakassanaisesti. Tämän aineiston tulosten perusteella voisi ajatella, ettei sairaiden ja vammaisten lasten sairaanhoidossa ole suuria ongelmia. Toisaalta pahimmat taistelut on ehkä jo käyty ennen varsinaisen omaishoidon alkamista. Sen sijaan kunnan sosiaalipalveluiden osuvuudessa saattaisi olla parannettavaa. Melko huolestuttavalta vaikuttaa se, että lähes joka neljäs sanoi, ettei ole jaksanut tai osannut hakea tarpeelliseksikaan koettuja kunnan palveluja. Kyse on työikäisistä henkilöistä, joiden voisi kuvitella osaavan tehdä hakemuksen. Moni kritisoi liialliseksi kokemaansa byrokratiaa ja toistuvaa samojen etuuksien hakemista. Joskus kunnan kerrottiin jo etukäteen, asiaa lähemmin tutkimatta,

sanoneen, että palvelua ei kannata edes hakea. Usein omaishoitoperheille riittäisi vähäisempikin palvelu kuin kunnan palvelupaketista löytyy: esimerkiksi joskus kuljetuspalveluja olisi tarvittu vain muutamaan pidempään matkaan lakisääteisen, vähintään 18 kuukausittaisen matkan sijaan. Moni sanoi, että lapsi oli kunnan palveluun joko liian nuori, liian vanha tai ei vielä tarpeeksi sairas. Vaikuttaa siltä, että kunnilla on tarjolla valmiita palvelupaketteja, joita ei muokata käyttäjien tarpeisiin sopiviksi. Joustavuutta kaivattaisiin.

Kelan omaishoitajakyselystä kävi ilmi myös eräs positiivinen asia: kun ikäihmisten omaishoito päättyy useimmiten hoidettavan kuolemaan, lasten omaishoito päättyy usein paranemiseen tai itsenäistymiseen ja muuttoon pois kotoa esimerkiksi tuetun asumisen piiriin. Ajat ovat muuttuneet: kun aiemmin esimerkiksi kehitysvammaiset olivat omaishoidossa ehkä jopa koko ikänsä, nykyään pyritään itsenäistymään parikymppisenä, ja niinpä moni omaishoitotilanne päättyykin nuoren muuttoon pois kotoa. Lasten hoito suuntautuu tämän vuoksi eri lailla tulevaisuuteen kuin vanhusten omaishoito. Lapset ovat kehittyviä ja kasvavia ihmisiä sairauksistaan ja vammaisuudestaan huolimatta. Omaishoito ei välttämättä olekaan paras vaihtoehto lapsuusajan jälkeen vammaisen nuoren tai nuoren aikuisen hoidon järjestämiseksi. Itsenäistyvä nuori saattaa tarvita välimatkaa vanhempiinsa. Tämän vuoksi on tärkeää tarkastella omaishoidon mielekkyyttä viimeistään lapsen täysi-ikäisyyden kynnyksellä, kun lapsuudenkodista on mahdollisuus siirtyä itsenäisempään elämään (Sosiaali- ja terveysministeriö 2014, 71). Toisaalta lapsen vanhempi on aina vanhempi. Kuvaa-vaa Kelan omaishoitajakyselyssä oli, että moni, jonka hoidettava oli jo muuttanut itsenäisen asumisen piiriin, arvioi itsensä edelleen epäviralliseksi omaishoitajaksi eikä entiseksi omaishoitajaksi.

Tässä artikkelissa käytetty tutkimusaineisto oli osa laajempaa tutkimusta, joka oli suunnattu kaikenikäisille omaishoitajille. Kysely toteutettiin vuonna 2012 omaishoidon tuen hoitopalkkiota saaneille kesällä 2014, joten omaishoito oli kyselyhetkellä omaishoitajana toimivilla kestänyt vähintään 1,5 vuoden ajan. Kysymyksissä eivät erityisesti korostuneet juuri lapsen omaishoitotilanteisiin liittyvät asiat, ja jatkossa voisikin olla hyvä tutkia lapsiperheiden omaishoitoa itsenäisenä tutkimuskohteenaan. Tällöin olisi mahdollista fokusoida paremmin juuri lasten omaishoitajien näkökulmasta kiinnostaviin tai tärkeisiin kysymyksiin, kuten työn ja omaishoidon yhdistämiseen, lasten koulussa ja päivähoidossa käynnin vaikutuksiin, hoidon sidonnaisuuden arviointiin ja omaishoidon vaikutuksiin toimeentuloon pitkällä aikavälillä.

Paitsi omaa tutkimusta lapsiperheet saattaisivat kaivata myös ihan omanlais-taan omaishoidon tukea. Pitäisikö omaishoitoetus olla erilainen eläkeläiselle ja työikäiselle omaishoitajalle? Mielestämme olisi syytä ottaa omaishoidon kehittämisessä huomioon vaihtoehto, jossa omaisten arvokasta hoitotyötä tuettaisiin kahdella eri tavalla: eroteltaisiin yhtäältä omaishoitajien jaksamisen tukeminen ja

toisaalta omaishoitajien toimeentulosta huolehtiminen. Työikäisen omaishoitajan toimeentulon tulevaisuusperspektiivi on aivan erilainen kuin eläkeläishoitajan. Pitäisikö toimeentulo turvata vain työikäisille ja kaikkien omaishoitajien työtä tukea sitten palveluin ja lomituksin? Eläkeläisten omaishoitoperheissäkin ollaan monesti tiukoilla sairauden aiheuttamien kulujen vuoksi. Olisiko linjakkaampaa huolehtia näiden kulujen rasituksista nimenomaan vammaistuella? Tiedetään, että omaishoitoperheissä omaishoidon tukea käytetään usein juuri hoidettavan kuluihin. Näissä veroton kulukorvaus toimisi omaishoidon tukea paremmin. Korkein vammaistuki on suurempi kuin keskimääräinen omaishoidon tuki. Kunnissa on pohdittu ansiosidonnaista omaishoidon tukea (Linnosmaa ym. 2014, 42). Ehkä voimavaroja kannattaisi suunnata palveluihin ja säästää palkkio vain sitä kipeimmin tarvitseville?

Uusi sosiaalihuoltolaki (L 1301/2014) korostaa ennalta ehkäisevien ja riittävien palveluiden järjestämistä kaikille perhetyypeille. Sosiaalihuoltolain 43 §:n mukaan asiakkaiden läheisverkosto on kartoitettava ja on selvitettävä, miten asiakkaan läheiset voisivat osallistua asiakkaan hoivaan. Eikö tässä silloin ole kysymys myös omaishoitajista? Hoito- ja palvelusuunnitelmaa vastaava suunnitelma pitää laatia jo sosiaalihuoltolain nojalla (L 1301/2014, 39 §). Terveydenhuollossa on omat suunnitelmansa. Omaishoitoperheen palveluista säädetään sosiaalihuoltolaissa ja terveydenhuoltolaissa sekä erityislaeissa. Tarvitaanko omaishoitolakia enää muuhun kuin omaishoitajien lomituksen ja tapaturmavakuutuksen järjestämiseen, jos toimeentulo hoidettaisiin muuta kautta? Entä jos työikäisten omaishoitajien toimeentulo turvattaisiinkin erityishoitorahatyypillisellä etuudella?

Lähteet

Aaltonen E. Selvityshenkilö Elli Aaltosen ehdotukset. Valtakunnallinen omaishoidon uudistaminen. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Työryhmämuistio 3, 2004.

Anttonen A, Sointu L. Hoivapolitiikka muutoksessa. Julkinen vastuu pienten lasten ja ikääntyneiden hoivasta 12:ssa Euroopan maassa. Hyvinvointivaltion rajat -hanke. Helsinki: Stakes, 2006.

Ahola E, Tillman P, Mikkola H. Omaishoidosta maksettavat palkkiot ja omaishoitajien tulotaso. Rekisteritutkimus vuodelta 2012. Julkaisussa: Tillman P, Kalliomaa-Puha L, Mikkola H, toim. Rakas mutta raskas työ. Kelan omaishoitohankkeen ensimmäisiä tuloksia. Helsinki: Kela, Työpapereita 69, 2014: 46–55.

Apulaisoikeusasiamiehen ratkaisut:

AOA 1863/4/09. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu. Kunnan yleinen järjestämismääräyksen ja omaishoidon tukeen varattavat määrärahat, 24.11.2010.

AOA 1230/4/11. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu. Omaishoidontuen järjestämisen ehdoksi ei voi asettaa vammaistuen maksamista, 2.3.2012.

AOA 4799/4/12. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu. Omaishoidon tuen järjestäminen, 4.7.2013.

AOA 3589/4/14. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu. Omaishoidon tuen edellytysten muuttaminen, 9.6.2015.

Autio T, Heino M, Kalliomaa-Puha L. ”Olin hyvin lähellä etten luhistunut”. Omaishoidon ja ansiotyön vaikea yhtälö. Julkaisussa: Hirvilammi T, Laatu M, toim. Toinen vääryyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Helsinki: Kela, 2008: 93–108.

Autio T, Tiihonen M. Pääosassa: työssäkäyvä omaishoitaja. Työn ja omaishoidon yhteensovittaminen -projektin loppuraportti (TOP 2002–2005), Helsinki: Omaishoitajat ja Läheiset – Liitto ry, Raportteja 1, 2006.

Autti-Rämö I, Bogdanoff P. Lasten omaishoitajien kuntoutustarve. Helsinki: Kela, Työpapereita 71, 2014.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut:

EOA 3461/4/05. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu. Omaishoidon tukea koskevan päätöksen perusteleminen, 29.12.2006.

EOA 932/4/06. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu. Omaishoitopalkkion yhteensovittaminen vakuutuskorvauksen kanssa, 14.12.2007.

Euroopan neuvoston sosiaalisten oikeuksien komitea, kantelu nro 70 ja 71/2011 The Central Association of Carers in Finland v. Finland, Collective Complaints.

Hallituksen esitykset:

HE 166/1997. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi sosiaalihuoltolain 27 b §:n muuttamisesta.

HE 131/2005. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi omaishoidon tuesta, laiksi sosiaalihuoltolain muuttamisesta sekä laiksi sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetun lain muuttamisesta.

HE 263/2010. Hallituksen esitys Eduskunnalle työsopimuslain muuttamisesta.

Helsingin hallinto-oikeus. Päätös Nro 01/0769/6, 12.10.2001.

Helsingin hallinto-oikeus. Päätös Nro 07/0110/6, 30.1.2007

Helsingin hallinto-oikeus. Päätös Nro 08/0247/4, 14.4.2008.

Hiilamo H, Kangas O. Trap for women or freedom to choose? The struggle over cash for child care schemes in Finland and Sweden. Journal of Social Policy 2009; 38 (3): 457–475.

Häikiö L, Van Aerschoot L, Anttonen A. Vastuullinen ja valitseva kansalainen. Vanhushoivapolitiikan uusi suunta. Yhteiskuntapolitiikka 2011; 76 (3): 239–250.

Hämeenlinnan hallinto-oikeus. Päätös Nro 07/0070/4, 2.2.2007.

Kalliomaa-Puha L. Vanhoille ja sairaille sopivaa? Omaishoitosopimus hoivan instrumenttina. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 90, 2007.

Kanala T. Miesomaishoitajien kokemuksia saamastaan tuesta ja palveluista. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulu, Sosiaali- ja terveysalan yksikkö, 2013.

KHO 6/2005. Vammaispalvelu. Palveluasumisen järjestäminen. Henkilökohtainen avustaja.

Koistinen P. Hoivan arvoitus. Tampere: Vastapaino, 2003.

Kouvolan hallinto-oikeus. Päättös Nro 08/0490/2, 30.9.2008.

Kröger T. Yksinhuoltajuus ja isyys: outo yhdistelmä? Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestötutkimuslaitoksen julkaisuja D 50, 2009: 168–185.

Lait:

L 361/1983. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta.

L 734/1992. Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista.

L 628/1998. Perusopetuslaki.

L 812/2000. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.

L 55/2001. Työsopimuslaki.

L 1224/2004. Sairasvakuutuslaki.

L 937/2005. Laki omaishoidon tuesta.

L 570/2007. Laki vammaisetuksista.

L 1301/2014. Sosiaalihuoltolaki.

LA 123/2007. Lakialoite: Laki työsopimuslain 4 luvun 3 §:n muuttamisesta.

Lammi-Taskula J, Karvonen S, toim. Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.

Lapsiperheen omaishoidon hoito- ja palvelusuunnitelma. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015. Saatavissa: <<https://www.thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/lapset-perheet/suunnitelmat/lapsiperheen-omaishoidon-hoito-ja-palvelusuunnitelma>>. Viitattu 15.8.2015.

Leinonen A. Toimivat palvelut – edellytys ansiotyön ja omaishoivan yhdistämiselle? Yhteiskuntapolitiikka 2011; 76 (5): 553–563.

Linnosmaa I, Jokinen S, Vilkkio A ym. Omaishoidon tuki. Selvitys omaishoidon tuen palkkioista ja palveluista kunnissa vuonna 2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Raportteja 9, 2014.

Mattila Y, Kakriainen T. Kunnan työntekijät arvioimassa omaishoitoa. Kuntien omaishoidon työntekijöiden näkemyksiä omaishoitajärjestelmän toimivuudesta ja kehittämistarpeista. Julkaisussa: Tillman P, Kalliomaa-Puha L, Mikkola H, toim. Rakas mutta raskas työ. Kelan omaishoitohankkeen ensimmäisiä tuloksia. Helsinki: Kela, Työpapereita 69, 2014: 10–45.

Meagher M, Szebehely M, toim. Marketization in Nordic eldercare. A research report on legislation, oversight, extent and consequences. Stockholm: Stockholm University, Stockholm Studies in Social Work 30, 2013.

Mäkelä M. Kymmenen vinkkiä omaishoitoperheiltä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015. Saatavissa: <<https://www.thl.fi>>. Viitattu 13.8.2015.

Rovaniemen hallinto-oikeus. Päättös Nro 07/0126/1, 2.3.2007.

Sipilä J, Kröger T. Editorial introduction. European families stretched between the demands of work and care. Social Policy & Administration 2004; 38 (6): 557–564.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Lausunto omaishoidon tuesta, STM/4204/2011, 23.1.2012.

Sosiaali- ja terveysministeriö. KOHO-raportti. Kansallinen omaishoidon kehittämisohjelma. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2014.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Laitoshoidon verkkosivut. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavissa: <<http://stm.fi/laitoshoido>>. Viitattu 8.10.2015.

Tedre S. Hoivan sanattomat sopimukset. Tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä. Joensuu: Joensuun yliopisto, Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 40, 1999.

Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. Tilasto- ja indikaattoripankki Sotkanet. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. Saatavissa: <<https://www.sotkanet.fi/sotkanet/fi/index>>. Viitattu 14.8.2015.

Tiihonen M. Ansiotyössä käyvä omaishoitaja. Julkaisussa: Salanko-Vuorela M, Purhonen M, Järnstedt P ym., toim. Selvitys omaishoidon tilanteesta 2006. ”Hoitaahan ne joka tapauksessa”. Helsinki: Omaishoitajat ja läheiset -Liitto, 2006: 135–138.

Tiitinen K-P, Kröger T. Työsopimusoikeus. Helsinki: Talentum, 2003.

Tuori K, Kotkas T. Sosiaalioikeus. Helsinki: Talentum, 2008.

Turun hallinto-oikeus. Päättös Nro 01751/11/6110, 25.1.2012.

Työ- ja elinkeinoministeriö. Omaishoitajan hoitovapaa. Työryhmän loppuraportti 31.10.2008. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 2008.

Vaarama M, Voutilainen P, Manninen M. Omaishoidon tuki sosiaalipalveluna. Selvitys omaishoidon tuesta ja sen vaihtelusta 1994–2002. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 8, 2003.

Voutilainen P, Kattainen E, Heinola R. Omaishoidon tuki sosiaalipalveluna. Selvitys omaishoidon tuesta ja sen vaihtelusta 1994–2006. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Selvityksiä 28, 2007.

Waerness K. Informal and formal care in old age. What is wrong with the new ideology in Scandinavia today? Julkaisussa: Ungersson C, toim. Gender and caring. Work and welfare in Britain and Scandinavia. London: Harvester Wheatsheaf, 1990: 110–132.

Kirjoittajat

Elina Ahola, FM
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

356 Ilpo Airio, VTT
erikoistutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Anita Haataja, VTT, dosentti
johtava tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Mia Hakovirta, VTT, dosentti
ma. professori (TOPSOS), Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@utu.fi

Heikki Hiilamo, VTT, FT, dosentti
professori, Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Pertti Honkanen, VTT
johtava tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Vesa-Pekka Juutilainen, FM
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Laura Kalliomaa-Puha, OTT
apulaisprofessori, Tampereen yliopisto, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
etunimi.sukunimi@uta.fi

Karoliina Koskenvuo, FT, dosentti
tutkimustiimin päällikkö, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Miia Saarikallio-Torp, KTM
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Milla Salin, VTT
yliopisto-opettaja, Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@utu.fi

Jussi Tervola, VTM
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Päivi Tillman, VTL
tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Maria Valaste, VTT
erikoistutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Minna Ylikännö, VTT
johtava tutkija, Kelan tutkimus
etunimi.sukunimi@kela.fi

Laulu 573 566 perheestä

Lapsiperheet ja perhepolitiikka 2000-luvulla

Miten pienten lasten hoitoratkaisuja kehitettiin perhepolitiikan keinoin 2000-luvulla? Osallistuivatko isät lastenhoitoon enemmän kuin aiemmin? Minkälaisia lastenhoitoratkaisuja tehdään maahanmuuttajaperheissä? Miten työttömyys ja lapsen syntymä vaikuttavat lapsiperheiden tulonmuodostukseen? Millainen vaikutus perhevapailla on tuleviin eläkkeisiin? Miten politiikkamuutosten vaikutuksia voidaan arvioida?

Suomea on pidetty miesten ja naisten välisen tasa-arvon mallimaana. Miten tämä ilmenee asenteissa lastenhoitoratkaisuja kohtaan? Miten parisuhde kestää avoliitossa? Miten parisuhteeseen vaikuttaa se, kun perheessä on vammaisen lapsi? Entä miten pienten lasten hoidon tukien lakkaaminen vaikuttaa lasten omaishoitajien arkeen?

Tässä teoksessa tarkastellaan lapsiperheiden hyvinvointia ja niiden kohtaamia haasteita. Kirjan artikkelit tarjoavat tutkijoiden näkökulmia 2000-luvun lapsiperheisiin ja perhepolitiikkaan.

TOIMITTANEET

ANITA HAATAJA, ILPO AIRIO, MIIA SAARIKALLIO-TORP JA MARIA VALASTE

julkaisut@kela.fi
www.kela.fi/tutkimus
www.fpa.fi/forskning
www.kela.fi/research

